

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 08839

HEYMISHE KSOVIM

Dov Sadan

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.

If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

פּראָפּ. דב סדן

*

היימישע כתבים

ערשטער טייל

פראפ. דב סדו

היימישע כתבים

שרייבער, ביכער, פראבלעמען

ערשטער טייל

פארלאג „המורה“ תל־אביב
תשל״ג — 1972

אלע רעכט געזיכערט

פארלאג „המנורה“ רח' זנגביל 24, תל-אביב, ישראל
"Hamenora" Publishing House, 24 Zangwill St. Tel-Aviv, Israel

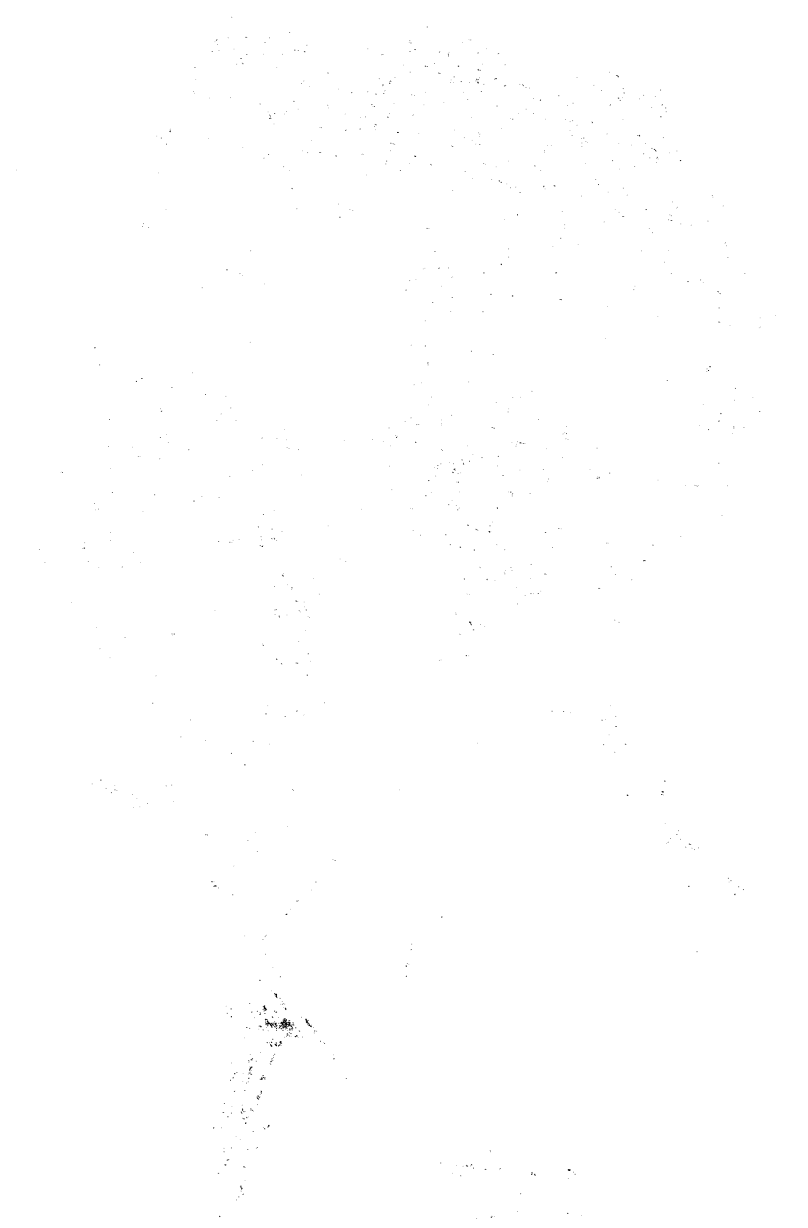
Printed in Israel 1972 — נדפס בישראל תשל"ג —

דפוס „ארזי“, תל-אביב

A. Milboyer.
12-22-69. N.Y.

170 27 5878

ד ר י י ה ע ר ו ת

א.

די צוויי בענד, וואָס קומען פאַרן ליינער, נעמען אַרום אַ טייל פון מיינע יידיש געשריבענע כתבים, בעיקר וועגן ליטעראַטור און שפּראַך — געשטאַלטן, ביכער, פּראַבלעמען — שעפן אַבער נישט אויס, וואָס איך האָב דערוועגן געשריבן און געדרוקט. ווער עס האָט אַן אינטערעס צו קאָמפּלעטירן, וואָס איך האָב געזאָגט אין די תּחומים, וועט באַדאַרפן אַנקומען צו מיינע העברעיִש-געשריבענע כתבים, בעיקר די דריי בענד: „אבני מפתן“ (פאַרלאַג י. ל. פּרץ, תּל-אביב), וואָס באַהאַנדלען בלויז יידיש-ליטעראַטור.

ב.

דער אַרויסגאַב פון די דאָזיקע צוויי בענד איז פאַר מיר גופא אַ חידוש. ווען איך, אַ גרונטיק העברעיִשער שרייבער, וואָס האָט הינטער זיך אַ שטויס העברעיִשע ביכער, האָט זיך אַבער תּמיד פאַרנומען מיט יידיש-ליטעראַטור און איבערגענומען די אַנפירערשאַפט פון דער יידיש-קאַטעדראַע אויפן ירושלימער אוניווערסיטעט, און האָב זיך, נאָך אַ דרייסיק-יאָריקער פּאַזע, אומגעקערט צו שרייבן יידיש, האָב איך זיך געווענקלט, אויב עס וועט מיר געראַטן צו וועקן אַן אינטערעס ביים יידיש-ליינער, ווי עס איז מיר, דוכט זיך, געראַטן ביים העברעיִש-ליינער, נער, און האָב אַפילו געספּקט, אויב דער ספּאַראַדישער ווידער-אַנהויב פון אַ דעמאָלט שוין פּופּציקיאָריקן מחבר, וועט זיך לייטיש אויסוואַקסן, אַבער נייערט, עס ווייזט אויס, אַז עס איז מיר געשען אַ שטיקל נס, און אַפילו — און אפשר: דווקא — אַ בעל-נס פּרעגט נישט קיין קשיא אויף אַ מעשה.

ג.

וויל איך קודם כל דאַנקען מיין פּריינד ר' מרדכי זאַנשיין (פאַרלאַג „המנורה“), וואָס האָט זיך אונטערגענומען די זאַך אויסצופירן. ער האָט זי איניציאירט און מיך דערצו ממש אונטערגעטריבן, אַכטונג געגעבן בכלל און בפרט, און איך האָף, אַז ער וועט דאָס טאַן לגבי דעם המשך. איך דאַנק באַזונדערס מיינע פּריינד, וואָס זענען אים דערביי בייגעשטאַ-נען — מכובדי ר' מאיר ווייסגאַל וואָס זיין ליבשאַפט צו יידיש האָט אויך מיינע ספרים אַרומגענומען, און דעם דריילינג, וואָס העלפן מיר מיינע כתבים בכלל אַרויסגעבן — ידידי ועמיתי ר' זעליג לבוב, ישעיהו אברך, ג. קרעסל.

אַ יישר כּוח דעם דיכטער בינעם העלער פאַר זיין חסד דורכ-צוקוקן די הגהות, און פאַרמיידן גרייזן, וואָס מיין אויג וואַלט דאָס נישט דערשנאַפט.

זכרה להם אלוה, לטובה.

ערשטע פרשה

צווישן ביידע לשונות

צו דער אקאדעמישער אויסגאב פון מענדעלען

א

א פולקומענע אויסגאב פון מענדעלע, ווי מיר פלאנירן זי, וועט פארן לייער נער און פארשער אַוועקשטעלן דעם זיידנס כתבים אין זייער גאַנצן אַנטוויקל און זיינע באַזונדערע סטאַציעס און סטאַציעלעך, אויסברייט און צמצום, רעוויזיע און איבערפורעם, אונטערשטרייך און אויסשטרייך, ווי עס איז מסוגל אַפצור שפּיגלען בלויז אַ פולער קאַרפּוס פון שינויי־נוסחאות און שינויי־גירסאות. אַזאַ אויסגאב איז ממילא דער פאַרלאַזלעכסטער און אַביעקטיווסטער אַנשפּאַר פאַר אַן אַפּשאַץ פון דעם ליטעראַטור־פענאַמען און דאָס פון כלערליי אַספּעקטן און פאַרשטייט זיך אויך, און אפשר באַזונדערס, חשובן אַספּעקט: מענדעלעס שאַפּער רישן באַהאַנדל פון ביידע לשונות, זיין געראַנגל צווישן זיי. כידוע, דערלויבן די ווערק זיינע, אין גרויסע עלאַסטישע ליניעס, אַ דרײַקן אויפטייל: ערשטנס, דער העברעיִשער אַנהייב, בעיקר אַ פּובליציסטישער, דיאָקטישער און צום טייל בעלעטריסטישער, וואָס גייט שפּראַכלעך אויפן דרך פון דער השכלה מיט איר תּנכישער דאַמינאַנטע, וואָס האָט געפרוּווט אַריינפרעסן פאַרוויקלטע אינהאַלטן פון אַ נאַנטן אַקטועלן היינט אין פאַרטיקע מליצישע פּורעמס פון אַ ווייטן היסטאָרישן אייערנעכטן; צווייטנס, דער ייִדישער אַנהייב און המשך, וואָס איז רובּו כּולו בעלעטריסטיש, און האָט אויסגעצייטיקט יענע דערציילערישע פּראָזע, וואָס איז זיין אמתער שיעור־קומה, און איז דאָס צענטראַלע אין זיין שאַפּן, וואָס שטופּט ממילא אַלץ איבעריקע צום פּעריפּערישן; דריטנס, דער העברעיִשער המשך, דער איבערזעץ פון זיין אייגענעם ווערק, קלאַרער געזאַגט; דער איבערשמעלץ פון אַן אויטענטישן, אויב נישט אויטענטישסטן, ייִדיש, אויף אַן אַדעקוואַטן העברעיִש, וווּ תּנך־שפּראַך ווערט פאַרביטן, אויף אַ שפּעטערער, סטיליסטיש געפורעמט לויט לשון־חכמים, לעקסיקאַליש קאַנסטרוירט לויט לשון מדרשים און שפּעטערע און אַפילו שפּעטסטע, מקורים, און אַזוי אינטעגרירט, אַז ביים איבערגאַנג פון גער רעדטן ייִדיש צום געשריבענעם העברעיִש ווערט דאָס קינסטלעכע פאַרשלונגען אין קינסטלערישן און דאָס קינסטלערישע גייט אויף אין נאַטירלעכן. אַבער אויך דאָס

צענטראלע אין מענדעלעס שאפן דערלויבט אַ דרייַקן אויפטייל: צו ערשט גייט דער אויפבוי פונעם מקור: דער ייִדיש־נוסח; שפעטער קומט דער אויפבוי פונעם תרגום: דער העברעיִש־נוסח, און צו לעצט אַן איבערבוִי פונעם ייִדיש־נוסח לויטן העברעיִש־נוסח; אַ דרייַקייט וואָס די עצם מעגלעכקייט אירע דערקלערט זיך מיט אַ דרייַקייט פונעם מחבר גופא, דאָס איז די דרייַקע עקשנות זיינע: די עקשנות פונעם רעזאָלוטן פאַרשוין אין אים; די עקשנות פונעם ריגאַראַזן ליטוואַק אין אים, און אַחרון אַחרון די עקשנות פונעם אומקאַמפּראַמיסלעכן קינסטלער אין אים. באַווונדערנדיק זיין ווונדערלעכן רצון און זיין נאָך ווונדערלעכערע יכולת, אין דעם איבערשמעלץ פון זיך אַליין, צו דערגרייכן אַ מאַקסימאַלע אַדעקוואַ־טישקייט, טאַרן מיר נישט פאַרזען, וואָס האָבן מיר דאָ פון מסורה און וואָס פון חידוש, וואָס שייך מסורה — איז עמך ישראל, אין מעשה תרגום, נישט קיין מלופים־קינד, מיר זענען די ערשטע איבערזעצערס און איבערגעזעצטע, און אַנהייבנדיק פון שבעים און אַרמי האָבן מיר געוויזן וואָס הייסט זהירות, סטריקט־קייט און אַפּגעהיטנקייט ביי אַזאַ מלאכה, און די מידות האָבן זיך ביי אונדז דערהאַלטן אין דעם שלל תרגום לשונס אונדזערע, וואָס עס וועט ערשט, אין זיין גאַנצער זיניקייט און באַזאָגענקייט, קלאַר ווערן, ווען מיר וועלן אויפהערן ספּאַ־ראַדיש און אַנהייבן סיסטעמאַטיש נאַכפאַרשן אונדזער טייטש־מסורה, וואָס ווייטער שייך חידוש — איז עס דער עצם אַנווענד פון די דאָזיקע מידות, וואָס עס האָט מחייב געווען דער סאַקראַלער טעקסט, לגבי אַ סעקולאַרן טעקסט, דער אַנווענד פון באַצי צו לשון־קודש לגבי ייִדיש. דען מענדעלעס ייִדיש, ווי אויך זיין שפעטערער העברעיִש, זענען נישט קיין חידוש — זיי זענען ביידע אַ לייטישער, אָבער נאַטירלעכער שאַפן נאָך זיין פירגייער און מיינסטער. מענדל לעפּין, וואָס האָט זיך געלאָזט אויפן וועג פון אידיאַמאַטישן ייִדיש און אויפן וועג פון, אַזוי־צוזאָגן, אידיאַמאַטיזירטן העברעיִש; מענדעלעס חידוש איז נישט בלויז אין דער קאַנפּראַנטאַציע פון ביידע וועגן, נאָר אין זייער פאַרמעסט אויפן גרונט פון דעם זעלבן סובסטראַט, דער זעלבער טעמע, דעם זעלבן סוזשעט, און דאָס ביז די קלענסטע דעטאַלן, אַזוי אַז לעפינס פאַראַלעל איז געוואָרן מענדעלעס אידענטישקייט. נאָך מער, די פּאַסינירנדיקע הצלחה פון דעם פאַר־מעסט האָט זיך נישט אָפּגעשטעלט פאַר אַ לעצטן פרוווי די דאָזיקע אַוואַנטורע צו פאַרדרייַקן: דער גערעדטער ייִדיש־נוסח געבוירט אַ כּוֹמֶר־גערעדטן העברעיִש־נוסח און דער כּוֹמֶר־גערעדטער העברעיִש־נוסח — וואָס איז היינט צו טאָג אַ גע־רעדטער ממש — נעמט זיך געבוירן אַ נייעם ייִדיש־נוסח.

ב

ווי אזוי איז דאָס געגאַנגען, שריש פאַר שריט, פּרַט פאַר פּרַט, אין אַן אומ־

דערמידלעכן זוכערישן אַנשטרענג, איז בחינת תורה ולימוד היא צריכה. און אַז אַט די תורה וועט אונדז, אויפן סמך פון אַ סקרופולאטער קריטישער אויסגאַב, קלאַר ווערן, וועלן מיר פאַר זיך האָבן אַ קלאַסישע דוגמא צו דערקלערן, אָדער לפחות פרווון דערקלערן, אַ גאַנצע ריי, סיי אַלטע, סיי נייע, דערשיינונגען אין אונדזער ליטעראַטור, וואָס האָבן צו טאָן מיט פּערסאָנאַלער אַנייע פון צוויי שפּראַכיקייט. עס וועט אונדז, אַ שטייגער, העלפן זיך אַריינקלערן אין ווינץ האַנס־ליד, וואָס האָט דער מחבר פּריער געשריבן, דעם לשון־קודש־טעקסט אָדער דעם ייִדיש־טעקסט, און וואָס איז די עפעקטיווע נפּאָמינאַ, דעסגלייכן מגילת איבה אָדער דאָס ספרל פון ר' אברהם אַפטייקער וכדומה; און מיט אַ לייטישן שפּרונג ווייטער וועלן מיר זיך קאַנען אַריינקלערן אין ענין שבחי־הבעש"ט און בעיקר ר' נחמנס סיפורי המעשיות — און דעסגלייכן אין דער השכלה־ליטעראַטור פון וואַלפּאָנס קאַמעדיע ביז וועלוול זבאַראַזשערס מקל נועם אָדער בירך שאַפּירס פּריידעלע, וווּ דער טאַפּל־שפּראַכיקער טעקסט גייט זייט ביי זייט; און אַ סך קאַמפּליצירטערע דוגמות פון פּערלס מגלה טמירין ביז דיקס פּורים־שפּיגל, וווּ מיר ווייסן בפירוש, אַז דער העברעיִשער טעקסט וואָס פאַראַדירט, טראַוועסטירט אָדער פאַראַפּראַזירט אַ ייִדישן, איז געשריבן געוואָרן פאַרן ייִדישן און מיר פּרעגן, וואָס איז דער באַלאַנג פון מאַניפעסטן ייִדיש־טעקסט, וואָס איז געבויט אויפן מאַניפעסטן העברעיִש־טעקסט, צום לאַטענטן ייִדיש־טעקסט פון וועלכן די פאַראַדיע, טראַוועסטיע אָדער פאַראַפּראַזע איז געבוירן געוואָרן. און אפשר וועלן מיר אַפילו געפינען אַ שליסל צו רעקאָנסטרוירן כאַטשבי אין כּל־שטריכן, דעם דובנער מגידס אַ דרשה פון ר' בעריש פּלאַמס איבערזעצן אַרויס, מיט דער הילף פון די פאַר משלים וואָס זענען, העברעיִש און ייִדיש, נאָך פּריער דורך אַנדערע פּובליקירט. און מען קאַן דעם שפּאַציר דערפירן ביז היינט — איך גופא, האָב מיך, אין אַ קורס, אַנגעשטויסן נישט בלויז אויף ביאַליקס בעיר ההרגה און שחיטה־שטאַט נאָר אויך אויף שמחה בן ציונס ייִדישער מגילת יהודית און העברעיִשער מעשה נזירה, יעקב שטיינבערגס ייִדישן דער טויט און העברעיִשן מות הזקנה, ש"י עגנונס ייִדישן טויטנאָנץ און העברעיִשן דריי־נוסחדיקן אַגדת הסופר וכדומה. און דערלויבט מיר צו פאַרענדיקן מיט אַ דבר בשם אומרו: מיט אַ סך יאָרן צוריק האָב איך געהאַט אַ לענגערן שמועס מיט יעקב פּיכמאַן איבער מענדעלעס צוויי־שפּראַכיקער מייסטערשאַפּט, און תּוך כּדי דיבור איז אויסגעקומען צו דער־מאַנען פּרישמאַנס מענדעלע־אַפּשאַץ, האָב איך באַמערקט, אַז ער האָט פאַרשפּיצט סיי דאָס קינסטלערישע־אַלצוקינסטלערישע מיט זיין, ביז באַנאַליטעט באַקאַנטן פאַרגלייך מיטן מבוּל, סיי דאָס מענטשלעכע־אַלצומענטשלעכע אין דער מעשה־כיבוד ביי מענדעלען אין שטוב — דאָס האַרטע קיכל, וואָס מען האָט עס נישט געקאַנט איינבייסן און מען האָט אין סימן פון צאָן דערקענט אַז עס איז דאָס

זעלבע פון פריערדיקן כיבוד, און דאָס גלעזל האַרבע טיי, און מענדעלעס חוזק־
זאָג: מישט מישט, אונטן איז דאָס צוקער; בשעת די כוונה איז, אַז אין אונ־
טערשטן עטאָזש איז געווען אַ צוקער־סקלאַד. יעקב פּיכמאַן האָט צוגעשמייכלט
אַבער פּלוצעם זאָגט ער: און איר זאָג אייר, אַז אויב פּרישמאַן האָט באמת דאָס
האַרטע קיכל אַוועקגעלייגט, האָט דער זיידע אויף אים אַ שאַרפן קוק געטאַן.
אַליין גענומען דאָס קיכל און עס אַריינגעלייגט אין גלעזל טיי און גוט געמישט.
אַז דער צוקער איז טאַקע אויפגעגאַנגען און צעגאַנגען און ער האָט גענומען
געשמאַק בייסן און זופן און געזאָגט: מחיה נפשות. פּיכמאַן האָט געמאַכט
אַ קליינע פּויזע און פאַרענדיקט: אַט דאָס איז די קונץ, דאָס האַרטע קיכל ווייך
מאַכן און די האַרבע טיי זיכ מאַכן. עס איז אַ משל, און דער נמשל, וווּ דאָס
האַרטע קיכל מיינט העברעיש און די האַרבע טיי מיינט יידיש, ליגט, דאַכט זיך,
אויף דער האַנט.

[תשט"ו]

לאַכן איז געזונט

א לעקציע ביי דער שלום-עליכם-פייער אין ירושלימער אוניווערסיטעט

מאמר א' : דריי יסודות

א

דער לוח פון אונדזער וועלטלעכער ליטעראטור, וואס שפייזט די לעצטע דריי דורות, האלט איצט אין סאמע אנווינקען אויף דער הונדערטיאריקער דאטע פון אירע שרייבערס. צווישן זיי זענען פאראן וואס זייער געדעכעניש איז גרעסער פון זייער פארגעסעניש און פאראן פארקערט; דען אנדערש איז די מערכה פון די איצט הונדערטיאריקע, ווי אחד-העם אדער בן-יהודה, און אנדערש איז די מערכה פון זייערע עלטערע חברים, ווי דאליצקי און טאוויאוו; ביי די ערשטע צוויי דארף דער לוח בלויז פארשטארקן זייער לעבעדיקן זכרון, ביי די לעצטע צוויי ווייטער מוז דער לוח באנייען זייער פארטונקלטן און מאטן דערמאן. אזא מין מערכה-ווידעראנאנד איז בולט ביים הונדערטיאריקן פאר, די אבות פון דער יידיש-ליטעראטור אין אונדזער תקופה, שלום-עליכם און מרדכי ספעקטאר; דער ערשטער קאן דעם לוח לאזן געמאך, בשעת דער צווייטער איז אים מחייב מיט דער ראל פון א ברוד מוכיר נשכחים. נאך מער, עס דוכט זיך, אז די מערכה פון שלום-עליכם טיילט אים אויס פון אלע איבעריקע הונדערטיאריקע, אזוי אז מען מעג זאגן, אז דער לוח איז נישט א גורם, נאר גיכער אן אויסרייד פאר דעם התעוררות, וואס מיר זענען איצט סיי זיינע עדות סיי זיינע שותפים.

און באמת, האט דאך דאס התעוררות פונעם שלום-עליכם-יאָר נישט באַדאַרפֿט ערשט באַשאַפֿן ווערן; עס איז ממילא פארויכערט אין דער לעבעדיקער און באַשטאַנדיקער פאראינטערעסירטקייט אין זיינע ווערק, וועלכע זענען באַליבט אין פאָלק, אונטער אלע זיינע שבטים און ביי אלע עלטער-גראַדן; ווי אַ טייך וואָס ווייס נישט, וואָס גליווערן הייסט, און זיינע וואָסערן פלייצן תמיד, און ווער עס לאָזט זיך איבער זיינע כוואַליעס איז אויך נהנה תמיד, און וואָס עס פעלט אים איה, ער זאָל זיך באַקענען מיטן טייך אין דער גאַנצער ברייט פון זיינע ברעגעס און אין דער גאַנצער טיף פון זיין דנאָ, און זאָל זיך נישט באַנוגענען

מיט דעם שפילעוודיקן ציטער פון זיין גלאַנציקער שפיגל-פלאַך. אַוּחַדאי איז אַ יעדע צייט פאַסיק פאַר דער דאַזיקער קענטשאַפּט און איר פאַרשטאַרקונג. כל-שכן די צייט פון יום-טוב, וועלכער איז געוואָרן אַ פאַלקיי-יום-טוב, און ווערט געפראַוועט לויט אַ ברייט-פאַרטראַכטן פראַגראַם. אָבער ווען איז דאָס געזאָגט געוואָרן, אויב דער פראַגראַם איז לייטיש אויסבאַלאַנסירט, אַזוי אַז ער אוספיעט צו פאַרענטפערן די טאַפלטע קשיה, וועלכע מיר האָבן שוין אַ פאַר מאַל געפרוּווט עפנטלעך אַזוי דעפנירן: וואָס האָט שלום-עליכם געטאָן פאַר אונדז, און וואָס טוען מיר פאַר אים. דעם אמת געזאָגט, מוזן מיר מודה זיין, אַז ביז-אייצט האָט ער כמעט אַלץ געטאָן פאַר אונדז, און ביז-אייצט האָבן מיר כמעט גאַרנישט געטאָן פאַר אים. לעת-עתה זענען מיר אַ חברה, וואָס האָט געקראַגן אַ פעטע ירושה, און מיר זענען נהנה פון איר מיט אַ קאַפּ מי און אַפילו אַן דעם קאַפּ אויך, און אונדזער הנאה איז פונעם גרייטן, און מיר מאַכן זיך נישט וויסנדיק פון דער מעגלעכקייט, אין וועלכער עס פאַרן זיך אַ זכיה און אַ חוב צוזאַמען, די מעגלעכקייט מקיים צו זיין וואָס איז געבאַטן ביי אַ ירושה, אַ נחלה — לעבדה ולשמרה. לעבדה — כדי מיר זאָלן אויפדעקן וואָס ליגט אין איר פאַרבאָרגן און דאַרף אַנטפּלעקט ווערן; לשמרה — כדי צו קאַנטראַלירן וואָס האָט זיך פון איר פאַרלוירן און דאַרף ווידער געפונען ווערן. כדי די ערשטע מצווה מקיים צו זיין, איז געקומען די איינע פאַדערונג צו דער אינסטאַנציע, וועלכע האָט דעם יום-טוב געמאַכט פאַר אַ זאַך פון מלכות, אונדזער ממשלה — אַן אַקאַדעמיע-אויסגאַב פון שלום-עליכם אַלע ווערק אין אַריגינאַל; כדי די אַנדערע מצווה מקיים צו זיין, איז געקומען די אַנדערע פאַדערונג צו דער אינסטאַנציע, וועלכע איז באַ-שטימט דעם יום-טוב צו מאַכן פאַר אַ זאַך פון חכמה, דאָס איז אונדזער אוניווערסיטעט — צו נעמען אויף זיך די אויפגאַב און צו פאַרהעלפן אין איר פאַרש-אַרבעט.

ב

ווי אַ לייכטער רמו צו דער פאַרש-אַרבעט און איר גאַנג, אויפן שטייגער פונעם ווערטל: דער ערשטער ביסן איז נאָר אַן עקבוייר, ווילן מיר איצט אויפ-וואַרפן די שאלה, אויב די פאַרש-אַרבעט איבער שלום-עליכם וועלכע איז שוין געמאַכט געוואָרן, סיי אין איר פשוטערער סיי אין איר קאַמפליצירטער מדרגה, קאָן אונדז באַפרידיקן, און אויפוואַרפן די תשובה. אַז עס איז שווער צו זען אַ פאַסיקע פראַפאַרציע צווישן דעם עצם ליינענען פון זיינע ווערק, וואָס אַקופירט שטח נאָך שטח, אינעווייניק און אויסווייניק, און צווישן איר באַלויכטונג, בפרט איר באַלויכטונג מיט פאַרש-אינסטרומענטן. מעגלעך אַז די דיספראַפאַרציע לאָזט זיך אויסטייטשן לויטן כלל: המפורסמות אינן צריכות ראייה; אָבער די קשיה,

וואס איז גורם אז דער מפורסם זאל אזוי מפורסם זיין, ווייט איבער דער ראם פון זיין צייט און ווייט איבער דער ראם פון זיין ארט; וואס ברענגט דאצו, אז ער האלט אין איין אייננעמען נאנטע און ווייטע, אין אריגינאל און אין איבער זען, אט די קשיה דארף אַ ראייה און ראיות. און מעגלעך אז די דיספראפארציע ווארצלט אויך אין דער שאַבלאַנע צו דערמאנען זיין נאָמען ווי איינעם פונעם באַ-רימטן דריילינג — שלום-עליכם אין דער מיט, מענדעלע פאַר אים און יצחק לייבוש פּרץ נאָך אים; און עס איז שוין דער דרך-העולם, אז ווער עס זיצט אין דער מיט ווערט געניזוקט, פונקט ווי יצחק איז פאַרשלונגען געוואָרן צווישן אַברהם פאַר אים און יעקב נאָך אים, און איז ממילא געוואָרן דער פּראָטאָטיפּ פון דעם וואָס איז נישט מער ווי אַ זון פון זיין פירגייער און אַ פּאַטער פון זיין נאָכגייער. און מען טאר נישט די שאַבלאַנע לייכט אַוועקמאַכן, שוין מחמת דעם וואָס אַפילו די כראָנאָלאָגיע הינקט היפש אונטער; סיי אין פונקט פונעם אָנהייב: אמת, מענדעלע איז געווען אַ זון, און דער ניין-און-צוואַנציק-יאָריקער שלום-עליכם האָט אים בפרהסיה מכבד געווען מיט אַ צונאָמען, וואָס איז ער דערווייטערט אי ער דערנענטערט: דער זיידע. אָבער י. ל. פּרץ איז געבוירן געוואָרן פאַר שלום-עליכם; סיי אין פונקט פונעם סוף: י. ל. פּרץ איז נפטר געוואָרן פאַר שלום-עליכם און שלום-עליכם איז נפטר געוואָרן פאַר מענדעלע, אזוי אז דער אַנידער-שטעל פונעם דריילינג ווי אַ גאַנג פון דריי דורות, ווי עס איז זיך נוהג די שאַב-לאַנע, וואָקלט זיך אַ ביסל. אָבער אזוי ווי מענדעלע איז עס געוואָרן דער תנא-קמא, איז ער ממילא געוואָרן בחינת ספר בראשית, און עס איז אַ קיימא לן, אז די מפרשים פונעם חומש פאַרנעמען זיך מיט אַט דעם ספר בני גאָר, און ווערן בעל-כרחו אָפגעשוואַכט ביי די איבעריקע ספרים פונעם חומש; און בפרט אַז י. ל. פּרץ איז געוואָרן דער תנא-בתרא, און דער שרייבער אין אים האָט זיך אָנגעלענט אויפן פירער אין אים און דער צוילינג פון שרייבער און פירער איז געוואָרן ווי אַ פּראָגראַם, אַ פּאַן, קלאָרער געזאָגט: אַן אדמר, איז לייכט צו פאַרשטיין, אַז דער וואָס שטייט אין דער מיט, שלום-עליכם, כאָטש ער איז מער עובר-לקורא פון זיי, בישראל ובעמים, ווערט ער ווייניקער פון זיי געפילנעוועט אין שטח פון שטודיע און פאַרשוּנג. אַט אַ קליינער משל: יעפים ישורין, דער ענטוואַסטישער יידיש-ביבליאָגראַף, האָט אָנגעזאַמלט (ווי מיר האָבן געלייענט אין זיין יובל-בוך) 1581 איינסן איבער מענדעלע, 1766 איינסן איבער שלום-עליכם, 5911 (מיט די פרעמדשפראַכיקע אַרבעטן 6765) איינסן איבער י. ל. פּרץ. נישט ווייניק איז אויך די דאָזיקע שאַבלאַנע גורם דאָצו, אַז שלום-עליכם ווערט נישט באַטראַכט אין זיין גאַנצער ליטעראַרישער אויפטוערישקייט; דען כאָטש עטלעכע שטחים אין איר זענען ווי אַ בייזאָך, לאָזט ער זיך אָן זיי נישט אָפּשאַצן אין זיין פולער מאָס, כל-שכן אין זיין טאַטאַליטעט. מען באַטראַכט נישט, ווי עס

דאַרף צו זיין, דעם דיכטער אין אים — אַוודאי איז זיין לידערשע פראָדוקציע אַ קאַרגע, אָבער זי איז אַ כאַראַקטעריסטישע, אין איר גאַנטן באַהעפט צום פּאַלק-ליד, און עס איז גאַרנישט קיין צופאַל, ווען גינבורג-מאַרק האָבן אין זייער זאַמלונג אַריינגעשטעלט זיין וויגליד, באַטראַכטנדיק עס ווי אַ ליד פון אַן אַנאַנים, וועלכעס איז געוואָרן אַ פּאַלקליד, און עס איז דאָך טאַקע אַ פּאַלקליד ממש. מען באַטראַכט נישט, ווי עס דאַרף צו זיין, דעם קריטיקער אין אים — אַוודאי איז זיין פּאַמפלעט קעגן ש"ר געוואָרן אַ שם-דבר, וואָס אַלע קענען דעם שם, דעם גאַמען, אָבער כמעט קיינער קען נישט דעם דבר, די זאַך; אַ פּאַמפלעט וואָס האָט נישט בלויז באַשטימט דעם גורל פון יענעם ווונדערלעכן גאַראַטאַר אין זיין צייט, נאָר אויך פאַרשפּאַרט דעם וועג פאַר רעוויזיע-פרוּוון, והרעאָה אַלע פּרוּוון, און צווישן זיי אויך פון מיין ווייניקייט, האָבן לעת-עתה גאַרנישט געפּוּעלט. מען באַטראַכט נישט, ווי עס דאַרף צו זיין, דעם רעדאַקטאָר אין אים — אַוודאי דער מאַנען אַלע זיין „יודישע פּאַלקס-ביבליאָטעק“, אָבער ווי ווייניק ווערט אַרויסגע-הויבן דער באַזונדערס וואַגיקער פּאַקט, אַז אין יענער רעדאַקטאָרשאַפט האָט זיך צום ערשטן קלאָר דעמאָנסטרירט דאָס אייגן-באַווסטזיין פון דער מאַדערנער יידיש-ליטעראַטור, וועלכע פאַרמאַגט איר אייגענע געשיכטע — האָט ער דאָך געדרוקט יידיש-חיבורים פון פאַרשטאַרבענע שרייבער: יצחק בער לעווינזאָן, אליעזר הכהן צווייפּעל; האָט ער דאָך אויפגעמונטערט צו באַנייען זייער שרייבן יצחק יואל לינעצקין און שאַצקעסן, וואָס האָבן געהאַלטן אין פאַרגעסן ווערן און זענען אויך פאַרגעסן געוואָרן ביי זייער לעבן; האָט ער דאָך געבראַכט גאַטלאַבערס זכרונות איבער דער חברה יידיש-שרייבערס, ווי מענדל לעפּין און סוּחיסטאַווער, שלמה עטינגער און אַלכסנדר צעדערבוים, חייקל הורוויץ און ישראל אַקסענפעלד, און אַנדערע; האָט ער דאָך פריי געמאַכט אַ גרויסע סאַליע פאַר מענדעלען און אַ קליין ווינקל פאַר צונזערן; און דער עיקר, האָט ער דאָך צוגעצויגן נייע כוחות, צווישן וועלכע עס איז בולט י. ל. פּרץ, וואָס האָט דאָ געמאַכט זיינע ערשטע דרייסטע און אַריגינאַלע טריט אין רשות-הרבים.

עס איז איבעריק צו זאָגן, אַז דער אַוועקשטעל פון שלום-עליכם ווי אַ שאַפּער, וואָס זיין עיקר איז דער דערציילערישער כוח, איז גריילעך גערעכט, אָבער דאָס הייסט נישט, אַז מיר זענען נישט מחוייב אים צו דערקענען פון אַלע זייטן, און דאַרפן זיך נישט באַמיען אַרום אים, ווי מיר באַמיען זיך אַרום דעם ערשטן און בפרט דעם לעצטן פונעם דריילינג, דען איצט, ווער עס וויל דערקענען שלום-עליכם אין זיין שאַפּערישער טאַטאַליטעט, קאָן דאָס נישט מאַכן אויפן יסוד פון זיינע געזאַמלטע כתבים, און אַלע זייערע אויסגאַבן, דען זיי אַנטהאַלטן נאָר זיינע דערציילונגען (און זיי אויך נישט בשלימות) און דראַמעס.

אבער דער עיקר-טעות, וואס שלעפט זיך נאך דער דריילינג-שאַבלאַנע, איז דאָס, וואָס זי סטימולירט אונדז צו מיני פאַרגלייכן צווישן אים און די אַנדערע צוויי, בשעת דער צד-השווה צווישן זיי איז בלויז אין דער בולטקייט, דריי הויכע דעמבעס אינעם ייִדיש-וואָלד, בשעת דער צד השונה איז גרויס ביז גאַר; און קודם-כל איז אַנדערש דער ייִחוס-בריוו, סיי אין באַצוי פון אים צו זיי און סיי אין באַצוי פון אים צו זיך אַליין. אויב מיר זאָלן משפטן לויטן סובסטראַט פון זייער שרייבן, טרעט די אַנדערשקייט אַרויס קלאַר און שאַרף: מענדעלעס דער-ציילערישקייט איז אָפגעגערענעצט צייטלעך און אַרטלעך, אין תחום-המרשב, פון וואָנעט זי רירט זיך נישט אַרויס, און דער פרוווי זיך אַ ריר צו טאָן איז מעשה מסעות בנימיו השלישי, וועלכנס פאַנטאַזיע לאָזט אים אַוועק העט-העט ווייט אין די מרחקים, אָבער זיין ווערקלעכקייט שלעפט אים צוריק צו זיין ווינקל; און אויב מיר זאָלן אָפהיטן די פליכט נישט אַריינצודרשענען אין אים וואָס איז אין אים נישטאַ, און מיר זאָלן אויסנוצן דאָס רעכט אַרויסצודרשענען פון אים וואָס עס איז אין אים יאָ דאָ, איז עס דאָך אַ סאַטירע אויפן פאַרלאַנג איבערצואַנדערשן דעם גורל פונעם פאַלק אויף דער וואַנדער-ליניע. י. ל. פרעס דערציילערישקייט איז אויך אַרטלעך און צייטלעך באַגרענעצט, דער אַרט גייט נישט אַריבער די גרענעצן פון פוילן און איר אַרום, די צייט שפּרייט אַ ביסל אויס איר גרענעץ, וואָס מען רופט דער נאַנטער עבר, דורכן אַריינגלידערן אַ פאַר קרייז-פונקטן פון חסידות, דער לעצטער גרויסער קאַלעקטיוו-באַוועגונג אין גלות. שלום-עליכמס דערציילערישקייט ווייטער איז באַהעפט אין זיין צייט, אָבער אַרטלעך באַוועגט זיך אויף דער דינאַמישסטער ליניע פון ייִדישן קיום אין די לעצטע דורות, אויף דער וואַנדער-ליניע, אַזוי אַז זיינע דערציילונגען וואַרצלען אין אוקראַינע, אָבער צעצווייגן זיך איבער אַ פאַר גלות-לענדער, און דערגרייכן ביז אַמעריקע. ווער עס קוקט זיך איין אין דער ייִדיש-פּראָזע, אין וועלכער די וואַנדער-ליניע, אַריבער אַרט און אַריבער צייט, איז דער צענטער פון חיות, און זוכט איר קערן ביים קלאַסישן דריילינג, געפינט ער אים פאַקטיש בלויז ביי שלום-עליכמס. דאָס וואָס אַלע דריי האָבן נישט געזען ירושלים מיט זייערע אייגענע אויגן, און דער עלטסטער צווישן זיי איז געשטאַרבן אין אַדעס און דער יינגערער פון אים אין וואַרשע און דער יינגסטער אין ניריאַרק, איז נישט בלויז אַ ביאָגראַפישע עובדא. אָבער אויב מיר האָבן געזען, אַז שלום-עליכמס איז אין דערציילערישן סובסטראַט פּרויסגעלאָפן דעם וואָס איז געווען פאַר אים און דעם וואָס איז געווען נאָך אים אין דריילינג, אַזוי אַז ער איז עס דער אַנט-וויקלעכער פון דער פּראָזע לצד דעם אַרומנעם פון אַ פּילפּינדיקייט פון ערטער און צייטן, מוזן מיר אָבער אויך באַמערקן, אַז אין דערציילערישן

שטייגער איז ער אַ צוריקטריט פאַר זיי, און דער כוח פון דעם צוריקטריט איז אים בייגעשטאַנען ביי זיין געגליקטן אויפטו. ווער עס קוקט זיך איין אין דערצייל־שטייגער פון מענדעלע און פרץ, זעט זיי ווי פראַטאַטיפן פון צוויי עיקרדיקע פראָזע־דרכים, מיט וועלכע עס צייכנט זיך אויס די ייִדיש־ליטעראַ־טור — די בהרחה־דערציילעריי פון מענדעלע איז די גרונטהיים פון אַ פראָזע־אַנטוויקל, אין וועלכן דער ראַמאַן, בפרט אין זיין רעאַליסטישער קריסטאַליזאַציע, איז דער עיקר; די בצימצום־דערציילעריי פון פרץ איז די גרונטהיים פאַר אַ פראָזע־אַנטוויקל, אין וועלכן די נאַוועלע, בפרט אין איר פסיכאָלאָגישער קריס־טאַליזאַציע, איז דער עיקר; פונקט ווי ביידע, מיט זייערע פאַרשיידענע יסודות, שפייזן שרייבער, ביי וועלכע די דאָזיקע יסודות האָבן זיך פאַראייניקט אין פאַרשיידענע מיש־פראָפאַרציעס, און אַט די מיש־פראָפאַרציעס זענען דאָך די געשיכטע פון דער ייִדיש־פראָזע, סיי פון סאַרט אַש און אַפאַטאַשו, סיי פון סאַרט בערגעלסאַן און נסתר, וכדומה. שלום־עליכם ווידער, כאַטש ער האָט געשריבן ראַמאַנען, און אַפילו גרויסע דאַצו, און אויך נאַוועלן, זענען זיי נישט דער עיקר אויפטו זיינער, אַדרבה, כאַטש זיי זענען ווי צעוואַרפענע סטאַציעס אויף דעם שליאַך פון זיין שאַפּערישקייט, שטעקט דאָך דער עיקר נאָך די סטאַציעס און צווישן זיי — מאַנאַלאָג, בריוו, קאַמעדיע.

נאָך מער, מען מעג זאָגן, אַז שלום־עליכם האָט זיך אַ פאַר מאָל צוריק־געווענדט צום ראַמאַן און צו דער נאַוועלע, ווי איינער וואָס קערט זיך צוריק צום וועג, וואָס ווערט באַטראַכט ווי די לעגיטימע אַנטוויקל־ליניע פון דער ייִדיש־פראָזע, אָבער ער גייט אַלע מאָל אַפּ פון דעם וועג, און לאָזט זיך אויף יענע דריי שטעגן, די דריי יסודות, אין וועלכע עס האָט זיך אַנטפלעקט דער כוח פון זיין אַריגינאַליטעט און די אַריגינאַליטעט פון זיין כוח; אין וועלכן עס האָט זיך אַנטפלעקט ער גופאַ. און דער עיקר: אין די אַלע דריי יסודות קערט ער זיך אום צו דעם, וואָס איז געווען פאַר דעם ראַמאַן און פאַר דער נאַוועלע אין דער ייִדיש־ליטעראַטור אין די לעצטע דורות; ער כאַפט אויף פאַרוואַרפענע פעדעם און שפינט זיי ווייטער, און וואָס איז נאָך וויכטיקער: כאַטש ער שפינט ווייטער, איז עס נישט סתם המשך, נאָר אַ באַניי, אַפילו אַן איבערקער.

ד

וואָס האָט דאָס באַווויגן שלום־עליכמען זיך אומצוקערן צו די דריי יסודות — איז אַ קשיה, וועלכע קען נאָר פאַרענטפערט ווערן מיטן פאַרענטפער פון אַן אַנדערער קשיה: פאַר וואָס האָט ער זיך נישט געפונען אין ראַם פון ראַמאַן און נאַוועלע. און דער פאַרענטפער ליגט אין כאַראַקטער פון די צוויי סאַרטן, בפרט

לויט זייער אנטוויקל-מדרגה צו יענער צייט, דער כאראקטער פון א סעלעק-
 טיוון צוגאנג צו די מאטעריאלן פונעם לעבן, א צוגאנג וואס איז מחייב דעם
 שרייבער צו נעמען נאָר דאָס, וואָס איז מסוגל צו באַדינען די האַנדלונג און דעם
 פּערזאָנאַזש אין זייער פאַרוועבטקייט. עס איז גענוג אַ קליינער קאָנטראָל אין
 שלום-עליכמס ראַמאַנען און נאָוועלן, מיר זאָלן דערזען, ווי ווייט דער דאָזיקער
 צוים ווערט דורכגעריסן און איינגעריסן; משמעות די מאַטעריאַלן פון לעבן
 וואָס זוכן אין דערציילערישן גאַנג אָן אויסדרוק פאַר זייער קאַלעידאָסקאָפּישן
 אויפברויז וואָרפן ממילא אַפּ אַ יעדע גרעבליע, וואָס וויל פאַרשפּאַרן זייער
 שטראַמקייט. שלום-עליכמס האָט באַדאַרפט פאַרמען, וווּ די דאָזיקע גרעבליעס
 זענען בטל אַדער מינימאַל — און עס איז איבעריק צו זאָגן, אַז דער מאַנאַלאַג
 איז אַ פּריי-בריוו פאַר דער גיר פון שמועס, וועלכער בויט דעם עצם-הסיפור
 פון זיין פּרייקייט אַרויס, אַ פּרייקייט וואָס אירע גרענעצן ווערן באַשטימט
 לויט דער וועלט, דעם כאַראַקטער און די באַדערפענישן פונעם שמועסער. מיר
 האָבן געזאָגט: פונעם שמועסער, און מיר זענען מחוייב צו זאָגן: פון די שמר
 עסערס, ווייל דער מאַנאַלאַג האָט דערמעגלעכט שלום-עליכמען צו דערגרייכן
 וואָס ער האָט געוואָלט און וואָס ער האָט געקענט — די פולקומענע אידענטר-
 פיקאַציע מיט אַ גרויסער, פּיל-געשטאַלטיקער וועלט פון נפשות, אַזוי אַז ער
 לעבט און באַלעבט אָן עולם ומלואו, און אַלץ צוליב זיין געשטאַלטונג-תּאוּוה,
 וואָס איר פּראַגראַם-מינימום איז דאָס טיפּאַלאָגישע מאַקסימום, און איר פּראַג-
 ראַם-מאַקסימום איז דאָס טאַטאַלע מינימום, בשעת דער קינסטלער באַמיט זיך
 דורכצופירן זיין טאַפּעלן פּראַגראַם, און דער אופן פון דורכפירן איז איינס פון
 די רעטענישן און ווידער פון זיין טאַלאַנט.

דער מאַנאַלאַג איז ביי אים אַ שטיק ירושה — די ירושה פון דער השכלה-
 ליטעראַטור. ווער עס וועט אַ מאַל שרייבן די געשיכטע פון דעם השכלה-
 מאַנאַלאַג, וועט אויך אויפקלערן די פאַרבינד-ליניעס און בעיקר די אַפּטייל-
 ליניעס צווישן דעם מאַנאַלאַג פון די משכילים, וואָס האָט זיי געדינט פאַר אַ
 תּכליתדיקן אינסטרומענט — בעיקר איז, ווי באַווסט, דער מאַנאַלאַג פון יענעם,
 וועלכן דער משכיל האָט געוואָלט אויסלאַכן, און ער האָט אים אויסגעלאַכט,
 לאַזנדיק אים דערציילן זיך אַליין, און זיין דערצייל-גאַנג איז כּביכול פון אַ מסיח
 לפי תּומו, נאָר דער משכיל האָט דעם תּמס תּמימות געטריבן ביז צום אַבסורד,
 און דאָ איז די באַהאַלטענע שפּאַט-נאָדל אַרויס פונעם פּלוידעראַק, און האָט
 דעם פּלוידערער צעשטאַכן ווי אַ רעשעטע. אויב איך מעג ברענגען ווי אַ משל
 מיינע צוויי לאַנדסלייט (האָט עס דאָך טרייטשקע געזאָלט זאָגן: אַללע יודן
 שטאַממען אַוס בראַדי) וועל איך דערמאָנען, אַז לעבן דעם רייכן גאַרטן פון
 מאַנאַלאַג — און זיין פּראַמינענטע דוגמה איז דער „גלגול נפשׁ“ פון איציק

ערטער, איז אויך געווען אן אַרעמע בייט פון מאַנאַלאַג — און אַ בולטע דוגמה איז דער לייסטער לידער פון בערל בראַדער, וווּ אַ יעדעס ליד הייבט זיך אָן: איך אַרעמער, און יעדער איך האָט אַן אַנדערע מלאכה אַדער עובדא, ביז עס ווערן אויסגעשעפט אַלע טיפישע פרנסות אין דער ייִדישער גאַס און אין איר אַרום. משמע אַז לעבן דעם סאַטירישן מאַנאַלאַג איז אויך געווען אַ נאַווער מאַנאַלאַג, און דאָ און דאָרט זענען געמאַכט געוואָרן פרווון פון אידענטיפיקאַציע, נאָר בשעת דער ערשטער האָט עס געמאַכט צוליב אַן אידעאָלאָגישער תוכחה, האָט עס דער לעצטער געמאַכט מחמת אַ סאַציאַלן ווייטיק. דער צוזאַמענשמעלץ פון דורכגעטראַכטן קינסטלערישן כוח, ווי ער האָט זיך אַנטפלעקט ביי ערטערן און זיינע נאַכגייער און פון דעם נאַוון פאַלקישן כוח, ווי ער האָט זיך אַנטפלעקט ביי בערל בראַדער און זיינע נאַכמאַכער, איז נאָר אַ טייל פון די קאָמפּאָנענטן אין שלום־עליכמס מאַנאַלאַג. וווּ די אידענטיפיקאַציע מיט דער מענ־טאַליטעט פונעם שמועסער איז אַ תכלית־פאַר־זיך און אַן אַבסאָלוטע. פאַרשטייט זיך, אַז ווען מיר רעדן מכוח מאַנאַלאַג, זענען מיר מחוייב צו געדענקען, אַז מען מיינט מאַנאַלאַג, וועלכע צעפאַלן זיך אין כלערליי קאַטעגאָריעס — אַט איז אַ מאַנאַלאַג ווי, למשל, „גענדז“, וווּ די גענדזלערקע דערציילט מעשה־גענדז, אַזוי אַז איך אירע דיגרעסיעס פונעם עצם־הסיפור קייטלען זיך אין אים איין; און אַט איז אַ מאַנאַלאַג ווי, למשל, „דאָס טעפל“, וווּ דער דערצייל־צענטער איז נאָר אַן אַנשפּאַר, אַפילו אַ מין אויסרייד, צו דעם דערציילנדיקן אַסאַציאַטיוון פלייץ פון דער באַריידעוודיקער יידענע, און אַט איז ווייטער אַ מאַנאַלאַג ווי, למשל, „חנוכה־געלט“, וווּ די דערצייל־טעמע איז נאָר אַ ראָם צו דערקענען אַ פולקומענע טיפּאָלאָגיע פון אַ פיל־גלידערדיקער משפּחה, אַזוי ווייט אַז דער, אין כמות נישט איבעריק גרויסער מאַנאַלאַג, איז ווי אַ מיניאַטור־ראַמאַן פון אַ צעזווייגטער גרופע פון הויזגעזינדן. לייכט צו פאַרשטיין, אַז אַ מאַנאַלאַג ווי „מאַטיל פייסי דעם חזנס“, פון דעם דערציילערס טייערסטע ווערק, דערוועקט דעם חשק אים צו פאַרגלייכן צו יענעם באַזונדערן מאַנאַלאַג, די אויטאָביאָ־גראַפיע „פונעם יריד“, און אויב מיר זאָלן זיך איצט צוריק ווענדן צום קערן, צום משכילישן מאַנאַלאַג, מעגן מיר זאָגן, אַז מיר האָבן פאַר זיך אַ ירושה, וואָס האָט, אויפן וועג פון איבערקער, דערלעבט אַ תיקון.

ה

וואָס עס איז געזאָגט געוואָרן וועגן מאַנאַלאַג, דאַרף אויך געזאָגט ווערן וועגן בריוו — עס איז אַ פאַרשפּרייטער און באַקאַנטער ליטעראַטור־סאַרט און זיינע השפּעות קענען קומען פון כלערליי צדדים, אָבער דער שלום־עליכמשער בריוו טייט בפירוש אַן אויף זיין היימישן ייִחוס — אַלע סימנים באַווייזן, אַז

דער אַנשפּאַר זיינער איז געווען אין יענער פּאַרעם פּונעם ליטעראַרישן בריוו, וועלכן עס האָבן אויסגעהאָדעוועט זיינע ייִדיש־פּירגיייער, פּונקט ווי אַלע סימנים באַווייזן, אַז זייער אַנשפּאַר איז געווען אין יענער פּאַרעם פּונעם ליטעראַרישן בריוו, וועלכן עס האָבן אויסגעהאָדעוועט די ערשטע משכילים, אַנגעהויבן פּונעם המאספּ, וווּ עס האָט זיך געדרוקט אַ פּיקטיוו בינטל בריוו צווישן אַן אַלטמאָדישן און צווישן זיין זון, וועלכער לאָזט זיך איבער כמה לענדער, און וואָס ער זעט און הערט פאַרהעלפט אים איינצורייסן דעם טאַטנס נוסח; דורך די שפּע־טערע משכילים און אין זייער שפּיץ, פאַרשטייט זיך, יוסף פּערל אין זיין מנגה טמירין, וועלכער יאָגט זיך נאָך און דערגרייכט אויך אין זיין פּעקל־בריוו דעם זעלבן ציל, אַ וועלכן עס האָט נאַכגעיאָגט און דערגרייכט ערטער אין זיין פּעקל מאַנאַלאָג; ביז די לעצטע משכילים, ביי וועלכע דער בריוו וואַקלט זיך שוין צווישן סוף־טענדענציע און אָנהייב־שפּילעריי, עס וועט פּאָדערן אַ לייטיש שטיק פאַרשאַרבעט, כדי צו דערגאַנצן די קייט פון השפּעות, וועלכע פּירן פון דעם ייִדיש־נוסח פּונעם מנגה טמירין, וואָס איז געווען פאַרגראָבן אין כתב־יד, צו וועלכן נאָר געציילטע האָבן זיך געקענט צורירן, און פון דעסטוועגן טראָגן די שפּעטערע ייִדיש־בריוו קלאַרע סימנים פון אַט דעם פאַרגראַבענעם כתב־יד; ביז צום שלום־עליכמשן בריוו, לעת־עתה איז גענוג, אַז וואָס עס איז געזאָגט געוואָרן וועגן זיין מאַנאַלאָג, דאַרף אויך געזאָגט ווערן וועגן זיין בריוו — דער יסוד זיינער שטעקט אין כוח פון אידענטיפיקאַציע, פאַרשטייט זיך, לויט דעם פאַרבייט פון תורה־שבע־לפּה אויף תורה־שבכתב און דער סוד זיינער שטעקט אין טאַפּל־פלייט־שפּיל, דען דאַרט וווּ מיר האָבן פאַר זיך אַ בריוו־דיאַלאָג, מעשה מנחם מענדל און שיינע שיינדל, קומט עס צו אַ טאַפּלער אידענטיפּ־קאַציע — צוויי געשלעכטער, צוויי פאַרשויענע, צוויי כאַראַקטערן, צוויי סביבות, בשעת אַ יעדער קאַמפּאַנענט אַקטיוויזירט די פּולע ברייט פון זיין אייגענעם אויסדרוק, ווי עס דערמעגלעכט אַ בריוו, וואָס איז סוף־סוף אַ געשריבענער מאַנאַלאָג, צו אונדזער באַדויער האָבן זיך דערהאַלטן גאָר ווייניק אויסענטישע ייִדיש־בריוו, בפרט פון עלטערע תקופות, אַזוי אַז מיר זענען נישט ביכולת צו זאַמענצושטעלן אַן אויסגעדרטע געשיכטע פון אונדזער בריוו־קולטור, אָבער אויף וויפל מען קאָן, אויפן גרונט פּונעם אַפּגעהיטענעם מאַטעריאַל, זיך אָפּ־שטעלן אויף דעם אַריינריס פּונעם לעבעדיקן, צאַפּלדיקן שמועס אין דער אַרעמער, פאַרגליווערטער סכעמע אַריין און זיין אַרויסריס פון איר, האָט דאָך דער בריוו, אין אַלע דורות, געגאַרט נאָך אַ קונסט־אויסדרוק, ביז ער האָט אים געקראָגן ביי שלום־עליכם; און כאַטש מיר ווייסן נישט, צי האָט ער געפאַרשט אַדער גענישטערט אין דעם ליטעראַטור־סאַרט און זיין געשיכטע, מעגן מיר זאָגן, אַז אויב ער האָט נישט געזען, האָט עס זיין ליכטיקער מזל דערזען, און

אויך איצט וועלן מיר זאגן, אז מיר האבן פאר זיך א ירושה וועלכע האט אירפון וועג פון איבערקער, דערלעבט א תיקון.

און אחרון אחרון — די קאמעדיע, וועלכע באדארף נישט קיין איבעריקע ראיות, מיר זאלן זי באטראכטן פאר א ירושה, בפרט פאר א ירושה פון דעם יידיש-קאפיטל אין דער השכלה. אדרבה, זי איז א גאר בולטע ירושה — די השכלה-ליטעראטור האט דאך, אינעם תחום פון דער דראמע, אזוי ווי אפגעהיטן א פונקציאנאלן שפראכלעכן אויפטייל: די טראגעדיע — העברעיִש; די קאמעדיע — יידיש. און ווי באווסט, האבן דאך די ערשטע משכילים גערשריבן זייערע יידיש-קאמעדיעס על-פי א סטראטעגיע פון ויגזול את החנית מיד המצרי ומיתהו. דאס יידיש-לשון, וואס די חברה האבן איר כלל נישט נוהג כבוד געווען, איז דא אויפגעפאדערט געווארן מקיים צו זיין יכה יוסי את יוסי; בשעת זייערע נאכגייער האבן זיך שוין געוואקלט, און די מאס קונסט, וועלכע זיי האבן אזוי-ווי נישט-אומיסטנע אריינגעלייגט אין זייערע יידיש-פראדוקציע, לאזט זיך נישט אנדערש אויסטייטשן ווי דורך א טאפל-שטעל צו דער דאזיקער שפראך — אן אפענער דרויסנדיקער אפשטויס און א באהאל-טענער אינעווייניקסטער צוצי; ווייטער די גאר לעצטע משכילים שטייען שוין ממש אויפן באדן פון יידיש, אויב נישט לשמה, איז כמעט ווי לשמה. אוודאי איז די טענדענציע פון דער משכילים-קאמעדיע נישט געווען אנדערש פון דער טענדענציע פון זייער מאנאלאג און זייער בריוו; אדרבה, די דאזיקע טענדענציע איז דא דורכגעפירט געווארן אויף א באזונדערן אופן, וועלכער לאזט זיך בתמצית אזוי דעפינירן: וואס נעגאטיווער די פיגור, פון דער משכילישער אידעאלאגיע ארויס געזען, אלץ געדיכטער איז דאס אידיאמאטישע עשרות פון זיין יידיש-שמועס. אזוי פארשטייט זיך, איז דער דין ביי די מחברים, וועלכע האבן זייער גאנצע קאמעדיע געשריבן יידיש, למשל, די אנאנימע גענארטע וועלט, וועלכע איז פארגעסן געווארן און אונדזער צייט איבערגעדרוקט געווארן; אבער נישט אזוי איז דער דין ביי וואלפזאן און אפילו ביי עטינגער, דען ביי זיי רעדט דאך די פאזיטיווסטע פיגור א ליטערארישן דייטש. עס וואלט זיך געלוינט נאכצוגיין, אין מאפוס עיט צבוע, ווי אזוי עס פארטיילט זיך דארט אין דיאלאג נוסח-מליצה און נוסח-חז"ל, לויט דעם דאזיקן פונאנדערטייל, וועלכער ווארפט אויף א פאראלעל: ליטעראריש דייטש — תנך-לשון, אידיאמאטיש יידיש — משה און גמרא-לשון; און עס איז זייער א כאראקטעריסטישער פונאנדערטייל. אז די דאזיקע משכילישע ירושה, די קאמעדיע-ירושה, אזוי-ווי די גאנצע משכילישע יידיש-ירושה, האט געדינט דעם היפוך פון איר טענדענציע, ווערט געוויינטלעך דערקלערט ווי א קאטאוועס פונעם מלאך, וועלכער איז ממונה איבער דער דיאלעקטיק, אבער פראסט און פשוט געזאגט, האבן זיך דאך די

דאזיקע אויפטוען, צוגלייך מיט די איבעריקע אויפטוען פון די משכילים, איינ-
געגלידערט אין לעבנס־שטייגער פון די פאלקסמאסן, וועלכע האבן די השכלה
אנגענומען נאָר בתנאי פונעם קאלעקטיו־קיום, וואָס איינער פון זיינע פאַרבינד־
יסודות איז זייער גערעדטע שפראַך. וויאָרום עס האָבן זיך פאַרוואַלגערט די
כתב־ידן פון די קאָמעדיעס, וועלכע זענען געשאַפן געוואָרן אין סאַמע אָנהייב
פון דער השכלה און אין המשך, וויאָרום זיי האָבן אומעטום, וווּ זיי האָבן
זיך פאַרוואַלגערט, אויסגעצייטיקט פרישע און שיינע פירות, ביז צו די קאָ-
מעדיעס פון אַקסענספּעלד און מענדעלע, איז אויך איינס פון די פאַרשרעטענישן,
וועלכע וואָרטן נאָך אויף זייער באַשייד. איצט איז פאַר אונדז וויכטיק, אַז
שלום־עליכם איז אַרויף אויפן שטעג פון דער קאָמעדיע און האָט זיך באַמיט
זי אויסצובויען, כדי זי צו מאַכן אַ ספּעקטאַקל, ווי עס איז מעגלעך געווען אין
דער אויפ־ליצייט פונעם ייִדישן טעאַטער, בשעת ער האָט זיך געריסן צום
קינסטלערישן באַרג־אָרויף; און מיט דעם עצם־ספּעקטאַקל האָט ער פאַרגאַנצט
דאָס שליחות פון דער קאָמעדיע־ירושא, דען אויב די משכילישע קאָמעדיע האָט
זיך אין איר אָנהייב. באַנוצט מיט פאַלקס־עלעמענטן קעגן אַ גרויסן טייל אַדער
קעגן דעם גאַנצן אַדער כמעט קעגן גאַנצן פאַלק, איז צום סוף, אין דער שלום־
עליכם קאָמעדיע, די אינקאַרנאַציע פונעם פאַלק אַליין, ווער עס שטעלט זיך
פּרטימדיק אַפּ אויף זיין קאָמעדיע, זעט בחוש ווי ווייט זי איז אים געווען אַ לע-
בעדיק באַדערפעניש — עס האַנדלט זיך נישט אין אַ פשוטן משל: דער צד
השווה צווישן זיין גרויסן ראַמאַן דער בלוטיקער שפּאַס און צווישן דער דראַ-
מאַטיזאַציע שווער צו זיין אַ יוד; עס האַנדלט זיך אין קאָמפּליצירטע משלים,
אַ שטייגער דער ראַמאַן סענדער בלאַנק וואָס זיין טעמע איז אַ מעשה מיט
אַ רייכן טאַטן, וועלכער ווערט קראַנק און ווי זיין הויזגעזינד דערזעט אים
אַ נוטה־למות אַנטפלעקן זיי זייער אמתן פרצוף, אָבער ער ווערט געזונט און
וואָרפט זיי דעם אמת אין פנים אַריין; אַ גרונט־אידעע, וועלכע איז מגולגל
געוואָרן אין דער באַוווסטער קאָמעדיע דאָס גרויסע געווינס, מיט אַ פאַסיקן
איבערבייט פון די קאָמפּאַנענטן — נישט אַ פיקטיווע טויטקרענק, נאָר אַ פיק-
טיוו לאַטעריע־געווינס איז דער נסיון, אין וועלכן דעם שניידערס הויזגעזינד
און זיין אַרום ווייזן אַרויס דעם אמתן פרצוף; און ווער עס וועט זיך באַמיען
צו פאַרגלייכן דעם צד השווה און דעם צד השונה צווישן ראַמאַן און קאָמעדיע,
וועט ממילא פאַרשטיין, אַז נישט בלויז די צייט צווישן ביידע ווערק, אין וועלכער
עס האָט אויסגעצייטיקט דעם קינסטלערס טאַלאַנט, האָט געטאַן אירס, נאָר דער
אַנדערער צוגאַנג און דער אַנדערער אַנטוויקל, וועלכע זענען אַרויסגעוואַקסן
פונעם אַנדערן שרייב־סאַרט, האָבן געטאַן זייערס — זיי האָבן דאָס בעצם פאַר-
זיכערט די קינסטלערישע מדרגה פון דער קאָמעדיע. און אויב מיר וועלן גע-

דענקען, און שלום-עליכם האָט אויפגעהאָדעוועט די קאָמעדיע זיינע אויף און מיט דער בעסטער היימישער טראַדיציע, בפרט אין צוזאַמענטרעף פון דער ליטעראַרישער קאָמעדיע-ירושא און דער פּוּריש-שפּיל-נחלה און אירע טעמעס, און אויב מיר וועלן ווייטער געדענקען, און ער האָט זי אַזוי אויפגעהאָדעוועט, בשעת די דראַמע האָט זיך געפונען אינעם איבערגאַנג לצד דער רעאַליסטישער דראַמע פון איין זייט און לצד דער סימבאָליסטישער דראַמע פון דער אַנדערער זייט, וועלן מיר ערשט פאַרשטיין וויפּל כוח עס געהער זיך צוצוהערן צו זיין אייגענעם כוח, און אויפצוכאַפּן אַ פאַרוואַרפענעם פּאַדעם און אים ווייטער שפּינען, אַזוי אַז וואָס עס איז געזאַגט געוואָרן וועגן מאַנאַלאָג און וועגן בריוו, דאַרף אויך געזאַגט ווערן וועגן דער קאָמעדיע — מיר האָבן פאַר זיך אַ ירושה וועלכע האָט, אויפן וועג פון איבערקער, דערלעבט אַ תּיקון.

צום סוף-חשבון דאַרפן מיר אויך געדענקען און דערמאַנען, אַז דאָס גע-רעדטע ייִדיש-לשון, פונקט ווי דאָס מזל האָט אים צוגעשפּילט אין לעבן, און עס האָט תּמיד געשפּאַנט מחייל אל חייל, אַזוי האָט עס דורי דורות נישט געהאַט קיין מזל אין דער ליטעראַטור, מחמת אירע צוויי אַנדערע שפּראַכן האָבן זי פאַרקאַנקורירט, די שרייבשפּראַך און די טייטששפּראַך; זיי האָבן דאָס פאַר-שמאַלערט איר וועג צום דרוק און אין דרוק. זענען געקומען די משכילים און האָבן אונטערגעכאַפט די שמועסשפּראַך, כדי זי אַקוראַט נאַכצומאַכן, צוליב זייער צוועק, און זיי האָבן דאָס איר, אין די לעצטע דורות, געגעבן דעם ערשטן לייטישן באַפריי אויפן קינסטלערישן שטייגער; פאַרשטייט זיך, פון זייער סברה אַרויס, אַז דאָס איז נאָר אויף-דערווייל און די דרכים פון דעם נישט-בכוונה באַפריי זענען געווען דער מאַנאַלאָג, דער בריוו, די קאָמעדיע; זענען געקומען זייערע יורשים און האָבן דעם אויף-דערווייל סטאַביליזירט און אַזוי האָט דאָס פּאַלק נישט בלויז אין לעבן, נאָר אויך אין דער ליטעראַטור, געהאַט אַ מויל צום האַרצן גלייך, ביז עס איז געקומען דער גרעסטער פּאַלק-קינסטלער, און האָט זי געלאָזט רייזן פונעם פּולן האַרצן.

1

עס איז באַקאַנט אבן-עזראס זאַג, אַז נישט יעדער שליח איז אַ נביא אָבער יעדער נביא איז אַ שליח; אויף דעם שטייגער וועלן מיר זאַגן: נישט יעדער אַחרון איז אַ ראשון, אָבער יעדער ראשון איז אַן אַחרון. און וואָרלעך, שלום-עליכם, וועלכן די שאַבלאַנע זעט ווי אַ מיט אין דריילינג, איז באמת אַ ראשון, אָבער ווי אַ יעדער ראשון איז ער אויך אַן אַחרון. ווייל ער האָט זיך אַנגע-שפּאַרט אויף דער קונסט-האַרעוואַניע, בפרט אין די דריי יסודות, איז ער אַן אַחרון; אָבער ווייל ער האָט זיי, געגעבן אַ תּיקון השלם, איז ער אַ ראשון.

און ער איז אַ ראשון נישט בלויז אין די דאָזיקע דריי יסודות, אָבער דאָס
גייט שוין אַרבער דעם ערשטן ביסן, וואָס איז נאָר אַן עקבויר.
[ו' אדר ב' תשי"ט]

מאמר ב': גיבורי כתריאלעווקע

א

דוד לאַבאָווסקי איז אַ פנים חדשות צווישן מאַלער־געזעמל ביי אונדז אין
לאַנד, ווו ער געפינט זיך נישט לאַנג, ערשט אַ יאָר צייט, און שוין איז קאַנטיק
דער קאַנטור פון זיין אויפטו, וואָס באַשטייט אין אַ באַזונדער שליחות — אַפצוראָר־
טעווען דאָס קלסטר־פנים פון אַ יידישער קהילה, ווי זי האָט זיך איינגעגראָבן
אין דער נשמה און אין אויג פון איינעם, וועלכער איז אין איר אויסגעוואַקסן
און פון איר אַרויסגעוואַקסן, און האָט זי דורכגעלעבט סיי אין איר באַשטאַנד
סיי אין איר פאַרגיי, און קומט זי איצט ווייזן ווי אַ מאַנומענט, און אַ געדע־
כעניש פון אַ שטאַט־און־אַמאַמע אין ישראל. שווער איז די קללה פון פאַר־
לענד, נאָך שווערער איז די קללה פון טאַפ־פאַרלענד, אַט יענע קללה, וואָס
ווערט דערמאַנט אין ספר יהושע און איבערגעחורט אין ירמיהס נבואה און
אין זיין קלאַג: עס זאָל נישט בלייבן קיין שריד ופליט, משמע: עס זאָל נישט
אַנטרינען איינער, וואָס וועט קאַנען עדות זאַגן: איך דער מאַן האָב געזען. עס
הייסט: ברוגז רחמים תזכור, און ווי אַ טריף מיטלייד אין שטורעם פון צאָרן
איז דאָס מעסטל חסד פון ויבזא הפליט ויגד, עס איז געקומען דער אַנטרונענער
און האָט דערציילט; און נישט אומזיסט האָבן אונדזערע חכמים געהאַלטן, אַז
דער פליט איז געווען יענער ריז עוג; דען באמת פאַדערט דאָך דער אויפגאַב
פונעם פליט אַ געוואַלטיקן כוח; און אויב פאַרצייטנט האָט מען אים באַר־
טראַכט פאַר אַ פיזישן כוח, באַטראַכטן מיר אים היינט פאַר אַ פסיכישן כוח,
עס איז דער כוח נישט בלויז צו זען נאָר אויך ווייזן די עצם־קאַטאַסטראַפּע.

ב

ירושלים־דליטא האָט זוכה געווען צו יענעם מעסטל חסד, אין דער גער־
שטאַלט פון אירע פליטים, וועלכע קריצן אַזוי ווונדערלעך אויס רי פיזיאָנאָמיע
פון איר לעצט, און דעם לעצט פון איר פיזיאָנאָמיע; דערהויפּט יענע, וועלכע
האָבן זיך געכאַוועט אין ליטעראַטור און מאַלער־קרייז „יונג־וילנע“, ווי אַ שטיי־
גער, אירע דיכטער אברהם סוצקעווער און חיים גראַדע. און כדי מקיים צו זיין
דעם חכמס זאָג, טוב מראה עינים מהלך נפש (עס איז בילכער דער זע פונעם
אויג איידער דער גאַנג פון געפיל), איז איצט צוגעקומען איינער פון יענער
חברה, אונדזער מאַלער, און האָט אויף זיינע לייזונטן אַרויסגעבראַכט אירע

גאסן און געסלעך, אירע הייף און מערק, אירע בתי־מדרשים און בית־החיימס, אירע אָריגינאַלן און טיפן, אירע פיינען און די קאַנצענטראַציע־לאַגערן און איר גאַנג צו די אומקום־לאַגערן; דאָס ליכט פון אירע פני (פאַרגלייכט די אָפענע אַנדערשקייט און די פאַרהוילענע איינקייט, די איינקייט פון ייִדישער און מענטשלעכער גרויסקייט, אין דער איינגעשרומפּענער און ציטריקער פיגור פון ד"ר וויגאַדסקי און אין דער געשפּאַנטער און מאַסיווער געשטאַלט פון איציק וויטנבערג); אין איר טאַטאַליטעט, ווי זי האָט זיך אָפּגעשפיגלט אין אויג פון איינעם וואָס האָט זי געזען בשעת די ליכט פון איר לעבן האָבן נאָך געלויכטן מיט זייער פּלאַם און האָט זיך ווידער־אַמאַל געזען בשעת די זרובעס פון אירע חורבות האָבן געצאַנקט מיט זייערע האַלאַוועשקעס.

ג

אוי מה היה לנו, וויי וואָס איז אונדז געשען — גייט דער רוף פון מקונן, וואָס זיין טרויער טראַגט אין זיך אַ פּירפּאַכיקן טעם, אַלץ לויט דעם אַרויסגער־הויבענעם וואָרט אין פּסוק. אויב דאָס וואָרט איז אוי — איז עס דער טעם פון קרעכצנדיקן צער, וועלכער הילט איין די איבעריקע ווערטער; אויב דאָס וואָרט איז מה — איז עס דער טעם פון חורבן און זיין פּריעריקן און שפּעטערן אַרום; אויב דאָס וואָרט איז היה — איז עס דער טעם פון ביטערקייט איבער דעם געוועזענעם און נישט מער פאַראַגענעם; אויב דאָס וואָרט איז לנו — איז עס דער טעם פון שטוינונג, ווי עס גייט די קלאַג: איז דען פאַראַן אַ ווייטיק ווי מיין ווייטיק. דער פּירפּאַכיקער טרויער איז אויסגעגאַסן אויף די דאָזיקע בילדער, וועלכע ווילן אויף אויף געבייען און ווינקלען און נפשות פון שלום־עליכמס וועלט. אַנדערש געזאַגט: די וויזיע פון שפּעטער, באַשטראַלט מיטן ליכט פון איר אומעט און מיטן אומעט פון איר ליכט דעם פּריער, גלייך ווי קאַסרילעווקע, ווי זי גייט און שטייט דאָ פאַר אונדז, האָט שוין געזען יענע בילדער. וווּ דער מאַלער האָט געמאַלן דעם לעצט פון ירושלים־דליטא; אַזוי אַז קאַסרילעווקע, וואָס צאַפּלט אַראָפּ פון אַט די לייזונטן, לעבט און וועבט אין פּירויסגעפּיל פון איר אייגענעם גורל.

ד

די דאָזיקע הויפּט־הנחה, צו וועלכער עס פאַרט זיך צו אַן אַנדערע הנחה — אַ קינד פון דער ריגאַראַזער גלות־ליטע נעמט זיך אילוסטרירן דערציילונגען פון אַ קינד פון דער קאַמאַדערער גלות־אוקראַינע — פאַרהעלפן אונדז צו פאַרשטיין די באַזונדערע אינטערפּרעטאַציע, וועלכע איז דאָ געגעבן געוואָרן שלום־עליכמען, זיין וועלט און זיינע באַשעפּענישן: די פאַרטונקלטיקייט פון האַריזאַנט און די דומפּיקייט פון רוים, די דושנעקייט פון דער אַטמאָספּער און די געפּרעסטקייט

פון די נפשות; דאָס געדריי און געקרום, ווי אַ פאַן אַרויסצוהייבן די מענטשלעכע טיפּאלאָגיע, סיי פון גרופן סיי פון יחידים; אַן אַרויסהויב וואָס געשעט פון איין זייט, דורכן דערנענטערן פונעם טיפּ און דורכן דערווייטערן פון זיין אַרום, אַזוי אַז דער טיפּ ווייזט זיך אויס גרעסער און זיין אַרום ווייזט זיך אויס קלענער; און פון דער אַנדערער זייט, דורך אַ בכיוונדיקן פונאַנדערטייל פון ליכט און שאַטן, סיי ווען עס האַנדלט זיך בולט צו מאַכן מנחם מענדלס פאַרקאַדערטע ליידנשאַפט, סיי ווען עס האַנדלט זיך בולט צו מאַכן מאַטל פייסיס גאַנזע אויפגעפנטקייט. דער מאַלער האָט צוויי באַהעלפן אונדז צו ווייזן דעם עצם קוק פון שלום-עליכם — איינער, וואָס זיין צענטער איז דער באַשאַף פונעם דיכטער, קאַסרי רילעווקע, מיט די אין איר פאַרוועבטע און פון איר אַרויסשפראַצנדיקע גע-שאַלטן; דער אַנדערער, וואָס זיין צענטער איז דער באַשאַפער פון קאַסרילעווקע און איר דיכטער — האַרציקע באַגעגענישן צווישן שלום-עליכם און זיינע פאַר-שויען, אין דריי דערשיינונגען. די ערשטע דערשיינונג באַשטייט אין צוזאַמען-טרעף פון שלום-עליכם און טוביה דער מילכיקן ווי אַ צוזאַמענטרעף פון אַ הער רער און אַ זאַגער; די אַנדערע דערשיינונג באַשטייט אין צוזאַמענטרעף צווישן דיכטער און דעם כלל טיפּן זיינע, וואָס שטופן זיך צו אים פון אַלע זייטן, גלייך זיי וואַלטן גערעדט מיט זייערע ליפן און זייערע אויגן, יעדער אויף זיין לשון, בשעת דעם באַשאַפערס רחמנות גיסט זיך אויס אויף אַלע זיינע באַשעפענישן; די לעצטע דערשיינונג באַשטייט אין צוזאַמענטרעף פונעם דיכטער מיט זיך אַליין, ווען זיינע באַשעפענישן בלייבן פאַרבאַרגן און פון דעסטוועגן זעט מען זיי טאַפלט — פאַרבאַהאַלטן פון יענער זייט שטעג, וועלכער פירט פון און קיין קאַסרילעווקע; פאַרבאַהאַלטן אין די קנייטשן פון זיין פנים, אין שמיכל פון זיינע ליפן, אין די פונקען פון זיינע אויגן, שטראַלן זיי אַרויס פון זיין נשמה, יענע גרויסע נשמה, אין וועלכער עס האָבן זיך צוזאַמענגעגאַסן אויבערשטע קלוג-שאַפט אין אויבערשטער רחמנות, און וועלכערס געלעכטער איז ווי די צייטיקע פרוכט פון יענעם ווונדערלעכן צוזאַמענגאַס.

ה

מגילת שלום-עליכם איז ווי מגילת אסתר, דאָ און דאָרט איז דאָס צענטראַלע וואָרט פון אין זיין טאַפּעלן באַטייט, די שרעק פון גורל און די פרייד פון ווייזן, און די בילדער, וועלכע מיר האָבן איצט פאַר זיך, פאַרהעלפן אונדז זיין מגילה צו ליינען, ווי די מסורה הייסט, אַזוי אַז די פסוקים-ברעקלעך: וכלים מכלים שונים, וואָס דערמאַנען דעם חורבן פון בית-המקדש, און: והעיר שושן נבוכה, וואָס דערמאַנען די צעטומלטקייט פון אַ קהילה יידן, און וועלכע ווערן דערפאַר געלייענט מיטן ניגון פון איכה, פאַרשלייערן אין טיול פון אומעט די גאַנצע מגילה.

[תמוז, תשי"ט]

צווישן היינט און נעכטן

צום אַנדענק פון דוד פּינסקי

א

צוויי רעמינסצענסייעס וועגן צוויי גרויסע הספדים — איינעם, וואָס איך, שוין אַ יונגערמאַן, האָב אַליין געהערט און איינעם, וואָס איך האָב, נאָך אַ קינד, גער הערט פון מיין זיידע און ערשט מיט אַ סך יאָרן שפעטער געלייענט. דער איינער הספד איז געווען איבער אַחד-העם און געהאַלטן האָט אים ח. נ. ביאַליק — ער האָט אַ פנים געוואָלט אַפּהאַקן דעם וועג אַ הספדיאַנט, וועלכער וואָלט זיך גע- קליגלט צו באַנוצן מיטן דיכטערס קלאַגוואַרט: ושירת-חיינו באמצע נפסקה; און האָט דערפאַר באַטאַנט, אַז די וועלכע זענען געווען נאָענט צום נפטר, באַוויינען אים שוין לאַנג ביי זיך אין האַרצן; אָבער אַזוי לאַנג דער גרויסער שאַרבן זיינער האָט זיך נאָך געטראָגן אויף די כוואַליעס פון לעבן, איז געווען אַ שטיקל טרייסט. דער אַנדערער הספד איז געווען איבער ר' שלמה קלוגער און געהאַלטן האָט אים זיין זון ר' אברהם בנימין — ער האָט אַפנים געוואָלט פאַרלויפן דעם וועג אַ הספדיאַנט, וועלכער וואָלט אים געפרוּווט אויסרעדן, אַז דער פאַטער זיינער איז דאָך געווען זייער אַלט, אַריבער די אַכציקער; האָט ער געזאָגט: און אויב איינער האָט נאָך איין איינציק הייזל און עס ווערט אים פאַרברענט, אָדער איין איינציק מלבוש און עס ווערט אים צוגענומען, וועט ער זיך טרייסטן מיט דעם, אַז דאָס הויז אָדער דאָס מלבוש איז אַלט?

דוכט זיך אַז סיי דער זאָג פונעם דיכטער איבער זיין רבין דעם דענקער, סיי דער זאָג פונעם למדן איבער זיין טאַטן דעם גאון, דריקן אויס דעם עצם-געפיל, וואָס האָט ביי אונדז דערוועקט, געמוזט דערוועקן, די פטירה פון דוד פּינסקי. אַריבערגעשפאַנט די שוועל פון בגבורות, האָט ער זיך די לעצטע יאָרן שווער געבאַרעט מיט די יסורים פונעם גוף און נאָך שווערער געראַנגלט מיטן צעפאַל פונעם גייסט, און כאַטש מיר האָבן געוויסט דאָס אומפאַרמיידלעכע פון דעם העראַזשן קאַמף איבער אַ יעדן שלונג אַטעם און איבער אַיעדן בליץ פאַרשטאַנד, איז דאָס באַוווּסטייגן, אַז ער באַרעט זיך, אַז ער ראַנגלט זיך, אַז ער איז דאָ, געווען אַ טרייסט, טאַקע דערפאַר ווייל ער איז געווען אַן איינציקער, יענע

איינציקייט וואס הערט נישט אויף צו זיין איינציק צוליב אַלטקייט; פאַרקערט די אַלטקייט מאַכט נאָך בולטער איר איינציקייט.

מחמת דעם איז אויך דאָס געדעכעניש פון אים גופא. דאָס איבערלעבעניש פון דער באַגעגעניש מיט אים גופא — דער עיקר פון אַן ערשטן אַפרוף, און אַפילו אַן ערשטן אַפשאַץ איבער אים נאָך זיין פטירה. וואָס מיר האָבן איצט פאַרלוירן זענען נישט זיינע ווערק, זיי זענען דאָ, לעבן און וועלן קעמפן פאַר זיך. מעגלעך, אָז ווען דער גורל וואַלט אים באַשערט בעסערע פאַר לעצטע יאָרן זיינע, וואַלטן צוגעקומען נאָך אַ פאַר בלעטער פון אַ יונגן זקן, אָבער זיי וואַלטן דאָך נישט איבערגעאַנדערשט דעם כלל־חשבון, די פעסטע בילאַנס. אָבער דאָס וואָס ער גופא האָט זיך לאַנג דערהאַלטן, אַ לעבעדיק איבערבלייבעניש פון אַן אַנדער דור, פון אַן אַנדערער צייט און איז ביכולת געווען איבערצולעבן דעם איצטיקן דור, די איצטיקע צייט, אַ פירגייער און אַ מיטיגער בנשימה אחת, איז געווען אונדזער גרויס געווינס. דורך אים, דעם לעצטן פון דעם אַזוי געריר פּענעם קלאַסישן שטאַפּל פון דער ייִדישער ליטעראַטור, זענען מיר לייבלעך געווען פאַרבונדן מיט די ראַשונים. דעם סוד פון דעם דאָזיקן געפיל האָט מיר אַנטפלעקט מיין אַלטער פריינד, ר' בעריש ווייס, ווען איך האָב באַווונדערט אַ חסידס אייביקע פרישקייט: ער האָט נאָך אַריינגעקוקט אין די אויגן פון אַ זקן, וועלכער האָט נאָך אַריינגעקוקט אין די אויגן פונעם לובלינער חוזה.

ב

דערפאַר זענען אויך די לעבעדיקע באַגעגענישן מיט דעם גרייז־גראַען דוד פינסקי דאָס עיקרדיקסטע, וואָס שטאַרצט איצט אַפיר פון אונדזער זכרון. אַזוי שטייען פאַר מיר די באַגעגענישן, צו וועלכע איך האָב זוכה געווען — אַנגעהויבן מיט דער אימפּאַזאַנטער פייער פון זיין אַכציקיאָריקן יובל, דעם ערשטן גרויסן אַרויסטריט זיינעם פאַר הונדערטער פאַרערער, און פאַרענדיקט מיט דער עלעמענטאַרער פייער לכבוד דעם דערשיינען פונעם העברעיִש־איבערגעזעצטן ראַמאַן זיינעם דאָס הויז פון נח עדאָן, דעם לעצטן גרויסן אַרויסטריט זיינעם פאַר טויר זנטער אַרבעטער, און אין דער מיט די מסיבה לכבוד דער ייִדיש־קאַטעדרע אויפן ירושלימער אוניווערסיטעט, ביי וועלכער זיין רעדע איז געווען סיי אויפ־טאַקט סיי אַפּראַבאַטע צו דעם נייעם אויפטו. און צווישן די דריי בולטע, מער עפנטלעכע באַגעגענישן שנירלעך זיך כמה זכמה, מער פּרוּוואַטע, שמועסן ביי אים אין דער היים, און תמיד האָט זיך נישט בלוזי דערהאַלטן, נאָר אַלץ מער געשטאַרקט דער רושם, אַז מיר אַלע, וואָס רעדן מיט אים, הערן אים, זעען אים, האָבן די זכיה זיך צו באַגעגענען נישט בלוזי מיט אַ הויכווערדיקן שרייבער, אויס־געאיידלטן מענטשן, גאָר גרויסן יידן, נאָר מיט דער עצם־געשיכטע פון דער

יידישער ליטעראטור אין די לעצטע דורות. שטייענדיק פאַר פינסקי, איז ממש נישט מעגלעך געווען נישט אַ קלער צו טאָן: בשעת ער איז געבוירן געוואָרן אין מאַהילעוו, איז נאָך מענדלעך געווען אַ גאָר יונגע פירמע, שלום-עליכם האָט זיך נאָך אַרומגעדרייט אין דער געגנט פון בר-מצווה, י. ל. פּרץ ווייטער, אפילו שוין אַ שטיקל יונגעראַנטשיק, האָט אָבער נאָך באַדאַרפט צו וואַרטן ביז יענער בר-מצווה-יינגל וועט אונטערוואַקסן און וועט אים, אין זיין יידישע פּאַלקסביבליאָטעק, פּרעזענטירן דער יידיש-וועלט דורך זיין מאַניש; און ווען דאָס מאַהילעווער קינד איז אויסגעוואַקסן איז עס געוואָרן אַן ערשטאַנשפּאַר פאַר דער יידיש-ליטעראַטור, און ווי מען זאָל נישט וועלן קאַמבינירן, איז ער דער פּערטער צום קלאַסישן דריילינג.

דער אַלטע און תמיד יונגער פינסקי אין זיין נייער און תמיד אַלטער היים האָט אפּשר מער ווי פּרזער און מער ווי ערגעץ-אַנדערש אַרויסגעשטראַכן די דאָזיקע לעבעדיקע היסטאָרישקייט זיינע. דאָס איז געווען דער פּאַן, אויף וועלכן עס האָט זיך שאַרפּער און פּרעגנאַנטער געצייכנט זיין וועג פון זיין געבוירן שטאַט מאַהילעוו דורך זיין ווינשטאַט מאַסקווע, וווּ ער איז אַנגעקומען אַ בר-מצווה, ביז יענער אַנטשיידנדיקער באַגעגעניש מיט י. ל. פּרץ אין וואַרשע; אַט די דריי ערשטע וויכטיקע לעבנס-סטאַציעס, צו וועלכע עס קומט נאָך צו אַ פּער-טע, — דער סטאַרט זיינער אין הויזפּריינד פון מרדכי ספּעקטאַר, און די מיט-אַרבעט אין די יום-טוב בלעטלעך. וויפל די פּריינד, וואָס פלעגן זיך צוזאַמענקומען ביי אים אויפן כּרמל, זאָלן נישט געווען אַלט זיין, האָבן זיך זיי יענע פיר סטאַציעס געמוזט אויסווייזן פּרעהיסטאָריש. עס האָט זיך נישט געלאָזט אויסמיידין אַ מין טאַפּל-איבערלעבעניש — פון איין זייט האָט זיך געטראָגן פון העט-העט ווייט דער נוסח פון אַ מאָל איז געווען אַ מעשה, און פון דער אַנדערער זייט איז געשטאַנען דער גיבור פון דער מעשה גופא. ממילא האָט זיך געשטאַרקט דער באַוונדער איבער דער ממש פּענאַמענאַלער פּרישקייט פון יענעם גיבור — דער זכרון זיינער האָט נישט געלאָזט לאיבוד קיין איינציקע ליניע און אפילו קיין איינציקן קנייש פון זיין לאַנגן וועג; די פאַר גרעסערע און קלענערע קאַפיטלען פון זיינע זכרונות און נאָך מער די בעל-פה-קאַפיטלעך, וועלכע מיר האָבן זוכה געווען צו הערן, האָבן דעריבער קלאָר עדות-געזאָגט. אָבער דער עיקר-באַוונדער איז געווען, וואָס דער שלל זכרונות זיינער, אין וועלכן עס האָבן זיך פאַרגעדענקט נישט בלויז די געקייטלעך רייען פון פּאַקטן און געשעענישן, נאָר האָבן זיך אויך קאַנסער-וירט זייערע געפיליקע מיטקלאַנגען און אויך אפילו זייערע אפּעקטיווע אונטער-קלאַנגען, איז נישט געוואָרן אַ דערדריקנדיקער באַלאַסט, נאָר האָט זיך מיט אַ ווונדערלעכער פּעיקייט פּולקומיק קאַאַרדינירט מיט אַן איבעראַשנידיקער היינטטאַגיקייט. אַזאָ ווייטער נעכטן און אַזאָ נאַענטער היינט — דאָס איז געווען

דער עיקר-געשאַנק פונעם גלטן פינסקי אין זיין נייער היים. גלייך ער גופא וואָלט
עס געווען דער ווייטער, ליכטיקער האַריזאָנט איבער באַרג און ים.

ג

דער באַשייד פון דעם רעטעניש ליגט אין עצם שאַפן זיינעם, אין וועלכן עס
האַבן זיך פאַראייניקט ווייטע יסודות, אַקטואַלער רעאַליזם און היסטאָרישע פערס-
פעקטיווע, רענעסאַנס-וויבראַציעס פון איצט און משיחישע קאַנוולסיעס פון אַמאָל,
ווען דער כלל-קוק אויף היינט און נעכטן, אויף אַמאָל און איצט, ווערט אַפילו
באַווויגן פון אַ פאַלאַריטעט, אַבער דער שאַפנדיקער גייסט זוכט זיך פון איר
אַרויסצובאַפרייען און דערגרייכן דעם עיגול פון טאַטאַליטעט. אויב מען זאָל גוט
נאַכגיין, וועט זיך אַרויסווייזן, אַז פינסקי איז נישט בלויז אַ פערטער, נאָר אויך
אַן ערשטער — דער גרויסער דריילינג אונדזערער האָט געמאַכט אַ שיינעם
שפּאַן צו דער טאַטאַליטעט: מענדעלע, אַרומנעמענדיק אַ גאַנצן קאַמפלעקס פון
יידישן לעבן אין תּחום-המושּב; שלום-עליכם, אויסברייטנדיק אים אויף דער וואַגל-
און-וואַנדער-ליניע פונעם תּחום-המושּב ביז איסט-סייד; פרץ, פאַרטיפנדיק אים
צו די וואַרצלען פונעם נאַענטן עבר, די לעצטע גרויסע יידישע קאַלעקטיוור
באַוועגונג, אַבער קיינער פון זיי שפּאַנט נישט אַריבער זיין צייט און שפּאַנט
ממילא נישט אַריין אין דער געשיכטע אַריין. דער פערטער, פינסקי, האָט זיך
אויסגעוויזן, לויט זיין אַנהייב, פּרעדיסטינירט זיך צו האַלטן אין יענע גרענעצן.
אַבער אַפילו פאַמיליע צב, מיט דער גאַנצער סכּעמאַטישקייט זיינער, שטעלט די
יידישע ווערקלעכקייט אין קאַנפּראַנטאַציע מיט געשיכטע, און די לאַגיק פון דעם
לויזן ערשטן באַריר מיט געשיכטע האָט עס אויסגעצייטיקט די גאַנצע סדרה פון
דראַמעס, וועלכע לאָזן זיך אויסשטעלן ווי צענטראַלפּונקטן אין אונדזער געשיכטע
פון ראשית-חסידות ביז אַראַפּ, און ממילא אַרויף, צום תּנך.

געדענקען אַבער דאַרף מען, אַז מיר האַבן פאַר זיך נישט די געוויינט-
לעכע דערשיינונגען פון אַ שרייבער, וועלכער האָט אָנגעהויבן מיט רעאַליזם
און פאַרענדיקט מיט ראַמאַנטיק, אַזוי אַז אין ערשטן פּעריאָד איז ער געווען
כולו היינט און אין אַנדערן פּעריאָד איז ער געווען כּולו נעכטן. מיר האַבן פאַר
זיך די אומגעוויינטלעכע אַבער, אין אונדזער באַזונדערער סיטואַציע, נאַטיר-
לעכע דערשיינונג פון אַ שרייבער, וועלכער לעבט דעם גאָר נאַענטן היינט און
דעם גאָר ווייטן נעכטן ווי אַ גרויסע איינקייט, אַזוי אַז דער שפּרייז צווישן
היינט און נעכטן צייכנט זיך אויס מיט אַ ממש עלאַסטישער מאַביליטעט. אַז
מען וויל איז עס אַן אַלטער יידישער דרך: דער ווייטער פּסוק וואָס האָט איינ-
געאַטעמט דעם אַמאָל, לעבט יונג און פּריש אין נאַענטסטן פּירוש אַדער דרוש,
וואָס אַטעמט איין דעם איצט. וויל מען אַבער, איז דער ווונדערלעכער צוואַך

מעבונד צווישן היסטארישן נעכטן און רעאלן היינט א פועל-יוצא פון זייער צוגעקניפטקייט צום בשותפותדיקן מארגן, אט דער מארגן, וואס איז שוין א שטיק היינט, דער מארגן פאר וועלכן פינסקי האט זיך באוויסט, און אפילו פראגראמאטיש, געמיט און מיט זיין גרויסן, קלארן אויפשפראך האט ער אים סימבאליש באגריסט — דער לעצטער פון די ערשטע האט פארלאזט די גרעסטע יידישע קהילה אין גלות און האט זיך באזעצט אין ישראל, אזוי ווי ער האט אים טאג-טעגלעך ממש באגריסט — ווער עס האט געזען, ווי דער אלטער איידלמאן, דער ערנסעניאָר פון אלע יידישע שרייבער און דער ערן מיטגליד פון חיפהער פארט-ארבעטער, פלעג פארזשמורען די אויגן און מיט דער האנט פארשאטענען זיי פאר דער שטארקער זון, כדי פול איינצוזאפן די ברייט פון ים און אויפצוכאפן איעדע נייע שיף פון עולים, דער האט אויך בחוש געזען, ווי אזוי א שטיק יידישע געשיכטע באגריסט איר אייגענעם המשך.

[המוז תשי"ט]

צווייטע פרשה

צווישן דור און דורות

ח. נ. ביאליק — א רעוויזיע פון אן אפשאץ

א

אין כלל-באנעם פון ביאליקן האָט, דאָכט זיך געטראָפֿן אין פינטל אַריין אַחד-העם, אין זיין בריוו צום פּאָעטס פּופּציקיאַריקן יובל. ער זאָגט דאָרט, בערך, אַז אַזאַ משורר האָט נאָך די אומה נישט פּאַרמאָגט זינט ר' יהודה הלוי, און אפשר אפילו זינט ישעיהו הנביא. און באמת איז דער דאָזיקער זאָג פונעם קילן דענקער, וועלכער האָט געוויגן אַיעדעס וואָרט און זיך געהיט פאַר אַ שפּרענקעלע גוזמא ווי פאַר פייער, אַ רעכטער ווונק אויף צו פאַרשטיין ביאליקס מעמד אין אונז דזער ליטעראַטור. ווי איינער זאָגט: ווידער אַ מאַל האָבן מיר, נאָך אַ לאַנגן לאַנגן איבעררייס, אַ דערשיינונג, וואָס איר גרויס ווערט געמאַסטן אין דער פּעריפּעריע פון די דורות אין אונדזער ריזיק-לאַנגער שאַפּערישער היסטאָריע. דער דאָזיקער אמת ווערט אַלץ קלאַרער, וואָס מער מיר דערווייטערן זיך פון זיין צייט און פון זיינע בני-דור, וועלכע האָבן אַפילו דערשנאַפּט, וועמען זיי האָבן פאַר זיך, אָבער די נאַענטקייט, איז גיכער געווען אַ שטער איידער אַ סטימול זיך צו אים אין דער פולער, אויסשעפיקער מאַס צו דערגרונטעווען.

ב

אַ פאַר משלים, וואָס וועלן אַנווייזן אויף וויפל די בני-דור האָבן זיך טאַקע טועה געווען, אַט, האָבן זיי אַ היפש שטיקל צייט געצאָפּלט אין אַ נעץ, אין וועלכער זיי האָבן זיך אַליין פאַרפלאַנטערט: פאַרגלייבט, אַז דער טיטל פון נאַציאָנאַלן דיכטער איז דער העכסטער שטאַפל, האָבן זיי אים דעם מעדאַל צוגעקלעפּט, און זיך שפּעטער נישט געקאַנט אוסטאַסקעווען מיט די אַלע שאַ-פונגען, דאַרונטער דאָס טיפּסטע, מיט וועלכן ער האָט אונדז באַשענקט, און וועלכע לאָזן זיך נישט, סיידן דורך פּלפּול-דריידלעך, אַריינטייטשן אין אַזאַ מין טיטלאַטור. נו אַוודאי, אַ ייד אַ חכם גיט זיך אַן עצה — האָט מען קאַנטרורט אַ טעאָריע, אַז תּרי ביאליק הווי, ס'טייטש: ס'זענען געווען צוויי ביאליקס, איינער וואָס איז אַ כלל-דיכטער און ער האָט דאָס געשריבן

די בית־מדרש־שירים און די תוכחות און די נחמות, און די לידער פון ווייטיק און פון צארן, און דאָס אַלץ איז דאָך בפירוש כולל כלל, פאַלק; און אַ צוויי־טער, וואָס איז דער דיכטער פון יחידישן טרויער, און ער האָט דאָס גע־שריבן די לידער פון אינדיווידועלער פרייד און נאָך מער פון אינדיווידועלן צער און יאוש, לידער פון טיפער אַליינקייט צווישן אים און וועלט, און דאָס אַלץ איז דאָך בפירוש כולל יחיד, איך פאַר זיך און אין זיך.

ג

מילא, זאל זיין דואליזם, פאַלאַריטעט וכדומה. קומט אָבער אַ פאַדראַכבער אַנאַליז פון די לידער און ס'שטעלט זיך באַשיינפערלעך אַרויס, אַז ס'איז אַן אויבנאַפיקער פונאַנדערטייל — נישט איין ליד, וואָס זיין פלאַן איז אַ כללדיקער, איז זיין פאַן אַ יחידישער, און פאַרקערט. נאָך מער, אַ טיפערער אַריינקוק אַנט־פלעקט אונטער די אָפּענע מאַטיוון, וועלכע שיידן אָפּ צווישן דעם כללדיקן און דעם יחידישן, פאַרבאַרגענע דראַטן, וואָס קייטלען די כביכול קעגנערישע עלע־מענטן אין אַזאַ פליאהדיקער צוזאַמענגעשלונגנקייט, אַז ס'כאַפט ממש אַן אַ רחמנות אויף יענע ביאַליק־פאַרשטייטשערס, וואָס האָבן דאָס נישט דערזען. אָבער דאָס וויל נישט הייסן, אַז די איצטיקע קאַמענטאַטאָרס דאַרפן זיך פאַטשן אין בייכל מיט זייערע דערגרייכונגען, דען עס איז גריילעך מעגלעך, אַז אַ שפּע־טערער דור, וועט מיט דעם זעלבן רחמנות באַהאַנדלען אויך זיי, און וועט אויך שטוינען, ווי האָבן פאַרשער און קריטיקער, וועלכע האָבן בפירוש געזען די שמאַלקייט פונעם ביאַליק־אויסטייטש אין וועלכער זייערע פירגייערס האָבן זיך פאַרשטריקט, זיך אַליין נישט געכאַפט, אַז דער ביאַליקישער אין זיך געשלאָ־סענער צווייטער ברייטערער האַריזאָנט איז פאַרט ברייטער און ווייטער, ווי זיי האָבן זיך פירגעשטעלט.

ס'איז די מעשה מיט יענעם באַנאַלן משל איבערן באַרג, אַז ווער עס וויל אים זען אין פולן אויסמעסט, מוז האָבן אַ גאָר לייטישע פערספּעקטיוו. בקיצור, עניוות איז דאָ אַ גרויסע מצוה.

ד

פון דער דערקענטעניש אַרויס, דערלויב איך מיר צו זאָגן אַ פאַר ווערטער, וואָס מיין איבער־דרייסיקאַריקער באַמי צו דערגיין ביאַליקס באַטייט הייסט מיר זאָגן. ערשטנס, אין אים לאָזן זיך דערקלערן אָפּענע און פאַרבאַהאַלטענע כוחות פון אַ גאַנצער עפאַכע, אָבער ער לאָזט זיך פון זיי און דורך זיי נישט דער־קלערן, וויל ער פאַרמאַגט יענעם קוואַליטאַטיוון צוגאַב, וואָס צייכנט אויס דעם פענאַמען. סיי ווען מיר פרעגן ווער איז ביאַליק און סיי ווען מיר פרעגן

וואָס איז ביאָליק, איז דער ענטפער: דער ווער און וואָס זענען גרויס, גאָר גרויס בפועל, אָבער תמיד ווייניקער ווי בכוח. ער איז געווען אַ דיכטער, אָבער באמת איז ער געווען מער ווי אַ דיכטער. בכלל לאַזט זיך נאָך אָפּרעגן, אויב דיכטער איז דער פולער לבוש, פאַר אַ הויכער נשמה, וואָס נידערט אַראָפּ איין מאָל אין כמה דורות; בפרט נאָך ביי אַ פּאָלק, וואָס האָט זיך געווינט צו זען דעם שפיץ זיינעם אין סינטעז פון פירערשאַפט און וויזיע, און דעם אידעאָל זיינעם אין אויפלעב פון רוח־הקודש. צווייטנס, אויב ביאָליק איז געווען אָפּן ווייניקער ווי ער איז געווען באַהאַלטן, מוז מען די סיבות דאַצו זוכן אין דער רעם פון זיין דור און זיין סביבה. זאָל מיר דערלויבט זיין איבערצוחורן מיין אַלטע טענה, אַז די דריי באַגעגענישן, וועלכע ווערן געהאַלטן פאַר אַ גרויסע ברכה פאַר אים אין זיין שאַפּן — די ישיבה אין וואַלאַזשין, די אידעישע השפעה פון אחר־העם און די קינסטלערישע השפעה פון מענדעלע — ווייזן זיך מיר אויס פאַטאַלע. דאָס מתנגדישע וואַלאַזשין האָט נישט אויפגעוועקט, נאָר גיכער געשטיקט, דעם פאַרלאַנג פונעם דיכטער נאַכצוגיין זיינע איגענע טיפענישן און זיי פאַר זיך און דער וועלט צו אַנטפלעקן; דער געדאַנקען־גאַנג פון אחר־העם האָט געמוזט זיין אַן אָפּקילנדיקער, אויב נישט איינהאַרבנדיקער, פאַר אַזאַ וויזיאַנערער, אויב נישט העלועערישער נאַטור; די קליינמאַלערישע רעאַליסטיק פון מענדעלע איז אפשר אַ סטימול פאַר אַ דערציילונג ווי „אַריה בעל גוף“, אָבער איז זיכער געווען אַ שטער פאַר אַ פאַעמע ווי „מגילת האשׁ“.

עס איז דער סוד פון ביאָליקס כוח, אַז ער איז געווען וואָס ער איז געווען, אָבער דאָס איז געשען נישט מיטן כוח פון זיין סביבה, נאָר קעגן איר; און ווער ווייסט, צו וואָס מיר וואַלטן זוכה געווען, ווען נישט דער ווידערשטאַנד פון דער סביבה, איר מענטאַליטעט און אירע אַספיראַציעס, וועלכע זענען צו אַ ביאָליק נישט דערוואַקסן, אַזוי אַז ס'איז כמעט אַ פלא, אַז ביאָליק איז אין איר געוואַקסן, ווי ער איז געוואַקסן.

ה

און ער איז נישט בלויז געוואַקסן, ער איז סיי אַריבערגעוואַקסן סיי אַרונד־טערגעוואַקסן. אַז ער איז אַריבערגעוואַקסן — איז אַ באַקאַנטער כלל, ווי דער באַהנטער גראַם גייט: ביאָליק לית מאן דפליג. אָבער אַז ער איז אַרונטערגע־וואַקסן — איז אפשר נאָך אַ נאָווינע, פאַר די וואָס האַלטן זיך נאָך ביי דער אַלטער סלאַוועסטאַסט. דען די וואָס האָבן זיך פון דער סלאַוועסטאַסט אַרויס־באַפרייט און זיך גענומען פאַרטיפן אין דער פענאַמענאַלער שאַפּונג ווייסן, אַז ס'איז דאָ נאָך אַ ביאָליק, אַ פאַרבאַרגענער, צו וועלכן מען דערגראַבט זיך ערשט, נאַכגייענדיק די געהימע קאַרעספּאַנדענץ צווישן ליד און ליד, צווישן מאַטיוו

און מאטיוו, צווישן בילד און בילד, צווישן מעטאפער און מעטאפער, צווישן
ווארט און ווארט, אפילו צווישן קלאנג און קלאנג, א גאנצע אונטערדערעדיקע
נעץ פון פארבינד־פעדעם, אן אין זיך געשלאסענע צווייטע ברייטערע און סיי
סערע וועלט פונעם דיכטער.

1

שווער צו גלייבן, אויב אונדז זאל באשערט זיין פולקום אויפצודעקן יענע
וועלט, אבער אויך א טייל פון געמינס איז א גליק, און דאס איבעריקע וועט
זיין די זכיה פון קומענדיקע דורות.

[ה' אייר תשי"ד]

דאָס רעטעניש און זיין באַשייד

אליעזר שטיינבאָרג

מאמר א': אַ מדרש פליאה

א

ווער דאָס דיכטן וויל פאַרשטיין, מוז אין לאַנד פון דיכטונג גיין; ווער דעם דיכטער וויל פאַרשטיין, מוז אין לאַנד פון דיכטער גיין — איז כידוע, אַ באַ קאַנטער זאָג פון געטע, און כאַטש ער איז, פון צופיל ציטירט ווערן, כמעט באַ נאַל, איז ער נאָך אַלץ דער בעסטער פּשט, אַפילו פאַר אַזאַ מדרש־פליאה, ווי עס איז דאָס לעבן און שאַפן פון אליעזר שטיינבאָרג, און מיר וועלן זיך, אין אונדזער איצטיקן פרוזן זיי ביידע, אי דאָס לעבן אי דאָס שאַפן, צו דערגיין און פאַרשטיין, טאַקע אַ לאַז טאָן אין די צוויי לענדער, מיט אַ פאַרקערטן סדר — אַמערשט אין לאַנד פונעם דיכטער, און דערגאָך אין לאַנד פון זיין דיכטונג.

ב

דאָס לעבן פון אליעזר שטיינבאָרג איז אַ מדרש־פליאה — אַוודאי ווייסן מיר, אַז ער איז געבוירן [1880], זיך געכאַוועט און רוב ימיו געווינט אין ליפּ קאַן, און דאָס גופא איז שוין אַן אַנהאַלט, נאַכצוגיין זיין ביאַגראַפיע. עס איז אַ מיטלערע שטאַט אין צפון בעסאַראַביע, אויפן ברעג פון טייך פרוט, נאַענט צו בוקאַווינע, האָט אין אירע גוטע צייטן געהאַט אַ צוויי טויזנט יידישע משׁ פחות, האָט פאַרמאַגט אַ חסידישן ייחוס — דאָ האָט זיך אַ צייט אויפגעהאַלטן ר׳ מאיר פרעמישלאַנער, פונקט ווי זי האָט פאַרמאַגט אַ פאַלקלאַרישן ייחוס — אַ גוט אַפגעהיטענע מסורה פון מצבה־קריצערס; זי האָט געהאַט אירע למדנים — מיט אַ דור צוריק ר׳ יאַסעלע דייך, אַ זון פון אַ בריטשאַנער שוסטער, וואָס האָט געקריגן סמיכה אין וואַלאַזשין, אַבער דאָס שטעטל זיינס האָט זיך מיט אים געוואַרפן, און ליפּקאַן האָט געהאַט שכל אים אויפצונעמען און אַזוי אַרום גע־וונען אַ גדול בנגלה ונסתר און אַ מענטש אַ דימענט, אַ טיף־מאַראַלישע גע־שטאַלט; זי האָט געהאַט אירע משכילים — מיט אַ דור צוריק ר׳ איציק שקאַל־

ניק, א מלמד, וואס האָט מאָדערניזירט דאָס חדר, ווי מען האָט געלערנט חומש מיט רש"י, גמרא און מדרש, לשון און דקדוק, און דאָס עברית בעברית, נייע העברעישע ליטעראַטור, רוסיש און חשבון, און די גאַנצע שטעטלשע אינטער-ליגענציע האָט אים געהאַלטן פאַר איר אב ופטרון. אָבער אַ שם-דבר איז ליפקאַן געוואָרן אין אונדזער מאָדערנער ליטעראַטור. זי האָט עס איר צוגעשטעלט אַ מנין באַקאַנטע, און צווישן זיי גאַר באַרימטע שרייבערס — קודם כל יהודה שטיינבערג, דער ממַשֵׁל און דערציילער, וואָס זיינע ווערק, סיי די העברעישע, וואָס זענען צונויפגעקליבן געוואָרן און די וואָס זענען עדהיום צעשפרייט, סיי די ייִדישע וואָס זענען, צו אונדזער צער, כמעט נישט צונויפגעקליבן גע-וואָרן, געהערן צו אונדזער מורת-וואַנט; זיין ברודערס זון אליעזר שטיינבאַרג, וואָס האָט פון אים נישט ווייניק געירשנט, בעיקר די ליבשאַפט צום משל, וואָס ער האָט טאַקע דערפירט צו קלאַסישער מייסטערשאַפט; אליעזר שטיינבאַרגס צוויי תלמידים — משה אַלטמאַן, אַ פראַכטיקער דערציילער, וואָס האָט פאַר-איידלט דעם ייִדישן פראָזע-סטיל; יעקב שטערנבערג, אַ מושלם גמור אויף כמה כלים — ליריק, דראַמע, רעזשי, קריטיק. צו זיי קומט נאָך צו מיכאל קויפמאַן, אַ שטילער דערציילער, וואָס איז יונג געשטאַרבן, (זיין פרוי, שלום-עליכמס טאָכטער, איז אויך געווען אַ ייִדישע דערציילערין, אָבער די טאַכטער זייערע איז שוין אַן ענגלישע שרייבערין), און פון ייִנגערן רעגיסטער — אליעזר גרינבערג, אַ ליריקער און אַ קריטיקער. צו דעם האַלבן טויך באַקאַנטע נעמען קומען נאָך צו ווייניקער באַקאַנטע — מרדכי מאיר בלאַנק, וואָס האָט געשריבן לידער, און וואָס די שטוב זיינע איז געווען אַ מין ליטעראַרישער צענטער, וואָס דאָס שיינדל זיינס איז געווען טאַקע אליעזר שטיינבאַרג — דאָ האָט ער גע-לייענט זיינע משלים, דאָ זענען אַנגעגאַנגען וויכוחים און פלוגתות מכוח ליטע-ראַטור און קולטור, און ווידער אַ מאַל איז געווען דאָס שיינדל אליעזר שטיינ-באַרג — דאָ האָט זיך אַנטפלעקט זיין כוח-שבעל-פה, וואָס איז געווען אַ מעין המתגבר, אָבער זיינע צוהערערס האָבן נישט פאַרשטאַנען רעכטציטיק צו פאַר-שרייבן, אַזוי, אַז אַ גרויס עשירות איז געגאַנגען פלה. דער רייסטער פון ליפ-קאַנער קינדער, וואָס האָבן זיך קונה שם געווען האָט זיך מיט די דערמאַנטע נישט אויסגעשעפט — פאַראַן צווישן זיי אויך באַקאַנטע חזנים ווי יאַסל שטערנ-בערג (יעקב שטערנבערגס אַ קרוב), און בעיקר משה אוישער (אַ תלמיד סיי פון איציק שקאַלניק, וואָס איז אויך געווען אַ געשמאַקער בעל-תפילה און אַרגאַני-זירט אַ גוטן כאַר, און סיי פון אליעזר שטיינבאַרג, וואָס האָט אים, נאָך אַ קינד, געלאָזט זינגען אין זיינע קינדער-פיעסן), און עס לאָזט זיך פאַרענדיקן מיט די, וואָס האָבן זיך, פריער אָדער שפעטער, באַזעצט דאָ, אין ארץ-ישראל און דערהאַלטן וואָך און לעבעדיק די פיעטעט און דעם זכרון פון אליעזר שטיינבאַרג

און דעם אינטערעס פאר זיין ווערק — קודם כל די אלמנה זיינע, מרת רבקה שטיינבארג, דערנאך משה זילבערמאן, וואס האט רעדאקטירט דעם ספר הזכרון פון ליפקאן, — א געזעמל פון ארבעטן, וואס זענען לעבן אהרן שוסטערס בוך „ליפקאן פון אמאל“, דער בעסטער מקור זיך נענטער צו באקענען מיט דער דאזיקער שטאט און איר כאראקטער, און אין ביידע ביכער איז אליעזר שטיינבארג א צענטראלע פיגור, און אפילו די צענטראלע פיגור. ביידע, סיי מרת שטיינבארג סיי משה זילבערמאן, האבן נאך דערלעבט צו זען ווי די איצטיקע ארויסגאב פון שטיינבארגס משלים איז אריין אין דרוק, און זענען ביידע איבער די גבורות אַוועק פון דער וועלט און מיטגענומען דעם ליכטיקן זכרון פון דעם גרויסן ממשל.

כדי משלים צו זיין דעם רייסטער, לאזן זיך דערמאנען מנחם לערנער — איצט נאור, דער באקאנטער חוקר פון תנ"ך, און פון גאר יונגן קאליבער — דער עניוורתדיקער דיכטער אריה פיקמאן, און דער אין זשינקיוו געבוירענער אבער אין ליפקאן דערצוגעבער, סוררעאליסטישער דערציילער, יצחק אורפז, אבער מעגלעך, און זיי זענען צו יונג, און עס זאל זיי האבן דערגרייכט מער ווי א שימער פון דער ליפקאנער שטיינבארג-אטמאספער.

פון דעם אויסגערעכנטן רייסטער אינטערעסירן אונדז קודם כל די שרייבער, שזין בלויז צוליבן ביאגראפישן צד השונה — כמעט אלע זענען אַוועק פון ליפקאן, חוץ פון אונדזער שטיינבארג, וואס האט, דא און דארט, געמאכט א נסיעה, לרוב נישט איבעריק ווייט — האט ווי א לערער ארומגעוואנדערט אין בעסאראבישע און וואליניער שטעטלעך — א מאל אריינגעפארן קיין אדעס, זיך צו זען מיט די פני פון דער ליטעראטור, בעיקר מיט ביאליקן — אבער אויב אראפגעכענען איין נסיעה קיין בראזיל (1928), אויך דעמאלט לויט דער איניצי-יאטיוו פון ליפקאנער לאַנדסלייט, פון וואנעט ער איז, נאך א יאר מיט עפעס, נישט צוריקגעפארן נאר צוריק אנטלאפן, און די יארן, וואס ער האט, פאר יענער אומגעראטענער נסיעה און נאך איר פארבראכט אין טשערנאוויץ (פון 1919 ביז 1932), און אפילו אראפגעכענדיק וויזיטן אין שטעטלעך, און שטעט — און בוקארעשט בתוכם — ווו ער האט פרעלעגירט און רעציטירט, האט ער כמעט פערציק יאר פון זיינע בסך-הכל צוויי און סופציק יאר לעבן פארבראכט אין זיין געבוירן-שטאט, ליפקאן, און די קשיא איז, צי דאס איז געווען פאר אים א סטימול, אדער א שטער, פשוטער געזאגט: א מעלה אדער א חסרון.

ג

דאס שאפן פון אליעזר שטיינבארג איז א מדרש-פליאה, זלמן רייזען, וואס האט דעם ערך שטיינבארג פארעפנטלעכט נאך ביי זיין לעבן (לעקסיקאן, 1929)

און האט מסתמא די עיקר־אינטארמאציע געהאט פון אים גופא, שרייבט, און שטיינבארג האט אנגעהויבן צו שרייבן לידער און משלים נאך אין אנהייב פון יארהונדערט (1902), און דאס ווארט: נאך לאזט זיך גאר לייכט פארבייטן אויפן ווארט ערשט — סוף־סוף איז ער דעמאלט שוין געווען א צוויי־און־צוואנציקער יעריקער יונגערמאן; אבער וואס איז נאך חשובער, אז ער האט שוין פון אנהייב געשריבן לידער און משלים, דאס הייסט, ער האט שוין, בעצם, געוויסט, ווהיין ער גייט, ווהיין ער וועט גיין, ווהיין ער דארף גיין, און פון דעסטוועגן געפינען מיר דעם ערשטן משל זיינעם („צוויי רויזן“) ברשות הרבים (אין אברהם רייזענס „איראפעישע ליטעראטור“) ווען ער איז שוין אלט געווען גאנצע דרייסיק יאר. מיר וואלטן אפשר די עובדה נישט אזוי אונטערגעשטראכן, ווען זי וואלט כאראקטעריסטיש געווען בלויז פארן ערשטן פעריאד זיינעם. עס איז נישט די איינציקע דוגמה פאר א לאנגן קווענקלען זיך פון א מחבר אריינ־צושפאנען אין רשות־הרבים אריין. אבער געוויינטלעך זעען מיר נאך דעם דאָ זיין שרייט א גאנג אין א פאָרגיכערטן טעמפּאָ. אבער דאָ, פונקט ווי דער מחבר האט געלאָזט לאַנג וואַרטן אויף זיין ערשטן משל, האט ער לאַנג געלאָזט וואַרטן אויף זיין ערשטן ביכל. אמת, ער דרוקט אַמערשט אין דער אַדעסער פרעסע, וואָס האט געקאָנט האָבן אַ גרעסערן אַפּקלאַנג, שוין מחמת דעם, וואָס זי האט קורסירט אין רוסלאַנד, אבער שפּעטער, ווען בעסאַראַביע איז צוגעפאַלן צו רומעניע, האט ער זיינע זאַכן געלאָזט גיין אין דער דאַרטיקער פרעסע, וואָס האט געמוזט פאַרקלענערן זייער רעזאַנאַנס, שוין מחמת דעם, וואָס נישט בלויז די דאָזיקע פרעסע, נאָר דער עצם קיום פון אַ וואַגלין ייִדישן ליטעראַטור־צענטער אין רומעניע איז געווען אַ מין אומבאַקאַנטע יבשה, וועלכע מען האט ערשט באַדאַרפט צו אַנטדעקן, און מען האט זי טאַקע, אַ קאַפּ שפּעטלעך, אַנט־דעקט. אזוי האָבן שטיינבאַרגס ערשטע צוויי ביכלעך, דער ייִדישער „אלף־בית“ און דער העברעישער „אלפון“ (1921) נישט זוכה געווען צו אַן אינטערעס אין ברייטערן תּחום פון דער אַלגעמיינער ייִדישער וועלט. דאָס זענען געווען פיינע צו מאַל כּישופּדיקע געשאַנקען פאַר תּינוקות־דבּית־רבּן, אבער פאַרט בלויז לערנ־ביכלעך, וווּ דער געראַנגל צווישן פּאַעטישן און דיאַקטישן וויל אַפּילו קיינעם פון זיי נישט לאַזן גובר זיין, אבער בשעת די שאַפּערישע פּאַנטאַזיע צילט צו אַ ריינעם סינטעז, טרייבט די פעדאַגאָגישע נויטווענדיקייט צו אַ קנייטש פון פּשרה.

וואָס שייך דעם שניט, איז גענוג צו ברענגען די דוגמה, וואָס עס דערמאַנט זי בתּיה אַלטמאַן, ווי אַ פּראַגמענטל פון אַ געגראַמטן שיעור צו לערנען העב־רעיש: שחור — שוואַרץ, לבן — ווייס / גליטשן קעץ זיך אויפן אייז / הויך — גבוה, עמוק — טיף / זיצט אַ הון און שרייבט אַ בריוו. די ערשטע און דריטע

שורה — בילדונג, די צווייטע און פערטע שורה — בילדלעכקייט, און ווען נישט די גראמען, וואס פארבינדן די דידאקטישע שורה מיט דער פלאקטישער שורה, וואלט דאס געווען בחינת לא קרב זה אל זה, און עס איז קיין חידוש נישט, אז די רוטינירטע לערער האבן זיך נישט געלאזט גיין אויף אזא דיאלעקטישן דרך, און צו דרייטערע, אוואנטוריסטישע לערער זענען די חידושים נישט דערגאנגען, און דער מחבר איז שוין דעמאלט לאנג געווען נישט קיין יונגער מאן — ער האלט ביים ארויסגעבן פון די צוויי קליינע ספרימלעך, ביים פער ציקסטן לעבנס־יאר.

יא, „אלף־בית“ האט געהאט דריי חשובע שותפים — די דריי אילוסטראַטאָרס: רובין זעליקאוויטש (דאס איז דער באַקאַנטער מאַלער ראובן, וואָס האָט אויך געשריבן ייִדישע לידער), סאַלאַמאַן לערנער (שלמה נאָר, שפּעטער אין אַרץ־ישׂראל, וווּ ער איז נפטר געוואָרן), ואחרון אחרון אַרטור קאַלניק, וואָס איז שפּעטער געוואָרן דער אילוסטראַטאָר בה״א הידיעה פון שטיינבאַרגס משלים. אָבער אויף די משלים אַליין האָט מען געמוזט ווידער לאַנג וואַרטן. אמת, נישט ווייניק פון זיי זענען געווען מפורסם, איידער זיי זענען אַריין אין טאוולען פון אַ בוך, אָבער מען האָט זיי געקאַנט נאָר בעל־פה, בעסער געזאַגט: מפה לאוזן, פון מויל צו אויער — דער מחבר אַליין, זיינע חסידים און תלמידים, פירלייענער־מומחים און פּירזאָגער־ליב־האַבער, האָבן זיי געלייענט אין כלערליי קהילות־רומעניע, און מיט דער צייט איז דאָרט כמעט נישט געמאַלט געווען אַ ליטעראַרישער אַוונט אָן אַ שטיינבאַרגישן משל, וואָס איז געוואָרן דאָס היימישסטע קוויקעניש פונעם עולם.

און וואָס שייך חוץ לרומעניע, איז עס דער באַוווּסטער קינסטלער הערץ גראַסבאַרד געוואָרן זייער געראַטענער פּראָפּאַגאַטאָר. ער איז געקומען קיין רוֹ מעניע און, ווען ער האָט זיך באַקענט מיט דער ייִדישער ליטעראַטור אירער, זענען אים אויפגעגאַנגען צוויי גרויסע ליכט, שטיינבאַרגס משל און מאַנגערס באַלאַדע, און זיין רייכע און ניואַנסירטע אינטערפּרעטאַציע האָט זיי מפורסם געווען מחוץ לרומעניע, און דער בעל־פה האָט זיך צעטראָגן אויף דער וועלט, איידער דעמס משלים און יענעמס באַלאַדעס האָבן זוכה געווען צו זיין אַ דבר־שבכתב, בעסער געזאַגט: אַ דבר שבספר. וואָס שייך די משלים, איז אַ טייל פון זיי אַפילו אַרויס ווי אַן אתרוג אַ הדר, אויפן דינסטן פאַפּיר און מיטן פיינסטן דרוק, אַ מין לוקסוס, וואָס אַ ייִדיש בוך האָט עס פריער נישט דער־לעבט צו זען, — אַרטור קאַלניק האָט עס באַצירט מיט זיינע ווונדערלעכע האַלצשינטן און יוסף שוואַרצמאַן האָט עס טעכניש אַרויסגעבראַכט ווי אַ צאַצקע. אָבער דער דאָזיקער אַפּקלייב „דורך די ברילן“ (1928) האָט ביי זיינע גרויסע קוואַליטאַטיווע מעלות געהאַט נישט מינדערע חסרונות. ערשטנס, איז עס געווען

גוט, פרימא, אבער ווייניק, קוים א טוץ משלים, א גארשטש, וואס זעטיקט נישט דעם לייב. צווייטנס, זענען בסך הכל ארויס הונדערט צוואנציק שטיק; דריטנס, איז דער פרייז פון א שטיק געווען צוואנציק דאלאר; אזוי אז דער פארשפרייט איז לתחילה באגרענעצט געווארן, און מסתמא זענען כמעט אלע עקזעמפלארן פארשילונגען געווארן אין רומעניע גופא, אזוי אז דער יידישער עולם אויף דער וועלט האט געקאנט עפעס הערן דאריבער אבער נישט געקאנט זען, לא כל שכן לייצען.

דער מחבר אליין, וואס האט שוין איצט געהאלטן צוויי יאר פאר זיין יובל, היא שנת החמישים, האט מסתמא געהאט א האנט דערביי, א ראייה ברורה האבן מיר מיט א דריי יאר שפעטער, ווען זיינע נאענטסטע האבן געפועלט ביי אים צוצוגרייטן א גרעסערן באנד משלים און א באנד מעשהלעך און דער קאָ מיטעט (מרת רבקה שטיינבארג, יעקב שטערנבערג, שלמה ביקל, חיים גינינגער, דער פירזיצער גבריאל ראזענרויך און אנדערע) האבן זיך ענערגיש גענומען דערצו, און דאס בוך משלים איז שוין געווען סמוך לדרוק, האט נאך אלץ שטיינבארג טענדירט צו פארקלענערן די צאל קאפיעס, און מיר לייצען אין זיינע בריוו צו שלמה ביקל: „ביים היינטיקן גרויסן קריזיס מוז א בוך זיין גוט און שיין און ביליק, ער זאל קאנען פארקויפט ווערן כאטש אין צוויי טויזנט עקס, און מיט א יאר שפעטער: „מיר זענען איינגעגאנגען דערויף, אז מען זאל זיך שטרעקן נאך די עקס, דרוקן נאך טויזנט עקזעמפּ, און מיט א חודש שפעטער: „דרוקן וועלן מיר טויזנט עקזעמפּ. ווי מיינט איר, פאר א פאלק פון א זעכצן מיליאן (כן ירבו! אויף צעפיקעניש!) איז דאס נישט צו פיל? הייסט דאס נישט, חלילה, איבערגעצויגן דעם בויגן? אפשר וואלט געווען גענוג הונדערט. די הותר! און מיט א פאר טעג שפעטער ווידער א מאל: „ווי מיינט איר, א מאה וועט זיין גענוג פאר די „רבבות אלפי ישראל? צו פיל אדער נישט: די מאה וועט זיך זיכער צעפליען ווי א רויך אין שטורעמוינט! — ווי זאגט אבער דאס כמארעלע צום רויך ערגעץ אין א משל? „איך צו מענטשן מות מיד קערן, ווייל איך האב א הארץ מיט טרערן, און סתם מענטשן מיינט מען דאך די ברייטע שיכטן, די מאסן, וואס זענען נאך נישט געווארן, אויס מענטשן פון איבערעסן זיך און זיי פעלט אויס א בוך, ווי עסיק צו די ציין און רויך צו די אויגן. וועל איך טאקע ארויסלאזן פון זייערע וועגן גאנצע תּק [= פינף הונדערט] מיטן קנאק! און ער גיט צו אין פאסט־סקריפטום: „קלאר גערעדט: איך מיין צו דרוקן נישט מער ווי 500 עקס. הונדערט פאר „יהודי סגולה“ און פיר הונדערט (אויך שיין געבונדן — פרייז צוויי הונדערט לעי) — פארן ביכער־מארק.“

אודאי דארף מען זיך נישט לאזן אפנארן פון דער הומאריסטישער און

סאטירישער נאטע, עס איז אבער א ספק, אויב מען מעג זיך באַנוגענען מיט שלמה ביקלס דערקלער, און מיר האָבן פֿאַר זיך דאָ אַ געראַנגל צווישן דעם דיכטער, וואָס וויל אַז זיינע משלים זאָלן ווערן אַ קנין פֿון עמד ישראל, און צווישן דעם ביבליאָפּיל, וואָס קאָן פֿועלן ביי זיך דעם פֿאַרשפּרייט צו באַגרעך נעצן אויף בלויו הונדערט קאַפּיעס, אָבער עס זאָל זיין בתּכלית הויפּי. דען די קשיא איז, אויב די ביבליאָפּיליע, וואָס האָט אין אים געשטעקט, איז דער טעם צו אַזאַ איינשטעל, אָדער עס איז בלויו אַ באַהעלף, און אָפּילו אָן אויסרייך, פֿאַר אַ פּיל טיפּערער סיבה. עס דוכט זיך, אַז דער ענין פֿאַסט זיך צו פּיל אַריין אין זיין ביאָגראַפּישן גאַנג, וואָס האָט זיך רובֿימיו באַנוגנט מיטן תּחום פֿון זיין געבוירן־שטאַט, פּונקט ווי ער פֿאַסט זיך צו פּיל אַריין אין זיין שאַפּערישן גאַנג, וואָס האָט זיך כּמעט כל ימיו באַנוגנט מיט אַ קליינעם רעזאַנאַנס, אַז מיר זאָלן אין דער ביבליאָפּיליע זען אַ טעם כּעיקר.

דער בולטער שטראַך פֿון הסתּפּקות, כּמעט ביז אויטאָרישקייט, אין זיין לעבן, און דער בולטער שטראַך פֿון באַזאַכטקייט, כּמעט ביז קונקטאַטאַרישקייט, איז זיין שאַפּן, הייסן זוכן טיפּערע טעמים, און עס פּרעגט זיך ווידער אַ מאל, צי זענען די צוויי שטראַך געווען פֿאַר אים אַ סטימול אָדער אַ שטער, פּשוטער געזאַגט: אַ מעלה אָדער אַ חסרון.

ד

ווי ווייט עס איז אַ האַרבע קשיא, וועט אונדז אפּשר מער קלאַר ווערן ווען מיר וועלן נעמען אין באַטראַכט אַ פֿאַר דאַטעס — שטיינבאַרגס ערשט בוך ממש. די משלים זיינע, זענען אַרויס אין יאָר פֿון זיין פּטירה (1932) און ער גופּא האָט געזען בלויו דעם ערשטן דרוקבויוגן, אָבער מיר ווייסן פֿון זיינע תּלמידים, שטערנבערג און אַלטמאַן, אַז וועגן אַן אַרויסגאַב פֿון משלים האָט מען נאָך געשמעסט אַ פֿאַר יאָר פֿאַר דער ערשטער מלחמה. שטערנבערג דערציילט — אין אַ בריוו צו אליעזר פּרענקל — אַז ער האָט דאָס צום ערשטן פּירגעלייענט פֿאַר ביאָליקן און ראַווינצקין אין אָדעס (1911) שטיינבאַרגס משלים, און זיי ביידע זענען אַזוי נתפּעל געוואָרן, אַז זיי זענען געווען גרייט זיי אַרויסצוגעבן. הייסט עס, אַז דאָס בוך משלים האָט געקאַנט האָבן זיין אייגענעם פּירגעייער מיט איבער צוואַנציק יאָר פּרעזער. אַז דאָס וואָלט אויך נישט געהייסן צו פּרי, ווערט אונדז אפּשר קלאַר ווען מיר נעמען אין באַטראַכט אַ פֿאַר אַנדערע דאַטעס. אליעזר שטיינבאַרג איז געווען מיט אַכט יאָר יינגער פֿון ליעסינען און פינסקין און מיט זיבן יאָר יינגער פֿון ביאָליקן, מיט פינף יאָר יינגער פֿון אברהם רייזען און טשערניאָווסקין. אָבער אַ יאָר עלטער פֿון שלום אַשן און פּיכמאַנען, צוויי יאָר עלטער פֿון מאַני לייבן, פינף יאָר עלטער פֿון משה נאָדירן און י. י.

שוואַרצן, אַכט יאָר עלטער פון לייוויקן און באַרעישאַן, ניין יאָר עלטער פון יעקב שמואל אימבערן, זישע לאַנדווין, לעיעלעסן און האַמשיינען, צען יאָר עלטער פון בראַדערזאָנען און צוועלף יאָר עלטער פון אפרים איערבאָן, סופצן יאָר עלטער פון מאַרקישן, זעכצן יאָר עלטער פון קולבאַקן און י. י. סיגאַלן. אַלע זענען אין יאָר פונעם דערשיינען פון זיין ערשטן בוך שוין לאַנג געווען באַקאַנטע פירמעס. נאָך מער — דער פון אים זעקס יאָר יינגערער משה לייב האַלפערן און פון אים צען יאָר יינגערער לייב נידוס און אשר שוואַרצמאַן זענען שוין מחמת זייער טויט, געווען פאַרענדיקטע פירמעס, בשעת דער רוב פון זיינע ווערק זענען נאָך געווען אין כתב־יד. אויך זיינע צוויי אייגענע תלמידים, אַלטמאַן און שטערנבערג, האָבן שוין געהאַט אַ היפשע פובליסיטי, און דער פון שטיינ־באַרגן איינאונצוואַנציק יאָר יינגערער איציק מאַנגער, האָט שוין מיט פיר יאָר פריער, מיט דער אַנטדעקונג פון יידיש־רומעניע, געמאַכט זיין ערשטן טרומ־פאַלן שפרייז איבער פוילן.

וואָס שיך דער דאָזיקער אַנטדעקונג, האָט זי געהאַט אַ פאַר שליחים — מיר האָבן שוין דערמאַנט הערץ גראַסבאַרדן און זיין פאַרדינסט, מיר דאַרפן אָבער דערמאַנען די אימפרעזע, וואָס האָט גורם געווען, די ברייטערע יידיש־וועלט אַ ביסל ברייטער וועגן דעם אַקטיוון גייסטיקן צענטער פון יידישער שאַפּעריש־קייט צו אינפאַרמירן. די אימפרעזע איז געווען אַ צוזאַמענקום לכבוד דעם צוואַנציק־יאָריקן יובל פון דער שפראַך־קאַנפערענץ אין טשערנאָוויץ (1928). דעמאָלט האָבן זיך באַוווּן אַרטיקלען און שמועסן מכוּח דער אַנטדעקונג — זלמן רייזען, וואָס רופט זיין אַרטיקל בפירוש „די אַנטדעקונג פון יונג־רומעניע“, ישראל רובין, וואָס גייט נאָך ווייטער און רופט זיין אַרטיקל „די ל־רניקעס“, און דאָ און דאָרט איז די צענטראַלע געשטאַלט אליעזר שטיינבאַרג, שוין אָפּגע־שמועסט פון אַלטער קאַציונען, וואָס זיין אַרטיקל כּשמו ענינו: „וועגן דער טשערנאָוויצער אויסגאַבע „דורך די ברילן“. כאַטש אין פּלוג, האָט עס געהייסן, איז דער חידוש בלויז לגבי רעגאַט, בעצם: מאַלדעווע וואָס האָט אַן עלטערן ייחוס — יאָס און זיין מסורה מימי בערל בראַדער, וועלוול זבאַראַזשער און גאַלדפּאַדען, ווי אויך אַ יינגערן ייחוס — אַ בן־יחיד אין מלכות יידיש, יעקב גראַפּער, צו וועלכן עס איז שפּעטער צוגעקומען לעאַן בערטיש, משמע נישט מער ווי אַ פאַרל, אָבער באמת האָט זיך די אַנטדעקונג מתכוון געווען צו אַלע דריי צוגעקומענע פּראַווינצן, וואָס האָבן, אין דער רעם פון דער רומע־נישער מלוכה, געפרוּווט שאַפן אַ קולטורעלע קאַנסאַלידאַציע, וואָס האָט זיך שווער איינגעגעבן, נישט אַזוי מחמת דער פאַרשיידענער מענטשאַליטעט פון דעם יידישן טיפּ אין די דריי פּראַווינצן, וואָס האָבן פּאָליטיש באַלאַנגט צו באַזונדערע מלוכות, נאָר דערהויפּט מחמת דער פאַרטיי־שער צעריסנקייט (ציוניסטן, בונ־

דיסטן, קאמוניסטן). און אז עס איז שוין צושטאנדגעקומען א קולטור־פעדע־ראַציע, איז שטיינבאָרג אפשר געווען דער איינציקער, וואָס האָט זיך געקאַנט דערהייבן צו איבערפּאַרטיי־שקייט, אָבער דער כּוח פּון דער מחלוקה איז געווען שטאַרקער פּון זיין אויטאָריטעט, און מיר וועלן זיך, דוכט זיך, נישט פּאַר־זינדיקן קעגן אמת, ווען מיר וועלן זאָגן, אַז דווקא זיינע נאַענטסטע תּלמידים און חסידים, וואָס האָבן נאָך זיין פּטירה אַרויסגעהויבן זיין פּירערישע ראָל, וואָלטן אים נישט נאָכגעגאַנגען, ווען ער וואָלט באמת פּרעטענדירט אויף אַ פּירערשאַפּט. דען וואָס האָט אַזאַ היסטאָריש טיף פּאַראַנקערטער ייד געהאַט צו טאָן מיט זייער ייִדישיסטישער פּאַרשייטקייט און וואָס האָט אַזאַ קולטורעל טאַטאַל אַרײַענטרטרער ייד געהאַט צו טאָן מיט זייער פּראַקציאָנערער פּאַרביסנ־קייט? עס איז שווער צו זאָגן, אַז ער, וואָס האָט געקענט שטיין איבער די צע־שפּאַלטענע לאַגערן, און וואָס האָט זיך לכּרחו געפונען צווישן זיי, איז עפּעך־טיוו געווען אַ בריק, לאַ כל שכן די בריק, צו פּאַראַייניקן זייערע פּאַזיטיווע גרונט־עלעמענטן צו אַ האַרמאָניע, ווי זי האָט געלעבט ביי אים אין האַרצן. און אַפּילו זיינע אייגענע צוויי ערשטע ספּרימלעך האָבן זיך ווי געשפּאַלטן — דער „אלפּון“ איז אַרויס דורך דער ציוניסטישער פעדעראַציע און דער ייִדי־שער „אלף־בית“ איז אַרויס דורך דער ייִדישער קולטור־פעדעראַציע, און די צוויי פעדעראַציעס זענען זיך נישט ווייניק געלעגן אין די האַר. דוכט זיך, אַז די אינעווייניקסטע ייִדישע צערודערטקייט האָט העכסטנס דערלויבט אַ דר־ך־ארץ צו שטיינבאָרגן מצד דער ערשטער פעדעראַציע מיט אַ שטילן תּנאי, אַז ער וועט איר נישט אויפגעבן, און מצד דער לעצטער פעדעראַציע מיט אַ שטילן תּנאי, אַז ער וועט איר נאָכגעבן. אַזאַ מין דר־ך־ארץ איז ווייט פּון אַן אַנערקענטער, פּירערישער אויטאָריטעט, און שטיינבאָרג איז נישט געווען באַשאַפּן פּירערישע אויטאָריטעט אויפצוצווינגען, און אַזוי אַרום שטעלט זיך זיין פּירערשאַפּט, וואָס מען האָט זיך איבער איר, בעיקר נאָך זיין פּטירה, היפש צעשריבן, ווי אַ שטיקל לעגענדע, אויב נישט אַ שבּשתא כּיון דעל על. וואָס ער האָט יאָ געקאַנט זיין און איז געווען, איז אַ גייסטיקער בעל־סמכא. ווייל ער איז צווישן דעם געזעמל שרייבער אין דעם נייעם צענטער געווען דער גדול במנין ובחכמה. נישט געווען צווישן זיי אַ באַהאַונטערער סיי אין חכמת־ישׂראל סיי אין חכמת־האומות. נישט געווען צווישן זיי אַ טיפּערער קענער און באַהערשער פּון אונדזערע ביידע שפּראַכן, נישט געווען צווישן זיי אַ גרעסערער שרייבער, און ער וואָלט אין דער באַהאַונטקייט, דער טיפּקייט אין דער גרויסקייט אויסגענומען און פּאַרקאַנקורירט אויך אין אַנדערע, צענטראַלע ייִדישע קולטור־יבשות. ער גופא האָט אָבער די מעלות זיינע נישט גלייכמאַסיק אַקטיוויזירט. בעיקר האָט ער נישט אויסגענוצט די מיטלסטע מעלה זיינע. ער,

האט סווערען באהערשט לשון־קודש און מאמע־לשון, און האט געהאלטן, אַ פּאַלק ווערט נישט אַרעמער ביי אַזאַ טאַפּלקייט, איז געווען אַ ממש אידע־אַלער קאַנדידאַט אויף אַ צווישפּראַכיקן מיינסטער, איז אָבער לגבי העברעיִש יוצא געווען מיט אַ פּאַר קינדער־לידער — פּון זיי געדרוקט אין ניריאַרקער „עדן“, ווען עס האָבן זיך אויך געדרוקט ביאַליקס קינדער־לידער, — אַזוי אַז דער זאַג, וואָס מען וויל האָבן געהערט פּון ביאַליקן, אַז ער, שטיינבאַרג, איז נישט בלויז דער גרעסטער ייִדישער נאַר אויך העברעיִשער קינדער־דיכטער, איז, פּשוט, אַ גוזמא, און אויב נאָך צורעכענען די פּאַר איבערזעצן פּון העברעיִש (ביאַליק, טשערניכאַווסקי) איז דער חשבון כּמעט פּאַרענדיקט, און די אין כּמות אַנטשטידנדיקע און אין איכות עיקרדיקע דאַמענע זיינע איז געווען ייִדיש, אַזוי אַז דער אַנווענד פּון מענדעלעס זאַג, אַז ער האָט געאַטעמט מיט ביידע נאָזר לעכער, קאָן דאָ נאַר אַנגיין, ווען מיר וועלן צוגעבן, אַז איין לעכל האָט גע־אַטעמט טיף און ברייט, און פּול און פּריי, און דאָס אַנדערע לעכל איז געווען היפש צוגעשפּאַרט. און דאָס איז אַ שאַד, נישט בלויז פּאַר דער צווישפּראַכיקער קאַאַליציע, נאַר אויך, און אפשר בעיקר, פּאַר שטיינבאַרגן, וואָס האָט באַדאַרפט, ווי דאָס לעבן, אַזאַ מענדעלעשן געראַנגל, וווּ ביידע שפּראַכן וואַלטן זיך אין אים אַקטיוו געבאַרעט, און עס וואַלט אפשר געווען דער לעצטער גרויסער, אויב נישט דער גרעסטער, ווידעראַנאַנד פּון דער אַריגינעלער שאַפּערישער תקופּה. אַוודאי האָט ער אין זיינע ייִדיש־שאַפּונגען, בעיקר אין די משלים, פּאַרוועבט אַ שלל פּון תּורה, גמרא, מדרש, און לייכט מעגלעך אַז ער האָט אין דער קינסט־לערישער מאַניפּולאַציע מיט דעם מאַטעריאַל קיין גלייכן נישט, אָבער עס איז דאָך כאַראַקטעריסטיש, אַז ווען ער האָט געקלערט אַרויס פּון רומעניע און ער שרייבט צו נטע רויטמאַן, זיינס אַ תּלמיד, וואָס האָט ביי אים געלערנט העברעיִש און איז דערנאָך געווען דער פּאַרלעגער פּון זיינע „משלים“ (אין זיין פּאַרלאַג „שלום־עליכם“ אין בוקאַרעשט זענען אויך אַרויס די ערשטע ביכער פּון יעקב גראַפּער, איציק מאַנגער, שלמה ביקל, בערל שנאַבל, יאַסל לערנער, יוסף בורג), אַז ער וויל אַנטלויפּן. „וווּהיין? ווייס איך נישט אויף זיכער, קיין וואַרשע, קיין אַרגענטינע, און אפשר גאָר — מיט ביאַליקס מיטוויקונג — קיין ארץ־ישׂראל“, און ער גיט צו, ווייזט אויס אַ ציטאַט פּון ביאַליקס אַ בריוו צו אים: „ביאַליק רופּט — עת כּנוס“, און ער פרעגט זיך אַן אויף אַ מעגלעכקייט פּון אַוונטן אין פּאַריז. אָבער למעשה איז ער געפּאַרן קיין בראַזיל, וווּ די יעווסעקעס האָבן אים דערגאַנגען די טעג, פּאַרשרייענדיק אים פּאַר אַ נאַציאָנאַליסט. און ווידער איז כאַראַקטעריסטיש, אַז ער, אַליין אַ ווונדערלעכער צוואַמענבונד פּון אַ תּלמיד־חכם און פּאַלקס־מענטש, האָט זיך איינגעשפּאַרט צו נאַטוראַליזירן, אַדער שאַר־פּער געזאַגט: דעהיסטאַריזירן, די אַרטאַגראַפיע פּון לשון־קודש־קאַמפּאַנענט אין

בוך „משלים“ און האט עס, אַקעגן דער דעה פון זיינע בעסטע פריינד, און דעם קאמיטעט פון בוך בתוכם, דורכגעזעצט, פאַרשטייט זיך, אַז דאָס האָט אַרויס־ גערופן שטוינונג און צער, ווי מיר לערנען דאָס אָפּ פון פּמה וכמה אַפרופן „יף די „משלים“ — אַזוי, אַ שטייגער, אין ביאָליקס ענטוואַסטישן בריוו, אין ניגערס און לייוויקס וואַרעמע אַפּשאַצן וכדומה.

מיר האָבן אַרויסגעהויבן די צוויי שטרעך, נישט בלויז מחמת זייער כאַראַק־ טעריסטישקייט פאַר זיך, נאָר אויך דערפאַר, וואָס זיי וואַרפּן אַ ליכט אויף שטיינבאַרגס גאַנג — אַ ביאָגראַפישער אַקט, וואָס פירט נישט אַרויס אויף אַ ברייטן שליאַך, נאָר פירט פון אַ נייעם ווייטן און בייזלעכן שטעג צום אַלטן, נאַענטן, היימישלעכן שטעג צוריק. דאָס מיינט די עובדא פון יענער נסיעה, וואָס האָט נישט געפירט קיין וואַרשע אָדער תל־אביב, נאָר דורך ריאַדע־ זשאַניראַ צוריק קיין טשערנאַוויץ; אַ כביכול טעכנישער אַקט, וואָס פירט אָפּ פונעם שטראַז פון דורות, וואָס האָבן אָפּגעהיטן די אויטאָנאָמיע פון לשון־קודש־ קאַמפּאַנענט אין די ייִדישע לשונות, און פאַרפירט אין אַ זאַקגעסל פון אַ כת, וואָס, פאַרווישנדיק דעם וועג צום פאַלקס־נעכטן, פאַרשפאַרט זי זיך דעם וועג צו זיין מאַרגן. דער צד השווה אין די ביידע אַקטן, איז אַ מין אויפבויע פון זאַפּאַרעס, בחינת גדר מזה וגדר מזה, און עס פּרעגט זיך ווידער אַ מאָל: צי איז עס געווען אַ סטימול אָדער אַ שטער? פשוטער געזאָגט: צי איז עס אַ מעלה, אָדער אַ חסרון?

ה

אַזוי ווי מען קאַן אונדו חושד זיין, דאָס מיר האָבן די דאָזיקע צוויי אַקטן צוגעשפּיצט, ווילן מיר זיך אַ ביסל פּרטימדיקער אַרויסזאָגן, און מיר וועלן עס טאַן אין אַ פאַרקערטן סדר. וואָס שייך דער נאַטוראַליזאַציע פון דעם לשון־ קודש־קאַמפּאַנענט האָט עס שטיינבאַרג אָנגערופן „אַפּרוימען די אַרטאָגראַפישע אַוונעגענעף“, און זאָל די אַרגומענטאַציע זיינע זיין ווי זי איז געווען, — פון די דערקלערן מצד די אים נאַענטע איז די זאַך ווייט נישט קלאַר. פּרעגט זיך, וואָס פאַר אַ מין לייענער האָט ער זיך אויסאימאַגנירט, אַז די צורה פונעם לשון־ קודש־וואַרט איז פאַר אים אַ כאַפּעוואַטער שטאַרצשטיין, משמע ער קען עס שוין נישט פון מקור און איז שוין מער נישט מסוגל עס צו דערקענען, ווי עס איז אין מקור, און פון דעסטוועגן איז דער תוכן פון לשון־קודש־וואַרט אין זיינע פּילפּנימדיקע באַנוצן, ווי זיי קומען פיר אין די משלים — טערמינען, באַגריפּן, באַהעפּטן, אַסאַציאַציעס, בילדער — פאַר אים אַ גלאַט פאַלירטע טאַפּליע. און שטיינבאַרג איז געווען צו פּיל פעדאָגאָג, ער זאָל נישט פאַרשטיין, אַז דער דאָ־ זיקער חידוש, וואָס טיילט אָפּ צווישן אַריגינאַלן בילד פונעם וואַרט אין מקור

און צווישן דעם פארענדערטן בילד פונעם ווארט אין זיין משל, מאכט לויז דעם צובונד צום מקור און צעוואקלט אַ בריק צום לעבעדיקן העברעיש; און שווער צו גלייבן, אַז ער זאָל דאָס האָבן געוואָלט. אָבער מעגלעך, אַז דער אַפנייג זיינער פון זיך אַליין, האָט אומגען צוגעהאַלפן דעם און יענעם פון זיינע קריטיקער, וואָס די שפּע פון דער יידישקייט זיינער האָט זיי געבאַדעט אַדער געשטערט, און האָבן געהאַט תרעומות, הלמאי ער האָט זיינע משלים אַזוי פאַרלמדנישט, פאַרגמראַט, און איבערגעלאָדן מיט פאַרעלטערטער פאַלקס־טימלעכקייט.

על כל פנים איז מעגלעך, אַז דער אַנטי־למדנישער אויסלייג האָט דאָ אויך, שלא בכוונה, צוגעלייגט אַ קנייטל. און עס איז זיכער נישט קיין צופאַל ווען שמואל ניגער — (ער האָט זיך אַמערשט באַקענט מיט די משלים בעל־פה, טרעפּנדיק זיך מיט שטיינבאַרגן אין טשערנאָוויץ) — וואָס איז אַ סניגור פון די למדנישע עלעמענטן וועלכע פאַררועבן זיך מיטן פאַלקישן, באַטראַכט זיי ווי אַ סימן פון אַן ערנסטן באַצי צו דער אייגענער פאַלקס־ירושה, האָט זיך, ווי מיט הענט און פיס, געווערט קעגן דעם דאָזיקן אויסלייג. אויך ה. לייזיק, וואָס מיינט אַפילו, אַז די משלים האָבן צו פיל באַשווערנדיקן פּלפּול, האָלט אַז דער שלל העברעזומען, וואָס זענען געוואָרן אַן אַרגאַנישער טייל פון יידיש, און וואָס אונדזער ממשל באַנוצט זיי אין כלערליי ניואַנסירונגען, פאַרלירט דורך דעם דאָ זיך און אויסלייג זיין פאַרביקייט.

האָבן טאַקע די שפּעטערדיקע פאַרלעגער פון די משלים עובר געווען אויף שטיינבאַרגס פאַרזאָג, און אַחוץ דער אויסגאַב פון די משלים דורכן מלוכה־פאַרלאַג פאַר ליטעראַטור און קונסט אין בוקאַרעשט (1956), האָט די אויסגאַב פון די בעסאַראַבער לאַנדסלייט אין בוענאַס־איירעס (1949), שוין אַפּגעשמועסט די אויסגאַב פון דעם צווייטן באַנד משלים, וואָס איז אַרויס פון כתב־יד, דורכן אַרגון יוצאי ליפּקאַני אין תל־אביב (י. ל. פּרץ־פאַרלאַג, 1956) אַפּגעהיט דעם מסורהדיקן אויסלייג פון לשון־קודש־קאַמפּאַנענט און עס לוינט צו דערמאַנען אַ גאַלדן וואָרט, וואָס מיר האָבן געהערט פון דניאל לייבל, דעם צוגרייטער פונעם באַנד: מיר האָבן, פונקטאַ אַרטאַגראַפיע, פאַרטיידיקט שטיינבאַרגס אייביק היס־טאַרישע פאַרוואַרצלטיקייט קעגן זיינס אַ צייטלעך אומהיסטאָרישן קאַפּריז.

1

און פון דעם כלומרשט טעכנישן צוריק צו דעם בפירוש ביאַגראַפישן. דער צוריקוואַנדער פון דער בראַזיליאַנער אין דער בוקאַווינער עיר־הבירה, ווערט, בדרך כלל, באַצייכנט ווי אַן אומקער צו דעם אָרט, ווו זיין לעבן און אויפטו האָבן דערגרייכט דעם היכפונקט. דאָ איז ער געוואָרן דער קריסטאָליזאַציע־קערן פאַר

א פיינער גרופע פון ווערטיקע שרייבער, קינסטלער, פארשער און א צוצי-
מאגנעט סיי פאר אינטעליגענטן, וואס די ליבשאפט זייערע צו יידיש האט גע-
פראוועט א מין שבת, סיי פאר אן עולם פון אלע טעג אין דער וואך. דא איז
ער געווארן דער מאטאר פון ארגאניזאציעס און ארגאנען און אן איניציאטאר
פון כמרושולן און קינדער-קאלאגיעס, און דער זאג, אז ער איז ארויס פון ליפ-
קאנער מיצר אין טשערנאָוויצער מרחב, האט אין זיך א היפשע, כאַטש גענוג
רעלאַטיווע, מאַס אמת. עס לאַזט זיך פאַרשטיין, פאַר וואָס דאָס דיפערענצירטערע,
צענטראַל-איראָפּעיִש אָנגעהויכטע, טשערנאָוויץ האָט פּרעטענדירט צו זיין דער
צענטער, גיכער פון יאָס מיט זיין היימישערער אַטמאָספּער, און פון בוקאַרעשט
מיטן מעטראָפּאָלישן היקף, אָבער מען טאָר נישט פאַרגעסן, אַז אויב די בוקאַ-
ווינער, און בעיקר די טשערנאָוויצער אינטעליגענציע, האָט איבערגעלעבט
אַ ייִדיש-אויפּבלי, איז עס אויך געקומען מחמת דער וואַקואום, וואָס דייטשיש
האָט שוין פאַרלוירן און רומעניש האָט נאָך נישט איבערגענומען די ראל פון
דער דרויסנדיקער קולטור-שפּראַך. עס איז דאָס זעלבע וואַקואום, וואָס עס איז
געווען אין פּוילן אויף די קרעסן, וווּ רוסיש איז שוין אַרויס און פּויליש איז
נאָך נישט אַריין, און עס האָט זיך געבאַטן אַ לייטישער שעת-הכּושר אויסצונצן
די סיטואַציע, כדי סיי דאָס העברעיִשע, סיי דאָס ייִדישע שולוועזן צו באַפּעסטיקן,
און עס איז טאַקע דאָרט אויסגעוואַקסן שטאַרקער ווי אין אַנדערע קאַנטן.

אויף בוקאַווינע און טשערנאָוויץ בראשה, לאַזט זיך דער כלל אַ סך שוואַכער
אַנווענדן: בית-האַבסבורג, וואָס האָט אין דעם קרוינלאַנד אַריינגעלייגט אַ סך
גערמאַניזאַטאָרישע מי — דייטשישע גימנאַזיעס, אַ דייטשישער אוניווערסיטעט
וכדומה, — איז שוין לאַנג נישט געווען, אָבער צווישן די יידן דאָ האָט זיך
דייטשיש ווייטער נישט בלויז קאַנסערווירט, נאָר אַפילו רענאַווירט — עס זענען
צווישן זיי אַפילו אויפגעשטאַנען נייע דייטשישע שרייבער. צו מאַרגול שפּערבער
זענען צוגעקומען יצחק שרייער, ראַטשפּרעכער, פּאָל צעלאַן (אַנצל), און
ווי אַזוי די שפּראַכלעכע אַסימילאַציע איז אַריין אין סאַמע מיט פון אַ משפּחה,
ווייסן מיר דאָך פון שלמה ביקלס „דריי ברידער זענען מיר געווען“ — זיין
איגענער ברידער אליעזר (ער האָט זיך גערופן לאַטאַר) אַ באַרימטער מעדי-
צינער און כירורג, איז נאָכגעאַנגען זיין רבין, קאַנסטאַנטין ברונער, אין זיין
אַסימילאַטאָרישן באַנעם, און האָט געשריבן דייטשיש, און זיין עיקר-בוך איז אין
דער שפּראַך אַרויס שוין נאָך זיין פּטירה; און ער איז נישט געווען דער איינ-
ציקער ברונעריאַנער אין דער בוקאַווינע. אַ גאַנצע גרופע פון זיי איז אַפילו
געווען אין תל-אביב, און האָבן דאָ אַרויסגעגעבן דייטשישע העפּטן. יא, אליעזר
ביקל איז געווען אַ גרויסער פאַרערער פון שטיינבאַרגן — ער האָט אויך אָנגע-
שריבן אַ פּילאָזאָפּישן עסיי איבער זיינע משלים, און דאָרט דערציילט ער, ווי

אַזוי שטיינבאַרג איז געוואָרן אַ געשעעניש אין זיין לעבן. אָבער דאָס איז גע-
 ווען אַ פּאַסיוו געשעעניש פון אַ לייענער און נישט געוואָרן קיין אַקטיוו גע-
 שעעניש פון אַ שרייבער. נאָך מער — ווער אַ האַקען, וואָס איז לאַנג געשטאַנען
 אונטערן כּיטוף פון שטיינבאַרגן, זייט זי איז, אַ קליין מיידעלע, מיט איר טאַטע-
 מאַמע, אַנטלאָפּן פון אַדעס קיין ליפּקאַן, און געפונען אַ דאָך אין שטיינבאַרגס
 שטוב, ביז זי האָט, אַ דערוואַקסן מיידל, אים געהאַלפּן אין דער קינדער־קאַלאַניע,
 האָט געשריבן דייטשישע לידער, פונקט ווי עס האָבן געטאָן אירע חברטעס און
 חברים, וואָס זי רעכנט אויס: ראָזע אויסלענדער, קיטנער, קובי וואָהל, און איך
 וויל צו דעם רייטער צורעכענען ינגערע ווי, אַ שטייגער, מאַנפרעד ווינקלער,
 וואָס איז נאָכגעגאַנגען דעם גייסט פון דעם בראַדער זיידן זיינעם, מיין דייטשיש-
 לערער יאַזעף ווילדהאַלץ, אין דער אַטמאָספּער פון משפּחה און סביבה אין
 דאַרנע־וואַטרע, און געשריבן דייטשיש, ביז ער איז אַהערגעקומען און גענומען
 שרייבן העברעיִש. נו, און אַז מאיר עבנער האָט אויך אונטער רומעניע ווייטער
 אַרויסגעגעבן אין דייטשיש די ציוניסטישע „אַסטי־יידישע צייטונג“ און אַנדערע,
 ווי מאַנפרעד רייפער, האָבן אויך אין תּל־אביב אַרויסגעגעבן דייטשישע ביכער,
 איז דער גראַטעסקער פינאַל פון דער טרויעריקער פרשה. יוסף בערנפעלד, וואָס
 באַשרייבט אונדז טשערנאַוויץ, ווי די צווייטע היים פון שטיינבאַרגן, וואָרנט
 טאַקע פאַר אַ בבא־מעשה, וואָס אַ שפּעטערע נאַטאַליגע האָט זי צוגעטראַכט.
 אמת, טשערנאַוויץ איז די שטאָט, וווּ די שפּראַך־קאַנפּערענץ איז זיך צונויפגע-
 קומען, אָבער זי גופא האָט דערצו כמעט גאַרנישט געטאָן. זי האָט אַפילו נישט
 פאַרמאָגט קיין יידישע ביבליאָטעק. ערשט צוויי יאָר נאָך דער קאַנפּערענץ איז
 געקומען אַ שטיקל שינוי — עס האָט זיך געגרינדט אַ יידישע „בורשענשאַפּט“
 (האָט זיך געפונען דווקא אין דער גאַס, וואָס האָט געהייסן אויפן נאָמען פון דעם
 פאַרמיאַוסער פון יידישן שטייגער אין מזרח־אייראָפּע קאַרל עמיל פּראַנצאָז)
 וואָס האָט נאָמינירט י. ל. פּרצן פאַר איר „ערנבורש“, און מיט אַ שטיקל צייט
 שפּעטער האָט דאָ שוין געהאַנגען אַ בילד פון מענדעלען און זיינס אַ בריוו צו
 דער דאָזיקער חברה. ערשט נאָך דער מלחמה איז געקומען אַ שינוי ניכר, און
 ער רעכנט דאָרט אויס די יידיש־שרייבער און יידיש־ליבהאַבער, וואָס האָבן
 זיך אַרום שטיינבאַרגן גרופּירט, און וועלכע מיר קענען בעיקר פון שלמה ביקלס
 אויסגעצייכנטע פאַרטרעטן, סיי אין פּראָפּיל („עסייען פון יידישן טרויער“,
 „שרייבער פון מיין דור“) סיי אַנפּאַס („רומעניע“).

מיר האָבן דאָס אַלץ דערמאָנט, כדי צו זען ווי אַזוי עס האָבן אויסגעזען
 ביידע זייטן פון דער מטבע, און מיר ווילן אַרויסהייבן די כמעט קאַמישע עובדה,
 וואָס עס ברענגט יוסף בערנפעלד, — די בורשנשאַפּטלעכע נאָמינאַציע פון י. ל.
 פּרצן, כדי צו דערמאָנען די גאַר ערנסטע עובדה, אַז שלמה ביקל פירט דורך

א פאראלעל צווישן י. ל. פּרץ און אליעזר שטיינבאָרג, אַרויסברענגענדיק די פּאַר-
שיידנקייט פון זייער מענטשאַליטעט און כאַראַקטער, און באַטאַנענדיק די ענלעכ-
קייט פון זייער צענטראַלער ראָל — דער אין וואַרשע און דער אין טשער-
נאָוויץ. אָבער אַזוי ווי ער ברענגט אַ משל צו כאַראַקטעריזירן די פּאַרשיידנקייט
פון די פּאַרשוינען — דער אַ לייב און דער אַ טויב — בעט זיך אויך אַ משל
צו כאַראַקטעריזירן די פּאַרשיידנקייט פון די שטעט, דען אַזאַ משל וואַלט אונדז
פאַרגרינגערט בודק צו זיין די עפעקטיווע ענלעכקייט פון דער ראָל, טאַקע
אויפן יסוד פון דעם דאָ געבראַכטן משל, וואָס איז מרמז אויפן חילוק צווישן דעם
הויכן און שטאַלצן ווערטיקאַלן פּלי און דעם ברייטן עניוּותדיקן האַרזאָנאַטאַלן
פּלי, פונקט ווי עס וואַלט אונדז פאַרגרינגערט בודק צו זיין, פאַר וואָס איז
פּרצעס ראָל געווען אַ גרויסע ווערקלעכקייט און פאַר וואָס איז שטיינבאָרג
ראָל געבליבן אַ גרויסע מעגלעכקייט.

ז

וואָס עס לאָזט זיך בודק זיין, איז אַ קשיא, וואָס מען מעג און מען דאַרף זי,
mutatis mutandis פּרעגן: צי קען מען שטיינבאָרגס איבערגאַנג פון ליפקאַן
קיין טשערנאַוויץ פאַרגלייכן מיט פּרצעס איבערגאַנג פון זאַמיטשט קיין וואַרשע?
די תשובה דערויף איז אַ בפירוש פּאָזיטיווע, אָבער דער פאַרגלייך איז חל גיכער
אויף דער אַקטיוויזאַציע מצד דער סביבה, ווי אויף דער אַקטיוויזאַציע פון דער
סביבה, משמע, וויפּל שטיינבאָרג זאַל נישט געווען דינאַמיזירן די נייע סביבה
זיינע ליגט דאָס עיקר חשיבות דערינען, וואָס די נייע סביבה האָט אים דינאַ-
מיזירט, און דווקא אין דעם עיקר־העיקרים — זיין שאַפּערישן פּראָצעס. די
אַלט־מאַמעשע ליבשאַפּט, וואָס האָט אים אַרומגענומען אין ליפקאַן, האָט — ווי
מאַנגער זאַגט עס אין זיין באַלאַדע — נישט געלאָזט ווערן אים אַ פּויגל, וואָס
פליט אַרויס פונעם וואַרעמען נעסט, און צעזינגט זיך פון דער פּולער קעל, אַז
דער גאַנצער אַרום זאַל הערן, בשעת די יונג־ברידערשע ליבשאַפּט, וואָס האָט
אים אַרומגענומען אין טשערנאַוויץ, האָט אים צו דעם פּלי אויפגעפּאַדערט, אַנגע-
שפּאַרנט, כמעט פּראַוואַצירט. ערשט פון דאַנעט האָט זיך די ייִדישע וועלט דער-
וויסט, אַז אַזאַ פּויגל, און אַן איינ־און־איינציקער, איז פאַראַן, ערשט איצט האָט
מען גענומען זיך חידושן, שטוינען, אַפילו בייזערן, ווי האָט מען יאָרן־לאַנג פאַר-
זען אַזאַ שטערן. מען האָט זיך געחידושט; דערציילט דאָך יהושע ראַפּאַפּאַרט,
אַז ווען ישראל רובין האָט געבראַכט אַ גרויס פון ייִדישן רומעניע, האָט זיך עס
אויפגענומען ווי אַ מעשה פון די רויטע ייִדעלעך, גלייך ער וואַלט אַנגעשפּאַרט
אויף יענער זיין סמבטיון, און אויך נאָך דעם ווי הערץ גראַסבאָרד האָט זיין
רעפּערטואַר באַשיינט מיט מאַנגערס באַלאַדן און שטיינבאָרגס משלים, איז די

שטיינבארגישע געשטאלט אויסגעוואקסן ווי אַ מין אגדתא. מען האָט געשטוינט : האָט דאָך נח פּרילוצקי נישט געגלייבט, און שטיינבאָרג איז פון אַ קליין בעסאַ-ראַביש שטעטל, און ווען יעקב שטערנבערג האָט אין ריגע (1930) פּירגעלייענט זשיטלאַווסקין פון שטיינבאָרגס משלים, האָט ער געזאָגט, און ער האָט שוין לאַנג געגאָרט נאָך אַ נייעם יידישן קולטור־פענאַמען און האָט נישט געוואוסט, און ער איז שוין פאַראַן. מעגלעך, און זשיטלאַווסקי, וואָס איז בסך הכל געווען מיט פּופּצן יאָר עלטער פון שטיינבאָרג, האָט נישט געוואוסט, ווי לאַנג דער פענאַמען איז שוין פאַראַן. מען האָט זיך אַפילו געבייזערט. גיט דאָך משה אַלטמאַן איבער, מיט וואָס פאַר אַ כּעס דוד בערגעלסאָן האָט גערעדט וועגן שטיינבאָרג, וואָס האָט באַדאַרפט צו זיין דער צווייטער פּאַפּולאַרער נאַמען נאָך שלום־עליכמען, האָט אָבער פאַרהאַלטן זיינע כתבים און האָט זיך באַשרענקט אויפן רעזאַנאַנס צווישן ליפּקאַן, קאַמענעץ און טשערנאַוויץ.

עס וואָלט אפשר כּדאי געווען אָפּגעהיטענער צו זיין, כּדי נישט פאַרמישן די דריי שטעט, פּונקט ווי עס וואָלט אפשר כּדאי געווען אויסצומיידן אַזאַ שאַרפּן און באַשולדיקנדיקן דיבור ווי: פאַרהאַלטן די כתבים. עס איז נישט קיין גנאי פאַר שטיינבאָרג, וואָס זיינע פּאַדערונגען פון זיך אַליין זענען געווען מאַקסי־מאַלע, און — אויב מען קאָן זיך אַזוי אויסדריקן — היפּער־מאַקסימאַלע. עס איז אָבער אַ שבח פאַר זיינע טשערנאַוויצער ערלעכע אַדאַראַנטן, וואָס זענען געווען מבינים אויף אים, און האָבן אים נישט צו רו געלאָזט ביז ער איז זיי נאַכגעקומען און איבערגעגעבן די משלים צום דרוק. אמת, זייער שפּעט, אָבער איידער עס איז געוואָרן צו שפּעט.

און וואָס שייך פּערפּעקציע — איז שטיינבאָרג נישט קיין ברייחיד אין אונדזער ליטעראַטור. אמת, בדרך כלל האָבן זיך רוב שרייבער אונדזערע באַ-נונגט מיטן משקל ראשון און אַפילו אין אירע הויכן איז גובר דער ערופּטיווער יסוד פון שאַפּן. אָבער דער דרך פון פּיילן און שלייפּן איז אויך גענוג שכּיח. אַפילו אין דער השכלה־צייט זענען אַקטועל־קעמפּערישע טעמעס, ווי אַ שטייגער, ביי איציק ערטער, יאָרן לאַנג געלעגן אויפן פּולט, ביז ער האָט זיי אויסגע-צאַצקעט; שוין אָפּגעשמועסט פון דער געדולד פון אברהם מאַפּו וכדומה. אין וואָס דאַרפן מיר אַזוי ווייט גיין, גענוג דורכצוקוקן אַ בינטל וואַריאַנטן ביי י. ד. בערקאוויטשן און ש״י עגנונען, כּדי צו זען, צו וואָס דער וויקס פון קינסט־לערישער און אויטאָקריטישער באַוואוסטקייט איז מסוגל. ומי לנו גדול בפּיילן ושלייפּן כּמענדעלע, וואָס האָט זיך יאָרן לאַנג, כּמעט צוויי דורות געפליסט און אַלץ געמייסטערעוועט. און, בעצם, וואָס דער זיידע האָט געטאַן ברשות־הרבים, האָט שטיינבאָרג געטאַן בצנעה, ווי עס זענען מעיד די כתב־ריד, וואָס יעקב שטערנבערג באַשרייבט זיי אין נאַכוואָרט צו די משלים, ווי „דער כּוואַליענדיקער

גמראים, וואס פארפלייצט דעם משנה־אינדזל" — א שיינער, כאטש נישט גאנץ פינקטלעכער משל, ווייל דא איז עס דאך די משנה, וואס פארפלייצט זיך אליין מיט אירע סוגיות און אירע גירסאות. מעגלעך, און שטיינבארג האט געהאלטן, אז א משל דארף ארויס אין רשות־הרבים, אז מען זאל אים נישט קאנען און נישט דארפן מער משנה זיין, אזוי, אז ער מעג לאנג, גאר לאנג אויסגעטראגן ווערן, קאן אבער בלויז איין מאל געבוירן ווערן. נייערט די וואס האבן געזען, אז די שמחה פון טראגן איז יא אזוי גרויס, און מורא געהאט אז עס איז א מעשה אן א סוף און האבן טאקע צוגעאיילט די חבלי־לידה, האבן, ווייזט אויס, געטענהט, וואס עס האט געטענהט דער בראדער אתרוגים־סוחר, ר' פיניע צי מעלס, ווען מען האט געפראוועט זיין פופציקסטע נסיעה קיין ארץ־ישראל: יא, איך אליין בין א ווילדער איבערקלייבער און מיינע קונים זענען אויך שטארקע איבערקלייבער, פרעגט זיך, ווי קויף איך און פארקויף פארט די אתרוגים, וועל איך אייך געבן א טאפלען משל — דער איינער משל איז פון א גדול בישראל, שמאי הזקן, וואס איז ארויס זונטיק אין מארק אריין און געקויפט א בהמה לכבוד שבת, מאנטיק האט ער זי פארביטן אויף א שענערער און בעסערער, און אזוי די איבעריקע טעג, אבער אלץ נאר ביז פרייטיק, ווייל שבת האט געמוזט זיין פלייש אויפן טיש. דער אנדערער משל איז פון א קטן בישראל, א שניידער, וואס האט געוואוסט דעם קיימאלן, אז חכמת־שניידעריי האט גאר קיין גרונט נישט, אבער א ניי מלבוש אויף פסח מוז מען ברענגען פאר דער סדר־נאכט, און דער נמשל איז אן אתרוג, וואס דארף זיין א הדר, און הידור ווייטער האט גאר קיין שאץ נישט, האט ממילא די איבערקלייבעריי קיין שיעור נישט, קוים אבער רוקט אן ערב־סוכות, מוז נעמען אן עק, צו מארגנס צעהילכט זיך טאקע די ברכה אויף די ארבעה מינים מחיה נפשות.

דער באנד משלים, וואס האט אויף זיך געלאזט אזוי לאנג ווארטן, און דער ממשל האט אים נישט דערלעבט צו זען כלול בהדרו, האט באוויזן, אז פון די פיר מידות, וואס פאסן זיך פאר תלמידי חכמים, האט ער זיך געהאלטן בעיקר אין דריי — וואס מער שוואם און זייער און זיפ, און וואס ווייניקער ליגע. דאס געזעמל זיינס האט דעם באנאלן זאג: לא בא כבושם הזה, צוריקגעגעבן זיין פשוטו כמשמעו. דעם זשאנער משל קען אונדזער ליטעראטור ממש טויזנטער יארן, זייט דעם משל קדמוני ועל־כן יאמרו המושלים, דורך דער גמרא און די ממשלים אונדזערע פון מיטל־עלטער ביז אין דער מאדערנער צייט, אבער אזא מדרגה פון משל ווי עס האט זי דערגרייכט שטיינבארג, האבן מיר פריער נישט געהאט און עס איז א מדרגה, וואס וואלגערט זיך אויך נישט אין אלטע און נייע לשונות. דערפאר זענען גריילעך גערעכט די, וואס האבן צום ערשט לגבי אים באנוצט די דעפיניציעס: קלאסיק און קלאסיקער, סיי ווען דער פארגלייך זייער

דער איז מטריח דעם גרויסן דריילינג אין דער וועלט — עזאָפּ, לאַפּאַנטען, קרילאָוו, סיי ווען דער פּאַרגלייך זייערער איז מטריח דעם גרויסן דריילינג אין דער היים — מענדעלע, שלום־עליכם, י. ל. פרץ. אָבער במה דברים אמורים, ווען ביידע פּאַרגלייכן האַלטן זיך אין דער מעלה. ראשית, ווען דער ערשטער פּאַרגלייך מיינט, אַז שטיינבאַרג האָט דערגרייכט דאָס אָפּטימאַלסטע שאַפּע־רישע יכולת אין קינסטלערישן אויפבוי פונעם משל, לויטן ייִדישן מהות און וועלטישן ניוואָ. און דאָס איז דוכט זיך גענוג פאַר זיך, און ער קאָן זיך באַגיין אַן דעם צוגאַב, ווי עס ברענגט אים משה אַלטמאַן, אַז אונדזער ממשל האָט איבערגעשטיגן לאַפּאַנטענען מיט זיין סאַציאַלן פּאַטאַס און קרילאָוו מיט דער גרעסערער ברייטקייט פון וועלטבאַנעם, דען עס איז פשוט, לגבי אים, נישט קיין יתרות — ער האָט געלעבט נאָך זיי און ממילא געקאַנט זיין אַ פּאַרבינד פון דער אַנטיקער ירושה און פון דער מאַדערנער פּראַבלעמאַטיק. און אחרית, ווען דער אַנדערער פּאַרגלייך מיינט, אַז שטיינבאַרג האָט אין משל דערגרייכט, וואָס מענדעלע, פרץ און שלום־עליכם האָבן דערגרייכט אין דער דערציילערישער פּראָזע, אַדער דראַמאַטישער פּאַעזיע, און דאָס איז אַוודאי גענוג פאַר זיך, און ס'איז איבעריק אים אַנידערצושטעלן ווי דעם יורש פון די עיקר־מידות אַדער גרונט־עלעמענטן פון צוויי אַדער אַלע דריי קלאַסיקער אונדזערע. אָבער זייט יעקב שטערנבערגס צוויי הספדים איבער שטיינבאַרג, ווו ער האָט געפונען אין אים די געניאַליטעט פון שלום־עליכמען און די עילוי־שיקייט פון פּרצן, און זייט ביקל האָט אין אים געפונען דעם אַדלערפלי פון פּרצן, די סאַטירע פון מענדעלען, און דאָס פּשטות פון שלום־עליכמען, און גיניגער האָט די שטיינבאַרג־געשטאַלט פּאַרמולירט ווי אַ מזלדיקע סינטעז פון פּרצס אַנפירערישער ראַל, פון מענדע־לעס כוח־הצמצום אין קלאַרקייט פון סטיל, פון שלום־עליכמס שפּראַך־פּשטות, און אַלטמאַן האָט עס נאָך פּאַרשאַרפט זאָגנדיק, אַז מיט שטיינבאַרגס פּטירה איז צוגענומען געוואָרן די פיגור, וואָס האָט ממלא געווען דעם חסרון פון אַלע דריי קלאַסיקער, איז עס געוואָרן אַ מין כלל גדול אַזוי אַדער אַנדערש איבערצוחזון די דאָזיקע הנחה, וואָס דניאל לייבל האָט זי, נאָך אַ האַלבן יובל יאָרן, פּרעציז פּאַרמולירט, רעדנדיק וועגן אַ פּאַרשפּעטיקט אייניקל, וואָס האָט אין זיך געטראָגן ווונדערלעך־האַרמאָניש מענדעלעס סאַטירישע חריפות, שלום־עליכמס לירישן הוֹ־מאַר און פּרצעס אידעישע געהויבנקייט. נו, זענען די אַרויסזאָגן זייער שייך, און אויף הייפל זיי זענען קאַנטראַלירלעך, וואָס איז גאָר נישט קיין לייכטע הלכה, קאַנען זיי אויך האָבן אַ האַפּט, אָבער זיי ווייזן זיך אויס מאַדנע, ווען דער פּועל־יוצא זייערער דאַרף צו זיין דער ראַנג און דער טיטל פון דעם פּערסן קלאַסיקער, און נישט מחמת דעם אַלטן פּראַטעסט פון מלך ראַוויטשן קעגן דעם עצם־געדאַנק אַנידערזעצן שטיינבאַרגן ביי דער מורח־וואַנט, לעבן שלום־עליכמען און פּרצן.

און נישט מחמת דער יינגערער דיסקוסיע וועגן באשטימען א פערטן קלאסיקער און דעם פלפול וועגן דעם פאסיקן קאנדידאט, נאָר מחמת דעם קארדינאַלן טעות, אַז אַ צוזאַמענשטעל, אַפילו ער זאל נישט זיין קיין קאַנגלאַמעראַט, נאָר אַ סינטעז פון עיקריסודות פון די דריי קלאַסיקער, מאַכט אַ פערטן, און דאָס איז אפשר די שווערסטע, כאַטש מיט דער בעסטער כוונה געמאַכטע, עוולה קעגן שטיינ-באַרגן, דען זי לאַזט אים נישט זיין, וואָס ער איז באמת געווען, פונקט ווי יעדער פון די דריי גרויסע זענען געווען — ער אַליין, מיט זיין אייגענער תרתי דסתרי, — די צוויי האַרציקע ברידער פון דער הגדה — דער גרונטיקער תם, וואָס איז געוואָרן דער בעסטער יידישער קינדער־דיכטער און דער גרונטיקער חכם, וואָס איז געוואָרן דער גרעסטער יידישער פאַבל־דיכטער, ואחרון אחרון חשוב, און אַזוי ווי דאָס ווערק לויבט דעם מייסטער, איז עס אַ פשוטער שמע־מניה: אַז דער באַשאַף איז קלאַסיק, איז דער באַשאַפער — אַ קלאַסיקער.

ח

יא, ווער עס איז נאכגעגאַנגען דער מחלוקה איבערן פערטן קלאסיקער, האָט בעל־כרחו געשפירט אַ שטיקל אומבאַקוועמלעכקייט, אַ פאַרבאָהאַלטענע קשיא: — מה נשתנה היידישע ליטעראַטור מכל האיראָפעיִשע ליטעראַטורן; שכל האַליטער־ראַטורן, אָדער רוב הליטעראַטורן האלה, האָבן קלאַסיקער דיכטער, והליטעראַטור הזה האָט קלאַסיקער, וואָס זענען בעיקר פראַנצאָזיקער, אַז אַפילו ווען מען רעדט שוין פון אַ פערטן, אַ דיכטער, זאָל ער גאָר זיין אַ משלים־דיכטער, אַ זשאַנער, וואָס די ליטעראַטור און די יידישע בכלל, האָט אים נישט אַוועקגעזעצט אויבן אָן. אָבער עס איז פאַרט אַ קשיא אויף אַ מעשה — שטיינבאַרג האָט דעם זשאַנער אַוועקגעזעצט ביי דער שפּיגלוואַנט. ער האָט אים געגעבן דאָס שלימות, צו וועלכן עס האָבן געגאַרט אין די פריערדיקע פרווון און דערגרייכן אונדזערע ממשלים, און דערפאַר מוז אַ יעדע אַפשאַצונג פּרעגן, וואָס ער האָט אויפגעטאָן פאַרן משל, און איז מחויב קודם־כל דערויף צו ענטפערן. עס הייסט נישט, אַז אַלע איבעריקע שאַפּערישע געביטן זיינע, בעיקר אין דער קינדער־ליטעראַטור, מעגן אויסגעמיטן ווערן. ניין, ער, וואָס האָט זיך אויסגעלעבט צווישן קינדער (זייענדיק אין זייער חברה פלעגט ער זאָגן: מיר קינדער), ער, וואָס זיינע פאַרערער האָבן זיך אַפּגע־זאַגט פון דעם ערן־קבר, וווּ די טשערנאָוויצער קהילה האָט אים געוואַלט מקבר זיין, און האָט אים דאָרט באַהאַלטן צווישן קינדער־קברים; ער, וואָס האָט אַזוי פיל טאַלאַנט און מסירות אַפּגעגעבן די קינדער און געשטעלט פאַר זיי אַ באַ־זונדער טעאַטער, און געהאַלטן, אַז עס איז דאָס איינציקע, אמת נאַטירלעכע טעאַטער, פאַרדינט מ'זאָל פרטימדיק באַהאַנדלען די דאָזיקע אויפטוען זיינע. אָבער אין לו לדיין אלא מה שענינו רואות — מיר האָבן טאַקע געהערט פון די

דראמעס, מיר ווייסן, אָז ער האָט עטלעכע, סיי אין ליפקאַן סיי אין טשערנאָוויץ, מיט גרויס הצלחה געשטעלט, מיר ווייסן עטלעכע נעמען זייערע, ווי אַ שטיי-גער, די אָפּערע פאַר קינדער, דער באַרדיטשעווער רב פאַרן בית דין של מעלה, אָדער „יוסף מוקיר שבת“, „אברהם אַבינו“, „דער ווייסער האָן“, מיר ווייסן, אָז עס האָבן אים געהאַלפּן דער אָפּערע-זינגער סווירסקי, דער מאַלער שלמה לערנער, דער רעזשיסער מאַקס באַראַק און אַנדערע; מיר ווייסן, אָז צווישן די קינדער, וואָס האָבן געשפּילט די ראַלעס, זענען געווען משה אוישער און יוסף שמידט. מיר ווייסן דאָס אַלץ, אָבער נישט מער.

אמת, אַ דיכטער לאָזט זיך נישט גאַנץ פאַרשטיין, אויב מען קען נישט אַלע זיינע כתבים, בפרט אַזעלכע, וואָס זענען אַ באַזונדערע ספעציעס און אַנטהאַלטן, אין אַ באַזונדערער בולטקייט, עלעמענטן, וועלכע זענען פאַרוועבט אין זיינע אַנדערע, עיקרדיקע ווערק — און אַזאַ עלעמענט איז, אַ שטייגער, דאָס פאַנ-טאַסטישע אַפּילו פאַנטאַסמאַגאַרישע, וואָס איז פון דער וועלט פון די קינדער-לידער, קינדער-מעשהלעך און קינדער-דראַמעס, אין פאַסיקער פּראַפּאַרץ, אַריבער אין די משלים.

אָבער די דראַמעס, וואָס האָבן אַנטהאַלטן זיבן בענד, זענען געבליבן אין כתב-יד, און אליעזר פּרענקל רעכנט אויס, וואָס עס האָט זיך דערהאַלטן. אָבער מיר האָבן זיי לידער נישט געקאַנט לייענען, און ווער ווייסט, ווען און אויב מיר וועלן זיי לייענען, און דאָס וואָס איז יאָ פּובליקירט געוואָרן, ווי אַ שטיי-גער „די גליקלעכע“ איז מלאַ חן און כּוּחַ המדמה, אָבער עס איז גריילעך נישט אַ גאַר גליקלעכע דוגמה פון דעם זשאַנער זיינעם. זענען מיר צופרידן, גליק-לעכער צו זיין לגבי די משלים, וואָס מיר האָבן פאַר זיך אין צוויי גרויסע בענד, און וואָס זענען פון די נכסי-צאן-ברזל פון אונדזער ליטעראַטור און אַ קוואַל פון דערהויבענער הנאה און התפעלות פון די הערער, לייענער און קריטיקער. מיר האָבן די הערער און לייענער מקדים געווען די קריטיקער, ווייל וואָס די ערשטע האָבן תּוֹך כּדי שמיעה וקריאה געכאַפּט, האָבן די קריטיקער, חוץ די וואָס האָבן דעם ממשל נענטער געקענט, ערשט בהדרגה תּוֹפּס געווען. אמת, די הערער, די וואָס האָבן די משלים געהערט פון הערץ גראַסבאַרדס מויל, נאָך איידער זיי זענען אַרויס פון דרוק, האָבן זיי געקריגן אין אַ הויכווערטיקער אינ-טערפּרעטאַציע, אָבער דאָס וואָס עס דערציילט אסתּר עליאַשעוו וועגן דער שלר שימ-הזכרה אין קאָוונע, דהיינו, אַז איר, און מסתּמא אויך דעם איבריקן עולם, איז נישט לייכט אַנגעקומען צו באַשליסן, ווער איז פאַר זיי געווען מער ביי דעם אָונט — צי שטיינבאַרג, צי גראַסבאַרד, ווייזט אויך אַן אויף אַ סכּנה, וואָס שטעקט אין דעם פּיקסירן פון בלוז אַראַלער אינטערפּרעטאַציע. און ווי גרויס עס זאַל נישט זיין די טובה וואָס גראַסבאַרד אָדער לייבל לעווין האָבן געטאַן

פארן שטיינבארגישן משל, זייענדיק זיינע העראלדן, נאך איידער ער האט דער-
לעבט דעם אור הדפוס, איז אבער דער אור-הדפוס פאר שטיינבארגן און פאר
זיין משל געווען די גרעסטע טובה, שאינה דומה קריאה לשמיעה. וואס שייך
ווייטער די קריטיק, לוינט זיך, כאטש בקיצור, מרמו צו זיין אויף די עליה-שטאפ-
לען פון איר וואקסנדיקער פארשטענדעניש. שמואל ניגער, וואס האט זיך אנט-
ציקט הערנדיק די משלים פון ממשלים מויל, איז תחילת בעיקר מיטגעריסן גע-
ווארן מיט דער שפראך-עשירות, אבער אין די אפשטאצן זיינע, צום ערשטן און
צענטן יארצייט, הערן מיר מכוח דער מאדערניזאציע און רעוואלוציאניזאציע
פונעם משל, מכוח דעם פארבייט פון מסורהדיקע אמתן אויפן גייסט פון דער
מאדערנע; מכוח דעם חידוש, וואס לאזט דעם משל מורד זיין אין זיך אליין,
ה. לייזויק ווייטער רעדט איבער צוויי ממשלים, וואס מיר פארמאגן, שטיינבארג
און נחום יוד, האט אבער נישט בדעה צו מאכן א פארגלייך צווישן זיי, און
אפשטאצנדיק שטיינבארגס משלים, שטרייכט ער אונטער זייער טיפקייט, שארפזין,
טיפישע יידישקייט, אידיאמאטישע רייכקייט, פארבייקייט און קלוגשאפט, און
באדויערט, וואס די משלים, וועלכע זענען א ווינדערלעכער לייען-און לערן-שטאף
פאר קינדער פון העכערן עלטער, זענען נישט גענוג פארטראטן אין כרעסטא-
מאטיעס, אבער ביי דעם אלעמען ווייעט עפעס א רעזערוואציע-ווינטל, און ווען
יעקב באטאשאנסקי האט געשריבן, אז שטיינבארג איז איינער פון אונדזערע
גרעסטע שרייבער, איז לייזויק מיט אים געווען מחולק, ערשט שפעטער האט ער
זיך רעווידירט און אים געוואגט, אז שטיינבארגן קומט אן ארט לעבן מענדעלען,
שלום-עליכמען און דעם נסתר, און אויך יהושע ראפאפארט, וואס איז נישט
סקארע אויף א שבת און וועגט אים אויפן לויט, זעט אין די משלים א פארמעסט
מיט לאפאנטענען און קרילאוון, און כאטש ער רעזערווירט זיך מיטן ווארט:
א מאל, האט ער געטראפן אין פינטל. נישט ווייניקער האט עס געטראפן משה
גראס-צימערמאן, וואס זעט אין די משלים א בולטן משל, ווי אזוי א היימיש-
לעכער נוסח ווערט אוניווערסאל. אבער אין תוך גענומען איז אנדערע קריטיקער
פירויסגעלאפן דער אפשטאץ פון די נאענטסטע — פון שטערנבערג, אלטמאן, ביקל,
גינינגער און בדרך כלל זענען די אנדערע קריטיקער, ווער פריער, ווער שפעטער,
דערגאנגען כמעט צו דעם זעלבן פסק-דין. אבער אויף וויפל דער שטאפל-גאנג
פון דער קריטיק זאל נישט וויכטיק זיין, איז זי, די קריטיק גופא, א פארשפער-
טיקטער שטאפל לגבי שטיינבארגן, ווי עס גייט דאס משל: אז דער חזן פאר-
זימט די הויכע שמונה-עשרה פארזימט קהל די ברוך-הוא-וברוך-שמוס און די
אמנס. און דער נמשל איז טאקע שטיינבארג — ווען מען האט שוין לאנג בא-
דארפט צו שרייבן רעצענזיעס, האט מען קוים-קוים געשריבן כראניק, ווען מען
האט שוין לאנג באדארפט צו שרייבן מאמרים, האט מען ערשט געשריבן רע-

צענויעס, ווען מען האט שוין לאנג באדארפט צו שרייבן פארשערשע מאנאָגראַפיעס, האָט מען נאָך אַלץ געשריבן אַקטואַל-קריטישע מעמואַר-אימפרעסיאַ-ניסטישע עסייען. יא, די ספעציאַל-פאַרשונג פון שטיינבאַרגס משלים האָט זיך אַפילו פרי אָנגעהויבן, אַ יאָר נאָכן ממשלס פטירה — אַזוי האָט זיך דעמאָלט הערש סעגאַל, אין אַ קליינער שטודיע, אָפגעשטעלט איבער דעם אופן פון אונז דזער ממשל צו באַנוצן אַלץ און אַלעמען ווי אַ קונסט-אַביעקט, אויפן דרך פון אַ מאַקסימאַלער דעמאָקראַטיזאַציע, און האָט עס באַוויזן לגבי עטלעכע אָנאַמאַ-טאַפעיעס, וואָס גיבן איבער נישט בלויז די קולות פון מדבר, חי, צומח און דומם, נאָר דורך די קולות, אויך די שטימונגען זייערע, און ווי אַ וואָרט וואָס איז לויטן זיך כלל נישט מכוון צו זיין אָן אָנאַמאַטאַפעיע, ווערט עס צוליב זיין קלאַנג, און ווי דער פאַרבייט פון אַן איינציק אות, פאַרבינדט אַ מאָל, שטיפערש ערנסט, קול און זין: [צעדווקעט (= צעהאווקעט)]. אַזוי האָט חיים גינגער זיך אָפגע-געבן מיט די מקורות פון אליעזר שטיינבאַרגס שאַפן און זיך אָפגעשטעלט איבער אינטערעסאַנטע פאַראַלעלן צווישן מענדעלען און שטיינבאַרגן און אויך צוגעזאָגט ווייטערע פרקים, איבער אַנדערע מקורות, סיי נענטערע (שלום-עליכם, פרץ) סיי ווייטערע (תנך, חז"ל, עוואַנגעליע). אויך ש. ניגער האָט געמאַכט אַ קליינע התחלה — אַ פאַרגלייך פון כמעט דעם זעלבן מאַטיוו ביי שלמה עסינגערן („דער אינדיק“) און שטיינבאַרגן („ביי ר' טודרוסל אין הויף“), און עס לאָזט זיך עפעס צוגעבן צו זיינע מסקנות. בקיצור, מען קאָן די דאָזיקע און ענלעכע פרוזן דערפירן ביז איצט — זע, אַ שטייגער, מרדכי שעכטערס רשימה פון שטיינבאַרג דימינוטיוון וכדומה, אָבער בסך-הכל מוז מען זאָגן, אַז בשעת אַ לייטעראַריש-קריטישער און עסענטישער צוגאַנג צו שטיינבאַרגן איז שוין אַ שיינ צוגעפילנעוועט שטיק ישוב, איז אָבער דער וויסנשאַפטלעכער צוגאַנג נאָך רובו מדבר, מיט גאָר קלייניקע אַאָזעלעך, אַזוי אַז ס'פאַסט זיך דאָ דער משל פון יענעם וואַגלער, וואָס האָט לאַנגע ברענענדיקע טעג און אייזיקע נעכט אַרומ-גענישטערט אין דער וויסטעניש און אַז ער האָט געפונען אַ טייערן חפץ, האָט ער אים אויפגעהויבן און געזאָגט: ביסט טאַקע שייך און פייך, אָבער צו ווינציק און צו קליין. און באמת, די פאַרשערשע אַרבעטן זענען נישט מער ווי ראשי פרקים, און דער המשך-יבוא, מיט אַ גרעסערן פאַרנעם און ברייטערן באַנעם, לאָזט נאָך אַלץ אויף זיך וואַרטן.

הייסט עס, אַז די מקורות פון שטיינבאַרגס משל און דאָס מקורדיקע אין זיין דרך אויפצובויען דעם משל — דאַרפן, ווי אַ טויער צו ספעציעלע גאָר פרטימ-דיקע שטודיעס, פאַרנעמען דעם אויבנאָן פון אַ פאַרשערשן שטיינבאַרג-אינ-טערעס.

וואס שייך די מקורות פון משל און ממשלים — שטיינבארג איז לויט זיין טבע און מנהג, געווען אן אייביקער לערנער, וואס האט שטענדיק אויסגעברייטערט די באַזע פון זיין וויסן און זי פארטיפט דורכן דערגרונטעווען זיך צו אירע יסודות. דער אַלטער און דער נייער משל אין דער ליטעראַטור, באַזונדערס אין דער יידישער ליטעראַטור, האָט אים געמוזט אינטערעסירן און עס פרעגט זיך, וואָס ער האָט דערפון געוויסט. אַוודאי מעג מען זיך, אין כלל־שטרעך סומך זיין אויף אַלטמאַנען — ווי ער איז מעיד אין אַ בריוו צו אליעזר פרענקל, — און עס באַדאַרף נישט קיין איבעריקע ראיות, אַז ער האָט געקענט ר' ברכיה הנקדנס משלים, עס פרעגט זיך אָבער, צי זענען צו אים דערגאַנגען די יידיש־נוסחאות, און עס איז אַ שטיק חידוש צו הערן, ער זאָל נישט האָבן געקענט עלטערע געזעמלען, ווי אַ שטייגער משה וואַליכס משלים־געזעמל, און נישט בלויז ווייל דאָס בוך (1697) איז אַרויס אין אַ פּאַטאַסטאַט (1926), נאָר ווייל ער האָט געמוזט דאַריבער וויסן סיי פּריער און בקיצור פון אליעזר שולמאַנס געשיכטע (1913), סיי שפּעטער און מער באַריכות פון עריקס געשיכטע (1928), און וואָס דער עיקר איז, דאָס עס האָט געמוזט אַנרעגן זיין אינטערעס אין געשיכטלעכן גאַנג פון יידישן משל, וואָס האָט אין זיין עלטערער תקופה די לרוב אויסגעליענע מאַטיוון רעאַליסטיש, שטייגערש און אידיאָמאַטיש פאַרהיימישט און פאַריידישט, און דאָס איז חל נישט בלויז אויף דרויסנדיקע, בעיקר דייטשישע, נאָר אויך אויף אינעווייניקסטע, בעיקר העברעיִשע מקורות. שטיינבאָרג, וואָס גייט אַם קאַנסעקווענטסטן און ראַפּינירטסטן אויף דעם וועג, און איז איר לעצטער, שלימותדיקסטער גלגול, וואָס פאַראייניקט אין זיך אַ גרויסע שפע פון ירושה און אַ נאָך גרעסערע שפע פון אַריגינאַליטעט, האָט די ירושה געמוזט לייטיש דורכאַקערן. און וואָס מיר זענען משער לגבי דעם עלטערן משל, ווייסן מיר לגבי דעם מאַדערנעם משל. אָבער עס פרעגט זיך, ווען איז צו אים דער גאַנגען שלמה עטינגער, צי איז די ערשטע צוויי אויסגאַבן (1889, 1890), צי אין אַ שפּעטערער (1920) אָדער ערשט אין וויינירייכס עדיציע (1925); די זעלבע קשיא פרעגט זיך לגבי גאַטלאַבערס משלים, וואָס האָבן אים געקאַנט שפּעט דערגרייכן (1925), אָדער ר' מרדכלעס משלים, וואָס ער האָט אַוודאי געלייענט תמידים כסדרם, לא כל שכן ווען זיי זענען אַרויס, געזאַמלט (1919). די דריי זענען דאָך נישט בלויז פּעיקע, נאָר צו מאַל געניאַלע פאַריידישער פון משלים — דער ערשטער פון קלאַסישן דייטשישן און פּוילישן משל, די איבעריקע צוויי, בעיקר דער לעצטער, פון רוסישן, קרילאווישן.

צו דעם געקליבענעם רייסטער געהערן אויך די „פאַבלען“ (1912) פון יהואשן, וואָס האָט, לעבן זיינע אַריגינאַלע משלים, באַאַרבעט חז"ל, עזאַפּ, לאַקמאַן, לאַר

פאנטען, לעסינג און אנדערע, און מיר וואָלטן נאָך, און אַפילו מיט אַ דגש, צו גערעכנט מ. ריוועסמאָנס „דעם זיידנס משלים“, פריי און גאַנץ ייִדישלעך באַ אַרבעט נאָך קרילאָוו (1908). און אפשר אויך פסח קאַפלאַנס „קרילאָווס משלים“ (ערשטע אויסגאַב 1917). פראַבלעמאַטישער איז דער ענין פון מ. מ. דאָליצקיס משלים, וואָס וואָלטן אַנטהאַלטן עטלעכע בענד, אָבער עס פּרעגט זיך, צי און אויף וויפל די אַמעריקאַנער ייִדישע טאַגפּרעסע איז קיין בעסאַראַביע בכלל, און צו שטיינבאַרגן בפרט, דערגאַנגען; פּונקט ווי עס פּרעגט זיך לגבי דעם ייִנגערן, מאַדערנערן און ראַפּינירטערן נחום יוד, אָבער דער לעצטער האָט דאָך אַ טייל פון זיינע פאַבלען אַריינגענומען אין בוכטאָוילען (1919). אָגב, האָט נחום יוד, מיט יאָרן שפּעטער, אַנגעשריבן אַן אַרבעט וועגן ייִדישער פאַבל־דיכטונג (1948) פון אירע אָנהייבן ביז כּמעט דעם לעצטן דור; כּמעט — ווייל ער מיידט אויט צו רעדן וועגן דער מאַדערנער אַנטוויקלונג פונעם משל, וואָס וואָלט באַדאַרפט צו שטיין אויף אַ העכערער מדרגה, ווי עס פאַסט פאַר אַ פאַלק מיט אַזאַ אַלטער משל־מסורה, ער מיידט אויך אויס צו רעדן וועגן די ממשלים, ווייל ער איז אויך בכללם, און אַזוי דערמאַנט ער נישט דעם נאַמען שטיינבאַרג, וואָס איז שוין דעמאַלט זעכצן יאָר נישט געווען מער צווישן די לעבעדיקע.

פון די און אַנדערע ממשלים האָט שטיינבאַרג געקאַנט אַ סך לערנען און אַפילו אַפּלערנען, און ער האָט עס מסתמא אויך געטאַן, פּונקט ווי ער האָט עס געקאַנט טאָן און מסתמא געטאַן, אַריינקוקנדיק אין יל"ג, דעם אַריגינאַלן און בריליאַנטן פאַרהעברעיִשער פון אַ גרויסער צאָל לאַפאַנטענישע און אַ קלע־נערער צאָל קרילאָווישע משלים, און אויך אין „בעיר וביער“ פון זיין אייגענעם באַליבטן פעטער, יהודה שטיינבערג. אָבער אויב לשון־קודש, דערמאַנט מען די השפּעה פון דובנער מגיד — שטיינבאַרג האָט זיך געגרייט זיינע אַלע משלים צו באַאַרבעטן, און אַ פאַר פון זיי האָט ער אויך באַאַרבעט. י. י. סיגאַל דערמאַנט נאָך דעם באַרדיטשעווער און דעם בראַצלאָווער; בנוגע דעם לעצטן לאָזט זיך אפשר רעדן וועגן אַ השפּעה פון די סיפורי מעשיות אויף די מעשהלעך; בנוגע דעם ערשטן, איז ער, ווי דערמאַנט, אַ סוזשעט פון אַ קינדער־דראַמע, אָבער אַ הנחה פון אַ ממשותדיקער השפּעה (פון „קדושת לוי“ אָדער די צוויי־דריי מעגלעך נישט אויטענטישע, רעטשיטאַטיוון) איז אפשר נישט מער ווי אַן איינפאַל.

דאָס אַלץ איז וויכטיק פאַר זיך, אָבער אויך מחמת דעם, וואָס אַ גרויסער שאַפּער איז אויך אַ גרויסער אַקומולאַטאָר פון דעם תּמציתדיקסטן און וויטאַלסטן פון זיינע פּירגייערס וואָס זענען צו אים דערגאַנגען בכתב ובעל־פה. ער קאַנט דענסירט עס אין זיך און פאַרוועבט אין זיין אייגענעם, אַריגינאַלן באַשאַף, און דערהייבנדיק זיך אַליין צו אַ נייער, ביז איצט נישט דערגרייכטער הויך.

דערהייבט ער די אינטעגרירטע לעבעדיקע ירושה פון זיינע פירגייערס; פונקט ווי זיין דערגרייך דערהייבט אויך זיינע מיטצייטלער און נאָכקומער. דער נײַער הויכפונקט לאָזט זיי שוין נישט אַראָפּ פון אַ העכערן כלל־ניוואָ פון שאַפּער־ישע מעגלעכקייטן.

ווי ווייט שטיינבאַרגס טעמאַטישע חידושים, שפּראַכלעכע באַזונדערקייטן, קינסטלערישע ניטן און פינעסן זענען פון זיין רשות־היחיד, ווי אַ מין בשות־פותדיקע ירושה, אַריבערגעוואַנדערט אין רשות־היחידים, זעט זיך אַפיר, אַפילו ביי אַן אַגבדיקן פאַרגלייך פון דעם משל, וואָס האָט זיך אויסגעצייטיקט, נאָך דעם ווי שטיינבאַרג איז אַריין אין אַ ברייטערן רשות־הרבים; און ביי אַ פלייסיקן איבערקוק וועט עס פּרטימדיקער ניכר ווערן, אַנגעהויבן ביים פּראָדוקטיווסטן און היינט בעסטן ממשל אונדזערן, לייב אַליצקי — וואָס האָט אַרויסגעגעבן עטלעכע בענד משלים, דערונטער אויך אַן איבערזעץ פון קרילאוּוו, מיט אַ נאָכוואַרט איבערן מהות און געשיכטע פון משל, ווי אויך אַן אַנטאַלאָגיע פון ייִדישן משל, און פאַרענדיקט מיט די ייִנגערע ממשלים ביז די וואָס האָבן אַרויסגעגעבן פייערע משלים־ביכער — ווי משה שולשטיין און י. מאַניק־לעדערמאַן — נאָר אויך די, וואָס דער משל איז ביי זיי אַ זייטיקערער זשאַנער ווי, אַ שטייגער, ריקודה פאַטאַש און אַנדערע. דער דורכקוק וועט אויך נישט קאָנען איבערהיפּערן דעם העברעיִשן משל. אַהער געהערן די משלים פון בראַבא (עזרא פליישער) און פון דעם בעסטן שטיינבאַרג־איבערזעצער, נתן אַלטערמאַן.

אַבער דאָס שפּילט שוין אַריין אין קאָמפלעקס פון שטיינבאַרגס מקורדיקייט און עס איז אַ פּילפנימדיקער קאָמפלעקס, און נאָר אַ סיסטעמאַטישער אַנאַליז קאָן זיך מיט אים דערפאַרען. אויב זיך באַנוגענען מיט אַ בינטל קשיות, פּרעגט זיך אַ שטייגער: וואָס פאַראַ מאַטיוון האָט ער איבערגענומען און וואָס אַ פנים האָבן זיי געקריגן ביי אים; וואָס פאַראַ מאַטיוון האָט ער מחדש געווען, ווער זענען עס די נפשות פון זיין משל, — וואָס האָט ער איבערגענומען פון דעם פריערדיקן פּערסאָנאַזש און וואָס פאַר אַ פנים האָט ער געקריגן ביי אים, און וואָס פאַר אַ פּערסאָנאַזש האָט ער מחדש געווען; ווי אַזוי טיילן זיך אויס די פאַרשינען: דער מַדְבֵּר — אַ שלל פון טיפּן און כאַראַקטערן, מידות און פאַר־פּעסיעס, דיפּערענצירט ביו גאַר, סיי אין געשטאַלט פון דעם גאַנצן פאַרשוין, סיי בלויז אין געשטאַלט פון אַן אַבר, וואָס ווערט אַ פאַרשוין פאַר זיך; די בעל־רחיים — חיה, בהמה, עוף און שרץ — וואָס דער משל מאַכט זיי אויך פאַר אַ מַדְבֵּר, ווי ער מאַכט דעם דומם, — די יסודות און דערשיינונגען פון דער טבע, סיי סאַרט באַרג און טאַל, סיי סאַרט טייך און וואַלקן; די כלים —

סיי סאַרט דאָך און טיש, סיי סאַרט לאַמטערן און לאַמפּ; די אינסטרור-
 מענטן — סיי סאַרט זעג און חלף, סיי סאַרט פּידל און פּויק; מלבושים — סיי
 סאַרט שטייול און שקאַרפּעטקע, סיי סאַרט קנעפל און שנירל; פּונקט ווי ער
 מאַכט פאַר אַ מדבּר אַ רעיון, אַ הוריות, אַן אות, אַ דגש, אַ נקודה, — און בעצם,
 וואָס נישט, — און אַ יעדער און אַ יעדעס רעדט כּדרך הטבע, כּדרך זיין אייגענע
 טבע, ווייל דער ממשל, וואָס ווייסט צונויפּפאַרן אינטוּיציע און דורכגעטראַכטייט,
 האָט די כל מיני דיבורים זייערע טיפּזירט, אינדיווידוואַליזירט און אַפּילו קאַפּ-
 ריזירט, און כאַטש דער דיבור איז אַרגאַניש צוזאַמענגעוואַקסן מיט דעם כּמעט
 תּמיד דינאַמישן סיפּורהמעשה, שפּראַצט ער פּון אים אַרויס מיט אַ ספּאַנטאַנער
 רירעוודיקייט, און עס פּאָדערט זיך אַ גאַר דעטאַליזירטער אַנאַליז, כּדי אונטער-
 צושיידן צווישן דער באַזונדערער לעקסיק פּון דער דעסקריפּציע און דער באַ-
 זונדערער לעקסיק פּון דעם דיאַלאָג. וואָס שייך דער לעקסיק בכלל, איז עס
 אַ מאַזאַק, וווּ די שטיינדלעך קומען פּון די ווייטסטע און נאַענטסטע מקורות,
 וואָס ווילן אויך אויסגעפאַרשט און קלאַסיפּיצירט ווערן, און דאָס איז אפשר
 נישט קיין לייכטע, אָבער דערפאַר אַ גאַר אינטערעסאַנטע מלאכה, — אַזוי,
 אַ שטייגער, פּאַרדינען אַ באַזונדערן אויפּמערק ווערטער, וואָס האָבן לאַנג פּאַר-
 געסן זייער אַפּשטאַם און האָבן זיך פּאַראַלגעמיינערט און קערן זיך איצט אום
 אין זייער ערשטער היים; אַדער ווערטלעך וואָס זענען שוין געוואָרן דרך משל
 און קערן זיך איצט אום צו זייער ערשטער קאַנקרעטייט. פּאַרשטייט זיך, אַז
 עס פּאָדערט זיך אַ גרונטיקע חקירה פּונעם סינטאַקס זיינעם, וווּ ער דערלויבט
 זיך כּלערליי אַפּנויגן, אָבער בויט זיי אַריין אין דעם דערציילערישן אַדער שמוע-
 סערישן גאַנג, אַז כאַטש זיי ווייזן זיך תּחילה אויס ווי משונהדיקע אורחים, ווערן
 זיי חוץ כּדי דיבור די לעגאַלסטע בעלי-בתים.

ענלעכס לאַזט זיך זאָגן מכּוח אַלע, אַדער כּמעט אַלע איבעריקע עלעמענטן
 און קאַמפּאָנענטן פּונעם משל-אויפּבוי. אַזוי איז אַ סוגיה פּאַר זיך דער גראַם
 זיינער, וואָס האָט ביי אים געקריגן אַ חנוּדיקע בויגיקייט, בעיקר אין זיין קאַמ-
 בינירטער פּאַרעם, אָבער זי — און דאָס איז דאָס סימפּאַטישע דערביי — שטאַרצט
 נישט אַפּיר מיט איר אויסטערלישקייט, זי שרייט נישט, ווי געוויינלעך עס טוען
 חידושים: עולם, קוקט און גאַפּטס, נאָר זי גלידערט זיך שטיל און רויק איין,
 און די היימישע סביבה פּון איר שורה און אירע שכנות פּון פּאַרנט און פּון אונטן
 פּאַרהעלפּן איר דערצו. אָבער כאַטש דער חידוש ווייזט זיך אויס ווי אַ וואַכנגאַנג,
 טוט ער פּאַרט אַ צופּ מיט זיין שמייכלדיקער פּרישקייט. כּנהוג, איז אויך דאָ
 דער גראַם דער מקום מקלט פּאַר דעם דיאַלעקטישן, אָבער אויך דאָ גייט עס צו
 ווי כּדרך אָגב, בפרט, אַז דער קאַמבינירטער גראַם פּאַרטושט עס נאָך אַ ביסל —
 על כל פּנים איז עס ווי אַן אונטערשטרייך פּון דער שייכות צו דרום-יידיש בכלל,

און צו בעסאראבער יידיש בפרט. אבער אויך דאָ שוויבלט עס נישט, עס איז נוסח די לחכימא ברמיזא, ווייל בדרך כלל האַלט זיך אונדזער ממשל אין דרך־כללי־יידיש, ווי עס האָט זיך אויסגעפורעמט אין אונדזער קלאַסיק, און ווער עס וועט וועלן אַרויסבאַקומען דאָס בעסאראַבישע אין די משלים, וועט אים דאָס גאָר נישט לייכט אַנקומען.

אַ גאָר קאַמפּליצירטן וואַרשטאַט האָבן מיר אין פּראָזאָדישן אָפּשפּיגל פּונעם ממשלס באַלאַנסירן צווישן די משל־יסודות: דעם עפּישן — דער סיפור מעשה, דעם דראַמאַטישן — די רעפּליקעס פּון די נפּשות, דעם דיִדאַקטישן — דעם מוסר השכל, וווּ יעדער פּאַדערט זיך זיין לשון, און דער מחבר גיט אים אויך נאָך, אַבער ער שניצט אויס אַ רעמל, וואָס נעמט אַלץ אַרום און נעמט אַלץ אַריין, און דאָס רעמל איז נישט קיין זאַק אויפן פּוס און נישט קיין קאַרע אויפן בוים, נאָר אַ הויט אויפן לייב און אַפּילו דאָס לייב אַליין. די עצם חכמה פּון באַלאַנסירן געהער צו דער משל־קונסט, און איז בדרך כלל נישט שפּאַגל ניי, אַבער בדרך פּרט איז זי שפּיגל ניי, בפרט אַז אונדזער ממשל איז, לויט אַ דעפּיניציע, וואָס זאָל שטאַמען פּון טודער אַרגעזי, אפשר דער איינציקער פּון די גרויסע ממשלים, וואָס איז בעיקר אַ ליריקער, און האָט מיטן כּוח פּון דעם לירישן דאָס משל גע־מאַכט — אַ ליד.

יא

ואחרון אחרון, די קשיה וועגן משנת רבי אליעזר — ווי אַזוי קוקט ער, דורך זיין משל, אויף וועלט און לעבן, באַשאַף און מענטש; און וואָס דערציילט אונדז טאַקע דער משל דאַריבער. מעגלעך, אַז אינפּאַרמאַציעס מחוץ דעם משל האָבן דאָ אויך אַ חשיבות, אַבער זיי זענען כּולל זאַכן, וואָס האָבן נישט קיין טיפּערע שייכות מיט זיין תּוך, ווי ער האָט זיך מאַניפּעסטירט אין משל. דאָס דאַרף טאַקע באַטאַנט ווערן, היות ווי דאָ און דאַרט האָבן עטלעכע אָפּשאַצערס זיינע, אָנהענגענדיק אים זייערע אייגענע פּראַגראַמאַטישע עמבלעמען, אַ היפש ביסל טריוויאַליזירט, מוז מען טאַקע בפּירוש אַנטקעגנשטעלן די הנחה, אַז דער קוק פּונעם משל איז בדרך כלל אַ פעסימיסטישער, — און דאָס האָט לעצטנס יצחק באַשעוויס, רעדנדיק איבער אונדזער משל, נאָך אַ מאָל אונטערגעשטראַכן — און מיר וועלן צוגעבן: אַפּילו ווען דער ממשל איז, לויט זיין געמיט אָדער אידעאָלאָגיע, ווי אַ שטייגער אין אונדזער משכילישן משל, אַן אָפּטימיסט, לאַ כל שכן ווען ער איז, סיי לויט זיין געמיט, סיי לויט זיין נסיון, אַ פעסימיסט ווי עס איז עס שטיינבאַרג. איז טאַקע שלמה ביקל גערעכט, וואָס האָט דאָס עטלעכע מאָל אַפּירגעוויבן — דער מענטש האָט, אין דער מלחמה קעגן דעם אַכזריותדיקן גורל, די מערכה זיינע אַפּריאָרי פּאַרשפּילט, און דער איינציקער אַנשפּאַר און

אויסוועג איז אין דער סאציאלער סאלידאריטעט. אַז דאָ איז פאַראַן אַפילו אַ שפּאַרע פאַר אַ גלויבן אין אַ דיאַלעקטישן אָדער מעכאַניסטישן פּראָצעס, וואָס ברענגט אַ ישועה — איז פשוט אַ בבא־מעשה, און עס איז קאַמיש צו הערן, ווען מענטשן, וואָס זענען געווען נאַענט צו שטיינבאַרגן, זאָגן דאָס נאָך. זיי וואָלטן דאָך באַדאַרפט, בעסער פון אַנדערע, צו וויסן, אַז דער אויפּטאַקט צו די משלים: „טרוריק, קינדער, אויף דער וועלט דער ברייטער, גראַמער! ביטער! מיט אַ משל כאַטש זיך קוויקן לאַמיר“, איז צו ערנסט געזאָגט, אַז מען זאָל די טרוריקייט און די ביטערקייט נישט אָננעמען פאַר גרונטיקע יסודות פון דעם נברא, און מיינען, אַז אַן אַנדער סדר־חברה, וועט ברענגען אַן אַנדערן סדר־עולם, און אַ דרויסנדיקע תקנה הייסט אַן אינעווייניקסטער תיקון. עס קומט אונדז פיר, אַז דער מער קהלתדיקער שטיינבאַרג איז ענלעך צום מער איובדיקן ברענער, וועלכן מען האָט אויך געפרווט טריוויאַליזירן — ביידנס פעסימיזם האַלט די קרעאַטור פאַר צו אומגליקלעך, אַז מען זאָל דעם צער פון בין חי לטבעו נאָך פאַרגרעסערן דורכן צער פון בין חי לחברו, און פון דאַנעט דער אויפברויז קעגן עוולות און אַכזריות, פון דאַנעט דער פאַסטולאַט פון ליבשאַפט און רחמים לכל אשר נשמה באַפּו.

[חשון תשכ״ט]

מאמר ב': לעבן און אוצר

א

ביי אַ שווערן וואָגן לוינט זיך גיין צו פוס — איז אַ באַקאַנטער זאָג און מיינט, אַז לעבן און אוצר, פון כלע גוטס איז כדאי זיך מטריח צו זיין. אַט דעם זאָג האָב איך, דאַכט זיך, טאַקע מקיים געווען, ווען כ'האב מיך געלאָזט גיין לעבן דעם רייך באַלאַדענעם וואָגן פון אליעזר שטיינבאַרגס משלים; און כאַטש לעבן דעם ממשלס עשרות ווערט בולטער דעם אַריינפירערס דלות, נעם איך עס אַן באהבה, ווייל גאַלד פון פּאַעזיע האָט אַ טבע, אַז עס באַלייכט אַלץ און אַיעדן, וואָס שטייט אין זיינע פיר איילן, און אַ באַלויכטענער דלות איז שוין כמעט מער קיין דלות נישט.

ווייס איך, אַז מען וועט פון מיר נישט פאַרלאַנגען, אַז איך זאָל דאָס עדות זאָגן, וויפל פון דעם ליכט האָט זיך אַריינגעכאַפט צו מיר, דען דערויף דאַרפן דאָך די ליינענער צו זיין די בעסטע עדות־זאָגער, פאַרשטייט זיך, אויב זיי וועלן האָבן געדולד און נישט וועלן איבערהיפערן די פאַר זייטלעך מיינע, כדי וואָס גיכער צוצוקומען פון טפל צום עיקר — צו די עצם משלים. אָבער אויף איין זאָך וועל איך יאָ מעיד זיין — אַז דער אַריינפיר איז מיר נישט לייכט אָנגע-

קומען, און אז איך האב מורא געהאט, טאמער וועט ער נישט צושטאנדקומען. נישט ווייל די פען האט מיר נישט געדינט, נאר ווייל עס האט זיך מיר צוגע- טשעפעט א זאבאבאנע, אז אזוי ווי דער ראמאן צווישן דעם ממשל און מיר האט זיך קרום אָנגעהויבן, וועט ער זיך, חלילה, קרום אויסלאָזן.

ב

יא, צווישן מיינע ראמאנען מיט ייִדישע שרייבער, איז דער ראמאן צווישן מיר, דעם קליינעם מפרש, און אים, שטיינבארג, דעם גרויסן ממשל, נישט פון די גליקלעכסטע. מיט פינף און פערציק יאָר צוריק בין איך געזעסן אין וואַרשע און האָב, אַמערשט מיט מאיר שלי (באַגדאַנאַווסקי) און דערנאָך מיט דוד ליבשיץ, רעדאַקטירט דאָס העברעיִשע וואַכנבלאַט „העתיד“, וואָס איז געווען דער אָרגאַן פון דער אַלוועלטלעכער „חחלוץ“־אַרגאַניזאַציע. מיר האָבן רעדאַקטירט אַלץ, חוץ דעם ליטעראַרישן טייל, אַ זייט די גרויס, וואָס איז געווען אין די הענט פון דיכטער און קריטיקער יעקב פיכמאַן. אזוי ווי אַבער ער איז, נאָך אַ קורצער צייט, אוועקגעפאַרן צו זיין משפּחה קיין בעסאַראַביע, כדי זיך פון דאָרט אומ־ צוקערן קיין ארץ־ישׂראל, איז אויך דער ענין פון ליטעראַטור אַריבער צו מיר. יעקב פיכמאַן האָט איבערגעלאָזט צוויי פעקלעך — אין איינעם האָט זיך גע־ פונען מאַטעריאַל, וואָס ער האָט רעקאַמענדירט צו דרוקן; אין אַנדערן האָט זיך געפונען מאַטעריאַל, וואָס ער האָט נישט רעקאַמענדירט דערצו. איך האָב דורכ־ געקוקט ביידע פעקלעך און נישט תמיד האָב איך געקאַנט מסכים זיין, אַז אַלץ, וואָס ער פּסלט, איז פּסול. מעגלעך, אַז נישט ווייניקער וואָס איך האָב נישט געקאַנט, האָב איך אויך נישט געוואַלט — יוג בין איך געווען, און געוירן האָט עס אין מיר און גערעדערט האָט עס אויך אין מיר, און אפשר האָט אויך דער צולהכּעים פון אַ רוי רעקרוטל קעגן אַ געניטן גענעראַל צוגעלייגט אַ קנייטל; גענוג, אַז איך האָב דווקא געדרוקט דאָס אַדער יענץ, וואָס איז אים נישט געפעלן. אַפילו היינט זאָג איך נישט, אַז עס טוט מיר באַנג, וואָס איך האָב פון דעם געפּסטן פעקל יאָ געדרוקט; אַבער איך זאָג בפּירוש, אַז עס טוט מיר באַנג, וואָס איך האָב דערפון נישט געדרוקט. דען אין דעם פעקל זענען געווען זאַכעלעך פון איינעם, אליעזר שטיינבאָרג, וואָס איך האָב זיין נאָמען פּריער נישט געהערט. איך זאָג זאַכעלעך, ווייל זיי זענען געווען קורץ און שפּילעוויק, ווי צוגעפּאַסט פאַר קינדער פון זיבן ביז זיבעציג יאָר, אַבער אזוי ווי פון כמה סימנים איז געווען קלאָר, אַז יעקב פיכמאַן קען אים, האָב איך אָנגענומען, אַז אפשר האָט ער געהאַט מער טעם דערביי, און היינט קומט מיר פּיר, אַז כּ״האַב ביי מיר אַפֿ־ געפּאַסט, אַז דאָרט וווּ צוויי בעסאַראַבער האָבן אַ מחזקה, זאָל זיך אַ גאַליציאַנער שנעק נישט מישן. בפרט אַז יעקב פיכמאַן איז נישט געווען צופּרידן מיט דעם

דרך מיינעם און טעלעגראַפֿירנדיק, אַז ער קערט זיך נישט צוריק קיין פּוילן, האָט ער געבעטן זיין נאָמען אַראָפּצונעמען פּונעם אויבערקעפּל פּון בלאַט. נישט לאַנג דערנאָך בין איך אַוועק קיין ארץ־ישׂראל און דער גאַנצער ענין איז מיר אַרויס פּון קאַפּ, און איז ערשט צוריק אַרויפגעשווומען נאָך יאַרן, ווען אליעזר שטיינ־באַרג איז גאַר מפורסם געוואָרן, אויך ביי אונדז דאָ אין לאַנד; בעיקר ווען עס זענען אַרויס זיינע „משלים“, און די פּאַר עקזעמפּלאַרן פּון בוך האָבן געוואַנט דערט פּון ישובּ צו ישובּ, נאָך דעם ווי זאב יאַסקאוויטש — היינט: יוסיפּון — האָט אַ פּאַר משלים אַריינגענומען אין זיין רעפּערטואַר, פּאַרשריבן אויף לאַנגע, שמאַלע צעטלען, און האָט זיי פּראַפּאַגירט, פּונקט ווי ער האָט געטאָן לגבי משה לייב האַלפּערן, ה. לייזיק, איציק מאַנגער, קאַדיע מאַלאַדאווסקי און אַנדערע.

ג

עס איז נישט שווער זיך פּירצושטעלן מיין האַרצווייטיק, ווען איך האָב מיך דערמאַנט די מעשה מיטן וואַרשעווער פעקל — ס'האָט זיך מיר געמאַכט אַזאַ גאַלדענער שאַנס צוצולייגן אַ פינגער צו שטיינבאַרגס פּרוסום, און איך האָב נישט געהאַט דעם שכל און די העזה דערצו. צו מאַל האָט עס מיך געגעסן — ווער ווייס, אפשר ווען עס וואַלט זיך דעמאַלט פּאַרשפּונען אַ פּאַדעם מיט די חלוצים, וואַלט דער פּאַדעם זיך אויסגעברייט צו אַ קניילעכן, און דאָס קניילעכן וואַלט אויסגעוואַקסן צו אַ קנייל, און דעמאַלט וואַלט אפשר שטיינבאַרגס וועג געפירט נישט קיין ריאַדע־זשאַנעיראַ, ווהיין די ליפּקאַנער לאַנדסלייט האָבן אים פּאַרבעטן, נאָר קיין תּל־אביב, ווהיין ביאַליק האָט אים גערופן. נו, אַז אַ ייד עסט זיך, איז עס נישט ויאכלו נאָר ממש, מיט די פעדערשטע און אונטערשטע ציין, און כדי זיך לייכטער צו מאַכן, עסט ער אויך אַן אַנדערן, און איך האָב דאָך דערצו — יעקב פיכמאַנען, מיט וועלכן איך האָב מיך אָפט באַגעגנט און ער איז געווען אונדזער געגאַרטער שטובּפּריינד — (אַ קלייניקייט: הדוד פיכמן!) — האָב איך אים אָבער צו פּיל ליב געהאַט און געשאַנעוועט, אַז איך זאָל אים אַנטאָן אומזיסטע עגמת־נפשׁ. אמת, איין מאַל איז עס כמעט אַריבער מיינע ליפּן — נאָך דעם ווי איך האָב איבערגעזעצט, און מעגלעך דער ערשטער, אַ משל פּון שטיינבאַרג, „די שפּיו און די נאַדל“, און געמאַכט אַ קאַפּ פּוראַר, און בערל קאַצענעלסאָן האָט מיך, אין אַ בריוו, מעורר געווען ווייטער איבערצוזעצן און צוגעזאַגט אַרויסצוגעבן אַ געזעמל פּון די משלים, און כמעט דאָס זעלבע האָט, אין אַ בריוו צו מיר, געטאָן יעקב פיכמאַן — האָב איך מיך שיער נישט אַרויס־געכאַפט מיט דער מעשה פּונעם וואַרשעווער פעקל, בין אָבער צופּרידן געווען, וואָס איך האָב מיך צוריקגעהאַלטן, דען סוף סוף מער ווי איך מעג אים, דאַרף איך מיך אַליין באַשולדיקן.

און איצט צו די צווייטע טעג יום־טוב פון יענעם ראַמאַן — נאָך דעם ווי דער תרגום מיינער פון דעם משל איז געווען אָפּגעדרוקט אין „דבר“, האָב איך זיך גענומען צום המשך, און כמעט דערגרייכט אַ האַלב טויז משלים, און אָפּגעוואַרט אַ תשובה פון דער אלמנה, מרת רבקה שטיינבאָרג, וואָס איך האָב איר אַריינגעשיקט דעם ערשטן משל און געבעטן איר הסכמה אויף ווייטער, זייענדיק זיכער, אַז עס וועט קומען אַ מין המשך פון בערל קאַצענעלסאָנס און יעקב פּיכמאַנס היתר־הוראה. איז אָבער געשען פונקט קאָפּיער — ווייל אַז עס איז נישטאָ קיין מזל, העלפט נישט. כדי אַנצוווינקען, וואָס אין דער אלמנהס ענטפער צו מיר איז געשטאַנען, וועל איך ברענגען מיין ענטפער אויף איר ענטפער, אַ געגראַמטע תשובה, וואָס איז געגאַנגען, אַזוי צו זאָגן:

אַ באַרג משלים האָט געלאָזן אליעזר שטיינבאָרג
 איז אַ פרייד עס אי פאַר גרויסוואַרג, אי פאַר קליינוואַרג;
 בליאַסקעט דאָך אַ יעדער משל ווי אַ שנירל פערל,
 קלינגט דאָך יעדער משל ווי אַ זילבערגלאַק.
 האָט זיך פאַרעקשנט איינער, הייסן הייסט ער בערל,
 און זיין דייטשנאַמען איז שטאַק,
 אַז כאַטש נעם און שטעך און בראַק,
 און כאַטש וואַרג אים,
 מוז ער זיין מתרגם
 עטלעכע משלים אינעם לשון פון תנך.
 פאַרשטייט זיך, נישט קיין לייכטע זאָך,
 און כאַטש גענומען מיט גאָר גרויסן ברען
 די לשון־קודשדיקע פען,
 ער געכאַפט דעם רעכטן שוויץ
 (אַז יעדער משל סאַמע שאַרף און סאַמע שפיץ!)
 זיך געיישבט און געיישבט און צו לעצט
 אַ האַלב טויז משלים איבערגעזעצט;
 און לאַנג געטאַקט, געטעסטעט און געשליפן ביז
 מיט אַ שווערן האַרצן אָפּגעדורקט
 די מעשה מיט דער נאָדל און דער שפּיז.
 דער עולם האָט געלייענט, געלעקט די פינגער,
 איז אויפן האַרצן שוין געוואָרן עפעס גרינגער,
 און בפרט אַז אויך די חברה שרייבער אַנגעהויבן לויבן:

פי, א תרגום-לשון, נאָר צו שטעלן אין די שויבן.
האַט זיך געזעצט דער איבערזעצער אויפן באַרג מיט שבחים,
און געגרייסט זיך, און געגוידערט: זעט אַ מושלם, זעט אַ חכם!
פלוזעם אויף דער גלאַטער שויב אַ קריץ,
וואָס טראַגט זיך אַזש פון סאַמע טשערנאוויץ;
אַ יאַנטל דאַרט פאַרגלוסט זיך אַפצוטאָן אַ פסאַטקע
דעם איבערזעצער און דערלאַנגען אים אַ בינטל שמיץ,
האַט ער אַרויסגעלאָזט אַ בייזע פליאַטקע,
וואָס האַט אַ ריח פון אַ טעמפן וויץ:
אַז דער תרגום האַט חסרונות מער ווי מעלות,
פשוט, אַ געלעכערט-פסולער טלית.
האַט דאָס שטיק רכילות זיך צעוואַרפן און צעטראַגן
און ווי אַ טייוויל זיך גענומען יאַגן,
און ווי טבת-ווינטן זיך צעבלאַזן,
און צעטאַנצט זיך אין אַ דאַנס-מאַקאַבר,
אַז דערהערט אויך די אַלמנה פון מחבר,
און אַריין אין אַ ירגון,
און אין אַ בריוו קיין תל-אביב געשריבן,
אים די מאַרדע לייטיש אַנגעריבן.

אַבער דער באַעוולטער מתרגם זאַגט אַזוי:
הערט מיך אויס, מיין זייער געערטע פרוי,
זאַגט, זייט מוחל, אייער תנא-קמא
(איר קענט אים דאָך מסתמא),
אַז אַ פליאַטקע-מאַכער קריגט אויף יענעם
עולם, דעם זודיקסטן קעסל אין גיהנום,
און אויף דעם עולם קריגט ער קאַלטס
מיט אַ קאַנטשיק, וואָס געוויקט אין פעפער און אין זאַלץ.
און איבעריקנס: ער מעג זיך שעמען אין זיין ווייטן האַלדז.

ווען איך האָב מיט אַ זיבעצן יאָר שפעטער די געגראַמטע תשובה געלאָזט
דרוקן אין דער ניר-יאַרקער „פרייע אַרבעטער שטימע“, האַט מיר א. גלאַנץ
לעיעלעס געשריבן, אַז איך בין מיט איין שפרונג אַריין אין סאַמע מיט פון יידי-
שער דיכטונג; איז עס פאַר זיך אַ גרויסע גוזמא, און פאַר מיר אַ קנאַפע נחמה.
דעסגלייכן ווען שלמה ביקל האַט געשריבן, אַז איך בין דער בעסטער שטיינבאַרג-

איבערזעצער, איז עס פאר זיך אַ גרויסע גוזמא, און פאר מיר אַ קנאפע נחמה. און נישט בלויז דערפאר וואָס איך האָלט פארן בעסטן שטיינבאָרג־איבערזעצער אויף לשון־קודש נתן אַלטערמאַן — (כאַטש אַז ביקל וועט זיך שטאַרק איינשפאַרן וועל איך אים נישט לאָדן צום בית דין) — נאָר בעיקר דערפאר, וואָס נאָך יענעם בריוו פון מרת שטיינבאָרג בין איך ווי אַ בעל־מתרגם פון שטיינבאָרגס משלים עד היום פאַראַליזירט.

אַבער זייענדיק אַן אייניקל פון פאַרברענטע חסידים, האָב איך מקיים געװען זייער כלל: נישטאָ קיין יי״ש, רעדט מען פון יי״ש — אַז עס איז מיר נישט באַשערט צו געבן שטיינבאָרג, לאַמיר רעדן וועגן שטיינבאָרג, און איך האָב עס, דאַכט זיך, ערלעך געטאָן, סיי אין מיינע לעקציעס — די ערשטע ייִדישע דאַקטאַר־טעזע אין ירושלימער אוניווערסיטעט איז טאַקע מכוח שטיינבאָרג, און דער קאַנדידאַט אליעזר פּרענאָל, האָט אין דער איצטיקער אויסגאַב פון די „משלים“ אַ פּרטימדיקע ביבליאָגראַפיע, — און איך בין צופרידן, אַז איך האָב אַנגעשריבן דעם אַריינפיר און דאָס בוך איז אַרויס בשלום, און אויך מיין ראַװ־מאַן האָט געקריגן אַ שטיקל תיקון.

און פאַר דער נײער אויסגאַב פאַרדינען די, וואָס האָבן זיך באַמיט, — שלמה שווייצער, גדעון קראַפט — עס לייטיש און שײן אַרויסצוגעבן, מען זאָל מכבד זיין מיט אַ קערמעשל, כאַטש אין פּלוג קאָן זיך דאַכטן, מאי רבותא — עס איז דאָך שוין אַ פּערטע אויסגאַב, אַבער אַז מען קוקט זיך גוט איין — איז עס די ערשטע און רעכטע, נישט ווייל עס געפּעלט מיר אַזוי, נאָר ווייל עס איז אַזוי. אַוודאי איז די אויסגאַב, וואָס איז אַרויס אין טשערנאָוויץ, האָרט נאָך דער פּטירה פון מחבר, דער בכור, וואָס קומט אים אַ טאַפּל־חלק; וועלן מיר אים נישט קאַרן אַ טאַפּעלעם שבח. אַבער מיר קאַנען נישט פאַרהוילן, אַז ווי ווייט זיינע אַרויס־געבער האָבן זיך נישט באַמיט, עס זאָל זיין אַן אתרוג אַ הדר, איז דאָרט דאָ אַ צו בולטע פּגימה — דער רייכער, ממש פּאַסצינירנדיקער לשון־קודש־קאַמפּאַ־נענט גייט דאָרט אויפן דרך, וואָס רופט זיך גוייש: נאַטוראַליזאַציע, אַבער ייִדיש־לעך הייסט עס: שלא כדרך הטבע. פאַרשטייט זיך, אַז די צווייטע אויסגאַב, פון בוקאַרעשטער מלוכה־פאַרלאַג, האָט דעם דרך נאַכגעמאַכט, און האָט נאָך צוויי חסרונות — לאַ די זי איז געקירצט, פעלן אין איר אַרטור קאַלניקס פּראַכטיקע האַלצשניטן, פּונקט ווי זיי פעלן אין דער דריטער, בענאַס־אייירעסער אויסגאַב, וואָס האָט אַפילו מתקן געווען דעם אויסלייג, איז אַבער אַרויס אין אַ צו וואַכנ־דיקן מלבוש, און ערשט איצט, אין דער פּערטער אויסגאַב, קען אַ ייִדישער מענטש פון דעם בוך „משלים“ הנאה האָבן מיטן פּולן מויל.

אבער צוריק צום ראמאן — וואס איך האב דערציילט, איז א שטיינבארג־ראמאן פון א יחיד, אבער עס איז אן אלטער קיימא לן: אין בכלל אלא מה שבפרט, און מיטן שטיינבארג־ראמאן פונעם כלל שטייט עס נישט א סך אנדערש. יא, עס פאדערט זיך שוין פון לאנג א ווענד צום גוטן אין דעם פריקערן ראמאן — עד היום איז נאך זיין ירושה נישט איינגעזאמלט געווארן, סיי די וואס איז שוין געדרוקט אבער צעזייט און צעשפרייט; סיי די וואס די אלמנה האט אפגעראט־טעוועט און, ווי עס ווייזט זיך אויס, זענען עס א פאר היפשע בענד; סיי זיינע בריוו, סיי די זכרונות איבער אים, וואס אנטהאלטן דאקומענטארישן מאטעריאל — דאס אלץ גארט, עס זאל אריין אין טאוולען פון ביכער, מען זאל שוין איין מאל לייענען דעם גאנצן, איינגעזאמלטן שטיינבארג, כדי צו האבן די פולע הנאה פון אים און דערגרייכן א פול פארשטאנדעניש פון זיין אריגינאליטעט אין אלע זיינע ווערק, און פון זיין איינציקייט אין זיין משלים־ווערק. אמת, פאראן א שטער דערצו, און דאס איז דווקא די נאסטאלגיע פון זיינע פריינד און פאר־ערער — זיי רעדן איבער אים, גלייך ער וואלט נאך נעכטן געלעבט, אזוי אז עס פארגעסט זיך, אז עס איז שוין אוועק אריבער א דור, און מיר האבן נישט מער ווי זיינע משלים, און אפילו דער באַנד מעשהלעך איז היינט א ביבליאָ־פילער יקר־מציאות, שוין אפגעשמועסט פון אלעם איבעריקן. און זיי וואלטן דאך באַדארפט צו זיין דער קערן פאר א דורכברוך אין באַצי צו דער שטיינבארג־ירושה, אזוי אז די איצט באַניטע אויסגאב פון די משלים זאל נישט זיין אן עפיזאד צווישן איין אפהענטיקייט און דער אנדערער אפהענטיקייט, נאר אן אנהייב פון אן אנטשיידנדיקן שינוי־לטובה.

און וואס מען קאן היינט טאן, זאל מען נישט אפלייגן אויף מאַרגן, עס זאל פאר אונדז, די לעצטע פון זיין דור, נישט ווערן צו שפעט, — דען ווי וועלן מיר זיך ווייזן דארט אויבן פארן ממשל, און ווי וועלן מיר אויסהאלטן אפילו די מילדסטע תוכחה, וואס וועט ליגן פארבאהאלטן אין זיין קלוגן שמיכל?

[כ"א שבט תשכ"ט]

דאָס רעטעניש און זיינע טראַפן

ש"י עגנון

מאמר א': דער שטורעם אונטן און דער שפיגל אויבן

א

ווי אַ גרויס רעטעניש, וואָס קוקט אַפיר פון איר טיף-קלוגער באַהאַלטנקייט אויף די פאַרשיידנסטע טראַפן פון גרויס און קליין און לאַזט זיי זיך שטופן און טומלען אַרום איר פאַרבאַרגענער שוועל — אַזוי, דוכט זיך, קוקט ש"י עגנונס ווערק אויף די צווישן-זיך-צעאַמפערטע טייטשן, וואָס האַבן זיך אַרום אים, במשך פּערציק יאָר און מיטן אַנטייל פון דרײַ דורות, צוזאַמענגעקליבן. ס'איז דער טיף-קלוגער קוק פון אַ רעטעניש, וואָס איר עיקר איז צו אַנטפלעקן זיך אַליין, און וואָס אַ זעלטענע זיכערקייט האָט איר דעם וועג צו איר אייגענעם באַוווּסטזײַן אַפּגעהיט פאַרן מינדסטן אַפּנייג און פאַרבלאַנקעניש, דערהאַלטנדיק זי ביי אַ געשפּאַנטער, כמעט שוידערלעכער געטרייקייט צו זיך אַליין. ווי ס'ווייזט אויס, שפּייזט זיך די זיכערקייט פון אַ דומפן אַבער מאַסיוון פאַרגעפיל, אַז די באַוווּסטזײַניקייט פון דער קעגנוואַרט איז אַ צו שמאַלע רעם פאַר אַ פולקומען קריטישן באַנעמען פון דעם ווערק, און ערשט קומענדיקע דורות וועלן קאַנען באַהערשן זײַן גאַנצן פאַרנעם און באַטייט.

אַזוי אַרום ווייזט זיך די פּראַגמענטאַרישקייט פון דער קריטישער אַפּשאַצונג לגבי דעם דאָזיקן ווערק, נישט ווי אַן אומפּעיקייט פון די אַפּשאַצערס, נאָר ווי אַן אומדערוואַקסנקייט פון זײער צײט. די פּראַגמענטן, כראַנאָלאָגיש גענומען, סומירן זיך אַפילו, נאָכן אַפּפאַל פון זײערע סתירות, ווי אַ טיפּגאַנג פון די אייבער-שטע צו די אונטערשטע שיכטן, אַבער דאָס קריטישע דערגרייכן פון זײער לעצטן שטאַפּל פאַדערט אַ מאַס פון ווייטקייט און באַפרייטקייט, וועלכע איז אין די גרענעצן פון אונדזער דור און זײן אידעאָלאָגישער צײטלעכער אַפהענגיקייט, — אַן אילוזאָרישע.

ב

אויב מיר קוקן זיך איין די פּראַגמענטן, הערן מיר קודם-כל דעם טייטש, וואָס איז אַנגעגאַנגען בשעת ס'האַבן זיך באַוויזן די ערשטלינגען (דערהויפּט „והיה

העקוב למישור") און האָט נאָך היינט זיינע אַנאַכראַניסטישע אַנהענגערס: אָט — זאָגן זיי — האָבן מיר פֿאַר זיך אַן אויסטערלישע דערשיינונג: אַ שרייבער און אַ שרייבן, וואָס ווייסן גאַרנישט פֿון דער איבערקערעניש אין די לעצטע דורות, גלייך דאָס ייִדישע לעבן איז נישט אויפגעטרייסלט געוואָרן דורך די באַוועגונגען פֿון השכלה, עמאַנציפאַציע, סעקולאַריזאַציע, וכדומה. גלייך דער ייִדישער שטייִ גער איז נישט אויפגערודערט און צעברעקלט געוואָרן אין שטורעם פֿון וואַק־ לענישן און קריזיסן, און ס'לעבט נאָך די אַלטע אין זיך געשלאַסענע וועלט מיט איר האַרמאָנישער גאַנצקייט און איר פֿרעגנאַנטן אויסדרוק, דער תּמימות. נישט אַנדערש, נאָר דער דערציילער האָט שלאַפּנדיק איבערגעהיפּערט אַ קאַרגע אַנדער־ טהאַלבן יאָרהונדערטער און גענומען מיט אַ נאַווער ממילאָדיקייט שפינען ווייטער דעם פֿאַדעם, וואָס האָט זיך פֿאַר אים איינגעריסן, און ממילא נישט אַפּגעריסן.

אמת, אַזאַ קוק אויפֿן דערציילער און זיין דערציילעריי האָט זיך געהאַט אויף וואָס צו שטיצן — סיי אינהאַלטלעך: דער נוסח פֿון אַ סיפור המעשה, סיי שפּראַכלעך: דער נוסח פֿון ספּרי יראים — אָבער עס איז געווען אַן אויבנאוי־ פיקער קוק און האָט זיך, אַזוי צו זאָגן, געלאָזט אַפּנאַרן פֿון יענער באַזונדערער עפישער קונסט, וואָס ווייסט מיט דער אייבערשטער פֿלאַך פֿון פֿאַרפּירערישער גלאַטקייט צוזודעקן דעם אונטערשטן דנאַ פֿון טיפּע קעגנזאַצן. דער דאָזיקער קוק האָט נישט פֿאַרשטאַנען, אַז דער העל שימערנדיקער שפיגל פֿון דער האַר־ מאַניע איז נישט קיין אַריטמעטישער צוזאַמענשטעל, נאָר אַ שאַפּערישער איבער־ גאַס פֿון זיינע שטאַפּלעכע און פֿאַרמעלע קאַמפּאַנענטן; דאָס הייסט, אַז די האַרמאָניע איז אייגנטלעך די מיטן כּוח פֿון שאַפּערישקייט איינגעשפּאַנטע צע־ פֿאַרקייט פֿון דיסהאַרמאָניעס, — דער גרען וואָס באַווייזט זיך אויף דער שפיגלפֿלאַך פֿון דער דערציילונג איז דער קינסטלערישער היפּוך פֿון גיהנום אין דער טיפּקייט פֿון דעם דערציילער. היינט זעען מיר באַשיינפּערלעך, ווי ווייט דער דערציילער האָט מיט זיין פּילפֿאַלטיקער טעמאַטיק צו נישט געמאַכט יענע ערשטע פּלאַטשיקע אויפּפּאַסונג, אָבער אויך דעמאָלט האָט אַ טיפּערער בליק אין דער תּמימותדיקער פּאַסאַדע פֿון יענע ערשטלינגען באַדאַרפט דערזען דעם פּראַבלעם־שווערן און קאַמפּלעקס־באַלאַדענעם תּוך, פּונקט ווי ער האָט געדאַרפט פֿאַרשטיין, אַז נאָר ווער ס'האָט אין זיך איינגעוועבט אַ יעדן הויך שפּראַכלעכן געראַנגל אין די לעצטע דורות, און האָט דעם געוואָלדיקן פּראַצעס אין זיך פֿאַראַרבעט, האָט זיך געקאַנט דערהייבן צו יענער אַריגינאַליטעט, וואָס האָט מיט אַ מאָל אַלטע פֿאַרשטאַפטע שפּראַכקוואַלן לעבעדיק געמאַכט פֿאַרן יונגן קינסט־ לערישן אויסדרוק, און זיי אויסגעברייט און פֿאַרטיפּט, אַזוי, אַז דער מענדע־ לישער אויפטו האָט זיך פֿון אַ שטראַם פֿאַרוואַנדלט אין אַ ים. די רעוואָלוציאַ־ נערישקייט פֿון דעם זיך אומרעוואָלוציאַנעריש מאַניפעסטירנדיקן שפּראַכלעכן

אויפטו קומט דערפון, וואָס אָן אויפגאַב וועלכע האָט געקאַנט גיין אויפן פּלאַכן זאַמדיקן שטעג פון אומפּערזענלעכער סטיליאַציע, איז דאָ געגאַנגען אויפן באַר-גיכן שלאַך פון פּערזענלעכסטן סטיל.

ג

און אַזוי צעפּאַלט זיך אויך אַ שפּעטערדיקער טייטש: אַט האָבן מיר פאַר זיך די אמת, ריינע פּאַלקסטימלעכקייט, וואָס גרויסע און קליינע האָבן געשטרעבט צו איר און בלויז אַנגערירט די פּראַנדיזן פון איר זוים, אָבער נישט דערגאַנגען צום פינטל פון איר האַרץ; אַט האָבן מיר פאַר זיך איינעם, וואָס ווייס נישט פון דער פּראַבלעמאַטישער צעפּרעסנקייט פון דער מאַדערנער ייִדישער נשמה, איר עלנטער, פּאַריאָאושטער יחומדיקייט, און זיין בונד מיט גאָט, וועלט און גע-מיינשאַפּט, וואָס איז אַן שפּאַלטן און שפּאַלטונגען, ווייס נישט פון קיין עקיקן צוזאַמענשטויס און איז די סאַמע רונדיקע רונדיקייט (דער הויפט „בלבב ימים“). אויך דאָ האָט מען די קאַלעמוטנע און זידנדיקע טיפּקייט פון דעם קינסטלערס נשמה-טייך פּאַרביטן מיט דעם בלאַנקן און שטילן שפיגל, וואָס ער האָט פון זיין אייגענער טיפּקייט אַרויפגעצויבערט. מע האָט נישט פאַרשטאַנען אַז פאַר-קערט, דער עצם צויבער, וואָס דערהייבט די פּאַלקסטימלעכקייט צום העכסטן שטאַפל פון קינסטלערישן אויסדרוק, באַווייזט די אומרחמנותדיקע שפּאַנונג צווישן דער וועלט פון וועלכער און צווישן דער וועלט צו וועלכער דער קינסט-לער אַנטלויפט, און אַ געניט אויג וועט אויך אין די זידנסטע פּאַלדן פון דער האַרמאַנישער אויסגעגליכנקייט דערקענען די כראַפּעוואַטע קנייטשן פון דער דיסהאַרמאַנישער צערודערטקייט.

אמת, אַ צייט האָט זיך די טעאַריע איבער דער תמימות פון פּאַלקסטימ-לעכקייט געהאַלטן מכוח דער נישט אומבאַרעכטיקטער טענה, וואָס האָט אַנגע-וויזן אויף דער פאַרשיידנקייט פון צווייערליי סאַרטן דערציילונגען — די, וואָס האָבן באַהאַנדלט אַ ווייטן דור (דערהויפט „הכנסת כלה“) האָבן געשפּראַצט מיט בלוטפולער וועזנטלעכקייט; די, וואָס האָבן באַהאַנדלט אַ נאַענטן דור (למשל „גבעת החול“) האָבן געאַטעמט אַ שאַטנדיקע בלאַסקייט. נאָך מער, דער איינער סאַרט דערציילונגען האָט זיך געוויגט אין אַ הייליקער ערנצטקייט, פאַרברעמט פון אַ געטאַקטן הומאַר; דער אַנדערער סאַרט פון דערציילונגען האָט זיך גע-וואַרפן אין אַ וואַכנדיקער אַפּלאַכעריי, אונטערגעליאַמעוועט פון אַ געקריי-זלטער סאַטירע („בנעורינו ובזקנינו“). אָבער אויך די טענה איז היינט שוין פון לאַנג אַפּגעבליאַקעוועט — די דערציילונגען און ראַמאַנען פון נאַענטן עבר, סיי די, וואָס זענען דורכגעזאַפּט מיט אַ לייכטן עלעגישן ליריום („בדמי ימיה“), סיי די, וואָס זענען אַנגעזאַפּט מיט אַ פיינעם הומאַר-דינעם שמייכל („ספור פשוט“)

און באשרייבן דאָס שטעטל מיט אַ דור צוריק; די דערציילונגען און ראַמאַנען, וואָס זייער עפישע ברייטקייט נעמט אַרום אַ גאַנצע תקופה, סיי אויף דער שוועל פון אונטערגאַנג („אורח נטה ללון“), סיי אויף דער שוועל פון אויפגאַנג, („תמול שלשום“), זיי אַלע באַווייזן, אַז דער כוח צו געשטאַלטיקן דאָס נאַענטע איז נישט מינדער פונעם כוח צו געשטאַלטיקן דאָס ווייטע, און אַדרבה — אַ פאַר־גלייך פון ווערט און אויפטו צווישן די באַשרייבונגען פון ווייט־ווייט און די באַשרייבונגען פון נאַענט־נאַענט ווייזט דעם פאַרגאַפנדיקן וויקס פון אַ שאַפער־שער קראַפט, וואָס האָט פון איר זאַמען געלאָזט אויסשפראַצן אַזאַ רייך פאַר־צווייגטן בוים, אין אַ ווונדערלעכן שפּיל פון טעמאַטישער פּיל פּאַלטיקייט און וועזנטלעכער איינהייטלעכקייט.

און נישט נאָר דאָס אַליין, די דערציילונגען וועגן דעם נאַענטסטן עבר, וואָס בייסט זיך איין אין היינטיקן טאַג („אלו ואלר“) ביז צו דעם איצט פאַרעפנט־לעכטן ראַמאַן („שירה“) באַווייזן, אַז פונקט ווי מיר זענען פאַרגאַפט געוואָרן פון דעם כוח קינסטלעריש צו באַהערשן דעם שטייגער פון אַ ווייטן, תּמימותדיקן יודל בטלן, ווערן מיר פאַרגאַפט פון דעם כוח קינסטלעריש צו באַהערשן דעם שטייגער פון אַ נאַענטן פּראַבלעמאַטישן אינטעליגענט, און אַז דער פּולקומענער באַהערשער פון היסטאָרישן און פּאַלקלאָרישן גרויסוואַרג און קליינ־וואַרג איז אַ פּולקומענער באַהערשער פון פּסיכאָלאָגישע עלעמענטאַרישקייטן (דער הונט בלק אין „תמול שלשום“) און פיינקייטן („שבועת אמונים“).

ד

צווישן די ראַמאַנען און דערציילונגען האָט זיך עפעס אַזוי ווי פאַרוואַלגערט אַ באַזונדער, יוצא־דופּנדיק בינטל פון משונהדיקע זאַכן, וואָס רופן זיך: ספר המעשים, און זיי זענען דאָס ביז גאָר אינטערעסאַנטע דאַקומענטן. אין זיי לאָזט אונדז דער קינסטלער אויף אַ ווייל דערשנאַפן, ווי עס זעט אייגנטלעך אויס ביי אים אין דער היימישסטער היים, ווי עס זעט אויס זיין איבערווייניקסטע וועלט אַן דער קינסטלערישער דיסציפּלין, וואָס שאַפּט צוזאַמען די אַפּגרוניטיקע צער־דערטקייט. דאָ, אונטן, מישן זיך גרויליק צוזאַמען די וועלטן, וועלכע דער קינסט־לער ווייזט זיי אונדז דאָרט, אויבן, ווי געשלאָסענע ספּערן; דאָ איז דער העטער ראַגענער מאַטעריאַל פאַר יענע האַמאַגענע געשטאַלטונגען. דאָ זעען מיר דעם דיאַמעטראַלן חילוק צווישן עגנון און אַנדערע שרייבער פון זיין דור — ווייל ער איז טיפּער איינגעוואַקסן איז ער אויך העכער אויסגעוואַקסן פון זיי. דען בשעת זיי האָבן אין זייער קינסטלערישן באַנעם געלעבט ממשיך העכסטנס צוויי דורות, ס'רוב פון פאַטער און זון, און דערביי האָט די אידעאָלאָגישע, ס'רוב פּובליציסטיש באַטאַנטע שטעלונג פאַרהאַלפן צו פאַרליכטערן די שאַפּונג צווישן

די דורות, האבן מיר דא פאר זיך א דערציילער, וואס אין זיין קינסטלערישן באנעם לעבט ער ממשדיק, צום ווינציקסטן, פינף דורות, וואס פילן-אויס דעם גרויסן היסטארישן אינטערוואל צווישן אנהייב פון חסידות ביזן היינטיקן טאג, און ער לעבט זיי אין זייער קעגנזעצלעכקייט, פון וועלכער ער ראטעוועט זיך שאפעריש דורך דער קינסטלערישער געשטאלטונג פון א יעדער וועלט ווי אן אויטאנאמע אפגעשלאסנקייט פון ספערן, וואס די אפגרונטן צווישן זיי זענען אידעיש פארבונדן דורך דער פעלדזיקער זיכערקייט פון א היסטארישער קאגן-טינויטעט און קינסטלעריש גאראנטירט דורך דער אנטעותדיקער זיכערקייט פון א מארקאנטער פערזענלעכקייט.

[שבט, תשי"ט]

מאמר ב': קאפיטל יידיש

א

די פארשארבעט ארום ש"י עגנונס שאפן איז זיך ברייט פונאנדערגעוואקסן, כמעט דריי דורות קאמענטאטאָרס און אפשצערס פארנעמען זיך מיט א פרטימ-דיקן קריטישן אַנאַליז פון זיינע ווערק. און לעצטנס זענען מיר שוין דערגאנגען צו אן איבערשאצונג פון זיינע שאצערס און אפשצערס, צו א קריטיק פון דער עגנונישער קריטיק, ווער עס איז באהאוונט אין דער פארצווייגטער פרשה ווייסט, אַז די עצם יסודות פון דער אינטערפרעטאציע האבן זיך געביטן. דער גרויסער בויגן, וואס פירט פון אליעזר-מאיר ליפשיץ דורך ברוך קורצווייל, ביז משולם טאכנער, און דערצווישן א היפש בינטל אפשצערס און קריטיקער, איז גאר כאַראַקטעריסטיש פאר דעם דאזיקן בניט, און עס איז נישט פאראן קיין שום יסוד אַנצונעמען, אַז אויך אַהבא וועט נישט מקוים ווערן דער כלל פונעם גרויסן חכם: מה שהיה הוא שיהיה, כלומר, אַז דער פראצעס פון איבערשאצונג איז נאך לאַנג נישט קיין פארענדיקטער. מעגלעך אַז עס פאָדערט זיך אַ גרעסער משך צייט צו דערגיין סיי די וואַרצלען סיי דעם מהות פון דעם באַזונדערן פענאמען, און ערשט אַ שפעטערן דור וועט עס באַשערט זיין צו דערזאָגן, וואָס די קריטיק מאַטערט זיך איצט צו זאָגן. אָבער וואָס מען קאָן שוין איצטער טאָן, איז צוגרייטן אַ פאַרלאַזלעכע דאָקומענטאָציע פון זיינע אַנהייבן, וואָס זאָל אַנטפלעקן דעם עצם אויפקום פון דעם מיינסטער. עגנונס היים, זיינע קינדער-יאָרן, זענען נישט בלויז די עיקר-טעמע פון זיינע ווערק, נאָר אויך זייער עיקר-ניקה. דאָס איז דער ערשטקוואַל, וואָס אַלע איבעריקע שפעדיקע קוואַלן באַלעבן און באַפאַרבן זיך פון אים, גלייך ווי דער ירדן, וואָס די לעגענדע לאַזט אים נישט זיך פאַרלירן אין די געוואַסערן פון כנרת. דער דאָזיקער צוגרייט דאָרף אויך (און אפשר: בעיקר)

פֿאַרענטפּערן די גרויסע קשיא: וואָס איז דער קולטור־פֿאַרמעג און דער מענטש־
לער פֿאַרמעג, וועלכן ער האָט מיטגעבראַכט פֿון זיין היים און אַריינגעבראַכט
אין זיין ווערק, און ווי אַזוי האָבן זיך קאַמפּאַנענטן פֿון דעם פֿאַרמעג פֿונאַנדער־
געטיילט אין זיין ווערק. מען דאַרף דאַכט זיך נישט פֿאַרלירן קיין סך איבעריקע
רייד, אַז איינער פֿון די חשובסטע קאַמפּאַנענטן איז זיין מאַמע־לשון.

דער קאַמפּאַנענט צעפֿאַלט זיך אין צוויי טיילן. דער ערשטער טייל, דער
וויכטיקסטער, איז לייכטער צו באַאַרבעטן: מיר זענען זיך מתכוון צו אַ סיס־
טעמאַטישן דורכקוק פֿון דער השפּעה פֿון ייִדיש און אירע גילגולים אין עגנונס
ווערק. די ווערק ליגן אָפֿן פֿאַר אונדז און אַן איבערגעגעבענע פֿאַרשאַרבעט
קאָן קלאַר באַלייכטן, וווּ און ווי אַזוי דער ייִדיש־עלעמענט האָט זיך אַריינגע־
גראָבן אין העברעיִשן נוסח, סיי אינעם דעסקריפּטיוון סיי אינעם דיאַלאָגישן
יסוד פֿון זיינע דערציילונגען, ראַמאַנען און לעגענדעס. מיר האָבן געזאָגט: אַן
איבערגעגעבענע פֿאַרשאַרבעט; מיר דאַרפֿן נאָך צוגעבן: אַ כמעט דעטעקט־
ווישע פֿאַרשאַרבעט, ווייל אַזאַ סווערענער בעל־בית אין אונדזער טאַטאַלן
שפּראַך־רשות ווי עגנון איז אַ מאדים אויף איינצופֿלעכטן מקורות, ווייטע אין
צייט און אין אַרט, אין אַן איינציק בילד, אַפילו אין אַן איינציקער פּראָזע, אַזוי
אַז דאָס אויסאַנדערפֿלעכטן פֿאַדערט נישט־געוויינטלעכע בקיאות און חריפות.
אויב נישט אַ קאַנגעניאַליטעט, וועלכע איז, ביים היינטיקן מצב פֿון שפּראַכ־
אַנאַליז ביי אונדז, מער חלום ווי וואַר. עס איז דערפֿאַר נישט קיין חידוש, וואָס
לעת־עתה האָבן זיך געפֿונען, און דאָס אויך קנאַפּ, בעלנים נאָר אויף דער גרינגס־
טער סוגיא אין דער פֿאַרוויקלטער כסכתא — אויפֿן ווערטל און אויף זיין באַנוץ.
אויך די קליינע אַרבעטן זענען ווייט נישט קיין פֿאַרענדיקטע, אָבער גוט, וואָס
ס'איז שוין פֿאַראַן אַן אָנהייב. לאַמיר האָפֿן, אַז עס וועט אויך קומען די צייט צו
פֿאַרענטפּערן האַרבערע קשיות.

דער צווייטער טייל, דער נישט ווייניקער וויכטיקער, איז שווערער צו באַ־
אַרבעטן: מיר מיינען דאָס קליינע קאַפיטל פֿון עגנונס ייִדיש געשריבענע חיבורים.
מיר ווייסן שוין פֿון זיין הקדמה צו „אַ פּשוטע מעשה“, אַז ער האָט זיך אין זיין
יוגנט אויסגעצייכנט מיט אַ ממש גוזמאדיקער פּראָדוקטיוויטעט, און דווקא אין
יענע יאָרן האָט ער געשריבן אַ סך ייִדיש, און עס איז צו באַדויערן, וואָס דער
גרויסער מאַטעריאַל, טאַקע ווייל ער איז מסתמא געווען רויער מאַטעריאַל, איז
פֿאַרלוירן געאַנגען. דער פֿאַרגלייך פֿון זיינע העברעיִש געשריבענע מיט זיינע
ייִדיש געשריבענע חיבורים פֿון זיין פּרזער יוגנט באַווייזט, אַז ער האָט אין
העברעיִש נאָך לאַנג נישט, ווען ער האָט אין ייִדיש שוין לאַנג געהאַט געפֿונען
די עלעמענטאַרע יסודות פֿון זיין שפּראַך־נוסח, אַזוי אַז מיר זענען באַרעכטיקט
אַנצונעמען, אַז דער פּראָצעס, וואָס איז אונדז באַקאַנט פֿונעם צייטיקן מענדעלע,

האַט געהאַט אַ נייעם אַריגינעלן אויפלעב ביים יונגישטשקן עגנון; מיר מיינען דעם פּראָצעס, וואָס זיינע דריי גרויסע ליניעס זענען: העברעזישע מליצה — יידישער ריידיסטיל — העברעזישער נוסח, אַזוי אַז די מיטל־ליניע איז די דיאַלעקט־טישע בריק צווישן מליצה און נוסח. דאָס וואָס עס האָט פאַרנומען ביי מענדעלען צענדליקער יאָרן, ביז ער האָט, אָן אויסגערײפּטער יידיש־מייסטער און אויפן גרונט פון זיין יידיש־מייסטערשאַפט, צונויפּפאַרוועבט אַלטע מדרש־טראַדיציעס מיט יינגערע השכלה־טראַדיציעס (מענדל לעפּין), דאָס האָט, אויך מחמת דעם מענדעלע־אויפּטו, פאַרנומען ביי עגנונען אַ פאַר געציילטע יאָרן. אָבער אַ פאַר־גיכערטער פּראָצעס אַנדערש נישט איבער זיינע געזעצן: אויך ביי עגנונען איז זיין יידיש שרייבן די דיאַלעקטישע בריק צווישן זיין העברעזישער מליצה און זיין העברעזישן נוסח.

ב

מחמת דעם באַקומט אַ באַזונדער חשיבות דאָס ביסל יידיש געשריבענע זאַכן, וואָס האָבן זיך אָפּגעראַטעוועט. ס'איז צו באַדויערן, וואָס מיר האָבן ביז איצט נישט קיין ביבליאָגראַפישן אינווענטאַר פון דעם מאַטעריאַל, כאַטש מיט זיין ביבליאָגראַפיע האָבן זיך פאַרנומען אַזעלכע אויסגעצייכנטע מומחים ווי יערי, האַ בערמאַן און אַלקושי. עגנונס שרייבן אויף יידיש האָט זיך, בעצם, זייער פרי פאַרענדיקט — מיט זיינע אַכצן אָדער ניינצן יאָר. אָבער אויך דאָס וואָס ער האָט מפרסם געווען איז צעזייט און צעשפרייט — אין לעמבערגער „טאַגבאַלאַט“, אין דאַרטיקן „יידישן פאַלקסקאַלענדער“, און בעיקר אין ביטשאַטשער „דער יידישער וועקער“. די דאַרט, סיי מיטן פולן נאָמען, שײטשאַטשקעס, סיי מיט אינר־ציאַלן אָדער מיט פּסעוודאָנימען (אַ שטייגער: מול טוב) אונטערגעשריבענע חירבורים, זענען ביז איצט נישט אויפגעזאַמלט, אַפילו נישט ביבליאָגראַפיש רעגיסטרירט. און צווישן זיי געפינט זיך דאָך אַ בינטל דערציילונגען, „קליינע מע־שות פון גרויסע זאַכענישן“, געדרוקט אין דערמאַנטן „טאַגבאַלאַט“, וואָס זענען נישט בלויז קערנער פון מאַטיוון, וואָס האָבן זיך ערשט שפּעטער אויסגעקריסטאַליזירט, נאָר אויך קערנער פון פאַרשיידענע שאַפּערישע ריכטונגען, וואָס האָבן זיך שפּעטער אַנטוויקלט. און עס איז דער פאַרדינסט פון אברהם באַנד, אייניעם פון די פלייסיקסטע עגנון־פאַרשערס, וואָס ער האָט אויפגעזאַמלט אַ גרויסן טייל פון די דערציילונגען, און מיר האָפּן, אַז אין די פּובליקאַציעס, וואָס ער גרייט צו, וועלן מיר האָבן אַ שעת־כושר זיך צו באַקענען מיט זייער תּוכן און זייער אַנאַליז. ער האָט עס אויך, אין „די גאַלדענע קייט“, איבערגעדרוקט די ערשטע יידישע שאַפּונג פון עגנון — אַ יידיש־געשריבענע באַלאַדע וועגן ר' יוסף דילה ריינה, וואָס איז צום ערשט געדרוקט אין אַ יידישער צייטונג אין סטאַניסלאָו.

דער ערשטער באַשיידענער אָנהייב צו פאַרריכטן דעם דאָזיקן פעלער איז געווען מיין פּרוּוו אין „די גאַלדענע קייט“ (האַרבסט 1949, העפט 4) און אין „הפּועל הצעיר“ (יאָרגאַנג מ״ז, העפט 37, ט״ו אייר תּש״ד), וואָס איך וויל אים איצט איבערחזרן, — נאָך אַ מאָל איבערצודרוקן אַ קליין בינטל לידער אויף ייִדיש, וואָס זענען געווען געדרוקט אין דערמאַנטן „וועקער“. די דאָזיקע וואַכר־צייטונג איז רעדאַקטירט געוואָרן דורך אליעזר רוקח, אַ ביז גאָר אינטערעסאַנטער פּאַרשוי: געבוירן אין ירושלים, אַן אייניקל פּון ר׳ ישראל ב״ק, איינעם פּון די באַנייערס פּון אַשכּנזישן ישוב אין צפת און אין ירושלים, באַגרינדער פּון אַ דור־קעריי, בויער פּון דער באַקאַנטער שול אין אַלטשטאָט „תּפּארת ישראל“ אויפן נאָמען פּונעם ריזשינער — האָט ער, דאָס אייניקל, געירשנט דעם זיידנס ווערווע און אימפעט. אָנגעקומען ווי אַן איידעם קיין צפת, האָט ער זיך תּחילת געפּירט ווי די איבעריקע ייִדן דאָרט, אָבער מיט דער צייט האָט זיך אין אים אָנגעזאַמלט אַ פּערמענט פּון אומצופּרידנקייט מיטן אַרומיקן שטייגער, און ער האָט גענומען פּראַפּאַגירן דאָס אַריבערגיין צו אַ פּראָדוקטיווערן קיום. זיין רעוואָלוציאָניר־דיקער גייסט, וואָס האָט זיך באַווויגן צווישן השּׂכלה און חיבת־ציון, האָבן אים צוגעצויגן די שּׂנאה פּון דער סביבה, און זיינע פּראַקטישע פּרוּוו־ן האָבן זיך אָנגעשטויסן אויף אַ האַרטער וואַנט פּון ווידערשטאַנד און חרם. אַ געמיש פּון אַ וואַגאַבונד און אַ פּראַפּאַגאַטאָר, האָט ער זיך געלאָזט וואַגלען איבער אייראָפּע, געדרשנט בעל־פה און בכתב, רעדאַקטירט כלערליי בלעטער, ס׳רוב עפעמערישע; פּאַרכאַפט מיט זיין אויסערגעוויינטלעכן נאַראַטאָריש־אַנקדאַטישן טאַלאַנט, איז ער געוואָרן אַ שם־דבר פּון אַ באַהעמיען. דאָס באַגעגעניש פּון אַזאַ טיפּ מיט דעם ייִנגל ש״י טשאַטשקעס, וואָס דער רעדאַקטאָר פּון „וועקער“ האָט אים געמאַכט נישט בלויז פּאַר אַ מיטאַרבעטער, נאָר אויך פּאַר אַ מיט־רעדאַקטאָר, געהערט אַן שום ספק צו די דעצידירנדיקע מאַמענטן אין אָנהייב־פּעריאָד פּונעם יוגן שרייבער. עס וועט אפשר נישט זיין קיין גוזמא משער צו זיין, אַז די שטורעמ־דיקע מענטאַליטעט פּון אליזער רוקח האָט דאָס צום ערשטן לייטיש אויפּגע־טרייסלט און צערודערט די פּרידלעך דרימלענדיקע כוחות פּון אַ ייִנגל, וואָס איז אויסגעוואַקסן אין דער רוזק סטאַטעטשנער אַטמאָספּער פּון אַ גאַליציש שטעטל אין פּאַטריאַרכאַלישן שאַטן פּון קיר״ה. אויב מיר זענען זיך נישט טועה, האָט אונדזער דערציילער ביז היינט דעם קאַלירפּולן, סתּירותדיקן פּאַרשוי, וואָס האָט זיך כליימיו פיבערדיק געוואַרפן צווישן אַ מאַזשאַרן ענטוואַסט און אַ מינאַרן ניהיליסט, נישט גענומען אויף זיין דערציילערישער קאַנווע, און במילא אים נישט געמאַכט פּאַר אַן אַביעקט פּון זיין פּאַרט־רעט־פּלאַסטיק; אַ סימן אַז ער רעזערווירט זיך אים פּאַר אַ באַזונדערער קינסטלערישער עובדא.

דאָס בינטל לידער, וואָס האָט זיך געדרוקט אין „וועקער“ (איצט אַ ביכ־ליאַגראַפֿיש וועלטניקיט; אַ קאַמפּלעט געפינט זיך אין דער פּעווונער־קאַלעקציע אין תּל־אביב, אַ ירושה פּון אַן אַבאַנענט אין מצרים), לאַזט אין אונדז איבער אַ קלאַר געפּיל, אַז סיי זיי, די לידער, סיי די דאָרט געדרוקטע פּראָזע־קאַפּיטלעך, צייכענען זיך אויס מיט בערך אַ סך אַ העכערן ניוואָ ווי די דעמאָלט העברעיִש געשריבענע זאַכן; און דאָס געפּיל שטאַרקט אַן אַנדער געפּיל, אַז ווען דער שרייבער וואַלט ממשיך געווען זיין שרייבן אויף ייִדיש, וואַלט זיכער צו אונז דערע בעסטע טאַפּלשפּראַכיקע שרייבער, צוגעקומען גאַר אַן אַריגינעלער כּוח. די לידער גופּא טראַגן אין זיך די בולטע השּפּעה פּון דער דעמאָלט פּאַפּולערער דיכטונג אויף ייִדיש. עס הערן זיך קלאַרע אַפּקלאַנגען פּון ראָזענפּעלדן, רייזענען, יהואשן ווי אויך י. ל. פּרצן. מיר מוזן מודה זיין, אַז דער רושם לאַזט זיך נישט פּאַרווישן, אַפּילו ווען עס זאָל זיך אַרויסשטעלן, אַז די שאַפּונגען פּון די דער־מאַנטע דיכטערס זענען צו אים כלל נישט אַדער גאַר קאַרג דערגאַנגען, וואָרן זייער השּפּעה, וואָס האָט געקאַנט זיין אַן אומדירעקטע, איז דאָך געהאַנגען אין דער לופּט. וואָס מיר ווייסן יא, איז די השּפּעה פּון דוד עדלשטאַטן (עס וואַלט זיך, אַגב, געלוינט צו דערגיין, אויב די שאַרפע אַנאַרכיסטישע נאַטע, וועלכע האָט אונדזער שרייבער לסוף דערפּירט צו זיין סאַטירע „ספר המדינה“, און וואָס שפּראַצט אַרויס פּון זיין כאַראַקטער, האָט זיך נישט, נאָך ייִנגלווייז, געזוכט דאָ אַן אידעאָלאָגישן אַנשפּאַר), אַבער דווקא פּון אים לאַזן זיך נישט באַווייזן קיין סימנים פּון ממשותדיקער השּפּעה. אַבער איין זאָך איז דער נאַכווייז פּון השּפּעות און אַן אַנדערע זאָך איז דער אַנווייז אויף אַן אייגענעם טטעל אַדער לפּחות אַן אייגענעם זשעסט — די לידער פּון יונגן בחור ווייזן אַרויס אַ שטיק אייגנטיק אַדער לפּחות אַ שטאַרק אַנצוהערעניש דערויף, סיי אין דער פּאַלקישער שפּראַך, סיי אין פּאַלקישן טאַן, און בעיקר אין גרונטמאַטיוו פּון זיינע באַלאַ־דעס — די סאַציאַלע דיסאַרמאַניע, וועלכע מאַכט אַ תּל פּון דער האַרמאַניע פּון די יום־טובּים, צעשטערט זייער רו און פּאַרטרייבט זייער גליק. דער מאַטיוו חזרט זיך איבער אין ווייטערן המשך פּון דער עגנונישער טעמאַטיק. און דערפּאַר פּאַ־דערט זיך קלאַר צו מאַכן דעם טיפּערן צוזאַמענבונד צווישן די ערשטלינגען, מיטן חן פּון זייער אומרייפּקייט, פּונעם אַנהייבנדיקן שרייבער און צווישן די אויס־געצייכנטע שאַפּונגען פּונעם שלימותדיקן קינסטלער.

מיר גיבן דאָ די לידער אין זייער אַריגינעלן אויסזע, מאַדערניזירט נאָר אין אויסלייג און אין פּונקטואַציע (פּאַר וועלכע איך דאַנק דעם געלערנטן חיים גינינגער). דאָס ערשטע ליד, „אסרו חג“, האָט זיך געדרוקט אין „וועקער“, יאַרגאַנג 2, נומער 2, 3טער יוני 1906 :

אפגעריסן פון דער סטעליע
זענען אלע גרינע שטריקלעך
און עס פאלן דארע בלעטלעך
אויף דער ערד שטיקלעך, שטיקלעך.

און א פאָרך איז אין קלייזל
דושנע און מוראדיק הייס ;
פון די דארע, טרוקענע פנימער
גיסט זיך אַראָפּ דער שווייס.

און ווידער זיצט אַ שוואַכער בחור
און ער ווייקט, ווייקט ביים ש"ס,
און אין דרויסן אַזוי ליכטיק,
אַזוי פריילעך אויף דער גאַס.

דאָס צווייטע ליד, „אזכרות“, האָט זיך געדרוקט דאָרט, יאָרגאַנג 2, נומער 33,
טער יולי, 1906 :

נישט פון בוימל, אַך ליבע ברידער,
שטעלן מיר אייך [א] יאַרצייט אויף,
נאָר פון בלוט, פון בלוט, וואָס רינט
אַזוי לאַנג אַן שיעור, אַן סוף.

און דער קנויט, אַך ליבע ברידער,
איז נישט קיין פראַסטע פאַדעם ;
גופים איז דאָס, אוי גופים, גופים
פון אונדז עלנטע בני־אָדם.

און אין האַרצן וועט דאָס ברענען,
הייליק פייער אויף אייער זכרון,
און אַ דונער פול נקמה וועט
קדיש זאָגן לאַנגע יאָרן.

און דאָס בערגל אויפן קבר,
אוי שרעקלעך איז עס הויך !
פון צעבראַכענע הענט און פיס,
פון שטיקער פאַרגליווערטן מוח.

פון אויגן, וואס זענען ארויס,
פון הערצער, וואס זענען פארקלעמט,
און א מצבה אויף אייער טויט
און אונדזער לעבן אין דער פרעמד.

דאס דריטע ליד, „איר זאלט נישט מיינען“, האט זיך געדרוקט דארט, יאר
גאנג 2, נומער 35, 20סטער יולי 1906:

איר זאלט נישט מיינען, אז כ'שרייב,
איז דאס פראסטע, מיט טינט געשריבן,
ניין — בלוט רינט פון מיין לייב
און דערפון איז אותיות געבליבן.

איר זאלט נישט מיינען, אז כ'בין ביין,
איז דאס דערפאר וואס כ'בין א שלעכטער,
ניין — כ'רעד, עס באגיסט מיך דער שווייס
און מ'וויל מיך נישט הערן, גאט גערעכטער!

איר זאלט נישט מיינען, אז איך רעד,
איז דאס רעדן דער עיקר,
ניין — מיין הארץ ווערט א שקעלעט,
דערפון איז ווערטער (שטיקער, שטיקער).

דאס פערטע ליד, „וואס ?? ?“ (צום נאמענסטאג פון מיין חברטע — —),
האט זיך געדרוקט דארט, יארגאנג 2, נומער 39, 17טער אויגוסט 1906:

מיינע געדאנקען, איר זאלט איך דערוועקן,
עפעס א שיין ליד זאלט איר מיר אנטדעקן,
איך וויל זינגען א ליד, כ'וועל זינגען א שיר,
ווייל היינט איז דער נאמענסטאג ביי איר.

נאר וואס זאל איך זינגען, כ'האב קיין געדאנק,
עס איז שוין ערשעפט פון גאנץ לאנג.
איך קען העכסטנס געבן מיין הארץ דיר,
ס'איז שוין אבער נישט מיינס, דיינס פון פריער...

דא וויל איך באמערקן, אז דער מחבר האט, ווייזט אויס, געהאט א באזונדערן
סענטימענט צו דעם לידל — ער חורט עס איבער אין זיין ווונדערלעכער נאוועלע

„טויטן־טאָג“, געדרוקט אין גרשום באַדערס לעמבערגער פּאָלקס־קאַלענדאַר. די נאָרעלע גופא, וואָס קאַנצענטרירט שפּעטערע, גאַר וויכטיקע, מאַטיוון, פּאָדערס אַ ספּעציפּישן באַהאַנדל — איך האָב עס געפרוווט צו טאָן אין מיינס אַ לעקציע לכבוד עגנון, און מיט זיין אַנטייל, צוליב זיין באַקומען דעם נאָבעל־פּרייז, און איך וועל זי פּובליקירן באַזונדער. נאָך מער, עגנון האָט דעם עצם מאַטיוו פון לידל פּיליגראַן אויסציוזירט אין זיין ביבליש סטיליזירטער העברעיִשער נאָך־וועלטע „עם לבי“ (אלו ואלו, עמ' קמ"א—קמ"ג), וועלכע איך האָב פּרטימדיק אַנאַליזירט אין מיין בוך איבער עגנון (תשי"ט, ז"ל 160—172). אַגב האָב איך דאָרט אַנגעוויזן אויף פּיקאַנטן דעטאַל — די פּאַענטע פון דעם לידל געפינט זיך אויך אין אַ העברעיִש יוגנטליד פון י. ל. פּרץ, געשריבן אין 1874 (עגנון האָט עס נישט געקאַנט לייענען, ווייל עס איז געבליבן אין מאַנוסקריפּט), און איינס פון זיינע סטראַפּעס לייענט זיך: „זה כבר אשוב / מזמות בלי מנוח / ליום הולדתך שרתי / מה לך לשלוח? / האת נפשי ולבבי / אראה פניך? / כבר אלה לקחת / כבר תוכו לרגליך“. טייטש: שוין לאַנג ווי איך קלער אומרויק פּאַרטלען: צו דיין געבוירן־טאָג, מיין האַרינטע, וואָס זאָל איך דיר שיקן; אפשר מיט מיין זעל און האַרצן זאָל איך פאַר דיר קומען, האַסטו דאָך זיי שוין צוגענומען, זיי ליגן שוין באַזיגט צו דייע פּיס.

ד

די פּיר לידער, ווי מיר זעען, זענען אַ פּראָדוקט פון גאַר אַ קורצער צייט, קוים עפעס מער ווי צוויי חדשים. פּריער און שפּעטער האָבן זיך דאָרט אויך גע־דרוקט פּראָזע־זאַכן, אַ שטייגער אַ מין קריטיק איבער העברעיִשע דיכטער (איבער מרדכי־צבי מאַנע, נומער 27, 25סטער מאַי 1906), אַ צווייג, וועלכן אינדער שרייִ בער האָט זיך, ווייזט אויס, מתכוון געווען צו אַנטוויקלען (ערשט אַנומלט האָט ג. קרעסעל אויסגעפונען, אַז עגנונס ערשטע העברעיִשע זאָך, וואָס ער האָט געדרוקט אין ארץ־ישׂראל, איז געווען אַן אַרטיקל אין „הפּועל הצעיר“ — גע־חתמעט מיטן פּסעוודאָנים: אדונדון — אַ מין ווילינגערישע שטיפּעריי וועגן זיינע מיטצייטלער, די גאַליצישע העברעיִשע שרייבער, און עס האָט באַדאַרפּט צו זיין אַן אַנהייב פון אַ סעריע: גוזזרא של מתים, טייטש: אַ באַלאַקאָן פון טויטע). אַבער ער האָט דעם ענין ליטעראַטור־קריטיק גיך און אין גאַנצן פּאַר־לאַזט. מען דאַרף באַמערקן, אַז דער טאָן פון זיין ממשיקער און מכלומרשטער קריטיק איז, בעצם, דער טאָן פון עגנונס ווייניקע, נישט דערציילערישע, נאָר אַפּשאַצערישע זאַכן, אַבער דער חילוק צווישן זיין קריטיק און זיין אַפּשאַץ איז אַ דיאַמעטראַלער — דאָרט וואַרפּט ער אַראַפּ, דאָ הייבט ער אויף. די דאָזיקע אַפּשאַצערישע זאַכן זענען טאַקע שטיקער מייסטער־וואַרג — עס שמעסט זיך אין

זיי בלויז איבער גאר נאענטע, ווי אַ שטייגער, יוסף־חיים ברענער, בערל קאצע נעלסאָן, אליעזר מאיר ליפשיץ, אברהם יעקב בראַווער, מאַרטין בובער, אורי־צבי גרינבערג, גרשום שלום, שמואל ביאַלאַבלאַצקי, שלמה זלמן שאַקען און אַנדערע. אויך צו די לידער האָט זיך עגנון שפּעטער כמעט נישט מער אומגעקערט — כאַטש אַ שוואַכקייט דערצו האָט אים אפשר ביז היינט נישט אָפּגעלאָזט. בדרך כלל איז דיכטונג, דהיינו: געבונדענע דיכטונג, נישט פון זיין שאַפּערישן רייס־טער — אַ באַשיימפּערלעך עפישע פּראָזע־נאַטור, האָט ער זיך אין איר אויך דיכטעריש, און בעיקר דיכטעריש־ליריש, אויסגעלעבט, און אין זיינע פּראָזע־ווערק געפינען זיך טאַקע שטאַרקע לירישע קאַפיטלעך, טייל מאַל פון אַ באַזונדערער ריט־מיק, און אַפילו מיט אַ מין פּראָזע־מעסיקן סטראַפּישן אויפבויע. דאָס איינציקע וואָס איז אים געבליבן פון זיין ליד־מאַניפּולאַציע זענען קליינע, אין זיינע דערצייע־לונגען צעשפּרייטע, לידלעך, וואָס היטן אָפּ אויך אין העברעיִשן נוסח אַ בכיוו־דיקע אָפהענטיקייט און אַפילו אַ בכיוו־דיקע רויקייט. מען קאָן כמעט זאָגן, אַז דאָס וואָס דער אָנהייבער האָט געטאָן לכּרחוק, טוט דער אויסגעצייטיקטער מייסטער לרצוננו. — די טעכנישע אומגעלומפּערטקייט, וואָס איז אין די יוגנטלידער אַ בולטער חסרון, ווערט אין די קליינע פּאַלקסטימלעכע פּומנדלעך, וואָס פלעכטן דאָ און דאָרט דורך זיין פּראָזע, אַ בפּירושע מעלה. נאָך מער, מען קאָן זיך נישט אַפּווערן פון אַ רושם, אַז אַזוי וואַלט דעמאַלט אַ פנים געהאַט אַ העברעיִש פּאַלקס־ליד, ווען עס וואַלט געהאַט אונטער זיך אַ העברעיִשע שמועס־אַטמאָספּער, ווי עס פּאַרמאַגט זי היינט.

אַבער אין איין פּונקט איז קענטיק אַ בפּירושע דיכטערישע הצלחה פון דעם קומענדיקן פּראָזע־מייסטער אויך אין זיינע יינגלשע פּרווון. מיר מיינען דעם סאַרט דיכטונג, וווּ עס באַגעגענען זיך ענג און האָרט לירישע, עפישע און דראַ־מאַטישע מאַמענטן — די דיכטעריש־דערציילערישע באַלאַדע. מיר האָבן פאַר זיך צוויי אַזעלכע באַלאַדעס פון דעם ניינצניעריקן שרייבער, און כאַטש זיי זענען געשריבן אין דער זעלבער צייט, אין וועלכער ער האָט פּראָדוצירט די פּריער געבראַכטע לידער, זענען זיי אַנדערש סיי אין דער פּאַבולאַרער לעבעדיקייט און סיי אין דער דערציילערישער אויפגערוימטקייט. די ערשטע באַלאַדע טראַגט דעם נאַמען, וועלכן דער שרייבער האָט שפּעטער געגעבן אַ גרויסן ראַמאַן, אַט דעם ראַמאַן, וואָס עס האָט איבערגעזעצט אויף יידיש אליעזר רובינשטיין; די באַ־לאַדע הייסט: אַ פּשוטע מענשה און האָט זיך געדרוקט דאָרט, יאָרגאַנג 3, נומער 59, 1טער פעברואַר 1907, חמשה־עשר בשבּט:

אין דער אַרעמער גאַס
דאָרט אויפן באַרג

שטייט אן איינגעהויקערטע שטוב,
פינצטער און נאָס.

ס'אַרעמקייט שטאַרק
חושך, ווי אין אַ גרוב —
דאַרט וווינען
אַכט פאַרשוויגען.

אַ גאַנץ הויזגעזינד: אַ פּאַטער און מוטער,
זעקס קינדער אויך,
און איינס דערקוטשעט דער מאַמען ביטער
אין בויך.

איר ווייסט, דאָס הייסט —
ס'זאָל אייך נישט זיין צו קיין שמאַכע —
ניין (9) וועט באַלד זיין
די משפּחה,
קיין עין הרע!

דערווייל איז דאַרט אַ צרה.
ס'איז נישטאָ קיין ברויט,
די קינדער ווילן עסן,
די מאַמע ווינטשט זיי דעם טויט:
די ווערעם זאָלן זיי פרעסן.
זי שעלט און וויינט,
זי שעלט און וויינט,
און איר, רבותים, מיינט,

אַז דאָס וועט זיי דעם הונגער שטילן?
אַסור,

אַזוי ווי ס'איז היינט חמשה־עשר,
אויב אַפילו אויף אַ האַר!
ראַזשינקעס מיט מאַנדלען,
טייטלען, באַקסערן, פּינגן —
אויב נישט, זאָל מיר זיין אַסור!
נאָר אַז איר וועט שווייגן,
וועט איר באַקומען אייער חמשה־עשר.

ס'איז אַוועק מער
ווי אַ שעה
און ער,
דער טאַטע, איז נישטאָ!

די קאַץ, וואָס איז צוגעבונדן צום בעט,
מיוקעט צו: מווי!
גלייך ווי איינער רעדט:
אוי, אוי, אוי,
ס'איז שוין געווען שפעט ביי דער נאַכט,
די קינדער פאַרשמאַכט,
גאַט זאָל מיך נישט שטראָפן,
האַבן זיך געלייגט שלאָפן.

פלוצעם האָט זיך די טיר אויפגעמאַכט,
די קינדער האָבן זיך אויפגעוועקט
און אויסגעשטרעקט
די הענט מיט גדולה,
ס'איז געוואָרן אַ לעבן,
עס פרייט זיך יעדע נשמה:

דער טאַטע... דער טאַטע... מסתמא
איז געקומען, און ער וועט געבן
די זיסע זאַכן
און אַ שמחהלע וועט זיך מאַכן.

די טיר האָט זיך אויפגעמאַכט
און מע האָט אַריינגעבראַכט
דעם טאַטן צו טראָגן —
צעהרגעט, צעשלאָגן,
דאָס בלוט האָט גערוינען.

אַזוי האָט מען אים געפונען
אונטער אַ פלויט
באַלד טויט.

וואָס איז געשען מיט די קינדער,
וואָס לאָזן זיך אויס פאַר הונגער? —

און אן איר וועט שוין יא וויסן,
וועט דען זיי ווערן גרינגער ?

און אחרון אחרון חשוב — די צווייטע באַלאַדע, וואָס פאַרמאָגט אַ באַזונדערן
בוי און איז אַן אַנזאָג פון אַ סאַרט באַלאַדעס, וועלכע צייכענען זיך אויס מיט
זייער קורצער אידיאָמאַטישער שמועס־פאַרעם. זי הייסט „די קבצנים“ און האָט
זיך געדרוקט דאָרט, יאָרגאַנג 3, נומער 61, ט״ו אָדר תרס״ז, 1טער מערץ 1907 :

א

אויף אַ טשוואַק הענגט
אַ שמירה פאַר אַ שד ;
אַ ווונטשקאַרטע הענגט,
פון אַמעריקע געשיקט —
די זיבעטע ערד
אויף איר ליגט ;
אַ שטרויזאַק, אַ סידור,
אַ מחזור און אַן עק —
און אַ שטיבל איז טרויעריק,
ס׳איז אַזש אַ שרעק.

אַ צעבראַכענער דאָך,
אַן איינגעהויקערט שטיבל,
און לעכער אין די ווענט
און לעכער אַ סך.
און קאַלט איז אין שטיבל,
קאַלט און פוסט,
און דאָס דאָרטיקע מעבל
אַ קופע מיסט :
אַ צעשטיקלטער טיש,
אַ צעבראַכן בעט.

ב

פאַרדיינט האָט ערלעך
דעם גרייצער כשר.
אויסגעהאַלטן האָט ער
די גאַנצע משפּחה,
און גאָט האָט צוגעשיקט
דאָס שטיקעלע ברכה.
ער האָט אויך געהאַט
זיין אייגענע נחלה
אַ טאַכטער אַ בריליאַנט
און זי, מחלה,
אַ ווייבל אַן אַנטיק,
אַ כשרע נשמה,
אַסור אויב איר טרעפט היינט
אַזאַ קלוגע חכמה.

ס'ליגן דאָרט צוויי נפשות :
אַן אַלטער, אַ יונגער,
ציטערן פאַר קעלט,
גייען אויס פאַר הונגער.
הערשעלע, אַ קלייניטשקער,
אַשר, זיין זיידע,
אייגעקאַרטשעט אין צווייען
ליגן זיי ביידע.
אַזוי קאַפאַרען זיי אַפּ
ביטער די יאָרן,
זייט אַשר איז בלינד
אויף די אויגן געוואָרן.
געווען איז אַ מאַל אַ טרעגער
דער בלינדינקער אַשר.

די צייט אזוי שלעכט.
 און צרות נאך צרות.
 ס'האט נישט געדויערט לאנג
 און זיין איינציקע טאכטער
 איז געגאנגען אַ גאַנג.
 איבערגעלאזט האָט זי
 דעם סג'נהור
 אַ יינגעלע אַ קליינס
 פון אַ זעקס'
 זיבן יאָר.

ס'איז אָבער געקומען
 דאָס אומגליק שנעל
 און פון אַלם דעם גוטן
 איז געוואָרן אַ תל:
 געשטאַרבן איז מחלה
 נאָך אַ ביטערער קרענק
 און אָשר איז געפאַלן,
 צעבראַכן ס'געלענק.
 און בלינד איז ער געוואָרן,
 נישט געזען ס'ליכט,
 און ס'איז געקומען די נויט.

געהאָדעוועט כליימיו,
 איצט נעמט ער קצבה ;
 פאַרדינט תמיד זיין ברויט
 מיט די פינף פינגער —
 און אויף דער עלטער
 שטאַרבט ער פאַר הונגער.
 אַ פרנסהלע געהאַט,
 אַ פרנסה בהרחבה
 און אויף דער עלטער
 בעט ער אַ נדבה.

און שכנים פון געסל
 פלעגן געדענקען
 די אַרעמע נפשות
 עפעס צו שענקען:
 ווער אַ ביסעלע באַרשט,
 ווער אַ לעפל געקאַכט [ע]ס
 ווער אַ באַבעלע
 מיט אַנדערע שמאַכטעס.
 אזוי פלעג זי שפּיזן
 דאָס געסל לשם מצווה.

דער טאָג פון פרייד,
 אַ גליקלעכער טאָג אויך
 פאַר אַרעמע לייט,
 געהאַפט האָבן זיי שוין
 אויף אים פיל טעג
 און האָבן זיך געלאָזט
 גיין אין וועג.
 זיי זענען געגאַנגען
 אין דאָרף אַריין פּריער:

אזוי האָבן געלעבט
 אין דחקות און נויט,
 געפעכנעט אויפן פּיסק
 פאַר אַ שטיקעלע ברויט.
 פאַרבראַכט זייערע טעג
 אין צרות און פּלאַג,
 געשטאַרבן פאַר הונגער
 צען מאל אין טאָג.
 געקומען איז פורים.

א ייזד איז דער גידעטש.
נישט אָרעם דער רענדאָר,
לויט ווי מע זאָגט,
אָז קורחס אוצרות
ער פאַרמאָגט —
וועלן אין דאָרף פיל מאַכן
און וועלן האָבן גליק,
דערנאָך זיך אומקערן
אַהיים צוריק.
און ביי אַלע בעל־בתים
ביי זיך אין דער היים
איז אויף אַ סך צו האָפן
אם ירצה השם.
פיל וועלן זיי מאַכן —
וועלן גיין אומעדום —
אַ היפשע פאַר זילבער,
אַ וואַזשנער סכום.
און זיי זענען געגאַנגען,
געשפּאַנט און געשפּאַנט,
הערשעלע האָט געפירט
דעם זיידן ביי דער האַנט.
האַבן אין דאָרף
אַ פאַר זעקסער געמאַכט,
ביז ענדלעך איז צוגעפאַלן
די זינקנדע נאַכט

און זיי האָבן זיך שוין
אַהיים געלאָזט.
איז דרויסן האָט געברענט,
געבראַטן אַ פּראַסט,
און וואַלקנס ווי שמאַטעס
האַבן דעם הימל באַדעקט
און די נאַכט, און די נאַכט
האַט זיך צעשטרעקט
אויפן הימל, אויפן טאַל,
אויפן הויכן באַרג,
און אַ ווינט האָט געבלאַזן,
געבלאַזן שטאַרק,
און אַ שניי איז געפאַלן,
געשיט און געשיט,
און אין זיי איז געפרוירן
יעדווידער גליד.
זיי שפּאַנען און שפּאַנען
נאַקעט כמעט,
דאָס פלייש פונעם לייב
קוקט אַרויס דורכן כאַלאַט,
און עס בלאָזט דער ווינט
אימער מער,
און עס שיט דער שניי
אַן אויפהער.

קאַלט אין יעדן אבר,
אָז די ציין פרעסן,
זיי בלאַנדזשען, זיי בלאַנדזשען,
האַבן דעם וועג פאַרגעסן.
זיי האָבן פאַרלוירן די אַלע סימנים
און דער ווינט ער בלאָזט,
בלאַזט זיי אין פנים,
גאַנצע כוואַליעס שניי

צינען זיך און ציען,
מיד איז הערשעלע געוואָרן,
ער וויל זיך אַפרוען;
מיד איז ער געוואָרן
און אויף ס'לעצט
אויף אַ בערגעלע שניי
האַט ער זיך געזעצט...
דערווייל האָט צוגעכאַפט

צו ביסלעך אַ דרימל,

איז געפאלן דער שניי

פונעם קויטיקן הימל.

לעבן אים איז געשטאַנען,

אַנגעשפּאַרט אויפן שטעקן,

דער אַלטער און האָט אים

געהאַלטן אין וועקן.

די פּיס ציטערן פאַר קעלט,

די הענט פעכירן,

הערשעלע שלאָפּט,

ער קאַן זיך נישט רירן.

ס'בילן די הינט,

ס'ווייעט דער ווינט,

עס ציטערט דער אַלטער פאַר קעלט,

עס פּאַלט דער שניי

און באַדעקט זיי

מיט ווייסע תּכריכים אויפן פעלד.

נאָך דעם ווי מיר האָבן דעם יונגן מחבר געזען אַ פאַר מאָל אונטערגעשריבן מיט זיין פּוילן נאָמען אָדער זיינע איניציאַלן, ווונדערן מיר זיך צוליב וואָס ער האָט זיך איצטער געחתמעט: דבורה טשאַטשקעס. מעגלעך, אַז דאָס איז נישט מער ווי אַ קאַפּריוז, פון יענעם סאַרט, וואָס האָט זיך שוין געטראָפּן אין זיין היימשטאַט. דאָ זענען דאָך אַרויס די באַקאַנטע „ספּרי שעשויעים“, רעדאַקטירט פון דעם שפּעט־משכיל און אידעאָליזאַטאַר פון מתנגדים און מתנגדות איטשע פּערנהאַף, און אין איינעם פון די העפטן האָט זיך געדרוקט אַ ליד אונטערגע־שריבן: מרים טשערניכאַווסקי, און מיר ווייסן דאָך, אַז אויך משה לייב האַלפּערנס ערשטע לידער זענען געחתמעט געוואָרן: פּרידאַ האַלפּערן. יעקב גלאַטשטיין האָט געצייכנט קלאַראַ בלום, מאַקס וויננרייך האָט זיך אונטערגעשריבן שרה ברענער, און ח. א. שעפּס האָט זיך רוב ימיו אַרומגעטראָגן מיט אַ מיידלשן נאָמען, אלמי, וכדומה.

מעגלעך, אַז דאָס באַזונדערע מין ווייכקייט פון עגנונס באַלאַדע, אין וועל־כער דער שטומער כעס און פאַרבאַהאַלטענער אויפברויז ווערן פאַרשלונגען אין אַ מין צאַרטן רחמנות, לאַזט זיך באַטראַכטן ווי אַן אויסדרוק פון מוטערלעכער מענטשאַליטעט, כאַטש דער אמת איז מחייב צו זאַגן, אַז דאָס איינגעהאַלטנקייט פון כעס און אויפברויז און דאָס אויסגעהאַלטנקייט פון דעם אידיאַמאַטישן באַ־רעדעוודיקייט, אַריינגעדאַפּטשעט אין שמאַלע פּערזן, זענען אַ רמז אויף אַן עפישער נאַטור, וואָס שטעלט בלויז אויף זיך אַליין. אין די ביידע באַלאַדעס — סיי די אין וועלכער אַן אַרעמע משפּחה קוקט אַרויס אויף דער פּרייד פון חמשה־עשר־מתנות, וואָס דער טאַטע דאַרף אַטאַט ברענגען, און צום סוף שטעלט זיך אַרויס, אַז די מתנה איז דער געהרגעטער טאַטע גופּא; סיי די אין וועלכער אַן אַראַפּגעקומענער בלינדער זיידע מיט זיין פאַריתומט אייניקל קוקן אַרויס אויף דער פּרייד פון די פּורים־הכנסות און צום סוף ווערן זיי ביידע פאַרפרוירן אין שניי און קעלט — אין ביידע זעען מיר נישט בלויז אַ שטאַרקע השפּעה פון דעם

שאַרפּן סאַציאַלן באַנעם, וואָס האָט געשפּייזט די ייִדישע דיכטונג בעיקר אין איר אַנהייב און המשך, נאָר אויך אַן איבערבּראַך אַ גאָר קענטיקן אין עגנונס טע-
 טעמאַטיק. ווער עס האָט זיך באַמיט צו אַבסערווירן די ראַל פּון שבת און יום-
 טוב אין אונדזער ליטעראַטור פּון דער מיט השכלה און ווייטער, מוז זיך אַפּ-
 שטעלן אויף צוויי ליניעס — איין ליניע, וואָס ווייזט, אַז שבת און יום-טוב זע-
 נען דער איינציקער אויסשניט אין לעבן און אין שטייגער, וואָס די טאַטאַלע
 משכילישע קריטיק און היפּערקריטיק האָבן זיי באַטראַכט ווי אַ שוין־רעויר אין
 אַ וואַלד, וואָס איז הפּקר פאַר אַלע מינים יעגערס, און דיאַלעקטיש זענען סאַקע
 די שבתים און יום־טובים געוואָרן די ערשטע, שטילע, אַבער גרויסע אַפּפּרעג-
 פּונקטן פּון דעם משכילישן צוגאַנג; די אַנדערע ליניע, וואָס ווייזט, אַז שבת און
 יום־טוב זענען, אין זייער רשות, מבטל די ווידעראַנאַנדן אין ייִדישן לעבן, און
 צווישן זיי אויך — און אפשר: בעיקר — די סאַציאַלע ווידעראַנאַנדן, אַפילו די
 קלאַסן־ווידעראַנאַנדן. פאַראַן דערויף אַן אַ שיעור ראַיות און משלים, מיר וועלן
 איצט אַנווייזן בלויז אויף איין כאַראַקטעריסטישער שטעל ביי אייזיק־מאיר
 דיקן — אין זיין ספּראַ איבער ייִדן אין ליטע, וואָס באַשטייט פּון צוויי טיילן,
 דער ערשטער טייל איז אַ בעלעטריסטישער, כּולו אַנקלאַגאָריש: דער צווייטער
 טייל (ווייזט אויס אַן איבערגעזעצטער) איז אַ פּובליציסטישער, כּולו פאַרטיי-
 דיקעריש, און אין דעם טייל לייענען מיר: „און עס איז צו בעניידען זייער שטילעס
 פּרידליכעס און פאַרטיארכאלישעס לעבין וואָס זיי פירען אין זייערע שבתים
 און אין זייערע ימים טובים. דאש גאַנצע אידעשע נציאן שיינט דאן צו זיין
 איינע פּאמיליע, עס זיינען דאן אַפּין דיא טירען פּון דיא רייכען פּאר דיא אַרע-
 מען, מען באזוכט זיך איינער דעם אַנדערין און מען נעמט יעדערין אויף פּאר
 איינען גוטיך גאַסט און מען בעווירטעט אים זייער פּריינדליך און ברידערליך.
 עס איז דאן קיין שפור פּון שטאַלץ צו בליקען און דער נידעריגסטע פינדעט אין
 דעם גרויסן זיינעם גלייכין“ („דיא ירדען אין ליטע“, 1871, ז' 37—38). קומט
 אונדזער יונגער מחבר, וואָס לויטן אַנגענומענעם שאַבלאָן האָט ער דאָס אין זיינע
 ווערק פּון יוגנט אויף און ווייטער עפּיש אַרויסגעבראַכט דעם האַרמאָניע־גאַנג
 אין ייִדישן לעבן און ער צעברעכט, אין די צוויי בלאַאָדעס, דעם עצם אינסטר-
 מענט פּון דער דאָזיקער האַרמאָניע — דער יום־טוב, וואָס ווערט באַטראַכט ווי
 דער טאָג פּון אַחזות און דער טאָג, וואָס אין אים ווערן בטל די ווידעראַנאַנדן,
 דווקא ער ווערט געשילדערט ווי דער טאָג פּון צוזאַמענבראַך פּון יענעם
 אַחזות. אמת, ער באַנוגנט זיך ביז מיט האַלב וואַכעדיקע יום־טובים — חמשה-
 עשר און פּורים. אַבער אין אַ העברעישער דערציילונג פּון יענער צייט, וואָס
 איז געדרוקט געווען אין אליעזר רוקחס „הירדן“, איז דער פאַרשטערטער יום־טוב
 אַ שאַרפּערער — אין דער עצם סדר־נאַכט; נישט אַ רעליגיעז־נאַציאָנאַלער

(עלילת־דם), נאָר אַ סאַציאָנאַלער שטער. גראַטעסק פאַרשפּיצט האַבן מיר עס שפּע־טער אין „הכנסת כלה“ — די פאַרשטערטע סדר־נאַכט פון אַן אַרעמען ישיבת־בחור, וואָס האָט דאָס ערשטע מאָל געזאַלט טועם זיין פון שלאָפן אין אַ בעס ממש, און זיין באַגער ווערט אים פאַרשטערט אין דער מינוט, ווען זיין פוס דאַרף נאָך דעם סדר באַרירן דאָס ווייכע געלעגער. אַ פאַרגלייך מיט „החצוצרה נת־בישה“ פון ח. נ. ביאַליק, וווּ דער שטער איז בפּירוש אַ נאַציאָנאַלער (דער גירוש־אוקאַז פון דאַרף), זאָגט מער ווי אַ יעדער אַנאַליז. די משלים לאָזן זיך פאַרמערן און זיי באַווייזן, אַז אונדזער דערציילער איז געטריי געבליבן דעם באַנעם, וואָס האָט אין אים געדעמערט נאָך אין זיינע יינגלישע יאָרן, און וועלכער האָט זיך אויסגעלייטערט אין כלערליי סיי אויסגעברייטערטע און סיי פאַרטיפטע דרכים.

[כסלו תשכ״ח]

מאי „יונג-גאליציע“

א ווארט ביים פארטיילן די זיבנטע פּיכמאן־פרעמיע

א

שײַ עגנון, עליו השלום, דערציילט אונדז, אין זיין קליינעם סיפור מעשה „ולא נכשל“, ווי אזוי ער האָט כלימיו, געוואָלט געטריי בלייבן דעם נוסח־תפילה, וואָס ער האָט געירשנט פון זיין טאָטן, און דער טאָטע פונעם זיידן, און דער זיידע פונעם עלטער־זיידן, ביז צום גאָר ערשטן עלטער־עלטער־זיידן זייערן, דעם ראש־השבת, לוי בן יעקב אבינו. איז אים אָבער כל ימיו אויסגעקומען באַ קאָס — עס איז אים מחמת זיין אַרומשפּרייט צווישן איין מקום קדוש צום אַנדערן, אין זיין אייגענער געבוירן־שטאָט, און מחמת זיין וואָגל און וואָנדער איבער לענדער און שטעט, סיי אין גלות, סיי אין ארץ־ישׂראל, אויסגעקומען צו נע־ונדע־וען פון איין נוסח צום אַנדערן, אַ געווימל פון נוסחאות, און בלויז צוויי ווער־טער פון ברכת־המזון האָבן זיך אָפּגעהיט, און אַרום זיי דרייט זיך טאָקע דער גאַנצער סיפור־המעשה. צווישן אַנדערן דערציילט ער, אַז ווען ער האָט געווינט אין דייטשלאַנד, האָט ער זיך געוואַקלט צווישן מנהג־אַשכּנז און מנהג־פוילן וואָס דער גוישער טייך עלבע שייט אָפּ צווישן זיי, אָבער ווען ער איז געקומען אויף אַן אָרט, וווּ עס איז געווען אַ מנין חסידים, איז ער דאָרט אַריין, און היות ווי דאָס דאַונען זייערס גייט ווי אַ מזמור, האָט עס אים אַ צי געטאָן.

און כאָטש עגנון דערציילט דעריבער מיט דער זעלבער באַזאָכטער געלאָסנ־קייט, ווי ער דערציילט וועגן אַנדערע סאַרטן דאַונען, שפּירט זיך אַ מין דגש דערביי, דען דער לייענער דערמאַנט זיך דאָך, אַז אין אָנהייב סיפור האָט דער דערציילער צו וויסן געטאָן, אַז נוסח־חסידים איז געווען זיין סאַמע ערשטער נוסח, אזוי, אַז צווישן די שוּרן־פילט מען אַרויס, אַז ער האָט זיך דאָ, צווישן מנין חסידים, וואָס האָט זיך פאַרוואַלגערט אין גלות־אַשכּנז, פשוט מחיה געווען.

ב

עס איז, פאַרשטייט זיך, אַ משל, וואָס דער נמשל איז אונדזער־איינער, וואָס ס'האָט זיך אים געטראָפּן, אויב גישט דאָס זעלבע, איז כמעט דאָס זעלבע.

אַט, אַ שטייגער, נעמט מיך — שוין קרוב זעכציק יאָר, אַז איך נעם אָן באהבה די ספרדישע הברה, און דעם דקדוק מיט די מלעילים און מלרעים, דען אַ שפראַך מוז דאָך האָבן אַן אייבער־דיאַלעקט און אַ נאַרמאַטיוון שטייגער, און איך פיר מיך לויט איר, פעסט און סטריקט, אין מיין שמועסן, לעקציעס, אויך ביים דאַונען; אָבער ווען איך בין געווען אין לאַנדאָן האָב איך אָפגעזוכט אַ בראַדער שול, אפשר וועל איך הערן מיין גאָר ערשטן היימישן נוסח, האָב אָבער געטראָפן בלויז אַ שילד וווּ בראַד איז געווען פאַרקנסט מיט נאָך צוויי שטעט און אַ שלאָס אויף דער טיר. יאָ, זייענדיק אין ניריאַרק, האָב איך יעדן שבת געדאַונט אין דער בראַדער שול אויף בראַדוועי, געהערט פונעם לעצטן בראַד־דער רב, ר' משה שטיינבערג און פון מיין קרוב, ר' הערשל רובין, בראַדער נוסח מיט אַלע פיטשעווקעס, און האָב מיך פשוט מחיה געווען. דעסגלייכן נעם איך, זינט צוואַנציק יאָר, וואָס איך בין אַן אַקאַדעמישער לערער פון דער ייִדישער שפראַך און ליטעראַטור, באהבה אַן די ליטווישע הברה און דעם יוואַ־אויסלייג, דען אַ שפראַך מוז דאָך האָבן אַן אייבער־דיאַלעקט און אַ נאַרמאַטיוון שטייגער, און וואָס שייך רשות הרבים באַנוץ איך עס אויך ביים פירלייענען און שרייבן, אָבער אַז עס קומט מיר אויס, יאָר־יערלעך, ט״ו אייר, דעם אזכרה־טאָג פון מיין שטאָט, צו רעדן פאַר מייע לענדס־לייט, רעד איך ווי איך האָב גערעדט אין דער היים, און בין מיך פשוט מחיה.

אמת, מיט מיין גאַנצער איבערגעגעבנקייט צום אייבער־דיאַלעקט און צום נאַר־מאַטיוון שטייגער, טוט מיר אַ מאָל די צונג אַפ אַ שפּיצל. אַט פאַרבייט זיך מיר, אין העברעיִשן שמועס, אַ מלרע אויף אַ מלעיל; און אַט פאַקט זיך, אין אַ ייִדי־שער לעקציע, אַריין אַ גאַליציום, און פאַרפאַלן. אָבער, ווי האָט געזאָגט שמריהו לעווין: ווער איז אַן עס־הארץ? אַן אשכנזער, וואָס קען זאָגן די גאַנצע הגדה של פסח אויף ספרדיש, און פאַרהיקעט זיך נישט, אַפילו איין איינציק מאָל. אַזוי לאַזט זיך אויך זאָגן — ווער איז אַן עס־הארץ? אַ גאַליציאַנער, וואָס רעדט אַ קאַרגע שעה אַפ ליטוויש ייִדיש, און פאַרהיקעט זיך נישט אַפילו איין איינציק מאָל.

ג

קעגן וואָס האָב איך געבראַכט דעם משל מיטן נמשל, — קעגן דעם, וואָס איך האָב געהאַט אַ טאַפלטע הנהא, ווען מען האָט מיך אויך האַיאַר פאַרבעטן צו האַלטן אַ לעקציע ביים פאַרטיילן די פּיכמאַן־פרעמיע. ערשטנס, ווייל עס האָט זי געקראָגן אברהם משה פוקס; צווייטנס, ווייל איך האָב לכבודו באַשלאָסן אַפֿ־צוהיטן אַקוראַט דעם דיאַלעקט, ווי די צונג איז אונדז ביידע געוואַקסן. אמת, עס איז אַ נאָך, וואָס דערגרייכט דעם צוהערער און דערגרייכט נישט דעם לייענער,

כיבע איך זאל אָנווענדן אַ באַזונדערן פּאַנעטישן אויסלייג, און דאָס וואָלט שוין געווען אַ צו גרויסער טורח-הציבור.

דער ענין פון מיין לעקציע איז געווען, ווי דאָס קעפל גייט: יונג-גאַליציע, אַ טעמע, וואָס פּאַסט זיך פּאַר א. מ. פּוקס, דעם נעסטאַר פון דער באַוועגונג, וואָס וועגן זיין געשטאַלט און זיין אויפטו, האָב איך בפרטות געשריבן אין ערשטן באַנד פון מיין בוך: „אבני מפתן“, אין אַ מאמר, וואָס הייסט: נוסח קאַרדאַן, וואָס קאַרדאַן, אָדער קאַרדון מיינט, האָב איך דערנומלט באַריכות געשריבן אין דער „ישראל-שטימע“, אָבער פאַר אונדז איצט וועט גענוג זיין, אַז עס מיינט, בעיקר, מזרח-גאַליציע אין די טיילן, וואָס זענען נאָך די אויפטיילן פון אַלטן פּוילן, פון וואָלין און פּאַדאַליע, צוגעפּאַלן צום האַבסבורגישן עסטרייך. איך האָב אָבער אין מיין מאמר איבער פּוקסן בלוזי מרמז געווען, אַז איך רעד וועגן אַ באַזונדערן קאַרדונער נוסח אין דער דערציילערישער ליטעראַטור אונדזערער;

און וויל איצט, קלאַר דערקלערן, וואָס האָט מיך דערצו באַוווּיגן.

עס איז די עובדא, אַז כמעט אַלע טאַלאַנטן, וואָס גאַליציע האָט, פאַר דער ערשטער מלחמה און נאָך איר, אונדזער פּראָזע-ליטעראַטור צוגעשאַנצט, שטאַ-מען נישט בלוזי פון מזרח-גאַליציע, נאָר ממש אויף דער ליניע פון קאַרדאַן, און עטלעכע זענען גאַנענט צו איר, און קיינער דערגרייכט נישט דעם סאַמע צענ-טער. אַט האָבן מיר אויף דער ליניע דעם היוונעווער פּישל וויטקאווער (אימ"ן), דעם לאַפּאַטינער אָשר באַראַש, דעם יעזשענער אברהם משה פּוקס, די סקאַ-לאַטער פּראַדל שטאַק, דעם מילניצער ישראל אַשנדאַרף, די לאַנאַוויצער איטשע מעצקער און רחל אויערבאַך, דעם קיפּיטשיניצער בנימין רעסלער, דעם ביטשאַ-טשער ש"י עגנון, דעם איסטשטשקער שלמה ביקל, און נישט אַ סך ווייטער פון דער ליניע — דעם סאַלאַטווינער טיגער, דעם מיידאַנער בער האַראַוויץ, דעם סטאַרוניער ראובן פּאַהן, דעם קילימייער ירחמיאל גריין, און אַ קאַפּ אַפּזייטיק — די בורשטינער דבורה פּאַגל, די פּאַדליסקער רחל קאַרן.

מער ווי אַנדערהאַלבן מנינים פון פּראָזאַקער, במשך צוויי דורות, און כמעט אַלע אויף דעם זעלבן, גענוג שמאַלן געאַגראַפּישן פּאַס, און כמעט אַלע זעען און ווייזן, אין זייערע שאַפּערישע אויפטוען, דאָס לעבן און וועזן פון דעם דאָזיקן פּאַס, ווי אַן עולם ומלואו, און ביי דעם גאַנצן חילוק פון ניוואַ און ראַנג. לאַזט זיך רעדן מכוח אַ בשותפותדיקן נוסח — דאָס איז אַ פּאַקטאַר וואָס האָט אַ חשיר בוח, סיי אין דער ליטעראַטור-געאַגראַפּיע, סיי אין דער ליטעראַטור-היסטאָריע, בפרט אַז ביידיע, סיי די געאַגראַפּיע, סיי די געשיכטע, האָבן זייער מקור אָדער אַנשפּאַר אין דער באַוועגונג, וואָס רופּט זיך יונג-גאַליציע, אירע וואַרצלען און פּאַרצווייגן.

נאָר איידער מיר שמועסן וועגן דעם קאַנאַר — „יונג־גאַליציע“, איז כדאי זיך אָפּצושטעלן אויפן שטאַם — אַלט־גאַליציע, און דעם גאַנצן בוים — גאַליציע בכלל. ווער עס רעדט וועגן דעם גאַנג פון איר ליטעראַטור אין די לעצטע דורות, היט געוויינלעך אָפּ אַ סכעמע, וואָס זאָגט: נאָך דער תקופה פון השכלה־אויפבלי איז געקומען אַ תקופה פון עפיגאַנישער מאַנאַטאַניע, וואָס האָט זיך געשלעפט, ביז עס האָט זיך פונאַנדערגעפאַכעט אָן אויפלעבערישער ווינט, וואָס איז גע־קומען פון יענער זייט קאַרדאַן, פון רוסלאַנד, און עס האָט פּלוצעם אַ שפּראַך געטאַן אַ בינטל טאַלאַנטן, וואָס האָבן ביז גאָר באַרייכערט די צווישפּראַכיקע ליטעראַטור אונדזערע. איז פאַראַן אין דער סכעמע אַ היפשע מאָס אמת, אָבער ווייט נישט דער גאַנצער אמת.

קודם כל איז פאַראַן די אַלטע קשיא פון צענטער און פעריפעריע — אייער־נעכטן איז דער צענטער דאָ און די, נישט בלויז נאָענטע, נאָר אויך ווייטערע, פעריפעריע דאָרט, און נעכטן פונקט פאַרקערט. אַט, אַ שטייגער, ערשט מיט אַ פאַר דורות צוריק איז דער צענטער אין בראַד און טאַרניפּאָל און זיין פע־ריפעריע — אין אַדעס, און מיט קוים אַ צוויי דורות שפעטער איז עס פונקט פאַרקערט. איז יונג־גאַליציע טאַקע אַנטשטאַנען אין אַ צייט, ווען עס איז גע־גאַנגען אָן אויפּפרישנדיקע השפעה פון די צענטערס — אַדעס, וואַרשע ווילנע, אַפילו ניריאַרק. און נישט בלויז חיבורים (ביכער, בלעטער) האָבן משפיע געווען פון דער ווייט, נאָר אויך מחברים פון דער נאָענט — איך האָב נאָך געקאַנט נאַכקאַנטראַלירן וואָס פאַר אַ באַטייט עס האָט געהאַט דאָס קנאַפע ביסל צייט, וואָס בערדיטשעווסקי האָט דאָ פאַרבראַכט, שוין אָפּגעשמועסט פון דער טיפּער השפעה פון י. ה. ברענער און ג. שאַפּמאַן, וואָס זענען אַ לענגערע צייט געווען אין לעמבעריק, אַדער פון אברהם רייזען, וואָס איז געזעסן אין קראַקע. אַהער געהערט אויך משה קליינמאַן — וואָס די השפעה זיינע איז געווען ווייניקער אין דער טיף און מער אין דער ברייט, און דאָך האָט ער מער אויסגענומען ווי אַ סך ווערטיקערע אָבער היימישע פאַרשוניען. דאָס גלייכן לאָזט זיך זאָגן וועגן אברהם וויעוויאַרקע, און אַפילו שמאַי האַלאַטניקאָוו, וכדומה. שוין אָפּגעשמועסט פון די טריומפּאַלע אויפּטריטן פון אייבערשטן ראַנג — שלום־עליכם, מאַריס ראַזענפעלד, און די דעלעגאַטן פון דער טשערנאָוויצער שפּראַך־קאַנפּערענץ — י. ל. פּרץ, שלום אַש, ה. ד. נאַמבערג. דאָס זענען דאָך ממש געווען יום־טוב־טעג און די גאַליצישע שטעט און שטעטלעך. ווי אַ פיקאַנטער משל, כמעט אַ סימבאָל, קאָן דאָכט זיך, דינען מלך כמעלניצקי — נישט פון די אשלי רברבי, אָבער דער אוקראַנישער לירישער טאַן זיינער איז געווען אַזוי ווייט באַליבט, אַז ווען דער יונגער אָנהייבער חנא זכריה בערגנער האָט זיך אויסגעקליבן אַ פּסעוור־

דאָנים, וואָס האָט געמאַכט פאַרגעסן זיין אמתן נאַמען, איז עס געווען מלך ראָד-וויטש — דער צונאַמען איז געווען פון למד שאַפיראַס אַ נאַוועלע-העלד, דער נאַמען ווייטער גייט פון מלך כמעלניצקי.

אַבער אַ ווינט, אַפילו אַ גאַר גוטער, געבענטשטער ווינט, מאַכט נאָך נישט דעם בוים, זיין שטאַם, זיינע וואַרצלען; זיי מוזן זיין פריער, און ער, דער ווינט, קאָן נאָר אַ פלאַטער טאָן און אויפפרישן דאָס חיות.

ה

לוינט זיך טאַקע אַ קוק צו טאָן, ווי האַלט עס מיט דער אַנגענומענער סכעמע אונטער אַ קריטישער לופע. ראשית, ליידיט דער חשבון אירער פון אַ וואַזשעם מאַנאַ — לויט אים קומט אויס, אַז די עפיגאַנישע מאַנאַטאַניע, אַפילו זי זאָל זיין הכצעקתה, איז חל אויף דער גאַנצער גאַליצישער קולטור-גייסטיקייט, בשעת זי איז באמת חל בלויז אויף דער השכלה און איר ירושה, וואָס האָט נישט געקאַנט נישט אַפבליען, בשעת אַנדערע גייסטיקע און מער איינגעפונדעוועטע שטראַמען האָבן זיך נישט בלויז געהאַלטן, נאָר אַפילו געשטאַרקט. האָט דאָך אין דער צייט פון דער השכלה און נאָך איר געבליט למדנות, וואָס האָט אַנגע-פירט דעם געראַנגל פון דער הלכה מיט דער נייער ווערקלעכקייט, און האָט אויפגעשטעלט אַ שורה פון גדולי תורה, אַנגעהויבן פון דעם „קצות החושן“, דעם „דעת קדושים“, דעם „נטע שעשועים“, דורכן „בית אפרים“, דעם „נדרי זריון“, דעם „שואל ומשיב“, און דעם „בית יצחק“, און פאַרענדיקט מיט דעם „הרי בשמים“ און דעם „מתנה אברהם“. איך האָב אַ מאָל געהאַט אַ שמועס מיט ש״י עגנון וועגן דער דאָזיקער שורה, און מיר האָבן דערמאַנט עטלעכע שורות אין פּוילן, ליטע און זאַמוט, און פון זיי צוריקגעקומען צו דער שורה פון די משכ״י לים און מאַדערניסטן, האָט ער געפרעגט וווּ איז, איינגטלעך, דער הויכפונקט פון אונדזער גייסטיקער פאַטענץ און אינטעלעקטועלן באַמי, צי ביי די שרי קודש, צי ביי די שרי חול, און אַ זאָג געטאָן: ניין, אין דער גאַנצער נייער ליטעראַ-טור אונדזערער איד, לעת עתה, נישטאָ ווער עס זאָל זיך גלייכן, נישט בלויז צום ווילנער גאון, נאָר אויך צום רוב פון די, וואָס מיר האָבן דערמאַנט. און די קשיא איז: וואָס איז עפעס אונדזער גאוה אַזוי אויפגעשרויפט? און עס איז נישט געווען קיין אַנשטעל פון עניוּות, נאָר אַ פראַבלעם, וואָס לאָזט זיך נישט מיט דער האַנט אַוועקמאַכן.

אַבער צוריק צו אונדזער חשבון — לעבן בלי פון למדנות האָט אויך גע-האַלטן שטאַט חסידות, און אויף וויפל דער דינאַסטישער פרינציפ זאָל נישט טויגן, זענען נישט בלויז פראַטאַפלאַסטן, ווי אַ ר' משה לייב סאַסעווער, ר' מאירל פרימישליאַנער, ר' הערש זשידיטשעווער, נאָר אויך שפעטערע, בעיקר דער סינ-

טעטישער טיפ פון גדלות אין תורה און אין חסידות, ווי עס רעפּרעזענטירט אים ר' חיים צאַנזער, פאַרשוּינען פון הויכן גייסטיקן און מענטאַלן שטעל און פאַרנעם. און וואָס ס'איז דער עיקר — וואָלט השכלה געווען אַליין אויפן מאַרק, וואָלט אפשר דאָס ייִדישע גאַליציע אַ פנים געקריגן, ווי עס האָבן געקריגן דאָס ייִדישע בעהמען און מעהרען, אָבער ווייל זי האָט זיך געמוזט באַרען מיט למדנות און חסידות, וואָס האָבן ממילא אָפּגעהיטן היימישע ווערטן, ווי שפּראַך און שטייגער, האָט זי, אויב נישט גענעטיש, טאָ דיאַלעקטיש, פאַרהאַלפן סיי די אַזוי גערופענע מיטלערע און סיי די אַזויגערופענע אונטערשטע געזעלשאַפטלעכע שיכטן אויס־צוצייטיקן אַן אינטעליגענציע, וואָס איז געווען באַהעפט מיטן מהות און דרך פון פּאַלק, זיינע ווערטן און קנינים, וואָס האָבן נישט פאַרמאָגט די גאווה פון רוב משכילים און האַלב־משכילים, וועלכע האָבן זיך געמאַכט אַ מענטליק, אַז זיי טוען דאָס אַ באַזונדערן חסד דעם פּאַלק, וואָס זיי קערן זיך אַן מיט אים. זיי האָבן אָבער פאַרמאָגט יענע אַרגאַנישע און ממילאדיקע צניעות פון קינדער, וואָס האָבן, כדרך הטבע, ליב זייער טאַטע־מאַמע.

דאָס איז, בעצם, אויך דער אינעווייניקסטער סובסטראַט און די אויסווייִניקסטע רעם פאַרן אויפקום פון „יונג־גאַליציע“, און דער דרויסנדיקער ווינט האָט מער נישט באַדאַרפט ווי אַראָפּנעמען די שאַל, וואָס וואָלט זיך, פּרזער אַדער שפּעטער, אַליין געשפּאַלטן. אָבער אַזוי אַרום איז דער באַגריף „יונג־גאַליציע“ אַ סך ברייטער און טיפּער ווי דער טערמין, וואָס זיינע אידעאָלאָגן האָבן אים פאַרטראַכט, אַדער תּופּס געווען.

1

איך ווייס נישט, וועמען עס געהער דער פּאַטענט פון דעם טערמין, מעגלעך צו ביקל־שפיצער, על כל פנים האָט אים אַנזעלם קליינמאַן אויסגעפיעשטשעט און נאָך געפרוּווט דערהאַלטן, ווען ער איז זיך שוין איבערגעוואַקסן. אָבער מען דאַרף זיך נישט לאָזן פאַרפירן פונעם נאָמען — ער האָט, פשיטא, נישט קיין שייכות צו שפּעטערע דערשיינונגען ווי „יונג־ווילנע“, „יונג־לאַדזש“, „יונג־זאַגלעמביע“, „יונג־וואַליך“, לאַ כל שכן „יונג־ישראַל“. ער האָט גיכער אַ דרויסנדיקע שייכות צום אַמאַליקן „יונגעס דויטשלאַנד“ און צום דעמאַליקן „מלאַדאַ פּאַל־סקאַ“, און אַן אינעווייניקסטע שייכות צו אונדזערע „יונגע“ אין אַמעריקע, בפרט אַז צווישן די פּראַמינענטע חברים זייערע האָבן זיך גערעכנט דער זלאַטשיווער משה לייב האַלפּערן, דער נאַראַיעווער יצחק רייז, אַ נאָמען, וואָס דער פּסעוֹר דאַנים זיינער, משה נאָדיר, האָט אים אַרויסגעשטויסן, און דער פּראַגראַמאַטיקער פון דער גרופּע, דער גרויס־ראַדאַמישלער ראיבן אייזלאַנד. אָבער פאַראַן אַ שטיקל חילוק — די „יונגע“ זענען כמעט אַלע איינשפּראַכיק;

יִיִּדִיש, און דער היפשער יוצא מן הכלל, י. י. שוואַרץ, וואָס איז שאַפּערִיש כמעט צווייִשפּראַכיק, קל וחומר דער פּיצינקער יוצא־מך־הכלל, דאָס איינציקע העברעיִשע לידל פון ראובן אייזלאַנד, באַשטעטיקן בלויז דעם כלל. דאָ, ביי „יונג־גאַליציע“, האָבן מיר צו טאָן מיט אַ טאַפּלטער טאַפּל־שפּראַכיקייט, — אָדער דער צווילינג איז אַ היימישער; לשון עברי און לשון ייִדיש, אָדער דער צווילינג איז אַ געמישטער: היימיש לשון קודש און לעז. וואָס שייך דעם ערשטן צווילינג — האָבן מיר אים ביי אַשר באַראַש און ש״י עגנון, וואָס האָבן אין אָנהייב געשריבן אויך ייִדיש, און שפּעטער אַריבער צו העברעיִשער מייסטער־פּראָזע, אַ סך לענגער האָבן מיר אים ביי ראובן פּאהן, און גאָר בולט ביי א. צ. גרינבערג, אַ מאדים אויף די הויכע שטאַפלען פון ייִדישער און העברעיִשער פּאַ־עזיע, און די טאַפּלקייט האָט זיך געצויגן ביז דניאל לייבל, משה גראַס־צימער־מאַן, משה שטאַרקמאַן און פון ייִנגערן דור — שמשון מעלצער, שלמה שיינהויט (שנהדח) און דוד אַפטיקער (רוקח). וואָס שייך דעם אַנדערן צווילינג — היפּער איך איבער די דייטשישע לידער פון משה לייב האַלפּערן אין דער ווינער „אַר־בייטער צייטונג“, אַן עפיזאָד אין לעבן פון איינעם פון די גרויסע און אפשר פּיר נעם גרעסטן דיכטער, צווישן די „יונגע“, דעסגלייכן טו איך עס לגבי די ערשטע פּוילישע לידער פון מלך ראָוויטש און רחל קאַרן, אָדער די ערשטע דייטשישע לידער פון מלכה לעאַפּאַלד (לי), אויך אַן עפיזאָד אין לעבן פון די ייִדיש פּאַעטן. איך רעד בעיקר וועגן שמואל יעקב אימבער, וואָס האָט כל ימיו געשריבן סיי ייִדיש סיי פּויליש, און דאָס אין אַן אינטערעסאַנטן מסתמא גאַרנישט צופּאַליקן, פּונקציאָנעלן אויפטייל: ייִדיש — בעיקר לירישע פּאַעזיע, פּויליש — בעיקר פּאַלעמישע פּובליציסטיק, און איז געווען אַ שפּראַך־מייסטער דאָ און דאָרט. אויך די ליניע האָט זיך ווייטער געצויגן — פּויליש און ייִדיש האָבן געשריבן משה (מאָריצי) שימל, דבורה פּאַגל, האַראַצי סאַפּרין; פּויליש און העברעיִש האָט געשריבן אַנדאָ פּינקערפּעלד (עמיר) וכדומה.

2

אויב מיר ווילן זיך באַקענען מיט אַ נוסח, גאַנג, אַ שול אין דער ליטעראַטור, האָבן מיר דערצו בעיקר פּיר מקורות, — די ליטעראַטור גופא, די קריטיק, זכר רונות, וויסנשאַפּטלעכע פּאַרשונג. וואָס שייך דער ליטעראַטור גופא, בעטן זיך, לשם אַריענטאַציע, פּאַסיקע אַפּקלויבן, אָבער פּאַראַן בלויז אין תּחום פון ליריק — „די קליינע אַנטאַלאָגיע פון דער ייִדישער ליריק אין גאַליציע, 1897—1935“ (וויזן, 1963) רעדאַקטירט פון מענדל נייגרעשל און אליעזר שינדלער. אָבער אין תּחום פון פּראָזע, סיי דערצייילונג, סיי קריטיק, סיי פּובליציסטיק, פעלט אַזאַ אַריענ־טאַציע־אינסטרומענט, און ווער ווייסט, אויב און ווען מיר וועלן עס האָבן. אַוודאי

איז גוט, וואָס דער שטאַרקסטער פּראָזאַיקער פּון „יונג־גאַליציע“, א. מ. פּוקס, האָט אַרויסגעגעבן דאָס רעפּרעזענטאַטיווע בוך זיינס „די נאַכט און דער טאַג“ (1961), אָבער דאָס בוך פּון דער שטאַרקסטער פּראָזאַיקערין פּון יענע קאַנטן, פּראָדל שטאַק, „דערציילונגען“ (1919) איז היינט אַ ביבליאָגראַפישע זעלטנקייט. וואָס שייך קריטיק — האָט „יונג־גאַליציע“ געהאַט און נישט געהאַט קיין מזל — צוגלייך מיט די פּאָעטן און פּראָזאַיקער איז אויפגעשטאַנען אַ קריטישער מיטגייער און פּירגייער צבי ביקל־שפיצער — זיינע אַרבעטן וועגן אָנהייב פּון די יונג־גאַליציאַנער, וואָס ער האָט טאַקע אין עצם אָנהייב געשריבן און גע־דרוקט, זענען ביז היינט די אויטענטישסטע דאַקומענטן, אָבער לאַ די וואָס ער האָט זיך שפּעטער אָפּגעגעבן בעיקר מיט ייִדיש טעאַטער, איז ער, אין זיין דריי־סיקסטן לעבנס־יאָר, פּאַרשניטן געוואָרן, און איז פּאַרגעסן געוואָרן, און ערשט צוואַנציק יאָר נאָך זיין פּטירה האָב איך וועגן אים געשריבן אַן אויספירלעכן מאמר אין „מאזנים“, וואָס איז איצט אַריין אין צווייטן באַנד פּון מיין בוך „אבני מפתן“, און צום דרייסיקסטן יאָרצייט זיינעם האָב איך אַרויסגעגעבן, אין אַ העברעיִשן נוסח, זיין עזבון, אָבער דער ייִדישער אַריגינאַלער נוסח וואָרט נאָך עד היום אויף אַ גואל. איך שטעל זיך אויף אים לענגער אָפּ, ווייל כאָטש איך גע־דענק די ראַל פּון יצחק שיפּער און מאיר (מאַקס) בינענשטאַק, האַלט איך, אַן מיט ביקל־שפיצער הייבט זיך אָן דאָס קלאַרע, קריטיש־באַלזיכטענע, אייגענע באַווסטזיין פּון „יונג־גאַליציע“.

וואָס שייך זכרונות — געהערן אַהער קודם־כל קאַפיטלען פּון ראַוויטשעס גאַר אינטערעסאַנטע מעמואַרן אין „מעשה־בוך פּון מיין לעבן“. לסוף, וואָס שייך פּאַרשונג, האָבן מיר אַ וואַגיקן אָנהייב — די אויספירלעכע מאַנאָגראַפיע פּון מענדל נייגרעשל „די מאַדערנע ייִדישע ליטעראַטור אין גאַליציע, 1904—1918“, וואָס איז אַריין אין געזעמל „פּון נאַענטן עבר“. און כאָטש ייִדיש אַליין שעפּט נישט אויס „יונג־גאַליציע“, איז עס לעת־עתה היפּש און גענוג, און וואָס עס בעט זיך איז: המשך יבוא.

[תמוז, תש"ל]

דריטע פרשה

צווישן אוניקום און קוריאז

א וואָרט ביים פּאַרטיילן פון דער ערשטער יעקב־גראַפער־פרעמיע

א

ווען איך וואָלט באַדאַרפט צו געבן אַ קורצע דעפּיניציע פון יעקב גראַפער, דעם פּאַרשוין און זיין אויפטו, וואָלט איך מיד, קודם כל, פאַררופן אייף הללס קלוגן זאַג: אל תדון את חברך עד שתגיע למקומו, טייטש: זאַלסט נישט משפטן דיין חבר, איידער דו דערשלאַגסט זיך צו זיין פּלאַץ; און נאָך דעם ווי איך וואָלט דערגרייכט זיין שטאַנד, און געפרוּווט זיך אין אים סוביעקטיוו איינלעבן און אים אַביעקטיוו אַנאַליזירן, וואָלט איך געזאָגט, אַז דער דאָזיקער חבר מיינער איז, אין זיין אַרט, געווען אַן אוניקום, וואָס האָט זיך געווערט צו ווערן אַ קוריאַז, און האָט זיך פון ביידע נישט אויסגעהיט. ער איז געווען אַן אוניקום — דאָס חורן איבער אַלע זיינע אָפּשאַצערס, אויפן סמך פונעם פשוטן ביאַגראַפישן פאַקט, אַז ער איז געווען דער ערשטער און איינציקער מאַדערנער ייִדישער פּאַעט אין אַלט־רומעניע פון פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה, און דאָס אין אַ סביבה, וווּ די ייִדישע אינטעליגענציע האָט נישט געהאַט קיין קאַנטאַקט מיט דער לעבעדיקער ייִדישער ליטעראַטור, און אויב זי האָט פון איר עפעס דערשמעקט, איז עס מכלי שני, אין רומענישע איבערזעצער־ווערסיעס, און האָט אויך געהאַלטן אין איין פאַרלירן דעם צובונד צו דער לעבעדיקער ייִדישער שפּראַך, און האָט זי נאָך פאַרשטאַנען בעל־פה, אָבער שוין נישט בכתב ובדרוק, כאַטש די מאַלדאָוער שטעט און שטעטלעך האָבן פאַרמאַגט אַ יאָדערדיקן און זאַפטיקן ייִדיש, וואָס איז גרונטיק געווען אָפּגעהיטענער, ווי אין אַנדערע ישובים.

פאַר דער דאָזיקער אינטעליגענציע, בעיקר די טיילן וואָס זענען געווען, סיי נאַסטאַליש, סיי פאַראַראַמאַטיש, ייִדיש־נאַציאָנאַל געשטימט, איז דאָס אוניקום יעקב גראַפער געווען דאָס גרויסע געווינס — זיינע לידער, איבערגעדריקט, אָדער איבערגעשריבן מיט לאַטיינישע אותיות, האָבן דאָס זיי פאַרהאַלפן איינצושטילן אָדער איינצושלעפּערן דעם ווידעראַנאַנד צווישן גוטן און ביזן געוויסן; זיי זענען דאָס געווען דאָס ברעקל ייִדישער שבת אין דער גרויסער דייזשע פון זייערע שפּראַכלעך פאַרגווישטע ששת ימי המעשה, און אַזוי האָט מען די לידער גע־

לייענט און געזונגען, מעמאָרירט און דעקלאַמירט, און אזוי זענען זיי געוואָרן
דאָס שינדל פֿון כלערליי אַקטן און אַנטראַקטן.

ב

אַבער ער, יעקב גראַפער גוסא, האָט זיך געווערט צו ווערן אַ קוריאַז —
ווי ווייט דאָס מענטשלעכע־אַלצומענטשלעכע, וואָס חנפעט אונדז אַלע אונסער,
זאָל אים נישט געווען ליב און ניהאָמאָכן דעם אויסנעמעלעכן מעמד פֿון אַ פֿאַר־
העטשלטן בן־יחיד, וואָס אַ גרויסער ציבור איז מיט זיין געטריישאַפט מכּפּר
זייער אייגענעם פֿאַרראַט, האָט ער געוואָלט גאָר עפעס אַנדערש. איז ער דאָך
פֿון קינדווייז אויף נאַכגעאַנגען פּוסטריט דער לעבעדיקער העברעיִשער און
יִדישער ליטעראַטור, האָט ער זיך דאָך, אַ יונג בחורל, צוגעהערט צו די וויכוחים
פֿון דער טשערנאַוויצער שפּראַך־קאַנפּערענץ און האָט זיך דאָרט איינגעקוקט,
פנים אל פנים, אין די געשטאַלטן פֿון אַ בירנבוים, פּרץ, זשיטלאָווסקי, אַש, נאָמ־
בערג און האָט, אַ פֿאַר יאָר שפּעטער, דורך הרב ד״ר יעקב נאַכט, זיינע ליידער
געשיקט צו ביאָליקן קיין אַדעס און געקריגן פֿון אים אַ קאַנסעס, אַז די ליידער
זיינע „מעידים בכּותבם שהוא בעל כשרון גדול ואריגינאלי; ילך בכּוחו“, טייטש:
זיי זאָגן עדות אויפן שרייבער זייערן, אַז ער פֿאַרמאָגט אַ גרויסן, אַריגינעלן
טאַלאַנט; זאָל ער שפּאַנען מיט דעם כּוח זיינעם; און וואָס, אַ יאָר שפּעטער,
האָט ער טאַקע גענומען דרוקן זיינע ערשטלינגען ברשות הרבים, אין ווילנע —
אין שמואל ניגערס „יִדישע וועלט“ — אין אין לעמבעריק. הייסט עס, אַז ער
האָט זיך געפילט ווי אַ פּונקט אויף דער גרויסער יִדישער קולטור־מאַפע, אַ מאַש
אין דער קייט פֿון דער מאַדערנער יִדישער ליטעראַטור, וועלכע די סביבה אַרום
אים האָט נישט געוואָסט און ממילא פֿאַר איר געהאַט אַ גאָר קנאַפע פֿאַרשטאַנ־
דעניש.

אין דעם זינען מעג מען אפשר אויסטייטשן די עובדא, אַז כאָטש ער האָט
זיך נישט געאיילט אַרויסצוגעבן זיינס אַ בוך, האָט ער אויפן שוועל פֿון דער
ערשטער וועלט־מלחמה, מיט אַ גרופּע נאַענטע — מאַטי ראַבינאַוויטש, פּראַיקע
וואַלדמאַן, ראובן זעליקאוויטש — (דאָס איז דער מאַלער ראובן רובין) — און
יעקב באַטאַשאַנסקי, געפרוּווט שאַפן אַן אַרגאַן פֿאַר דער מאַדערנער יִדיש־
ליטעראַטור אין אַלט־רומעניע, און די פֿאַר העפּטלעך „ליכט“ און די ערנצטע
און הומאָריסטישע אַנעקסן צו זיי, זענען אַן עדות, נישט בלויז דערצו, ווי ווייט
דער אוניקום פֿון אַ מאַלדעווער מאַדערנעם יִדיש־דיכטער האָט געוואָלט אַרויס
פֿון זיין בן־יחידשקייט, און ווי ווייט דער קוריאַז פֿון אַ מאַלדעווער מאַדערנער
יִדיש־ליטעראַטור האָט געוואָלט אַרויס פֿון זיין אויסטערלישקייט, נאָר אויך
דערצו, ווי ווייט די דאָזיקע יִדיש־פּראָווינציע האָט געפרוּווט זיין לפחות אַ קליי־

נער געבער, איידער זי איז ראַפּטאַם געוואָרן אַ גרויסער נעמער, ווי עס איז געשען מיטן פּאָליטיש־טעריטאָריאַלן אויסברייט פון רומעניע, ווען עס זענען צו איר צוגעקומען די שכנישע פּראָווינציעס, מיט זייערע מאַסן יידן און ייִדיש־שאַ פּערישע כּוחות.

אַודאי דאַרף מען זיך אין אַפּשאַץ פון די מאַגערע העפּטלעך „ליכט“ היטן פאַר אַ גוזמא־לרובּא, אַן איבערשאַץ, און זיי נישט איינרעדן, וואָס אַ שפּעטער באַמבאַסטישע קאַנסטרוקציע האָט זיי געפרוווט איינרעדן; אָבער מען דאַרף זיך אויך היטן פאַר אַ גוזמא־למיעוטא, פאַר אַן אונטערשאַץ, וואָס אַ נאָך שפּעטערע ביטולדיקע רעוויזיע פון דער דאָזיקער קאַנסטרוקציע פּרוּווט זיי אויסרעדן. אַודאי שפּירט זי דאָ אַ וואַקל צווישן נאָך און שוין, צווישן דעם חשש אַז בעצם איז עס אַן אַנשטרענג צו דערהאַלטן אַ נעכטן, כּדי די אַרעמע און איינגעשרומט־פענע ייִדיש־ווירקלעכקייט פון דער אינטעליגענציע זאָל נישט אַרעמער און איינ־געשרומפּענער ווערן, און צווישן דעם גלויבן, אַז עס גייט דאָ אין אַן אויפ־שוונג צו דערקעמפן אַ מאַרגן, כּדי דער אָנהייב פון אַ פּרישער און צעפּליגלטער ייִדיש־מעגלעכקייט זאָל אַלץ פּרישער און צעפּליגלטער ווערן, און דאָס ווי אַ באַוווּסט־אַרגאַנישער טייל פון דער ייִדישער כלל־ליטעראַטור.

די קשיא, צי האָט אים, גראַפּערן, דער „ליכט־אויפּטו און די אַטמאָספּער אַרום אים, וואָס האָט געהאַט בפּירוש סימנים פון אַ טיטיק באַוועגונג, באַפּרייט פון זיין אַליינקייט, לאַזט זיך נישט אַזוי לייכט פאַרענטפּערן. זי האָט עס באַ־דאַרפט צו טאָן, אָבער די אַליינקייט איז ווי צוגעוואַקסן צו אים, און איז געווען זיין שטאַרקע און זיין שוואַכע נאַטע.

ג

די אַליינקייט איז געווען זיין שטאַרקע נאַטע — אין אַ סביבה, וואָס האָט אים, דעם אויפּגעוועקטן אינטעלעקטואַל און פּיינעם ערודיט, וועלכער איז גע־ווען אַ בן־בית אין עטלעכע ליטעראַטורן, ממש פאַרבעטן צו זיין אַ רומע־נישער דיכטער — ווי עס זענען געוואָרן אַ סך היימישע, רעגאַטער בעלי־טאַלאַנט, אַדער אַ דייטשישער דיכטער — ווי עס זענען געוואָרן נישט ווייניק שכנישע, בוקאווינער בעלי־טאַלאַנט, האָט ער גיך אַוועקגעוואָרפן זיינע רומע־נישע און דייטשישע אָנהויבן און זיך, אַ יחיד ובחוד, פאַראַנקערט אין ייִדיש און האָט מיט אַ מאָל אַ שטויס אַרויף געטאָן דאָס ייִדישע וואָרט, גאַרנס העכער פונעם איכות און ניוואַ אין דער מאַלדעווער ייִדיש־פּרעסע. און איך בין מודה, אַז איך שטיי נישט אַזוי לייכט צו צום קאַנצערט פונעם כלל־ביטול לגבי דער דאָזיקער פּרעסע, וואָס וואָרט נאָך אויף איר היסטאָריקער, גענוג אַ קוק דער־לאַנגען אין ש״ס־ראַמאַנס ביבליאָגראַפּישן רייסטער און נאָך מער אין נתן

מאַרקס רייכער און פּרטימדיקער ביבליאָגראַפיע, כדי צו זען, אַז דער ליטעראַ-
טור-היסטאָריקער האָט נאָך דאָ אַ סך צו זאָגן, כאַטש (אַדער: דווקא ווייל)
דעם ליטעראַטור-קריטיקער דוכט זיך, אַז ער האָט שוין, מיט זיינע פאַר מִפּונק־
דיקע חוּזק-באַמערקן, אַלץ געטאַן. דער ליטעראַטור-קריטיקער, בפרט ווען זיינע
אַקטועלע טענדענצן שפּאַרן זיך נישט אָן אויף היסטאָרישע פאַרשטאַנדענישן
איז זיכער, אַז דער טעם פון זיין דור אַדער זיין שול און גרופּע, דער כאַראַקטער
און די מדרגה פון זייער שפּראַך זענען אַבסאָלוט, און זענען מחייב וואָס איז
געווען און וועט זיין. דער ליטעראַטור-היסטאָריקער איז נישט אַזוי זיכער אין
דער דאָזיקער זיכערקייט. אָבער דווקא ווייל איך האַלט נישט, אַז מען מעג די
מאַלדעווער ייִדיש-פרעסע אַזוי כלאַחר-יד מבטל-מאַכן, ווי עס האָבן עס געטאַן
כמה בעלי קריטיקן און בעלי מעמואַרן, ווייס איך אפשר גיכער פון זיי, ווי
ווייסט גראַפערס שטויס-אַרויף האָט געפּאָדערט יכולת, כדי גובר צו זיין דעם
משכילישן און שפּעט-משכילישן באַהאַנדל פון ייִדיש, און כדאי, אָנשפּאַרנדיק
זיך אויפן פרימיטיוו פון עמד-לשון אין מיהאַלען און יאַס, זיך אַריענטירן לויטן
ייִדיש-ליטעראַרישן ראַפינמאַן פון דעמאָלטיקן אַדעס, וואַרשע, ווילנע און צו
דערקלעטערן, מיט אייגענע כוחות, צו אַ מדרגה, וואָס פּאָדערט אַ מסורה און
געניטקייט פון עטלעכע דורות. דען אַפילו מיר זאָלן זיך אָנשליסן צו דער
כמעט באַנאַל-איבערגעחזרטער סברה, אַז גראַפער געהער מענטאַל, טעמאַטיש
און קינסטלעריש צום נוסח און ניוואַ פון רייזענס און איינהאַרנס ליריק, און
נעמען אין באַטראַכט, אַז זיין איינציק ביכל לידער „אין שאַטן פון אַ שטיין“
איז ערשט אַרויס ווען ער איז אַלט געווען עטלעכע און פּערציק יאָר (1934),
ווען נישט בלויז ווייס — אין פּוילן, סאָויעט-רוסלאַנד, אַמעריקע — נאָר אויך
נאַענט — אין גרויס-רומעניע — האָט עס געשוויבלט מיט אַ פּילפּנימדיקער,
רייכער, דרייטער ליריק, פּרעגן מיר זיך, ווי אַזוי איז עס געשען, אַז גראַפערס
עצם-באַפּריי פון זיין איזאָלירטקייט, דער צוזאַמענבונד מיט אַ גרויסער קאָליר
ריקער שעפּערישער סביבה, האָט אים נישט אָנגעפּילט מיט נייעם מוט און
אימפעט, און נישט אָנגערעגט צו אַ ווייטערן, באַנייטן שאַפן אין איינעם פון די
צוויי מעגלעכסטע אופנים — איין אופן, וואָס וואַלט אים געלאָזט זיך אַרייַב-
דערוועגן אין דער וועלט און אַטמאָספּער פון נייעם דור און זיך מיט זיי פאַר-
מעסטן, ווי מיר האָבן, אַ שטייגער, געווען אין דער ייִדישער דיכטונג ביי יהואש;
דער אַנדערער אופן, וואָס וואַלט אים געלאָזט פאַרפעסטיקן זיין אייגענעם ביז
איצטיקן גאַנג און אים דערהאַלטן אין זיין קלאַסישער געשפּאַנטקייט ווי מיר
האָבן, אַ שטייגער, געווען אין דער העברעיִשער דיכטונג ביי יעקב שטיינבערג.
גראַפער איז נישט געגאַנגען — נישט אויף דעם איינעם און נישט אויף דעם
אַנדערן דרך; ער האָט זיין שירה שבכתב געמאַכט פאַר אַ גאָר זעלטענעם אורח,

און האָט פאַרשטאַרקט זיין תורה־שבעל־פה, און פאַרשטייט זיך, אָן אויף וויפל דער באַלערנדיקער מסביר און בליציקער שמועסער זאָל נישט געווען מהנה זיין ברשות הרבים און ברשות היחיד, האָט די באַרעדענדיקע שיחת־חולין נישט געקאָנט פאַרבייטן די שווייגנדיקע שירת־קודש.

ד

די אַליינקייט איז געוואָרן זיין שוואַכע נאָטע — זי האָט אים ווי צוריק־געטריבן אין די טעג פון אוניקום און קוריאָו, כאַטש זיי זענען אַביעקטיוו שוין לאַנג נישט געווען באַרעכטיקט. דער כבוד צו אים און אַרום אים איז געווען אַ גרויסער; פאַרערער האָבן אים, דעם הויכן כמעט מאַיעסטעטישן מאַן, טיטר לירט: מאַעסטראַ, אָבער עס איז געווען יענע שלאַ־מדעת־אַפטוויטנדיקע פיעטעט, וואָס דער עלעמענט פון סימפּאָטיע אין איר איז די ליבשאַפט צום נעכטן, וואָס האָט געוואַלט דעם היינט, האָט אים אָבער שאַפּעריש נישט געקאָנט מיטמאַכן. ווען שלמה ביקל, וואָס האָט די גרעסטע פאַרדינסטן אַרום אַפּשאַץ פון גראַפּערס פאַרשוין און ווערק — די מאמרים זיינע זענען ווי אַ ניגון, וואָס חורט זיך איבער אין כלערליי וואַריאַציעס — האָט זיך איבער אים צום ערשטן אָפֿ־געשטעלט, און דאָס איז זיין ערשטן בוך „אינויך און אַרום זיך“, האָט ער אַנגעוויזן אויף גראַפּערס השפּעה, זאָגנדיק, אָן אַן יעקב גראַפּער וואַלט נישט געווען קיין איציק מאַנגער. דער זאָג, וואָס האָט בעצם געוואַלט זיין אַ שבת, מיינט דאָך, אָן די עיקר חשיבות פון גראַפּער איז נישט אַזוי אין אים אַליין, ווי אין דעם, וואָס ער האָט צוגעגרייט, אים כביכול מבשר געווען; און עס איז שווער צו זאָגן, אָן עס געהער צו די לייכטסטע זאַכן, אַזאַ קאָמפּלימענט אַראַפֿ־צושלינגען. בפרט נאָך, אָן שלמה ביקל האָט זיך שפּעטער פון דער דאָזיקער סברה אַפּגעטרייסלט, אַנווייזנדיק, און מיט רעכט, אַז מאַנגער גייט פון ערגעץ־אַנדערש און פון עמעץ־אַנדערש.

ה

אין דעם טראַגישן מעמד האָט זיך גראַפּער אַריינגעלאָזט אין דער מעדי־טאַציע; וואָס וואַלט געשען, ווען דער פּאָליטישער גורל פון רומעניע, און ממילא פון מאַלדעווע, וואַלט געווען אַן אַנדערער — אַ מעדיטאַציע, וואָס האָט זיך אים צוגעשפּיצט צו אַ טעאָריע וועגן די דורותדיקע אינוואַזיעס פון רבנים, למדנים, משכילים, שרייבער, לערער, וואָס זענען געקומען פון אַנדערע פּראַ־ווינצן, און האָבן מאַלדעווע און וואַלאַכיע נישט צוגעלאָזט קריגן איר אייגענעם פרצוף. און ער האָט בעיקר אונטערגעשטראַכן די לעצטע אינוואַזיע, פון בעס־אַראַביע און בוקאווינע, וואָס האָט פאַרפּליצט און אַפּגעהאַקט די מאַלדעווער

אייגענע מאָדערנע אָנהויבן. עס איז, פאַרשטייט זיך, אַ טעאָריע, וואָס האָט נישט קיין האַפּט, און דאָס מחמת, לפחות דריי טעמים:

ערשטנס, געהער עס צו די אינטעגראַלסטע אינטערעסן פון אַ ייִדישן ישוב זיך צו געפינען אין אַ וואָס גרעסערן קאָמפּאַקטן ייִדישן קאָמפּלעקס, און דער־פאַר האָבן ר' עקיבא אייגער און שפעטער ר' דבֿ־בער מיזלש געשטיצט די פּוילישע אויפשטאַנדן, פונקט ווי דער בעל־התניא האָט געשטיצט רוסלאַנדס עקספּאַנסיע. צווייטנס, נעמט צו דעם עמיסאַר פון אַ קולטורעל־רייכער ייִדישער פּראָווינץ צו אַ קולטורעל־אַרעמער ייִדישער פּראָווינץ, אָנגעהויבן נאָכן בית שני, דורך אַלע גלותן, פון מיטלעלטער ביז היינט, און איר נעמט צו נישט בלויז איינעם פון די סודות פון אונדזער געשיכטע און קולטור, נאָר אויך דעם באַשייד פונעם רעטעניש, ווי אַרום ייִדן האָבן באַוווּן צו דערהאַלטן אַ מיטל־מאַסיקן קולטור־צושטאַנד פון גאַנצן פּאַלק אַדער, לפחות, פון זיין צענטראַלן רוב. דריטנס, פונקט ווי עס האָט זיך געטראָפן, אַז דער געבער איז געבליבן גרעסער פונעם בעמער, און אַזוי שטייט עס מיט מאַלדעווע, אויב נישט אין דער הלכה־ליטעראַטור, וווּ זי האָט פאַרמאַגט אירע אייגענע גדולים, טאָ אין דער מאַדערנער ליטעראַטור, אַזוי האָט זיך געטראָפן, אַז דער בעמער איז געוואָרן גרעסער פונעם געבער, אַ שטייגער — די בראַדער און טאַרנאַפּאַלער משכילים, וואָס האָבן געמאַכט אַן אינוואַזיע אין וואַלין, פּאַדאָליע, און אוקראַינע, וואָס זענען זיי שוין לגבי די כוחות, וואָס זיי האָבן דאַרטן אויפגעוועקט, און בעיקר לגבי זייערע גענעטישע יורשים, וווּ די חכמי זשיטאָמיר, לאַ כל שכן זייערע דיאַלעקטישע יורשים, ווי די חכמי אַדעס.

יא. אונדזערע חכמים, ציטירנדיק דעם פּסוק אין שיר־השירים: „אחות לנו קטנה ושדיים אין לה, מה נעשה לאחותנו ביום שידוכר בה“, טייטש: אַ קליין שוועסטערל האָבן מיר און קיין בריסטן האָט זי נישט, וואָס וועלן מיר טאָן אונדזער שוועסטער ווען זי וועט שטיין אין שידוכים, און זיי זאָגן: זו עילם שזכתה ללמד ולא זכתה ללמד, טייטש: דאָס איז בבל וואָס האָט זוכה געווען צו לערן נען פון אַנדערע, אָבער נישט זוכה געווען צו לערנען אַנדערע. און ווער ווייסט דאָס נישט, אַז די גרויסע נעמעריין איז געוואָרן אַ נאָך גרעסערע געבעריין, וואָס שפייזט אונדז ביז אויפן היינטיקן טאַג.

1

אָבער כאַטש יעקב גראַפער, וואָס איז געווען אויסגעבונדן אין ייִדישער געשיכטע, האָט געוויסט ווי עס האַלט, און מוז האַלטן מיט דער טעאָריע זיינער, און מסתמא האָט ער זי, אין שעהען פון גבורת־הרעת, אָפּגעוואַרפן (עס איז דאָך געווען גענוג, ער זאָל אַ קלער טאָן וועגן דעם מסופקדיקן אַריכות ימים

פון זיין אייגענער מאַלדעווישקייט — פון טאַטנס צד אַן אייניקל פון אַן אונ-
גערישן באַרימטן משכילישן רב, פון דער מאַמעס צד אַ קרוב פון אַ גאַליצישן
באַרימטן חסידישן רבין). אָבער אין שעהען פון חולשת־הדעת האָט ער זיך אין
דער טעאָריע זיינער אַנגעכאַפּט.

אָבער מיר דאַרפן זיין זייער געוואָרנט פון צו מאַכן אַ פאַרגלייך צווישן
יעקב גראַפערס טעאָריע וועגן דער בעסאַראַבער און בוקאַווינער אינוואַזיע קיין
אַלט־רומעניע און צווישן א. מ. ווייסנבערגס טעאָריע וועגן דער ליטוואַצקער
אינוואַזיע קיין קאַנגרעס־פּוילן — ווייסנבערג האָט זיין טעאָריע פאַרשאַטנט
אין אַן ענגהאַרציקער קראַמפּיק־פּאַנאַטישער שנאה, גראַפער האָט זיין טע-
אָריע אויסגעליכטיקט אין אַ ברייטהאַרציקער טאַלעראַנט־רעזיגנירטער ליב-
שאַפּט, ווי עס ווערט געבראַכט וועגן כביכול, אַז ער שמייכלט אַזוי צו זאַגן:
נצחוני בני, טייטש: מיינע קינדער האָבן מיך באַוועלטיקט.

בעצם איז דאָך די טעאָריע בלויז אויסן געווען צו באַמאַנטלען די אייגענע
טראַגיק, וואָס לאַזט זיך אַזוי דעפּינירן: גראַפערס פרייד, פון אַרויס פון דער
פּרזעדיקער איזאָלירטקייט, איז געגאַנגען געאַרעמט מיטן טרויער פון אַרײַן אין
אַ שפּעטערדיקער איזאָלירטקייט, אַנדערש געזאָגט: פּרזער אַלײַן אין אַן אומ-
שאַפּערישן, שפּראַכלעך פּרעמדן און אָפּגעפּרעמדטן רביס, און איצט אַלײַן אין
אַ שאַפּערישן, שפּראַך־היימישן און פאַרהיימישטן רביס, און דער צוואַנג און
דער כוח צו זיין אַלײַן איז געבליבן דער זעלבער. די קשיא, פון וואַנעט ער
האַט גענומען דעם כוח, איז אפשר די עיקר קשיא לגבי דעם פענאַמען גראַ-
פער — אָבער כדי זי צו פאַרענטפּערן, פּאָדערט זיך אַ באַזונדער קאַפיטל, וואָס
וועט זיך אָנהייבן מיט אַ דריילינג: אָפּשטאַם, כאַראַקטער, שליחות; און איך
רעזערוויר מיר עס אויף אַן אַנדערן טערמין, ווען מיר וועלן זיך נישט באַגנר-
גענען מיטן לייכטן פאַרגעניגן צו פּראַווען דעם זכר פונעם פאַרשוין, ווי מיר
האַבן עס איצט געטאָן מיט דער פּרעמיע אויף זיין נאַמען און מיט זיינע מיטלען,
נאָר ווען מיר וועלן האָבן אָפּגעטאָן אַ ביסל שווערערע מלאכה און אויפּפרישן דעם
זכרון פון זיין ווערק, און עס אַרויסגעבן אין בוך־טאָולען, במהרה בימינו אָמן.

[כ"ה ניסן תשל"א]

דער שטענדיקער חידוש

איציק מאַנגער

מאמר א': צווישן בויג און שטרעק

א

אַט־אַט פראַווען די „שטערן אויפן דאָך“, מאַנגערס ערשטלינגבוך, זייער דרייסיק־יאַריקן יובל; דער לייענער שטייט שוין נישט פאַר אַ בינטל, נאָר פאַר אַ סטויג לידער, אין כמה וכמה בענד און אין כמה וכמה אָפּקלויבן; ער קען שוין דעם דרך, פונעם עיקר־צוגאַנג אין דער טעמאַטיק ביז צום אויספיר־פּרט אין דער פאַקטורע; און פון דעסטוועגן וועט עס נישט זיין קיין גוזמה צו זאָגן, אַז דאָס געפיל פון חידוש, וואָס יענער ערשטער שטערן־אויפלויכט האָט אַרויסגערופּן, האָט נישט אָנגעוויירן פון זיין פּרישקייט, און דער שטוי־נענדיקער שמייכל, מיט וועלכן דער לייענער האָט זיך אָפּגערופּן, באַגייט זיך ער־היום אויף זיינע ליפּן, אָפּילו ווען ער איז שוין אַזוי באַהאַונט אין דיכטערס נוסח, אַז ער ווייס כמעט, אויף וואָס פאַר אַ נייעם קנייטש פון חן ער מעג אָדער דאַרף זיך ריכטן. בעצם, באַמיט זיך די גאַנצע מאַנגער־קריטיק צו דערגיין דעם סוד פון דער איבעראַשנדיקער פּרישקייט — צי איז עס דער באַזונדערער צוזאַמענפּלעכט פון גרונטיקן תּמימות און סופּערקלוגער איראַניע, צי דער באַ־זונדערער סינטעז פון פּאַלקישן פּרימטיוו און קינסטלערישער ראַפּינעריע, צי גאַר אַן אַנדער מין שפּיל, וואָס באַשטייט אין ענגן שכנות פון קעגנזאַצן. שווער צו זאָגן, אַז דער פּאַלאַרישער אויסטייטש איז אַ פאַרענטפּער, שוין צוליב דעם אָפּילו, וואָס פּאַלאַרישקייט איז כלל נישט קיין נאָווינע אין אונדזער דיכטונג, און עס איז כמעט נישט פאַראַן קיין דיכטער פון פאַרנעם און באַטייט, וואָס די קריטיק האָט נישט געזוכט אין דער פּאַלאַרישקייט דעם שליסל צו זיין דערקלער. אונדזער קשיא פאַרשפיצט זיך באַזונדערס מחמת דעם, וואָס אַן איבער־ראַשנדיקע פּרישקייט איז, בדרך כלל, אַ סימן פון אַ דיכטער און אַ דיכטונג, וואָס קומען אויף אין אָדער נאָך אַ צייט פון אַ גרויקייט אָדער טעמפּקייט אין דער שאַפּערישער אָדער מכלומרשט שאַפּערישער סביבה. אָבער מאַנגער האָט

זיך דאך געיאָוועט אין אַ צייט פון אַ ייִדיש־פּונאַנדערבלי — פון אַמעריקע האָט זיך געטראָגן דער ברויזיקער ברום פון משה לייב האַלפּערן און דער לאַשטשענ־דיקער פּליעסק פון זישאָ לאַנדוי, עס האָט געהיילכט דער פעסטער אויפשטייג־טראַט פון ה. לייזיק און ה. רויזענבלאַט און עס האָט אַ שפּראַך געטאָן אַ נייע שול מיט יעקב גלאַטשטיין און א. לעיעלעס בראַש; אין פּוילן האָט אויפגע־רודערט אורי צבי גרינבערג און עס האָט געכוואַליעט מלך ראַוויטש און אהרן צייטלין; פון סאַויעט־רוסלאַנד האָט אָפּגעדונערט די קלאַנגיקע ירושה פון אַשר שוואַרצמאַן און עס האָבן מיט אַ שוימיקער קראַפט אַ פּלייץ געטאָן קולבאַק און מאַרקיש. נאָך מער, אין דער רייכער, מיט מעלאַדיעס איבערגעלאַדענער, סימפּאָניע האָבן זיך פאַרוועבט גאָר קרובישע טענער — די אויסגעאיידלטע סוב־טילקייט פון מאַני לייב און די אויסגעאיידלטע אינטימקייט פון י. י. סיגאַל. הייסט עס, אַז מאַנענער איז אויפגעקומען אין אַ צייט פון ייִדיש דיכטערשישער שפּע, און דאָך האָט ער, פון סאַמע אָנהייב, פאַרכאַפט מיט זיין בולטער באַזונ־דערקייט, אַנדערשקייט, און בעיקר מיט זיין חנודיקער פּרישקייט.

ב

זאָגט מען: עס איז דער סוד פון זיין היים. איז עס אַ שטיקל ביאור. נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה זענען געפאַלן די פּאָליטישע גרענעצן צווישן דריי פּראַווינצן, וואָס זענען פּריער פּונאַנדערגעטיילט געווען צווישן דריי מלוכות. — מאַלדעווע, בעסאַראַביע און בוקאַװינע — און אַט דער שאַפּעריש סיי גאַרנישט סיי ווייניק עקספּלאַטירטער דריילינג האָט אונדז באַרייכערט מיט נייע וואַגיקע כחות, וואָס ביי זייער גאַנצער דיפּערענציאַציע טראָגן זיי אַ בשותפותדיקן חותם פון *genius loci*, חן המקום, וואָס דער סוד זיינער איז ווידער אַ פּאַלאַ־רישער — אַ פעט איבערזאָטער טאַמבור און אַן איידל פאַרבענקט פייפל. עס איז גאָר אַ היפשע קאַמפּאָניע — דיכטער, דערציילער, עסייסיסטן, רעזשיסאָרן, פאַרשער. אָבער דאָך לאַזט זיך מאַנגער נישט פולקום איינגלידערן אין דער חברה, דער עיקר בלייבט מחוץ דעם צד השווה, און אויב זוכן אַ צד השווה ממש, לאַזט זיך בעצם בלויז רעדן וועגן אליעזר שטיינבאַרג, וואָס אַ יעדער באַנייטער צוזאַמענטרעף מיט אים אַטעמט אַרויס די איבערראַשנדיקע פּרישקייט פון דער ערשטער באַגעגעניש. מעגלעך, אַז אַ קאַנסעקווענטער פאַרגלייך צווישן זיי ביידע וואַלט בולטער געמאַכט נישט בלויז די אַנדערשקייט פון סובסטראַט און וועג — דאָרט דער משל אַלס עיקר־שאַפּונג, דאָ די באַלאַדע אַלס עיקר־שאַפּונג. נאָר אויך די דיזעלביקייט פון איינדרוק — סיי דאָרט סיי דאָ האָבן מיר פאַר זיך אַ דיכטער, וואָס האָט אויפגעהויבן אַ טייערן מעטאַל פון פּאַלק, האָט אַראַפּגעקראַצט דעם שטויב און אָפּגעפּיילט דעם זשאַווער, איבערגעברענט

און אויסגעפורעמט אַ כלי, וואָס מען ווייס נישט, וווּ איז די גרענעץ צווישן אַרב און אויפטו, צווישן המשך און באַשאַף, צווישן ניי און אַלט, אָבער מען ווייס, אַז דער וואָס האָט די כלי געמאַכט זיצט פאַרבאָהאַלטן אין סאַמע מיט פון דער פאַרבאַרגענער גרענעץ, פונקט ווי מען ווייס, אַז ווי מען נעמט נאָר די כלי פון איר טרעם צו זיין, פילט מען אַ משונהדיק טאַפּל-געפיל: איך האָב עס שוין אַ מאָל געטרונקען און דאָך טרינק איך עס צום ערשטן מאָל.

זאָגט מען: פאַלק-ירושא. און מען איז מפרש: נישט דאָס פאַלק סתם, נאָר אַ שיכט, די שיכט פון בעלי-מלאכות. איז עס אויך אַ שטיקל ביאור. דער יידישער בעל-מלאכה, און דער שניידער בראש, איז געווען פאַרליבט אין זינ-גרעיי. נישט אומזיסט האָבן זיך פון אים רעקרוטירט די בראַדער זינגערס און זייערע יורשים, די פיאַנערן פון יידיש-טעאַטער. אמת, אַ בעל-מלאכישע און בפרט אַ שניידערישע שטוב דאָס איז אַן אייביקער קאַנצערט פון ניגון און ליד, נוסח און מעלאָדיע, געזונגענע פרייד און לייד. שטעלט מען צו צו דער מאַנ-גרעישער שניידערישער היים די מסורה פון דער גאַס — דעם לעבעדיקן זכר פון די יאַסער אויפטריטן פון בערל בראַדער און וועלוול זבאַרזשער און גאַלד-פאַדען, לאַזט זיך שוין שוין שמועסן, בפרט ביי אַ גלעזל מעד, איבער דער אַטמאָספער אין וועלכער מאַנגער האָט געקענט און געדאַרפט אויסוואַקסן. אָבער מעגלעך, אַז דער שלשלת-היוחסין איז דאָך, לפחות צום גרויסן אויב נישט צום גרעסטן טייל, אַ שפעטערע קאַנסטרוקציע, און זי הערט אויך נישט אויף נו זיין אַ קאַנסטרוקציע, ווען דער דיכטער גופא פאַטאַקעוועט צו איר און שפאַרט זי אויך לייטיש אונטער. אַודאי, איז מאַנגער געבוירן געוואָרן אין אַ זינגעוור-דיקער היים, אין אַ גאַס, אַ שטאַט, אַ קאַנט, וווּ יידיש האָט געמאַכט זיין סטאַרט צום בענקל-געזאַנג און צום טעאַטער, אָבער אויפגעכאַוועט האָט ער זיך אין אַ סך ברייטערער און אויך אַ סך נאַענטערער היים — אין דער יידיש-פאַעזיע פון די לעצטע דריי דורות. און אויך די ברייטע היים שטייט אין אַ ברייטער-רער — אין דער וועלט-פאַעזיע, וואָס מאַנגער איז אַ בן-בית אין איר, בפרט אין אַ פאַר אירע לופטיקע און ליכטיקע שטובן.

עס איז, גראַפיש גערעדט, אַ ספיראַלער קרייז — דער אָנהייב די היים פון שניידערישן ליד; דער המשך די היים פון פאַלקליד און דער סוף די היים פון וועלטליד, און אין געראַנגל צווישן דריי היימען צייטיקט אויס דאָס מאַנגערישע ליד. אַ געראַנגל, וואָס די קאַקעטעריע פון קאַנסטרוירטן ייחוס פאַרשטעלט פאַרן עולם דעם ווייטאַג און ווייזט אים נאָר דעם וויילטאַג. ווייל דער קאַנסטרוירטער ייחוס ווייזט דעם דיכטער ווי ער בייגט זיך איבער דעם רוי-מאַטעריאַל פון דער ענגער קינדערישער היים און לייגט אים אויפן וואַרשטאַט און מאַכט פון אים אַ כלי, אָבער ער פאַרשטעלט דעם דיכטער ווי ער שטרעקט זיך צו די פולקר

מענקייטן פון דער ברייטער דיכטערישער וועלט און לאזט זיין כלי אַפּראַכירן נישט לויט איר ווערט לגבי דעם רוי־מאַטעריאַל פון דער היימדיכטונג אונטן, נאָר בעיקר לויט איר וואָג לגבי דעם אוצר פון דער וועלטדיכטונג אויבן. דער אייביקער קאַמף צווישן דעם בויג אַרונטער און דעם שטרעק אַרויף — דאָס איז אויך דער סוד פון יענער שטענדיק איבעראַשנדיקער פּרישקייט. ווייל דער קאַמף צווישן בויג און שטרעק איז אויך אַ קאַמף צווישן איינשלעפּערנדיקן נאַרציזם און אויפּוועקערישער אויטאַקריטיק.

ג

די קאַנפּראָנטאַציע צווישן בויג און שטרעק איז נייטיק נישט נאָר לשם קאַנטראָל פונעם אויפטו נאָר אויך פון זיין סובסטראַט, פון זיין תּוּכּן. אַזאַ מין קאַנפּראָנטאַציע איז איצט דער צוזאַמענטרעף צווישן מאַנגערס חומש־לידער און דעם חומש־לאַנד. מיר ווייסן וואָס ער האָט אויפגעטאַן מיט זיין בויג איבער דעם רוי־מאַטעריאַל פון פּאַלק־מדרש און אויפהייב צו מדרש־איציק, מיר וואָלטן גערן וויסן, וואָס וועט ער אויפטאַן מיטן שטרעק צום מקור, פון וואָנען דער חומש איז אַרויסגעוואָקסן. מיר וואָרטן צו הערן וואָס ער האָט דאַריבער צו זאָגן און בעיקר וואָס ער האָט דאַריבער צו זינגען. [תּשט"ו]

מאמר ב': איך בין דיין שטויב

אַ וואָרט ביי דער מאַנגער־אזכרה

א

איר וועט מיר דערלויבן אַנצוהייבן מיט אַ מעשה שהיה כה היה: ת. נ. ביאליק האָט אַ מאָל דערעפנט אַ שרייבער־געזעמל, האָט ער, דער־מאַנענדיק סיי די וואָס זענען אַוועק און מער נישטאַ, סיי די וואָס האָבן גע־פּראָוועט יובלות, זיך באַנוצט מיטן פּסוק פון עמוס: וניגש חורש בקוצר, טייטש: און דער אַקערער וועט זיך אַנשטויסן אָן דעם שניטער. — דער אַקערער מיינט דער נותן־חיים, וואָס גיט דאָס לעבן; דער שניטער ווייטער מיינט דער גוזר מיתה, וואָס נעמט צו דאָס לעבן. שטעלט זיך אַ קשיא, וואָס פאַר אַ מין ברכה שטעקט אין אַזאַ צוזאַמענשטויס? איז דער תּירוץ, אַז דער גיכער און פּאַכאַפּ־נער שניט קאָן אויף אַזאַ אופן נישט אויפהאַלטן דעם באַזאַכטן און באַדאַכטן פּאַרווי, דען איידער דער שניטער האָט נאָך אוספּיעט צו פּאַרלענדן דעם שאַפּער, גייט שוין דער אַקערער און איז ממשיך דעם באַשאַפּן.

אויך איצט, שלשים נאך איציק מאַנגערס שטירה, מעגן מיר דערמאָנען דעם נביאס ברכה אין ביאליקס אויסטייטש: וניגש חורש בקוצר — אַט האָט דער שניטער פאַרשניטן דעם גוף פונעם פּאָעט און שוין באַנייט דער אַקערער דעם גייסט פון זיין פּאָעזיע. אַזוי אַרום שטויסן זיך אויך צוזאַמען דער טרויער, מחמת דעם דיכטערס טויט, און די טרייסט מיטן לעבן פון זיין דיכטונג, דען דער אַקערער פירט ווייטער דעם אַקער ביז אין דער אייביקייט אַריין.

ב

דאָס, וואָס אונדזער דיכטער, וואָס איז כמעט אַ לעבן לאַנג, געווען געוונד, און געוואַגלט פון איין גלות אין אַנדערן, האָט זיין רעכטע רו געפונען אין דער ערד פון ארץ־ישׂראל, איז אַ גרויסער ענין. דען די אויבנאויפיקע שיכט פון זיין דרויסנדיקער ביאַגראַפיע (אידיעאָלאָגיע, פּראַגראַמע, פּאַרטיי וכדומה) האָבן צו דער ערד נישט געפירט, אָבער די גרונטיקע יסודות פון זיין אינער־ווייניקסטער ביאַגראַפיע (ירושׂה, מסורה, שטייגער וכדומה) האָבן זי קיין מאָל נישט פאַרלאָזט. דערפאַר לוינט זיך נאָכצוגיין און אויפצוכאַפן די סלאַדעס פון דער חומש־ערד אין זיין דיכטונג, כדי צו זען, ווי אַזוי האָט זי זיך אַריינגע־צווערנט אין זיינע פּריע קינדערישע יאָרן און ווי אַזוי האָט זי זיך אַריינגע־וועבט אין די פּערזן פון זיינע לידער און באַלאַדעס. זי, די חומש־ערד איז דאָ געווען איינציטיק פאַרפלאַנצט סיי אין איר לאַנד סיי אין זיין לאַנד. און דאָס ווייטע און נאַענטע האָבן זיך ווי צוזאַמענגעשמאַלצן, ביז עס איז געקומען דער טראַגישער פּונאַנדערריס, אין די ייַנגלשע און עלטערע יאָרן, ווי מיר קענען אים סיי ביי מאַנגערן, סיי ביי אונדזערע אַנדערע גרויסע דיכטער. און עס איז אַ חוב צו פאַרריכטן אַ פאַרשפּרייטן טעות — עס הייסט געוויינלעך, אַז די חומש־וועלט בכלל האָט זיך אונדזער דיכטער שפּעטלעך אַנטפלעקט. מען וויל אַפילו באַשטימען די דאָטע, בשעת די „אהל־טרופע איז געקומען קיין וואַרשע, און האָט דאָרט געשטעלט די פיטאַרעסקע פּיעסע „יעקב ורחל“, זאָל מאַנגער, וואָס האָט געוואַרפן אַן אומחן אויף דער בעדווינישער קאַנצעפּציע, זיך האָבן גענומען אַקעגנשטעלן אַ ייִדישלעכע קאַנצעפּציע, ווי אַזוי דאָס פּאַלק, און בעיקר די ייִדישע מאַמע און דאָס ייִדישע קינד, האָבן געזען דעם חומש. און אַזוי זענען געבוירן געוואָרן די חומש־לידער, אַ לעבעדיקער דיכטערישער מדרש, וואָס איז צוזאַמען מיט די מגילה־לידער און אַנדערע תנך־סוזשעטן, אַריין אין בוך „מד־רש איציק“.

ג

איז מעגלעך, אַז יענער ספּעקטאַקל פון „אהל“, אין דער העלפט פון די דרייסיקער יאָרן, האָט געהאַט אַ שטיקל פּעולה, אָבער מען טאָר דאָך נישט

פאָרגעסן, אָז שוין אין זיין ערשטן ספר, וואָס איז אַרויס יאָרן פּריער, אין זיין בוך „שטערן אויפן דאָך“ איז פּאַראַן אַ ליד, הייסט עס „גאַלדפּאַדעניאַדע“ און דער דיכטער שטעלט דאָרט פאַר אונדז אַנידער די גאַלדפּאַדענישע געשטאַלטן, ווי ער האָט זיי דורכגעלעבט, מסתמא נאָך אין די יינגלשע יאָרן, ווען ער האָט זיך אַריינגעגעבעט הינטער די קוליסן פון דער טשערנאָוויצער יידישער טעאַטער־בודע — עס ווייזן זיך פאַר אונדז ביבלישע פּרעזופים און סיטואַציעס אין אַ גרויער רעאַליסטיק — דער פאַרשוין, וואָס זינגט „הייסע באַבקעלעך“; אין פאַרביקער קאַמיק — די צוויי קוני לעמל; אין אַ שעמערינדיקער ראַמאַנטיק — עס דערהערט זיך דער געזאַנג „וויינט און קלאַגט ציונס טעכטער“ און —

פּלוצעם אַלע אויף די קני, —
 אין אַ בלאַען שטערנקלייד
 גייט שולמית הויך און בלייך,
 ווי די מאַמע רחל גייט
 אין דער האַנט אַ זיידן שטריקל
 (ס'ציטערט שטיל איר שוואַרצער ברעם)
 זי פירט דאָס גאַלדענע ציגעלע
 איבערן ווייסן שניי אַהיים.

עס איז אַ בילד, וואָס לערנט אונדז, אַז פונקט ווי שולמית, ווי דאָס קינד, דער פּאָעט, האָט זי אין איר שלמותדיקער שיינקייט, געזען דורך די שפּאַרעס פון גאַלדפּאַדענס מעלאַדראַמע, איז אַ ווייטער גלגול פון דער מוטער רחל, אַזוי זענען ביידע, סיי שולמית סיי רחל אַ פּראָטאַטיפּ פון אַ יעדער יידישער מאַמע אין אַ יעדן יידישן שטעטל אין גלות אייראָפּע (והראיה: דער שניי), און די דרייפּאַכיקע מאַמע פירט עס אַהיים דאָס גאַלדענע ציגעלע, וואָס האָט זיך פון אונטערן וויגעלע אַפיר דערהויבן צו אַ סימבאָל, וועלכער איז געוואָקסן פון ליד צו ליד, סיי ביי מאַנגערן, סיי ביי אַנדערע יידישע דיכטער.

ד

און נאָך עפעס: אין „שטערן אויפן דאָך“ זענען שוין פּאַראַן לידער איבער די תּנך־געשטאַלטן — לידער וועגן עקדת יצחק און דער מוטער רבקה; אַ ליד איבער יוסף הצדיק; אַ ליד איבער דוד המלך, און זיי זענען עס די ערשטע שוואַלבו, וואָס זאַגן אַן דאָס ערשטע פּאַרל ציקלען — די חומש־לידער, וואָס שפּאַנען נישט אַריבער די שוועל פון ספר בראשית, די פּסוק־לידער, וואָס שפּאַנען נישט אַריבער די שוועל פון די נביאים־ראשונים, פונקט ווי דאָס פּאַלקס־בוך „ספר הישר“ — יידיש אויך: „תּם וישר“ — איז קאַנצענטרירט בעיקר

אין ספר בראשית; און ווי די אַלטע ייִדישע עפישע דיכטונג איז קאַנצענטרירט בעיקר אין שמואל־און מלכים־בוך. און זיי זאָגן אויך אַן דאָס אַנדערע פאַרל ציקלען — סיי מגילת אסתר, וואָס איז שוין גאָר לאַנג אַן אינטעגראַל פון דער פּאַלקס־ליטעראַטור און איר שפּראַך, און וואָס אונדזער דיכטער האָט זי אויס־געצייטיקט צו אַן איבערגעפּעפּערט ראַפּינירטן פּוּרי־שפּיל; סיי מגילת־רות, וואָס דער דיכטער האָט זי איינגעשלייערט אין סובסטילסטן אידיילישן טיול. זענען טאַקע די מפרשים פון תנך־סוּשעט ביי אונדזער דיכטער מחויב צו געדענקען און דערמאַנען, אַז ער האָט דעם תנך געזען און געוויון אין אַ טאָר־פּלטער פּערספּעקטיוו פון אַ טאַפּל־קוק אַפּיר, און אַ יעדער קוק פאַרמאַגט נישט בלויז אַ באַזונדערן באַנעם, נאָר אויך באַזונדערע אויסדרוק־מיטלען, און עס איז בפּירוש אַ שאַד, וואָס צווישן מאַנגערס אַפּשאַצער, בפרט די וואָס די מגילה־לידער זענען זיי נישט געווען צום האַרצן, האָבן די טאַפּלטיקייט פאַרזען אַדער נישט לייטיש אַפּגעשאַצט.

ה

אַבער די טאַפּלטיקייט שעפט נאָך נישט אויס זיינע אַלע קוקווינקלען און זייערע אויסדרוק־מיטלען, דען מיר האָבן דאָ, לפחות, אַ דרייפאַכיקן צוגאַנג. פונקט ווי שולמית איז סיי אַ גלגול פון דער מוטער רחל אין אַ ווייטן דור, סיי אַ פּראַטאַטיפּ פון אַ ייִדישער מאַמע אין אַ נאַנעטן דור, אַזוי קומט עקדת יצחק פיר סיי אין די ערשטע סיי אין די לעצטע דורות, ביזן לעצטן דור ממש. ווערט דאָך ער, יצחק, דער דיכטער גופא, געבונדן אויפן מזבח, און דער זיידע זיינער, אברהם, בינדט אים. דאָס דערציילט דאָך אונדז בפּירוש אַ ליד אין בוך „דעמע־רונג אין שפיגל“, וואָס הייסט טאַקע „עקדת איציק“ — ער אַליין, אַ קינד וואָס הייסט יצחק, לעבט איבער די פולע גרויס און די גאַנצע שרעק פון דער עקדה. אַוודאי איז עס בחינת השם גורם, ווי מיר האָבן עס געהאַט ביים דיכטער טשער־ניכאַווסקי, וואָס האָט געהייסן שאול און האָט אין אַ פאַר באַלאַדעס איבערגעלעבט דעם ערשטן טראַגישן שאול.

איז כדאי צו פאַרגלייכן דעם אַנהייב פון ליד „עקדת איציק“ און זיין מיט. דער אַנהייב פון ליד ברענגט אַפּיר די טראַכטעניש פון דעם ינגל יצחק, וואָס דער זיידע, דער בעל עגלה, אברהם, פירט אין זיין פּערד־און־וואָגן:

וואָס טראַגט פאַר מיר דער גילדענער פּויגל,
 איין גאַט אין הימל קען וויסן,
 אפשר דעם זיידנס קידוש־בעכער
 מיט ארץ־ישראל־וויין זיסן?

די מיט פון ליד ווייטער ברענגט אפיר די טראַכטעניש פון דעם זיידן, אברהם, וואָס פירט פער אַקס דאָס אייניקל:

איצט האָט ער חרטה דער אַלטער גאָט
און ער מאַנט ביי מיר דעם קרבן,
כאַטש כ'האָב שוין אַזוי פיל מאָל געלעבט
און בין שוין אַזוי פיל מאָל געשטאַרבן.

די דאָזיקע ווערטער באַפרייען דעם זיידן מיטן אייניקל פון זייער צופאַליקער צייטלעכקייט און באַשטימען זיי ווי אַ דור-דור זיך איבערחזרנדיקע מאַש אין דער געשיכטלעכער קייט, פונעם ערשטן יצחק ביזן לעצטן איציק. אין ליכט פון דעם דיכטערס דאָזיקן ליד, ווי אַ גרונטליד, דאַרף מען באַטראַכטן אַלע זיינע תנך-ציקלען, אַ יעדער ציקל מיט זיין באַזונדערן באַנעם און זיין באַזונדערן טעם, סיי באַזונען און ערנצט, סיי באַזונט אין שטיפעריש, כביכול דער דיכטער האָט זיך מתכוון געווען אויפצושפילן די תנך-קאָפיטלען בכלים מכלים שונים, אַט יענע כלים, וואָס, לויטן מדרש, האָבן זיי באַשיינט סיי דעם היכל פון דעם מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא, סיי די סעודה פון אַ מלך בשר ודם, ווי עס איז גע-ווען יענער מלך טיפש פון דער מגילה.

1

אפשר דערפאַר איז מאַנגער מסוגל געווען צו דעם, וואָס כמעט קיין שום דיכטער פאַר אים איז נישט מסוגל געווען: קומענדיק אין לאַנד פונעם חומש, האָט ער זיך און דאָס לאַנד נישט געזען ווי צוויי קרובים, וואָס קומען נאָך לאַנגע דורות, באַנייען אַן אַלטע קאַנטשאַפט, ווי עס האָבן געהאַלטן און געטאַן אַ סך פאַר אים, נאָר ער האָט דאָס לאַנד און זיך געזען בחינת שניים שהם אחד. און עס איז מסתמא נישט קיין צופאַל, אַז ווען ער האָט געמאַכט אַן אַפקלייב פון זיין פאַעטישער האַרעוואַניע. אין זיין בוך „ליד און באַלאַדע“ האָט ער עס אָנגע-הויבן מיט אַ ליד וועגן די אים נאָענטסטע אין דער מענטשן-משפּחה — אַלטע בעטלער און בידנע מאַמעס; אַרעמע כלות און בלינדע; דינסטן און זעלנערס; מיידן און ממזרים; קאַטערינינטיקעס און גנבים, שמאַטע-קלייבער און פאַעטן, אַלטע-לייט און קינדער; און ער האָט עס פאַרענדיקט מיט אַ ליד וועגן דאָס אים נאָענטסטע אין דער לענדער-משפּחה, דאָס באַקאַנטע ליד זיינס: „כ'האָב זיך יאָרן געוואַלגערט“, וווּ ער מאַרקירט שאַרף די גרענעץ צווישן אין דער פרעמד און צווישן אין דער היים, — די פרעמד איז די גאַנצע וועלט, חוץ ארץ-ישראל, און די היים איז בלויז ארץ-ישראל. און די היים, אונדזער לאַנד, ווייזט זיך אים אין דריי עיקר-עלעמענטן: שטויב, בלאַ, זאַמד. וועגן ערשטן עלעמענט זאָגט ער:

כ'וועל נישט קושן דיין שטויב, איך בין דיין שטויב; וועגן צווייטן עלעמענט זאגט
ער: כ'וועל נישט קושן דיין בלאג, איך בין דיין בלאג; וועגן זאמד זאגט ער: כ'וועל
נישט קושן דיין זאמד, איך בין דיין זאמד; און וועגן אלע דריי פרעגט ער: און
ווער קושט עס, איך בעט אייך, זיך אליין?

אבער נאך דעם ווי מיר האבן געזען, ווי אזוי מאַנגער באַנעמט, ברייט און
טיף, עקדת יצחק, מעגן מיר, דוכט זיך, פרווון, אויף דעם דרך, באַנעמען דעם
דרייפאַכן איד, אז עס איז דער איך פון אלע יידן און פון אַ יעדן יידן, און אויב
מיר מעגן זיך באַנוצן מיט אַ בילד פון דער קבלה, איז עס דער באַנעם פון ארץ־
ישראל ווי די אמתע שיעור־קומה פון עס־ישראל, אזוי ווי מיר האבן געלערנט
פונעם חלום פון אונדווער פאַטער, וואָס האָט אַם ערשט געהייסן יעקב און שפּע־
טער ישראל: ער, ברוך הוא, האָט צוזאַמענגעקנוילט גאַנץ ארץ־ישראל אונטער
אימ, און ליגנדיק אזוי, בשעת אלע שטיינער זענען געוואָרן איין שטיין אונטער
זיין קאַפּ, האָט ער געקאַנט חלומען דעם ערשטן גרויסן חלום פון אונדזער פאַלק;
אַ לייטער, וואָס שטייט אויף דער ערד און זיין שפיץ דערגרייכט די הימלען.

[ה' ניסן תשכ"ט]

מאמר ג': חדר מאַנגער

אַ וואָרט ביי דער אזכרה אין ירושלימער אוניווערסיטעט

א

מיר האבן דאך מסתמא אלע געלייענט איציק מאַנגערס בוך פון גן־עדן און
ווייסן, וואָס פאַר אַ פאַרטל עס איז דאַרט, דעם דערציילנדיקן איך, בייגעשטאַנען,
ער זאל זיך אויסדרייען פונעם מלאכס שנעל אונטער דער נאָז, און זאל נישט
פאַרגעסן, וואָס ער האָט, דאַרט אויבן, פאַר זיין געבוירן ווערן, געזען, געהערט,
געלערנט און דורכגעלעבט, און זאל עס אונדז קאַנען, דאָ אונטן, דערציילן, ווי
ער האָט טאַקע, אין יענעם אויסטערליש ווונדערלעכן בוך דערציילט. האָב איך
אים אַ מאָל געזאָגט, אז עס איז אַ פשוט און געניאַל פאַרטל, אָבער אזוי ווי מיר
האָבן מיט די נאָך־נישט־געבוירענע קיין שום מגע־ומשא נישט, קאַנען מיר זיי
דאַריבער נישט אינפאַרמירן, אזוי אז עס בלייבט אַ מאַנאַפּאַל פון אבא־אבערוואָ;
אַנדערש ווען מיר וואַלטן אויסגעקליגלט אַ פאַרטל, ווי אזוי, נאָך הונדערט
און צוואַנציג יאָר, צו קאַנען זען און הערן, וואָס טוט זיך עפעס ווייטער דאָ,
אויף אונדווער בידנער וועלט. האָט ער מיר געענטפערט, אז דאָס איז דווקא פון
די לייכטע זאַכן — מען דאַרף בלויז, אַנשטאַט די צוויי שערבלעך, וואָס מען
לייגט אויפן מענטשנס אויגן אין קבר, כדי פאַר אים צו פאַרהוילן דעם עולם־הזהו.

אָרױפֿלייגן צױי שערבלעך פֿון די איצט מאַדערנע שפּאַקולן, װאַס זײ זענען אױף דער אױבערשטער זײט טונקל, אָבער פֿון דער אונטערשטער זײט זעט מען אַלצדינג.

אַזױ װי עס איז מעגלעך, אַז ער, מאַנגער, האָט, נאָך זײן פּטירה, זיך באַ-
נוצט מיט דעם דאָזיקן פּאַטענט, און ממילא בלייבט דאָך פּאַר אים אױך אונדזער
איצטיקע אימפרעזע נישט פּאַרשטעלט, װעל איך רעדנדיק, אַז ער און דער גאַנץ
צער עולם זאָל פּאַרשטיין, געדענקען, אַז ער זעט און הערט אַלצדינג.

ב

װעל איך זיך, קודם־כל, היטן פּאַר זײן קריטישן שמייכל, און נישט אָנהייבן
מיט אַ קשיא, װאַס ליגט אױף דער צונג, װײל זי פּאַסט כביכול צום רומל: נאָ,
נאָ, מאַנגער, דער נע־ונד, אין זײנער אָן אייגענער שטוב, אַ שטענדיקער שטוב,
און דאָס טאַקע אױף דער װעלט? איך װעל אַזױ נישט אָנהייבן, װײל עס איז
אַ קשיא, װאַס האָט בעצם, קײן האַפט נישט, שױן מחמת דעם פשוטן טעם, װאַס
ער, מאַנגער, האָט די דאָזיקע שטוב באַגרינדט און אױפגעבױט. און איך מײן עס
נישט בדרך־דרש — דהײנו, אַזױ װי אַלץ, װאַס איז שױן דאָ און װעט זײן אין
דער שטוב, איז פֿון אים — זײנע װערק אין אַריגינאַל און איבערזעצן, זײנע כתב־
ידן און דרוקן, זײנע בריוו; אַדער װעגן אים — פּאַרטרעטן, אילוסטראַציעס, און
די גרויסע אַפּשאַץ־ליטעראַטור, האָט ער אַליין געמאַכט די שטוב פּאַר זײן שטוב,
װײל אָן דעם אַלעמען װאַלטן עס געװען סתם פיר װענט. איך מײן עס בדרך
פשט — ער אַליין האָט עס איניציירט, ומעשה שהיה כך היה: נאָך זײן ערשטן
באַזוך אין ארץ־ישׂראל, האָט ער מיך געמאַכט פּאַרן פּראָװיזאָרישן אַדרעס, צר
זאַמענצונעמען אַלץ װאַס לאָזט זיך צוזאַמענצונעמען און האָט אַ שײכות צו זײן
לעבן און זײן װערק, כדי עס איבערצוגעבן דער נאַציאָנאַל־און־אױווערסיטעט־
ביבליאָטעק אין ירושלים. ערשטנס, האָט זײן שװעסטער, מרת שײנדעלע, דורך
אונדזער פּריינד חיים ראָבינזאָן, איבערגעגעבן, װאַס זי האָט אַרױסגעראַטעװעט —
אַ היפש בינטל ערשטע דרוקן, בריוו, קריטיקן און איבערזעצן (דאָרונטער אַזעל־
כע, װאַס איך האָב אים נאָך געשיקט קײן װאַרשע). צװײטנס, אַט דעם מאַטעריַל־
יאָל האָט מרת חוה טורניאַנסקי אױסגעסדרט, און ער איז צום ערשט אַרײן אין
אַלגעמײנעם ייִדיש־אַרכיוו, װעלכן איך האָב באַגרינדט און ד״ר מרדכי נדב און
ד״ר מלאכי בית־אריה און זײערע מיטאַרבעטער זענען זיך מיט אים מטפל. דריי־
טנס, שפּעטער איז דער מאַטעריאַל אַריבער אין אַ באַזונדערן מאַנגער־אַרכיוו,
װאַס איז אַנטשטאַנען נאָך בײ זײן לעבן, אָבער דער ענין איז ערשט געװאָרן
אַ גרויסער ממש, נאָך דעם װי זײן איבערגעגעבנסטער פּריינד, שלום ראָזנפעלד,
װאַס האָט אָפּגעהײט אַ רײכן און װערטיקן מאַנגער־אוצר, האָט פּירגעלייגט אױפֿ־

צושטעלן אַ באַזונדערן חדר־מאַנגער, און האָט מיט אַלע אַמציִכות אונדז פאַר־
האַלפֿן אים אויסצובויען.

און איצט, אַז די שטוב איז שוין דאָ און מיר פאַרמאָגן שוין אַ שלל מאַנגער־
מאַטעריאַל, וואָס וועט נאָך באַרייכערט ווערן מיט זיין עזובן, וועלכן עס וועט
בקרוּב ברענגען מרת געניאַ מאַנגער, האָבן מיר אַ לייטישע באַזע אויף צו פאַרשן
דעם גרויסן שאַפּערישן פענאַמען, כדי אַרויסצוגעבן אַן אַקאַדעמישע אויסגאַב פון
זיינע כתבים; כדי צו שטודירן די פּראָצעסן פון זיין שאַפֿן און זיינע מקורות;
כדי קלאַר צו ווערן אין זיין ראַלע אין דער ייִדיש־פּאַעזיע און אין דער פּאַעזיע
בכלל, געדענקנדיק, אַז ער איז אַ גרויסער אַרגאַניזם פאַר זיך, אָבער צוגלייך
אַן אַבר אין אַ גרעסערן אַרגאַניזם, אין אונדזער כוללדיקער ליטעראַטור.

ג

דער דאָזיקער טאַפּעלער באַהאַנדל פון אונדזערע קולטור־פענאַמענאַ, אין
אַלע מקומות און אַלע צייטן, וווּ יעדער פענאַמען איז אַן ענין פאַר זיך, און
צוגלייך אַ טייל פון אַ גרעסערן ענין, איז געלעגן אויף דער ליניע פון מאַנגערס
אינטערעס — האָט ער זיך דאָך געוואַלט דערגרונטעווען צו זיינע אייגענע מקר
רות און האָט פאַרשפּיצט זיין אינטוויזיע, כדי זיינע גייסטיקע, בעיקר פּאַעטישע,
אַבות און זיידעס, קרעאַטיוו צו געשטאַלטן, און האָט זיי אויף וויפּל זיין אינ־
סטינקט, געשפּייזט פון היסטאָרישן וויסן, האָט אים געדינט, אויך לעבעדיק גע־
שטאַלטיקט. איך באַטאָן: אויף וויפּל זיי האָבן אים געדינט, דען למעשה האָט דער
דינסט, מחמת כמה וכמה טעמים, געהאַט זיינע מאַרקירטע גרענעצן, אויף וועלכע
איך האָב מיך בקיצור אָפּגעשטעלט אין מיין אַריינפיר צו „מדרש איציק“, וואָס
מיר האָבן, בעיקר פאַר ייִדיש־תלמידים, אַרויסגעגעבן, און חנא שמערוק האָט
עס ברייטער און טיפּער אויסגעפירט אין זיין אַרבעט אין לעצטן באַנד „הספרות“.
אָודאי, ווען מאַנגער וואַלט געקאַנט געטריי זיין מענדעלעס זאָג וועגן אַטע־
מען מיט ביידע נאָזלעכער, וואַלטן די גרענעצן אַ סך ברייטער און גראַמער גע־
ווען, אָבער די שמעלערע גרענעצן זענען אַ פּועל־יוצא פון זיינע אייגענע, צו
ערשט ביאָגראַפּישע און שפּעטער אידעאָלאָגישע גרענעצן, און ער איז נישט קיין
בן־יחיד דאַרינען. און אויב מען מעג מענדעלעס זאָג וועגן אַטעמען מיט ביידע
נאָזלעכער אַנווענדן לגבי אַן אַנדערן חוש, ווי עס האָט עס לעצטנס געטאָן וואַלף
יונין: זען מיט ביידע אויגן, איז כדאי צו געדענקען, וואָס מאַנגער האָט מיט
דעם איינעם אויג פּלאַימדיק אויפּגעטאָן, און אַז דער פּלאַ דערקלערט זיך, וואָס
עס איז נישט געווען סתם אַן אויג, נאָר דאָס אויג פון אַ קיקלאָפּ, וועלכער האָט
זיך, אין אַ גלגול פון אַ מאַדערנעם מאַגיקער, אין אונדזער צייט פאַרטראָגן.

און אויב איך דערלויב מיר איצט, נאך מאַנגערס פטירה, צו רעדן וועגן זיינע גרענעצן, איז עס בלויז דערפאַר, ווייל איך האָב עס געטאָן ביי זיין לעבן. און דאָס שוין אין מיין ערשטער אַרבעט וועגן אים, וועלכע האָט מיר געקאָנט אַ סך קאָסטן. אָבער עס איז שוין אַ פנים אַזאַ מזל-זאָך, דאָס מיינע ראַמאַנען מיט שרייבער, מיט וועלכע עס פאַרבינדט מיר שפּעטער אַ טיפּע פריינדשאַפט און אַ נאָך טיפּערע ליבשאַפט, הייבן זיך אָן מיט אַ פּלוגתא, כמעט מיט אַ מחלוקה. אַזוי איז עס מיר געגאַנגען מיט יוסף אַפּאַטאַשו, וואָס האָט דאָ אויך אַ חדר אויף זיין נאָמען און וווּ מען גרייט איצט צו אַן אַקאַדעמישע אויסגאַב פון מענדעלעס כתבים אויף זיינע ביידע נאָר לעכער. נו, מיט אַ גוטע עטלעכע און צוואַנציק יאָר צוריק איז צו מיר צוגע- שטאַנען אברהם שלאָנסקי, איך זאָל איבערזעצן אויף לשון-קודש אַפּאַטאַשוס ברילאַנטע נאָוועלע „אַ טאַג אין רעגנסבורג“ — איך האָב עס אָנגענומען בשמחה, שוין צוליב דעם אַליין, וואָס מען דאַרף זיך דערצו לייטיש אונטערגאַרטלען, כדי צו שאַפן אַ סטיליסטיש גלייכוואַגיקן און שפּראַכלעך גלייכווערטיקן עקויוואַלענט, און האָב נישט געוואָלט, אין מינדסטן פרט, בלייבן הינטערשטעליק, און איך לאָז עס איבער די ליינערס אַפּצושאַצן, ווי איך האָב מיר מיט דער אויפגאַב דערפאַרעט, פונקט ווי איך לאָז זיי איבער דאָס ועלכע צו טאָן לגבי די הונדערט און איינס נאָוועלען פון אַפּאַטאַשו, וואָס איך האָב מיט אַ פאַר יאָר שפּעטער איבערגעזעצט.

אָבער צוריק צו דער נאָוועלע „אַ טאַג אין רעגנסבורג“ — איך בין געווען זייער פאַרכאַפט פון איר אויפבוי און דערציילערישן גאַנג, אָבער דער היסטאָ- רישער פּאַן האָט אין מיר דערוועקט כמה וכמה ערנצטע ספיקות, און איך האָב מיר נישט געקאָנט מאַכן כלאַידע, און האָב דעם פאַרלאָג „ספרית פועלים“ פיר- געלייגט, צוצושטעלן אַ נאָכוואַרט, ווי איך האָב אַפּגעשאַצט די נאָוועלע, און דער אַפּשאַץ מיינער האָט געוואַרפן אַ ליכט אויף אירע קינסטלערישע ווערטן, אָבער אויך געוואַרפן אַ שאַטן אויף איר היסטאָרישער באַגלייבטקייט. איך האָב נישט געוואָסט, אַז דער פאַרלאָג האָט דאָס נאָכוואַרט מיינס נישט געגעבן אין אַלע עקזעמפלאַרן, אַזוי אַז עס איז צו אַפּאַטאַשו'ן שפּעטלעך דערגאַנגען, און שווער צו זאָגן, אַז ער איז דערמיט איבערגליקלעך געווען. אָבער איך האָב מיר נישט געקאָנט העלפן — ווי גייט דאָס אַלטע ווערטל: עס איז ליב סאַקראַט, עס איז ליב פּלאַטאָ, אָבער צום ליבסטן איז דער אמת. ווייזט אויס, אַז דער אמת איז געווען דער קיט פון אונדזער שפּעטערדיקע פריינדשאַפט, וואָס האָט אויסגעציי- טיקט אַ האַרציקע ליבשאַפט.

כמעט אזוי איז עס מיר געגאנגען, יארן פריער, מיט איציק מאנגער — עס איז אויך געווען אברהם שלאנסקי, וואָס האָט איבערגעזעצט מאנגערס „נאָענטע געשטאַלטן“ און געבעטן ביי מיר אַ נאָכוואַרט. בין איך געווען פאַרכאַפט פון די שאַרף פּאַענטירטע פאַרטערטן פון די אַבות פון דער ייִדישער ליטעראַטור, אָבער איך האָב באַמערקט, אַז נישט איין מאָל ווייסט מאנגער בלויז די העלפט, און צו מאָל נאָך ווייניקער, פון דער געשטאַלט, און דאָס איבעריקע בלייבט אים פאַרהוילן. לרוב האָט אים דאָס פּאַסירט ביי די טאַפּל־שפּראַכיקע שרייבער, וואָס אָדער ער האָט נישט געוואוסט, אָז זיי זענען, און אַפילו בעיקר, העברעיִשע שרייבער, אָדער ער האָט עס בלויז אויבנאויפיק געוואוסט, אָבער נישט געקאַנט אַרויס־הייבן די נייטיקע פּראַפּאַרץ פון זייער שפּראַך־אויפטייל. איבער אַן ענלעכן מינוס האָב איך מיך דאָ, ווי דערמאָנט, פאַר אַ יאָרן אָפּגעשטעלט, אין מיין אַריינפיר צו „מדרש איציק“, אָבער פאַראַן אַ גרויסער חילוק, ווייל די „נאָענטע געשטאַלטן“ ליידן פון דעם מאַנקאַ, — עס זענען היסטאָרישע מיניאַטורן, וואָס זייערע פאַר־שוניען קומען צו מאָל אַרויס געשפּאַלטן, גלייך די אייגענע העלפט זייערע האָט זיך פון זיי אָפּגעטאָן; די ווייטע געשטאַלטן ווייטער, דער ביבלישער פּערסאָנאַל, נאָזש, פּאַרדינען פון דעם מאַנקאַ, — דווקא ווייל דער דיכטער קען בלויז דאָס, וואָס די ייִדיש־מסורה זיינע, סיי די עלטערע און פּריערע, די היימיש־נאַזווע, סיי די יינגערע און שפּעטערע, די אידעאָלאָגיש־ראַפּינירטע, האָט אים געגעבן, שפּעט ער זי אויס ביזן דנאָ. און עס איז דאָ אַ מטמון צו שעפּן, בפרט אַז דער שפּעטער איז אַ מאַדים, אויפן וועג פונעם ברונעם אַרויס, דעם כישוף פון דעם געשעפטן נאָך מער איבערצוכישופן.

אָבער צוריק צו מיין נאָכוואַרט צו די „נאָענטע געשטאַלטן“ — אויך מאנגער, וואָס זיין פּריינד, דער באַברויסקער אויערבאַך אין לאַנדאָן, האָט אים דאָס איבער־געזעצט, איז נישט געווען גליקלעך. נאָר ווידער אַ מאָל: איך האָב מיר נישט געקאַנט העלפן — ווי גייט דאָס אַלטע ווערטל: עס איז ליב סאַקראַט, עס איז ליב פּלאַטאָ, אָבער צום ליבסטן איז דער אמת, ווייזט אויס, אַז דער אמת איז געווען דער קיט פון אונדזער שפּעטערער פּריינדשאַפט, וואָס האָט אויסגעזייטיקט אַ האַרציקע ליבשאַפט. אָבער אויב אמת, בין איך מחויב צו זאָגן דעם גאַנצן אמת — סיי אין ענין אָפּאַטאַשו, סיי אין ענין מאנגער איז די דאָזיקע ליבשאַפט בלויז אַ דראַבנער פונק אין פּלאַם פון זייער ליבשאַפט צו אונדזער לאַנד, און דער באַזונדערער זכות פון מאנגערן איז, וואָס ער האָט, בלויז מיט אַ מאַך פון זיין כישוף־שטעקעלע, מער געטאָן פאַר דער ליבשאַפט צום ייִדישן וואַרט אין אונדזער לאַנד, ווי עס האָבן געטאָן כלערליי מוכיחים און מאַנערס און תּרעומת־ניקעס.

זענען מיר, זיינע נאָענטע פריינד, באמת גליקלעך, וואָס מיר האָבן געשפּילט, ווער אַ גרעסערע, ווער אַ קלענערע ראָל, אין זיין לעבן, צוהעלפּנדיק דעם שידוך צווישן אים און ארץ־ישׂראל, אַ שידוך וואָס איז, בעצם, נגזר געוואָרן פּערציק טאָג איידער ער איז באַשאַפּן געוואָרן, פּונקט ווי ער איז נגזר אויף אַ יעדן יידן פּערציק טאָג איידער ער ווערט באַשאַפּן. אָבער אַזוי ווי שידוכים קאָן מען, חלילה, קאַליע מאַכן, איז גוט, אַז עס טרעפּן זיך רעכטע שדכנים צו דער רעכטער צייט. נאָר ווי אַזוי דאָס שדכנות איז צוגעגאַנגען, וועלן מיר איבער־לאָזן אויף אַן אַנדער מאָל, ווען מיר וועלן זיך, אַם ירצה השם, ווידער, לכבוד איציק מאַנגער, צוזאַמענטרעפּן, און קאַנען מאַכן אַ שהחיינו איבער די ערשטע פירות פון אונדזער איצטיקן אויפטו.

[כ"ה אדר א' תש"ל]

מאמר ד' : „געציילטע ווערטער“

א

„געציילטע ווערטער“ — אַזוי האָט איציק מאַנגער אַנגערופן זיין קליינע טריבונע, וואָס ער האָט באַגרינדעט מיט דער כוונה, זי לאַנג צו דערהאַלטן און וואַך־וועכנטלעך אַרויסצוגעבן, אין דער פאַרעם פון פּירזייטיקע שמאַלע און לענגלעכע העפּטלעך, וואָס דערמאַנען די תּימנער מחזורים; האָט אָבער אוספּיעט אַרויסצולאָזן בלויז צוועלף נומערן, אין גרעסערע און קלענערע צייט־אַפּשטאַנדן, במשך איין יאָר און אַנדערטהאַלב חדשים (פון 2 אויגוסט 1929 ביזן 10טן אָקטאָבער 1930). די געאַגראַפּיע פון זייער דערשיינען באַצייכנט די ביאַגראַפּישע וואַנדערליניע פון זייער רעדאַקטאָר — די פּיר ערשטע העפּטלעך זענען גע־דרוקט אין רומעניע (טשערנאָוויץ); די זיבן קומענדיקע העפּטלעך אין פּוילן (קראַקע), און דאָס לעצטע אין לאַטוויע (ריגע). אויף דער דאָזיקער ליניע איז דעמאָלט געגאַנגען דעם דיכטערס מאַרש איבער די יידישע ישובים, און פּונקט ווי ער האָט דערוואָרבן אַ סך ליבהאַבער פאַר דעם עיקר זיינעם, זיין פּאַעזיע, אַזוי האָט ער דערוואָרבן נישט ווייניק סימפּאַטיקער פאַר זיין קריטיק, דעם צולאָג צו זיין עיקר.

עס איז מסתמא נישט קיין צופאַל, אַז זיין ערשט לידערבוך „שטערן אויפן דאָך“ און די ערשטע העפּטלעך „געציילטע ווערטער“ זענען אַרויס אין דעם זעלבן יאָר. אַוודאי איז דער גורל פון די לידער אַנדערש פּונעם גורל פון די העפּטלעך — צו דעם בוך לידער זענען מיט דער צייט צוגעקומען ברידערלעך, געראַטענע און געראַטענערע פון דעם בכור, און האָבן דערלעבט כוללדיקע עדי-

ציעט, און האָבן זיך פאַרשפּרייט ביז גאַר, און אַ טייל פון זיי איז געוואָרן אַ פּאַלקס־געזאַנג, בשעת די העפּטלעך האָבן צוגעצויגן ביז אַ טוץ און זיך אַפּ געשטעלט, און זייערס אַ קאַמפלעט איז געוואָרן אַ מין וויסער ראַב, און ערשט דער האַיאַריקער איבערדרוק, וואָס איז אַרויס דורכן קרייז פאַר ייִדיש־לימודים אין ירושליםער אוניווערסיטעט, צום צווייטן יאַרצייט פון איציק מאַנגער (ירושלים תשל"א), האָט זיי אויסגעלייזט פון אַ ביבליאָגראַפישער זעלטנקייט. אָבער עס פרעגט זיך, צי מאַנגערן גופא וואַלט אַזאַ איבערדרוק ניחא אָדער נייטיק געווען.

ב

מיר האָבן בכיוון פונאַנדערגעשיידט צווישן ניחא און נייטיק. דען וואָס שייך ניחא — לאַזט זיך, אויפן סמך פון בריוו און זכרונות, ענטפערן: יא, אָבער לגבי נייטיק לאַזט זיך אַפילו אַן בריוו און זכרונות, ענטפערן: ניין, קומט אויס, אַז אויב מיר זענען פטור צו דערקלערן דעם ענין ניחא, זענען מיר מחוייב צו דערקלערן דעם ענין נייטיק, און דאָ דאַרף מען אונטערשריייכן, אַז עס האַנדלט זיך נישט אין דער נייטיקייט פון מאַנגער דעם רעדאַקטאָר, ווי אין דער נייטיקייט פון מאַנגער דעם דיכטער, ערשטנס, רעדאַקטאָר מיינט געוויינטלעך איינעם, וואָס פאַרבינדט אַ גרופע, אָבער דאָ האָבן מיר אַ יחיד, וואָס איז העכסטנס אַ רעדאַקטאָר פון זיך אַליין, דען די העפּטלעך אַנטהאַלטן דאָך בעיקר זיינע רייד, בשעת די רייד פון דעם ביסל שותפים זיינע, האָבן זייער אייגענעם ווערט, אָבער זענען נישט דער גוף און נישט די נשמה פון דער טריבונע, לויט איר כיוון און לויט איר כוונה, און עס איז מסתמא גאַרנישט קיין צופאַל, וואָס דאָס לעצטע העפּטל אַנטהאַלט אַן איינ־און־איינציקן אַרטיקל, בלויז פונעם רעדאַקטאָר אַליין, צווייטנס, מיר האָבן שוין אַנגעוויזן אויפן כמעט קאַלענדאַרישן צוזאַמענטרעף פון זיין ערשט לידערבוך און די ערשטע העפּטלעך, — מאַנגער דער דיכטער, וואָס האָט געקעמפט פאַר זיין דיכטונג, איר באַזונדערקייט און מענטאַליטעט, כאַטש זיינע עיקר וואָפן איז די עצם־פּאַעזיע זיינע, האָט זיך צו הילף גענומען זיך אַליין, ווי אַ רעדאַקטאָר, כדי צו פירן אַ מלחמה פאַר אַ פּאַסיקער אַטמאָספּער, ווי עס פּאָדערט זי די דיכטונג און איר באַניי, די ליטעראַטור און איר ווערט, די קולטור און איר ניוואַ, דריטנס, די דאָזיקע טריבונע, איז אין דער סביבה פון יענער תקופה נישט געווען די איינציקע טריבונע פון אַ יחיד, האָט דאָך שמואל יעקב אימבער אַרויסגעגעבן „צווישן ווינדמילן“, מלך ראַוויטש „די וואַג“, אורי צבי גרינבערג „סדן“, (קאָואַדלע), אביגדור המאירי „המחר“ (דער מאַרגן), און סיי זיי זענען מלכתחילה געווען סיי זיי זענען בדיעבד געוואָרן טריבונעס פון יחידים, לאַזט זיך זאָגן, אַז די יחידישקייט זייערע איז אַ מין סוף־מעשה במחשבה

תחילה. איך האב אויסגערעכנט פיר דוגמאות, וואס האבן צוגלייך מיט די „גע-
 ציילטע ווערטער“ געזען ווי א קלאַסישן פירגייער זייערן די באַרימטע טריבונע
 פון קאַרל קראַוס Die Fackel (דער שטורקאַץ), וואָס האָט אויך אָנגעהויבן
 מיט שותפים, איז אָבער שפּעטער געבליבן איינער אַליין, און עס איז אויך נישט
 שווער צו באַווייזן, ווי ווייט קראַוסעס השפּעה איז ניכר אין די טריבונעס, אַ מאַל
 בעיקר לשבח און צום טייל לגנאי. אַ מאַל — פאַרקערט.

ג

איציק מאַנגער (בעצם: יצחק מאַנגער, דען ער צייכנט ווי אַ רעדאַקטאָר:
 י. מאַנגער, דעסגלייכן אונטער די לידער, און אין איניציאַלן: י. מ. און אַפילו
 אין פּסעוודאָנים: JIM) האָט אויפגעקלערט סיי דעם נאָמען סיי די אויפגאַב
 פון די „געציילטע ווערטער“ — אַרויסהייבנדיק דעם חילוק צווישן בלעטער, וואָס
 פאַרמאַגן אַ סך פּלאַץ און ווייניק תּוכן, און צווישן אַ בלאַט, וואָס וויל אַפהייטן
 אַ פאַרקערטע פּראָפּאַרציע, און אונטערשטרייכנדיק די כּוונה, „מיט געציילטע
 עיקר־ווערטער צו מעסטן די מאַדערנע ייִדישע ליטעראַטור, דאָס מאַדערנע
 ייִדישע טעאַטער און די מאַדערנע ייִדישע קונסט און זייער שייכות צו דער
 וועלט“. ער פאַרשטייט דאָס דאָן־קישאַטישע פון זיין פּרוּוו, אָבער ער וויל מאַך
 ביליזירן די טרובאַדורן און שפּילערס, כדי צו צעקנאַקן די ליינ, וואָס האָבן זיך
 אַריינגעכאַפט אין די חורגריבעלעך פון דער ליטעראַטור, דעם טעאַטער, דער
 קונסט, און די מאַביליזאַציע איז מכוון אויפצושטעלן באַריקאַדעס, כדי זיך צו
 ווערן פאַר דעם שקר און היזק פון דער קאַניונקטור. ווער איז עס, לויט זיין מיינ
 און טעם, יענע דריטע מכה פון די מכות מצרים, וואָס פּרעסט די ייִדיש־ליטע־
 ראַטור און צעמזיקט זי — דאָס פאַרנעמט דעם רוב מאמרים אין דער דאָזיקער
 טריבונע, און ער רופט די שעדיקער אָן ביים נאָמען, אָדער גיט אָן אַזעלכע סי־
 מנים, אַז מען קאַן זיך נישט טרעה זיין; נאָך מער, אויב ער האָט זיך אין איין
 העפּטל באַנוצט מיט אַ רמוז, און אַפילו מיט אַ רעזערוואַציע, איז ער אין אַנדערן
 העפּטל אַרויס מיט רחל בתך אַ נאַקעטע, ווייל כאַטש ער האָט זיך געהאַלטן
 פאַר אַ דאָן־קישאַט, איז אים, ווייזט אויס, שווער אָנגעקומען זיך צו באַרען מיט
 ווינסמילן, און ער שלאַגט זיך מיט אַ ממשדיקן ראובן און אַ ממשדיקן שמעון,
 און האַלט זיך נישט אָפּ פון מעשה־קאַריקאַטור — אַ מום אָדער בדומה־למום
 איז ביי אים אויך אַ קריטיש כל־זין, און אַזוי חוזקט ער אָפּ פון אַ הויקערל,
 אַ בערדל, אַ שעוועליור וכדומה, און עס איז אַ ספק, אויב די אידעע זיינע האָט
 זיך באַדאַרפט לייכטער מאַכן דעם קאַמף מיט אַזעלכע מיטלען; אָבער גאָר מעג־
 לעך, אַז זי האָט זיך אָנגעכאַפט אין אַ דרויסנדיקער דאָן־קישאַטעריע פון זיין
 קאַמפּעטאַד, מחמת דער אינעווייניקסטער דאָן־קישאַטעריע פון זיין קאַמפּעזל —

דער שארמער, סאָראַקסטישער און איראַנישער טאַן גייט אויפן וועג פון אַ פּרע-קורסאַרישער אַטאַק, אָבער דאָס מהות, צוליב וועלכן ער קעמפט, איז גרונטיק אַ רעקורסאַרישע פאַרטיידיקונג.

דער קאַמף זיינער קעגן דער קאַניוקטור — היינט וואָלט מען געזאָגט און מיר וועלן טאַקע זאָגן: קעגן עסטאַבלישמענט — איז, בעצם, אַ קאַמף קעגן דער אויבערשטער שאַלעכקײַט, וואָס האָט פאַרדעקט דעם איבערגעקערטן, אָדער איבער-געדרייטן ווערט-לייטער, לויט וועלכן, ווי עס הייסט אין אַ שטייבאַרגישער וואָר-יאַציע פון אַ באַקאַנטן משל — דאָס גרינגע און אומווערטיקע שווימט אַרויף און דאָס שווערע און ווערטיקע זינקט אַראָפּ, אָבער דווקא נאָך דעם ווי עס פאַלט אָפּ די שאַלעכקײַט, און די וואָגשאַלן הייבן זיך אָן ערלעך אויסבאַלאַנסירן, אַזוי אַז דער משל האָט זיך איבערגעקערט און דאָס ביליקע ווערט באַטראַכט לויט זיין ביליקייט און אַוועקגעוואָרפן און דאָס טייערע ווערט אַפּגעשאַצט לויט זיין טייער-קייט און איינגעשלונגען, הייבט זיך ערשט אָן די מלחמה וועגן מהות און וועג פון דער פּאַעזיע. דען מאַנגערס אַפּאַזיציע לגבי דעם עסטאַבלישמענט איז געווען בלויז אַ טיילעכל לגבי דער גרעסערער און טיפּערער אַפּאַזיציע. און אויב אין דער ערשטער אַפּאַזיציע האָט ער זיך נוהג געווען אַנדערצוועצן ראובן, און שמעון וכדומה אויף דער באַשולדיקונגס-באַנק, האָט ער זיך אין דער אַנדערער אַפּאַזיציע נוהג געווען לויט אַן אַנדערן כלל. ביי דער ערשטער אַפּאַזיציע קעגן דער שאַלעכקײַט, האָט זיך געהאַנדלט אין געראַנגל צווישן ווערט און אומווערט, ביי דער אַנדערער אַפּאַזיציע, קעגן דעם תּוֹן, האָט זיך געהאַנדלט אין געראַנגל צווישן ווערט און ווערט, משמע: צווישן ווערט וואָס איז אים, מאַנגערן, נאַענט געווען און ער האָט אים מקרב געווען, און צווישן ווערט, וואָס איז אים פרעמד געווען און ער האָט אים מרחק געווען, און ביידע סאָרטן פון ווערט באַדאַרפן אַן אַטמאָספּער פאַר זייער פּרעקורסאַרישקייט, נייערט די קאַניוקטור דערשטיקט זיי. אָבער אַז מיר קלערן זיך טיפּער אַריין, זען מיר, אַז מאַנגער האָט נישט איבריג געגלייבט אין אַ פּרעקורסאַרישקייט, וואָס איז נישט פאַרבונדן מיט אַ רעקורסאַרישקייט, ער רופט זי טאַקע, אין זיין פּראָגראַמאַטיקן בריוו, בפירוש אַן ביים נאַמען: צוריקער, אַזוי צו זאָגן: „מיר ווילן צוריק אַנטאָן די קרוין דער גערודפטר שיינקייט“. אָבער בדרך רמז ווינקט ער אָן דערויף, אַז די, וואָס רודפן די שיינקייט, זענען נישט בלויז די קאַניוקטור-הערשערס, נאַר אויך אַלע מינים אַפּאַזיציעס אין דער ליטעראַטור, בעיקר אין דער פּאַעטישער ליטעראַטור, וואָס גייען נישט אויפן וועג פון צוריקער און אומקער; פאַרקערט, זיי האַלטן נישט דערפון, און בויען זיך אַנדערע וועגן, און פונקט ווי מאַנגער טוט אַ שטאַך דער כאַליאַסטרע, איז ער עס גרייט צו טאָן אַנדערע שטרעמונגען, וואָס האָבן זיך גע-ראַנגלט, כדי צו באַשטיין אין תּוהו־וּבוהו פון זייער דור, אַנהייבנדיק פון סאַוועט-

רוסלאַנד, דורך פוילן ביז אמעריקע. הייסט עס, אַז אויפן ערשטן קלאַפּ, איז ער, מאַנ-
 גער, צוגלייך מיט זיי סטראַטעגיש אינטערעסירט אין אַפרייניקן די אַטמאָספּער, כדי
 זי צו באַפעיקן פאַר אַ ווערטיקער פּאַעזיע, אָבער אויפן צווייטן און דריטן קלאַפּ איז,
 פּאַליטיש, דער סוף פון זייער בשותפותדיקער מלחמה קעגן דעם עסטאַבלישמענט,
 דער אָנהייב פון זייער עיקרדיקער מלחמה צווישן זיך, און אויב פריער איז זיין מל-
 חמה געווען מכוון קעגן די ליליפוט־טאלאַנטן, וואָס דער עסטאַבלישמענט בלאַזט זיי
 אויף, דאַרף שפּעטער זיין מלחמה זיין געווענדט קעגן די וואָס ער קען נישט פאַר-
 לייקענען זייער טאַלאַנט, אָבער ער האַלט, אַז זיי האַבן אין אים געפּעלשט, ווייל
 זיי פאַרשקלאַוון זייער פּאַעזיע צו דעם היפּוך פון פּאַעזיע. פאַר וואָס? ווייל זיי
 קערן זיך נישט אום פון דער אומפּאַעטישער פּאַעזיע צום פּאַעטישן גאַלד, ווי
 עס האַבן עס אויסגעפורעמט בעיקר די „יונגע“, וואָס מאַנגער, איז, אַריבערהי-
 פּערנדיק איבער זייערע אַפּאַנענטן, די מאַדערניסטן, דער המשך זייערער, אַדער
 קלאַרער געזאַגט: זייער באַנייער, אויב נישט דער באַנייער פון דער ראַמאַנטיק
 פון 19טן יאָרהונדערט בכלל, און מעגלעך, אַז ער איז אַפילו איר שפּעסטע און
 צייטיקסטע פרי.

מיר וועלן די זאַך מפרש זיין און זאַגן: מאַנגערס רעטעניש ליגט אין זיין
 געטריישאַפט צו זיך אַליין, ווי זי איז אַרויסגעוואַקסן פון זיין אַפּשטאַם און
 סביבה; זיין כוח ליגט אין באַהעפט צו נאַענטע און ווייטע וואַרצלען; און זיין
 סוד אַנטפלעקט זיך אין זיין שיטה פון מכלל הן אתה שומע לאו — האָט ער
 דאָך שפּעטער, אין זיינע אַפּשאַצן, בלויז געשריבן וועגן די, וואָס ער האָט זיי
 באַיאַט, און ממילא האָט זיך געלאָזט דרינגען, וועמען ער פאַרניינט. און פונקט
 ווי מיר לערנען פון זיין רעדן, ווער איז אים נאַענט און ער באַיאַט זיין ווערק-
 לעכקייט, אַזוי לערנען מיר פון זיין שווייגן, ווער איז פון אים ווייט, און ער
 פאַרניינט אַפילו זיין מעגלעכקייט, און ערשט די בריוו זיינע, ווו ער האָט נישט
 געלייגט קיין שום שלאָס אויף דער צונג, וואָס ער האָט אויף זיך אויפגעצווונגען,
 אַפילו אין די „געציילטע ווערטער“, וועלן אונדז העלפן, לויט זיינע אַרויסזאַגן
 אין רשות־היחיד, באַשיידן זיינע שווייגענישן אין רשות־הרבים.

משמע, ווער עס וויל זיך באַקאַנט מאַכן מיטן קלאַפּערגעצייג פון מאַנגערס
 ליטעראַרישע מלחמות, קאַן זיך באַנוגענען מיט „געציילטע ווערטער“; ווער עס
 וויל אָבער דערגיין דאָס רעכטע־און־געדיכטע פון דער עיקר־מלחמה זיינע, דאַרף
 זיך אַריינלייענען אין זיינע שפּעטערדיקע כתבים, זיינע לידער וועגן זיינע אידער
 אַלן אין דער דיכטונג; זיינע סילוועטן פון די, וואָס ער האָט געהאַלטן פאַר די
 אַבות זיינע; זיינע אַרטיקלען וועגן די, וואָס זענען אים גייסטיק און מענטאַל
 נאַענט געווען, וכדומה.

אודאי זענען מיר מחויב צו דערקלערן, פאר וואס מיר האלטן די „געציילטע ווערטער“ פארט פאר א טריבונע פון א יחיד, כאטש זי פארמאגט עטלעכע שותפים. אמת. מיר געפינען דא א פאר שרייבער, אבער דער רוב פון זיי זענען דיכטער, וואס זייער אַנטייל איז אַ דיכטערישער, און אויב עמעצער פון זיי גייט אַ מאַל אַרויס פון דיכטערישע ראַמען און שרייבט קריטיק וועגן אַ פיעסע אָדער אַ בוך, וואָס איז אַפילו אַנגעהויכט מיט פאַלעמיק, איז דאָס גאָר ווייט פון מאַנ-גערס אַרטיקלען, וואָס זענען אַנגעלאָדן מיט פעך און שוועבל. אַזוי אַרום דאַרף מען די צוועלף העפטלעך באַטראַכטן ווי אַ דאָקומענט, וואָס שפּיגלט אויבנאויפיק אַפ אַ ווידעראַנאַנד, וואָס זיין גערעכטיקייט און אוימגערעכטיקייט דאַרפן נאָך איבער-געפרוּווט ווערן. דאָס איז דער ווידעראַנאַנד צווישן דעם דיכטער און דעם ליטע-ראַטור-עסטאַבלישמענט, אָבער טיפּער גענומען ווינקט ער אָן אויף אַ גרעסערן ווידעראַנאַנד, צווישן דיכטער און דעם ליטעראַטור-באַשטאַנד. אין דער לעצטער שורה איז דאָס בינטל „געציילטע ווערטער“ אַ קאַמאַ און נישט קיין פונקט; און אַ סך קשיות, וואָס ווילן פאַרענטפערט ווערן, לויערן צווישן דעם קאַמאַ און נאָך אים, און מיר האָפן זיך צו זיי אומצוקערן, און אונדזערע באַמערקן אויסברייטערן, און אפשר אויך קומען צו אַ סוף פּסוק.

[ײַט אייר תשל״א]

צווישן נאַענט און ווייט

יוסף פאפיערניקאוו

מאמר א': א פרעמיע און איר באטייט

א.

איך האב געהאט דעם כבוד צו זיין איינער פון די דריי ריכטער פון דער דוד פינסקער־פרעמיע, וואס עס האט געשאפן די י. ל. פּרָץ־ביבליאָטעק אין תל־אביב לכבוד דעם צעניאַר־יום־טוב פון אונדזער מדינה. איך האב געהאט אַ גאַר גרויסע הנאה דערפון, וואס מיר האבן פה אחד די פרעמיע צוגעטיילט דעם דיכטער יוסף פאפיערניקאוו.

מיר, חברים פון דער זשורי, האבן אונטערגעשטראכן די ערשטקייט פון יוסף פאפיערניקאוו, און דאס איז אַ דרייַקע ערשטקייט — געקומען אַ ייִדיש־דיכטער קיין ארץ־ישׂראל מיט איבער דרייסיק יאָר צוריק, נישט בלויז מיט דער כוונה זיך צו באַזעצן, נאָר האָט זיך טאַקע דאָ באַזעצט; גענומען לעבן אין איר בגופו ובנפשו, אַזוי, אַז זי איז אים געוואָרן זיין עיקר ממשדיקע און דיכטערישע וועלט און געבראַכט צו אַ נייער באַגעגעניש צווישן ייִדיש און ארץ־ישׂראל, קלאַרער גע־זאַגט: געבראַכט צו אַ נייעם, יונגן, אינטימען צוזאַמענטרעף צווישן ייִדיש און דעם ארץ־ישׂראלדיקן פּייזאַזש, לעבן, באַשאַף.

איך שטרייך אונטער: געבראַכט צו אַ נייער באַגעגעניש, אָדער מיט אַנדערע ווערטער: באַנייט אַן אַלטן שידוך. דען ייִדיש אין ארץ־ישׂראל איז אַן אַלטער שידוך — אונדזערע טאַטע־מאַמעס און זיידע־באַבעס, פונקט ווי זיי האבן נישט געוואוסט פון אַ פאַנאַנדערטייל צווישן לשון־קודש און ייִדיש. און האבן זיך נאָך געכאַוועט אויף צוויי־שפראַכיקע ספרים — אויבן לשון־קודש און אונטן ייִדיש, אַזוי האבן זיי נישט געוואוסט פון קיין פאַנאַנדערטייל צווישן ייִדיש און אַלע קנ־ינים, וואָס זענען געווען איינגעבאַקן אין ייִדישן האַרצן. און וואָס איז געווען איינגעבאַקענער ווי די ליבשאַפט צו ארץ־ישׂראל, ווי דער פעלדזיקער גלויבן, אַ: דאָס פאַלק ישׂראל וועט נאָר אין איר קאַנען באמת אויפגעריכט ווערן.

ב

אָבער, בעוונותינו הרבים, האָט מען אָט דעם אַלטן שידוך געפרוווט קאַליע מאַכן און מ'האַט אים, צום טייל, ממש קאַליע געמאַכט; און נאָך מער: מען האָט זיך דאַצו באַניצט מיט ייִדיש ווי אַן אינסטרומענט. אמת, מען האָט נישט געפרעגט נישט די טראַדיציע פון ייִדיש און נישט איר היסטאָרישן באַטייט, אויב זי איז דאַצו מסכים צו זיין דער שטער פון איר אייגענעם שידוך; אָבער אַזוי איז שוין דער דרך פון נישט־היסטאָרישע און אַנטי־היסטאָרישע אידעאָלאָגיעס, אַז זיי פרעגן נישט אַזעלכע קשיות — זיי טוען אַזוי ווי עס געפעלט זיי; אַזוי, ווי עס טוט זיי פראַגראַמאַטיש געפעלן.

די אַבות פון דער ייִדיש־ליטעראַטור, סיי דער אַלטער, סיי דער נייער, איז גאַר נישט איינגעפאַלן, האָט גאַר נישט געקאַנט איינפאַלן, אַז עס איז מעגלעך אַ ברוגו, בפרט נאָך אַ גט, צווישן ייִדיש און לשון־קודש, צווישן ייִדיש און ארץ־ישראל; אָבער דער ברוגו, כל־שכן דער גט, איז אַ המצאה פון נישט־היסטאָרישע אַדער קעגן־היסטאָרישע באַוועגונגען און אידעאָלאָג־גיעס; און שפעטערדיקע דורות וועלן דאָס מסתמא פאַררעכענען ווי אַ טייל פון דער דעזאָריענטאַציע, וועלכע האָט עטלעכע דורות געבושעוועט אין ייִדישן לעבן.

ג

על כן האָט זיך געפאַדערט אַ באַניונג פונעם אַלטן שידוך, און עס האָט זיך געפאַדערט דאָרט, וווּ די מאַניפעסטאַציע איז אַמבולסטן — אין ארץ־ישראל גופא. דאָס קאַפיטל ייִדיש־ליטעראַטור אין ארץ־ישראל איז נישט דאָס גרעסטע און נישט דאָס רייכסטע אין גאַנג פון ייִדיש־ליטעראַרישן אַנטוויקל; אַפילו היינט, ווען עס האָבן זיך דאָ קאַנצענטרירט גאַר וויכטיקע כוחות, צווישן זיי אַזעלכע, וואָס געהערן ממש צו דער גילדענער פּאַן, איז עס ווייט צו זיין אַ צענטער בה"א הידיעה, אָבער מעגלעך, אַז אַפילו די ייִדיש־רעדער גופא, בפרט יענע, וואָס האָבן זיך נאָך נישט אַרויסבאַפרייט פון די רודימענטן פון איבערגעלעבטע אידעאָ־לאָגיעס, פילן נישט זייער אייגענעם באַטייט.

דער באַווסטער פּיאַנער פון דעם באַטייט איז — פּאַפּיערניקאָוו. אַוודאי גע־ווען פאַר אים: סיי שרייבער, וואָס זייער בפירושע אידעישע אַריענטאַציע איז געגאַנגען אויף ארץ־ישראל, — ומי לנו גדול כמו דוד פינסקי, וואָס האָט רוב ימיו הויך און שטאַלץ געטראָגן די ציון־פאַן, און האָט אין גרייזגריען עלטער באַוווּזן דעם איידל־פּיאַנערישן זשעסט זיך דאָ צו באַזעצן; סיי שרייבער, וואָס זייער קולטורישער קוק איז געגאַנגען אויף ארץ־ישראל און איר ווערטיקסטן פראַדוקט — ומי לנו גדול כמו יהואש, וואָס קומענדיק איבערשמעלצן דעם הנד

אויף יידיש, איז ער געזעסן אין לאַנד, כדי איינצוזאָפן די אַטמאָספּער פון וועל-
 כער דער תנך איז אַרױסגעוואַקסן, און האָט זײַנע איבערלעבענישן אין אַלס-
 נײַעם לאַנד פאַרצײכנט אין צוויי בענד „פון ניריאַרק קײן רחובות און צוריק“.
 געווען שרײַבער, וואָס זענען געקומען אין לאַנד און געלאָזט עס זיך באַ-
 זינגען אויף יידיש; אַזוי מיט פּופציק יאָר צוריק שמואל יעקב אימבער אין די
 פײַנע אימפּרעסיעס פון זײן בוך, דאָס ערשטע יידיש-בוך איבערן נײַעם ארץ-
 ישראל — „הײמלידער“; אַזוי מיט פּערציק יאָר צוריק די צוויי זעלנער אין
 יידישן לעגיאָן — ז. וויינפּער און אפרים אויערבאָך.

געווען שרײַבער, וואָס האָבן געשריבן יידיש אין דער ערשטער צײַט פון
 זײער איינוואַרצלען זיך אין לאַנד — א. ראובני אין פּראָזע און פּאַעזיע און
 משה סטאַוסקי אין זײַנע דערצײלונגען. אָבער דאָס יידיש-שאַפן איז שפּראַך-
 לעך אַ טײל בײַ יענע, וואָס זענען אַריבער צו העברעיִש, די צענטראַלע שפּראַך
 פון פּאָלק אין זײן באַנײַטן היסטאָרישן קיום. נײַערט דער צוזאַמענבונד צווישן
 יידיש און ארץ-ישראל ווי אַן אַרגאַנישע גאַנצקײט, וואָס פילט אויס אַ לעבן,
 דאָס איז נישט געווען ביז פּאַפּיערניקאָוו, דאָס איז בפּירוש זײן פּאַטענט. ער האָט
 דאָס באמת פאַרריכט אַן אַלטן, פון שלעכטע שכנים קאַליע געמאַכטן, שידוך.

ד

איך וועל נישט פאַרהוילן, אַז צום שידוך, צום שלום-בית, פעלט נאָך עפּעס.
 דער אַלטער, טראַדיציאָנעלער שלום צווישן יידיש און ארץ-ישראל איז אַ גרויסע
 זאַך; דער אַלטער טראַדיציאָנעלער שלום צווישן עברייטיש און לשון-קודש,
 אָדער, אָדער היינט-וועלטיש גערעדט: צווישן יידיש און העברעיִש, איז נישט
 מינדער גרויס. דערפאַר איז טאַקע קײן חידוש נישט, אַז די אַבות פון דער נײַער
 יידיש-ליטעראַטור, לאַכליש-שכן פון דער אַלטער, האָבן נישט בלוז געוואָסט פון
 אַ ברוגז אָדער, חלילה, פון אַ גט, נאָר זײ גופא זענען געווען צווישן-פּראַכטיקע
 שרײַבער.

אונדזערע זײדעס פלעגן זאָגן, אַז אַ ייד, וואָס קען נישט קײן גמרא איז
 אַ האַלבער ייד; מיר מעגן זאָגן, אַז אַ ייד, וואָס קען נישט קײן לשון-קודש, אָדער
 היינטוועלטיש געזאַגט: העברעיִש, דאָס הייסט דאָס רוב שאַפן פון אונדזער פּאָלק
 און זײן יסוד איז פאַר אים פאַרשלאָסן, איז בפּירוש אַ האַלבער ייד. לאַכליש-שכן
 אַ שרײַבער, וואָס איז דאָך דאָס באַוואָוסטזײן פון פּאָלק.

לאַמיר זיך אומקערן צו אונדזער ליבן פּאַפּיערניקאָוו — איבער דרייסיק יאָר
 גײען מיר נאָך זײן שאַפן בײַ אונדז, צווישן אונדז, וועגן אונדז און פאַר אונדז,
 פון יענעם אָונט אין אַן אַרעמען באַראַק, נישט ווייט פון שפּת-הים בײן היינטיקן
 טאַג, ווען מיר פּײַערן דעם כבוד, וואָס איז אים צוגעטיילט געוואָרן — די פּרעמיע,

אין וועלכער עס האַרמאַניזירן אַזוי שיין די נעמען פון י. ל. פרץ און דוד פינסקי, שפיגלדיק זיך אין דער שיינער רעם פון אַרט — תל־אביב און צייט — דער צעניאַריקער באַשטאַנד פון דער פון אים אויסגעחלומטער און וואַרגעוואַרע־נער מדינה.

אויב עס איז מיר דערלויבט אַ פערזענלעכע נאָטע, דערמאָן איך מיך אין כמה וכמה באַגעגענישן מיטן דיכטער אויף דער לאַנגער צייט־ליניע פון אונ־דזער פריינדשאַפט — איך פיל ממש אַ וואַרעמקייט, דורכקוקנדיק די סטאַציעס פון זיין דיכטערישן גאַנג, פון דער געטריישאַפט פון איינעם, וואָס האָט אין דער פריסטער יוגנט געזונגען: „מיר הייבן די הענט קעגן ציון און שווערן“ און האָט די שבועה ערלעך און ריטערלעך געהאַלטן.

[כ"ה סיון תשי"ח]

מאמר ב' : לכבוד צוויי פרעמירטע

יוסף פאפיערניקאוו און ניטן ברוסילאוו

א

ווי איך האב אייך שוין מודיע געווען קען איך נישט בגופי זיין אויפן קער-
מעשל לכבוד די פרעמירטע גאלדענע-קייטניקעס הנייאר, און איך קאן בלויז זיין
ברוחי, און בעט עס זאל זיין בחינת ויהי נאָ פי שנים ברוחי, ווייל טאָפּל איז
שטאַרקער. בעט איך אייך, טאָן מיר דעם חסד און מיינע ווערטער ברענגען פאַרן
עולם, וואָס איז אפשר מאַלענדיג אָבער וואַזשנענדיג, און קודם-כּל באַגריס איך
די בעלי-אכסניה, ר' ישראל פּאַלאַק, און זיין פּרוי עדית און דערנאָך די צוויי
חתנים, און צו לעצט די דייניג-מומחים, ר' מרדכי צאַנין, וואָס וועט מסתּמא זיין
בגופו, און ר' חיים גראַדע, וואָס וועט כּמוני זיין ברוחו, ואחרון אחרון ר' אליעזר
פּינעס, זאָלן זיי אַלע געזונט זיין, ויהי נועם ד' עליכם.

ווי איר ווייסט, האָב איך שוין אַ חזקה אויף אויסטיילן פרעמיעס, און זייט
איך בין אַריבער די גרענעצן פון הונדערט, האָב איך אויפּגעהערט ציילן, אָבער
די היינטיקע מסיבה איז אַנדערש, שוין מחמת דעם, וואָס זי קומט זיך צוואַמען
נישט, ווי געוויינטלעך, אין רשות-הרבים, נאָר אין אַ רשות-היחיד, און דאָס איז
אַ שטיקל חסרון אָבער אויך אַ שטיקל מעלה. אַ חסרון — זי פאַרבייגט דעם ברוב
עם הדרת מלך, ומאן מלכירבנן, און בימינו פּיטנן וספרנן; אַ מעלה — זי באַ-
פּרייט פון שטייפּער אַפיציעל-קייט, פון ריגאָראַזן דעפיניציע-חוב, און מען קאָן
גיכער און גיחאר רעדן, ווי דאָס מויל איז געוואָקסן.

ב

ווען איך פּרוּוו פאַרמולירן — וואָס האָט אונדז, די דיינים, באַווויגן פון אַלע
גוטע זאַכן, וואָס זענען לעצטנס געדרוקט געוואָרן אין די גאלדענע קייט אויסצו-
קלייבן, ווי צוויי שפיגעלעך, די לידער פון יוסף פּאָפּיערניקאָוו און די דערצייל-
לונגען פון גיסן ברוסילאָוו, פאַרשטיי איך, אַז עס וועט זיין אַ קאַפּ באַנאַל, ווען
איך וועל אַנשלאַגן יענעם פּאַטעטישן, און לרוב מליצישן, טאָן, ווי מען טוט עס
אין די פּייערלעך פּירגעלייענטע נימוקים; אַרגומענטן בלעז: נאָך דעם וואָס מיר
האַבן דורכגעקוקט וכר וכר זענען מיר, נאָך אַ לאַנגן (אָדער: טיפּן) שיקול-דעת,
געקומען צו דער איינדהיקער מסקנה, אַז וכר וכר, ניין, אַזוי גייט עס נישט

אין אן אינטימען שמועס — דאָ איז מען מודה, אַז די ליינים האָבן טאַקע געפונען די לידער פונעם פּאָעט און די נאַוועלע פונעם דערציילער כפתור ופרח, און זיך געפרייט דאָס קענען אויסרופן בפרהסיא, אָבער באמת האָט די פרייד זייערע גע- האַט נאָך אַ טעם, וואָס איז טעם כעיקר — זיי האָבן זיך, פשוט, געפרייט דורך דעם באַרעכטיקטן באַשלוס אויסצודריקן די אַנערקענונג און דאַנק די צוויי שאַ- פערס, פאַר זייער שאַפן בכלל, און דער אין איר אויסגעדריקטער באַזונדערקייט זייערער בפרט. און דאָס איז אַ באַזונדערקייט, וואָס באַזונגט זיך נישט מיט אירע שאַפערישע געפינסן, נאָר רייסט זיך, שטיל און באַשטאַנדיק, צו נייע זוכענישן. איר בין נאָכגעאַנגען פאַפיערניקאָוס פאַעזיע אין איר גאַנג פון אַנהייב — אין מיין אַריינפיר צו דער אַנטאַלאָגיע פון זיינע העברעיִש-איבערגעזעצטע לידער דערצייל איר וועגן איינער פון אונדזערע ערשטע באַגעגענישן אין אַ באַראַקל אויף די זאַמדן פון תל-אביב, מיט קאַרגע פינף און פערציק יאָר צוריק, איר בין געאַנגען שפאַצירן אין דער סביבה פון ים און האָב פלוצעם דערהערט אַ קול, אַ טרויעריקס אָבער שטאַרקס, וואָס האָט סיי געהילכט סיי געתחנונט, און איר בין דעם קול נאָכגעאַנגען און געקומען אין דעם באַראַקל, ווו עס זענען געזעסן עטלעכע מנינים איינגעהערטע אין דער פרשה לידער, וואָס אונדזער פּאָעט האָט, מיט זיין באַזונדערן דערהויב־עניוּותדיקן טראַפּ געלייענט, — עס איז געווען אַ שפּאַגל־נייע פרשה און ייִדיש־פּאַעזיע־חומשל — די פרשה פון ארץ־ישראל, נישט ווי אַ טעמע פון חדר־נאַסטאַלגיע אָדער טוריסטן־אימפרעסיע, נאָר ווי אַ שטיק פון דעם לאַנד, דעם פייזאַזש, דעם פרדס, וואָס די יידן פלאַנצן, דער שטאַט וואָס די יידן בויען זי. דערנאָך האָט זיך דאָס ליד זיינס ניואַנסירט — אַלעגאָריש גערעדט: בלוי און ווייס, רויט און שוואַרץ, אָבער דער תוך איז אַלץ געווען דאָס גאַוּום, און אַז עס איז שוין מער קיין גאַוּום נישט געווען, ווייל דערווייל זענען, נאָך זיינע טריט, געאַנגען אַנדערע, אַ גרופע, אויב איר ווילט: אַ שול, האָט ער זיך געווענדט צום תוך־פון־תוך פון אַ דיכטער — צו זיך אַליין, צו זיין אַליינקייט און זיין טיפן טרויער, דעם טרויער פון דער מענטשלעכער קרעאַטור, און האָט דערגרייכט אַ זעלטענע אויסגעקלאַרטקייט פון וואָרט און אין באַהעפט און בילד. ווייזט אויס, אַז אין דער אַליינקייט און איר טרויער האָט ער געזוכט און געפונען ברידער — און דאָס איז דער שליסל צו זיינע איבערזעצן, וואָס גיבן נישט בלויז איבער די אינעווייניקסטע וועלט פון איבערגעזעצטן נאָר אויך, און אפשר בעיקר, פונעם איבערזעצער, כביכול מרועה אחד ניתנו, משמע: גלייך זיי שטאַמען פון דעם זעלבן פּאַסטער.

איר קאָן אַזוינס נישט דערציילן וועגן ניסן ברוסילאָוו, און דוכט זיך, קיינער

קאן וועגן אים נישט עפעס ענלעכעס דערציילן — האָט ער דאָך מיט זיין דער־
שיינען אין דער ליטעראַטור אונדז אַלע דערשטוינט. באַקאַנט איז נישטעס זאַג,
אַז ווער עס וויל זיין אַ בליץ מוז לאַנג־לאַנג פּריער זיין אַ וואַלקן, וואָס באַלט
זיך צוזאַמען, אָבער אזוי לאַנג זיך צוזאַמענבאַלן, ווי עס האָט עס געטאַן אונ־
דזער דערציילער — געהער צו די זעלטנקייטן, אַפילו אין ליטעראַטור, וואָס
זענען נישט זשענדע אין זעלטנקייטן. איך געהער צו די ווייניקע פון זיינע
ערשטע ליינער — איך מײן זיין סעריע, וואָס איז געאַנגען אין דער מעהריש־
אַסטרויער ייִדיש־דייטשישער צייטונג, וועלכע איך האָב קינדווייז געלייענט, און
ווי מײן נאָמען איז דאָס ערשטע מאָל — ווי אַ באַשיידער פון רעטענישן אין
דער קינדער־צוגאַב „דער גוטע אַנקעל“ — געדרוקט געוואָרן, אָבער דערנאָך
איז אַוועק מער ווי אַ דור שווייגעניש — דער וואַלקן האָט געגרייט זיין בליץ
און דונער, און ערשט נאָך דעם ווי ער האָט איבערגעטראָטן די שוועל פון זעכ־
ציק יאָר, האָט ער גענומען אַרויסגעבן זיינע ביכער — ווי דאָס סלאַוויש־ייִדישע
באַגעגעניש און געראַנגל שפּילט זיך אויס אין אַ וועלט פון דעם עלעמענטאַרן,
זיינע גלויבנס און גלייבענישן, געטער און אַפּגעטער, חיה און מענטש; ווי פּאַל־
קלאַר איז בלויז דאָס אייבערשטע הייטל, און דער תּוך זענען תּהומות פון יצר
וואָס נידערט אַראָפּ און הייבט אויף, די נידער און דער דערהויב פון מיטאַס. אָבער
מיר, די געפלעפטע ליינער, האָבן זיך דעם אַפּשאַץ פון דעם פענאַמען לייכט
געמאַכט זאַגנדיק, אַז מיר האָבן דאָ אַ פאַרוואַרצל־זיין, אַ פּסיכאָלאָגיש־מענטאַל
פּיקסיר־זיין מיט דעם קינדערשן פּייזאַזש, וואָס ווי ברייט און טיף ער זאָל נישט
זיין, האָט ער זיינע גרענעצן. שטעלט זיך אַרויס, אַז ער איז אַ מאַדים נישט
בלויז אין מיטאַס נאָר אויך, און אפשר בעיקר, אין היסטאָריע, און זיינע צוויי
היסטאָרישע נאַוועלן — די ערשטע, וואָס איר סוזשעט באַהאַנדלט אַ נענטערע
און די צווייטע, וואָס באַהאַנדלט אַ ווייטערע תקופּה אין אונדזער געשיכטע,
ווייזן זיין אויסגעבונדנקייט אין די מקורות, זיין יכולת די צייט און איר פאַר־
וויקלטיקייט, אין געשטאַלט פון לעבעדיקע געשעענישן און מאַרקאַנטע פּיגורן,
אַנידערצושטעלן אזוי, אַז אי מיר ווערן פאַרטראַגן אין אַנדערע צייטן, אי מיר
בלייבן, ווי די געשיכטע האָט אונדז אַנידערגעשטעלט, אין אונדזער צייט, פשוט
ווייל מיר לעבן אונדזער אייגענע פּראַבלעמאַטיק אין אַנדערע תקופּות, און מיט
דער גאַנצער צוגעבונדנקייט צו אונדזער היינטיקער ייִדישער און מענטשלעכער
ווערקלעכקייט, זעען מיר זי קלאַרער, באַווסטער אין דער ווייטער רעם פון דער
נעכטיקער און אייערנעכטיקער ייִדישער און מענטשלעכער ווערקלעכקייט, און
דאָס אַלץ בזכות פון דער ברוסילאָר־וויזיע.

[שבט, תשל"א]

דער וועג צום שייער

אריה שמרי

א

ווען איך האב מיט אַ קאַרגע צוויי חדשים צוריק, געקריגן פון מיין אַלטן פריינד, אריה שמרי, זיין יינגסטע מתנה — זיין בוך „געזאַנגען אין שייער“ (ישׁ-ראַלבוך, תשׁל), וואָס נעמט אַרום כמעט זיין גאַנץ פּאָעטיש האַב־און־גוטס, האב איך אויפגעהויבן דעם שווערן, איבער זיבן־הונדערט־זייטיקן באַנד, און האַב געקלערט: שוין איין מאָל אָן אַפטימיסט. און נישט ווייל ער גלייבט, אָז עס וועלן זיך געפינען לייענער, וואָס וועלן אָזאַ גרויס בוך דורכלייענען; דען די מעלה פון פּאָעזיע איז דאָך, אָז לעבן פּאָעמעס, וואָס זענען לענגער, פּאַרמאָגט זי בעיקר לידער, וואָס זענען קירצער, אַזוי אַז דער לייענער קאָן, פון צייט צו צייט, אַרייַב־כאַפּן אַ ליד אָדער אַ פּאַר לידער, בחינת הקורא ממקום שלבו חפץ, משמע: ער מישט אויף און לייענט וווּ און וואָס דעם האַרץ אָדער דעם קאַפּריו פּאַרגלוסט זיך, און גייט אַרויס מיט אַ ריינעם ריווח; דען אַזוי ווי אין אַ טראָפּן איז דאָ, וואָס עס איז דאָ אין אוקינוס, אַזוי איז אויך אַפילו אין קלענסטן ליד פון אַ פּאָעט, דאָ וואָס עס איז דאָ אין זיין גרעסטן לידערבוך, דען כל הלידער מרועה אחד ניתנו, משמע: אַלע שטאַמען פון דעם זעלבן טאַטן און טראָגן זיין חותם.

און נאָך עפעס: עס איז שוין אַ קיימא־לן, אַז מען פּאַרגלייכט פּאָעזיע צו אַ משקה (און שמרי האָט אין זיינע לידער דעם משל פון אַ מחיהדיק טרינקען גאָר האַלד) און משקה, גוטע משקה, ווייטער, האָט אַ טבע, אַז מען טוט פון איר אַ זוף, וויל מען נאָך, און עס קאָן לייכט פּאַסירן, אַז ווער סע זעט פּאַר זיך אַזאַ גרויס פּאַס, זשאַלעוועט נישט און נעמט זוף, אַזוי אַז צו די פּאַר לידער, וואָס ער האָט געלייענט, קומען צו אַנדערע, אין דער זופּער ווערט אַ טרינקער און דער טרינקער ווערט אַ שיכור, און ער לייענט זיך אַריין, ביז מע טוט אים אַ טאַרע: פעטער־לעב, הגיע זמן קריאת־שמע של שחרית.

ניין, נישט מחמת דעם האַלט איך אונדזער דיכטער פּאַר אַן אַפטימיסט, נאָר מחמת עפעס אַנדערש — בשעת איך האַב דעם באַנד אויפגעהויבן און געהאַלטן אין דער האַנט, האב איך זיך דערמאַנט, וואָס עס האָט מיר דערציילט רַ מרדכי

בן יחזקאל (האלפערן), אַז ווען ער איז געגאַנגען אַרויסגעבן זיינע „סיפורי מע-
 שיות“, וואָס זענען לסוף אַרויס אין זעקס בענד, האָט אים דער פּאַרלאַג „דביר“
 פירגעלייגט אַרויסצוגעבן אַלץ אין איין גרויסן באַנד, איז ער דערויף נישט איינ-
 געגאַנגען. ווער — האָט ער געזאָגט — לייענט עס סיפור־מעשיות; אָדער קינדער,
 וואָס האָבן נאָך נישט קיין כוח, אָדער זקנים, וואָס האָבן שוין נישט קיין קיין
 כוח אַזאָ משאָ צו האַלטן, בפרט אַז קינדער האָבן נאָך אַ טבע, בשעתן לייענען,
 דאָס בוך צו האַלטן פאַר זיך, און ווידער זקנים, וואָס לייען זיך צו בעתן לייענען,
 האָבן אַ טבע דאָס בוך צו האַלטן איבער זיך; ווייטער יענע, וואָס האָבן יאָ כוח
 דערצו, בחורים און יונגערמאַנטיקעס, לייענען גאַר ווייניק, אויב זיי לייענען
 בכלל, שוין אָפּגעשמועסט פון באַע־מעשיות.

נו, יידיש ווערט אַלץ מער אַן ענין פון זקנים, די מחברים האַלטן דורכשניט־
 לעך ביי די זעכציק און די לייענער דרייען זיך אויך אין דער סביבה פון דעם
 עלטער; קינדער ווייטער, זענען זיי דאָ, לייענען זיי בעיקר עברית; זענען זיי
 דאָרט, לייענען זיי דאָך, ווי דער רוב לייענער־יידן אויף דער וועלט, גוייש,
 פרעמדשפּראַכיק; און וואָס שייך בחורים און יונגעלייט, האָבן מיר דאָך שוין
 געהערט. קומט אַריה שמרי און דערלאַנגט אונדז אַזאָ גרויס און שווער בוך —
 איז ער נישט אַן אָפטימיסט?

ב

די קשיא איז: אויף וואָס שטיצט זיך אַזאָ אָפטימיזם? כדי דערויף צו ענט־
 פערן, דאַרפן מיר זיך אָפּשטעלן קודם־כל אויפן מחבר און דערנאָך אויפן חיבור,
 משמע: קודם כל אַ שמועס טאָן וועגן זיין לעבן, און שפעטער וועגן זיין ווערק.
 איך ווייס גאַנץ גוט, אַז לויט דער היינטיקער מאָדע איז, אין דער קריטיק און
 אין דער פאַרשונג, דער ענין ביאָגראַפיע נישט איבעריק אַנגעלייגט, אָבער אין
 האַב, לפחות, דריי טעמים נישט נאָכצוגיין דעם הערשנדיקן נוסח.

ערשטנס, איז דער עצם ענין מאָדע גאַר מאָדע — האָט דאָך שוין י. ל. פּרץ
 די מאָדעס פאַרגליכן צו אַ פעסל, וואָס אַלע מאָל שלעפט מען אַרויס אַן אַנדערן
 סטראָי, און אַז מען דערגרייכט דעם דנאָ, קערט מען דאָס פעסל איבער, און אויב
 די באַבע ליובקע לעבט, קוועלט זי אָן, וואָס איר אַלטפרענקישע ראָטונדע איז
 אָבער אַ מאָל געוואָרן די פּרישסטע מאָדע. מילא, האַלט איך שוין איצט ביים
 איבערגעקערטן פעסל, און איך זע שוין, ווי דער אייערנעכטן ווערט אַן איבער־
 מאַרגן.

צווייטנס, ווען לודוויג בערנע האָט מספיד געווען זשאַן־פּאָול, האָט ער זיין
 אָפּשאַץ פאַרענדיקט, אַזוי צו זאָגן: „דער שלינגערישער פרעסער פאַרגעסט דעם
 שאַפּער מחמת זיין שאַפּונג. אַודאי דאַרף מען לויבן די דאַנקעוודיקייט פון דעם,

וואס דערציילט וועגן דעם גוטס, וואס ער האט גענאָסן; אָבער דער דאָנקעוור
דיקסטער איז יענער, וואָס פאַרגעסט דאָס גוטס און געדענקט בלויז, ווער עס
האָט אים דאָס צוגעשאַנצט. וועל איך נישט זאָגן, אַז איך האָלט אַזוי ווייט, אָבער,
נאָכגייענדיק דעם רמב"מס באַקאַנטן משל, מיין איך, אַז אַזוי ווי מען האָט דעם
שטעקן אויסגעדרייט בלויז לצד דער יצירה, איז כדאי אים לייטיש אַ דריי צו
טאָן לצד דעם יוצר.

דריטנס, אריה שמריס ביאָגראַפיע האָט אַ טאַפלטע באַזונדערקייט, וואָס איז
נוגע דער ייִדיש־ליטעראַטור בכלל, און איר פּאָזיציע דאָ, ביי אונדז, בפרט. וואָס
שייך די ערשטע באַזונדערקייט — ער איז נישט דער ערשטער און נישט דער
לעצטער, וואָס איז געקומען קיין ארץ־ישׂראל, מיטן שטראַם פון אַ באַזועגונג,
וואָס איז מכוון געווען צו רעאַליזירן אַ טאַפלטע אוטאָפיע — אויפלעבן דאָס
עלטסטע לאַנד פון ייִדן און עס מאַכן פאַר זייער ייִנגסט לאַנד; אויפלעבן זיין
עלטסטע שפּראַך און זי מאַכן פאַר זייער ייִנגסטע שפּראַך, און איז אפשר די
איינציקע אוטאָפיע, וואָס איז מקוים געוואָרן. אַזוי ווי מיר ביידע, וואָס האָבן זיך
מיט עטלעכע פּערציק יאָר צוריק געלאָזט אויפן וועג פון דער אוטאָפיע, זענען
אויסגעוואַקסן אין דער זעלבער באַזועגונג, „השומר הצעיר“, קאַנען מיר די דאָ־
זיקע אוטאָפיע פון אונדזער אייגענער ביאָגראַפיע, און האָבן אין איר רעאַליזאַציע
אונדזער באַשיידענעם, אָבער אייגענעם, אַנטייל.

אָבער דאָ הייבט זיך אַן שמריס וואָטום סעפּאַראַטום — שוין מער, ווי אַ דור
צייט, וואָס ער לעבט אין אַ קאַלעקטיוו, פון „השומר הצעיר“, אין קיבוץ עין־שׂמה,
און דער קיבוץ איז אפשר דער שטאַרקסטער, אָבער זיכער בולטסטער אויסדרוק
פון יענער רעאַליזאַציע, נאָר ווען עס האָט זיך אין שמרי דערוועקט דאָס באַדער־
פעניש און דאָס יכּולת זיינע איבערלעבענישן צו באַזינגען, האָט ער עס געטאָן
אין ייִדיש, און כמעט בלויז ייִדיש. איך זאָג כמעט, ווייל עפעס האָט ער פאַרט
געשריבן העברעיִש — עטלעכע לידער, דערונטער אַפילו אַ סאַנעט, און איינס
פון זיי האָב איך אַפילו אָפּגעדרוקט. און דאָ וועל איך נאָך עפעס באַמערקן, וואָס
איך וואָלט אפשר נישט געטאָן, ווען שמרי וואָלט עס נישט דערמאַנט ברשות
הרבים — ער האָט מיך געמאַכט פאַר זיין ערשטן פּאָווערניק און צו מיר גע־
בראַכט זיינע ערשטע לידער, און איך האָב אים אונטערגעוואַרעמט אַרויס אויף
דער וועלט. נו, „השומר הצעיר“ וועלכן ער, שמרי, איז, אין זיין עיקרדיקסטן
עיקר — דעם קיבוץ־לעבן — געטריי געבליבן, און וווּ ער, אַ מומחה אין ציטרוס,
לעבט ביז היינט, איז נישט געווען דער נאָענטסטער קאַנדידאַט מגדל צו זיין
ייִדיש־פּאַעזיע און ייִדיש־פּאַעטן, אַזוי אַז ער איז דאָרט, אין קיבוץ, עד היום
אַ בן יחיד — און אין עין־שׂמר זיצן שוין צוויי דורות שרייבער, פון די עלטערע
דער קריטיקער און דיכטער עזריאל אוכמני (שוואַרץ). די קריטיקערין און דער־

ציילערין רבקה גורפיין, דער שרייבער משה זרטל (זילבערטאל) און פון יינגערע זיין זון, דער דערציילער אדם זרטל, וידיש בכל אלה לא מצאתי. געוויסט האבן מיר, אז קאנדידאטן דערצו זענען גיכער אנדערע פארמאציעס — א שטייגער, די לינקע פועלי-ציון, וואס אונטער זייערע פליגל האבן זיך דעמאלט געשארט דער רוב היגע יידיש-שרייבער; צום טייל אויך די רעכטע פועלי-ציון — איז טאקע אין קיבוץ גבעת השלושה געזעסן אן אנדערער יחיד, אברהם לעוו עליו השלום. היינט האלט עס אנדערש, אבער דאס איז אַ פּרָק פֿאַר זיך, און מיר וועלן נאָך דערוועגן שמעסן.

ג

פרעגט זיך: מאי עבידיתיה — וואָס האָט אים, אריה שמרי, ווי אַ שרייבער, געלאָזט גיין אויפן וועג פון אַ גאַנצן וואָטום-סעפּאַראַטום, פונקט ווי עס פרעגט זיך, וואָס האָט מיר, ווי אַ לערער און צום טייל ווי אַ שרייבער, געלאָזט גיין אויפן וועג פון אַ העלפט אָדער דריטל וואָטום סעפּאַראַטום. און איך דערמאָן מיך אַליין, נישט בלויז מחמת דער בשותפותדיקער ביאָגראַפיע אונדזערער, נאָר בעיקר מחמת דעם, וואָס פון מיין דריטל פּאַרשטיי איך זיין גאַנצן וואָטום סעפּאַראַטום. ער גופא, ענטפערט יאָווע ויאָסנע: כיבוד אָב ואָם. ער האָט — דערציילט ער — טיפּסט געווייטיקט, ווען ער האָט זיך, נאָך דער אַרבעט ביי דער אַנטזומפונג פון די שומרונישע בלאַטעס, צעפּלאַקערט אַ טאַנץ און מען האָט געזונגען אַ פּזמון, וווּ מען האָט טאַטע-מאַמע, און ממילא זייער וועלט, צו גאַרנישט געמאַכט, גלייך נישט זיי האָבן אונדזער תּלום אין זיין באַשייד פּאַרירשנט. אויב איך מעג עס אַ ביסל אַבסטראַקטער דעפּינירן, מיינט עס, אַז אונדזערע חברים האָבן אויפן וועג צווישן דער עלטסטער און צווישן דער יינגסטער סטאַדיע פון לאַנד און שפּראַך, געוואַלט פּאַרלירן, וואָס עס איז געווען אַן אינטעגראַלער טייל פון זייער אייגענע נעם לעבן, און איז אַן אַרגאַנישער טייל פון אונדזער כלל-קולטור. שמרי האָט זיך אויפגעלעבט קעגן אַזאַ וואַקואום, און זיין אויפּלען איז געווען אַ שאַפּערר שער — ער האָט געלאָזט הערן זיין פּאַעטישן אַני-מאַמין אין יידיש, בלויז יידיש, אין דער העברעיִש-ווערקלעכקייט, וועלכע ער נעמט אַן און וועלכע לעבט טאַג-טעגלעך איבער זיין סביבה, כאַטש עס איז פאַר אים געווען אַפּן דער וועג פון צוויי-שפּראַכיקייט, וואָס וואַלט אים אויפגעשלאָסן דאָס אויער און האַרץ פון יונגן דור, איז ער געוואָרן און געבליבן אַ יידיש-דיכטער.

ד

אבער דאָ קומט אַ האַרבע קשיה — צי האָט ער דעם וועג אויסגעקליבן, אָדער האָט אים דער וועג אויסגעקליבן, אַז ער האָט דעם וועג אויסגעקליבן, איז קיין

ספק נישט — האָט ער דאָך ערשט איצט, אין בוך־טאָולען, אַריינגענומען זיין פּאַעמע „לייזער ציפּריס“, אַ וויזיאַנערע אויטאָביאָגראַפיע פון זיין יוגנט, און דאָרט ליינען מיר בפּירוש וועגן העכערן אַלטער־עגאָ פּונעם פּאַעט, וואָס האָט מדעת און בכיוון פּאַרלאַזט די ל״ו, און געאַנגען באַשטימען אַן אַנדערן גורל, דעם גאולה־גורל פון פּאַלק, אָבער אויב ער האָט דעם גאַנג אין לעבן זיינעם אין דער ווערקלעכקייט, מיט וועלכער ער ראַנגלט זיך און קומט זי ביי, אויסגע־קליבן, — (און אַ סימן: די איבעריקע ל״ה האָבן, ווייזט אויס, נישט אַזוי גע־טאָן) — האָט אָבער זיין גאַנג אין דער שאַפּונג אים אויסגעקליבן, אים און נישט די איבעריקע ל״ה, אַפילו זיי זענען אים שפּעטער, כמעט צו שפּעט, אין לעבן נאָכגעגאַנגען. פאַר וואָס דווקא אים, ווייס איך נישט, מסתּמא האָט ער מער פּרעדיסטינאַציעס אָדער פּרעדיספּאָזיציעס דערצו, אָבער עמעצן האָט דאָך ייִדיש געמוזט האָבן אין עיך־שמר — ווי אַ שם־דבר פאַר אַ גרעסערער, טאָטאַלערער ווערקלעכקייט — און אויסקלייבן דערצו.

איך בין אַלע יאָרן געשפּאַנט נאָכגעגאַנגען דעם דאָזיקן עזות פון אַ יחיד צווישן אַ רבי, און האָב דערויף אַ דרייניקן פּירוש, ערשטנס — איז ער נישט אַ יחיד קעגן אַ רבי, נאָר טאַקע אַ יחיד צווישן אַ רבי, וואָס האַלט, אַז אַ פּאַלק מאַכט זיך נישט בידיים אַרעמער, און וואָרפט נישט אַוועק אַ קולטור־ווערט, ווי עס איז ייִדיש, און באַשטימט אים אַ פּונקציאָנאַלע ראַל אין דער איבער־געאַנדערשטער קולטור־קאָארדינאַציע. צווייטנס, ייִדיש האָט זיך נאָך נישט דער־זאָגט און דעררעדט, און עס האָט נאָך אַ סך צו זאָגן און צו זינגען, און מחמת כמה וכמה סיבות איז דווקא ארץ־ישׂראל און דער וועג צו איר און אין איר, איינע פון די נישט דעררעדקייטן און נישט־דערוואַגקייטן פון דער מאַדערנער ייִדישער ליטעראַטור. און שמרי איז איינער פון די ראשי־מלאים פון דעם חסרון אין אונדזער קולטור־פּאַליפּאָניע. דריטנס, אַרויסגעבנדיק זיינע געזאַנגען, שאַפט ער ממילא אַ ישׁ, וואָס גייט אַרײַן אין היגן קולטור־חשבון. און דאָ וויל איך דער־מאַנען אַ וואָרט פון חיים הוז (אגב, ווער האָט דאָס נישט געשריבן קעגן זיינעם אַ פּליט־פּה, אָבער קיינער האָט נישט דערמאַנט זיין הימען צו ייִדיש, אין זיין וואָרט לכבוד חיים גראַדע, וואָס איז געווען געדרוקט אין „מאזנים“): האָסט גע־שריבן אַ בוך, גיב עס אַרויס, שטעל עס אַרײַן אין שאַפּקעלע, עמעצן וועט עס שוין שטערן. און איך וועל דערצו בלויז צוגעבן צוויי באַמערקן. ערשנס: בפרט אַזאַ גרויס און שווער ספר ווי אריה שמריס „געזאַנגען אין שײער“, און צווייטנס: בעיקר וועט עס שטערן יענע, וואָס מיינען, אַז מען קאַן זיך מאַכן אַ לייכטן, ווייִ־ניקער פּאַרוויקלטן, קולטור־חשבון.

[טבת, תשל״א]

צווישן אָנהויב און המשך

מאמר א': אַ טאַפל שליחות

אַ וואָרט ביי דער יובל־פּייער פון אברהם סוצקעווער

א

איך פאַרשטיי, אַז דער כבוד איז מיר צוגעטיילט געוואָרן צוליב מיין פּראָ-
פעסיע, אָבער אַזוי ווי אַ מענטש באַנוגנט זיך נישט מיטן יחוס פון זיין אומנות,
און בענקט נאָך אַ יחוס־עצמו, דערלויב איך מיר צו באַמערקן, אַז עס קומט מיר
פיר, דאָס איך פאַרמאָג אַזאַ שטיקל יחוס־עצמו — און דאָס איז דער מנהג, וואָס
איך בין מקיים שוין איבער דרייסיק יאָר: איך בין מיך משתדל, אַז אַ יעדער
אַפּקלאַנג, וואָס לאַזט זיך ביי אונדו אין לאַנד הערן, סיי 1919 דער ייִדיש ליטע־
ראַטור, סיי וועגן איר. זאָל צוקומען צו דעם אינטערעסענט; פאַר דער מלחמה
האַב איך זיך אַזוי נוהג געווען בעיקר לגבי די ייִדיש־שרייבער אין פּוילן, און
איצט בעיקר לגבי די ייִדיש־שרייבער אין ביידע אַמעריקעס, און אַזוי ווי איך
פלעג שיקן דעמאָלט, אַזוי שיק איך אויך היינט גאַנצע פעק פּראָגמענטן און אויס־
שניטן, אַזוי אַז יעדער שרייבער דערוויסט זיך, וואָס ברענגט מען עפעס דאָ 1919
אים, און וואָס רעדט מען עפעס דאָ וועגן אים; און דאָס איז אַ קליינער, אָבער
באַשטאַנדיקער, דינסט מיינער אויפצושטעלן די פּאַפירענע בריק, וואָס אונדזער
פּאַלק־אגדה האָט זי געמאַכט פאַר אַ בולטן סימן פון דער גאולה. און עס איז
זייער אַ לאַנגע בריק, און איך וועל אפשר נישט מגום זיין זאָגנדיק, אַז ווען
מען וואַלט די אַלע אויסשניטן צוזאַמענגעקלעפט לענגראַויס, וואַלטן זיי אַרומ־
גערינגלט דעם גאַנצן גלאַבוס. אויף דער בריק זענען צו שטאַנד געקומען כלערליי
באַגעגענישן, וואָס פיל פון זיי האָבן זיך פאַרענדיקט מיט ראַמאַנען, און איינער
פון זיי איז דער ראַמאַן מיט אברהם סוצקעווער, וואָס האָט זיך אַזוי אָנגעהויבן:
מיט מער ווי אַ האַלבן יובל צוריק האָב איך באַקומען דעם ערשטלינג פון אונ־
דזער פּאַעטס ביכער — עס האָט געהייסן „לידער“ און איז אַרויס דורך דער ביב־
ליאַטעק פון ייִדישן פּער־קלוב אין וואַרשע. און ווי איך האָב עס נאָר דורכגע־
לייענט, האָב איך דעם היגן לייענער דערויף אויפמערקיק געמאַכט, קודם־כל אין

דער כראַניק פון דער ליטעראַטור-ביילאָג, וועלכע איך האָב דעמאָלט רעדאַקטירט אין „דבר“, און שפעטער אין מיין שטענדיקער רובריק דאָרט „בצדי דפים ומע-שים“. איך האָב דאָרט ברייטער באַהאַנדלט איין פּאָעמע פונעם בוך, די פּאָעמע איבערן פּוילישן דיכטער ציפּריאַן נאַרוויד, און האָב פּאַרענדיקט: „דאָס איז דער עיקר פון דער פּאָעמע, וואָס עס האָט אַנגעשריבן אונדזערס אַ דיכטער אין די טעג, ווען שוואַרצע קראַען גרייטן זיך צו צערדלובען און פאַרשוועכן נאַרווידס גייס-טיקע ירושה; אַ פּאָעמע, וואָס איר שיינקייט איז ווי איר אמתדיקייט“.

ב

אודאי זענען מיינע דעמאָלטיקע ווערטער אַ דריבנע זערנע אין דער גרויסער אַפּשאַץ-ליטעראַטור וועגן פּאָעט און וועגן דער פּאָעזיע זיינער — וואָס מען האָט דעריבער געזאָגט און געזונגען איז ממש אַ ים הגדול, דערזנטער אויך מאַ-נאַגראַפיעס, וואָס זענען אַרויס אין טאַולען, און אויך צוויי באַזונדערע געזעמלען, איינע מיט צען יאָר צוריק — אַן אַנטאַלאָגיע פון זיינע לידער און אַפּשאַץ-אַר-טיקלען „פון דריי וועלטן“ (בוענאַס-איירעס, 1953) און איינע, וואָס איז אַרויס איצט — „יובל בוך צום 50סטן געבוירן-טאָג פון אברהם סוצקעווער“ (תל-אביב, 1963). און פון דעסטוועגן רעד איך מיר איין, אַז מיינע פּאַר ווערטער מיט איבער אַ האַלבן יובל יאָרן צוריק, האָבן אַ טראַפּן חשיבות. אויב נישט צוליב זיך אַליין, איז צוליב דעם, וואָס אין זיי איז דאָס ערשטע מאָל דער נאָמען און די עובדה פונעם דיכטער דערמאָנט און אַפּגעשאַצט געוואָרן אין ארץ-ישראל און פאַר דער העברעיִשער אַרבעטער-לייענערשאַפט. אַז דער דיכטער גופא איז אויך נישט אינדעפּערענט אַריבער איבער דער רשימה מיינער, האָב איך אַפּגעלערנט דער-פון, אַז ער האָט מיך געדענקט, און בשעת ער האָט, שוין אין עצם מלחמה-צייט, אַרויסגעגעבן זיין ווונדערלעך בוך „וואַלדיקס“, האָט ער עס מיר צוגעשיקט, און ווייל עס איז געוואָרן אַ יקר-המציאות, האָב איך אים זיין אייגן בוך געשענקט, ווען מיר האָבן זיך, נאָך יאָרן, דאָ באַגעגנט. נאָך מער, בשעת דער מלחמה, ווען ראַדיאָ מאַסקווע און ראַדיאָ ירושלים האָבן זיך ייִדיש דורכגעשמעסט, האָט דער דיכטער געלאָזט גריסן דריי אין ארץ-ישראל און מיך בתוכם. אויך שפעטער, דאָ אין לאַנד, האָט ער מיך געמאַכט פאַר אַ שטיקל בעל-יועץ זיינעם אין דער אידעע און אויספיר פון „די גאַלדענע קייט“, אָבער דאָס לאָז איד, צוליב כמה טעמים, איבער פאַר מיינע זכרונות, און וועל אייך איצט דערמיט נישט מטריח זיין.

ג

און אַצינדערט, אַז איך האָב מיך שוין באַזאָרגט מיט אַ פּאַרציע יחוס עצמו, וועל איך, מיט אייער דערלויב, עפעס זאָגן מכוח אונדזער יום-טוב און זיין

ארום — כאטש עס שטייט בפירוש: יובל הוא שנת החמישים, טייטש: יובל אין דאס פופציקסטע יאר, זענען מיר זיך, בדרך כלל, נוהג עס אפצושטופן, לפחות, מיט צען יאר שפעטער. אבער דא האלטן מיר זיך שטאל-און-אייזן ביים פסוק, און מיר האבן א דרייניקן טעם דערצו. ערשטנס, פרייען מיר זיך מיטן נס, וואס האט זיך אונדז געטראפן, אז אונדזער דיכטער איז אפגעראטעוועט געווארן פון עמלקס מערדערישע הענט, און איז דער באקלאגער פון אונדזער אומקום און באזינגער פון אונדזער אויפקום, און אויף א נס מאכט מען א ברכה יעדן טאג, כלשכן אין א יובל-טאג, צווייטנס, מיר האבן אין אים ליב נישט בלויז דעם פאעט און נישט בלויז די פאעזיע זיינע, נאר א סך אנדערע, וואס זענען גלייך מיט אים געווען אין יאמער-טאל און זייער ליד איז אכזריותדיק דערדישעט גע-ווארן, און ער, צו גלייך מיט די אנדערע אפגעראטעוועטע פאעטן, האבן דאס שלי-חות אויך יענע פארשטומטע לידער צו זינגען. דריטנס, מיר פייערן אים בפירוש ווי א יונגן דיכטער, דען צו אונדזער גרויסן ווייטיק זענען פופציק-יאריקע יידיש-דיכטער נישט אזוי גרויס אין צאל, און נישט אומזיסט פארענדיקט מיט אים משה באסאק זיין אנטאלאגיע, מבחר שירת יידיש — למן י. ל. פרץ עד ימינו" טייטש: אפקלייב פון יידיש-פאעזיע זייט י. ל. פרץ ביז היינט; און שמשון מעלצער אין זיין אנטאלאגיע, "על נהרות" האט אויך נישט מער ווי נאך צוויי, וואס זענען יינגער פון אונדזער בעלי-יובל.

ד

לאמיר איצט פאר זיך אוועקלייגן דעם ערשטלינג זיינעם, דאס בוך „לידער“, וואס ער האט ארויסגעגעבן א פיר-און-צוואנציק-יעריקער, און לעבן אים לייגן מיר אוועק די צוויי בענד „פאעטישע ווערק“, וואס נעמען ארום, אין טויזנט-הונד-דערט-און-פיר-און-דרייסיק זייטן, זיין גאנצע שאפערישע הארעוואניע, און וואס זענען איצט ארויס צו זיין פופציקסטן לעבנסיאָר — (און די צוויי ביכער אליין פאר-דינען א גרויסן פראָזניק) — און כאפן מיר א קוק, וואס איז פירגעקומען צווישן דעם דעמאלטדיקן ערשטן בענדל און די איצטיקע צוויי בענד. דער מחבר זייער רער, א געבוירענער אין סמארגאן (ווי עס איז אויך געבוירן געווארן משה קול-באק, וועלכן ער באוונדערט עד היום), איז קינדווייז פארוואגלט געווארן קיין סיביר, און דאס איבערלעבעניש פון יענעם פייזאזש איז א מין באגלייטער צו זיין אינעווייניקסטן איד, ווי עס באווייזט זיין פאעמע „סיביר“, כאטש א טייל אפשטאצערס זיינע זענען זיך טועה מיינענדיק, אז דארט, אין סיביר האט ער דערוואָרבן די באַזונדערע סגולה פון אויפכאַפן דעם כישוף פון דער גאַטור, בשעת אין דער אמתן האט ער די סגולה נישט דערוואָרבן, נאר זי איז אים א געבוירענע, און אפשר א געירשנטע, פונקט ווי עס איז זיין היפערדינע מוזיקאַ-

לישקייט, וואָס שטייט אים ביי אַרויסצוראַפניירן פון אונדזער שפראַך־אוצר זיינע פאַרבאַרגענע מעגלעכקייטן. איך האָב געזאָגט: אַ געירשעטע — האָט זיך דאָך שוין אונדזער גרויסער פּאַעט, איציק מאַנגער, אָפגעשטעלט דערויף, אַז ליטע האָט אונדז געגעבן די באַזינגער פון דער נאַטור, און זיי האָבן כמעט חזקה דערויף. מאַנגער רעכנט אויס מענדעלען און די שאַרפּקייט פון זיין אָבסערוואַציע; דוד איינהאַרן און די ציטערנדיקע בעריאַזע זיינע; לייזויקן און זיינע פּראַכטיקע שניי־לאַנדשאַפטן; משה קולבאַקן און זיינע וואַסער־און־וואַלד־געמעלן; חיים גראַדען און זיינע אויסגעצייכנטע באַרג־הימען; יוסף ראַלניקן און זיין סובטילע נאַטור־סימבאָליק; און אין מיין אַריינפיר צום העברעישן נוסח פונעם עפּאָס „קענטאַקיי“, האָב איך נאָך צוגעגעבן דעם מחבר זיינעם י. י. שוואַרץ, וואָס פאַרבליפט אונדז מיט זיינע נאַטור־באַשרייבן, סיי דאָרט, סיי און בעיקר אין דעם אַנדערן עפּאָס זיינעם „יונגע יאַרן“, און האָב אַנגעוויזן, אַז מען דאַרף דעם רייסטער אויסבריי־טערן אויף וויסרוסלאַנד — זלמן שניאור און, ער זאָל אָפגעשיידט זיין אויף לאַנגע און שאַפּערישע יאַרן, אברהם סוצקעווער, ביידע באַזינגער פון ווילנע, וואָס זייער נוסח איז נוסח ליטע. איך וועל אפשר נישט גרייזן, אַרויסזאָגנדיק אַ סברה, וואָס איז נישט בלויז מיינע, אַז סוצקעווערס לידער, ווי „וואַלדיקס“ און אַנדערע, זענען דער פּולסטער אַקאָרד אין דער דאָזיקער נאַטור־סימפּאָניע.

ה

אַבער פונקט ווי דער סיבירער פייזאָז האָט אים פאַרהאַלפן אַנטפלעקן אַ פּריעדדיקע שיכט פון איבערלעבעניש, דעם פייזאָז פון זיינע קינדערשע יאַרן, אַזוי האָט אים דער פייזאָז פון די קינדערישע יאַרן באַפעיקט צו אַנטפלעקן אַ שיכט, וואָס איז אי אַ שפּעטע, אי אַ פּריע, — אַ גאַר שרע, אפשר די פּריעסע, וואָס הויערט אין דער טיפּסטער טיף פון אַ יודיש קינד, כל שכן אַ קינד פון ירושלים דליטא — עס איז דער פייזאָז פון חומש. אַזודאי ווייסן מיר, אַז אויפן לאַנגן וועג פון „וואַלדיקס“, ביזן פייזאָז פון ארץ־ישׂראל איז דאָ ווילנע און „יונג ווילנע“ מיט אירע רייכע און פּילפנימדיקע טאַלאַנטן, וואָס האָבן געקאַנט מפרנס זיין אַ גאַנצע ליטעראַטור און אַ גאַנצע קונסט, פונקט ווי מיר געדענקען, אַז ווילנע איז צו יענער צייט געווען אַ גרויסער יודיש־צענטער — ייוואַ, קלעצ־קין און זיין פאַרלאַג, רייזען און זיין לעקסיקאָן, ווו ערשט מיט צוויי דורות צוריק זענען געווען אד״ם הכהן און מיכ״ל קלמן שולמאַן און יל״ג, ווו עס זע־נען אַרויס „פּרחי צפון“ און „הכרמל“, און שפּעטער „הזמן“ און „העולם“. נאָך מער, ווילנע איז דעמאָלט געווען אַ צענטער פון אַ באַוועגונג, וואָס האָט באַוואַסט פּראַגראַמאַטיש, פאַרלאַזט דעם וועג פון צווישפּראַכיקייט, און ממילא איבערגע־ריסן די בריק צו העברעיש ווי אַ לעבעדיקן שפּראַך־אויסדרוק, און האָט מער

נישט געהאט קיין פארבינד מיט ארץ־ישראל ווי אן אקטועלן לעבנס־צענטער. די דאזיקע באַוועגונג איז געבוירן געוואָרן און זיך פונאַנדערגעוואַקסן אויפן באַדן פון אַן אַמונה אין דער מעגלעכקייט פון אַ גאַנצער קולטור אין גלות, געווענדט פון דעם היסטאָרישן אַדער אומהיסטאָרישן קוק אויף אונדזער פאַלקס־גורל. דאָס דאַרף היפש אונטערגעשטראַכן ווערן, סיי כדי צו פאַרשטיין דעם אָנהייב, סיי כדי צו פאַרשטיין דעם אויסלאַז.

וואָס שייך דעם אָנהייב — אַ סך האָבן שוין געשריבן וועגן „יונג ווילנע“ וואָס די ליטעראַטור־קריטיק און די לייענערשאַפט האָבן זי, פונעם ערשטן אויפ־שפראַך, וואָרעם, כמעט ענטוואַקסטיש, אויפגענומען; און דאָס מיט פולן רעכט — טאַלאַנטן ווי דער פאַרבליפנדיקער לייזער וואַלף, און זיי צו לענגערע יאָר חיים גראַדע און אברהם סוצקעווער, יאָווען זיך נישט יעדן מאָנטיק און דאַנערשטיק, קוקט זיך נאָר צו צו ווילנע אין סוצקעווערס פאַעטישן שפיגל — פאַרן חורבן, אין חורבן, נאָכן חורבן, לייענט „ידישע גאַס“ און „געהיימשיטאַט“. אָבער אַז מיר דערמאָנען די צוויי ביכער, איז נישט מעגלעך, מיר זאָלן נישט אַ פּרעג טאָן: דער מחבר פון זיי און פון „אין פייער־וואַגן“ און פון „אין מדבר סיני“ איז טאַקע איינער און דער זעלבער? דערויף לאַזט זיך ענטפערן: אין פּלוג קאָן זיך דאַכטן, אַז ער איז דער מחבר פון די פיר ביכער נישט מלכתחילה נאָר בדיעבד, אָבער דאָס איז אפשר דער גרעסטער טעות, וואָס עס באַגיינען אַ טייל פון זיינע אַפשאַצער. אַוודאי, לויט זיין אַפענעם ביאַגראַפישן אָנהייב לאַזט זיך אַזאָ המשך נישט משער זיין — אַ יינגל איז אַרויס אין דער וועלט פון שאַפונג מיט אַן אילוויע פון שירה לשם שירה, פון אויסאיידלען דעם קלאַנג פאַר זיך, אויסראַ־פינירן דעם ניואַנס פאַר זיך, ווי אַ שיינקייט וואָס שעפט זיך אויס אין דער שיינ־קייט גופא און פאַר דער שיינקייט גופא; אַ יונגערמאַן, וואָס האָט דעם ייִדישן באַשטאַנד געזען אין ווילנע און האָט זיך העכסטנס געלאָזט דורכגיין אַ טערי־טאַריאַליסטישע גריל אין נוסח פון ייִדישיסטישן „שפאַרבער“, אָבער אין תוך אַריין האָט ער צו טאָן, אויב ער וויל אַדער וויל נישט, מיטן קעלער אַדער מיטן בידעם פון ייִדישן ווילנע, פון ירושלים דליטא, און דאָס איז פאַרט ירושלים ממש. דען סוף־סוף שטעלט זיך אַרויס, אַז דער קעלער אין דער טיף און דער בידעם אין דער הייך זענען שטאַרקער פון דער שטוב, דען דאָרט, אין די אינע־ווייניקסטע שיכטן, איז אונדזער דיכטער אַ סך מער ווי אַ חבר פון „יונג וויל־נע“ — דאָרט איז ער אַן אייניקל פון אַ רב, אַ געקאָועטן למדן; אַ זון פון אַ מאַמען, וואָס האָט געקענט תנך אויסווייניק, און איז געגאַנגען צום טויט מיטן קרבן־מנחה־סידור אין דער האַנט, און עס איז אַ קיימאַלן: אין דער שעה פון גורל, ווען דאָס פאַלק צאַפלט צווישן טויט און לעבן, אַנטשייט נישט דער פראַג־ראַמאַטישער שפיץ פונעם בוים, נאָר זיין מהותדיקער שורש.

אודאי האט דער אנהייב נישט געוואסט, ווי דער המשך קאן און וועט אויס-
 זען. האט ה. ג. ביאליק, וואס האט אויסגערוּפן: מהיות כפיר בין כפירים איספה
 עם כבשים, טייטש: איידער צו זיין א יונגער לייב צווישן יונגע לייבן זאל איך
 אונטערגיין צווישן שאף, געקאנט וויסן, אז ווען ער וועט מיט די אייגענע אויגן
 זען, ווי אזוי שאף גייען אונטער, וועט ער שרייבן די „שחית-השטאט“; האט ש.
 טשערניכאווסקי, וואס אפילו די מכבים האבן ביי אים נישט אויסגענומען, גע-
 קאנט וויסן, אז ער וועט אין זיינע באלאדעס באוויינען די קדושים פון וירמייזע
 און טירמאניע; האט יצחק קאצענעלסאן, וואס האט זיך געצאצקעט מיטן לייכטן
 שפילערישן ליד, געקאנט וויסן, אז ער וועט, מיטן בלוט פון זיין הארצן, שרייבן
 דאס ליד פון אויסגעהרגעטן יידישן פאלק? אויך דער, וואס האט, מיט א פערטל
 יארהונדערט צוריק, ארויסגעגעבן דאס בוך „לידער“, האט נישט געוואסט, נישט
 געקאנט וויסן, אז ער וועט שרייבן אי „געהיימשטאט“ אי „אין פייער-וואגן“,
 און וועט אויסשעפן די כישוף-מעגלעכקייטן פון לשון האמהות, און עס טאן בארץ-
 האבות. ער האט עס נישט געוואסט, נישט געקאנט וויסן, אבער ער האט דאס
 טאפעלע שליחות אויסגעפירט.

[סבת, תרצ"ד]

מאמר ב': א קליינע לעקציע

מיר עפענען דעם בוך פון אברהם סוצקעווער „אין פייער-וואגן“ (תל-אביב,
 1952) און ליינען דארט א ליד, וואס האט נישט קיין נאמען, טראגט אויף זיין
 שטערן א שטערנדל, און הייבט זיך אן מיט די ווערטער: פארגאנגען איז
 א ידנוועלט, און איז געשריבן געווארן אין יאר 1948. מיר ליינען עס סטראפער
 סטראפע און קלערן זיך אריין, כדי די באזונדערע סטראפעס און אזוי ארום
 דאס גאנצע ליד צו פארשטיין.

I

פארגאנגען איז א ידנוועלט מיט מתמיד און מיט מאניש,
 מיט כלה-יידיש אויסגעפוצט אין פאלקסלידער באהארצטע.
 א ידנוועלט איז אויסגעגאנגען אימהדיק-הארמאניש,
 באגלייט פון שפילנדיקע פידלען — קינדערלעך די צארטסטע.

דער ליינער שטעלט זיך קודם-כל אפ אויף ווערטער, וואס חזון זיך גאנץ
 אדער כמעט גאנץ איבער, און דאס איז דער סוביעקט פון דער סטראפע און זיין

פרעדיקאט: 1. פארגאנגען איז א יידנוועלט, 2. א יידנוועלט איז אויסגעגאנגען — דער חילוק איז א קלארער: פארגיין פארגייט בילדלעך די זון, באגריפלעך די צייט, עפיגראמאטיש אפילו א פאטש; אויסגיין גייט אויס קאנקרעט דער אייל, כמעט קאנקרעט דער אטעם, אבסטראקט א נשמה; דא פארגייט און גייט אויס א וועלט, א יידנוועלט (נישט פרוגס א וועלט מיט יידן, נאר בפירוש א יידן וועלט), און זי פארגייט ווי א טובסטאנציע, דורך צוויי אטריבוטן אירע: מתמיד און מאניש, ווי צוויי גייסטיקע רעפרעזענטאנטן פון צוויי דורות — נישט מחמת דעם גראם נאר מחמת א מהותדיקערן טעם גייט דער מתמיד פאר מאניש, דען כאטש י. ל. פרץ האט זיין מאניש געלאזט אפדרוקן ווען ביאליק איז נאך געווען א יינגל פון א יאר פופצן און האט נאך געהאט א היפשע פאר יאר ביז צו זיין מתמיד, איז אבער דער מתמיד, בפרט אין זיין טיפישן באנעם, א פריערדיקער פון מאניש, בפרט אין זיין מער אינדיוידועלן באנעם. הייסט עס, אז די פאר-גאנגענע-אויסגעגאנגענע יידנוועלט באזירט זיך מענטאל און באווסטזיניק אויף די צוויי געשטאלטן, וואס שטייען ביים טויער פון דער יידישער מאדערנע און אירע וואקלענישן. אבער שוין די צווייטע שורה באנוגנט זיך נישט מיט אזא באזע און פארווייזט אויף א טיפערער — די יידנוועלט קומט דא אויס א בא-הארצטע מיט כלה-יידיש אין פאלקסלידער. לוינט זיך קודס-כל צו פארשטיין די עברי פון דער שורה — א כלה און באהארצן זענען כידוע פאראנקערט אין שיר-השירים: לבבתיני אחותי כלה, ווערט געטייטשט: דו האסט מיך באהארצט מיין כלה, און ווערט, אין אונדזער געשמאק, פאזיטיוו פארשטאנען ווי מען וואלט א שטייגער זאגן: דו האסט מיר מיין הארץ געשטארקט, דערפרישט, כאטש גרונ-טיק האט עס א נעגאטיוון באטייט, ווי מען וואלט א שטייגער זאגן: דו האסט מיר מיין הארץ געשוואכט, אפגענומען, און עלטערע און יינגערע טייטשן ווייסן עס גאנץ גוט — פאר לבבתיני אחותי כלה האט ר' יקותיאל בליץ: דוא האט מיר מיין הארץ גנומען מיין שוועסטיר אויך ברויט; ר' יוסף וויצנהויזן: דוא האט מיר דאש הערץ גינומען מיין שוועסטיר [ליבה] (כלה), ווייטער יהואש: האט ס'הארץ מיר געפאנגען, שוועסטער מיין כלה. אבער אין אונדזער ליד גייט באהארצט ווי אין זיין סוביעקט, דעם פאלקסליד — ממש ווי מיר האבן אין פאלקסליד א צוילינג: הארצעניו קרוינעניו, איז דא באהארצן געפורעמט ווי באקריינען, באשיינען, מיט הארץ ארומרינגלען. נאך זעען מיר אין ליד, אז די כלה איז אויסגעפוצט, איז עס סיי כדרך הטבע, סיי כדרך המנהג (קישוטי כלה), סיי כדרך הכתוב, אבער מען דארף געדענקען, אז די געפוצטע כלה איז נישט דער באצייכן פאר דעם מיידל, וואס שטייט אונטער דער חופה, און וואס איר חתן אין די לעצטע דורות איז [דער] מתמיד אדער מאניש, נאר בפירוש דער באצייכן פאר דעם מיידל-יידיש, וואס שטייט אויסגעטראיעט אין פאלקסלידער, ווי איר

חתן איז אויסגעסטראיעט מיט תורה, וואָס ווערט אין אונדזער ליד נישט דער-
מאַנט, און דאָס מסתמא מחמת צוויי טעמים — איינער, ווייל ער וואָלט פאַר-
טיילט דעם אַקצענט צווישן ייִדיש און לשון־קודש, דער אַנדערער, וואָס איז
געבונדן מיטן ערשטן, ער וואָלט פאַראַיילט דאָס וואָס געהער בעצם צו די וויי-
טערע סטראָפּעס. אויב מען מעג זיך דערוועגן אַ השערה, וואָלטן מיר אויך
געפרוווט זען די כלה, ווי אַ סימבאָל פון דער נשמה, בעיקר פון דער אויס-
גייענדיקער נשמה, ווי עס ווערט געבראַכט אין הספד איבער ר' הונא: קצף אל
על עולמו, וחמס ממני נפשות, ושמה בהם ככלה חדשה, וואָס ביאָליק גיט איבער
(ווי אַלע פּאָעטישע איבערזעצן אין פאַריידישטן „ספר האגדה“ פון ביאָליק-
ראָוויצקי, נעם איך אָן, אַז עס איז בלויז ביאָליקס האַנט דערביי): ווי גרויס
מוז זיין פון גאָט דער צאָרן אויף זיין וועלט, אַז אָפּגערויבט האָט ער איר בעסטע
צירונג: די ריינסטע און די שענסטע זעעלן. אָבער מיר קערן זיך צוריק צו דער
אויסגעפּוצטער כלה־ייִדיש, וואָס ווי אַ כלה אונטער דער חופה ווערט באַגלייט
פון כלי־זמר, און אזוי איז די חופה אַ שוואַרצע חופה, וווּ אַ יעדנוועלט גייט
אויס, און גייט אויס אין אַ סתירה, וואָס דער דיכטער פאַרבינדט אין אַן אַדווער-
ביאָלן שכנות: אימהדיק־האַרמאַניש, און בויט די סתירה אויס ווי אַ משל און
אַ נמשל, דער משל איז די האַרמאָניע: שפּילנדיקע פּידלען, דער נמשל איז די
אימה: קינדערלעך די צאַרטסטע.

II

נאָר ווען דאָס לעצטע פּאָלקסליד האָט געצאָפּלט אויף אַ תּליה,
און מיט אַ גרינעם איילבערטבלאַט קיין טויב איז נישט געקומען;
ווען טויט־לבנה האָט פאַרבייטן שוין געוואָלט די שקיעה —
אַ ריס געטאָן האָט זיך פֿון מויל דעם אויסגעקרימטן, שטומען,

צווישן דער ערשטער און דער צווייטער סטראָפּע זענען אַלע קישוטי כלה, די
באַהאַרצטע פּאָלקסלידער, אויסגעגאַנגען אין עינויים, אויף דער תּליה, און איצט
צאָפּלט פאַר אונדז דאָס לעצטע פון זיי, און בלויז אַ נס קאָן עס אַפּראַטעווען,
און דאָס נס מאַלט זיך אויס אין גייסט און בילד פון דער אַלטער, עלטסטער
אונטערגאַנג־מסורה, דעם מבול, וווּ דאָס גרינע איילבערטבלאַט אין מויל פון
דער טויב, זאָגט אַן דעם נס פון דער צוריק־אַרויסשטאַרצנדיקער יבשה; אָבער
נישט בלויז, וואָס דאָס נס חורט זיך נישט איבער, נאָר אַנשטאַט דער דערוואַרטער
גרינקייט, ווי אַ סימן פון שפּראַך און אויפגאַנג, שפּרייט זיך אויס אַ וויסקייט
ווי אַ סימן פון אַפּלעב און אונטערגאַנג (טויט־לבנה) וואָס נעמט פאַרבייטן די
שקיעה, אין איר טאַפּלויניקייט, איינס בדרך משל: די גאַלדיקייט פון דער אונ-

טערגייענדיקער זון, דאס אנדערע בדרך נמשל; די לעצטע פראכט פון אויס-
 גייענדיקן יידנפאלק, פארבילדלעכט אין צאפל פון לעצטן פאלקסליד. און דא
 געשעט פארט דאס נס, — ער געשעט נישט דורך דער ממשותדיקער טויב, נאר
 דורך דער סימבאלישער טויב — די גאלדענע נשמה, דער תמצית פון דעם גע-
 ראטעוועטן שקיעה-גאלד, וואס רייסט זיך ארויס פון מויל, און סיי דער מיטאס,
 סיי די לעגענדע, סיי די פאלקס-מעשה מאלן זי ווי א טויב, אדער א פלאטערל.
 דאס עצם בילד פונעם ארויסריס פונעם מויל — דא איז עס אויסגעקרימט פון
 יסורים, און שטום פון רציחה — געפינען מיר אין אזא פלאטטישקייט ביי ביאליק
 און נסתר, און דעם פלי פון דער נשמה, עלעהיי א פויגל, געפינען מיר בעיקר
 אין דער פארעם פון דער גאלדענער פאווע ביי איציק מאנגער און י. י. סיגאל.

III

א גאלדענע נשמה, איז געפליגן איבער ימען,
 און אויפגעלעבט אט דא, אין לאנד פון חלום, יענע אלע,
 וואס האבן אויסגעצאנקט אין אשן מיט דער פאן צוזאמען,
 און ווידער איז די יידנוועלט געווארן מיר נתגלה.

די גאלדענע נשמה וואס מיר האבן געזען אירע טיפערע שיכטן, איינע א מער
 אויבערשטע (מתמיד, מאניש) איינע א מער אונטערשטע (ידיש, פאלקסליד)
 ראטעוועט זיך ארויס און אריבער אין דער טיפסטער שיכט, אין דער ערשטער
 היים, וואס ווערט דא אנגערופן דאס לאנד פון חלום, און זי, די גאלדענע נשמה,
 לעבט דא אויף אלץ, וואס איז דארט פארגאנגען און אויסגעאנגען. מעגלעך אז
 דער זאג: אלע, וואס האבן אויסגעצאנקט אין אשן, מיינט נישט בלויז דאס אויס-
 צאנקען פון א פייער, א ליכט, א פונק וואס איז אין אש אויסגעלאשן, נאר אויך,
 און אפשר בעיקר דאס אויסצאנקען, דאס אויסקעמפן, דאס דורכראנגלען זיך אין
 אש און פונעם אש ארויס. א רמז פון קאמף, געראנגל איז, דוכט זיך די פאן, און
 אן אסמכתא דערויף איז דאס שכינות פון דער נשמה און דעם אש — דאס בילד
 פון דעם פויגל, וואס שטייט אויף פון זיין אייגענעם אש, האט די דיכטערישע
 פאנטאזיע אנגערעגט צו אן אנאלאגן באשרייב, ווי מיר האבן אים דא פאר אונדז:
 דער ארויסריס זיינער פון מויל, אזוי אז דער נישט-דערמאנטער, אבער בסתר
 פאראנענער אש-פעניקס איז עס דאס קעגנשטיק פון דער תיבה-טויב. דען נאר
 א באנעם ווי ער האט זיך ארויסקריסטאליזירט אין דער לעגענדע איבערן חול,
 דעם פעניקס, קאן אויסצייטיקן אזא זיכערן און שלימותדיקן זאג: און ווידער איז
 די יידנוועלט געווארן מיר נתגלה. דאס ווארט נתגלה איז פאר זיך אן איבער-
 געלאדנס: עס פאסט גוט צום באגריף לאנד פון חלום, אבער עס פאסט אויך צום
 אנטפלעק פון דעם פארבארגענעם.

IV

נביאים גיבן זיך די הענט מיט שפאנענדיקע עולים,
ווי קאנען זין פֿון אייביקייטן איינליגן דערנעבן ?
עס נידערן פֿון הימל מתים... און ס'באגלייט דעם עולם —
א וואַלקנזיגל פֿון אומקום און א פֿלאַמענזיגל פֿון לעבן.

אַזוי ווי מיר האָבן שוין דערגרייכט טיפּערע שיכטן, ווי מיר האָבן זיך גע-
ריכט לויט דער ערשטער סטראַפּע, קאָנען זיך שוין, אָדער בעסער געזאָגט, מוון
זיך שוין, די גאַר אייבערשטע און די גאַר אונטערשטע שיכטן, נישט בלויז קאָנ-
פּראָנטירן, נאָר זיך באַגעגענען און האַרט צוזאַמענשליסן — די נביאים, דער
ווייטער עבר פונעם לאַנד, און די עולים, דער נאָענטער הווה אירער, גיבן זיך
די הענט, אַ מין בריק צווישן צייט און רוים, און די דורות צווישן דעם ווייטסטן
און דעם נאָענטסטן ווילן און קאָנען נישט פעלן ביי אַזאַ באַגעגעניש, זיי, וואָס
הייסן דאָ: די זין פון אייביקייטן, קאָנען נישט איינליגן אין זייערע קברים, און
מיר זענען גרייט צו אַ בילד פון זייער אויפוועק און אויפקום פון זייערע קברים,
אַבער וואָס עס געשעט איצט איז אַנדערש — פונקט ווי מיר זעען אַ האַריזאָנטאַלן
צוזאַמענבונד — נביאים און עולים; זעען מיר אויך אַ ווערטיקאַלן צוזאַמענ-
בונד — די מתים, וואָס קאָנען נישט רוען אין די קברים, נידערן אַראָפּ פון הימל,
און אויבן און אונטן ווערן איינס.

איצט קערן מיר זיך אום צום אָנהייב ליד, וווּ מיר האָבן געהאַט אַ באַגלייט,
אַבער שטאַט אַן אַקוסטישן: שפּילנדיקע פּידלען, האָבן מיר אַ וויזואַלן, אַ וויזיאַ-
נאַרן, אַפּילו אַפּאַקאַליפּטישן: אַ וואַלקנזיגל און אַ פּלאַמענזיגל; דאָס הייסט מיר
שפּאַנען אין מדבר און האָבן פאַר זיך דעם עמוד־הענן און דעם עמוד־האש, אַבער
אין אַן אַנדערן סימבאָליש־פּונקציאָנאַלן פאַרטייל: דער וואַלקן, וואָס אין מדבר
גייט ער ביי טאַג, איז דער סימבאָל פון אומקום און דער פּלאַם וואָס אין מדבר
גייט ער ביי נאַכט, איז דאָ דער סימבאָל פון לעבן, און דער דיכטער גייט דאָ,
אפּשר בלאַ יודעין, אויף דער ליניע פון אַ נייערן אויסטייטש פון די צוויי זיגלן,
וואָס האָט זיך שוין זיין אייגענע געשיכטע, על־כל־פּנים חתמענען די צוויי זיגלן
לאַפּידאַר אַפּ די יסודות, וואָס זענען אין ליד אויפגערועדערט געוואָרן: דער מבול
און זיין טויב, דער פעניקס און זיין אַש, תּחית המתים.

[תרצ"ג].

צווישן יעקבס און אהרנס שטעקן

נחמן ראפפ

א

„וואַנדערשטאַק אין בלי“ — אַזוי הייסט דאָס דריטע בוך וואָלט, וואָס נחמן ראַפּפּ האָט הי אַרויסגעגעבן (פאַרלאַג „אייביק“, ירושלים, תש״ל), און וואָס האָט מיר פאַרשאַפט אַ קליין ביסל עגמת־נפש און אַ היפשע מאָס נחת־רוח.

ב

אַ קליין ביסל עגמת־נפש — ווען דאָס בוך וואָלט אַרויס מיט אַ יאָר צוריק, וואָלט איך געהאַט נאָך אַ שיינע ראיה צו דעם פילפאַרביקן קאַלעידאָסקאָפּ פון באַנוצן מיטן מאַטיוו, וואָס האָט זיין אָנהייב אין מטה־אהרן, יענעם שטעקן, וואָס האָט זיך איבער נאַכט צעבליט, כדי עדות צו זאָגן אויפן יחוס פון אהרן און זיינע קינדער און קינדס־קינדער, און איך וואָלט די ראיה צוגעשטעלט צו די צענדליקער גלגולים פונעם דאָזיקן מאַטיוו, וואָס ציען זיך דור־דורות דורכן מיטלעלטער ביז איצט, און וועלכע איך האָב צוזאַמענגענומען אין מיינס אַן אַר־בעט דעריבער, וואָס איז אַריין אין מייך בוך: „בין שאילה לקנין“ (תשכ״ט). אין פּלוג דאַכט זיך, אַז ביי דעם דאָרט אויפגעשטאַפּלטן שלל באַנוצן, סיי אין אונדזער ליטעראַטור, סיי אין אַנדערע ליטעראַטורן, קאָן שוין נאָך אַ פּרט גאַרנישט צוגעבן און גאַרנישט אַראַפּנעמען; אָבער, אַז מען לייענט דורך נחמן ראַפּפּס „דאָס ליד פון אייביקן יידן“, שטעלט זיך אַרויס אַ בולטער חידוש. דער חידוש באַשטייט נישט אין בילד פון אייביקן יידן, און זיין אייביקן געוונד, וואָס דער סימן זיינער איז דער שטעקן אין דער האַנט; פונקט ווי ער באַשטייט נישט אין בילד פון דער גויישער סביבה און איר שנאה צו אים, וואָס איר סימן איז דאָס געביל פון הינטל ביים פאַרקן, וואָס פאַרשפאַרט טיר און טויער פאַרן מיד־מאַטן וואַנדערער; דער חידוש באַשטייט אין עפעס אַנדערש: דער אַלטער דאָ־רער שטעקן, וואָס די גויישע סביבה האָלט אים פאַר אַ סימן פון זייער משיחס קללה, וואָס האָט געפירט צום ידנאס אייביקן וואַגל, צעבליט זיך אין מאַנדלען, און נישט איין מאָל, ווי אין יענער ביבלישער מדבר־נאַכט, נאָר טאַגרטעגלעך,

אין לאַנגן גלות-וואַנדער איבער ערטער און צייטן. אַ געניט אויער כאַפט דאָ אויף דעם ווידעראַנאַנד פון צוויי באַגריפלעך תהום-ווייטע און קלאַנגלעך שכנות-נאַענטע עלעמענטן — ביל און בלי — וואָס פאַרשטאַרקט דעם פאַרבונד פון צוויי יסודות: דער יסוד פון וואַנדערשטאַק (ווי ער הייסט אויך אין באַקאַנטן ליד פון מאַריס ראַזענפעלד) וואָס ציט זיך פון יעקב אַבינוס שטעקן, און דער יסוד פונעם בלישטאַק, וואָס ציט זיך פון אהרן הכהנס שטעקן.

עס איז בעצם, אַ באַגעגעניש, וואָס ליגט אין דער לאַגיק פון ביידע יסודות, אָבער כאַטש איך האָב, אין מיין דערמאָנטער אַרבעט, דורכגעשפּאַצירט אַ וואַלד וואַראַנטן, איז מיר דער פאַרבונד פון די צוויי יסודות און די מעגלעכקייט, און אַפילו נויטווענדיקייט, פון זייער אַרגאַנישער פאַרשלונגקייט, ערשט איצט צו די אויגן געקומען.

ג

אַ היפשע מאַס נחת-רוח — דער דיכטער, וואָס האָט זיך אין זיינע צוויי פּרזערדיקע ביכער אַנטפלעקט ווי אַן איבערשויםענדיקער פּאַטעטיקער, און דאָס אין ווערטערלעכן זינען (פּאַטאַס, משמע: ווייטיק) האָט זיך, אין איצטיקן בוך, ווי אַפּגעשווימט, און דאָס וואָרט זיינס איז געצוימטער, ניהאדיקער, און ווייל עס רעדט ווי צו זיך אַליין, בלייבט דאָס קול באַזאַכט און באַדאַכט, און וואָס מער דאָס קול איז אַזוי, דערוועקט עס אַן אַלץ טיפּער בתּקול.

די פינף אַפּטיילן פון בוך, וואָס זענען אַ יעדער ווי אַ וועלט פאַר זיך, לאַזן צו אַן עיקרדיקן דרייַקן אויפּטייל — דער שוידער פון דער ברענענדיקער בריק אין ביאַליסטאַק, דער צויבער פון ירושלים טויערן, דער שמייכל פון תנך („וואָס אין פּסוק שטייט“), עס איז, פאַרשטייט זיך, אַ טעמאַטישער אויפּטייל, ווייל איבערלעבעריש זענען דאָס נישט דרייַ שיכטן איינע לעבן דער אַנדערער, נאָר איינע אין דער אַנדערער, אַפילו איינע פון דער אַנדערער אַרויס און איינע אין דער אַנדערער אַרײַן, און בלויז די דיכטערישע דיסציפּלין קאָן, מיט איר קינסטל לערישן באַמי, שאַפן אַן אילוזיע פון אַפּטייל.

אָבער דאָס איז אַן ענין פאַר אַ באַזונדערן אַנאַליז און, מיר רעזערווירן זיך אַ המשך יבוא.

[תשל"א]

צווישן הייסין און ירושלים

יוסף קערלער

מאמר א' : א שווערער וועג

א

יוסף קערלער איז אַ שם־דבר, און דאָס ממש לויטן סדר פון דעם באַהעפט — אַמערשט איז געגאַנגען דער שם, דער נאָמען, דער פאַרשוין, און שפּעטער איז געגאַנגען דער דבר, דער ענין וואָס דער פאַרשוין רעפּרעזענטירט. אַוודאי, די וואָס זענען בקי אין דער סאַוועט־רוסישער ליטעראַטור, און גייען נאָך אירע שטראַמען און זיגאַנן, קענען דעם נאָמען און דעם ענין פון פּרזיער, זייט עס האָבן זיך באַוווּזן זיינע לידער, אַבער דער פאַקט, אַז זיי זענען לרוב צעשפּרייט און צעזייט, און גאָר ווייניק איינגעזאַמלט געוואָרן, האָט נישט דערלייכטערט אַ פּולן אַפּשאַץ פון דעם מענטש און זיין ווערק, צום ערשט איז געגאַנגען דער שם — דער קאַמף זיינער מיט די סאַוועטישע מאַכט־אַרגאַנען אים צו דערלויבן עולה צו זיין אין דער היים פון זיין פאַלק, קיין ארץ ישראל, און דער כאַראַקטער פונעם קאַמף, די אויסגעהאַלטנקייט און צילבאַוווסטקייט פונעם קעמפּער, האָט אים אַרומגענומען מיט אַן אויעראַל פון גבורה ; דערנאָך איז געקומען דער דבר — די לידער זיינע, וואָס שפּיגלען אַפ, אין אַ טיפּער דיכטערישער וויזיע און אין אַ שטאַרקן קינסטלערישן יכולת, די וואַרצלען פון זיין געראַנגל, און איצט קומט דער דבר־מתוך־דבר — אַ גרעסערער אַפּקלייב פון זיינע לידער, וואָס שפּיגלען אַפ די סטאַנציעס פון זיין דיכטערישן וועג און גיבן אַ מעגלעכקייט זיך מער צו דערגרונטעווען צו דעם פּאַעטישן פענאַמען, און עפענען אויג און האַרץ צו פאַרשטיין אים ווי אַ שאַפּער, וואָס פאַרמירנדיק זיין וועלט, אין זינג און זאָג, אין בילד און קלאַנג, אַנטפלעקט ער זיך, מיט זיין גאַנצער באַזונדערקייט ווי אַ יחיד פון אַ רביים, ווי אַ יחיד אין אַ רביים, ווי עס איז דער אמתער דיכטער, וואָס געטע זאָגט אין זיין נאָמען : און ווען דער מענטש איז פאַרשטומט געוואָרן אין זיינע יסורים, האָט גאָט מיר געגעבן דעם כוח זיין לייך צו זינגען. צו דעם לאַפּידאַרן זאָג קען מען בלויז צוגעבן, אַז עס איז דער ייִד־מענטש, וואָס מער

ווי ער איז פֿארשטומט געוואָרן, האָט מען אים שטום געמאַכט. כללִו של דבר: דער דיכטער פֿון אַ שטומען רביס.

אמת, כּדי אונדזער דיכטער פֿולקום צו פֿאַרשטיין, דאַרף מען דורכאַקערן אַלץ וואָס ער האָט געשריבן, סיי דאָס וואָס עס איז שוין דערשינען, סיי דאָס וואָס איז נאָך נישט דערשינען, און פֿרווון אָפּגעבן אַ מין דין־וחשבון, סיי אויפֿן סמך פֿון דעם באַנד לידער, וואָס ליגט שוין פֿאַר אונדז, סיי אויפֿן סמך פֿון דעם באַנד לידער, וואָס ליגט נאָך נישט פֿאַר אונדז, סיי אויפֿן סמך פֿון זיינע פֿראַזאָישע חיבורים — רעפֿאַרטאַזשן, קריטיקן, בריוו — וואָס זענען דערשינען ברשות־הרבים. מיר ווייסן נישט, צי דער פֿרווון וועט האָבן די מעלות פֿון אַ פּיאַנערישער אַרבעט, ווי עס פֿאָדערט דער אָפּשאַץ פֿון אַ דיכטער וואָס די קריטיק האָט אים נאָך נישט אויסשעפּיק באַהאַנדלט, אָבער מיר בעטן מחילה פֿאַר די חסרונות פֿון אַ כּוונה צו מאַכן אַ פּיאַנערישע אַרבעט, וואָס דערקלערן זיך פֿון דער קאַרגשאַפט אין דאָקומענטאַרן מאַטעריאַל. ווי ווייט די קאַרגשאַפט גרייכט, לאַזט זיך אָפּלערנען דערפֿון, אַז ווען מען האָט לעצטנס, ביי אונדז, און ערגעץ אַנדערש, געבראַכט קערלערס לידער, סיי אין מקור, סיי אין, בעיקר העברעיִשן, תּרגום און אַן אינפֿאַרמאַציע פֿאַרן ליינער, האָט מען אַלץ איבערגעזחזרט די פֿאַר פרטים, וואָס עס ברענגט י. רימיניק אין דער סאָוועטיש־רוסישער ענציקלאָפּעדיע (1962), און העכסטנס צוגעגעבן וואָס שרייבער, וועלכע האָבן זיך מיט אים באַגעגנט אין מאַסקווע (ווי, אַ שטייגער, ש. ל. שניידערמאַן), האָבן געבראַכט. אין די לעקסיקאָנען פֿון ייִדישער ליטעראַטור איז ער נישטאָ — ווען זלמן רייזען האָט אָפּגעדרוקט זיין לעצטן באַנד, איז קערלער בסך־הכל אַלט געווען עלף יאָר און דער לעצטער באַנד פֿון דעם נייעם לעקסיקאָן לאַזט נאָך אויף זיך וואַרטן. און אַזוי־לאַנג עס וועט זיך נישט עפענען קיין בשפּעדיקער מקור, מוזן מיר דעם דיכטערס ביאַגראַפֿיע קאָמפלעטירן לויט רמזים אין זיינע אייגענע ווערק.

ב

ווי מיר הערן, איז יוסף קערלער געבוירן אויף דער שוועל פֿון דעם רעוואָלוציע־יאָר (7טער אָפּריל 1918) אין אַ פֿאַדאָליער שטעטל הייסין, קרייז וויניצע, אַ סביבה, וואָס ווערט דערמאָנט אין דער כּראַניק פֿון די פֿאַגראַמען. וועלכע האָבן דאָ געבושעוועט, ווען דער קומענדיקער דיכטער איז נאָך געווען אַ פּיצל קינד. נאָך הערן מיר, אַז ער ציט דעם יחוס זיינעם פֿון כּלי־קודש, — דער זידע איז געווען אַ בדחן, מעגלעך נישט די בעסטע רעפּוטאַציע אין דער נאָכרעוואָלוציאָנערער אַטמאָספּער, אָבער דאָס אייניקל דערמאָנט אים אינעם ליד: „מיין זידע“ (1943) און דאָס אין אַן אַנטשיידנדיקן מאַמענט

פונעם דור — ער, דער זידע, באַווייזט זיך אים אויפן שטראַז „הפקר באַרד און פּיאַות אויפן ווינט“, און ער שיקט דאָס אים, דאָס אייניקל, הרגענען דעם פּיינט. מיר הייבן אַפּיר דאָס ליד מחמת צוויי טעמים — איין טעם: דאָס ליד אַנטיציפּירט אַן ערשט שפּעטער גאַנץ אויסגעקלאַרטן איינשטעל: דער אַלטער שטיפּערישער שולחן־ערוך־ייד וואָס שיקט זיין יונג קאַמוניסטיש אייניקל אין דער מלחמה קעגן עמלק; דער אַנדערער טעם: דאָס ליד רעגט אַן די גאַר ערנצטע קשיא, וואָס האָט דאָס אייניקל געירשנט פון דער מסורה, פון דער היים, פונעם שטעטל. ווי מיר האָבן געלייענט אין אַ שמועס מיטן דיכטער, מיט אַ נישט לאַנגער צייט צוריק, האָט ער זיך, בתּוככי מאַסקווע, צעניגונט מיט דער שבתדיקער קדושה: ממקומך מלכנו תופיע ותמלוך עלינו כי מחכים אנחנו לך מתי תמלוך בציון, טייטש: פון דיין אַרט, אונדזער קיניג, וועסטו דערשיינען און קיניגן איבער אונדז, בעווייל מיר וואַרטן אויף דיר, ווען וועסטו קיניגן אין ציון. און דער, דרײַ־אגב דערציילטער פּרט, וועגן דעם כמעט באַיאַרטן מאַן, וואַרפט אַ שטרייפליכט אויף דעם רייפנדיקן בחור און צווייט־לענדיקן קינד. נישט אומזיסט טרעפן מיר אין זיינע לידער כמה רעמיניסצענציעס פונעם דאָווענען, ווי אַ שטייגער: „כל עצמותי... אַלע מיינע ביינער זינגען, ליבסטע, און זיי וויינען.“ די צוויי לשון־קדוש־ווערטער זענען, כידוע, גרונטיק דער אָנהויב פון אַ פּסוק אין תהילים: כל עצמותי תאמרנה ד' מי כמוך מציל עני מחוק ממנו ועני ואביון מגולה, טייטש: אַלע מיינע ביינער וועלן זאָגן: גאָט, ווער איז דיר גלייך, ראַטעוועסט אַן אַרעמאַן פון אַ שטאַרקערן פון אים, און אַן אַרעמאַן און באַדאַרפּער פון זיין באַרויבער; אָבער זענען, מיט אַ פאַרשאַרפטן צוגאַב, אַריין אין תּפילהדיקן נשמת און געהערן צום עקסטאַטישסטן רעטשיטאַטיוו, סיי אין שבתדיקן דאָווענען און סיי אין דער פּסחדיקער הגדה, און חסידים זאָגן עס מיט אַ באַזונדערס האַרציקן זינגזאַנג. קומט דער דיכטער און באַנוגנט זיך אַפילו בלויז מיט די צוויי ערשטע ווערטער, אָבער די דריי פּינטעלעך לאָזן וויברירן די איבעריקע, און אין דער וויבראַציע איז פאַרבאַהאַלטן דער ניגון, און דאָס אַלץ ווערט אינטעגרירט אין אַ בענקשאַפּט־ליד צו דער ליבסטער אין נישט־אַרויסגעזאַגטן וואַרט: תאמרנה, טייטש: וועלן זאָגן, פאַר־וועבט אין זיך אי געזאַנג אי געוויין. אַהער געהערן אויך די אויסרופן: דער אייבערשטער; גאָט מיין גאָט; פאַטער האַרציקער און זיסער; טאַטע זיסער, וואָס טרעפט זיך צוזאַמען מיט שמע ישראל, — עלעמענטן פון זיידנס וועלט, וואָס זענען דעם אייניקלס ערופּציעס. אַ מאָל הערט זיך אַ גילגול פון אַזאַ היימישער אַסאַציאַציע — דעם דיכטערס ליבשאַפט צו וועלט, הימל, וואַסער, טייך, וואָס אַטעמט אויסנעמעלעכע פּרישקייט, נעמט, פאַרשטייט זיך, אַרום וואַלד און בוים, און דאָ טוט ער אַ זאָג: „ווי פּריש קען זיין אַן אַלטער שטאַם — / ביים

פאלק האָב איך געקנעלט. דער פאַרגלייך גייט אויף דער ליניע: אַלטער
 בוים — אַלט פּאַלק, און קאַן זיין גאַר אַלגעמיינ, אָבער דאָס אידיאָמאַטישע
 וואָרט: געקנעלט, פירט אין קינדערישן חדר אַרײַן, און אויב אַזוי, לאָזט זיך
 דאָ זען דער מקור פון קנעלן, און דאָס אין פּסוק: כּי כּימּי העץ ימי עמי.
 טייטש: ווי די עלטער פונעם בוים איז די עלטער פון מיין פּאַלק, און אַזוי
 ווי אַ פּסוק האָט אַ טבע מנעמאַניש מיטצושלעפּן זיין סביבה, ברענגט די אַסאַציאַציע
 אַפיר דעם המשך: ובנו בתים וישבו ונטעו כרמים ואכלו פרים, לא יבנו ואחר
 ישב, לא יטעו ואחר יאכל. טייטש: און זיי וועלן בויען הייזער און זיצן אין
 זיי, און זיי וועלן פּלאַנצן ווינגערטנער און עסן זייער פּרוכט, זיי וועלן נישט
 בויען און אַן אַנדערער וועט זיצן, זיי וועלן נישט פּלאַנצן און אַן אַנדערער
 וועט עסן. און אַזוי, פּלוצעם, געפינען מיר זיך אין סאַמע תוך פון אַ טיפּיש
 יידישער סיטואַציע — דען אַזוי איז שוין די טבע פון אַלטע פּאַלקס־מקורים:
 זיי פירן, לויט זייער אינטעגראַלן געזעץ. אַודאי איז קערלער נישט דער
 איינציקער, אַפילו נישט אין דער סאַוועטיש־יידישער דיכטונג, און אַפילו דער
 גאַר פּריער, ווען זי איז לייכטגלייביק און אומקריטיש נאַכגעגאַנגען די
 צענטראַל־ליניע, וואָס אַן אַנאַליז פון זייער אַסאַציאַטיוו־פאַרמעג באַווייזט, ווי
 ווייט דער אויטאָנאָמער כּוח פון מקור איז ביי זיי שטאַרקער פון דער אינ־
 טעגירנדיקער מאַניפּולאַציע, אַזוי אַז דער אידעאָלאָגישער אָבער פּראָגראַמאַטישער
 בוידעם איז אַ שוואַכענקע בריה לגבי דעם דורותדיקן פונדאַמענט. אָבער קערלער
 געהער דערינען צו די בולטסטע, און דאָס היפּש באַווייזט זיניקע, דוגמות.
 מיר וועלן זיך באַנוגענען איצט בלויז מיטן עצם אַנווייז און איבערלאָזן
 דעם אויספיר אַ באַזונדערער אַנאַליטישער אַרבעט, וואָס וועט וואָרפן אַן אַנדער
 ליכט אויף דער גאַנצער סאַוועטיש־יידישער דיכטונג, און באַווייזן ווי ווייט
 קערלערס באַוויסטער וועג האָט שוין אומבאַוויסטע אַנטייטן ביי זיינע פּירגייערס.

ג

מיר קערן זיך אום צו יענער קורצער ביאָגראַפיע אין סאַוועטיש־רוסישן
 לעקסיקאָן — און מיר הערן, אַז קערלער האָט יינגלווייז געלערנט אין אַ
 דראַמאַטישער שול; און מיר וואָלטן גערן געוואַלט הערן, נישט בלויז וואָס
 ער האָט פון דאָרט אַרויסגעטראָגן, נאָר אויך וואָס ער האָט אַהין מיטגעבראַכט.
 און מיר נעמען אַן, אַז דערונטער איז אויך געווען אַ רייכע גאַמע פון היימישן,
 סיי ליטורגישן, סיי פּאַלקלאָאָרישן מעלאָס. וועגן דער שול גופא דערוויסן מיר
 זיך פון זיין מעמאָריסטישער סקיצע „צוועלף זענען מיר געווען“ (1945).
 ער באַשרייבט דאָרט, אין קורצע שטריכן, די גרופע תּלמידים אין דער מאַסקווער
 טעאַטער־שול, צווישן וועלכע ער האָט זיך, אַ גיינצן־יאָריקער בחור, געפונען.

„מיר האבן זיך — דערציילט ער — סצעניש דערצויגן אויף טשעכאָוס וואָדעווילן און פּרעס דראַמען, אויף פּראַגמענטן פון מענדעלע, שלום־עליכם, גאַגאַל, סאַלטיקאָר־שטשעדרין“. ווי מיר זעען, בעיקר הומאַר און סאַטירע, וואָס איז מחייב אַ קאַנטשאַפּט מיט שטייגער. מיר הערן אויך וועגן פּיעסן, וואָס זיי האָבן געשטעלט („דער אוצר“ פון שלום־עליכם, „שוועסטער“ פון פּרץ, „קאַרטנר שפּילער“ פון גאַגאַל), וועגן די לערערס — דער ליטעראַטור־פּאַרשער אהרן גורשטיין, דער שפּראַך־לערער אליהו פּאַלקאָוויטש, און בעיקר וועגן זייערע חלומות — א יידיש יונג־טאַטער. אָבער דאָס אַלץ דערציילט ער, ווי פּאַרביי גייענדיק, דען בעיקר גייט עס אים דאָ אין אַ מין ציון פאַר זיינע חברים, די תלמידים, וואָס זענען אַלע, ווי דער דערציילער אַליין, אַוועק אין פּראַנט, און אַ טייל פון זיי איז געפאַלן אין דער מלחמה — ווער לעבן וויניצע, ווער ביי לענינגראַד; אַ טייל פון זיי האָט זיך באַזונדערס אויסגעצייכנט — ווער עס איז פּאַרכאַפּט געוואָרן אין פּליצען און אַנטלאַפּן און אַריינמאַרשירט קיין בערלין; ווער עס איז געוואָרן אַ שלאַגלער וכדומה, און דער צד השווה: „אַלע האָבן מיר געוויסט, אַז דער וועג צו אונדזער שפּעריש לעבן ליגט [= גייט] דורך קאַמף, דורך נצחון איבערן היטלערישן דייטשלאַנד“.

מיר ווייסן נישט, וואָס האָט ער זיך מיט זיין דראַמאַטישן לימוד מתכוון געווען, פּונקט ווי מיר ווייסן נישט, וואָס האָט ער דערביי אוספּיעט, און בעל־כרחו באַנוגענען מיר זיך מיט דער אַבסערוואַציע, אַז אַ סך לידער זיינע פּאַרמאַגן אַ דראַמאַטישקייט, וואָס דריקט זיך בעיקר אויס אין געלונגענע, צומייסט לאַקאַנישע, רעפּליקעס, וואָס איז בעיקר בולט אין די לידער פון עלטערן שטעטלשן שטייגער. אָבער דווקא די דאָזיקע שטייגער־לידער, וואָס שטאַמען פון אַ שפּעטערער דאַטע, וואָרצלען אין זיין פּרעסער ביאַגראַפּיע, אויבנאויפיק געזאָגט: פון פאַר זיין ביאַגראַפּיע, אָבער טיפּער געזאָגט: פון זיין ברייטערער ביאַגראַפּיע, וואָס נעמט אַרום די איבערלעבענישן פון אַ דור אָדער צוויי דורות פּריער, — עס זענען, ווי עס געשעט אין דער ברייטערער ביאַגראַפּיע, מסורות און שמועות פונעם טאַטן און זיידן, וואָס זון און אייניקל לעבן עס אין זייער כוח המדמה איבער, ווי אַן אַרגאַנישן טייל פון זייער אויטאָביאַגראַפּיע, און אויב זיי זענען דיכטער, לעבן זיי עס קרעאַטיוו אויף. אַזוי שטייט עס מיטן ציקל: פון אַלטן קוואַל, וואָס לעבט אויף דאָס שטעטל פון זיין טאַטנס און זיידנס צייט — די געשטאַלטן פון אַ סטאַליאַר־געזעל, פון אַ שניידער, פון לייב בעל־עגלה, פון אברהםל שוסטער, וואָס שאַרט זיך, אַ קאַפּ שעמעווודיק און אַ קאַפּ אָפּהענטיק, צו בליומציע, וועלכע האַלט אַ וויינקעלער, ווו עס שוויבלט פון אַן אינטערעסאַנטן טיפּאָזש, וואָס אין זיין צענטער שטייט יאַסעלע בדחן פון דאַשעוו, און מיר שלינגען זיין פיקאַנטן סיפור־מעשה און הערן זיך צו

צו זיין כלה-באזעצן, און זעען פאר זיך דעם יונגן אדעפט פון דער בינע, וואָס שפילט אָט די אַלע ראָלן, נישט פאַרלירנדיק פון די אויגן דעם דיכטער, וואָס מאַלט, אין די שטיפערישע בילדער, אַ וועלט און אַ לעבן, וואָס זייער אַקס איז געווען דער שבת, ווי אַ דערפרישנדיקער קוואַל פאַר די ששת ימי המעשה, טעג פון שווערער און ערלעכער האַרעוואַניע, אַדער ווי דער דיכטער לאַזט זאָגן זיין טרויעריק-פריילעכן זינגער העלד: „די וואָך טו איך לאַטען מיט שטיקעלעך שבת“, און ער שטויסט זיך אַפילו נישט, וואָס דער דיכטער ווייסט מסתמא יא, אַז ער האָט געפונען דעם פשוטן, עמד-באשייד פאַר פרצס פאַראַדאַקסיע אין זיין דראַמע „די גאַלדענע קייט“.

און אויב שוין פאַרמעסט מיט אונדזער קלאַסיק, איז דאָך בולט די נטיה צו שלום-עליכמס וועלט און זיין וועלטבאַנעם, אָבער צו איר אויפֿלעב קומט ער נישט, קאָן נישט קומען, דען וואָס שלום-עליכמס האָט בלויז אנגעוואַנקען, איז געוואָרן דער טראַגישסטער ממש: „אַצינד איז מען אַ לעבעדיקער מת / אַ בוים אָן צווייגן סטאַרטשעט פאַר געלעכטער“. צוויי שורות וואָס צייכענען, שוואַרץ אויף שוואַרץ, אַ חורבן פון אַ וועלט.

אַזוי ווי מיר האָבן פיראויסגעשיקט דעם באַטראַכט פון אַ שפעטערן ציקל, כדי צו פאַרשטיין זיינע פרייע מאַטיוון, וועלן מיר אויך פיראויסשיקן אַ קשיא, וואָס מען פּרעגט זיך, געוויינטלעך, ביים סוף אָפּשאַצן פון אַ שאַפּער, נאָך דעם מען האָט גוט באַטראַכט דעם שפּיל פון תנועות פון ביידע שאַלן פון זיין וואָג, די איינע פון זיין לעבן, די אַנדערע פון זיין שאַפּן און מהות: צי האָט אים דאָס לעבן געלאַזט שאַפּן לויט זיין נאַטורעל, און אויב נישט, ווי וואָלט זיין שאַפּן אויסגעזען, ווען דאָס לעבן לאַזט אים שאַפּן לויט זיין נאַטורעל, מיר האָבן די קשיא געפּרעגט לגבי יצחק קאַצנעלסאָן, וואָס זיין ליד שטראַצט בטבע פון לייכטקייט און שפּילערישקייט, וועלכע טוט זיך נישט אָפּ אויך פונעם פּראַבלעמאַטישן, ווי ער האָט עס בעיקר אין זיינע דראַמעס, און דער גורל האָט אויף אים גוזר געווען צו זיין דער מקונן פון אויסגעהרגעטן יידישן פּאָלק; מיר האָבן די קשיא געפּרעגט לגבי אַברהם סוצקעווער, וואָס זיין ליד האָט בטבע אַלע חנען פון פּאַעזיע און מוזיקאַלישקייט, ווי אַ תכלית פאַר זיך, און דער גורל האָט אויף אים גוזר געווען צו זיין דער מקונן פון דער „געהיימטשאַט“. דאָס זענען בולטע, אָבער ווייט נישט איינציקע, דוגמות פון אַ סתירה צווישן נאַטורעל פון אַ דיכטער און זיין גורל; צווישן זיין נטיה און זיין אויפגאַב, אויב די קשיא אָנווענדן אויף קערלעך קומט אונדז פיר, אַז מיר האָבן אויך ביי אים אַזאַ בולטע און שאַרפע סתירה: זיין נאַטורעל האָט אים בעיקר געצויגן צו דער גוטאַרציקער היימישקייט, געשמאַק פאַרפראַוועט מיט סופּערקלוגן הומאָר און דינינקער איראַניע, וואָס איז אויך ניכר פון זיינע

נאטור־ און שטייגער־לידער, אבער זיין גורל, דער גורל פון זיין דור, האט אויף אים גוזר געווען אנדערע דרכים.

ד

איצט קערן מיר זיך אום צום כראנאלאגישן סדר — קערלערס ערשט־לינגען דרייען זיך אין דער מיט פון זיין צווייטן און דריטן צענדלינג יארן (1935), א גענוג רייע עלטער, אבער באקאנטער איז ער געווארן א קארגע צען יאר שפעטער מיטן דערשיינען פון זיין ערשטן און איינציקן ביכל לידער, וואס איז ארויס אין מקור — עס זענען לידער פון מלחמה, געשריבן אויף די שלאכטפעלדער. און ווי מ. נאטאוויטש שרייבט אין זיינער א כוללדיקער קריטיק וועגן דער סאוועטיש־יידישער ליטעראטור (1947), „האט זיך נאך ביז איצט נישט אפגעקילט דער הייסער אטעם, וואס דער יונגער דיכטער האט אין זיי אריינגעהויכט אין יענע גרויזאמע מלחמה־יארן.“ עס איז זיין ערשט און איינציק ביכל, וואס איז דערשינען אין מקור, דען דאס אנדערע ביכל איז ארויס אין תרגום — אין רוסישן נוסח, אבער נישט יידיש. ער איז דעריבען נישט קיין בן־יחיד, דען א גוט שטיק צייט איז די דאזיקע שיטה פון תרגום בלא מקרא געווען א וואכנגאנג, ביז דער קורס האט זיך עפעס איבערגעאנדערט. פיקאנט איז אבער דער נאמען פון ביכל: *Виноградник моего отца* משמע: מיין טאטנס וויינגארטן. מיר ווייסן נישט, וואס האט זיך דער דיכטער געקלערט, ווען ער האט געזען דאס שער־בלעטל. מעגלעך, אז ער האט א שמיכל געטאן, ווי מיר האבן עס געפונען אין זיינעם א רעפארטאזש (1962), ווו איינער טרייבט ליצנות און זאגט, אין גאנג פון שמועס: *Тише, не хватать рыбу перед лапшой* און די וואס הערן דאס, לאכן און שטויסן זיך נישט אן, אז דער שמועסער האט דא פארווישט דעם יידישן זאג: שטילער, כאפט נישט די פיש פאר די לאקשן. אבער צוריק צום נאמען פון ביכל — עס איז א באקאנטער פאלקסזאג: ווי ביים טאטן אין וויינגארטן (זעלטענער, ווי א שטייגער, ביי מענדעלען: ווי ביים טאטן אין וויינהויז) און איז אן אנטייט אויף דער כוונה פון זאג גופא: אטמאספער פון היים און היימישקייט, געפיל פון נחת, רו, זיכערקייט („ער האט זיך צעלייגט ווי ביים טאטן אין וויינגארטן“). אבער אפילו אויב דער מקור פון זאג איז אפשר, ווי מיר זענען זיך משער, נישט קיין היימישער, האט ער זיך פארהיימישט און עס שטעקט אין אים א סך מער — סיי ווען מיר באטאנען דאס ווארט: טאטע, און מיר שטרייכן אונטער דעם פארבונד מיטן נעכטן, סיי ווען מיר באטאנען דאס ווארט: וויינגארטן, און מיר שטרייכן אונטער דעם פארבונד מיטן דרומדיקן יידישן, דארפישן און האלב־דארפישן, ישוב, וואס דער דיכטער איז געווען

זיין ערלעכער זינגער און זאָגער, און בעצם מער זינגער ווי זאָגער. והראיה: דאָס ביסל כוח, וואָס ער האָט אַרויסגעוויזן אין פּראָזע, און וואָס איז נישט אַרויס פון דער רעם פון רעפּאַרטאַזש. דערגרייכט ווייט נישט דעם גרויסן כוח זיינעם אין פּאַעזיע, וואָס איז זיין ערשטער פּידל, און אויב מיר דערמאָנען דאָ דעם צווייטן פּידל זיינעם, איז עס בעיקר מחמת דעם וואָס די רעפּאַרטאַזשן זיינע זענען כמעט מאָנאָטעמאַטיש — זיי באַהאַנדלען כמעט בלויז דעם יידישן וויינגאַרטן, משמע דעם יידישן קאַלווירט, דאָס יידישע דאָרף, סיי אין דרום, סיי אין צפון, און מיט אַן עמפּאָז, גלייך עס וואָלט געווען די צענטראַלסטע יידישע ווערקלעכקייט אין דער גרויסער מדינה.

אַבער צוריק צום געזעמל לידער, וואָס וועגן זיין דערשיינען האָט נאָך דער אָפטייל פון סאַוועטישן שרייבער־פּאַראַיין עטלעכע יאָר פּריער (1947) באַשלאָסן. לויטן פּלאַן פון דעם אָפטייל האָט עס באַדאַרפט צו זיין אַ כוללדיק געזעמל פון ביראַב־דושאַנער יידישער שרייבער — ה. מילער, ק. ראַבינקאַוו, ישראל עמיקאַט, ליובאַ וואַסערמאַן, מ. מאַלטינסקי, י. סלוצקי און אַנדערע, און געזאַלט אַרויס אין רוסישן איבערזעצן פון שאַמבאַדאַל און אַנדערע, אָבער דער ענין האָט זיך פאַרצויגן, און קערלערס ביכל איז ערשט אַרויס מיט גאַנצע צען יאָר נאָך יענעם באַשלוס (1957). פאַר וואָס עס האָט זיך פאַרצויגן — עננוג זיך צו דערמאָנען, וואָס סאַוועט־רוסלאַנד האָט דורכגעמאַכט צווישן די צוויי דאַטעס; פאַר וואָס עס האָט זיך אַזוי לאַנג פאַרצויגן — עס איז אים, קערלערן, באַשערט געווען אויסצוהפּון ביזן דנאָ ביידע ביטערע בעכערס. סיי דעם, וואָס היטלער האָט אָנגעגאַסן, סיי דעם, וואָס סטאַלין האָט אָנגעגאַסן; נאָכן קאַשמאַר פון דער מלחמה־צייט און דעם חורבן, וואָס דער אַנטי־משיח האָט געבראַכט אויף ברייטע שטחים, אָפּמעקנדיק די יידישע יישובים אין זייער קיום, אַזוי אַז עס האָט זיך ווידער אַ מאָל, איבער די חורבות פון שטעט און דערפער, געלאָזט הערן די אַלטע יידישע קינה: הביטו וראו אם יש מכאוב כמכאובי, טייטש: קוקט און זעט, אויב פאַראַן אַ ווייטיק ווי מײן ווייטיק, איז געקומען דער קאַשמאַר, וואָס דער פּסעוודא־משיח האָט געבראַכט אויף די אַנצאַליקע מאַסן, וועלכע ער האָט געלאָזט קאַטעווען און פּייניקן און אויסמוטשען אין די קאַטאַרגעס, לאַגערן, קוילנגריבער. אַזוי אַרום איז דער זעלנער, וואָס האָט זיך געשלאָגן אויף די פעלדער הינטער מאַסקווע, וויאַזמע, רושעוו, און וואָס אין זיין ביקס איז אומרויק געווען די קויל, וואָס האָט טיף איבערגעלעבט און באַשריבן די שטילקייט פאַרן ערשטן שאַס און דעם חלום פון לעצטן פיבער־אַטעם, דאָס לעצטע בענקעניש צו דער כלה און דעם לעצטן געדאַנק וועגן דעם נישט־דערקאַנטשעטן בריוו אין קעשענע, דעם ווייטיק אויפן אומקום פון פּריינד; דער זינגער פון אָפענעם סטעפּישן פּייזאַזש, וואָס אַרום, ווו עס האָט זיך אָנגעהויפּט

אזוי פיל טויט און אומגליק — דער זעלבער זעלנער פון נעכטן ווערט היינט פארשיקט אין אַ קאָטאַרגע, וווּ ער ליידיט יאַרן־לאַנג אין אוממענטשלעכער פיין און שקלאַפישער עבודת־פּרָך. און פונקט ווי דער דיכטער האָט גע־שטאַלטיקט די גבורה פון נעכטן, געשטאַלטיקט ער דיכטעריש די השפּלה פון היינט. די קשיא פאַר וואָס איז אים און אַנדערע דאָס געקומען, איז קיין קשיא נישט — אין יענער צייט האָט מען גאַרנישט באַדאַרפט טאָן, כדי פאַרשפאַרט צו ווערן. פאַרקערט, דעמאָלט האָט מען געקאַנט פּרעגן: וואָס פאַר אַ שפּלות האָסטו עפעס אָפּגעטאָן, אַז מען האָט דיך נישט פאַרשפאַרט. אָבער עס פּרעגט זיך פאַרט, פאַר וואָס איז קערלער באַפרייט געוואָרן ערשט נאָך גאַנצע זעקס יאָר, מיט סטאַלינס מיתה. ער אַליין האָט דערויף, ווייזט אויס, קיין תשובה נישט און הענגט עס אָפּנים אָן אין זיין גורל, וואָס איז שווער צו אים ווי ער איז שווער צו זיין גורל, אָבער עס איז די שווער־קייט פון דער טאַפּלעטער שליחות ביידע קאָשמאַרן דורכצולעבן, אין זייער גאַנצער מאָס דורכצולעבן, כדי דעם טאַפעלעם שוידער אין זיין פולער וואַרהאַפטיקייט אויסצושרייען.

ה

און עס איז אַ וואַרהאַפטיקייט, וואָס שפייזט זיך פון דריי מקורים: פון כאַראַקטער, פון זכרון, פון געוויסן.

כאַראַקטער — ער, קערלער, האָט דעם ענין פון מוט אַקצענטירט נאָך לאַנג איידער ער האָט אים אין זיין גאַנצן היקף אַרויסגעוויזן, און פונקט ווי אין אַנהויב וועג, אַקצענטירט ער אים אין סוף וועג און נישט אומזיסט ברענגט ער, אין אַ בריוו, ווי אַ משל צו זיך אַליין דעם ענין פון בוים, א מין שוואַרצער דעמב, — וואָס לענגער ער ווייקט אין וואַסער, אַלץ פעסטער און שטאַרקער ווערט ער, און עס איז מסתמא כאַראַקטעריסטיש די אַסאַציאַטיווע באַגעגעניש צווישן בוים אין קאַנקרעטן צפון־פּייזאַזש און דעם בוים אין תנכּישן דרום־פּייזאַזש, וואָס ירמיה מאַכט אים פאַר אַ משל: כעץ שתול על מים, טייטש: ווי אַ בוים פאַרפלאַנצט אויף וואַסערן, און דער בעל־תהילים גיט נאָך צו אַ קראַפטיק וואָרט: כעץ שתול על פלגי מים, טייטש: ווי אַ בוים געפלאַנצט אויף באַכן וואַסער, און מיר וואַלטן באַדאַרפט ברענגען כמה וכמה ציטאַטעס, וווּ עס באַגעגענען זיך עקשנות און דרייסט, און ווידער אַ משל, דער קאַמף פון מענטש און עלעמענט: „ס'איז טויונט מאָל גערעכט / דער האַרבער ווינטער / צו שלאַבעריקע איז ער שלעכט / פאַר מוט פאַרשווינדט ער“.

זכרון — ער, קערלער, וויל און קאָן נישט פאַרגעסן נישט דעם חורבן און נישט די קאָטאַרגע, און דאָס ליד וויל אויך אַנדערע נישט לאָזן פאַרגעסן. „קברים אויף די וועגן / היימען און רוינען / ווער ס'וויל אייך פאַרגעסן — /

זאל קיין רו געפינען / זאל דער בעסטער ביסן בלייבן אין האַלדו / שטיינער
 אויפן האַרץ אים / אויף די ווונדן — זאַלץ. און כאַראַקטעריסטיש איז דער
 נאָמען פון ליד: קיינער וויינט שוין לאַנג נישט. עס איז דער פראַטעסט קעגן
 לייכטע טרייסטערייען, ווי זיי זענען אָנגעגאַנגען האַרט נאָך דער מלחמה. איך
 גופא קאָן מעיד זיין, ווי איך בין געווען דערשיטערט, ווען איך האָב געלייענט
 איציק פעפערס אַ רעפּאָרטאַזש וועגן מיין היימשטאָט, בראַד, פול ישועות און
 נחמות וועגן איר ווונדערלעכן ווידער־אויפבויו און מיט קיין איינציק וואָרט איז
 נישט דערמאָנט געווען, אַז עס איז דאָרט מער נישטאָ קיין איינציקער יוד,
 און איך האָב, אַ געפּלעפטער, נישט אָנגעהויבן צו פאַרשטיין, ווי אזוי האָט דאָס
 געשריבן די זעלבע האַנט, וואָס האָט געשריבן דאָס בוך „שאַטנס פון וואַר-
 שווער געטאָ“.

געוויסן — ער, קערלער, קאָן זיך נישט פאַרגעבן, וואָס ער האָט
 מיטגעמאַכט דאָס פאַרבליענדעניש פון דער גרויסער עבוד־הזרה און ער קאָן
 נישט פאַרגעסן, אַז דאָס פּאַלק, וואָס איז געגאַנגען קעמפן פאַר זיין היימלאַנד
 האָט אויך געקעמפט פאַר אַכזוריותדיקן רעזשים, און ער זאָגט: „האַסטו גע-
 ראַנגלט זיך, ברודער, פאַר פרייהייט / און געקניט האַסטו פאַרט ווי אַ קנעכט“.
 נאָך שאַרפּער: „כאָטש געפאַלן ביסטו פאַר דיין היימלאַנד / נאָר געבוקט האַסטו
 זיך צו אַ געץ“. געבוקט האָבן זיך פאַרן געץ שרייבער פון אַלע פעלקער,
 אָבער פאַרן הייסינער בדחנס אייניקל איז עס, אין לשון פון זיין זיידן: „דער
 טריפענער געץ“. און עס איז ווייט נישט דער איינציקער עפיטעט און די
 איינציקע דעפיניציע, וואָס שטראָמט פון אַלטע היימישע קוואַלן. רעדט ער דאָך,
 באַשרייבנדיק זוסקינס טאַנץ, וועגן ניגונים פון פאַרצייטנס — וועגן דער
 לעצטער אינקוויזיציע, וועגן שייטערס פון קאַסטיליע, און וועגן פאַל פון גלות-
 קייטן. און פון מיטל־עלטער שפרייזט ער העט־העט פריער: „אפשר קומען וועט
 אַ שטראַפּנדיקע האַנט / אויף אויסצומעקן סדום — אויף אייביק“. און עס איז
 גאַרנישט צופאַליק, וואָס די דאָזיקע חומש־אַסאַציאַציע רופט אַרויס איר נאָענטסטע
 שכנה: „דער יינגסטער בין איך / און דער לעצטער / באַדאַרף איך איצט
 אַליין, אַליין / צעברעכן אַלע שיינע געצן / אויף שטיקלעך / וויינענדיקן
 שטיין“. קלאָר, אַז פון אונטער דעם אַליין־אַליין און דעם צעבראָך פון געצן,
 קוקט אַפיר די מדרש־געשטאַלט פון אברהם אבינו, אָבער דאָס אייניקל וויל
 נישט פאַרגעסן, אַז ער אַליין האָט זיך געבוקט צום פּסל, „ווי קאָן איך —
 זאָגט ער — מוחל זיין דעם שונא / ווען כ׳בין נישט מוחל זיך אַליין“. ווי
 אַ מענטש פון איבערלעבערישן זכרון — וויל ער דאָס נישט; ווי אַ מענטש
 פון מאַראַלישן אחריות — קאָן ער דאָס נישט, און מחמת די ביידע גורמים —
 טאָר ער נישט פאַרגעסן, נישט דעם שוידער פון געהרגעטן יידישן פּאַלק אין

היטלערס גאזקאמערן און נישט דעם שוידער פון געקוילעטן יידישן וואָרט און זיינע זאָגערס און זינגערס אין סטאַלינס פיינקאמערן, און ער דערלויבט זיך נישט פאַרווישן דאָס וואָס איז געווען, בפרט אַז ער קען עס פון זיינע אייגענע יסורים.

טעג וועלן קומען און עס וועט זיך אַרויסווייזן, ווי אַזוי קערלערס חשבון־הנפש איז, פּאָזיציע נאָך פּאָזיציע, געגאַנגען, אַ חשבון־הנפש, וואָס איז אויך אַן אויטאַרעהאַביליטאַציע פון דער סאָויעטיש־ייִדישער ליטעראַטור, און דעמאָלט וועט דער מוטיקער און הויכער זאָג, אין די גרענעצן פון סאָוועט־רוסלאַנד, באַטראַכט ווערן ווי אַ פּאַרלאַנג פון אַ קיבוץ, וואָס האָט זיך קאַנדענסירט אין ווילן און אין אויסדרוק פון אַ יחיד, וואָס נאָך זיין ליד קאַן די סאָויעטיש־ייִדישע ליטעראַטור נישט מער זיין, וואָס און ווי זי איז געווען, דען ער האָט ווידער אַ מאָל די אויגן אויפגעהויבן צו אַ הויך, וואָס פּלאַסטיזירט דעם צעשראַקענעם בליק אין דער נידער: „שטערן אין הימל / זיי שיינען ווי שטענדיק / דער מילכוועג / פאַר קיינעם ניט קניט“.

1

די מענטשלעכע אויטאַרעהאַביליטאַציע גייט האַנט אין האַנט מיט אַ ייִדישער אויטאַעמאַנציפּאַציע — קודם־כּל די עמאַנציפּאַציע פון חובת פּאַראַלגעמיינערונג, וואָס אַן איר האָט מען זיך נישט געקאַנט רעכטפּאַרטיקן און בלויז מיט איר האָט מען זיך געקאַנט כשרן. ווי ווייט דאָס האָט געגרייכט, האָבן מיר אַ בולטן משל ביי קערלערן גופא — ווען שלום גאַרדאַן האָט אָפּגעשאַצט קערלערס „פאַר מיין ערד“ (1944), האָט ער אים באַצייכנט ווי אַ קינד פון סאָוועטישן פּאַלק, וואָס איז פאַרבונדן מיט די סאָוועטישע פּאַלקסמאַסן, וואָס זעט דאָס ייִדישע דאַרף אויפן כלל־סאָוועטישן פּאַן — „דאָס גרויסע מאַנאַליטישע סאַ־וועטישע פּאַלק“, און ער שטרייכט אונטער די עלעמענטן פון פּאַראַלגעמיינערונג און זיין פרעמדקייט צו אַ נאַציאָנאַלער איזאָלירטקייט; און קערלער האָט, דריי יאָר שפּעטער, אין אַ רעפּאָרטאָזש דערציילט, אַז דער דיכטער שלמה רויטמאַן האָט פאַר אים געלייענט אַ נישט־פּאַרענדיקטע פּאַעמע וועגן אַ ייִנגל, מאַטעלע, וואָס האָט באַוויזן אַפּצוראַטעווען צוויי טויזנט יידן פון די דייטישישע טויטלאַגערן אין פּאַדאַליע, זיך אַליין אַרויסרייסן פון די הענט פון די תּלנים, און איז געקומען מיט אַנדערע בויען די אויטאָנאָמע געגנט, און ער, קערלער, שאַצט אָפּ די פּאַעמע אַזוי צו זאָגן: „מאַטעלע איז נישט קיין אויסגעטראַכטע פּערזאָן, דער דיכטער האָט נאָר פּאַראַלגעמיינערט דאָס ווונדערלעכע געשטאַלט פון סאָוועטישן ייִדישן פּאַלקסקינד פון דער גרויסער פּאַטערלענדישער משפּחה“. דער טערמין פּאַראַלגעמיינערן האָט געמיינט אַנידערשטעלן אַ פּענאַמען ווי

ווייט מעגלעך ווייניקער ספעציפיש יידיש און ווי ווייט מעגלעך מער כלל-
סאָוועטיש, אפילו ווען עס האָט זיך געהאַנדלט אין אַזאַ ספעציפישן יידישן
פּאַל, ווי עס זענען די יידישע יסורים, וואָס היטלער, אַ לעגיסטימער יורש
פון פּרעה, נבוראָדן, המן, כמעלניצקי און גאַנטאַ, האָט צוגעטיילט יידן.
דאָס באַנייטע דערקענען פון דער ספעציפישקייט — דאָס איז די גרויסע
רעוויזיע פון קערלער און אַנדערע, און זי האָט זיך אויסגעברייטערט אין אַ
גראַנדיעזער קאָנווערסיע, וואָס האָט אַרומגענומען דעם אַלט־נייעם קוק אויף
יידישער ווירקלעכקייט און פּראַבלעמאַטיק.

יוסף האָרן פּרוּוט ציען אַ פּאַראַלעל צווישן יוסף קערלער און צווישן
פּאַסטערנאַק און סאַלושעניצין. איז עס נישט קיין קרומער פּאַרגלייך, אויב עס
האַנדלט זיך אין דער גרויסער מאַס פון ציווילן מוט, וואָס געהער, כדי זיך
נישט לאָזן צושליסן דאָס מויל, און אַרויסשרייען דאָס דערשטיקטע וואָרט איבער
דער וועלט. אָבער אין תּוך זענען דאָס פּאַרשיידענע דערשיינונגען, אַפילו ווען
זיי האָבן אַ שטיק בשותפותדיקן וואָרצל אין דעם געוויסנס־רעוואַלט, וואָס
פּאַרכאַפט גרויסע קרייזן פון דער סאָוועטישער אינטליגענציע. נישט פּאַסטערנאַק,
וואָס האָלט זיך, לויט זיין וואַל, פאַר אַ רוסישן מענטשן, און נישט סאַלושעניצין,
וואָס האָלט זיך, לויט זיין אַפּשטאַם, פאַר אַ רוסישן מענטשן, קאַנען זיך באַקלאַגן,
אַז מען האָט זיי אַפּגעשניטן פון רוסישן פּאַלק און פון רוסישן לאַנד, זייער
געשיכטע און גורל, אָבער דער עיקר קלאַג און באַקלאַג פון קערלער, וואָס
האָט זיך דורך ווייטיקן און יסורים דערשלאָגן צו דער ברייטסטער און
טיפּסטער שייכות צו זיין פּאַלק און זיין לאַנד, איז, אַז ער, ווי אַ גליד פון
יידישן קיבוץ אין סאָוועט־רוסלאַנד, ווערט, ווי דער גאַנצער קיבוץ, בעל כּרחו
אַפּגעשניטן פון יידישן פּאַלק און יידישן לאַנד, זייער בשותפותדיקע געשיכטע
און גורל, ווייל אַזוי גייט די אַפיציעלע און פּראַקטישע פּאַליטיק פון דער
דאָזיקער מדינה לגבי דעם יידישן מיעוט און האָט זיך נישט געביטן נישט
אין סוף תקופה פון דער מלחמה קעגן היטלער, ווען מען האָט פון אויבן
אַנגעוואַנקען, אַז די ממשלה וועט נישט זיין דערקעגן, אויב די יידן וועלן
וועלן צוריק אין זייער היסטאָרישער היים; נישט אין אַנהייב תקופה פון דער
יידישער מדינה, ביי דער אַנטשיידנדיקער ראַל פון סאָוועט־רוסלאַנד אין איר
אויפקום — דאָ און דאָ האָט מען די סאָוועטישע יידן, אי בפּירוש אי ברמה, צו
פּאַרשטיין געגעבן, אַז דאָס מיינט מען נישט זיי, און וואָס מען האָט נישט
געמיינט, האָט מען אויך נישט געלאָזט טאָן.

אָבער דער סאָוועטיש־יידישער קיבוץ, וואָס טעראָר פון דרויסן און
פּאַרבלענדעניש פון אינעווייניק האָבן אים דערשווערט דעם וועג צו זיך אַליין,
האָט אין שאַטן פון אומקום און אין ליכט פון אויפקום גענומען קעמפן קעגן

דער דיסקרימינאציע און פאדערט זיין רעכט, אז דער אויפלעב פון פאלק אין זיין לאַנד מיינט בפירוש אויך אים, און איינער פון די בולטסטע, לעת-עתה דער בולטסטער, דיכטערישער העראַלד פון דעם קאָמף אין קערלער, וואָס רופט אַלץ אָן ביים אמתן נאָמען, — און עס זענען אַלטע נעמען: גלות, וואָס בלייבט תמיד גלות; און דערפאַר, זוכט ער און געפינט פאַר דעם, וואָס ער האָט פּרױער גערופן היימלאַנד, אָן אַנדערע נאָמענקלאַטור ווי, אַ שטייגער, — מער פּאָזיטיוו: וויגלאַנד, מער נעגאַטיוו: שטיפּלאַנד. די סיטואַציע איז, בערך, ווי ער באַשרייבט זי אין איינעם פון זיינע לידער: „ס'איז ליב מיר די מאַכיקע שטרוי אויף מיין דאָך / די קראַפּיווע ליב איז ביי אייגענעם פּלוט / אלא וואָס — איך בין גרייט צו פאַרמשכנען אַלץ / נאָר המנען אַנטאָן אַ שטריק אויפן האַלדזױ.“ הייסט עס, אַז דער זאָג: מיין דאָך, דער אייגענער פּלוט, זענען אילוזאָריש, אַזוי לאַנג המן לעבט, און עס געהער צו די עיקראיבערלעבענישן פונעם דיכטער, אַז המן לעבט, און ער איז דער בעל-הבית, המן, ווייטער, איז בלויז איינער פון די עפּיטעטן — פאַראַן אָן אידענטישער און קירצערער, בלויז איינזליבליקער: „ס'איז מיר נימאס געוואָרן ביז חלשות / דער צוועקלאָזער שטרייט מיט חברל — כאַס / דאָס ליכט, מיין געשאַנק, האָט ער זעלבסט אויסגעלאָשן / כדי אין דער פינצטער פאַרשניידן מיין שטאַם“; און ענלעך: „אַז מיין לשון ווערט געלאָשן / און מיין פּאַלק איז שטום / און דער כאַס / דער זעלבער רשע / שפּאַרט פון אומעטום“ (1949), דער אונטערשטרייך: מיין לשון, מיין פּאַלק, לאַזט שווער איבער אָן אַרט פאַר אַ פאַראַלגעמיינערונג, לאַ כל שכן דער אונטערשטרייך: דער זעלבער רשע, וואָס דאָס פּאַלק קען אים פון זיינע פּרױעריקע גלגולים, עס איז אַ דערקענטעניש, וואָס לאַזט נישט צו צו קיין לייכטע פאַרטושנדיקע נחמות, און פון דאַנען די תּוכחה: „וויילדגראַן פאַרדעקט דיין זכרון / אינעם שטילשטאַנד פון שחיטה / צו שחיטה“. די וויזיע פון ביההזמנדיקייט צווישן חורבן און חורבן האָבן מיר שוין ביי שאול טשערני-כאַווסקי, און דאָס דווקא אין זיינע אידיליעס פון יידישן לעבן אין די טאַוורער און אוקראַינער יישובים, ווו ער וואַרפט, פון מאַל צו מאַל, אַ דערמאַנענדיקן באַמערק וועגן סטעפּ, וואָס זיינע איינגעדרימלטע ווילדע יצרים כאַפן זיך אַ יעדע פאַר יובלות אויף און מאַכן חרוב ונחרב די ישובים און קהילות, ביז זיי שטילן זיך ווידער איין, כדי זיך, נאָך אַ תקופה, ווידער אויפצוועקן. קערלער לענט זיך אויף קעגן דער פאַרגעסנקייט און פאַרשפּאַרט אַפילו דאָס לעצטע ביסל אַפּטימיזם, וואָס אָן אים בלייבט די ביההזמנדיקייט אָן אַטעם. וואָלט עס נישט געווען קיין חידוש, ווען דער אויפלען דערוועקט אַ קעגן-אויפלען, נישט, פאַרשטייט זיך, מחמת אידענטישער געמיטלעכקייט, פּראַגראַמאַטישער רגילות, סערוויל-אַפּיציאָזער פּאַלגעוודיקייט, נאָר מחמת מענטשלעכן רחמנות אויפן

בינה־הזמנים, וואָס וויל און קאָן נישט ווערן אַ גיהנום פון אַ שטענדיקן זיך־
אַליין־בייסן־און־רייסן פאַר צער און חרטה; מחמת יענעם רחמנות, וועלכן
עס פאַרטיידיקט, גענוג פאַראַדאַקסאַל, ה. לייזויק אין זיין דראַמע וועגן מהר"ם
פון ראַטענבורג.

אַבער קערלער וויל און קאָן נישט פאַרגעסן, און דאָס פון זיין אייגענעם
בלוטיקן איבערלעבעניש, ווי קורץ עס איז, אין זיין דור, געווען דער בין־
הזמנים צווישן שחיטה און שחיטה, און זיין ליד לאַזט דאָס נישט פאַרגעסן,
און רייבט בכיוון אַוועק דאָס לעצטע ביסל אַפטימיזם, וואָס איז נישט מער ווי
אַן איינשלעפערנדיקע און מסוכנדיקע אילוזיע. אַך אַזוי אַרום איז דער
איבערזומימדיקער מוכיח גובר דעם בין־הזמנדיקן אידיליקער און שטעלט די
אומרחמנותדיקע לאַגיק פון זיין דיכטערישער וויזיע אויף דער שפיץ פון
שווערד.

ז

אַזוי ווי עס איז נישט פאַראַן אַ ליטעראַריש פראַדוקט, וואָס זאָל זיין פטור
פון קריטיק, איז אויך די אומרחמנותדיקע לאַגיק פון דער דאָזיקער דיכטערישער
וויזיע אויסגעזעצט קריטיק, בתנאי זי זאָל זיך נישט לייכט מאַכן דאָס לעבן,
סיי ווען זי איז בודק די וואָג פון דער לאַגיק, סיי ווען זי איז בודק דעם ווערט
פון דער וויזיע.

ווי אַזוי קריטיק קאָן זיך פאַרט לייכט מאַכן דאָס לעבן — ליווערט אונדז
אַ באַקאַנטע דוגמה אַהרן ווערגעליס. ער האָט אין אַ העברעישער ראַדיאָ־
אוידיציע פון מאַסקווע געפרווט אַוועקמאַכן מיט דער האַנט קערלערס דיכטערישן
ווערט און אויפטו, — נאָך דעם ווי ער האָט באַשטימט אַ מין כלל גדול,
אַז אַן אינטערעס אין אַ שרייבער איז קודם־כל מצד זיין ווערק און נישט
מצד זיין פאַרשוי, מינימיזירט ער דאָס ווערק: סוף־סוף האַנדלט עס זיך אין
אַ קליין ביכעלע, וואָס דער איצט דריי און פופציק יאָריקער מחבר האָט
אַרויסגעגעבן מיט אַ זיבן־און־צוואַנציק יאָר צוריק, און האָט זינט דעמאָלט
נישט מצליח געווען צוצוגעבן קיין שום ווערטיקע שאַפונג. אַזוי־ווי אַ בשר־ודם
איז נישט קיין בוחן־כליות, פרווון מיר אפילו נישט משער־זיין, אויב דער
פּסול־מאַכער מיינט עס טאַקע, ביי זיך אין האַרצן, ערנצט, אַבער מיר קענען
זיך נישט אַפּהאַלטן צו באַמערקן, אַז עס ווייזט זיך אויס, אַז ער, וואָס איז
אַליין אַ דיכטער און קריטיקער, און ווייטט אפשר גיכער פון אַנדערע, פאַר
וואָס קערלער האָט בלויז אַרויסגעגעבן אַ קליין ביכעלע, האָט נישט אַנגענומען,
אַז קערלערס לידער וועלן סוף־סוף דערשיינען, און דער קריטישער לייענער
וועט באַשיימפערלעך זען, ווי ווייט דער ביטולדיקער פּסק־דין האָט נישט

קיינ האַפּט, און אַז מיר האָבן פאַר זיך פון די שטאַרקסטע יידישע דיכטער פון נאַכרעוואַלוציאַנערן דור אין סאַוועט־רוסלאַנד, וואָס האָט, שרייבנדיק זיינע לידער וועגן די אים נאַענטסטע פירגייער — דוד האַפּשטיין און שמואל האַלקין — מיט רעכט אַנגעוויזן נישט בלויז אויף זיין יחוס, נאָר אויך אויף זיין מדרגה.

אַבער די שיטה פון מינימזאַציע פון דיכטער איז נישט קיין נאַווינע, און מען האָט זי שוין אַנגעווענדט, אין פּאַלן, ווען סיי דער מינימזירער און סיי דער מינימזירטער זענען געווען גרעסער ווי אין אונדזער פּאַל — מי לנו גדול ווי ביאַליק, האָט דאָך פון איין זייט דער זעלבער אַלכסנדר כאַשיק, וואָס האָט פאַר אים, בשעתו, געשלאָגן אַ לאַנץ קעגן פּרישמאַנען, און איז אים אין בערלין נאַגעגאַנגען פּוסטריט, און פאַרשריבן אַ יעדעס וואָרט, וואָס ער האָט געהערט פון זיין מויל, און אַנווייזנדיק אויף די פאַרשריבענע העפטן, זיך מיט רעכט געגרייסט: אָט האָב איך אָפּגעראַטעוועט אַ באַרג פּערל, אַבער שפּעטער האָט ער פון אים געמאַכט אויסצודרייען; און פון דער אַנדערער זייט האָט דער זעלבער זשאַבאַטינסקי, וואָס האָט מייסטערדיק איבערגעזעצט ביאַליקן, און זיך מיט רעכט געגרייסט, אַז ער האָט פאַרן ברייטן רוסישן עולם אַנטפּלעקט דעם געניוס פון אונדזער פּאַעזיע, שפּעטער געשריבן וועגן ביאַליק דעם געוועזענעם דיכטער, און ביידע האָבן עס נישט געטאַן מחמת ליטעראַריש־קינסטלערישער רעוויזיע, נאָר מחמת פּאַליטיש־פּאַלעמישע טעמים; דער ערשטער ווייל אַזוי איז געגאַנגען דער סטרוקטוראַלער נוסח פון דער יעווסעקציע, דער אַנדערער ווייל אַזוי איז געגאַנגען דער קאַניונקטוראַלער נוסח פון רעוויזיאַניזם. מיר ווייסן נישט, וואָס דער ערשטער האָט געקלערט, ווען עס איז צו אים דערגאַנגען „אגדת שלושה וארבעה“ און וואָס דער צווייטער האָט געקלערט, ווען עס איז צו אים דערגאַנגען דער ציקל „יתמות“, אַבער גאָר מעגלעך, אַז דערמאַנענדיק זיך זייער פּסק־דין, האָבן זיי זיך נישט געקאַנט אָפּווערן פון אַן אויטאָ־איראַנישן שמייכל.

אויך דער איצטיקער מינימזירער פון קערלער קאַן זיך נישט פאַרזיכערן פאַר אַזאַ אויטאָ־איראַניע. שוין פשוט דערפאַר, וואָס ער קאַן נישט ערב זיין, צי ער אַליין וועט איינהאַלטן די ענגע גרענעצן, וועלכע ער באַשטימט היינט פאַר דעם שייכות פון סאַוועטישן יידן בכלל, און דעם סאַוועטישן יידישן שרייבער בפרט, צום יידישן פּאַלק און זיין לאַנד, און וועט אַליין די גרענעצן, מאַרגן־איבערמאַרגן, נישט וועלן און פרווון איבערטרעטן. מיר קאַנען אים בלויז פאַרזיכערן, אַז ווען ער וועט האַלטן דערביי, וועלן מיר, וואָס האָבן תמיד אין האַרצן און אין מויל אַ גרייטן און פּריידיקן אחינו אתה, אים אַ סך זאַכן, און אויך די זאַך, נישט פירהאַלטן, און מיר ווייסן, אַז ער ווייסט עס אַליין

צו גוט, פונקט ווי מיר ווייסן, אָן בייזע צינגער וואָלטן געזאָגט, אָז ער ספעקולירט דאָרויף; און אויב דאָס וואָלט אויך אמת געווען, וועלן מיר אויף אים קיין פאַראיבל נישט האָבן. אָבער עס קומט אונדז פיר, אָז ער ווייסט נישט, אָדער מאַכט זיך נישט וויסנדיק ווי פאַראיינצלט ער איז איצט אין דער יידישער שרייבער־משפּחה, נישט בלויז אויף דער גאָרער וועלט, נאָר אויך אין סאָוועט־רוסלאַנד, און ער פאַרשטייט נישט, אָז דער גרויסער מוטיקער און אָפענער ווענד פון קערלער, איז נישט בלויז אַ ווענד פון אַ יחיד, נאָר פון אַ רבים; ווייטער, דער ווענד פון דעם רבים איז אָן אינווייניקסטער יידישער פּראָצעס אין סאָוועט־רוסלאַנד, וואָס וויל זיך נישט מער לאָזן אַריינצווינגען און אַריינצווענגען אין די ענגע גרענעצן פון זייער שייכות צום יידישן פּאָלק און זיין היסטאָרישן און אַקטועלן גאַנג, און קעמפן פאַר אַ מעגלעכקייט פון אַן אַקטיוון אַנטייל אין דעם גאַנג, צו גלייך מיט אַלע יידישע קיבוצים אין דער וועלט, וואָס קאַנצענטרירן זייער ליבשאַפט און באַמי אַרום דעם גרעסטן קאַלעקטיוון יידישן אויפטו — אַרום דער יידישער מדינה.

ח

איז עס בלויז אַ דורכזעוודיקער אַנשטעל, אָז אין דעם מינימיזאַציע־פרוּוו האַנדלט עס זיך וועגן קערלערס ווערק אין זיין כמותדיקן און איכותדיקן ווערט; עס האַנדלט זיך בפירוש וועגן פאַרשוין און דעם אמת, וואָס ער און זיין דיכטונג רעפּרעזענטירן. דער ווידעראַנאַנד פון ווערגעליס און קערלער — דאָס איז אַ ווידעראַנאַנד פון צוויי צדדים: איין צד, וואָס האָט אַפילו אַ מאַכט־פּאָזיציע, אָבער פאַרטרעט אַן איבערגעלעבטן איינשטעל, ווי ער ווערט פּראַקטיצירט אַלע יאָרן פון סאָוועטישן רעזשים און דער עיקר זיינער איז אַ באַריערע צווישן דעם סאָוועט־יידישן קיבוץ און דעם איבעריקן פּאָלק און זיין גורל; און איין צד, וואָס האָט אַ מאַראַל־פּאָזיציע, און פאַרטרעט אַן אויפגעלעבטן איינשטעל, וואָס וואָלט באַדאַרפט פּראַקטיצירט ווערן פון סאָוועטישן רעזשים, און דער עיקר זיינער איז איינרייסן די באַריערע צווישן דעם סאָוועט־יידישן קיבוץ און דעם איבעריקן פּאָלק און זיין גורל. פאַר וואָס איז דער איינשטעל פון ערשטן צד, אונטער וועלכן עס שטייען היינט רעשטלעך אָדער יחידים, אַן איבערגעלעבטער — האָט דאָך די פּראַקטיצירטע פּאָליטיק נישט פאַרויכערט דעם נאַציאָנאַלן קיום פון די סאָוועט־ייִדן, אפילו אין רעם פון אַ מינימאַלן פּראַגראַם: שולן, וואָס זענען אַ מאַל געווען, זענען שוין לאַנג נישטאַ; סאָג־צייטונגען, וואָס זענען אַ מאַל געווען, זענען שוין לאַנג נישטאַ; און וואָס עס איז נאָך אַפּיציעל דאָ, איז ווי אַ זכר־לחורבן; פאַר וואָס איז דער איינשטעל פון אַנדערן צד, אונטער וועלכן עס שטייט היינט אַ גרויסע שטומע מאַסע.

אן אויפלעבערישע — ער פאָדערט אַ פּאַליטיק, וואָס זאָל פאַרזיכערן דעם נאַציאָנאַלן קיום פון די סאָוועטי־ידן, און דאָס אין דער רעם פון אַ מאַקסימאַלן פּראָגראַם, ווי עס איז די קאַנצענטראַציע אין זייער אַלט־נייער היסטאָרישער היים, און אַרום איר. און דאָס איז בלויז מעגלעך, ווען דער יידישער עקסטר־ריטאַריאַלער מיעוט וועט מעגן אַליין באַשטימען, וואָס ער האָט אַ רעכט צו באַשטימען וואָס זענען די גרענעצן פון זיין אידענטישן און פּאַליטישן שייכות צום יידישן פּאָלק און זיין לאַנד.

אמת, די סיטואַציע צווישן ביידע צדדים, אויף וויפל עס פּערסאָניפּיצירן זי, ווי צוויי פּאָלוסן, די צוויי דערמאָנטע יחידים, איז קלאַר — קערלער, ווען ער וואָלט אַפילו געוואָלט, וואָלט ער נישט געקאַנט זיינע לידער פון די לעצטע יאָרן אַפּדורקן אין „סאָוועטיש היימלאַנד“; און ווערגעליס, ווען ער וואָלט אפילו געמעגט, וואָלט זיי, לפחות לעת־עתה, נישט געוואָלט אַפּדורקן. אָבער ער דערלויבט זיך אַנידערשטעלן קערלערן גלייך ער וואָלט, מחמת דער ליניע זיינע, וואָס האָט אים דערפירט צו זיינע געדאַנקלעכע און פּאַעטישע מסקנות, געווען אַ קוריאָו, אָדער אַן אַוניקום, כאַטש דער רעדאַקטאָר פון סאָוועטיש־יידישן אַפּיציאַז ווייסט גאַנץ גוט, אַז וואָס דער קוריאָז־כביכול קלערט, קלערן אַ סך אַנדערע, אַ גרויסער רביים, און וואָס דאָס אַוניקום־כביכול זאָגט, דערזאָגן נישט אַ סך אַנדערע, וואָס האָבן, אויב נישט די זעלבע, טאָ אַן ענלעכע ביאָגראַפיע. שווער אַנצונעמען, אַז דער בעל־האַפּיציאַז האָט נישט געהערט פון אַ לייב אַליצקי, בינעם העלער, נפתלי הערץ כהן, דוד ספּאַרד, קלמן סעגאַל, הדסה רובין, וואָס האָבן, ווער פּריער ווער שפּעטער, געפונען זייער וועג אין זייער לאַנד אַריין, אַזוי אַז עס איז, אַפילו אין דער רעם פון דער ליטעראַטור, נישט קיין קשיא פון אַ יחיד, נאָר פון אַ רביים, און קיין יידישער דיכטער קאָן פאַר זיך נישט קאָוירן, אַז אויך אים וועט די דיאַלעקטיק, וואָס איז בעצם אַ דרך־הטבע, נישט ברענגען צו אַ טיפּערן פאַרבונד מיטן יידישן פּאָלק און יידישן לאַנד.

יא, קערלער איז, ווי געזאָגט, אַ שם־דבר, וואָס האָט דעם כוח און דאָס עזות דעם אמת זיינעם אויסצורופן און פאַר אים אַפן צו קעמפן, און כאַטש עס איז, ווי עס שטעלט זיך אַרויס פון זיינע כאַראַקטער־שטריכן, אַ פאַרשונילעכער מוט, שפּייזט ער זיך פון דער עובדא, וואָס דער אמת זיינער איז טאַקע זיינער, נאָר נישט בלויז זיינער, ער איז אַן אמת פון אַ רביים, אַ כלל, און עס האָט שוין נישט איין מאַל אין דער היסטאָריע פון אַ פּאָלק אָדער זיינס אַ גרויסן קיבוץ פּאַסירט, אַז אַ יחיד האָט זיך דערוועגט צו רעדן אין נאָמען פון אַ שטומען רביים, וואָס ווערט, אויך דאָדורף, אַלץ ווייניקער שטום, און אויב ער רעדט היינט שטילער, וועט ער מאַרגן רעדן העכער, און דאָס

מאכט אודאי נישט דעם דאזיקן מוטיקן יחיד פאר א קוריאז אדער אן אוניקום, בפרט אז ער האט, ווי א יחיד, געפרווט אייערנעכטן טאן וואס אנדערע פלעגן צו טאן — מיר האבן סיי אויפן יידישן קולטורקאנגרעס, סיי אין י. ל. פרץ שרייבער-פאראיין אין ניריאַרק, געהערט פרטים פון דעם געראַנגל, וואָס איז צום ערשט געווען געצוימט, ביז עס האָבן זיך אָנגעהויבן די נגישות — יאָרן נאָך דעם ווי ער האָט געקראָגן די דערלויבעניש אַרויסצופאַרן איז נאָך דער מענטש, מיט זיין שוואַכער פרוי און יינגל, געזעסן אויף די טשעמאַדאַנעס, און פאַר די אויגן פון דער וועלט האָט זיך אָפגעשפּילט אַ מין קאַץ-און-מיוזשפּיל, און דער שטילער קאַמף איז געוואָרן אַ הויכער, און עס איז נישט דאָס בעסטע, נישט בלויז יידישע, נאָר סתם מענטשלעכע, צייגעניש, וואָס עס שטעלט זיך אויס, ווער עס לאָזט אין זיין באַציי צו אַ געראַנגל, אפילו דורכשימערן אַ שפרענקעלע צינישן ווינק, לאַ כל שכן אַ גאַנצן סנאַפּ ווילינגערישן ביטול.

ט

מיר ווייסן, מיר שרייבן אפשר ווערגעליסעס אַפראַנט צו מער וואָג, ווי אפילו ער גופא שרייבט זיך צו, אָבער מיר האָבן עס געטאָן מחמת צוויי טעמים. דער איינער טעם איז, אַז מיט אַזאַ באַציי, וואָס זעט נישט דעם תוך פון דער זאך, שטאַרקט ער די פאַרשטייפטע ליניע פון דער סאָוועטישער פּאָליטיק לגבי יידן; דער אַנדערער טעם איז, ווייל מיר זענען אים חושד, אַז כדי די פאַרשטייפטיקייט צו דערהאַלטן, וועט ער העלפן אויפפרישן אַן אילוזיע, וואָס איר דורכפאַל איז אַ מין בּדוק ומנוסה. דעם חשד האָבן כמעט איינציטיק געוואָרפן יהושע ראָטענבערג אין ניריאַרק און משה סנה אין תל-אביב — די סאָוועט-רוסישע פּאַקטאַרן וועלן דעם דראַנג צו דער ממשדיקער יידישער מדינה אין ארץ-ישראל וועלן דעמפן, אויפּוואַרעמענדיק די אילוזאָרישע יידישע מדינה אין ביראַבידזשאַן; און ווערגעליס האָט דאָס געגעבן אַ קאַפּוליער אַנצהערעניש אין זיינס אַ ליד, וווּ עס הייסט: „אין לוח שרייבט מען ישראל / איז גאָט צו דאַנקען, פאַראַן / נאָר עס מאַכט זיך נישט וויסנדיק קהל / אַז פאַראַן ס'איז ביראַבידזשאַן / — און פאַראַן אין דער געגנט רחבות פאַר אַ רעפּובליק“. ווען דאָס וואַלט געווען אַ זאָג סתם, וואַלט עס דערמאָנט די סצענע אין טאַמאַנס מאַנס „דאָס הויז בודענברוק“, וווּ עס קומט, נאָך דער רעוואָלוציע פון 1848, אַ דעלעַר-גאַציע פון עמך צום קאַנסול, און פאַדערט אַ רעפּובליק, און ווען דער קאַנסול זאָגט זיי, אַז זיי האָבן דאָך שוין אַ רעפּובליק, פּאַדערן זיי צוויי רעפּובליקן. אָבער דער בעל-הזאָג האָט נישט קיין טבע און קיין רגילות צו רעדן סתם, אגב-אורחאדיק, אַן צו האָבן אַ כוונה דערביי. שווער אַנצונעמען, אַז ער גלייבט, דאָס ער וועט קהל,

וואס מאַכט זיך נישט וויסנדיק, איבערמאָכן, און אים איינרעדן אָדער אויפצוינגען אַ נאַציאָנאַל־מלוכישן צובונד צו אַ טעריטאָריע, וווּ עס זענען נישט פאַראַן קיין היסטאָרישע הנחות דערצו, אָבער ער קאָן העלפֿן צו אַן אויסרייך, כדי צו דערשווערן און פאַרשפּאַרן דעם וועג פאַר די, וואָס רייסן זיך צו דער ממשדיקער ייִדישער היים. אָבער אַזוי ווי ער האָט דערמאָנט זיין ליבן נאַמען, וועלן מיר אים, ברוך הוא, אויך דערמאָנען, און זיך ווענדן צום בעל־דבר מיטן טיטל, וואָס ש״י עגנון האָט אים געגעבן: ר' אַהרן, אויב איר ווילט דאָס יוסט, צי לתיאבון צי להכעיס, טאָן, וואָס עס גלייבט זיך שווער לגבי אַ ייד, איז נישטאַ וואָס און צו וועמען צו רעדן; אָבער קוים דאָכט זיך אייך, אַז איר מוזט דאָס טאָן, מוזט איר עס עס נישט. דאָ דווקא וואָלט געטייגט, איר זאָלט זיך עפעס אָפּלערנען פון קערלערס מוט, און אָפּילר אויב איר מיינט, אַז איר זענט אַ גדול און ער אַ קטן בפּאָעזיע. כדאי צו געדענקען, וואָס אונדזערע חכמים האָבן געזאָגט: אשרי הדור שהגדולים נשמעים לקטנים, טייטש: ווויל דעם דור וואָס די גרויסע הערן זיך צו די קליינע.

קל וחומר, ווען דער מינימיואַציע־פרווי פון קערלערס שאַפּערישקייט איז אַן אויסגעבלאָזן איי, און נישט בלויז דערפאַר, וואָס מיר האָבן פון אַזאַ פרווי נישט געהערט, ווען זיינע לידער האָבן זיך געדרוקט אין „סאָוועטיש היימלאַנד“, און ווען דער רעדאַקטאָר האָט אים אַריינגענומען אין זיין אַנטאָלאָגיע „האַריאַנטן“, לאַ כל שכן ווען „אין טאַנטס וויינגאַרטן“ איז זיך, אין רוסישן נוסח, צעגאַנגען אין טויוונטער עקזעמפּליאַרן, און ווען די לידער זיינע, וואָס מען האָט זיי אין סאָוועט־רוסלאַנד נישט מער געדרוקט, האָבן געפונען אַ מקום־מקלט אין כשרע ייִדישע קאָמוניסטישע בלעטער אין פּוילן וכדומה; דער פרווי פאַלט ממש קאַלענר־דאַריש צוזאַמען מיטן דערשיינען פון די לידער אין אַמעריקע און אין ארץ־ישׂראל.

9

על כל פנים, די עיקר־מחלוקה איז אַן אַנדערע — עס גייט אין באַטראַכטן פאַלק און לאַנד, ווי אַבסאָלוטע ווערטן, וואָס די שייכות צו זיי איז נישט געווענדט פון פּאָליטישן רעזשים, ווייל זיי זענען סטאַבילע און ער איז אַ וואַריאַבלער. און דאָס איז דער ווונדיקסטער פונקט אין דער פּאָליטיק פון סאָוועט־רוסלאַנד לגבי אירע יידן, און פון די ייִדישע פּאַקטאָרן, דערונטער אויך די ייִדישע ליטעראַטור, וואָס האָבן די פּאָליטיק, סיי לרצונם סיי לכרחם, געשטיצט. מיר זאָגן: לרצונם — ווייל בלויז אַזוי לאָזן זיך פאַרשטיין, דאָס אונטערשניידן פון די היסטאָרישע וואַרצלען, די מאַקאַברישע הילף אויסצוראָטן די העברעישע ליטעראַטור און שפּראַך, דאָס פאַרענגען פון די גרענעצן אין דער ייִדישער ליטעראַטור און שפּראַך אויף צוויי־דריי דורות, און זייער קאַנצענטראַציע אויפן דור, אין דער רעם פון די סאָוועטן; — אַ בולטער משל: פאַרשערס, וואָס האָבן פריער אָפּגעגעבן מי צו

דערגרונטעווען די עלטערע יידישע ליטעראטור און שפראך, האבן דאס אויפגעגעבן, און פארשמעלערט זייער אינטערעס, אזוי אז עס איז געווען אַ מין קולטור, וואָס האָט בלויז נאָענטע טאַטעס אָבער נישט קיין ווייטע זיידעס און עלטער-זיידעס, און ממילא איז אויך פאַרשוונדן זייער וועלט מיט אירע היסטאָרישע שייכותן. מיר זאָגן: לכּרַחם — אַט האָט מען אין דער צייט פון דער מלחמה קעגן היטלער, אין רעם פון דער אינעווייניקסטער נאַציאָנאַלער פּאָליטיק, די יידן געלאָזט זיין עפעס מער נאַציאָנאַל, אַפילו נאַציאָנאַל-היסטאָריש, און אין דער שיינער ליטעראַטור, אַפילו באַזאַכט אָבער גענוג קלאַר, געלאָזט זען דעם סאַוועט-יידישן קיבוץ ווי אַ טייל פון דער יידישער ווייטער און ווייטסטער געשיכטע — שומאל האַלקין האָט גע- שריבן אַ דראַמע „שולמית“, בערגעלסאָן האָט געשריבן אַ דראַמע „פּרינץ ראובני“ און דער צד השווה איז דער מעסט פון אַקטועל נאָענטן היינט אין אַ היסטאָרישער ווייט פונעם פּאָלקס נעכטן און אייערנעכטן, פונקט ווי די פּובליציסטיק האָט, שרע- קעוודיק, אָבער אויך כמעט קלאַר, געלאָזט באַטראַכטן דעם סאַוועט-יידישן קיבוץ, ווי אַן אַרגאַנישן טייל פון דער יידישער נאָענטער און נאָענטסטער געשיכטע און די פירער און עסקנים אין יידישן אַנטי-פּאַשיסטישן קאַמיטעט האָבן אָנגעבונדן באַציען מיט קיבוצים און יחידים, אויף גאַר דער וועלט, און דער ראַדיאַ-שמועס צווישן די ראשי גלותא אין מאַסקווע און די ראשי הישוב אין ירושלים איז געווען אַ גראַנדיאָז איבערלעבעניש פון ברידער, קינדער פון איין פּאָלק, און מען האָט באַשיימפערלעך געזען, אז די שייכות פון אַ יידישן קיבוץ צו זיין פּאָלק און לאַנד, וואָס האָט זיך אין זיין טיף אַנטפּלעקט, האָט באַדאַרפט צו עפענען די אויגן פון רעזשים, זיך נישט צו פאַרשטייפן אויף איר אַלטער דאַמבע, און זי אויך, און אַפילו בעיקר, אין דער שלום-צייט אויפגעבן און על-כּל-פּנים זיך צו איר נישט אומקערן. עס איז אָבער געשען דאָס פאַרקערטע — דער דראַנג צו אינטענסיווירן און פאַרטיפּן די שייכות צום פּאָלק איז דערוואַרגן געוואָרן און די הריגה פון די בעל-יתריסין, דער שיינדל און שפיגל פון דער יידישער ליטעראַטור, געהער אויך אַריין אין דער שיטה. דער רעזשים האָט נישט באַנומען, אז וואָס עס האָט אַ שפּראַך געטאַן אין דער קורצער צייט פון כמעט אַפּן מעגן-זיין-מער-ייד, איז געווען אַ לאַנג דערשטיקטער אויסדרוק פון וועלן-זיין-מער-ייד, כדי צו זיין פּוּל-ייד און כּוּל-ייד, אַ גליד פון יידישן פּאָלק, אַ דינאַמיש-אַקטיווער שותף צו זיין געשיכט- לעכן און אַקטועלן בשותפותדיקן גאַנג.

די פאַרשטייפטע דאַגמע, וואָס אויך אַ טייל יידן, סיי דרויסנדיקע און אַ-היס- טאָרישע, סיי אינעווייניקסטע אָבער אַנטי-היסטאָרישע, זענען איר פיר-און נאָכ- געגאַנגען, האָט נישט אין באַטראַכט גענומען דריי גוואַלדיקע דערשיטערונגען — וואָס האָבן נישט געשאַפן אַ יש מאין, נאָר האָבן דאָס לאַטענטע מאַניפעסט געמאַכט. ערשטענס, די מלחמה קעגן היטלער איז געווען אַ בשותפותדיקע, כדי צו פאַר-

זיכערן די מפלה פון דער חיה רעה, וואס איר נצחון האט פאר אלע פעלקער געהייסן אַ סיסטעמאַטישע ראַסישע פאַרקנעכטונג, אָבער פאַר ייִדן אַ טאַטאַלן ביאָלאָגישן אונטערגאַנג, ווי ער איז אויך, פירגעקומען, און דאָס מיט דעם אַקטיוון אַנטייל פון דער אַרטיקער באַפעלקערונג. צווייטנס, דער אומקום פון אַ דריטל ייִדיש פּאָלק אין אייראָפּע האָט אויפגעטרייסלט דאָס איבעריקע פּאָלק אויף גאַר דער וועלט און עס אַנידערגעשטעלט פאַר אַ נייעם קאַמף פאַרן עצם־המשך, וואָס זיין צענטער איז דער אויסבוי פון דער ייִדישער מדינה, מיטן אַנטייל פון אַלע ייִדישע ישׁובים, וואָס גאַנצע קיבוצים זייערע האָבן זיך אין איר באַזעצט, דאַרונטער אויך קיבוצים פון די שכנישע לענדער אַרום סאַוועט־רוסלאַנד גופא, ווייל ער איז, בכוח הגזירה פון יענער פאַרשטייפּטער דאַגמע, פון דעם גרעסטן אויפטו פאַר דערהאַלטן קיום און קולטור פון אייגענעם פּאָלק, אויסגעשלאָסן. דריטנס, סיי די באַמערן צו שטאַרקן דעם פּאָליטישן און קולטורעלן צענטער פון פּאָלק אין זיין היים, דער ייִדישער מדינה, סיי דער אָפּווער פון די סכנות, פאַר וועלכע זי איז געשטאַנען און שטייט, וואָס אירע פיינט קלערן זי אומצוברענגען, האָבן אַרום איר קאַנצענטרירט די סאַלידאַריטעט פון גאַנצן פּאָלק, ווי אַ פּאָלקס־אַרגאַניזם, וואָס קיין איינציק קליין אָדער גרויס אבר, בפרט אַזאַ אבר ווי דער סאַוועט־ייִדישער קיבוץ, וויל נישט און קאָן נישט און טאָר נישט בלייבן מחוץ איר.

יא

אָבער די ליניע פון סאַוועטישן רעזשים לגבי אירע ייִדן איז פאַרבליבן ווי זי איז געווען — סיי אין די צייטן פון לענין, וואָס האָט געטיילט די צענטראַלאַמאָט מיט ייִדן, לרוב לויטן אָפּשטאַם און נישט לויט דער אינטענציע (אַ יוצא־מן־הכלל, ווי יצחק נחמן שטיינבערג, איז גיך אַרויס), און עס איז געווען פאַר ייִדישע ענינים אַ באַזונדערע סעקציע, און עס זענען געווען באַזונדערע ייִדישע אינסטיטוציעס, פאַרשטייט זיך, אונטערגעאָרדנט דער פאַרטיי און אירע אַרגאַנען; סיי אין די צייטן פון קאַלינין, וואָס זיין פאַרשטענדעניש פאַר דער ספּעציפּישקייט פון ייִדישן פּראַבלעם האָט אים געבראַכט צו דער מסקנה, אַז פאַר דער רעוואָלוציע איז עס אַלץ איינס, ווי אַזוי די ייִדן נעמען אין איר אַנטייל, אָבער ווען ער גופא וואָלט געווען אַ ייִד, וואָלט ער נישט איבעריק גליקלעך געווען, וואָס זיין פּאָלק אַטאַמיזירט זיך אין די גרויס־שטעט און פאַרלירט זיין נאַציאָנאַלן כאַראַקטער, און מחמת דעם האָט ער געשטיצט דעם פּלאַן פון אַ ייִדישער אויטאָנאָמער טעריטאָריע אין ביראַ־בידזשאַן, כאַטש ער פאַרהוילט נישט, אַז פאַר ייִדן, ווי אַ דרומדיקער עלעמענט, וואָלט זיך גיכער געפּאַסט אַ דרומדיקער קאַנט, און האָט אַפילו געלאָזט דורכפלימערן אַ רמו וועגן אַ נאָך דרומדיקערן שטח, און ווער עס האָט זיך אויף דעם רמו געכאַפּט, האָט מען אים נישט באַדאַרפט פיקן די צונג, מאַי קא משמע לן; סיי אין די צייטן

פון סטאַלין, ווען די ווילדע סתירות, וואָס האָבן אָפּגעקאַסט באַכן בלוט און טרערן, האָבן אויך, און אַפילו באַזונדערס, די יידן געגעבן אַ וויסטע וועלט צו זען. און מיר וועלן זיך באַזונגענען מיט אַנווייזן אויף די בולסטטע סתירות — פון איין זייט דאָס פּיצל אַטעם פון אַ נאַציאָנאַלן ייִדישן אויפּוועק, אין צייט פון דער מלחמה און די יאַלטער איניציאַטיוו פון אַ ייִדישער מדינה אין ארץ־ישׂראל, און פון דער אַנדערער זייט די רדיפות פון ייִדישע שרייבער לאַחדים, און זייער הריגה הורטאָם; פון איין זייט די דירעקטיוו, אַז טשעכיע זאָל דער יונגער באַלעגערטער ייִדישער מדינה צושטעלן וואָפּן, וואָס האָבן איר צום נצחון פאַרהאַלפּן; פון דער אַנדערער זייט דער צוגרייט פון אַ גרויסער הריגה, מכוח דעם טייוולאַניש אינסצעניזירטן פּראָצעס קעגן די ייִדישע מעדיקער (א זאך, וואָס איז אין מיטל־עלטער גישט איינגעפאַלן — ברענגט דאָך מוזעאוס די מעשה מיטן שליט, וואָס האָט זיין ייִדישן רופּא אָפּגעשניטן ביידע אויערן, אָבער ווייטער אים פאַרטרויט זיין גוף), אָבער צווישן די אַלע סתירות שנירלט זיך אַלץ דורך די אַלטע דאָגמע, וואָס האָט למעשה געפירט דערצו, אַז די ייִדישע מדינה, וואָס סאָוועט־רוסלאַנד האָט אַנטשידן וועגן איר אויפקום און זי אָנערקענט, האָט אָפּגעהיטן דעם פּרינציפּ: קראַמיאָ סאָוועט־סקיך יעווריעוו. און דער קאַמף קעגן דעם קראַמיאָ, איז דער תּמצית פון סאָוועט־ייִדישן אויפּברוי, וואָס דיכטער ווי קערלער האָבן אים געגעבן דעם וויזיאָנאַרן אויסדרוק. מיר זאָגן: דיכטער ווי קערלער, ווייל כאַטש מיר האָבן גישט געזען, זענען מיר זיך משער, וואָס עס איז פאַרבאַהאַלטן אין די שיפלעדלעך פון אַנדערע. נאָך מער, אַז מיר ליינענען „סאָוועטיש היימלאַנד“, וואָס מען שרייבט דאָרט גישט וואָס מען וויל, נאָר וואָס מען מעג, און מיר זענען, וואָס פאַר שאַפּערישע כוחות די ייִדישע ליטעראַטור פאַרמאַגט דאָרט, פילן מיר בפּירוש, ווי אַ באַהאַל־טענער אונטערשטראָם רייסט זיך צו זיין דער אויבערשטראָם, אַן אויבערשטראָם, וואָס איז גישט קיין נייע דערשיינונג, און אַ געניט אויג באַמערקט אים אין דער סאָוועט־ייִדישער ליטעראַטור, כמעט פון איר אָנהייב אָן; און אין אַט דעם גאַנג האָט אַ סינטעז פון גורל און כאַראַקטער קערלערן צוגעשאַצט די ראַל פון אַ מוטיק־אָפּענעם, קלאַר־באַוווסטן, כמעט אַרויסרופּערישן, לעצטן שפּאַן פון אונטער־שטראָם צו ווערן דער אויבערשטראָם.

[אדר השל"א]

מאמר ב': איך נשיר

א

עס איז שוין דאָס דריטע מאָל, אַז עס קומט מיר אויס צו רעדן, אין אַ קלענערן אָדער אַ גרעסערן רשות־הרבים, וועגן יוסף קערלער. דאָס ערשטע מאָל איז עס

געווען בכתב. איידער מיר האָבן זיך געווען פּנים־אל־פּנים. — דער י. ל. פּרץ פּאַרלאַג האָט זיך צו מיר געווענדט. איך זאַל אַנשרייבן אַן אַריינפיר צו קערלערס לידער־אַפּקלויב „געזאַנג צווישן ציין“. איך האָב אים אַנגעשריבן און ער איז צוזאַמען מיטן בוך געווען אויסגעזעצט, ווען דער מחבר איז נאָך געווען אין מאַסקווע, אַריינגעטאַן אין געראַנגל זיינעם מיט די מאַכט־אַרגאַנען וועגן זיין רעכט עולה צו זיין, און איך האָב זיך געקווענקלט, צי וועט די אַרויסגאַב פּונעם בוך אין ארץ־ישׂראל אים די עליה דערלייכטערן אָדער גאָר באַשווערן, און האָב נישט געוואָלט זיין קיין גיבור אויף זיין חשבון, און האָב מיך פשוט מחיה געווען הערנדיק, אַז ער איז שוין צווישן אונדז, איידער דאָס בוך איז אַרויס. דאָס צווייטע מאָל איז עס געווען בעל פּה — בשעתן קבלת פנים לכבודו, אין הויז פון אונדזער ליבן נשיא, ר' זלמן שזר זאַל לעבן, וווּ איך האָב בתכלית הקיצור צו זאַמענגענומען וואָס איך האָב באריכות אויסגעברייטט אין דערמאַנטן אַריינפיר, און איך רעד מיר איין, און סיי דער וואָס האָט דאָס בוך געלייענט, סיי דער וואָס וועט עס לייענען וועט, נאָך דעם שטאַרקן איבערלעבעניש פון די לידער גופא, וועלן וויסן, צי איז דער אַריינפירער אַ מבין דערויף. דאָס דריטע מאָל ווייטער איז דאָ און איצט, פאַר אייך און מיט אייך.

ב

וועל איך איצט און דאָ נישט איבערחזרן בעל פּה, וואָס איך האָב געזאַגט בכתב און וועל עס העכסטנס דערמאַנען אויפן שפיץ מעסער, אָבער איך וועל מיך משתדל זיין עפעס צוצוגעבן אָדער עפעס מער מפרש צו זיין, כדי בולטער אַרויסצוקריגן יוסף קערלערס טאַפלעם באַטייט — זיין היסטאָריש־אַקטואַל חשיבות ווי אַ מוטיקער יחיד, און זיין קינסטלעריש־פּאַעטיש חשיבות ווי אַ געבענטשטער שאַפּער, און דוכט זיך, אַז דאָס לאַזט זיך אַמבעסטן קאַנסטאַטירן דאָרט, וווּ די טאַפּלקייט באַגעגנט און טרעפט זיך צוזאַמען. לשם כך וועט איר מיר דערלויבן אַנצוהייבן מיט אַ שטיקל מדרש, וואָס איך ברענג אין מיין געזעמל יידישע אַנעקדאָטן און שטיפּערייען, וואָס אין מיין בוך קערת צימוקים, סי' 587, אין נאָמען פון אונדזער גרויסן קינסטלער יהושע בערטאַנאָוו, וואָס איז דאָ נישט לאַנג נפטר געוואָרן.

ער דערציילט, ווי־אַרום ער פּלעגט זיך צוגרייטן לייענען קאַפיטלעך תּנך. אַזוי למשל — זאַגט ער — האָט ער זיך צוגעגרייט לייענען דעם פרק תּהלים על נהרות בבל, און האָט נישט געוואָסט, ווי אַזוי זאַל ער לייענען די ווערטער: איך נשיר את שיר ד' על אדמת נכר. טייטש: ווי וועלן (אָדער — זאַלן) מיר זינגען גאַטס ליד אויף פרעמדער ערד. אַמערשט האָט ער געקלערט צו לייענען, ווי עס איז אַנגענומען: איך נשיר את שיר ד' על אדמת נכר, טייטש: ווי וועלן

מיר זינגען גאָטס ליד אויף פרעמדער ערד, עס דאַרף זיך און גלוסט זיך דאָך גיכער וויינען, ווי עס הייסט דאָרט אין אָנהויב: שם ישבנו גם בכינה טייטש: דאָרט זענען מיר געזעסן און אויך געוויינט; דערנאָך האָט ער געזען, אַז מען דאַרף צו ליינענען: איך נשיר את שיר ד' על אדמת נכר, טייטש: ווי וועלן מיר זינגען גאָטס ליד אויף פרעמדער ערד, און ער האָט געקלערט ביי זיך אין האַרצן: פונקט ווי עס איז איצט, אַזוי איז עס געווען אַ מאָל — איצט, אין היטלערס צייט, ווערן די יידן אין די פּייך און רציחה־לאַגערן אויפגעפאָדערט צו זינגען זייער ליד, און דאָס מיט פרייד, בשעת פאַר זיי און נאָך זיי שפּאַנען זייערע פייניקערס און רוצחים, און זיי האָבן קיין ברירה נישט און מוזן זינגען, אָבער זיי זינגען אויף אַזאַ אופן, אַז זיי פאַרבאַהאַלטן דאָרט אַ רמז פון האַפּענונג, דאָס זיי וועלן זייערע שונאים איבערלעבן; אַזוי, בעצם, האָבן אונדזערע עלטער־עלטער־זיידעס געטאָן אונטער נבוזראדן; זיי האָבן געוואָסנט, אַז זיי מוזן זינגען, די קשיא איז בלויז געווען: איך נשיר, ווי־אָזוי וועלן מיר זינגען, און זיי האָבן געזונגען: בת בבל השדודה, אשרי שיאחו וניפץ את עולליך אל הסלע, טייטש: טאָכטער בבל, דו רויבערין, וויל דעם וואָס וועט באַגרייפן און צושלאַגן דייעע פּיצווינקלעך אויף אַ פעלדו.

ג

עד כאן מדרש בערטאָנאָוו, וואָס פאַרבעט אונדז זיך אין אים מער אַרייַן־קלערן און רעווידירן, כדי צו פאַרשטיין, אַז ער פּאַסט זיך נישט בלויז צו דער צייטלעכער און אַרטלעכער רעם, ווי דער קינסטלער האָט אים אַרייַנגעפּאַסט, דעם ווילדן רעזשים פון דייטשישן עמלק, נאָר ער איז חל אויף אַלע ערטער און אַלע צייטן, אַזוי אַז נהרות בבל מיינט אַלע טייכן פון אַלע גלותן, אויף אַלע ערטער און אין אַלע צייטן; והראיה — די קשיא גייט נישט: איך נשיר את שיר ד' על אדמת בבל, ווי וועלן מיר זינגען גאָטס ליד אויף בבלס ערד, כאָטש אַזוי איז דעמאָלט געווען קאָנקרעט און אַקטואַל. די קשיא גייט: איך נשיר את שיר ד' על אדמת נכר, ווי וועלן מיר זינגען גאָטס ליד אויף פרעמדער ערד, און פרעמד איז דער גלות פון אַלע ערטער און אַלע צייטן פאַר דעם, וואָס איז מכוון און מכוון אין אָנהויב מזמור: בזכרנו את ציון, געדענקנדיק ציון. דען דער וואָס האָט אויסגעמעקט אַדער פאַרווישט דעם בזכרנו את ציון, אַז ער האַלט שוין נישט און פּילט שוין נישט דעם אדמת־נכר ווי אַן אדמת נכר, ווערט ביי אים מקוים דער תּדבּק לשוני לחכי, און לשוני מיינט צווייערליי: די צונג און די שפּראַך, משמע זיין צונג און זיין שפּראַך ווערן צוגעקלעפט צום גומען. עס זינגט זיך נאָך אין דער אייגענער שפּראַך, סיי דער עלטערער סיי דער יינגערער, אַ צייט לאַנג, אַ דור, אַנדערטהאַלב דורות, שפּעטער ווערט דאָס אייגענע

לשון פארשטומט, סיי ווען די צונג ווערט אָפגעוואָרגן פון דרויסן, ווי מיר האָבן עס איבערגעלעבט אויף דער גרעסטער אייראָפּעישער גלות־יבשה אונטער אַ טאַטאַליטאַרן רעזשים, סיי ווען זי ווערט אויסגעוועפּט פון אינעווייניק, ווי מיר לעבן עס איצט איבער אויף דער גרעסטער אַמעריקאַנער גלות־יבשה אונטער אַ דעמאָקראַטישן רעזשים.

ד

איך האָב דאָס פּיראָויסגעשיקט, כדי צו מאַרקירן די דיאַלעקטיק, וואָס האָט זיך, אין אַ סינטעז פון הויכער באַווסטקייט און טיפּער וויזיע, אויסגעצייטיקט אין יוסף קערלערס ליד. ער איז נישט דער איינציקער, וואָס איז צו דעם סינטעז דערגאַנגען, אָבער אין רעם פון דער סאָויעטיש־ייִדישער ליטעראַטור איז ער, לעת־עתה, דער איינציקער און ערשטער, וואָס האָט עס געטאָן בריש גלי נאָך זייענדיק אונטערן אייזערנעם פּירעהאַנג, און דאָס וועט אים דאָס ייִדישע פּאַלק און דאָס ייִדישע לאַנד קיין מאָל נישט פאַרגעסן. זיינע לידער — אַנגעהויבן פון דער נאַזווער איבערגעגעבנקייט צום גלויבן, אַז די פרעמד קאָן זיין אַ היים, און געענדיקט מיט דער איבערלעבעריש שווער געפרוּוּטער דערקענטעניש, אַז בלויז די היים איז זיין היים, אַז די גאַנצע געשיכטע פון פּאַלק איז זיין געשיכטע, און נישט אירע לעצטע פאַר קאַפיטלען, אַז אַלע פּאַלקסווערטן זענען זיינע אייביקע ווערטן — זענען אַ גוואַלטיקער וידוי פון אַ דור, וווּ דער יחיד רעדט אין נאַמען פון אַ רבי, און וווּ דער איבערבראַך איז נישט ווייניקער טיף און נישט ווייניקער אַנטשיידנדיק, און אפשר טיפּער און אַנטשיידנדיקער, ווי מיר הערן עס פון משה העס וידוי, וואָס האָט אים פון דער העפֿ־העפֿ־מהומה דערפּירט צו „רוים און ירושלים“, אָדער פון הערצלס וידוי, וואָס האָט אים פון דרייפּוס־בלבול דער־פּירט צום „ייִדנשטאַט“. כִּהאַב געזאַגט טיפּער און אַנטשיידנדיקער, ווייל יענער טיף האָט געשטעקט אין אַן אַסימילאַטאָרישער אַטמאָספּער און זיך פון איר אידעיש אַרויסגעריסן, בשעת דער טיף קערלער ווייקט פיזיש, גייסטיק און מענ־טאַל אין אייגענעם פּאַלקסלעבן, און קאָן אַטעמען בלויז אין אַ ייִדישן קאַלעקטיוו. און עס איז מסתמא נישט קיין צופאַל, אַז דער צווייטער פּידל זיינער, די פּראָזע זאַכן, ברענגען כמעט בלויז בילדער און סילועטן פון ייִדישן קאַלעקטיוו לעבן, ווי עס האָבן געגלויבט און געפרוּוּט צו זיין די ייִדישע דאַרף־ישובים, און בעיקר די קורצלעביקע ביראַבידזשאַנער אויטאָנאָמיע; בשעת דער ערשטער פּידל זיינער, די פּאַעטישע שאַפּונגען, דערציילן, ווי־אַרום זיין וויזיע האָט געוואַנט דערט און וווּ אַהין זי האָט דערוואַנדערט — עס איז די דיאַלעקטיק פון אַ דור, וואָס איז אַנטלאָפּן פון זיך צו זיך, און צווישן דעם פון און דעם צו ליגט די טראַגעדיע פון אַ ליטעראַטור, וואָס האָט זיך געלאָזט איינרעדן, ווי עס האָבן זיך

איינגערעדט עטלעכע באַוועגונגען אין דער ייִדישער גאַס, אַז אדמת נכר קען מחמת אַ באַשטימטן רעזשים, — אַ ליבעראַלן, דעמאָקראַטישן, סאָציאַליסטישן, קאָמוניסטישן, אַנאַרכיסטישן — אויפהערן צו זיין אַן אדמת נכר, און פאַראַיבריקט דעם בזכרנו את ציון, פונקט ווי עס פאַראַיבריקט אַלץ, וואָס איז אין דעם זכרון געקניפט און געבונדן — דאָס אַלט־נייע לאַנד, די אַלט־נייע שפּראַך, וואָס אויב זיי ווערן, בפרט נאָך פון אינעווייניק, אָפּגעמעקט, איז עס אַ צעפאַל פון פּרימאַרן יסוד, וואָס אָן אים קאָנען זיך די שפּעטערדיקע ווענט נישט האַלטן און דער־לייכטערן דער שנאה פון אויסנווייניק און דער פאַרבלינדעניש פון אינעווייניק דאָס גאַנצע געביי איינצורייסן.

ה

און דאָ וועל איך מיר דערלויבן צו דערמאָנען אַ שמועס מיט ה. לייזויק, וואָס האָט זיך פאַרוויקלט אין אַ שטיקל פּאַלעמיק־שבֿעל־פה. ער האָט מיר דער־ציילט, אַז ביי זיין פּריערדיקן באַזוך אין לאַנד האָט ער געזען אין דער „הבימה“ חיים הוזס דראַמע „מקץ הימים“, וואָס קומט, כידוע, פיר אין אַ דייטשישער שטאַט, אין דער צייט פון דער סאַמע צערודערטיקייט פון דעם שבת־צביר־געטומל. האָט ער, לייזויק, געהאַט גרויס תרעומת אויף דער אַרגומענטאַציע פון איינעם פון די הויפט־פאַרשוניען אין דער דראַמע, יוזפּאָ, וואָס האַלט זיך פאַר משיח בן יוסף, אַז מען דאַרף מיט די אייגענע הענט פאַרברענען דעם גלות, און אויף דער אַקטיוויזאַציע דערפון, וואָס איז אויך די בעילה־סצענע פון דער דאָזיקער דראַמע. אַזוי ווי מיר זענען ביידע כהנים, האָב איך, מיט דעם מילדסטן טאָן, באַמערקט, אַז אויב האָבן תרעומת אויף אַ פאַרשוין פון אַ דראַמע אידענטיפיצירן דיך זי מיטן מחבר, איז אַ סברה, אַז עס לאָזט זיך אפשר נישט ווייניקער מתרעם זיין אויף אַן אַנדערע דראַמע, וואָס הייסט „מהר־ם פון ראַטענבורג“, וווּ דער יונגער דניאל, וועלכער איז געקומען פון דאַכאַווער טויט־לאַגער, ראַנגלט זיך מיטן אַלטן אַהאַספּער, ער זאָל אים לאָזן דער מיטלעלטערלעכער אשכּנזישער קהילה דערציילן, פון וואָנעט ער קומט און וואָס דאָרט טוט זיך, און אַהאַספּער פאַרשטאַפט אים דאָס מויל. נאָך־מער, ווען דעם מהר־מס טאַכטער, אסתר, רופט און וויל נישט אויפהערן צו רופן, אַז אַ יעדער, וואָס קאָן זאָל פאַרלאָזן דייטש־לאַנד, וואָס איז אַ בלוטלאַנד נישט קיין היימלאַנד, און אַ תלמיד־פרעגט זי, וואָס וועט זיין מיט דער ישיבה, וווּ מען האָט צוגעבויט אַ שטוב פאַר נייע לערנער, אַריינגעשטעלט נאָך בעטן, טירן, בענק, ענטפּערט זי: לייגט צו צו זיי אַ ליכט און צינדט זיי אָן; אַז נישט — וועלן די ריטער־הינט דאָס טאָן. הייסט עס, אַז וואָס איין דראַמאַטיקער לאָזט אַ ראש ישיבהס ציכטיקער טאַכטער קלערן צו טאָן, לאָזט אַן אַנדערער דראַמאַטיקער, פיר־הונדערט יאָר שפּעטער,

וואס פיינט מער היסטארישן נסיון, טאן אן עקסטאטישן משיח-גלויבער, אזוי אז אסתרס ליכטל איז, בעצם, דער קערן פון יוזפאס פייער. לייוויקס טענה-לסתור איז, פארשטייט זיך, געווען אז איך בלאזן אויף אן עפיוואדאלע רעפליקע און פארבייט זי מיט אן עיקר-אקציע וואס איז סיי צענטער סיי פינאל, אבער איך האב נישט געקאנט פארשטיין, ווי א קערן קאן זיך באקלאגן אויף זיין אייגענעם לאגישן אויסוואקס, און — איך בין מודה — אז איך פארשטיי עס בין היינט נישט, און איך האב דערויף שפעטער ברייטער זיך אפגעשטעלט אין מיין אריינפיר צום העברעיזשן נוסח פון לייוויקס דערמאנטער דראמע.

אבער צוריק צו יענעם שמרעס — ער איז אריבער פון דער אויסגעהרגעטער צו דער אפגעראטעוועטער עדה יידן אין אייראפע, די יידן אין סאוועט-רוסלאנד, און בדרך הטבע האבן מיר בארירט די טראגעדיע פון דער יידישער ליטעראטור דארט, מיטן אויסהרגענען אירע גרויסע שרייבערס, און איך האב מיט גרויס סימפאטיע דערמאנט לייוויקס א פארגעסענעם מאמר קעגן יענע, וואס האבן געטענהט, אז דער הימל איז נאך נישט ביי דער ערד, א סימן: ביי דער גרויסער ערשטן-מארי-פארטע אויפן רויטן פלאץ האט מען אין סטאלינס סוויטע בפירוש געזען קאגאנאוויטשן. ווייל — האט לייוויק געשריבן — פאר אונדז איז כלל נישט וויכטיק, צי קאגאנאוויטש זיצט אויף יענער הויכער בימה צי נישט, פאר אונדז איז וויכטיק, צי עס זיצט נאך ערגעץ א מלמד, וואס לערנט יידישע קינדער אלף-בית. לייוויקס ערלעכקייט האט אים באוויגן צו באמערקן: יא, אזוי און ענלעכס האב איך געשריבן, אבער א ביסל צו שפעט. וואס מיך האט אבער בעיקר אינטערעסירט איז וואס ער האט געזאגט: א מלמד, אט דעם, וואס מען האט אים תיכף, אין די ערשטע האניק-חדשים פון דער סאוועטיש-יידישער קולטור — אדער ווי בן-אדיר האט עס אנגערופן: פון דער רויטער קאסרילעווקע — אפ-געשאפן, נישט אנגענדיק, אז אפשאפנדיק דעם פרימארן פונדאמענט, וואס פירט שטאפל נאך שטאפל, צום אלף-בית, צום סידור, צום חומש, צו לשון-קודש, פאר-העלפט מען אפשאפן דאס שפעטערדיקע געביי — צום ערשט די העברעזישע ליטעראטור, און יארן שפעטער די יידישע ליטעראטור, און ווער עס האט געשוויגן צום ערשט און האט געשריגן שפעטער, לא כל שכן ווער עס האט אויך שפעטער לאנג געשוויגן און האט צום ערשט אויך צוגעלייגט א האנט דערצו, קאן נישט זאגן: ידי לא שפכו את הדם הזה, טייטש: מיינע הענט האבן נישט פארגאסן דאס דאזיקע בלוט.

1

איך זאג דאס אלץ, געדענקנדיק דאס טייערע ווארט פון הלל, וואס מען דארף עס משלים זיין. עס איז דאס ווארט: על תדין את חברך עד שתגיע למקומו.

טייטש: משפט נישט דיין חבר, ביז דו וועסט נישט קומען אויף זיין פלאץ. דאָס וואָרט, וואָס מען דאַרף משלים זיין: אל תדון את חברך עד שיגיע למקומו. טייטש: משפט נישט דיין חבר, ביז ער קומט נישט אויף דיין פלאץ. אויב אָנווענדן דאָס וואָרט אויפן סאָויעט־רוסישן שרייבער, מיינט עס: משפט אים נישט, אויב דו משפּטסט נישט פּריער זיך אַליין, זעענדיק זיך אַליין אויף זיין פּלאַץ — אויב דו ענטפּערסט נישט, וואָס וואָלסטו געטאָן אין אַ רעזשים, וווּ מען קען נישט זאָגן וואָס מען וויל, נאָר וואָס מען מעג, און נישט תמיד ווייסט מען וואָס מען מעג; אויב אָנווענדן די השלמה פון וואָרט אויפן רוסיש־יידישן שרייבער, מיינט עס: משפט אים נישט, אויב דו ברענגסט נישט פּריער אין באַטראַכט, וואָס ער וואָלט געטאָן, ווען ער איז אויף דיין פּלאַץ — משמע, אין אַ רעזשים וווּ מען מעג און קאָן זאָגן וואָס מען טראַכט און וואָס מען וויל, און דעמאָלט וועסטו זיך אָפּגעוווּי־נען, ווי איך גופא האָב מיך אָפּגעוווּינט פון דעם שאַרפן טאָן, ווי איך פּלעג אים באַנוצן, מיט איבער דרייסיק יאָר צוריק, און אים אויסקירעווען בלויז קעגן יענע, וואָס זייענדיק אין אַ רעזשים, וווּ זיי האָבן געמעגט און געקאָנט זאָגן וואָס זיי טראַכטן און ווילן, האָבן זיי פאַרהאַלפּן שטאַרק אַ רעזשים, וווּ מען קאָן בלויז זאָגן וואָס מען מעג, אָט די קנעכטישע חניפהניקעס אין פאַרזי, אין ניריאַרק, אין בוענאַס איירעס, אין תּל־אביב, וואָס ה. לייזיק האָט זיי געשטעמפּלט אין זיין תּוכחה־ליד וועגן ארמילוס, די פאַרשווייגערס און פאַרטושערס פון דער רציחה פון די יידישע שרייבערס, וואָס זענען נישט געווען קיין מורדים במלכות און געוואָרן הרוגי המלכות.

1

דאָס אַלץ איז בלויז אַן אומוועג זיך צוריקצוקערן צו יוסף קערלער, וואָס דאָס ליד זיינס און זיינס גלייכן איז די אמתע רעהאַביליטאַציע, דען ער באַפּרייט אונדז סיי פון עיקר וואָרט פון הלל: אל תדון את חברך עד שתגיע למקומו, דען ער איז געווען אויף יענעם פּלאַץ, וווּ מען קען בלויז זאָגן וואָס מען מעג, און ער האָט געזאָגט וואָס ער האָט געוואָלט, פונקט ווי ער באַפּרייט אונדז פון דער השלמה: אל תדון את חברך עד שיגיע למקומו, דען זייענדיק אויף אַ פּלאַץ, וווּ ער קאָן זאָגן וואָס ער וויל, איז ער ממשיך וואָס ער האָט געטאָן אויף יענעם פּלאַץ, וווּ מ'האַט עס נישט געטאַרט טאָן, און פאַרט געטאָן. און כאַטש די אויסער־געוויינטלעכע בראַווור איז, ווי כ'האַב אויסגעפירט אין מיין אַריינפיר צו זיין בוך, בעיקר אַן אויסדרוק פון דריי סגולות: זיין כאַראַקטער, זיין זכרון, זיין געוויסן, רעדט דורך אים דאָס מויל און דאָס האַרץ פון אַ רבי, און עס איז נישט קיין צופאַל, אַז אין ליכט פון זיין דרייסט, שטאַרקט זיך דאָס באַדערפעניש און דער חוב, זיך צו דערגרונטעווען צום פאַרהוילענעם אונטערשטראַם, וואָס

האַט פאַרטייעט געריזלט אין דער סאַוועטיש־ייִדישער ליטעראַטור, און האָט זיך געריסן צו ווערן אַן אייבערשטראַם, האָט זיך אָבער נישט געקאַנט שטאַרקער דורכרייסן, מחמת דעם טעראַר פון אויסנווייניק און דער פאַרבלענדקייט פון אינעווייניק, ביז אַ מוטיק־אָפענער און קלאַר־באַוווסטער שפּאַן, נוסח יוסף קערלער, האָט דעם אונטערשטראַם געמאַכט פאַר אַ קלאַרן איינטייקן אייבערשטראַם.

ח

יא, די אויפגאַב פון דער קריטיק און דער פאַרשונג אונדזערער וועט זיין זיך דערגרונטעווען צו די פאַרהוילענע וואַרצלען, וווּ מ'האַט, להיפּך דער אָפענער אויבערפלאַך, געפרעגט: איד נשיר את שיר ד' על אדמת נכר, און זיך געענט־פערט, נהרות בבל און אַלע איבעריקע נהרות קאַנען נישט זיין און ווערן אַ היים, כל שכן די היים, און דאָס איז אפשר די כוונה, וואָס מען האָט פאַר ברכת המזון אין דער וואַכן געזאָגט: על נהרות בבל, און שבת ווייטער: בשוב ד' את שיבת ציון, און די ווערטער פון דעם מזמור זענען, ווי יוסף קערלער זאָגט אין זיינס אַ ליד, געווען די ברעקלעך שבת, מיט וועלכע מען האָט געלאַטעט די גאַנצע וואַך.

[י"ט אלול תשל"א]

פערטע פרשה

א גאַנצע פּאַסעסיע

יִסוֹף אָפּאַטאַשו

א

לאַמיר אָנהייבן ייִדיש לעדן, מיט אַ משל. מיין עלטער־פעטער און רבי, ר' יעקעלע בערגער, אַ למדן מופלג אין מיין אַלטער בראַדער היים, האָט געהאַט גרויס עגמת־נפש, וואָס זיינע בעסטע תלמידים זענען געוואָרן ראַבינערס לויט דער נייער מאָדע, בשעת ער האָט זיי געוואַלט זען רבנים לויטן אַלטן נוסח. דערפאַר פלעגט ער אונדז טאַקע איינשאַרפן די גרויסקייט פון די לעצטע גאונים און ער פלעגט זיי אויסמאַלן ווי אַ שאַרע הייזער, וווּ יעדעס הויז האָט געהאַט זיין באַזונדער־דערע מראה און זיין באַזונדערע מאַס — אַט דער איז סתם אַ גוט געביי; און דער צווייטער איז אַ מויער (בלשוננו: אַ מאַווער); און ווידער אַ דריטער איז אַ פעסטונג ממש. קוים איז ער אָבער צוגעקומען צו יענעם, וואָס איז ביי אים געווען חשובער פון אַלע, איז ער תחילת אַ ביסל צעטומלט געוואָרן און האָט זיך אַזוי אויסגעדרייט: וואָס איז דאָ דאָ צו רעדן, יענער איז דאָך אַ גאַנצע פּאַסעסיע. אַט אַזאַ מין געפיל באַפאַלט אונדז ווען מיר דאַרפן רעדן איבער אַ פאַרשוין און אַן אויפטו פון אָפּאַטאַשוס שניט. אויך מיר, דרייען זיך אויס ווי מיין האַרציקער רבי: וואָס איז דאָ דאָ צו רעדן, ס'איז דאָך אַ גאַנצע פּאַסעסיע, וואָס נעמט אַרום אַ גוזמה מיט נחלות מיט ווערטשאַפטן אין לשער.

ב

אַ קליינער דאַקומענט, וואָס דער דערציילער האָט אונדז געגעבן, די קורצע אויטאָביאָגראַפיע, וואָס גייט אויך בראש פון מאַנאָגראַפיעס איבער אים, קאָן אונדז דינען פאַר אַן אָנשפאַר געוויר צו ווערן, ווי אַרום די דאָזיקע פּאַסעסיע האָט זיך געבויט און אויסגעבויט. מיר דרינגען פון איר אַרויס, אַז זיין פאַרטראַכט איבער זיין אייגענעם אָפּשאַם, האָט אים געפירט פון זיין ענגער סביבה צו אַלץ ברייטערע פּערפּעריעס — פון טאַטע־מאַמע און זייערע סביבות האָט דער וועג געפירט צו זיידע־באַבע, צו עלטער־זיידע און עלטער־באַבע און זייערע סביבות, אַזוי אַז איין היסטאָרישער קרייז איז איינגעשלונגען געוואָרן אין אַ ברייטערן.

און דער ברייטערער און נאך אַ ברייטערן, און דער נאך ברייטערער און אַ גאָר ברייטן, ביז ער האָט זיך דערוואַרבן אַ טאָטאַלן קוק, אַ טאָטאַלן פאַרנעם. וואָרעם ער איז פון די ווינציקע, וואָס זייער שאַפן דערגרייכט (אויב מען מעג דערציילערישע טעמאַטיק פאַרגלייכן צו אַ גלאַבוס) סיי די מאַקסימאַלע מאָס פון שטייגערישן ברייטגראַד, סיי די מאַקסימאַלע מאָס פון היסטאָרישן לענג-ראַד. אַט די טאָטאַלע אייגנשאַפט האָט אים דערצו געבראַכט, אַז ער האָט פאַר אונדז אַנטפלעקט וואַרצל און שטאַם אין זייער פולער און גאַנצער פאַרצווייגטקייט אין דעם היסטאָרישן גאַנג פון פאַלק, ווי אַ מאַסע פון שיכטן, ווי די אייבערשטע רעדן אויף די גרונטיקסטע. פון דאַנעט אַ פנים נעמט זיך דער טעות פון אַ טייל קריטיקער, וואָס אַנשטאַט צו זען די שיכטן איינע איבער דער אַנדערער, זעען זיי איינע לעבן דער אַנדערער, און אַפילו איינע קעגן דער אַנדערער. אזוי האָט זיך זיי אויסקאַנסטרוירט די טעאָריע פון פאַלאַרן שפאַלט, וואָס טיילט אַפּ דעם דער-ציילער לויטן כלל: מפּלגא לעילא הורמיז ומפּלגא לתתא אחריו, און ממילא האָבן זיי פאַרזען דעם יסוד פון דעם דערציילער און זיין דערציילעריי — די טאָטאַליטעט.

ג

און נישט גרינגער איז אַן אַנדער טעות, וואָס לאַקערט אויף זיינע אַפּשאַצער — דאָס איז דער פונאַנדערווייל פון אַ וואַריאַבלען וואָס און אַ סטאַבילן ווי; נאָך מער: פון אַ וואַריאַבלען וואָס צוליב אַ סטאַבילן ווי. גלייך די פילפנימדיקער טעמאַטיק איז נישט מער ווי אַ מעגלעכקייט פון וואַריאַציעס פאַר דער איינגע-זעלעכקייט פון נפשות און געשעענישן אין פאַרשיידענע צייטן און פאַרשיידענע ערטער. די דעגראַדאַציע פונעם וואָס לגבי דעם ווי איז אַ פייל אין סאַמע שוואַרצ-אַפּל — וואָרעם דער וואָס איז דאָ נישט טובסטראַט צו אַ העכערן עלעמענט, דעם ווי; דער וואָס איז דאָ דער עיקר, און דער מיט אים אַרגאַניש פאַרבונדענער און פון אים באַדינגטער ווי איז זיין אופן אַנטפלעקונג. עס איז אַ צוואַנג, וואָס פירט דעם דערציילער פון באַשרייבן זיין קינדערישע און יינגלישע סביבה אין איר פילגע-שטאַלטיקייט צום באַשרייבן גאַנץ פוילן, אין דעם גרויסן געראַנגל פון שטרעמונגען צווישן חסידות און אירע קעגנערס, אויפן פאַן פון דער אַלגעמיינער געשיכטע, די גייסטיקע און געזעלשאַפטלעכע שטרעמונגען אין אייראָפּע; עס איז דער זעל-ביקער צוואַנג, וואָס האָט אים, אין דער דימענסיע פון ברייט, אַריבערגעפירט די גרענעץ פון זיין יאָרהונדערט און געבראַכט צו פּרערדיקע יאָרהונדערטער, אַרי-בערגעפירט די גרענעץ פון פוילן און געבראַכט צו זיינע עלטער-זיידעס אין דייטש-לאַנד; פונקט ווי ער האָט אים אין דער דימענסיע פון טיף, געבראַכט צו דעם שותפישן באַדן פון כל תפוצות ישראל, דער באַדן פון זיין היסטאָריש היימלאַנד; לעת-ענתה צום סוף פון בית שני.

די אינעווייניקסטע לאַגיק פון דעם וועג איז בולט נישט בלויז אין די גרויסע סטאַציעס, די ראַמאַנען און גרעסערע נאָוועלן, נאָר אויך אין דעם ים קליינע סטאַציעס, די קורצע דערציילונגען, וועלכע צווינגען אונדז צו שפּאַנען האַסטיק פון שטייגער צו שטייגער, פון לעבן צו לעבן. פאַרן רוב פון זיינע אַפּשאַצערס זענען זיינע ראַמאַנען און גרעסערע נאָוועלן די באַזע, בשעת אין דער אמתן איז דער אואר פון זיינע קלענערע דערציילונגען אַ סך אַ ברייטערע פּלאַטפאָרם דערצו, מחמת זיי זענען סיי עדות סיי וואַרטצייכנס, פאַר זיין אַלץ-אַרומנעמענדיקער כוונה און קענטשאַפט, און דערפאַר איז אויך זייער גאַנג און כאַראַקטער אַנדערש פון דער נאָוועלע מיט אַ דור אַדער מיט צוויי דורות צוריק. יענע איז אויסן געווען אַפּצוצערקלען אַ וועלט אין מיניאַטור, אַריינטרייבן אים אין אַ טראַפּן, בשעת אונדזערע דערציילונגען ווייסן, אַז זיי גיבן אַ פּראַגמענט, אַ קאַפיטל, אַ טראַפּן אין ים פון דער טאַטאַליטעט, און דערפאַר פעלט ביי זיי לרוב יענער פּאַענטירטער סוף, מיט וועלכן ס'פּאַרענדיקט זיך געוויינטלעך די טראַדיציאָנעלע נאָוועלע, בפרט די נאָוועלעטע, וואַרעם אַזאַ פּאַענטירטער סוף, און אַ סוף בכלל, באַווייזט דעם גלויבן אין זיין מעגלעכקייט, בעת די אומפּאַרענדיקטקייט איז ווי אַ שטילע דעקלאַראַציע איבער דער אילוזאָרישקייט פון אַיעדן אַפּשליס, ווייל אויך דער סוף איז נאָר אַ מיט. אַזוי אַרום זענען דאָ ראַמאַן, נאָוועלע, סקיצע — שפּרייט אַדער טונק איבער און אין דער טאַטאַליטעט, בעיקר איבער און אין יידישער טאַטאַלי-טעט. דאָס אויפכאַפּן די טאַטאַליטעט דורך דער פּריזמע פון קינסטלערישן באַנעם צייטיקט אין אונדז אויס יענעם באַוויסטזיין, וואָס איז פּעיק אונדז אַרויסהעלפּן פון צוויי גרויסע סכנות, וועלכע לאַקערן אויף אונדז די לעצטע דורות — די ערשטע סכנה איז דער אַפּריס פון אונדזער היסטאָרישן אַנהייב אין אונדזער לאַנד, וואָס איז נישט בלויז אַ זאָג איבער דעם געוועזענעם, נאָר אויך אַן אַנזאָג איבער דעם קומענדיקן, מחמת אונדזער ראשית-הימים איז אַ סימן פון אונדזער אחרית-הימים; די צווייטע סכנה איז דער אַפּריס פון אונדזער המשך, דער לאַנגער תקופה צווישן דעם לעצטן אויסלעש פון בית שני און דעם ערשטן אויפבליץ פון בית שלישי.

אין דער קריטיק פּאָדערט זיך פאַר אונדזער דערציילער די בכורה פאַר דעם דרייטן שפּאַן פון שטייגער צו היסטאָריע, דער שפּאַן אין די פּוילישע וועלדער אַריין, וואָס ערשט נאָך אים האָבן גענומען שפּאַנען אַש און נסתר און בערגלסאַן און י. י. זינגער און באַשעוויס און אַנדערע. דרייטקייט איז זייער גוט, אָבער דער עיקר איז נישט וי גופא, נאָר איר אימאַנענטישע געזעצלעכקייט אין פּראַצעס פון אונדזער שאַפּן. מיר ווייסן, אַז מענדעלע איז געווען טעמאַטיש צוגעשמידט

היים אין תל-אביב, אבער דער סינטעז זיינער זענען די פערלדיקע היסטארישע נאָוועלן איבער שאול המלך, גירוש ספרד, חבלי ת"ח. און נאך מער, ש"י עגנון וועבט זיינע ראָמאַנען און דערציילונגען צו אַ פולשטענדיקן קאָמפּלעקס, וואָס נעמט אַרום ווירקלעכקייט און לעגענדע, היסטאָרישקייט און שטייגער, פון סוף פּראַנקיזם און אָנהייב חסידות, דורך ייִדנשטאַט און ייִדנשטעטל, ביז צום אַלטן און נייעם ייִשוב אין ארץ-ישראל, און שפּילנדיק אויף אַלע כלים פון קינסט-לערישער געשטאַלטונג, אָנגעהויבן מיט דעם פּאַלקסטימלעכן סיפור-מעשה און געענדיקט מיטן ראַפּינירטן פּסיכאָלאָגישן אַנאַליז. און ח. הוז האָט געמאַכט דעם גאָר אַנטשיידנדיקן טראַט — ער איז איבערגעגאַנגען די מויער פון אשכנז-זישן סעקטאָר און אַרײַן, מיט לייב און לעבן, אין דער נישט-אשכנזישער ספּערע: ספרדים, קורדן, בעיקר תימנער. דאָס איז אַ נייער סטאַטוס אין אונדזער ליטע-ראַטור, וואָס האָט ווי פּאַרויסזאָג און באַשטעטיקונג פון דעם נייעם סטאַטוס אין ווערקלעכקייט — די שבטי-ישראל אין סוף פון זייער ייִחוד און אין אָנהייב פון זייער איחוד, אין עצם איבערגאַס פון באַזונדערקייט צו פּאַראַייניקייט, קיבוץ-גלויות. ס'איז קיין ספּק ניט, אַז אויך אַפּאַטאַשו פּאַרשטייט דעם צוואַנג פון אַט דעם אַנטשיידנדיקן טראַט — ווייל שײַן איז די געשטאַלט פון אַ ר' אליהו בחור, ווי ער האָט זי געצייכנט, אָבער נאָך שענער קאָן זיין די געשטאַלט פון אַ ר' אליהו מזרחי, וועלכער איז געשטאַנען צווישן די שבטים, וואָס האָבן זיך ווי פּרעמדע באַגעגנט, און ער איז געוואָרן זייער גרויסער פּאַראַייניקער.

1

לאָמיר פּאַרענדיקן ייִדישלעך, מיט אַ משל. ס'פּרעגט די וועלט אַ קשיה, פּאַר וואָס זאָגט מען: אלהינו ואלהי-אבותינו אלהי-אברהם אלהי-יצחק ואלהי-יעקב, און נישט אלהי אברהם יצחק ויעקב? ענטפערט מען, אַז ווער ס'ווייסט נישט קודם-כל, אַז דאָס איז זיין גאָט, ווייסט ער נישט פון קיין שייכות צום גאָט פון זיינע אבות. ווייטער פּרעגט די וועלט אַ קשיה, פּאַר וואָס זאָגט מען: וזכרתי את בריתי יעקב ואף את בריתי יצחק ואף את בריתי אברהם אזכור והארץ אזכור — דער סדר פון די אבות איז דאָך אַ פּאַרקערטער. ענטפערט מען: ווי באַלד מ'שמועסט פון זכרון, אַז אַ מענטש וויל זיך דערמאָנען ווער ער איז און וווּ שטייט ער אין זיין וועלט, זעט ער זיך צוגעקניפט צו זיין טאַטן און פון טאַטן צום זיידן און פון זיידן צום עלטערזיידן. און דאָס איז דאָך דער וועג פון אַפּאַטאַשו און דערפּאַר איז ער אויך צוגעקומען צו דער וויג פון אונדזער אַלעמענס אַפּשטאַם און אונז-דזער אַלעמענס נחלה — והארץ אזכור.

[י"ד ניסן תשי"ג]

צווישן רעוואַלט און קידוש-השם

אַלטער קאַצינע

א

אקדמות מלין — איידער מיר הייבן אָן זיך פונאַנדערצוקלייבן אין אַלטער (אַלער שלום) קאַצינעס אויפטו אין אונדזער ליטעראַטור, בעט זיך ממש אַ לייטישער קוק אין זיין לעבנסגאַנג. מיר זאָגן אַ קוק, נישט ווייל מיר ווילן, נאָר ווייל מיר מוזן זיין מסתפקים-במועט, זיך באַזוגענען מיט ווייניקן. דער ענין ביאַגראַפיע, און בפרט אויסשעפנדיקע ביאַגראַפיע, פון אונדזערע שרייבער, ווי אַ מין תנאי מוקדם ביים באַהאַנדל פון זייערע ווערק, איז ווייט צו זיין אַ מחייב־דיקער כלל, ווי עס פירט זיך ביי לייטן; אַזוי, אַז מיר מוזן, לרוב, דאָס לעבנסבילד צוזאַמענשטעלן פון צעוואַרפענע ידיעות, כדי אויסצוברייטערן די רעם פון דעם ערך אין עלטערן און אין יינגערן לעקסיקאָן פון דער יידישער ליטעראַטור. אָבער אויך בנוגע אונדזער ערך, איז דער ענין אַ קאַפּ קאַמפּליצירט — דער יינגערער, גיריאַרקער, לעקסיקאָן, האָט נאָך דאָס אות קו"ף נישט אַרויסגעלאָזט אין רשות־הרבים, און וואָס שייך דעם עלטערן, ווילנער לעקסיקאָן, האָט זיך זלמן רייזען ערלעך באַמיט צונויפצוברענגען די גוויטיקע פרטים, אָבער, כדרך הטבע, ברענגט ער בלויז ביז צום יאָר פון דערשיינען פונעם באַנד, וואָס אַנטהאַלט דאָס אות קו"ף, אַזוי אַז די לעצטע צוועלף יאָר פון קאַצינעס לעבן זענען מחוץ דער רעם. עפעס בעסער שטייט עס מיט קאַצינעס ביבליאָגראַפיע — יעפים ישריין האָט געטריי צוזאַמענגעבראַכט אַ רשימה פון 184 ביבליאָגראַפישע איינסן, וואָס ווערן דאָ פובליצירט, און די צאָל וועט זיך מסתמא קאַמפלעטירן, און מיר פרוּזן עס אויך טאָן אין אַ קלענערער רשימה, וועלכע נעמט בעיקר אַרום די אַפּשאַץ־ליטעראַטור, וואָס איז דערשינען מיט דעם באַנייטן אינטערעס מיט קאַצינעס ווערק, נאָך דעם ווי עס איז אַרויס דער ערשטער באַנד פון זיינע געזאַמלטע כתבים.

ב

קערן מיר זיך אום צום קאַצינע־ערך ביי זלמן רייזען, כדי איבערצוחזרן דעם עיקר פון זיין אינפאַרמאַציע און דרך אגב אַריינרעכענן אַנדערע אינפאַרמאַציעס.

וואס זענען צעזייט און צעשפרייט אין כלערליי מאמרים און זכרונות. וואס מיר באקומען קודם-כל-צו הערן, איז, אַז אַלטער קאַצינע איז געבוירן אין ווילנע (1885), אויסגעוואַקסן אין אַ היים פון ייִדישע האַרעפּאַשניקעס — דער זיידע אַ קאַוואַל, דער טאַטע אַ מוליער, די מאַמע אַ שניידערקע. מיט יאָרן שפּעטער פּלעגט ער, קומענדיק קיין ווילנע, פירן זיינע פריינד אין אַן אַרעמען הויף מיט הילצערנע הייזלעך: אַט דאָ איז ער געבוירן און דאָ האָט ער זיך געכאַוועט. וואָס שייך זיינע טאַטע-מאַמע, זענען פריינד זיינע מעיד, אַז זיי האָבן אים נישט געהערט דערציילן וועגן זיי, אַזוי אַז מיר ווייסן כמעט גאַרנישט איבער דעם באַצי פון זיי צו אים און פון אים צו זיי. דאָס איז אַ נישט קליינער חסרון לגבי דער דער-קענטעניש פון דער אַטמאָספּער פון זיינע קינדערשע יאָרן, און ווען מיר דערמאָנען זיך, אַז ער איז געווען אַ ברייחיד, וואָס איז געוויינטלעך אַ ציטעריק קינד ביי טאַטע-מאַמע, ווערט אונדזער פּרעגצייכן אַלץ בולטער און ממילא פּרעגעוודיקער. בלי-תברירה הערן מיר זיך צו צו נחמן מייזלס השערה, אַז אַזוי ווי קאַצינע האָט אַ פנים, נישט גענאָסן פון קיין איבעריקער וואַרעמקייט ביי טאַטע-מאַמע, האָט ער די איבערגעגעבנקייט, וואָס האָט קיין אַדרעס נישט געהאַט, פאַרביטן אויף אַ פולער איבערגעגעבנקייט צו י. ל. פּרץ און ש. אַנסקי. עס איז אַבער נישט מער ווי אַ פּסיכאָלאָגייִרנדיקע השערה, און לאַזט זיך אַפּפּרעגן, און נישט נאָר ווייל אַזאַ געפילס-גלגול איז, געוויינטלעך, אַ פאַרבייט פון אַ ים אויף אַ ים, דען פון לידיקן — ווי עס גייט דאָס ווערטל — לאַזט זיך נישט אַנגיסן, און אַ גלייכ-גילט אַדער קילקייט צו טאַטע-מאַמע טראַגט זיך לייכט איבער צו שפּעטערע אויטאָריטאַרע געשטאַלטן; נאָר בעיקר ווייל קאַצינעס נאַטורעל, ווי עס האָט זיך אַנטפלעקט אין לעבן און אין שאַפּן, האָט נישט צוגעלאָזט קיין גלייכגילט אַדער קילקייט צו זיין אַרום. עס איז גענוג אַ בליק טאָן אויף זיינס אַ פאַרטרעט, סיי אַנפאַס, סיי פּראַפּיל, כּרי צו פאַרשטיין, אַז אַזאַ אַפּן פנים, און אַזאַ פאַר-טרוענדיקער שמייכל, קומען נישט צו ערגעץ אין די בחורשע אַדער מענערדישע יאָרן, מען האָט זיי, כּדרך הטבע, און זייער אמתע בליצייט איז דעם טאַטנס לופט און דער מאַמעס שייך אין די פּרוע קינדערשע יאָרן. אמת, קאַצינעס שווייגעוור-דיקייט אין דעם ביאַגראַפּיש וואַגיקן פּונקט צווינגט אונדז צו פּסיכאָלאָגייִזירן, אַבער גאָר מעגלעך, אַז מייזלס השערה פירט אונדז נישט צום רעכטן אויסשטייטש, און איפּכא מסתברא, אַ פּסיכאָלאָג וואַלט זיך אפּשר ווייניקער סומך געווען אויף אַן עדות שבעל-פה פון אַ פריינד, אפילו אַזאַ פריינד ווי עס איז געווען מייזל, און וואַלט מער געזוכט אַן עדות-שבכתב — קאַצינעס אייגענע כתבים, וואָס וואַרפן אַ ליכט אויף אויף דעם פּראַבלעם, און אַזוי ווי מיר ווילן דעם פּסיכאָלאָג נישט פאַרלויפן דעם וועג, באַנוגענען מיר זיך מיט דעם עצם-רמז דערויף.

לעת־תה ווייסן מיר נישט, לאַ-כל־שכן אויף זיכער, צי האָט טאַקע קאַציונע דורכגעלעבט זיינע קינדערשע יאַרן אין אַ היים, וווּ עס האָט געפעלט וואַרעמקייט ; וואָס מיר ווייסן, און דאָס אויף זיכער, אַז אַפילו עס זאָל זיין, ווי מיר נעמען אָן, אַן איפכא מסתברא, האָט די וואַרעמקייט נישט לאַנג געדויערט — דער פּאַטער, ר' שמואל הירש, איז אַוועק פון דער וועלט, ווען ער, דער בן־יחיד און קדיש־זאָגער, האָט קוים דערגרייכט בר־מצווה, און דערצו איז דאָס יינגל גאָר פרי פאַרוואַגלט געוואָרן קיין יעקאַטערינאַסלאָוו, וווּ כמעט אַלץ, בפרט אין זינען פון ייִדישער מענטאַליטעט, איז געווען אַנדערש ווי אין ירושלים־דליטאַ, אַזוי אַז דאָס ביסל ייִדישע דערציונג זיינע אין חדר און אין דער ייִדיש־רוסישער פּאַלקשול, איז געווען מאַגער. און אַזוי ווי ער האָט זיך יונג גענומען צו אַ מלאכה — אונטער דער השפעה פון זיינעם אַ פעטער, וואָס איז געווען זיין אַפּוטרופּוס, האָט ער זיך אויס־געלערנט פּאַטאַגראַפיע, וואָס איז שפּעטער, יאַרנלאַנג, געווען זיין פּאַך און פרנסה — האָט זיך דער יצר־הבילדונג זיינער געמוזט אַנשפּאַרן אויף זיך אַליין, און ער האָט, אין זיין אַליין־לערנערישן פלייס, זיך דערוואַרבן לייטישע קענטענישן, בעיקר איז דער רוסישער ליטעראַטור. מיר ווייסן נישט, ווען עס האָט זיך אין אים דערוועקט דער דראַנג צו נעמען די פען אין האַנט אַריין — על כל פנים האָט ער, אַ שוין פיראונצוואַנצי־יקעריקער יונגערמאַן, זיך געדרוקט אין „יעוורעסקי מיר“ (די ייִדישע וועלט) און ש. אַנסקי איז געווען דער, וואָס האָט אים פּובליצירט, און אפשר איז ער שוין דעמאָלט געוואָרן זיינער אַ חסיד. מיר שטרייכן דאָס אונטער, נישט בלויז דערפאַר, ווייל ער איז שפּעטער געוואָרן אַן איבערגעגעבענער, אויב נישט דער איבערגעגעבנסטער חסיד פון י. ל. פּרץ, נאָר אויך דערפאַר, וואָס נאָך י. ל. פּרצס פּטירה האָט זיך דאָס חסידות זיינס איבערגעטראָגן אויפן אַלטן ש. אַנסקי, און דער פּסיכאָלאָג, וואָס מיר האָבן אים פירגעלייגט נאָכצופאַרשן דעם באַציי פון קאַציונע צו טאַטע־מאַמע, וועט אין דעם אומקער צום ערשטן רבין האָבן אַן אינטערעסאַנטן אַנשפּאַר. מיר ווייסן בלויז, אַז ער האָט תחילת געשריבן רוסיש, און אין „יעוורעסקי מיר“, אַבער נישט וויפּל, וואָס און ווי אַזוי ער האָט געשריבן, כאַטש דאָס וואָלט אפשר געווען אַ שטיקל דערקלער פון דעם דרך זיינעם — ווי עס זענען געוויינטלעך די ערשטע טריט.

דער ווענד זיינער פון רוסיש צו ייִדיש, איז מסתמא דער אַנטשיידנדיקסטער אין זיין לעבן — עס זאָל האָבן געווען מעשה־צופאַל : ער האָט זיך אַנגעשטויסן אויף י. ל. פּרצס כתבים, און דער רושם זייערער זאָל עס האָבן געבראַכט צו יענעם ווענד. נו, איז מעשה־צופאַל אַ צו אַפּטער גאַסט אין כמה וכמה ביאַגראַפיעס פון אונדזערע שרייבער, אַז עס בעט זיך ממש אַ לויט קריטיק, כדי עס נישט אַזוי בלינד אַנצונעמען, דען מיט אַ ביסל אַנאַליז, שטעלן זיך כמה וכמה צופאַלן אַרויס

גאָר נישט אַזוי צופאַליק, און נישט איין מאָל זעט מען באַשיימפערלעך, אַז די פאַראַנענע דיספּאָזיציע האָט עס געוואָרט אויפן צופאַל, כדי אירס צו טאָן. סוף־סוף אַ ווילנער קינד, וואָס שטאַמט פון סאַמע עמך, אַפילו עס פאַרוואַלגערט זיך אין אַ פאַררוסישטער שטאַט, בלייבט עס ווילנער קינד, און אַ קראַץ אויף דעם צוגער־קלעפטן אַסימילירטן אייבערהייטל דעקט אויף די נאַטירלעכע הויט, אונטער וועלכער עס ריזלט דאָס היימישע בלוט. יא, קענטיק, אַז דער רושם פון פּרצס כתבים איז געווען אַ שטאַרקער ריס פון יענעם אייבערהייטל, אָבער די הויט און דאָס בלוט אונטער איר זענען געווען אייגענע.

ד

אַז עס איז געווען אַ פּאַסינירנדיקער רושם, וואָס דער כּוח זיינער האָט זיך נישט אָפּגעשוואַכט נאָר, פאַרקערט, איז אַלץ שטאַרקער געוואָרן. פאַרשטייט זיך שוין פון דער עובדה, אַז זינט דער יונגערמאַן איז, צוויי יאָר נאָכן פאַרעפנטלעכן זיין רוסיש־געשריבענעם ערשטלינג, אַריבערגעקומען קיין וואַרשע און זיך דאַרט באַזעצט, איז ער דעם רבין זיינעם גאַנצע פינף יאָר נאָכגעגאַנגען ממש פּוסטריט, זיך אַריינגעקוקט אין זיינע התנהגות און מדרגות, און נישט געוויסט העכערס און הייליקערס פון אים; און די השערה, אַז ער האָט ביים רבינס לעבן זיך נישט דערוועגט אויפצוטערען, ווי אַ שרייבער, ברשות הרבים, און די ערשטע זאָך זיינע, יידיש געשריבן, איז געווען אַ הספד אויפן רבין, האָט מסתמא אַ האַפט. אַוודאי, דער טיטל, וואָס מען פּרוּווט אים געבן: פּרצס עקערמאַן, איז אַ גוטער כּאָפּ, אָבער אַ צו געוואַגטער — י. ל. פּרץ איז געווען צו ווייט פון יענעם גרויסן פּאַגאַן, ער זאָל קענען און וועלן פאַרשלינגען זיינעם אַ חסיד, ער זאָל זיין בלויז אויער און פען צו פאַרשרייבן יעדן זאָג און יעדן ניק פון רבין, און עס זאָל שוין דעם חסיד גאַרנישט בלייבן פאַר זיך און פון זיך גופא. אדרבה, אין מחלוקת איבער אַזאַ פּולקומענער אַבסאָרביציע, וואָלט י. ל. פּרץ, גיכער געהאַלטן מיט די אָפּענע טענות פון בערנע וועגן געטעס באַקאַנטער בריוואַפּט מיט דעם בלוט־יונגן מיידל, און נאָך מער מיט די באַהאַלטענע און טיפּערע טענות פון ערנסט ליסאַווער אין זיין דראַמע „עקערמאַן“. געהער עס דאָך צו פּרצס האַבּיטוס, אַז ער גופא האָט די וואָס האָבן זיך אַרום אים געשאַרט, צוגעטריבן צו זיין וואָס מער זיי אַליין, און אַרויסקריגן פון זיך דעם אייגענעם, פאַרבאַרגענעם טאַלאַנט, און נישט איין שריי־בער און קינסטלער האָט אים פאַרדאַנקט דעם אַנרעג צו געפינען זיך אַליין. עס איז מסתמא נישט אַנדערש צוגעגאַנגען ביי קאַציונע — ער האָט, אונטער דער השפּעה פונעם מיסטער, זיך אַליין אָפּגעפונען און עס איז בלויז אַ סימן פון אַ העכערער פּאָדערונג פון זיך אַליין, אויב ער האָט זיך נישט נוהג געווען, ווי אַ סך פון די אַרומיקע, און האָט געדולד געהאַט מיט זיך אַליין, און וואָלט אפשר צוגעוואַרט

א שמיטה, כדי זיך פאר צייטיק צו באטראכטן, אבער מיט פּרצס פטירה האָט ער זיך צוגעאיילט. האָט זיך אַנידערגעשטעלט פאַרן היכל, פאַרפלאַכטן אַ הספד, אָפּגע־זאָגט קדיש, אויסגעבויט פּרצס לעצטע ווערטער: שטילער, שטילער, דאַנקען וויל ער, צו א ליד, און זיך געשטעלט פאַר זיין אייגענעם עמוד, נישט פאַרגעסנדיק קיין מאָל, וואָס ער פאַרדאַנקט דעם רבין זיינעם. אויב מען האָט אים דערפאַר אָנגערופן פּרצס אַלמנה, פּונקט ווי מען האָט אים שפּעטער אָנגערופן אַנסקיס אַלמנה, איז עס נישט מער ווי אַ וויץ, פון יענע, וואָס בושעווען אין דער קיבע־צאַרניע. עס איז געווען אַ ביליקער וויץ לגבי פּרצן — קאַציונע האָט זיך צוגלייך מיט אַנדערע, געפילט אַ יתום באַכן רבינס פטירה, אָבער ער איז געווען אַן אמתער תלמיד, וואָס ירשנט נישט דעם רבינס געפינסן, נאָר זיינע זוכענישן — ווייניק שטענדיקע זוכערס געווען ווי קאַציונע; ער האָט כלל נישט געוואוסט, אַז עס איז פאַראַן אַ מידה פון אַ קופּא על השמרים, וואָס קוים האָט זיך אים געדאַכט, אַז דער וויין זיינער האָט זיך אויסגעלייטערט, האָט ער שוין מורא געקריגן, אַז ער זאל אים נישט איינשלעפּערן, און זיך געוואָרפן פון עקספּערימענט צו עקספּע־רימענט, פאַרלאָזט דרכים, אַפילו ווען ער האָט אויף זיי מצליח געווען, געטריי דעם אייביקן אומרו, וואָס איז געווען די גרויסע מידה פון זיין רבין. עס איז אַ בייזוויליקער וויץ לגבי אַנסקין — שווער צו זאָגן, אַז ער איז אַנסקיס תלמיד, דען שוין אין דעם ערשטן אויפטו זיינעם פאַרן מחבר פון „דיבוק“, אין דער קאַמפלעטאַציע פון דער נישט־פאַרענדיקטער דראַמע „טאָג און נאַכט“, האָט ער באַוווּן, אַז ער איז פּירויסגעלאָפּן דעם מחבר — אונטער זיין האַנט איז עס גע־וואָרן אַ דראַמע ממש.

ה

אָודאי לאַזט זיך נישט פאַרלייקענען, אַז ער איז געווען אַ פּרציאָנער, אָבער ווייט נישט קיין עפיגאַן, ווי עס האָבן געמיינט אַ יש אומרים. פאַרקערט, ער האָט קלאָר און באַוואוסט אָנגעהויבן מיט אַ שפּאַן ווייטער, וווּ פּרץ האָט אויפּגעהערט, און זיך געלאָזט אויפן מסוכנעם וועג פונעם פּאַנטאַסמאַגאַריש־ווייזאַנערן, און מסתמא האָט פון זיין ערשטער בעלעטריסטישער פובליקאַציע, אַ טייל פון זיין פּאַעמע „דער גייסט דער מלך“ געווייט אַן אַראַמאַט פון נייקייט, אויב די קינערער גרופּע האָט אים, אַן איינציקן „פּרעמדן“, אָפּגעדרוקט אין איר געזעמל („אייגנס“, 1918). דאָס לאַזט זיך אויך זאָגן וועגן זיין אַנדערער פּאַעמע „דער טורעם פון בבל“, וואָס איז אַריין אין ווייטער־בוך. עס איז אַ זוכעניש, אַן אַרומטאַפּן נאָך נייערע אויסדריק־מיטל, ווי די ברויזנדיקע געמיטער אין אַזאַ אויפּגעטרייסלטער צייט האָבן געפּאָדערט, און אַפילו אויב די ראַנגלענישן זענען שטעקן געבליבן אין פאַרלאַנג, אין דער פּאָדערונג פון זיך אַליין, און זענען בלויז דאָ אין דאָרט.

און דאָס גענוג פראַגמענטאַריש, דערפילט געוואָרן, איז די עצם-באָדערפעניש צו ווכן, און נישט צוריקצושערקן און זיך אַריינצוואַגן אין אַ נעפּליקער געדיכטעניש, אַן עדות, ווי ווייט ער איז נישט מסוגל געווען צו אַ בלוזי עפיגאַנישן המשך, וואָס האָט נישט איינעם צוגעשאַנצט אַ לייכט לעבן, פונקט ווי ער איז נישט מסוגל געווען זיך צוצושאַרן צו פּרעקורסאַרישע גרופּן, וואָס האָבן דעמאָלט געשטרעמט אין דער ליטעראַטור און זי איינגענומען, און אַפילו זייענדיק גאַר נאַענט צו זיי איז ער, בעצם, געווען אויסער זיי — ער האָט געמוזט אַליין אויסטרעטן זיין שטעג, און נישט איין מאָל שוין אויסטרעטנדיק אים, האָט זיך אַרויסגעשטעלט, אַז ער איז נישט דער רעכטער, און אַז ער האָט אים סוף-סוף דערגרייכט, האָט ער זיך נישט מתכוון געווען צו ווערן אַ דרך המלך.

נאָך דער פּאַעמע „דער גייסט דער מלך“ וואָס איז פאַרגרינעט אין אַ האַלב-טונקל, איז געקומען די פּאַעמע „פּראַמעטעוס“, וואָס איז אַ סך קלאַרער, און לאַזט לייכטער אַרויסשיילן דעם אידענישן קערן, און איז שוין מרמז אויף דעם באַהאַל-טענעם יכולת, וואָס האָט ערשט שפּעטער אויסקריסטאַליזירט די באַגעגעניש צווישן פּראַמעטעוס און ישו, אין וועלכער עס ווערט אַפּגעהיטן זייער מיטישע באַזונד-דערקייט און זייער קאָסמישע נאַענטקייט, און וואָלט ביי אַ פעסטערן דראַמאַטישן פאַרקנופּ און קעגנשטעל, געקאָנט פירן, ווהיין עס האָט, אַ שטייגער, געפירט די באַגעגעניש צווישן די היסטאָרישע באַזונדערקייטן פון עק וועלט ביז עק וועלט, אין מתתיהו שוהמס „אלהי ברזל לא תעשה לך“. על כל פנים לאַזט זיך נישט מיט דער האַנט אַוועקמאַכן קאַציונעס מי אויסצובויען אַן אידענישע דראַמע, וואָס וויל זיך נישט אויסמאַסטיען אין דעם תּחום פון שטעטל און גאַרט אַרויס אין אַ ברייטערער ספּערע, און אַפילו מיר זאָלן זאָגן, אַז ער וויל נישט, ווייל ער קאָן נישט, און אַפילו צוגעבן, אַז פּרצט געסל אַדער פּאַליש זענען גראַמער און ברייטער פון זיין תּלמידס ווייטע פּעריפּעריעס, זעען מיר ווידער אַ מאָל, אַז דער תּלמיד האָט אַליין געזוכט, אַליין געשטרויכלט, ביז ער האָט סוף-סוף אַליין געפונען. דען נאָך דער אידענישער, אַדער כּמו-אידענישער דראַמאַטישער פּאַעמע, איז געקומען די פּאַעטישע פּראָזע — „אַראַבעסקן“ (1922), אַ ציקל פּיין און איידל אויסגעבויטע, צו מאָל פּיליגראַנענע, האַלבדערציילערישע, האַלב-לעגענדאַרע פּר-קים, צווישן זיי שעדעווערס ווי, אַ שטייגער, „קראַנקע פּערל“, וואָס פאַרמאָגן אַ ריטימישע אויסגעהאַלטנקייט, ווי מיר באַגעגענען זי ביי דער נסתּר. אין פּלוג האָט זיך געקאָנט דאַכטן, אַז אַזאַ הצלחה וואָלט דעם מחבר באַדאַרפט פאַרבעטן זיך ווייטער צו האַלטן אין דעם זשאַנער, געשען איז אָבער כּמעט דער היפּוך — ער האָט זיך פאַרמאַסטן אויף אַ ברייטן ראַמאַן „שטאַרקע און שוואַכע“ (1929—1930), וואָס וויל אַרומנעמען אַ תקופּה אין ייִדישן לעבן, בעיקר אין פּוילן, אַנגעהויבן פון דער דורכגעפּאַלענער ערשטער רעוואָלוציע אין צאַרישן רוסלאַנד, דורך די

יארן פון דער ערשטער וועלט־מלחמה און געענדיקט מיט די ערשטע צוויי יאר
 פון דער באנייטער פאליטישער אומאָפּהענגיקייט פון פּוילן. דער נאָמען פון ראַמאַן
 מיינט נישט סאַציאַלע קעגנזאַצן — אונטערדריקער און אונטערדריקטע וכדומה,
 כאָטש דער סאַציאַלער פּאַן ביים באַשרייבן פון אַ שטאַט, ווי וואַרשע, איז, פאַר־
 שטייט זיך, פאַרביק געצייכנט, ער מיינט גיכער פּסיכאָלאָגישע, מענטאַלע קעגנ־
 זאַצן פון מענטשלעכע כאַראַקטערן. די קריטיק האָט געמוזט צוגעבן, אַז דער מחבר
 האָט געשעפּט פון אַן אינטימער באַהאַונטקייט אין דעם כּרַך גדול, דערונטער אין
 „מקום“, דער ייִדישער אַלטשטאַט, אַ מין געמיש פון קדושה און אויסגעלאַסנקייט —
 אַבער פּראַזע, פאַרטראַכט אויף אַ ברייטער קאַנווע, איז נישט געווען זיין שטאַרק־
 סטע קאַרט. ווער עס וויל אַבער דערקענען דאָס וואַרשעווער ייִדישע לעבן אין יע־
 נער צייט אין אַפּשפיגל פון ליטעראַטור, וועט סיי קולטור־היסטאָריש, סיי פּאָליטיש־
 אידעיש, נישט טאַרן איבערהיפּערן דעם ראַמאַן, וואָס געהער צו די ערנצטע פּרוּוון
 יענע תקופּה קינסטלעריש צו באַוועלטיקן, און ער וועט אויך קאַנען ציען אַ
 פּאַראַלעל צווישן דעם סך־הכל פון דעם שלל אַבסערוואַציעס, וואָס זענען אין
 דעם ראַמאַן פּאַרוועבט, און צווישן דעם אַנאַליז פון אַנדערע שרייבער, וואָס האָבן
 אויך באַהאַנדלט דאָס לעבן פון דער וואַרשעווער ייִדישער אינטעליגענציע, אירע
 עסקנים, ליטעראַטן, קינסטלער, און איר באַהעמע. צווישן כמה וכמה חילוקים
 איז בולט דער אויטאָביאָגראַפישער חילוק — דער מחבר האָט אונטער זיך נישט
 געהאַט דאָס איבערלעבעניש פון און אין שטעטל, נישט אויסער וואַרשע און אויך
 נישט אין איר. ער אַליין איז שוין אַ פּראַדוקט פון דער גרויסשטאַט און זעט
 און ווייזט בלויז זי, וואָס באַהערשט דעם קאַנגלאַמעראַט, וועלכער האָט זיך אין
 איר אַנגעזאַמלט. ביי אַ פּרטימדיקן דורכקוק פון דער האַנדלונג און פּערסאָנאַזש
 קומען אויף כלערליי קשיות — צי איז אַ פאַרשוין אַ גוטס־באַזיצער מיט רעוואַך־
 לוציאַנערע אידעען אַ טיפישער העלד פאַר אַזאַ ראַמאַן, כאָטש בני־טובים, ווי
 רעוואַלוציאַנערן אין פּאָליטיק און קונסט, זענען געווען אויף דער ליניע פון
 פּרצס האַפּענונג און אַנשטרענג; אַדער צי איז אַזאַ פאַרשוין, וואָס עס געשען
 אים סאַמע נסים, און ווערט אַזוי אַרום אַ שותף און עדות אין כלערליי מסוכנע
 געשעענישן, אַ טיפישער העלד פאַר אַזאַ ראַמאַן, אַפילו ווען עס לאָזן זיך ברענגען
 משלים דערצו אין לעבן און אין דער ליטעראַטור. אַבער אויך נאָך די און
 ענלעכע באַוואַרענישן בלייבט דער ראַמאַן אַ יש, און עס איז נישט קיין צופאַל,
 וואָס מאַרק טורקאָוו האָט אים אַריינגעשטעלט אין דער ביכער־סעריע: דאָס
 פּוילישע ייִדנטום, און אים איבערגעדרוקט אין צוויי בענד (1954).

1

אַבער אַ פאַר יאָר איידער קאַצינע האָט אַרויסגעלאָזט דעם גרויסן ראַמאַן

זיינעם, איז אויפגעלויכטן זיין מזלדיקער שטערן, — די דראַמע זיינע. ווי מיר ווייסן, איז זיין דראַמאַטישער אָנהייב — און מיר מיינען דעם טעאַטראַל-דראַמאַטישן, געווען זיין מי צו פאַרגאַנצן ש. אַנסקיס „טאַג און נאַכט“. אַ בקי איז דראַמאַטאָלאָגיע, בפרט אין דער רוסישער, האָט ער זיך דערצו גענומען און אויסגעפירט — האָט קאָמפּלעטירט די פאַראַנענע אַקטן און צוגעשטעלט אַ פעלנדיקן אַקט. די ווילנער טרופּע האָט עס געשטעלט און אַראָפּגעבראַכט אויף זיך אַ ביטולדיקע קריטיק, אָבער די דראַמע האָט געהאַט גרויס הצלחה אין פּוילישן לבוש און אויף דער פּוילישער בינע, און איז אויך איבערגעזעצט געוואָרן דייטשיש. נאָך מער הצלחה האָט געהאַט זיין אַריגינעלע דראַמע „דער דוכוס“ (1925), אַ היסטאָרישע שטייגערישע דראַמע, געבויט אויף דער לעגענדע וועגן גראַף פּאַ-טאַצקי, דעם ווילנער גר-צדק, וואָס איז פאַר זיין ליבשאַפט צו ייִדישקייט גע-גאַנגען אויף קידוש-השם און איז פאַרברענט געוואָרן. דער ענין האָט פּון לאַנג אָן, דאָ און דאָרט אָנגערעגט צו אַ סיפור מעשה (י. י. קראַשעווסקי, א. מ. דיק), אַ באַלאַדע (ש. ל. גאַרדאָן), אָבער זיך ממש געבעטן דראַמאַטיש באַהאַנדלט צו ווערן. מעגלעך, אַז קאַציונע, אַ ווילנער קינד, האָט געהאַט אַ באַזונדערן סענטימענט צו דעם סושעט, אָבער באַטראַכטנדיק, ווי ער האָט אים באַהאַנדלט און אויסגעפירט, פּרעגט זיך, צי האָט די השפּעה פּון די צוויי אים באַזונדערס נאָענטע שרייבער, פּרץ און אַנסקי, געהאַט אַ האַנט דערביי; פּשוטער געזאָגט: צי איז זיין אויסגאַנג פּונקט געווען דאָס פּראַבלעמאַטישע אָדער דאָס פּאַלקלאָרישע, און מען קאָן דערויף ענטפּערן: ביידע, אויף אַ היסטאָרישן פּאַן. דאָס איז וויכטיק צו פאַרצייכענען, כדי אונטערצושטרייכן דעם היסטאָרישן עלעמענט, וועלכן ער האָט פּון פּרצן כלל נישט געקאַנט איבערנעמען, און האָט אים פּון אַנסקין נישט געוואַלט גלאַט איבער-נעמען, — פּרץ האָט אים כלל נישט פאַרמאַגט, די דראַמעס זיינע גייען נישט אַרויס פּונעם דור און דער סביבה זיינער, אַנסקי ווייטער פאַרמאַגט אים אַפילו יאָ, האָט אים אָבער נישט אויסבאַלאַנסירט לגבי דעם לעגענדאַרן און פּאַלקלאָרישן עלע-מענט. ווי מיר זען, לאַזט זיך אין דעם וואַזשנעם פּונקט מאַרקירן די השפּעה גרענעץ צווישן קאַציונען און זיינע צוויי אידעאַלע פּירגייער.

פּון דעסטוועגן קומט אונדז פּיר, אַז פאַראַן אַ פּאַדעם, וואָס פאַרכינדט „טאַג און נאַכט“ און „דער דוכוס“, און נישט גענעטיש, נאָר דיאַלעקטיש — אין דעם „טאַג און נאַכט“ האָבן מיר אַ געשטאַלט, וואָס ראַנגלט זיך צווישן גוי און ייִד, ווי צוויי ביאַלאָגישע עלעמענטן אין דעם זעלבן מענטשן, דעם רב, וואָס זיין טאַטע איז געווען אַ קאַזאַק און זיין מאַמע אַ פּון אים פאַרגוואַלטיקטע ייִדישע טאַכטער, און דער ווידעראַנאַנד פּון דעם בעל-כרחו-גוי און דעם לרצונר-ייִד איז דער תּוך פּון דער דראַמע; אין דעם „דער דוכוס“ ווייטער האָבן מיר אַ געשטאַלט פּון אַ ביאַלאָגישן בעל-כרחו-גוי און אַן אידעישן לרצונר-ייִד, און דער ווידעראַנאַנד

צייטיקט אויס דעם גר־צדק, וואָס האָט דעם שטאַלץ זיינעם, וואָס אָפּשטאַם, יחוס און פּרי־צייט־שקייט האָבן אים פאַרירשנט, אַריבערטראָגן אין זיין שטעל ווי אַ ייד, להיפּוך דער ייִדישער סביבה, וואָס באַשטייט פּון צעשראַקענע חניפהדיקע, מה יפּית־טאַנצנדיקע ברואים, וואָס גלייכן זיך אויס בלויז אין אַ שבת און דערהייבן זיך מיטן כּוח פּון איר קדושה. אַזוי אַז די יידן מבטן ומלידה דערמאָנען צו פּיל די מעשה מיטן אויסטערלישן באַשעפעניש, וואָס איז די גאַנצע וואָך אַ הונט און בלויז שבת קערט ער זיך אום זיין אַ בן־מלך, ווי מיר האָבן עס ביי היינע און שפעטער ביי מענדעלע, מ. ד. בראַנדשטעטער און אַנדערע; און דער גר־צדק דערמאָנט צו פּיל דעם דרש וועגן קשים גרים לישראל, ווייל זיי זענען מבייש ישראל מיט זייער שטאַלצער און גבורהדיקער איבערגעבנקייט צו ייִדישקייט. און אויב דער דאָזיקער קאַנטראַסט צווישן דעם דוכוס און די יידן איז לטובת אים און נישט לטובת זיי, קומט נאָך צו דער קאַנטראַסט צווישן דער ייִדישער אַרענד־דאַרישער שטוב און איר מוסר און דער ייִדישער טאַכטער, וואָס וויל ברעכן אַלע צוימען און רופּט צו זנות און הפּקות. און קוים איז דאָס ווייניק, איז נאָך צו־געקומען דער אַלטער פּריץ, וואָס איז געוואָרן — נישט מחמת דעם מחברס כּוונה, נאָר מחמת מאַרעווסקיס שפּיל — אַ צענטראַלע פּיגור און דאָס אַלץ האָט גאָך מער אַראַפּגענידערט די שאַל פּון דער ייִדישער שטוב און אויפּגעהויבן די שאַל פּון ביידע פּריצים. דאָס אַלץ האָט געמוזט קרענקען דעם לייענער און צוהערער, און דאָס איז אויך ניכר אין דער קריטיק, וועלכע איז ממילא גאָר שטאַרק מחולק געווען אין אָפּשאַץ פּון דער דראַמע. פּון איין זייט האָט אַ קריטיקער געפרוּווט פאַרגלייכן צווישן „דער דוכוס“ און „קידוש השם“ פּון אַש און „יוד זיס“ פּון פּויכטוואַנגער, פּון דער אַנדערער זייט איז אַ קריטיקער, וואָס האָט געהאַט אַ נטיה צום פּאַמפּלעטישן, אַרויס מיט עפּיטעטן: שונד, פּלוי־ערזאק, גראַפּאַמאַניע. און דערווייל, און אויך שפעטער, האָט די דראַמע געמאַכט איר טריוּמפּאַלע נסיעה איבער גאָר דער ייִדישער וועלט, מיטן אַנטייל פּון די בעסטע רעזיסיאָן און שפּילער — מאַרעווסקי, מאַריס שוואַרץ, בולאָוו, קלאַראַ סעגאַלאַוויטש, און דעם בעסטן פּובליקום. דאָס אַלץ, פאַרשטייט זיך, באַפּרייט נאָך נישט פּונעם חוב זיך אַריינצוקלערן אין צוויי גאָר איידעלע קשיות, וואָס זענען נוגע אויך אַנדערע דערשיינונגען.

וואָס שייך דעם יונגען פּריץ פּרעגט זיך כּמעט דאָס זעלבע, וואָס מען האָט אַ ביסל שפעטער געפּרעגט לגבי זשאַבאַטינסקיס ראַמאַן איבער שמשון הגיבור, — פאַר וואָס האָט דער דערציילער דעם שטאַלצן און גלייכן שמשון, נישט בלויז אַנידערגעשטעלט צווישן די בני ישראל, ווי אַ ריז צווישן קאַרליקעס, נאָר האָט אים געמאַכט פאַר אַ כּפתורי; פּונקט ווי מען האָט שפעטער געפּרעגט וועגן פּרוידס אַ באַקאַנטן ווערק — פאַר וואָס האָט ער אין דער דאָזיקער פּסיכאָלאָגיש

גוט קאנסטרוירטער און היסטאריש גאך הינקנדיקער שטודיע, משה רבנו געלאזט אפשטאמען פון די מצרים, גלייך די בני-ישראל זענען נישט מסוגל געווען, אז דער דערלייזער זייערער זאל פון זיי ארויסקומען. און צוריקקערנדיק זיך צום פויליש-יידישן קאמפלעקס, לאזט זיך די קשיא רעכט אנווענדן לגבי מאיר ווינערס נאוועלע „כלב אשכנזי“, ווו די גוים, פריצים און פויערים, קומען ארויס ווי מלאכים און די יידן ווי שדים. וואס שייך ווייטער דעם טיפוס פונעם ארענדארט טאכטער, איז ער נישט פרעמד דער פוילישער ליטעראטור — אָנגעהויבן פון דעם רבס אויס-געלאסענער טאכטער ביי סלאוואצקי און געענדיקט מיט דעם שענקערס צעיאכ-מערטער טאכטער ביי וויספיאנסקי; דאָ און דאָרט אַ היפערסענסואליזם, ווי מיר האָבן אים אויך ביי אונדז, ווי אַ שטייגער, ביי אַפּאַטאַשו, וואָס באַשרייבט אַרגיעס נוסח פּראַנק און קאַצקער הויף, שוין אַפּגעשמועסט פון באַשעוויס אין זיינע ראַמאַנען און נאוועלן.

על כל פנים איז „דער דוכוס“ געווען קאציזנעס גרויסע הצלחה. קיין אנדער ווערק זינס האָט נישט זוכה געווען צו אַזאַ ברייטן און ווייטן אַפּקלאַנג — אַ קליינער עפּיזאָד, וואָס עס דערציילט ראָזע פּאַלאַטניק, ברענגט עס בולט אַפּיר: אַ יונג מיידל, וואָס האָט נאָך קיין מאל קיין גרויסע שטאַט נישט געזען, איז זי געקומען אויף אַ טאָג קיין וואַרשע, געקויפט אַ „היינט“ און געזען, אַז זי קען אויסקלייבן גיין פאַר נאַכט אָדער צו „מירעלע אפרת“ מיט אידאָ קאַמינסקאָ, אָדער צו אַן אָוונט לכּבּוד קאַציזנע, האָט אויסגעקליבן דעם מחבר פון „דוכוס“.

ז

דער פּאַקט, אַז מאַרעווסקי, וואָס איז געווען האַרציק באַפּריינדט מיט קאַציזנען, איז געווען דאָס שיינדל ביים אויפּפירן „דער דוכוס“, האָט אַריינגעבראַכט אַ וואַגיקן קאַמפּאַנענט אין זיין דראַמאַטישער שאַפּונג — ער איז נישט דער ערשטער און איינציקער, וואָס אויפבויענדיק די צענטראַלע געשטאַלט פון אַ דראַמע, זעט ער זי אין דער קרעאַציע פון אַ באַשטימטן גרויסן שפּילער. מיר ווייסן עס נישט בלויז פון אַנדערע ליטעראַטורן — האָט דאָך איבסען צוליב אַ גרויסער שפּילערין איבערגעאַנדערשט דעם סיום פון אַ דראַמע; מיר ווייסן עס אויך פון אונדזער ליטעראַטור — גאַרדין האָט שרייבנדיק אַ דראַמע נישט בלויז געזען פאַר זיך, נאָר שוין געהערט די ליפּצין וכדומה, און צוליב דעם מצליח געווען; שלום עליכם האָט כמעט קאַפּערירט מיט דעם גרויסן אַדלער ווי דעם העלד פון „דוד בן דוד“ און האָט נישט מצליח געווען. און צוריק צו קאַציזנע — מאַרעווסקי איז בפּירוש געווען זיין גוטער שטערן, נישט בלויז אין דער היסטאָרישער דראַמע, נאָר אויך אין דער אַקטועלער קאַמעדיע ווי עס איז געווען „קריזיס“ (1933), וואָס די קריטיק האָט זי געלאָזט וואַקלען צווישן פּרין און טשעכאַוו, פּונקט ווי עס

איז געווען אלכסנדר גראנאך אין דער דראַמע „וועלט־געוויסן“, וואָס איר צענטער איז שלום שוואַרצבאָרד, און האָט מחמת דער צענזור, נישט געקאָנט אויפגעפירט ווערן אין וואַרשע, איז אָבער, מיט גרויסן דערפאלג, אויפגעפירט געוואָרן אין לאַדזש (1935). די דראַמע באַזירט אויף אַ נאָוועלע פון אַנרי באַרביס, איז אָבער אויסגעברייטערט געוואָרן אויפן דרך פון אַ סינטעטישן רעפּאַרטאַזש, וווּ עס זענען איינגעבויט געוואָרן, מיט דער עצה און מיטהילף פון נחמן מייזל, סיטור אַציעס אין לעבן און אַרום לעבן פון שוואַרצבאָרד, וואָס זענען טיפיש פאַר דעם דור פון איבערקערענישן און פאַגראַמען.

אין רייסטער פון קאַציונעס דראַמאַטישע פרווון געהערט אויך „אסתר“, וואָס ער האָט געדרוקט אין המשכים אין זיין אייגענעם אַרגאַן „מיינ רעדנדיקער פילם“, און טראַגט אונדז טעמאַטיש אַריבער אין דער תקופה פון דער אַרבעטער־באַוועגונג אין צאָרישן רוסלאַנד, און ווייזט אונדז אירע ביידע פּאַליסן, רעוואָלוציאָנערן העראַיזם און פּראַוואַקאַציע, און צווישן ביידע שנירלט זיך דער בלוטיקער־רויטער פּאַדעם פון ייִדישער טראַגיק. אָבער דער דגש פון זיין דראַמאַטישן אויפטו איז פּאַרט אין „דער דוכוס“, „הורדוס“ און „דעם ייִדנס אַפּערע“. בדרך כלל ווערט די לעצטע דראַמע באַטראַכט ווי דער שפיץ פון זיין דראַמאַטישן באַשאַפּ, כאַטש מיר וואַלטן זיך דערלויבט אַ וואַטום סעפּאַראַטום, אויב דער שפיץ געהערט נישט גיכער „הורדוס“ (1926), און דאָס שוין צוליב דעם, וואָס „הורדוס“ סינטעטיזירט אין זיך עטלעכע עלעמענטן, וואָס זיין מחבר האָט פּרזער געפרוּווט באַזונדערס אַנטוויקלען, און ער סינטעטיזירט זיי אין אַ קלאַרער, קלאַסישער פאַרעם.

און פונקט ווי מיר האָבן געזוכט און, ווי עס דאַכט זיך אונדז, אויך געפונען אַ דיאַלעקטישן פּאַדעם צווישן „טאַג און נאַכט“ און „דער דוכוס“, זוכן מיר אים און, ווי עס דאַכט זיך אונדז, געפינען מיר אים אויך צווישן זיי ביידע און דעם היסטאָריש ווייטן „דעם ייִדנס אַפּערע“ און דעם היסטאָריש נאָך ווייטערן „הורדוס“ — אין דער ערשטער דראַמע, וואָס פירט אונדז אַריין קיין פּאַרטוגאַל, אין דער וועלט פון אנוסים, האָבן מיר בעיקר צו טאָן מיט דריי פאַרשויגען פון דער זעלבער משפּחה — דאָן מענדעס, וואָס זיין אַפּאַרטוניזם הייסט אים זיך בצנעה שפּילן מיט אַ פּאַפּירן געשטעל פונעם בית־המקדש און בפרהסיה שפּילן די ראַל פון אַ כּפּול־שמונהדיקן קריסט, כדי אויך איינצוקאָסירן דעם גאַנצן ריווח דער־פאַר; זיין ברודער, דער דאַקטער מאַטיאַס, וואָס איז מוחל דאָס טאַפּל־שפּיל און דער רעאַליזם זיינער הייסט אים זיך באַנוגענען מיט אַ צווייטראַנגיקן מעמד אין לעבן, און דער צד השווה, אַז זיי ביידע בייגן זייער אינעווייניקסטע גאוּה, בשעת דער דריטער, דער יונגער דאָן אַנטאַניאַ כאַזע, וואָס איז שוין אַריין לפּני־ולפּנים פון פּאַרטוגאַלס קולטור און שפּראַך, און איז איר בריילאַנטער דראַמאַטיקער, און איז ווייט און אַפּגעפרעמדט פון ייִדישקייט, איז דער שטאַלצער צווישן זיי, און

ער גייט עס מרצונו ליידן מיט די גערודפטע, ביזן קידוש השם. אמת, ער האָט זיך קאָנסטרוירט אַ באַזונדערן באַגריף פון ייִדישקייט, האַלטנדיק, אַז גרונטיק מיינט ייִדישקייט די סאָלידאַריטעט פון די גערודפטע, אַ מין פּריע פּרעפּאַראַציע פון אַ שפּעטערן, קאָסמאָפּאָליטיש צוגעשפּיצטן, באַנעם פון אַ ייִדנטומס־מיסיע, אָבער דאָס מהות פון דעם יונגן קינסטלער, וואָס די גויים דערהרגענען אים, כדי שפּעטער זיך צו דעלעקטירן מיט זיינע קאָמעדיעס, איז אַ סך טיפּער און וואַרצל־דיקער פון זיין אידעאָלאָגיע. „הורדוס“ ווייטער איז ווי אַ בפּירושער ווענד צוריק צום גרונט־פּראַבלעם פון „טאָג און נאַכט“ — דעם אדומי, וואָס איז אַפּילו, צוגלייך מיט אַלע ייִדן, אַן אייניקל פון יצחק אבינו — און דאָס מיינט אַ שותפות אין דער עקידה — אָבער נישט קיין אייניקל פון יעקב אבינו, און פּאַרגעסט נישט, אַז דעם שבת זיינעם האָט די שווערד פון די מכבים בעל־כּרחו געיידישט — און דאָס מיינט, אַז זיי זענען גרונטיק אויך אנוסים — און איז מוכן דעם בעל־כּרחו אויסצובייטן אויף אַ לרצונו, און זוכט צו אימפּאַנירן מיט אַ פּראַכטיקן אויסבוי פונעם בית המקדש, אָבער ער קאָן זיך אויפּצווינגען צו זיין אַ מלך איבער ייִדן, אָבער נישט קיין מלך פון ייִדן, לאַר־כל־שכן אַ ייִדישער מלך, און ער צאַפּלט אייביק צווישן דעם טאָג און דער נאַכט פון זיין אייגענער נשמה. אָבער אויב מיר האָבן געפרוּווט אַרויסברענגען איין צד השווה צווישן די דראַמעס, מוזן מיר אויך פּרוּוו־אַרויס־ברענגען אַן אַנדערן צד השווה, בפרט צווישן „דער דוכוס“ און „דעם יִדנס אַפּערע“, דאָס איז דער קידוש־השם, דאָס וואָס בערל קאַצעלסאָן האָט אַנגערופן: די פּרייד פון דער עקידה, און מעגלעך, אַז קאַציונע האָט, אויב נישט מלכתחילה טאָ בדיעבד, געהאַט פאַר זיך דעם געדאַנק פון אַ טרילאָגיע, ווען ער האָט — ווי עס גיט איבער יצחק טורקאָווי־גרודבערג — צוגעזאָגט אַ דראַמע וועגן עקידת יצחק.

אויך אין דער פּאָעזיע האָט קאַציונע דורכגעמאַכט עטלעכע גלגולים, ביז ער האָט אין איר דערגרייכט אַ זיכערע און פעסטע מדרגה. בשעת די השפּעה פון דער רוסישער פּאָעזיע האָט אין אים געקענט פעסטיקן דאָס קלאַר קלאַסישע — ער איז פון די בעסטע ייִדיש־איבערזעצער פון פּושקין, און דאָס קלאַר רעוואָליר־ציאָנערע — ער האָט איבערגעזעצט די „צוועלף“ פון בלאַק (1920), האָט אים די השפּעה פון דער פּוילישער פּאָעזיע פּאַרוויגט אין אַ ראַמאַנטישן, וואָס פּאַרלירט נישט דעם נעפּלדיקן כאַראַקטער, אַפּילו ווען עס קומט איר צו אַ רעוואָלוציאָנערער פּערמענט. דאָס מערקט זיך בולט אין „דער גייסט דער מלך“, וואָס מען נעמט דאָרט אַן די השפּעה פון סלאָוואַצקיס Król Duch, אָבער מען טאָר זיך נישט צו פּיל סומך זיין אויף דער אידענטישקייט פון טיטל, און מיר וואַלטן גיכער נוטה געווען אַנצונעמען אַ השפּעה פון טאַדעוּש מיטשינסקי וכדומה. אַז מען קוקט זיך אָבער איין אין גאַנג פון קאַציונעס פּאָעזיע, געפינט מען אין איר וואָס מען געפינט אין

כלל-גאנג פון זיין שאפונג — עס בייטן זיך די שולן פון עק בינ עק (ראמאנטיק און קלאסיק, סימבאליזם און רעאליזם, גראטעסק און נאטוראליזם וכדומה), אבער די ליניע, וואס ציט זיך דורך גאנצער און גרויסער לענג, פירט פונעם קאמפליי-צירטן צום פשוטן, צום פאלקסליד, צו דער פאלקס-באלאדע, ווי א סוסטראט פון שאפערישן חידוש. ער האט געהאט דערינען אן אייגענע טעאריע. אבער נישט איין מאל איז זי געווען ווי א הלכה ואין מורין כן, ווי עס טרעפט זיך נישט זעלטן ביי דיכטער בעלי-טעאריעס, על כל פנים זענען לידער ווי „ידישע חתונה“, „קבר ישראל“, „דאס ליד פון שבעלע הדסהס“ און בכלל דאס געזעמל „באלאדן און גראטעסקן“ (1936), נישט קיין פראדוקט פון א קורצער טעאריע, נאר דער סך-הכל פון א לאנגער הארעוואניע, וואס איז גליקלעך, אויב זי קאן ווערן „א שפליטער גאלד אין שטויביקן פרוכת“.

ח

אן איבערקוק פון קאציזונעס לעבן און ווערק טאר נישט איבערשפרייזן איבער זיין אויפטו ווי א רעדאקטאר און א קולטור-פאליטיקער, ווי א פובליציסט און אידעאלאג. האט ער דאך צוזאמען מיט י. י. זינגער, פרץ מארקיש, מלך ראזויטש און נחמן מייזיל באגרינדט די „ליטערארישע בלעטער“; האט ער דאך מיט יעקב וואסערמאן ארויסגעגעבן „די גלאקן“ און מיט דוד איינהארן „די תיבה“ און מיט מיכאל ווייכערט די „רינגען“; איז ער דאך געווען פון די ראשי המדברים אין „פריינד“, די יידישע קאמוניסטישע טאגצייטונג אין פוילן, כדי צום סוף צו מאגא-לאגזירן אין „מיין רעדנדיקער פילם“ (1936—1939). נישט: א רעדנדיקער פילם, און נישט: דער רעדנדיקער פילם — וואס וואלט זיך געפאסט פאר זיינע פאטא-רעפארטאזשן, ווו ער האט מיטן קאדאק (אזוי האט ער אויך געחתמעט) אויפ-געכאפט א קאליריקן טיפאזש אין גאסן, געסלעך, הייף, ווארשטאטן, בתי-מדרשים — נאר בפירוש: מיין רעדנדיקער פילם, אויפן שניט פון ש״י אימבערס „ווינטמילן“, א. צ. גרינבערגס „סדן“, און מלך ראזויטש „מיין לעקסיקאן“. אגב, פאראן נאך א צד השווה צווישן אים און ראזויטש — ביידע, צוגלייך מיט אנדערע פון א פריערן דור, ר' בנימין און ש״י עגנון, אויסגעהאלטענע וועגעטאריאנער. דאס דערלייכטערט נישט צו פארשטיין דעם ראמאן צווישן אים און קאמוניזם, דערצו נאך אין זיין סטאליניסטישער געשטאלט. בפרט ווען מיר נעמען אין באטראכט, אז און גרונטיק ראמאנטיש געשטימטער מענטש, וואס זיין רונדלעך און ראזיק פנים האט דערמאנט דאס פנים פון א קינד, און איז תחילת געווען א בפירושער אינדיוידואליסט, וואס שווערט אויף שטירנערס *Der Einzige und sein Eigentum*, האט דאך געמוזט זיין א גאר מסופקדיקער קאנדידאט פאר א פארטיי-חבר, לא כל שכן פאר א בלינדן פארטיי-חבר, וואס גייט נאך אלע גזירות פון דעם אכוריות

דיקן דיקטאטאר און פאסט זיך מנייהוביה צו צו אלע זיג-זאגקאפריסן פון דער זיך בייטנדיקער גענעראל-ליניע. ער האט טאקע דערצו נישט קאנדידירט, נישט געוואלט, און אפשר אויך נישט געקאנט קריגן א פארטיי-ביכל, פונקט ווי ער האט נישט געוואלט, און מסתמא אויך נישט געקאנט, דערגיין צום סאציאליסטישן רעאליוזם, וואס איז געווען נישט מער ווי א פסעוודאנים פאר א כביכול-ליטעראטור, וועלכע לעבט און וועבט לויט די דירעקטיוון פון דעם פארטיי-קאמיטאר, נוסח זשדאנאוו וכדומה. אבער אויך דאס שטיק וועג, וואס קאציונע איז מיטגעגאנגען, איז גענוג ארויסצורופן א שטויגען, און דאס נישט בלויז דערפאר, וואס ער האט אין זיין פארגלויבטקייט נישט געוואלט זען דעם צד השווה צווישן דעם קאנצענ-טראציע-לאגער, ווו דאס שווארצע פוילן פארפייניקט אירע טויזנטער פיינט אין צווישן דעם זעלבן, נאר איבערמאסיק גרעסערן, קאנצענטראציע-לאגער, ווו דאס רויטע רוסלאנד פארפייניקט מיליאנען פיינט און פריינד, נאר אויך (און אפשר: בעיקר) דערפאר, וואס ער האט אין דער דאזיקער פארגלויבטקייט זייער נישט פארשטאנען, אז אין איר איז גאר קיין פלאץ נישטא פאר זיין יידישקייט, אז אין איר קאן זיין יידישקייט נישט לעבן, און מוז ווידער א מאל „אויפהייבן מיט פארבולטיקטע ליפן דעם הייליקן שם, שטארבן פאר די אויגן פון דער וועלט, פאר דעם כבוד פון מיין יידישקייט, פאר דער גרויסקייט פון גאט“.

ט

דאס לעצטע קאפיטל פון קאציונעס לעבן איז געווען אונטערן אויסגעבענקטן סאוויעטישן רעזשים — ער איז אנטלאפן מיט זיין משפחה, דער פרוי זיינער חנה און מיט דער יונגעטשקער טאכטער שולמית, פון באמבארדירטן ווארשע, האט זיך פארוואלגערט קיין קאוועל און מיר האבן א פאר עדות וועגן באגעגענישן מיט אים — דוד ניימארק האט אים געטראפן א מידן, צעבראכענעם, מיאשדיקן; הענריק דאנקאוויטש דערמאנט באגעגענישן מיט אים, אין זיינע זכרונות און צייכנט אים ווי אן אינטעלעקטואל און אומגעוויינטלעך הארציקן מענטשן, וואס האט דעם אידעאל זיינעם געזען אין מולטאטולי, וועלכער האט אוועקגעווארפן אמת און הכנסות און האט בלויז מיט זיין פען געקעמפט פארן רעכט פון די אונטערדריקטע; ענלעך צייכנט ער אים אין זיין ראמאן *Siódmy Wilk* (1964), ווו ער רופט אים אלטער מיטקין (אויפן נאמען פון זיין טאכטער) און לאזט אים דערציילן זיינס א טיף איבערלעבעניש: אנטלויפנדיק, האט ער אויפן וועג, ערגעץ לעבן קארעו, אין דער סאמע פחדמדיקער מהומה פון די פארצווייפלטע פליטים, פלוצעם אויף א שטעגל דערזען אן אלטן יידן, מיט א לאנגער בארד, אין א שווארצער קאפאטע, וואס האט מיט רויקע טריט געשפאנט אויפן שטעג, וואס פירט אין ערגעץ נישט, טראגנדיק בלויז דאס, וואס ער האט אפגעראטעוועט פון דער פארברענטער שטאט —

תלית און תפילין. צו נעמען אויפן קאפ — זאגט מיטקין — א מענטש אנטלויפט פון דער היים, וואס האט עס אויפגעהערט צו זיין, און ווהיזן ער וועט זיך אפשר קיין מאָל נישט אומקערן, און ער גייט פאַר זיך און טיילט זיך אויס פון דעם גאַנצן המון דערמיט, וואָס ער איז רויק, און האָט מיט זיך בלויז מיטגענומען תלית און תפילין, דעם איינציקן קאַמפּאַס אין דער וועגלויזיקייט. אָט דער טיף גלויביקער ייד — זאָגט ער ווייטער — איז פּלוצעם מיר, דעם אומגלויביקן, געוואָרן נאַענט, דערזענדיק אין אים דעם כוח, וואָס איז מסוגל צו באַוועלטיקן דעם פּחד פּאַרן גרויל פון דער איבער אונדז אויסגעשפּרייטער אַפּאַקאַליפּסע. אָבער מיר הערן אויך פון מיטקינען אַ רעדע, וווּ ער פרעגט, וואָס איז דער כוח און די גרויסקייט פון סטאַלין, דאָס ער פּערזאָניפּיצירט דאָס איידלסטע און דערהויבנסטע, און ער ענטפּערט קליפּ און קלאַר: סטאַלין איז די העכסטע עטישע אינסטאַנציע אין סאָוועטן־פּאַרבאַנד. און ווידער אַ מאָל מוז מען שטוינען, ווי ער האָט דאָס נישט דערשפּירט די סתירה צווישן די ביידע קאַמפּאַסן, און נישט פּאַרשטאַנען, אַז עס מוז צווישן זיי קומען צו אַ טראַגישן צוזאַמענשטויס. און מען האָט נאָך פּריער געשטוינט — אזוי, אַ שטייגער, דערציילט א. שטיינמאַן איבער זיינע באַגעגענישן מיט קאַציונע: איך בין געקומען צו אים מיט אַן אָפּן האַרץ און אַרויס מיט האַלב־פּאַרמאַכטע אויגן: נישט דער זעלבער מענטש, און אפשר בין איך אויך נישט איך; ווי נאַענטע האָבן מיר זיך באַגעגענט און ווי ווייטע זענען מיר זיך צעגאַנגען. דוכט זיך, אַז שטיינמאַן האָט טאַקע געטראָפּן אין פינטל — די גרויסע קשיא איז, צי איך בין איך, און קאַציונע, וואָס האָט נישט געקענט זיין נישט איך, האָט זיך אָפּגעגעבן אַן אילוזיע, אַז יש מקום לשני איך, און ביידע איכן האָבן אפשר אויף דרויסן געמאַכט אַן אַנשטעל פון האַרמאָניע, האָבן זיך אָבער אינעווייניק שווער געאַמפּערט. און דאָס אפשר צום שאַרפּסטן אין זיין לעצטן לעבנס־קאַפיטל — אין לעמבעריק איז ער געווען רעדאַקטאָר פון דעם יידישן ראַדיאָ־אַפּטייל און קונסט־לייטער פון יידישן טעאַטער; האָט — ווי גרודבערג דערציילט — עוסק געווען אין אַ נייער ווערסיע פון „דעם ייִדנס אָפּערע“, וואָס ער האָט געהאַפּט צו שטעלן אין מאַסקווע, מיטן אַנטייל פון שלמה מיכאַעלס, כאַטש די דראַמע האָט זיך דעם גרויסן שפּילער אויסגעוויזן צו נאַציאָנאַליסטיש, אָבער אין תּוך האָט אים, קאַציונען, געעקבערט די סתירה צווישן די צוויי איכן. מיר האָבן אַ גאַר אינטערע סאַנטן דאַקומענט דעריבער — הרב אהרן פעטשעניק האָט זיך מיט אים געטראָפּן אין לעמבעריק, וווּ ער איז געווען דער ראש־המדברים פון די ייִדיש־שרייבערס, דער איינציקער נישט־קאָמוניסט וואָס מען האָט פּאַרבעטן קיין מאַסקווע ווי אַ פּירשטייער פון דער ליטעראַטור אין די איינגענומענע געביטן. סוף זומער 1940 איז אַראַפּגעקומען קיין לעמבעריק וועלעדניצקי און האָט געהאַלטן אַ לעקציע וועגן דער ייִדישער אַרבעטערשאַפט און איר באַציי צו פרצן, און האָט אים געכשרט,

פארשטייט זיך, מיט כמה וכמה רעזערוואציעס. דער הכשר איז, א פנים, געגאנגען אייף דער ליניע פון דעם ווידער געכשרטן נאציאנאליזם, וואס איז אין אוקראינע (און לעמבעריק האט געהערט צו איר), דערגאנגען ביז צום קולט פון כמעלניצקין. קאציונע האט זיך מוטיק אקענגעשטעלט דעם קאזיאנעם איינשטעל — האט דער מאנט דעם זלזול פון בונדיסטן צו פרצן, ווען איינער פון זיי האט אים יום כיפור דערלאנגט א סידור, פונקט ווי ער האט דערמאנט, אז מיט פינף יאר צוריק האט ער, לזכר דעם צוואנציקסטן יארצייט פון פרצן גערעדט דא, אין לעמבעריק, פאר פינף טויזנט ארבעטער, און דער אויספיר איז געווען, אז כמעלניצקין קומט נישט קיין הכשר, און פרץ דארף נישט קיין הכשר, און ער איז נישט בלויז פראגמענט טאריש, נאר טאטאל כשר, פרץ כמרשהוא. אויב קאציונע האט געמיינט, אז ער וועט לאנג קאנען באהויפטן אזא מוטיקן שטעל — איז עס געווען איינע פון זיינע גרעסטע אילוועס.

דערווייל איז אבער געקומען דאס טראגישסטע קאפיטל אין זיין לעבן — ווען די דייטשן האבן זיך דערנענטערט קיין לעמבעריק (סוף יוני 1941), האט ער און די משפחה זיינע געפרוויט אנטלויפן, אבער אין טארנאפאל זענען זיי אריינגעפאלן אין די הענט פון דעם געכשרטן כמעלניצקיס טריפהגע איי-ניקלעך, און זיי האבן זיי פארשלעפט אויפן דארטיקן בית עולם — ווו עס רוען דער מנחת חינוך און ר' נחמן קראכמאל, ר' מענדל לעפין און ר' יוסף פערל — זיי געצווונגען אויסגראבן גריבער פאר זיך און זיי מיט שטעקנס און ציגל גרויליק צעשוונדן און צום טויט פארפייניקט. קאציונעס פרוי, אשת חבר כחבר, מרת חנה, איז שפעטער פארשלעפט געווארן קיין בעלזשעץ און דארט דערמארדעט געווארן. איבער דער טאכטער זייערער, שולמית, האבן זיך דערבארעמט איטאליענישע זעלבער, זי פארזארגט מיט ארישע פאפירן און זי האט זיך אפגעראטעוועט אין קראקע, און האט שפעטער חתונה געהאט מיטן ערשטן איטאליענישן אמבאסאדאר אין פאלקס-דעמאקראטישן פוילן, דעם פריער קאמר-ניסטישן און איצט סאציאליסטישן סענאטאר, פראפעסאר עזשעניע רעאלע, און ווינט אין רוים, און היט ערלעך און געטריי אפ דעם זכר פון איר פאטער, און איז באמת מקיים כיבוד-אב, ווי עס טוען עס עטלעכע געטרייע טעכטער פון יידישע שרייבערס — ווי סאפיא ערליך לגבי איר פאטער שמעון דובנאו, חוה דווארקין לגבי איר פאטער יהואש, פערל וויסנבערג לגבי איר פאטער איטשע מאיר ווייסנבערג, זי, שולמית, וואס איז אויפגעכאוועט געווארן אין אן אטמאספער פון ליב-שאפט צום יידישן ווארט, און געדענקט די ווארעמע קינדערהיים אירע, ווי א בית ועד לסופרים, באמיט זיך ארויסצוגעבן די כתבים פון איר פאטער און האט שוין

אוספיעט צו פארעפנטלעכן צוויי בענד, וואָס האָבן געבראַכט צו אַן אויפלעב פון אינטערעס פאַר אים און זיין ווערק, און לויט די וואַרעמע אַפרופן און אַפּשאַצן לאַזט זיך ממש רעדן מכוּח אַ קאַציונע־רענעסאַנס.

מיר ווייסן נישט, וואָס וואָלט געווען דער וועג פון קאַציונע, ווען יענער עוואַר קוואַציע־צוג וואָלט אים און זיין משפּחה אויפגענומען, אָבער מיר מעגן, על פי כמה וכמה סימנים אָננעמען, אַז אויב עס וואָלט אים אויסגעמיטן סיי היטלערס, סיי סטאַלינס שווערד, וואָלט ער זיך געפונען, וווּ זיינע ווערק גייען אַרויס, אין אַרץ־ישׂראל. אמת, אין זיין ראַמאַן „שטאַרקע און שוואַכע“, באַשרייבנדיק קיבוצים, וואָס גייען קיין אַרץ־ישׂראל, לאַזט ער דעם הויפטפאַרשוין זיינעם, בערל פּאַדלאַסקי, בלייבן אין שטעטל, צווישן גערטנער און פעלדער, און לערנען אירע יידן אַקערן און זייען און אָנהויבן אַלץ פון דאָס ניי; און די לעצטע ווערטער זיינע זענען אויך די לעצטע ווערטער פונעם גאַנצן ראַמאַן: „זעט, יידן, ווי מע אַקערט! אַ — האַפּ“.

אָבער כמעט אין יענער צייט, נאָך די אַב־געשעענישן, תרפ״ט, זענען אב. קאַהאַן און אַלטער קאַציונע געקומען אין אונדזער לאַנד אַריין און דער ערשטער האָט מיטן וואָרט און דער צווייטער מיטן בילד דערציילט וועגן יידישן לאַנד די לייענערס פון „פאַרווערטס“. דעמאַלט (1929) האָט ער אָנגעשריבן זיין ליד וועגן כּוּתל מערבי: „מאַמע וואַנט“.

און דער דרך פון אַ מאַמע איז, אַז זי טויליעט צו אַלע אירע, סיי נאַענטע, סיי ווייטע, קינדער.

[תמוז תשכ״ט]

צווישן וואָר און חלוּם

שמואל לעווין

א

ווען מיר נעמען, לשם ערשטע אינפארמאציע, רייזענס לעקסיקאָן, קאָנען מיר זיך נישט אָפּווערן פון אַ בתמיהא — כאָטש דער באַנד, וואָס אַנטהאַלט דאָס אות למ"ד, איז אַרויס שוין צען יאָר נאָך דעם ווי שמואל לעווין האָט גענומען שרייבן און דרוקן ברשות הרבים, און האָט אָפּילו שוין אַרויסגעגעבן ביכער, דערמאָנט אים נישט דער בעל־הלעקסיקאָן, און אַזוי ווי עס איז שווער אָנצונעמען, אַז ער האָט וועגן אים נישט געוואָסט, פּרעגט זיך, פאַר וואָס האָט ער וועגן אים נישט צו וויסן געגעבן, אַנדערש געזאָגט: ווי אַרום האָט ער, וואָס איז געווען אויפּמערקיק ביו גאַר און האָט געהאַט אַן אָפּן אויג פאַר אָנהויבערס, וואָס האָבן זיך אַקערשט אויסגעפיקט פון די שאַלן, געמאַכט אַזאַ היפּער.

מיר וועלן מודה זיין, אַז מיר האָבן נישט קיין אַנדערן תּירוץ ווי דעם, אַז בשעת דער סעלעקציע, וואָס דער בעל־הלעקסיקאָן האָט געמאַכט, האָט אַרייַנגעשפּילט לעווינס מול, וואָס האָט אים נישט פאַרשאַנצט די בעסטע מערכה אין דער ליטעראַטור־קריטיק, נישט אַז מען האָט וועגן אים פּריוער און שפּעטער נישט געשריבן — יעפּים ישורין האָט אָנגעזאַמלט אַ לייטיש בינטל רעצענזיעס אין דער פּרעסע אין כלערליי קאַנטן פון דער יידישער ליטעראַטור־טעריטאָריע, אָבער לרוב זענען דאָס געזאָגטע און נישט דערזאָגטע אָפּשאַצן. אָבער די עיקר־טריבקיט פון דעם מערכה ווייזט זיך אַרויס אין אַן אַנדערן שטריך — איז עס דען נישט אַ גאַר פּראַבלעמאַטיש מול פון אַ שרייבער, אַז עס איז אים נישט געגעבן געוואָרן אַרויסצוגעבן אַלע זיינע ביכער ביים לעבן, און אויך פון די וואָס ער האָט יאָ אַרויסגעגעבן, זענען נישט אַרויס אין זיין אייגענער שפּראַך, נאָר אין אַ פּרעמדן לבוש, אַזוי אַז זיי האָבן נישט דערגרייכט דעם לייענער, פאַר וועלכן זיי זענען בעיקר געשריבן געוואָרן, און וואָס קאָן פאַר אַ מחבר ווייטיקלעכער זיין, ווי דער פּאַרבייט פון זיין שפּראַך און דער אָנווער פון זיין לייענער. וואָס שייך דעם פּאַרבייט — אַ שפּראַך איז מער ווי לבוש, און דאָס ביו באַנאַליטעט באַקאַנטע וואָרט־שפּיל traditore-tradituro, איבערזעצן מיינט

פאראראטן, האָט אין זיך אַ שטאַרקן קערן פון אמת, בפרט אַז אַ יעדער שאַפער און אַ יעדע שאַפונג, ווילן קודם־כל לאָזן הערן זייער קול און זיין ווידערקול אין דער היים. דערפאַר איז עס אויך געווען אַ פראָבלעמאַטישע נחמה, אויב אַ שרייבער פון פאַרמאַט, ווי פראַנץ ווערפעל, האָט זיך אויף לעווינס דער ציילערישן טאַלאַנט פאַרשטאַנען, ווי מיר לערנען אַפּ פון זיין הקדמה צו לעווינס ראַמאַן, און פון זיין בריוו צו אים (וויין, 5 אָקטאָבער 1935), וווּ ער שרייבט, אַז ער אינטערעסירט זיך פאַר אונדזער שרייבער אַזוי ווייט, אַז ער בעט ביי זיין פאַרלעגער די הגהות פון זיין ראַמאַן, צו וועלכן ער האָט דעם אַריינפיר געשריבן. ער איז — שרייבט ער — באמת אַנטציקט פון דעם דיכטערישן, בילדערישן כוח און טיף גערירט פונעם ריינעם פולגוטניקן לעבן, וואָס באַוועגט דאָס בוך, און וואָס האָט אים באַשטעטיקט די וואָר פונעם רושם, וואָס ער האָט געוונען ביי זייער פנים־אל־פנים־באַגעגעניש. ער מיינט דאָס בוך *Und er kehrt heim*, און ער איז מעיד, אַז ער האָט אויך געלייענט לעווינס פאַעטישע וויזיע — ער מיינט מסתמא דאָס בוך *Gesichte*, וואָס הייסט אין ייִדישע אַריגינאַל: חזיונות — וווּ עס האָט אים פאַרכאַפט דער תנכישער שווינג פון דער שפראַך. נאָך שרייבט ער, אַז אַזוי ווי ער פאַרט בקרוב קיין אַמעריקע (ווּ עס האָט געזאַלט אויפגעפירט ווערן זיין ייִדן־וויזיע), וועט ער זיך דאָרט סטאַרען אונדזער מחבר צו העלפן.

דאָכט זיך גוט און וויל — אַזאַ בריוו איז פאַר אַ מחבר, וואָס האָט אַנגע־שטאַפט זיינע פאַליצעס מיט כתב־יד, אַ היילונג אויפן האַרצן, אָבער אויב ביי כביכול הייסט עס: אשרי שמקלטין אותו בביתו כן, משמע וויל דעם וואָס מען לויבט אים אין דער היים אַזוי, ביי אַ בשר ודם, בפרט אַ שרייבער, לאַ כל שכן.

ב

צו די וואַרעמע ווערטער, וואָס עס האָט געשריבן אַ ייד, וואָס זיין שפראַך איז געווען דייטשיש, קאָן מען צושטעלן נאָך וואַרעמערע ווערטער, וואָס עס האָט געזאָגט און געשריבן אַ נישט־ייד, וואָס זיין שפראַך איז געווען דייטשיש, האָט אָבער אויך גערעדט, געלייענט און אַפילו געשריבן ייִדיש — רודאָלף ראַקער, אין זיין לעקציע וועגן אונדזער מחבר (1928), וואָס איז אויך אַריין אין ערשטן באַנד פון דער טרילאָגיע, וועלכע מיר האָבן איצט פאַר אונדז. ער, דער באַקאַנט־טער אַנאַרכיסטישער דענקער און פירער, האָט זיך, כידוע, צוזאַמענגעטראָפן מיט דער ייִדישער מאַסע, בעיקר ווען ער איז געזעסן אין לאַנדאָן און ניריאַרק, און דורך זיי זיך דערנענטערט צו דער מענטאַליטעט פון מזרח־איראָפּעיִשן ייִדן, און זיך באַקאַנט געמאַכט מיט זייער קולטור, האָט זיך, אין בערלין, באַפריינדט מיט שמואל לעוויין, און זיך אַריינגעלייענט אין זיינע ווערק — צום ערשט די

דערמאנטע „חיונות“, וואס פרווון דיכטעריש געשטאלטיקן דאס אימהדיקע איבערלעבעניש פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, און ער, ראקער, האט זיך בשעת דער לעקטור דערמאנט די צייכנונגען פון קאלאט, די בילדער פון גאיא, און האט פארשטאנען, אז דער דיכטער, וואס זיין שוידערלעך איבערלעבעניש דערגייט צו דער אפאקאליפטישער וויזיע פון וועלט־אומקום, גלויבט אין אן איין־און־איינציקער מעגלעכקייט די קאטאסטראפע גובר צו זיין, און דאס איז דער כוח פון א רענעסאנס פונעם רעליגיעזן געפיל און געדאנק. דעם כוח האט דער דיכטער באוויזן אין פינאל פון בוך, און מיט דעם כוח וויל ער באפרייען און אויסלייזן די וועלט. כדי צו באנעמען ראקערס כוונה, ווילן מיר באמערקן, אז אין דער פאעמע, וואס גיט איבער דאס אימה־איבערלעבעניש פון דער ערשטער מלחמה, האט לעווין אַנטיציפירט דאס איבערלעבעניש פון דער צווייטער מלחמה, און נאך דעם וואס ער באשרייבט דעם חורבן פון דער גאנצער מענטשן־וועלט, צו וועלכן די מאָדערנע מלחמה האט דערפירט, פארענדיקט ער, ווי דער מיטאָס וועגן מבול פארענדיקט זיך — געבליבן איז בלויז דער וויזיאָנאַר, אוריאל בן ישעיהו און אן איינציק מענטשן־פארל:

און אז עס איז אויפגעגאנגען די זון
און די ערד איז געווען באהויכט מיט טוי,
האט אוריאל, דער זון פון ישעיה,
געזען צוויי מענטשן: א מאן מיט א פרוי.
ביידע, ווי סקעלעטן כמעט,
געזענע אין זיין דמיון, צי אין חלום,
ביידע אין א פלוג געשפאנט,
האבן האנט אין האנט
ווי פערד
געאקערט די ערד
„לעבן —

קאן ניט פארניכטעט ווערן“
זיינען געווען אוריאלס לעצטע ווערטער דאן,
ווען ער האט ווידער געזען אקערן די ערד ווייב און מאן.

לויט ראקערן מיינט לעוויןס גלויבן אין א רענעסאנס פון רעליגיעזן געדאנק און געפיל, טאקע רענעסאנס ממש, משמע א ווידערגעבוירן פון א ירושה, דער ירושה פון זיין פאלק, וואס דארף און קאן ווערן א נחלה פאר אלע פעלקער. עס איז א ירושה פון די עשרת הדיברות, פון דער נבואה, וואס דער מענטש איז פון זיי אָפגעקומען און מוז צו זיי צוריקקומען. וואס ראקער האט געזען

אינטענסיוו אין לעווינס פאָעטישן פרווה, זעט ער עקסטענסיוו אין זיין פראָזאישן פארמעסט — ער האָט פאַר זיך געהאַט איין טייל פון דער טרילאָגיע, און כאַטש ער ווייסט מסתמא, אַז דער לייענער ווערט דאָ פאַראינטערעסירט מיט דער ברייטער קאַנווע פון סיפור מעשה, דער פאָליכראַמיע פון צענטראַלע און זייטיקע געשטאַלטן, וואָס זענען מכוון אויסצושעפן דעם סאַציאַלן, מענטאַלן און פסיכאָ-לאָגישן טיפּאָזש פון שטעטל, ווייזט ער אים אָן אויף דעם פּאָדעם וואָס שלענגלט זיך, אַ מאָל געזען אַ מאָל אומגעזען, אין די שורות און צווישן זיי, עס איז דער פּאָדעם פון גלויבן אין אַ שאַפּערישער אוטאָפּיע, וואָס לאָזט זיך נישט פאַרלענדן און לאַקערט אויף זיין שעה פון אונטער דעם ווערקלעכקייט געוואָרענעם מיטאַס פון דעם מאָדערנעם צעשטערערישן תהרובהו.

אָוודאי לאָזט זיך דער און יענער פונקט אין ראַקערס באַנעם פון די עשרת הדיברות און דער נבואה־ירושא אַפּפּרעגן, און מיר וועלן זיך באַנוגענען מיט אַ קריטישן באַמערק לגבי דעם עיקר־פונקט, ווי ער קומט זיך מיט לעוויזן צוזאַמען — די עשרת הדיברות בלייבן ביי זיי, בעצם, אָן אַ קאַפּ, דען דער פירוש זייערע וועגן דעם אנוכי — איז אַ פרעפּאַראַציע, וואָס מאַכט גאַט פאַר אַ פּסעוודאַנים פון אַן אויסאידעאַליזירטן מענטשן, און עס איז אַ קשיא, אויב ביי אַזאַ פרעפּאַראַציע בלייבן נאָך די עשרת הדיברות — עשרת הדיברות, און די נבואה — נבואה, און אויב דער רענעסאַנס איז נישט אַ צו פיל אַמפּוטירטער רענעסאַנס.

ג

מיר האָבן דאָס אַפּירגעשיקט, כדי אונטערצושטרייכן, וואָס מיר האָבן אָנהויבט געזאָגט, אַז לעוויזן האָט אין דער היים ווייט נישט געפונען אַזאַ פאַרשטענדעניש, ווי מיר זעען עס אַפּיר פון די צוויי געבראַכטע דאָקומענטן, און עס לאָזט זיך לייכט באַוויזן, אַז אויב מיר האָבן עפעס ענלעכס אין דער היימישער ליטעראַטור־קריטיק, איז עס אָן עכאַ וואָס איז געקומען פון דער ווייט, און צו מאָל אַ ממשדיק איבערהוזן פון ווערפּלס אָדער ראַקערס צוגאַנג און אַפּשאַץ.

אַבער כדי נישט איבערצושטרייבן, דאַרף מען דערמאָנען, אַז פאַראַן אויך אין אַנדערע ליטעראַטורן שרייבער מיט אַן ענלעכן גורל — דאָס קול וואָס גייט אַרויס פון זייערע ווערק דערוועקט גיכער אַ ווידערקול אין אַ ווייטערער, אַפילו פרעמדלעכער, פּעריפּעריע, איידער אין נענטערן, היימישערן צענטער, און ערשט נאָך דעם ווי דאָס בת־קול קומט צוריק פון דער ווייטנס, פאַרשטאַרקט זיך אַ מייזן אָדער מינדער פּאַסיק בת־קול פון דער נאַענט. די משלים דערצו אין דער ייִדישער ליטעראַטור זענען אַפילו ווייניקער, אַבער עס קאָן קיין ספּק נישט זיין, אַז צו זיי געהער בפּירוש שמואל לעוויזן.

געבוירן אין אַ קליין יידיש שטעטל אין קאנגרעס-פוילן, קאנסקיוואליע, אין די לובלינער קאנטן (1890) האָט ער יאָרן־לאַנג, טאָג־טעגלעך פאַרוזכט דעם טעם פון דער טיפיש יידישער אַרעמקייט און נויט, וואָס איז נאָך פרומער פון די פרומע חו"ל, און איז מקיים: אין קמח אָבער יש תורה. פון זיין דריטן ביז זיין זעכצענטן יאָר האָט ער געלערנט אין חדרים, אין בית מדרש („אַליינען“), געפרוּווט העלפן דער אַרעמער שטוב און עפעס פאַרלייכטערן דאָס דחקות, זיך אָנכאַפּנדיק אין כלערליי פרנסות — געגאַנגען זיין אַ טערמינאַטאָר ביי בעלי־מלאכות, געפאַרן אין די באַנען צו פאַרקויפן עפל די וואַיאַזשאָרן וכדומה, און פון דעם אַלעמען נישט געצויגן קיין חיונה, אָבער זיך צוגעצויגן אַ לונגן־פעלער, וואָס האָט אים שפעטער, יאָרן־לאַנג, געפלאָגט. נישט זעענדיק פאַר זיך קיין תכלית אין דער היים, לאָזט ער זיך, אַ צוויי און צוואַנציק יאָריקער יונגערמאַן, אַוועק אין דער פרעמד, וואַנדרעוועט אַרום אין כלערליי קאַנטן, קומט קיין בעסאַראַביע, פון וואַנעט עס גייט אַן עמיגראַנטישע כוואַליע קיין אַרגענטינע, און ער דערשלאָגט זיך אַהין, פּרוּווט זיך דאָרט באַזעצן ווי אַ קאַלאָניסט, אָבער דאָס מזל איז אים אויך דאָ נישט פּריינדלעכער און ער קומט צוריק קיין פּוילן, עס גייט נישט אַוועק קיין וואַך צייט, ברעכט אויס די ערשטע וועלט־מלחמה, דאָס ערשטע דערשיטערנדיקע, שוידערלעכע איבערלעבעניש זיינס, וואָס האָט זיין חותם אויפגעדריקט אויף זיין גאַנצן לעבן, דען כאָטש ער האָט שפעטער דורכ־געלעבט אַ גרעסערן חורבן, וואָס האָט אָפּגעמעקט דעם יידישן קיום אין אייראָפּע, איז אַט דאָס ערשטע איבערלעבעניש דער סובסטראַט פון זיין שרייבן, און די עיקר־טעמע זיינע, וועלכע ער באַהאַנדלט אויף אַלע אויסדרוק־מיטלען — אין ליד, אין דראַמע, אין ראַמאַן.

זיינע ערשטע טריט אין דער ליטעראַטור האָט ער געמאַכט אין דער אַרטיקער פרעסע, אין „לובלינער טאָגבלאַט“ וואָס איר רעדאַקטאָר איז דעמאַלט געווען ש״י סטופניצקי, אַ מענטש מיט אַ קאַליריקער ביאַגראַפיע, — פּריער אַריינגעטאָן אין דער יידישער פרעסע פון דער פּוילישער סאַציאַליסטישער פּאַרטיי, שפעטער אויסגעקאַכט אין פּועלי־ציון, נוסח מינסק, האָט געהאַט אונטער זיך עטלעכע יאָר מיטאַרבעט אין וואַרשעווער „היינט“, אָבער, מחמת חילוקי דעות, אַוועק פון דאָרט, געקומען קיין לובלין און דאָ רעדאַקטירט דאָס דערמאַנטע בלאַט. מיר דערמאַנען דאָס, ווייל אַ רעדאַקטאָר מיט אַזאַ נסיון און סטאַז איז מסוגל געווען פון איין זייט די רעגיאַנאַלע צייטונג אָפּצוהיטן פאַר דער סכנה פון אַ צו פּראַווינציאַלן טעם און נוסח, און פון דער אַנדערער זייט פאַרהעלפן די אַרומיקע כוחות, וואָס דער צוויטלענדיקער טאַלאַנט זייערער האָט זיך געריסן צו ליטעראַטור און פרעסע. אַז ער האָט געהאַט לעווינען אויפן אויג באַווייזט וואָס ער האָט דעם ליינער אויפּמערקיק געמאַכט אויף דעם דאָזיקן שרייבער, וואָס

האָט ערשט אנגעהויבן שטעלן זיינע ערשטע טריט אין ברייטערן רשות־הרבים, פונקט ווי עס האָט דעמאלט געטאָן אין דער פּוילישער פרעסע, מאַקס בינענשטאַק.

ד

אין עטלעכע יאָר אַרום זעען מיר אונדזער מחבר, וואָס האָט שוין אַרויס־געגעבן אַ פּאַר ביכלעך, אין בערלין, וווּ ער באַזעצט זיך, און וואַרפט זיך אויף כמה צווייגן פון ליטעראַטור — פּאַעזיע, פּראָזע, דראַמע, עסיי־סטיק, קריטיק, פּובליציסטיק, און כאַטש די זאַכן זיינע דרוקן זיך אין אַ סך בלעטער און זשורנאַלן, בלייבן די עיקר־כתבים זיינע אין די שיפּלעדלעך, און אַ טייל פון זיי איז זוכה צו אַן אויסגאַב אין אַריגינאַלן יידישן לבוש. און ער איז אויסגעבונדן מיט שרייבער, די שטוב זיינע ווערט אַ מין בית ועד לטופּרים — ווי עס דערציילט אונדז צבי האַרוויץ, האָט ער זיך דאָרט געטראָפּן מיט דוד בערגלסאָן און זלמן שניאור, מיט ישכר ריבאַק און מרדכי בראַנשטיין (אַרדאָן), מיט א. נ. שטענצל און שמואל סאַלאַמאַן, און אַנדערע שרייבער און קינסטלער, וואָס פּלעגן זיך אַ דאָ צוזאַמענטרעפּן. דאָ האָט זיך אויך פּאַרוועבט די טיפע און לאַנגיאַריקע פּריינדשאַפּט מיט רודאָלף ראַקער, און פּונקט ווי די פּריינד־שאַפּט האָט זיך געשטאַרקט מכוח דער אַפּריאָרער אידענישער נאַענטקייט, האָט אַזוי זיך די אידענישע נאַענטקייט דורך דער פּריינדשאַפּט פּאַסטעריאָר געשטאַרקט און אויסגעקלאָרט. איך גופּא האָב שמואל לעווינען בלויז צוויי מאַל געזען און דאָס אין בערלין און ביי ראַקערס צוויי לעקציעס — איינע איז פּירגעקומען אין דער סינדיקאַלישער גרופּע אין נוי־קעלן, די אַנדערע אין ראַזנבערגס רעסטאָראַציע. אין דער קליינער פּרעזידענטן־שטראַסע. אין ביידע האָט ראַקער, כּדרכו, געשטור רעמט קעגן דער מלוכישער אינסטיטוציע און אויף איר אַפּגעמשלט די מעשה־עגל, — און פּאַרשטייט, אַז וואָס עס איז געשען מיטן משל דאָרף געשען מיט נמשל, מען דאָרף אים צעמאַלן אויף אַש, עס זאַל קיין שריד און פליט נישט בלייבן. היינט אַז איך דערמאַן מיך אין די לעקציעס, דאַכט זיך מיר, אַז עפעס האָט זיך אין יענעם באַנוץ פון משל און נמשל געהונקען — דער משל איז מחוייב, צו געדענקען, אַז נאָכן צעמאַלן פון עגל אויף אַש און פּאַרך, קערט זיך דער מענטש, וואָס האָט געמאַכט דעם עגל, צוריק צו גאָט וואָס האָט געמאַכט דעם מענטשן, און דאָס האָט ראַקער פּאַרגעסן, אַדער געמוזט פּאַרגעסן. חזרט ער דאָך איבער, און דווקא אין זיין לעקציע וועגן לעווין, פּויערבאַכס וואָרט, אַז דער מענטש מאַכט זיך זיין גאָט לויט זיין אייגן בילד, און דאָס וואַלט אים מחייב געווען צו אַ חילוק צווישן משה און אהרון, אַז ביידע זענען, בעצם, גאַטמאַכער, דער איינער האָט געמאַכט דעם גאָט פון אנכי, דער אַנדערער דעם גאָט פון גאָלד, אָבער ביידע געטער זענען מענטשלעכע קאַנסטרוקציעס. אָבער דעמאַלט, נאָך

דער לעקציע, האָט זיך מיר אויסגעוויזן, אַז עפעס אַנדערש האָט אין דעם באַנוץ פון משל און גמשל געהונקען — בעיקר אין דער טאָפּעלער סימפּליפּיקאַציע. אין משל — דער גלויבן, אַז מיט איין לייטישן ברען און איין לייטישן צעמאַל פאַרשווינדט דער עגל־הזהב; אין גמשל — דער גלויבן, אַז מיט איין דרייַסטן שריט גייט מען איבער פון מלכות־הרשעה און מלכות שדי. ביים אַוונטמאַל האָב איך עס באַמערקט שמואל לעווין, און צום נמשל דערמאָנט אַ שמועס מיט יצחק נחמן שטיינבערג, וועלכער האָט געהאַט חרטה וואָס ער איז אויף אַ שטיקל צייט אָפּגעקומען פונעם גלויבן אין דער מעגלעכקייט און נויטווענדיקייט פון אַזאַ דרייַסטן שריט, און זיך געלאָזט אויף אַ קורצלעביקער מיטאַרבעט מיט לענינען, און אַן עסיי פון חיים אַרלאָזאַראָוו וועגן קראָפּאַטקי, וואָס ער האָט מיט אַ פאַר יאָר צוריק אָפּגעדרוקט אין „מעברות“, און וווּ ער האָט געטענהט, אַז דער סאַציאַליזם פון פרייהייט וועט נישט קומען פאַר דעם סאַציאַליזם פון דער מאַכט. ווייטער צום משל, האָב איך דערמאָנט די סקעפטיק פון אונדזערע חכמים און מקובלים, וואָס זענען רייכער געווען אין היסטאָרישע און אַקטואַלע נסיונות, ווי עס איז געווען דער חומש, און האָבן דעם עגל־הזהב דערניכטעט אין כלערליי גלגולים פון דער סיטרא אחרא, און כדי ער זאָל זיך נישט צעבריקעווען, האָבן זיי אים נייטראָליזירט, לאַזנדיק אים, אין דער פאַרעם פון אַן אַרויסשטאַרצנדיקער קאַלכ־האַר, אַ פיצל אַרט אין די תפילין, עס איז אַן ענין וואָס איך האָב, מיט אַ צוויי דריי יאָר שפעטער אַ ביסל פרטימדיקער באַהאַנדלט (אין אַ וויכוח מיט טעאָדאָר רייק אין „פּסיכאָאַנאַליטישע בעוועגונג“). לעווין האָט מיך אויסגעהערט און דער ענטפער זיינער, וואָס האָט זיך אויסגעוויזן שלאַ ממין הטענה, האָט געטראָפּן אין פּינטל: נו, יא, אונדזערע חכמים האָבן כביכול געלאָזט לייגן ווייסע תפילין, אָבער אונדז, בשר ודם, האָבן זיי געהייסן לייגן שוואַרצע תפילין, אָבער, חס ושלום, נישט רויטע תפילין.

ה

ווי עס ווייזט, איז שמואל לעווין נישט געווען, נישט געקאָנט זיין, אין גאַנצן שוה־בשווה מיט רודאַלף ראַקער. די קשיא איז, ווי ווייט ער איז געווען באַוווּסט, אַז דאָ האָט אַן אַנטשיידנדיקע האַנט די עובדא, אַז ביי ראַקער פירט דער וועג פון תנכישן געראַנגל צווישן גאָט און מענטש צו דער עוואַנגעליע מיט איר לעגענדע פון אַ גאָטמענטש, און ביי לעווין פירט דער וועג פון תנכישן געראַנגל צווישן נביא און פאַלק, צו משניות און גמרא, וואָס זעט דעם אָפּשטאַנד צווישן גאָט און מענטש, וואָס נישט דער שטאַלצער און הויכער פאַטאַס פון תוכחות, נאָר דער עניוּתדיקער קיום המצוה פאַרוואַרפט איבער איר אַ בריק, וועלכע איז אַ יעדע שעה, עלול זיך איינצוברעכן, דען נישט אַזוי לייכט האָט זיך דער מענטש

אין די הענט, און בשגם בשר הוא איז אַ בפירושהר פסוק, און דאָס אויף דער שוועל פונעם מבול.

און שמואל לעווין איז, אויף זיין וועג אין לעבן און אין דער ליטעראַטור, נישט בלויז געשטאַנען אויף דער שוועל פון מבול, נאָר געפיבערט אין סאַמע תוך פון מבול, וואָס דער מענטש האָט אויף זיך אַליין געבראַכט. שוין אין דער ערשטער מלחמה, ווען ער האָט דורכגעלעבט דעם חורבן פון זיין שטעטל, האָט ער געזען נישט בלויז אַן אַנזאָג פונעם מבול, נאָר דעם עצם מבול, אַזוי אַז דער גרעסערער חורבן, וואָס ער האָט דורכגעלעבט, חורבן אייראָפּע, איז פאַר אים אַ המשך פון דעם זעלבן מבול, וואָס צעקריגטע מלכים און זייערע יוצרי משרתים האָבן אים אַנגעהויבן און היטלער, מיט זיינע ווייטע און נאַענטע שותפים, האָבן אים ווילדער פּונאַנדערגעפלייצט, און אויב דער מענטש וועט נישט שטעלן אַ דאַמבע, וואָס וועט פון זיין אינגעווייד אַרויסטרייבן דעם פינצטערן יצר, וועלכער האָט אַרויפ־געבראַכט די מלכים און די היטלערס, וועט דער המשך זיך נישט אָפּשטעלן, און וועט זיך פאַרענדיקן מיטן פאַרלענד פון מענטשלעכן מין, און עס וועט בלייבן בלויז דער מינימאַלסטער פּונק לעבן, פון וועלכן עס וועט אויף די חורבות, מיט גרויס מי און מאַטערניש, נעמען שפּראַצן אַ פאַריתומטער, עלנטער בראַשית.

דאָס ווּנדערלעכסטע דערביי איז, וואָס לעווין האָט שוין אין די בלוטיקע טריט פון דער ערשטער מלחמה, אין איר גרוילעכן חורבן, אַנטיציפּירט דעם בלוטיקערן מאַרש פון דער צווייטער מלחמה און איר גרוילעכערן חורבן, און עס בעט זיך אַ פאַרגלייך צו ביאַליקן, וואָס האָט אין „על השחיטה“ און אין „שחיטה שטאַט“ וועגן קישעניעווער פאַגראַם, אַנטיציפּירט דעם גרעסערן כוללדיקן פאַגראַם, פּונקט ווי עס בעט זיך אַ פאַרגלייך צווישן ביאַליקס חורבן־ווּזיע, וואָס פאַרלענדט דאָס מקדש, דאָס פאַלק, די וועלט, לאַזט אָבער, בעל כרחו, איבער אַ לעבעדיק פּלעמל, אַ לעבעדיקע זערנע וואָס איז ערב דעם אויפקום פון לעבן.

1

מיר האָבן שוין דערמאַנט, אַז שמואל לעווין האָט געוווינט אין דייטשלאַנד, ביז היטלער איז געקומען צו דער מאַכט, און ער איז קוים מיטן לעבן אַנטלאָפּן, צום ערשט זיך געוואַלגערט אין ענגלאַנד און שפּעטער אַריבער קיין אַמעריקע, וווּ ער האָט ווייזט אויס, זיך אַנגעשטויסן אויף אַ קעלט און אַ גלייכגילט מצד דער סביבה, בעיקר ייִדיש־ליטעראַרישער סביבה, וועלכע האָט פאַרשטאַרקט זיין אָפּגעשלאַסנקייט, וואָס איז נישט קיין מעלה אין לעבן פון אַ מחבר, אָבער אויך נישט קיין חסרון פאַרן פּראַצעס פון זיין חיבור. און געמיינט איז בעיקר דער גרויסער חיבור זיינער, די טרילאָגיע, וווּ די ביאַגראַפּיע פון אַ יחיד, דאָס וואָס ער האָט איבערגעלעבט און אָבסערווירט, ברייטערט זיך אויס צו דער ביאַגראַפּיע

פון אַ כּלל, אַ דור. און אויב, זיצנדיק אין דייטשלאַנד, האָט ער פּאַרט געזען זיינע כתבים ברשות הרבים, כאָטש לרוב אין פרעמדשפּראַכיקן לבוש, האָט ער דאָ, אין אַמעריקע, פּאַר זיין טרילאָגיע קיין פּאַרלעגער נישט געקריגן, אַפילו — ווי ער באַטאָנט אין דער הקדמה צום ערשטן באַנד — ווען ער איז גרייט געווען אַליין די הוצאות צו דעקן, ווייל זיין בוך איז נישט געווען אויף דער ליניע פון טעם און נוסח, וואָס איז אַנגעגאַנגען נאָכן גרויסן חורבן.

וואָס מיינט דאָס צו זאָגן — לעוויזן איז געווען אַ ממשיד פון רעאַליסטישן קוק, ווי ער האָט זיך נאַטוראַליסטיש אויסגעפורעמט, נאָך פּאַר דער ערשטער מלחמה ביי י. מ. ווייסנבערג, און האָט זיך נאָך איר גאַר קאַנטיק פּאַרשפיצט ביי זיינע תלמידים, בעיקר אין זייערע ווערק וועגן דער ערשטער מלחמה און איר נאַכווייען אין יידישן לעבן אין פּוילן, — עוזר וואַרשאַווסקי, פישל בימקאָ און שפּעטער ש. האַראַנטשיק. אָבער שמואל לעוויזן איז ענלעך צו זיי און אַנדערש פון זיי. ענלעך — אויך ער האָט נישט געהאַלטן פון אַן איינזייטיקער ראַמאַנטיזאַציע, ווי זי האָט זיך אויסגעפיעשטשעט, און האָט זיך קעגן איר מיט הענט און פיס געווערט אויך נאָך דער צווייטער מלחמה, ווען דער ווייטיק און צער פונעם חורבן, האָבן אין דער ליטעראַטור אויסגעבולט, אין אַ נאַסטאַלגישן שייך, דאָס ליכטיקע און העלע, און פּאַרבויוגן, אַפילו פּאַרהילט, דאָס טונקעלע און שאַטנדיקע, און עס האָט זיך געשאַפן אַן אַטמאָספּער פון כּולם אהובים, כּולם ברורים, ווייל כּולם קדושים. אַנדערש פון זיי — פונקט ווי ער האָט אַפּגעוואַרפן דעם כּולו זכאי, האָט ער אַפּגעוואַרפן דעם כּולו חייב, און ממילא זיך געהיט פּאַר דער אַנדערער איינזייטיקייט, וואָס האָט דאָס יידישע לעבן אַנידערגעשטעלט ווי אַ טאַטאַלן ציניזם, און האָט בפּירוש געזען, און זיך באַמיט ווייזן ביידע זייטן, און דאָס נישט אין אַן אויסבאַלאַנסירטן חשבון, נאָר אין אַ געשפּאַנטיקטן פון זיך באַקעמפנדיקע מענטשלעכע סתירות. ער האָט אויך אויסגעמיטן אַן אַנדערע איינזייטיקייט, וואָס זעט בלויז די איבערווייניקסטע יידישע וועלט, און נישט די אויסנווייניקסטע גוי'ישע וועלט, אין וועלכער מיר האָבן געלעבט. עס איז די וועלט פון דער אַרומיקער ווילדער שנאה, דער פּוילישער אַנטיסעמיטיזם, וועלכן ער האָט באַטראַכט ווי אַ באַרבאַרישן עלעמענט, וואָס וואַרצלט אין תּהומישן יסוד, און איז אידענטיש מיט דעם דייטשישן אַנטיסעמיטיזם און פּאַרהאַלט זיך צו אים ווי אַן אימהדיקער אָנהויב פון אַ זאַווערוכע צו איר דימענסיאָנאַל ריזיקערן און יצרדיקן אימהדיקערן המשך, אָבער ביידע זענען, אין זייער אַמענטשלעכקייט און אַנטי־מענטשלעכקייט, מכוון קעגן דעם גאַנצן מין האנושי. אָבער פונקט ווי ער האָט אין דער יידישער ווערקלעכקייט, מחמת איר שאַטן — נישט פּאַרזען איר ליכט, און מחמת איר ליכט, נישט פּאַרזען איר שאַטן, האָט ער אין דער כּלל־ווערקלעכקייט פון איראַפּע, מחמת דעם אַנטי־מענטשלעכן שאַטן נישט פּאַרזען דאָס מענטשלעכע ליכט, וואָס

איז געלעגן דערשטיקט אין דערדריקט, אָבער נישט אויסגעלאָשן, ווייל דער כשיחישער פונק, וואָס די נביאים האָבן אָנגעצונדן, און וואָס טלעט קודם כל ביים פּאָלק, וואָס די נבואה איז זיין אייגענע, דירעקטע ירושה, טלעט אויך ביי אַלע פעלקער וואָס האָבן זי ווי אַן אומדירעקטע נחלה איבערגענומען, און דאָס זענען אַלע פעלקער ממש, ווייל דאָס נביאישע, וואָס האָט זיך תחילת ביים ייִדישן פּאָלק אַנטפלעקט, איז קודם כל דאָס מענטשלעכסטע אין יעדן מענטשן, אַזוי אַז דאָס פרי מאַניפעסטע ביי יידן איז לאַטענט ביי אַלץ און אַלעמען, באַשר הוא אדם.

ז

דער געדאַנקען־גאַנג, וואָס פלימערט שוין אין זיינע ערשטלינגען, האָט אים געבראַכט צום סאַציאַליזם, ווי עס האָבן אים רעפּרעזענטירט קורט אייזנער און בעיקר גוסטאַוו לאַנדויער (וועגן אים איז טאַקע לעווינס לעצטער אַרטיקל פאַר זיין פּטירה). אָבער־אַמאַל אַ דירעקטע נבואה־ירושה — האָט דאָך אייזנער געקלערט, אַז ער פאַרווערקלעכט די תורה פון זיין רבי, הערמאַן כהן, און דער קאַנטאַקט פון לאַנדויער און בובער איז אויך נישט קיין קאַטאַוועס. מען דאַרף אויך נישט פאַרטושן לעווינס נטייה צום קאַמוניזם און זיין טראַגישן פּרוווי אַפֿ צושיידן צווישן תוך פון מענטשלעכן אינטעגראַל און דער קליפה פון אוממענטש־לעכער פּאַסאַדע. מיר זאָגן טראַגיש, ווייל ער האָט דאָך געזען, ווי ווייט און ווי שנעל די פּאַסאַדע האָט אויפגעפרעסן דעם אינטעגראַל, און נישט אומזיסט האָט ער פאַראַנקערט אין אַ געלייטערטן אוטאָפּישן אַנאַרכיזם. ער האָט נישט מורא געהאַט פאַרלאַכט צו ווערן ווי אַן אוטאָפּיסט, אַ פּאַנטאַזיאַר, פונקט ווי ער האָט נישט מורא געהאַט קריטיקירט צו ווערן, וואָס ער האַלט נישט פון מאַרקסיזם און נישט פון דיאַלעקטיק, און באַליידיקט צו ווערן, ווייל ער האָט אַפּגעוואַרפן אַ יעדע עבודת־אלילים, און דאַרונטער אויך די וואָס מען באַטרייבט מיטן פּראַלעטאַריאַט. מעגלעך, אַז ווען ער וואַלט דעם דאָזיקן זאָג ביזן סוף דערטראַכט, וואַלט ער זיך געפּרעגט, אויב האַלטנדיק דעם מענטש בכלל פאַרן העכסטן ווערט, איז ער אויך נישט עובר אויף עבודת־אלילים, אָבער דאָ איז געווען די גרענעץ, וועלכע ער האָט נישט געוואַלט און נישט געקאַנט איבער־טרעטן.

ווייזט אויס, אַז פונקט ווי ער האָט זיך אין בערלין פולבלוטיקער אויס־געלעבט אין דעם סינדיקאַליסטישער באַוועגונג, האָט ער זיך אין ניר־יאַרק אַ סך בלייכער אויסגעלעבט אין קרייז פון דעם רעשטל, בעיקר ייִדישע, אַנאַרכיסטן, און עס איז אפשר קיין צופאַל נישט, אַז אויף וויפּל עס לאַזט זיך רעדן וועגן אַ ממשדיקערן אַפרוף אויף זיין גייסטיקער און קינסטלערישער מי — איז עס געווען די ייִדיש־אַנאַרכיסטישע פרעסע. מיר האָבן געזאָגט: אויף וויפּיל עס

לאזט זיך רעדן וועגן א ממשדיקערן אפרוף, ווייל אין דער איבעריקער פרעסע האט זיך אפילו, פון מאָל צו מאָל, געלאָזט הערן אַן אַפּשאַץ פּון דעם אַדער יענעם ווערק, אָבער עס איז געווען ווייט פּון דעם, וואָס אַזאַ קאַלידאָסקאָפּ און בפרט אין אַזאַ פּאַרנעם, רופּט געוויינטלעך, סיי פּאַזיטיוו סיי נעגאַטיוו, אַרויס אין אַ ליטעראַטור. און יוסף לעפּטוויטש איז גרייַלעך גערעכט, ווען ער זאָגט, אַז אים דוכט, דאָס לעווינס ווערק זענען נישט ווי עס קער צו זיין אָפּגעשאַצט געוואָרן אין דער ייִדישער ליטעראַטור.

ח

אויב מיר ווילן זיך באַקאַנט מאַכן מיטן וועג, וואָס לעווין האָט דורכגעמאַכט ביז צו זיין אויסגעצייטיקסטן בוך, די טרילאָגיע זיינע, מוזן מיר אַ קוק דערלאָנגען אויף זיין כלל שאַפונג. עס ווייזט אויס, אַז אין אָנהויב האָט אים, ווי אויך אַנדערע בני דור, געצויגן צום דראַמאַטישן — צוויי דראַמעס האָט ער נאָך יונגער־הייט אַרויסגעגעבן: „אַ שריפה“, „פאַר זינד“ (1919), שפּעטער איז געקומען דאָס פּאַעטישע, דאָס דערציילערישע און צום סוף די גרויסע דערציילערישע פּאַנאָראַמע. ווי מיר האָבן דערמאָנט, זענען נישט ווייניק שאַפונגען זיינע אַרויס פּריער אין דייטשישן איבערזעץ, אַדער זענען אַרויס אויך אין ייִדישן אַריגינאַל. אזוי, אַ שטייגער, האָט זיך זיין ראַמאַן „Und er kehrt heim“, וואָס איז אַרויס אין טאָולען (1935), מיט ווערפּלס הקדמה, פּריער געדרוקט אין המשכים אין דייִטשישן האַמבורגער ייִדישן פּאַמיליענבלאַט, אונטערן נאָמען Bumerang און איז ערשט שפּעטער (1936) אַרויס אין ייִדישן אַריגינאַל מיטן טיטל: „דער הויפּ־זינגער“. נאָך מער, זיין חסידישע נאָוועלע „קעגן הימל“, וואָס פּאַרמאַגט דעם גרונטיקן קערן פּון זיין משיחישן אני מאמין (דריי רביים רייסן איין די הימלען, אַז כביכול זאָל אַראַפּשיקן משיח) איז אין העברעיִשן נוסח אַריין אין דער „התקופה“ (1923), אָבער איז שוין פּריער אין בוך־פּאַרעם אַרויס אין דייטשיש, גאַטיש געכתיבעט, אונטערן נאָמען Chassidische Legende, איבערגעזעצט פּון אַרנאַ נאָדל, און מיט האַלצשניטן פּון פּלינצקער יוסף בודקאַ (בערלין 1921), שפּעטער ווידער אַ מאָל אין פּאַטאַסקאַפּיע (ציריך 1964), אָבער דער ייִדישער אַריגינאַל איז אַרויס נאָך דעם איבערזעץ (1935). דעסגלייכן די דערמאָנטע מלחמה־פּאַעמע, וואָס מיר האָבן שוין ציטירט איר פינאַל, — זי האָט זיך אַפּילו אַמערשט געדרוקט אין המשכים אין „פּרייע אַרבעטער־שטימע“ (1924), אָבער אין בוך־טאָולען איז זי קודם כל אַרויס דייטשיש אונטערן נאָמען: „Daemonen des Blutes“ (בלוט־שדים) אין אַנאַרכיסטישן פּאַרלאַג „דער סינדיקאַליסט“ (1925) און שפּע־טער, אין אַן אַנדערער מעטרישער פּאַרעם, ווידער אַ מאָל צום ערשט דייטשיש, אונטער דעם נאָמען „Gesichte“, דאָס בוך אין זיינע ביידע אויפלאַגן איז

פארברענט געווארן אין היטלערס שייטערהויפן). אבער דער יידיש-אריגינאל האט דערלעבט אריינצוקומען אין טאוולען, אונטערן נאמען „חזיונות“, ערשט יארן שפעטער (1940), אמת, היפש איבערגעארבעט און מיט אילוסטראציעס פון זיין זון, ישעיהו לעווין (גוט באקאנט פון זיין בוך אַנטי־מלחמהשע צייכענונגען The Parade מיט אַן אַריינפיר פון אַלבערט איינשטיין). דוכט זיך, אַז די דוגמות קלעקן אויף אַפצומשלען דעם דאָזיקן פאַראַדאַקס, וואָס פאַרמינדערט זיך נישט מחמת דער עובדא, אַז געווען ביכער, וואָס זענען צום ערשט אַרויס יידיש, ווי אַ שטייגער אין וואַרשע דער ראַמאַן „געזאַנג פון דורות“ (1928), די דראַמע „אין גלות“ (1935), וואָס די פּוילישע צענזור האָט זי געאַסערט און מחרים געווען, און אין ניריאַרק „געזאַנג פון דורות“ (1936) און בעיקר די טרילאָגיע — די ערשטע צוויי בענד דורך דער יידישער ראַציאָנאַליסטישער געזעלשאַפט אין בוענאַס־אירעס: „צווישן צוויי תּהומען“ (1959), „שוואַרצע בערג און בלויע טאַלן“ (1963), און דער דריטער אין תּל־אביב: „וואַלקן־געדראַנג“ (1971), אין פאַרלאַג „המנורה“ תּל־אביב.

שמואל לעווין האָט נישט דערלעבט צו זען דאָס ווערק זיינס ברשות הרבים. עס איז דאָס פאַרדינסט פון זיין אלמנה, מרת לעווין, אין מעהרען געברענע, אין דייטשיש דערציאָגענע, וואָס האָט זיך דערנענטערט צו דער יידישער שפּראַך און ליטעראַטור און האָט נישט געשפּאַרט קיין מי און קיין מיטלען און נישט גערוט, ביז די טרילאָגיע איז נישט אַרויס, סיי אין יידישן אַריגינאַל, סיי אין העברעישן איבערזעץ פון שמשון מעלצער. איך האָב מיך מיט מרת לעווין געטראַפּן, סיי ביי אונדז אין לאַנד, סיי אין ניריאַרק (דאָ האָב איך געהאַט דעם כּבּוד זי צו האָבן פאַר אַ הערערין ביי די העכערע לימודים פון יידיש־ליטעראַטור ביים „ייוואַ“) און איך בין מודה, אַז איך האָב געשטוינט צו זען, ווי ווייט מסירת נפש פאַר אַ גייסטיקער נחלה קאָן גרייכן. אין פּלוג קאָן זיך דאַכטן, אַז נאָך אַזאַ מי, מעג זיך מרת לעווין פאַרגינען אַ קאַפּ רױ, דאַגהט זי זיך אַבער וועגן לעווינס עזבון, וווּ עס געפינען זיך נאָך נישט־אַרויסגעגעבענע דראַמעס, עסייען, לידער און זיין אויטאָביאָגראַפיע.

ט

ווער עס וועט דורכאַקערן דעם גאַנצן, שוין אַרויסגעגעבענעם און נאָך נישט אַרויסגעגעבענעם מאַטעריאַל, וועט ערשט קאָנען קלאַר און פול אַפּשאַצן דעם מענטש אין זיין אויפטו, אַבער אויך דאָס וואָס ליגט פאַר אונדז, און בעיקר די טרילאָגיע, זענען גענוג אויף צו כאַפּן די עיקר־עובדא — דעם פאַרמעסט אויפ־צובויען אַ דינאַמיש גרויס־בילד פון אַ דור, וואָס האָט זיך צעווייטיקט געקאָר־טשעט אונטערן גור פון צוויי קאַטאַקליזמען, און בלויז אַ רעשטל האָט זיך

פון אים אָפגעראַטעוועט. און מען דאַרף געדענקען, אַז שמואל לעווין איז געקומען אין דער יידישער ליטעראַטור, ווען זי האָט נאָך קולטיווירט ווי דעם עיקר אויסדרוק, אין פּראָזע, די נאָוועלע און אירע בעסטע דערציילער זענען געווען נאָוועליסטן, און האָבן זיך שווער אַרויסדערוועגט אויסער איר רעם, און אַ טייל פון זיי, וואָס האָבן זיך געלאָזט אויפן שליאַך פון ראַמאַן, האָבן אין אים נישט דעריאָגט זייער אייגענע מדרגה אין דער נאָוועלע. און דער חילוק פון די צוויי דרכים איז אַ קאַרדינאַלער — דער זאַג, אַז אַ נאָוועלע איז אַ ראַמאַן־בזעיר־אַנפּיך, פונקט ווי דער פאַרקערטער זאַג, אַז אַ ראַמאַן איז אַ נאָוועלע־באַנפּיך־רברבּין, איז אַ שיינער כאַפּ, אָבער פאַרט נישט מער ווי אַ כאַפּ. נישט בעסער האַלט עס מיטן זאַג, אַז אַ נאָוועלע אַנטוויקלט איינעם פון די אַספעקטן וואָס דער ראַמאַן קאָן, אָבער וויל אים נישט מאַכן פאַרן צענטער, און אַ פאַרגלייך צווישן דעם וואָס גאַבסעק שטעלט ברייט און טיף פיר אין באַלזאַקס נאָוועלע, וואָס רופט זיך אויף זיין נאָמען, און צווישן דעם עפּיאָדאַלן ווינקל וואָס גאַבסעק קריגט אין ראַמאַן וועגן גוריאַ, זאַל דאָס באַשטעטיקן. דען דער חילוק שטעקט ערגעץ אַנדערש און איז עפעס אַנדערש — אַ נאָוועלע, סיי ווען זי גלויבט, אַז איר טראַפּן קאָן אַפּשפיגלען דעם גאַנצן ים, סיי ווען זי ווייסט, אַז זי איז אַ כוואַליעכל צווישן די כוואַליעס אַרום זיך און אונטער זיך, און ערשט מיט זיי איז דער טייך אַ טייך און דער ים אַ ים, ווערט אילוזאָריש, ווען זי רעדט זיך איין צו זיין אַ טאַטאַלי־טעט. און דאָ איז נישטאַ קיין חילוק צווישן דער קלאַסישער נאָוועלע וואָס איז געווען אַ געשלאַסן געביי, און איז געווען דעם עלטערן דור נאַענט צום האַרצן — פּלעגט דאָך מיין לערער, הער פּאָגעל, זיך דערמיט דעלעקטירן און זאַגן: אַט אַזוי קאָן מען טאַקע דורכפירן אַ קעמל דורך אַ לעכל פון אַ נאָדל, — און צווישן דער מאַדערנער נאָוועלע, וואָס איז באַוווּסט ווי אַן אינ־דער־מיט־אָפּגעהאַקטער פּראַגמענט און איז דעם עלטערן דור געווען ווייט פון האַרצן — מלך ראַוויטש האָט דערציילט, אַז זיין מאַמע, מרת הינדע עליה השלום, פּלעגט זיך קלאַגן אויף אַזעלכע נאָוועלען און זאַגן: איך ווייס נישט צי בין איך איינ־געשלאַפּן אין דער מיט אַדער דער מחבר איז אין דער מיטן איינגעשלאַפּן. על כל פנים איז די נאָוועלע אַ מסופּקדיקער אינסטרומענט אויסצושפּילן אַ טאַטאַ־ליטעט סיי אין איר אויפּפּראַל, ווי עס האָבן געטאָן די ראַמאַניסטן פון ניינצנטן יאָרהונדערט, סיי אין איר פּונאַנדערפּראַל, ווי עס האָבן געטאָן די ראַמאַניסטן פון צוואַנציקסטן יאָרהונדערט. און אַזוי ווי די יידישע טאַטאַליטעט, וואָס איר אויפּפּראַל און פּונאַנדערפּראַל האָבן זיך געפונען אין ענגסטן שכנות, האָט זיך אונדזער ליטעראַטור נישט געקאַנט, און במילא נישט געטאַרט באַנוגענען מיט דער נאָוועלע, אַפילו ווען זי האָט זיך אויסגעברייטערט ביז צו אַ כּמו־ראַמאַן, ווי מיר האָבן עס אין קאַנטראַווערסאַל געזעענעם שטעטל פון אַש און ווייסנבערג.

אָווי, אָו נאָך דער ערשטער מלחמה, לאַ כל שכן נאָך דער צווייטער מלחמה, האָט זי ממש געשריגן נאָך אַ גרויסן, פילגלידערנדיקן ראָמאַן, און דער ייִדישער שרייבער, וואָס האָט דעם געשריי פון זיך אַרויסגעהערט, האָט, בעצם, באַדאַרפט אויסטרעטן אַ נייעם וועג, ווי עס פאָדערט דער שוידערלעכער סוּשעט, וואָס האָט נישט זיינס גלייכן אין די אייראָפּעיִשע ליטעראַטורן. אָבער אָווי ווי ער האָט אין זכרון נאָך געהאַט טאַלסטאַי און ראָמאַן ראַלאַן און פאַר די אויגן שוין קאַפּקאָ און דזשוים, האָט ער זיך, סיי לרצונו סיי לכרחו, געלאָזט אויפן וועג, וווּ דער קוק דערמאַנט דאָס ערשטע פאַרל און די שטימונג דאָס צווייטע פאַרל, — פון דאַנעט דאָס געמיש פון אַ רעאַליסטישן תוכן און סוררעאַליסטישע כלים. אָדער פאַרקערט. צווישן די סתירות וואַקלען זיך אונדזערע דערציילער — בולטע דוגמות דערצו די ביידע ברידער זינגער, און עס וואַקלט זיך אויך שמואל לעווין. מעגלעך אָו זיין וואַקל האָט אַ באַזונדערן טעם — ער טראַגט, ווי זיינע בני דור, אין זיך אַ סך פערמענטירנדיקן מאַטעריאַל, וואָס פאָדערט פון זיך דערציילט צו ווערן, קודם כל פון זיך אַרויס, וועגן אַ ים מענטשן אין געשעענישן, און דער סובסטראַט זיינער, די שפּע איבערלעבונגען, געשעענישן, וויזיעס, רעפּלעקסן, וועקט אַ טיפּן קאַנפּליקט — דער קינסטלערישער קאָדעקס פאָדערט אַ צוים, ווייל קונסט באַשטייט דאָך אין דעם וואָס מען קלויבט אָפּ, און לויט מאַקס ליבערמאַן איז קונסט בעיקר דאָס וואָס מען לאָזט אויס, — אָבער דער מאַראַז־לישער קאָדעקס פאָדערט אַלץ און יעדן, וואָס דער מבול האָט פאַרשווענקט און דערטרונקען. צו ראַטעווען אין וואַרט. און אויב מען מעג זיך באַנוצן מיט אַ משל, איז עס אַ געראַנגל צווישן אַ מאַוזאַליי, וווּ געקליבענע קריגן זייערע מאַסיווע סאַרקאַפּאַגן און געטאַקטע רעליעפּן, און צווישן אַ בית הקברות, וווּ יעדער קריגט זיין פּה נטמן און זיין מצבה־נוסח. פאַר אַזאַ מין געראַנגל שטייט אַ יעדער באַשרייבער פון דער ייִדישער טאַטאַליטעט אין אונדזער דור — מיר האָבן דאָ נישט צו טאָן מיט קריזיס און איבערבּראַך, וואָס פאַראַנדערשן די אַטריבוטן פון קיום, נאָר מיט אַ קאַטאַסטראַפּע וואָס האָט אָפּגעמעקט די עצם סובסטאַנץ פון קיום. און די שארית הפליטה, וואָס האָט זיך אַרויסגעראַטעוועט צו אַ נייעם אויפקום, איז מחויב מקיים זיין דעם זכור את אשר עשה לך עמלק, צו דערהאַלטן אַלץ, פונעם גרעסטן ביון קלענסטן, ווי אַ ישׁ, וואָס פאָדערט זיין שאַטן און זיין שפּיגל, אויף צו בלייבן אייביק אין זכרון און דמיון פון פאַלק. נאָר אין דעם ליכט מוז מען אָפּשאַצן לעווינס דערגרייכן און שטרויכלען, אין זיין גראַנדיאָזן פּרוּוו אַרומצונעמען די שוידערלעכע וואַר פון נעכטן אין דעם נאָך גראַנדיאָזערן פּרוּוו אין דער וואַר, איבער איר און אונטער איר, צו דערהאַלטן דעם טרייסטנדיקן חלום פון מאַרגן.

[ירושלים, חשון תשל"א]

א טאפעלע באגעגעניש

אריינפיר צו חיים גראדעס לעקציע אין ירושלימער אוניווערסיטעט

א

קומענדיק באגריסן חיים גראדען, וויל איך באמערקען, אז עס איז אַ שיין באגעגעניש — צווישן אים, דעם דיכטער און דערציילער, און אונדז, זיינע ליינער און לערנער, בפרט, אז עס איז בעצם אַ טאפעלע באגעגעניש, ווייל עס קומט דאָך צו דער עיקר — דאָס באגעגעניש צווישן אים און ח. נ. ביאליק, ווי ער זעט זיין געשטאַלט און זיין דיכטונג; קלאָרער געזאָגט: ווי ער לעבט זיי דורך. אַוודאי, אַ סך וועגן און שטעגן פירן צו ביאליקן — און די ווענט פון אונדז דוער אוניווערסיטעט ווו עס קומט איצט פיר דאָס היינטיקע טאפעלע באגעגעניש, האָבן געזען און געוויזן אַ שלל וועגן און שטעגן, און בעיקר דעם וועג פון דער קלער און אויסטייטש און דעם שטעג פון פאַרשונג און אַנאַליז, וואָס עפענען פער־ספעקטיוון; פאַרמיידן אָבער אויך נישט קיין סכנות.

פערספעקטיוון — די חידושים, וואָס העלפן אונדז פאַרשטיין ביאליקס פאַר־עזיע און אויפפאַפן איר באַשטאַנדיקן ווערט, וואָס האַלט אויס די שינויים און בייטן פון טעמים און סיסטעמען. סכנות — דאָס דערטרענקען פון זיין פאַעזיע אין אַ ים דקדוקים, אַזוי, אַז נישט איינער, וואָס פרוּווט פון איר הנאה האָבן, איז געגליכן צו יענעם ליטווישן רב, וועמען הערמאַן כהן האָט געגעבן איבער־לייענען זיין בוך איבער ייִדישקייט, און אַז דער פּילאָזאָף האָט דעם רב געפרעגט, וואָס ער קלערט דערוועגן, האָט ער געענטפערט: יא, אָבער ווו האָט איר דאָ נאָך איבערגעלאָזט פּלאַץ פאַרן רבונר־של־עולם. און כדי מקרב צו זיין דעם משל צום נמשל, וועלן מיר פרעגן: רבותי פאַרשער, און ווו האָט איר דאָ נאָך איבער־געלאָזט פּלאַץ פאַר איבערלעבעניש און דיכטונג?

און אויב מיר ווילן פאַרגרעסערן די פערספעקטיוון און פאַרקלענערן די סכנות, איז עס אונדזער זכות און חוב צוגלייך, צו פרוּוון באַנייען דאָס איבער־לעבעניש, און דערצו קאַנען בעיקר העלפן פאַעטן, ווען זיי דערציילן אונדז, ווי אַזוי האָבן זיי גופא איבערגעלעבט די דיכטונג פון זייערע חברים און מייסטער. דאַנקען מיר טאַקע אונדזער טייערן גאַסט, וואָס ברענגט פאַר אונדז אַזאַ מין וידוי.

ב

איך וויל נישט, ווייל איך קאן נישט, פיראויסזאגן, וואס אונדזער גאסט וועט אונדז פארציילן, כאטש ער האט שוין עפעס, אין אן אינטערוויו, אנגעווין. אבער אן עוקן וועל איך מיר פארט דערלויבן, בפרט, אז עס איז אונדז בייגעשטאנען זיין יוגנט-פריינד אין דער ישיבה, פראפ. שרגא אבראמזאן — ווען ער האט מיט עטלעכע יאר צוריק, געקריגן די ביאליק-פרעמיע, האט ער דערציילט, ווי ווייט ביאליקס פאעזיע איז באקאנט געווען צווישן די ישיבה-בחורים, אזוי, אז ווען ער האט זיך געגרייט עולה זיין, כדי צו לערנען אין דער לאמזשער ישיבה אין פתח-תקוה, האט ער געהאפט, דעם דיכטער דאריבער צו דערציילן, און אים ברענגען אַ ראיה אויף צו שטארקן די פיר שורות אין „המתמיד“, ווו עס הייסט:

„זוכרני מה חזק הגרעין, מה בריאה
הפרודה הטמונה בחלקתכם הזעומה.
מה רבה הברכה אלינו הביאה,
לו קרן רק אחת יחמתה בחמה“.

טייטש: און איך געדענק, ווי שטארק די זערנע, ווי געזונט די גרודע, פארבאהאלטן אין אייער קארגן שטיקל פעלד; וואס פאר אַ גרויסע ברכה זי וואלט אונדז גערבראכט, ווען איין שטראל וואלט זי, מיט זיין ווארעמקייט, אויפגעברייט. און אַ ראיה אפצווארפן די סאמע לעצטע דריי שורות דארט:

„הה, צר לי מאד, צר לי, עמי חלכה!
מה צחיחה החלקה ומה מקללה
אם פרודות כאלה תעבשנה בתוכה“.

טייטש: אוי, עס טוט מיר זייער לייד, עס איז מיר אַ שאַד, מיין בידנע פאלק, ווי טרוקן און פארשאלטן איז דאָס שטיק פעלד, אויב אַזעלכע גרודעס פארשימלען אין איר. און וואס פאר אַ גרעסערע ראיה צו באַשטארקן די פריערדיקען פיר שורות, און וואס פאר אַ בעסערע ראיה אפצווארפן די לעצטע דריי שורות, קאנען מיר זיך פירשטעלן, ווי אַט דאָס פארל חברים, און זייערס גלייכן.

ג

און ביי חיים גראַדע איז דאָך דאָס אַרב פון דער ישיבה, סיי זאַמען, סיי קערן; און די אַטמאָספער פון דער ישיבה, סיי פרוכט, סיי תבואה, און דאָס פון סאמע אנהייב פון זיין גאַר זיכערן טריט אין דער פאעזיע ביז זיין גאַר פעסטן טריט אין דער פראָזע. און עס איז כדאי זיך צוריקצוקערן צו יענעם אנהייב — ווי באַקאַנט איז ער, ינגלווייז צוגעשטאַנען צו דער קליינער גרופע אנהייבער,

וואס האָט זיך אַ נאַמען געגעבן „יונג ווילנע“, וווּ דאָס ווילנע פונעם גאון איז געווען אַ גאַר-גאַר ווייטער אייערנעכטן; און דאָס ווילנע פון שולמאַן און פּיין-פון די לעבנזאַנס און יל"ג, איז געווען אַ היפש ווייטער נעכטן, נייערט דאָס ווילנע פון זלמן רייזען און מאַקס וויינרייך און ייוואַ, איז געווען דער נאַענטער היינט.

און אין דער גרופע איז חיים גראַדע געווען ענלעך צו אירע חברים און אַנדערש פון זיי. ענלעך — אין צייטגייסט און מענטשאַליטעט; אַנדערש — אין ביאָגראַפישן סובסטראַט. איך האָב שוין אַ מאָל דערציילט, וואָס פאַר אַ רושם זיין פאַעמע „מוסרניקעס“ האָט בשעתו געמאַכט; ווי עס האָבן זיך דעמאָלט צע-שמועסט גוטע מבינים, וועלכע האָבן פּריזער געמיינט, אַז דער „המתמיד“ איז אַ פינאַל, און אַט האָט זיך גאַר אַרויסגעשטעלט, אַז ער איז אַן אַווערטור; אַדער איבערחזרנדיק די דערשטוינונג פון בערל קאַצענעלסאָן און זלמן רובאַשאָוו — היינט אונדזער פּרעזידענט — וואָס האָבן געזאָגט: עוד חזון לבני הישיבה. טייטש: נאָך פאַראַן ווּזיע ביי די ישיבה-בחורים.

איך בין דעמאָלט געווען דער דריטער צום מזומן, און כאַטש איך ווייס, אַז מיין עדות האָט ווייט נישט אַזאַ האַפט ווי זייערס, מעג איך עס דערמאַנען, נישט מחמת זיין וואָג, נאַר מחמת זיין סאַרט — זיי, וואָס דאָס מזל זייערס האָט זיי געלאָזט געבוירן ווערן און אויסוואַקסן אין צפונדיקע קאַנטן, האָבן די פאַעמע, וואָס באַהאַנדלט אַ ישיבה אין ליטע און ביעלאָרוסיע, איבערגעלעבט ווי אַ באַ-נייטע באַקאַנטשאַפט; איך, וואָס דאָס מזל האָט מיך געלאָזט געבוירן ווערן און דרומדיקערע קאַנטן, האָב די פאַעמע איבערגעלעבט ווי אַן אומבאַקאַנטע נייעס; אַדער אַנדערש געזאָגט: פאַר זיי איז דאָס געווען — אַ השבּת-אַבידה; פאַר מיר ווייטער — אַ מציאה.

ד

אַבער ווער האָט זיך דעמאָלט געקאַנט ריכטן, אַז עס דערוואַרט אונדז נאָך אַזוינס און אַזעלכעס — די גרויסע בלעטער פּראָוע, וואָס אַנטפלעקן, אין אַ לע-בעדיקער קינסטלערישער פּלאַסטישקייט, דעם גאַנצן פאַרנעם פון נוסח ליטע און איר סאַמע ברען, ירושלים-דליטא, און איר אַרום: אַט יענע בלעטער פון „דער שולהויף“ און „דער ברונעם“; פון „דער מאַמעס שבתים“ און „די עגונה“; פון „צמח אַטלאַס“ און אַנדערע ראַמאַנען און נאָוועלן, וואָס זענען נאָך נישט אַריין אין טאַולען. און דעם אַספּעקט פון פּראָזאַיקער באַגלייט דאָך — און איז אים אַפילו פּירויסגעלאָפּן — דער אַספּעקט פון פאַעט: די פאַעטישע ווערק, פון „יאַ“ ביז, אויף דעם וועג צו דיר“, וווּ עס איז בולט דער באַנייטער אומקער צו די פאַעטישע עלעמענטן, וואָס ביאָליקס דיכטונג האָט אויסגעאיידלט און אויסגע-פּיעשטשעט.

הערן מיר דאך פון די בענד לידער אַרויס דאָס קול פונעם אומגליקלעכסטן
און גליקלעכסטן דור, וואָס דער גורל האָט אים אַראָפּגענידערט, געקניפט און גע-
בונדן, ביידע מגילות, די מגילה פון אומקום און די מגילה פון אויפקום; און
אויב מיר שמועסן וועגן באַגעגעניש צווישן אונדזער גאַסט און ביאַליק, שטעקט
דאָך דער עיקר אין דער באַגעגעניש פון זייער ביידנס דיכטונג, וועלן מיר טאַקע
אַנבייגן אונדזער אויער און, דרך אגב, אויך הערן, וואָס האָט דער דיכטער, ווע-
מענס מזל האָט אים געלאָזט געבוירן ווערן און אויסוואַקסן אין צפונדיקערע
קאַנטן, צו זאָגן וועגן דעם דיכטער, וועמענס מזל האָט אים געלאָזט געבוירן
ווערן און אויסוואַקסן אין דרומדיקע קאַנטן.

און דאָ וויל איך בלויז דערמאַנען, וואָס איך האָב אַ מאָל געהערט פון ש״י
עגנון, וועלכער האָט געהערט פון ח. נ. ביאַליק — ווען ער, ביאַליק, איז געקומען
לערנען קיין וואַלאַזשין, האָט אים דער נציב (ר' נפתלי צבי יהודה בערלין)
אַנידערגעשטעלט אויף אַ נידעריקער באַנק און פאַרהערט; און אַז דאָס בחורל
האָט אויף אַלעמען געענטפערט, האָט דער נציב אַ פּרעג געטאָן: אַ ליטוואַק?
האָט דאָס בחורל געמאַכט ניין; האָט ער ווייטער געפרעגט: דער טאַטע אַ ליט-
וואַק? האָט דאָס בחורל געמאַכט ניין; האָט ער צום סוף געפרעגט: דער זיידע
אַ ליטוואַק? האָט דאָס בחורל ווידער אַ מאָל געמאַכט ניין. האָט דער ראשישיבה
אַ זאָג געטאָן: ניט מעגלעך. אמת, ביאַליקס זיידע האָט, פונקט ווי ער, געלערנט
אין ליטווישע ישיבות, און אין זיין שמועס־שפּראַך האָט זיך די רעכטע ש״י
אויסגעוועפט און פאַרביטן אויף אַ לינקער ש״י, אַ זאָך, וואָס מיר באַמערקן,
דאָ און דאָרט, אין די גראַמען פונעם אייניקל; אָבער וואַלין, אַפילו ווען עס
פאַרוויילט אין די געצעלטן פון ליטע, איז אַלץ וואַלין; און עס איז פאַרט מעגלעך.

ח

און מיט אייער דערלויב, וועל איך פאַרענדיקן מיט אַ סיפור־מעשה, וואָס
איך האָב יינגלווייז געהערט פון אַן אַלטן ווילקענעוודיקן יידן — אַז דער פּני
יהושע איז מחמת מחלוקת, צוריקגעקומען קיין לעמבעריק, איז ער צוליב זיין
געזונט געפאַרן געניסן וואַלדלופט — אַ טייל זאָגן קיין נאַראַל, אַ טייל זאָגן
קיין לוביען וויעלקי — זענען אַלע יידן פונעם שטעטל און די דערפער אַרום
געקומען אַזוי צו זאָגן: וויל אונדז, וואָס מיר האָבן דערלעבט צו זען דעם פּני
יהושע; האָט ער זיי געפרעגט: האָט איר אים אויך געלערנט? האָט דער וויל-
לערנער צווישן זיי געענטפערט: עפעס האָבן מיר אויך געלערנט. האָט דער
גאון באַמערקט: הייסט עס, זעען זעט איר אַ גאַנץ פנים, אָבער לערנען האָט
איר געלערנט בלויז אַ שטיקל פנים. מעגלעך, אַז דער גאון האָט, אין די דאָזיקע
ווערטער, באַהאַלטן אַ שטילן קרעכץ, וואָס ער האָט נישט אוספּיעט אַרויסצוגעבן

דאס גאנצע ספר זיינס, און האט אפגעדרוקט בלויז טיילן, אבער יענער וויל-
לערנער האט אזוי געענטפערט: פני יהושע כפני הלבנה — יהושע זעט אויס ווי
די לבנה, — און דער עיקר מחדש און מקדש זיין די לבנה איז, ווען עס ווייזט
זיך בלויז א טייל פון איר, און אזוי ווי מיר האבן זוכה געווען צו זען דעם מולד,
וועלן מיר זוכה זיין צו זען די גאנצע און פולע לבנה.

און דער נמשל איז אונדזער גאסט, וואס האט א גוטן שם ביי אונדז אין
לאַנד, און זיינע ספרים זענען זייער פאפולאר, סיי אין יידישן מקור, סיי אין
העברעיִשן תרגום; אבער פאר אונדז דא, לערער און תלמידים פון יידיש, איז
דער עיקר דער מקור, און דערפאר האבן מיר האַיאַר, אין יידיש־קרייז פון אונז
ווערסיטעט, דורכגעפירט א קורס לעקציעס וועגן חיים גראַדע און זיין אויפטו,
און האבן צוליב דעם אַרויסגעגעבן, אין איין באַנד, אַ פרק שירה און אַ פרק
פראָזע, וואָס דערגאַנצן זיך — די פּאַעמע „מוסרניקעס“ און די עסיי „מייַן קריג
מיט הערש ראַסיינער“; און אויב עמעצער וועט זאָגן, אַז מיר האָבן איצט זוכה
געווען צו זען זיין גאַנץ פנים, אַבער געלערנט בלויז אַ שטיקל פנים, וועלן מיר
ענטפערן, ווי יענער וויללערנער מכוח דער לבנה: וואָס שייך אונדזער גאַסטס
שאַפונג, איז ווי מיר האָבן זוכה געווען זי צו לערנען און איר מולד, אזוי וועלן
מיר זוכה זיין זי צו לערנען אין איר פּולקייט, אַמֶן כּן יהי רצון.

[תש"ל]

צווישן אינערציע און המצאה

ישראל מהיפית

א

ישראל (אברהם) מהיפית, וואס איז מיט פערציק יאָר צוריק אַוועק פון דער וועלט, אין עלטער פון דריי און דרייסיק יאָר, איז היינט כמעט אַ פאַרגעסענער נאָמען. איך זאָג: כמעט — ווייל ער ווערט דאָך פאַרט, פון מאָל צו מאָל, דערמאָנט, בעיקר ווען עס קומט אויס צו שמועסן וועגן ח. נ. ביאַליקס „שירי עם“, וואָס מהיפית איז געווען איינער פון זיינע פיינסטע פאַרידישער, אַזוי־ווייט, אַז מען האָט אָנגענומען, דאָס מהיפית איז, בעצם, איינער פון ביאַליקס פסעוודאַנימען. די דאָזיקע איבערזעצן געפינען זיך אין יעדער אויסגאַב פון ביאַליק אין ייִדיש — אָנגעהויבן מיטן בוך „שירים“, (כלל־פאַרלאַג, בערלין 1922), און פאַרענדיקט מיטן בוך „אויסגעקליבענע שריפטן“ (מוסטער־ווערק 20, בוענאַס־אייִרעס 1964). אָבער דאָס איז דאָך בלויז אַ טייל פון מהיפית'ס שאַפונג, אַפילו בלויז אַ טייל פון זיין איבערזעצער'ישער מי. וואָס האָט אַרומגענומען אַנדערע דיכטער, סיי אין אונדזער, בעיקר מיטלעלטערלעכער ליטעראַטור (ר' יהודה הלוי, ר' שלמה גבירול), סיי אין אַנדערע, מאַדערנע ליטעראַטורן, אין די שפראַכן וואָס ער האָט באַהערשט (רוסיש, דייטשיש, פּויליש). נאָך מער, ער האָט זיך פאַרנומען מיט פאַרידישן קרילאָו, כאַטש ער האָט מסתמא געוואָסט פון די פריערדיקע פרווון (ר' מרדכי־לע, ריוועסמאַן וכדומה), און דאָס באַווייזט, ווי ווייט עס האָבן געגרייכט זיינע איבער־זעצער'ישע אַספּיראַציעס. אָבער אויך די דאָזיקע מי זיינע איז בלויז אַ טייל פון זיין פרוכפערדיקער שאַפער'ישקייט — ליד, קופלעט, דערציילונג, פעליעטאַן, דראַמע.

ב

אמת, אַ יאָר נאָך זיין טויט איז אַרויס אַן אַפּקלייב פון זיינע הומאַרעסקן. אָבער לא די וואָס עס איז בלויז איין באַנד פון פינף בענד, וועלכע ער האָט נאָך ביים לעבן פּלאַגירט, און וואָס זענען ער היום נישט דערשינען, איז עס היינט־צו־טאָג אַ ביבליאָגראַפישער וויסער ראַב. אויך אמת, אַז אין די דרייסיקער יאָרן האָבן זיך, דאָ און דאָרט, באַוויזן זאָכן פון זיין ליטעראַרישער נחלה — איך גופא האָב דעמאָלט

אָפּגעדרוקט עטלעכע פון זיי אין „דבר“; און אויפן שוועל פון ניינטן יאַרצייט זיינעם האָט די קאָוונער „אידישע שטימע“, ווו ער איז געווען אַ שטענדיקער מיטאַרבעטער, אָפּגעדרוקט אַן אָפּקלייב פון זאַכן, וואָס זענען געבליבן אין עובון, אָבער ווידער אַ מאָל — דאָס שלאַפּט אין ביבליאָטעקן, און לעת־עתה האָבן מיר אָפּילו נישט קיין לייטישע ביבליאָגראַפיע, וואָס זאָל אונדז העלפן זיך אַריענטירן אין דעם רייכן און פאַרביקן מאַטעריאַל.

אָבער די זעלבע געטרייע האַנט, וואָס האָט מיט קאַרגע דרייסיק יאָר אַרויס־געגעבן מה־יפּיתס איינציקן בוך, דערלאַנגט אונדז איצט, צום פּערציקסטן יאַרצייט, דאָס געזעמל, וואָס ליגט איצט פאַר אונדז. עס איז זיין אַלמנה, מרת חנה לבית יורמאַן, וואָס האָט זיינע זאַכן איבערגעזעצט אין דייטשיש און אַלע יאָרן אָפּגע־היטן מה־יפּיתס זכר און זכרון און מיר ווילן האַפּן, אַז דער אָפּקלייב, וואָס איז איצט אַרויס (פאַרלאַג „המנורה“ תל־אביב), איז אַן אָנהייב, וואָס וועט האָבן אַ פּאַסיקן המשך.

ג

דער אָפּקלייב, וואָס קומט אויפּפרישן דעם קאַנטאַקט צווישן מחבר און אַ ציבור לייענער, נעמט בעיקר אַרום הומאַרעסקעס און די ביאָליק־איבערזעצן, וואָס מיינט צוויי אָספּעקטן פון זיין שאַפּן, און אַזוי ווי די איבערזעצן זענען באַקאַנטער און פּאָפּולאַרער, פּאָדערט זיך איצט בעיקר אַן אָפּשאַץ פון זיין באַזונד־דערן הומאַר־נוסח. און שוין אין סאַמע אָנהייב פון אַזאַ פּרוּוו מוז מען באַמערקן, אַז אַזאַ באַזונדערקייט האָט נישט געהערט צו די לייכטע זאַכן, בפרט ווען מיר נעמען אין באַטראַכט, אַז עס איז געווען אַ שטענדיקע רובריק, וואָס האָט אין דער ייִדישער פּרעסע געהאַט איר היפּשלעך לאַנגע מסורה, און האָט זיך, אויך טעמאַטיש, געדרייט אַרום ייִדישן לוח, און ווי עס פירט זיך ביי אַן איינגעזעצטער מסורה, לאַקערט אויף איר דער שאַבלאַן, און עס פּאָדערט זיך טאַלאַנט, אַנצוהאַלטן די מסורה, און אָפּילו נישט פאַרוואַרפּנדיק דעם אַדער יענעם שאַבלאַן, צו בלייבן אין תּחום פון הומאַר און זיך נישט אַריינגליטשן אין תּחום, וואָס סימולירט כביכול הומאַר, און איז נישט מער ווי ליצנות אַדער בדחנות, ווי מיר האָבן עס, בעווונתנא, אין אונדזער פּרעסע; קירצער געזאָגט: אַנזאַלטן די מסורה פון טעמאַטישן צובונד צום לוח און פאַרט מחדש זיין.

ד

און עס וואָלט אפשר לייכטער געווען די סכּנות פון דער איינגעשטעלטער מסורה גובר צו זיין, ווען נישט דער כּוח פון דער שטאַרקער קאַנקורענציע — ווער האָט דאָס נישט, מיט זיין הומאַר, באַדינט דעם לוח: י. ל. פּרץ, מרדכי ספּעק־

טאר, ומי לבו גדול, שלום עליכם, און אין פלוג קאן זיך דאכטן: ומי יבוא אחרי המלך, ווער קען דאס קומען נאכן קיניג? שטעלט זיך ארויס, אז אויב מען קאן — קען מען. וואס שייך שלום-עליכם — האט דאך שלמה ביקל אנגעוויזן, אז שלום-עליכם האט אפילו אין זיין גרויסן טיפאזש — טוביה, מנחם מענדל — איבערגעלאזט גרויסע מעגלעכקייטן מחדש צו זיין. אויב אנטוויקלען זיין געדאנק, האט שלום עליכם דאס פארל אויסגעבויט, צוזאמענגעמענדיק אן עולם יידן, ווו דאס פסיכיש-און מענטאָל-בשותפותדיקע געשטאלטיקט זיך צו די צוויי גראַנד-דיאַזע טיפן, בשעת דאס נישט-בשותפותדיקע בלייבט, ווי עס בלייבן יענע שטיקער שטיין, וואס דעם סקולפּטאָרס דלויט ווארט זיי אָפּ פון דער געשאַפּענער פיגור. און דער חילוק צווישן דעם משל און נמשל איז, אז אין משל האַנדלט עס זיך וועגן טויטן שטיין, וואָס איז אָפּגעפּאַלן, בשעת אין נמשל האַנדלט עס זיך וועגן לעבעדיקע מענטשן, וואָס דאָס גלייכע צווישן זיי איז אַרײַן אין דער געשטאַלט, און דאָס אומגלייכע צווישן זיי איז געבליבן אין דרויסן, און זוכט זיין תיקון. ביקל האָט זיך אויף דעם פּראָבלעם אָנגעשטויסן נישט דווקא להלכה, נאָר למעשה — ער האָט אין זיין היימשטאַט, קילימי, געקענט אַ ברייה, וואָס איז געווען סיי ענלעך און סיי נישט ענלעך צו מנחם-מענדל, און ער האָט דאָס נישט-ענלעכע סקיצירט און אויסגעבולט.

ה

ווען ביקל האָט דעם ענין, סיי להלכה סיי למעשה, פירגעבראַכט, האָט עס שוין מהיפּית פון לאַנג און, ווי עס ווייזט אויס, גאָר באַוויסט פּראַקטיצירט. פּונקט ווי ער האָט געוויסט וועגן דער הומאַר-מסורה אין איר טעמאַטישן צובונד צום לוח, אזוי האָט ער געוויסט פון דער צענטראַלער ראַל פון שלום-עליכם אין דער טעמאַטיק, און טאַקע מחמת זיין באַוויסטזיין, איז ער נישט געווען אַ נאַכמאַכער, נאָר אַ באַנייער, כדי דאָס צו באַווייזן, וועלן מיר אָנהייבן מיט אַ קלייניקייט, אַ פּאַרטל — מהיפּית רופּט דאָס טיפּישע שטעטל, ווו אַ סך הומאַרעסקעס זיינע פּאַסירן, מיטן נאָמען כתרילישאַק, און עס קאָן זיך דאַכטן, אז עס איז נישט מער ווי אַ ליטווישער צופּאַס צום אוקראַינישן כתריליווקע, אָבער אז מען לייענט זיך אַרײַן, פילט מען בפּירוּש די אַריגינאַלע נאַטע, און דער נאָמען איז מרמז דערויף, אז פּונקט ווי דער מחבר ווייסט, פון וואָנען און פון וועמען ער גייט, ווייסט ער, ווהיין ער גייט.

אז מען לייענט די ערשטע הומאַרעסקע „דער כוח פון געלט“ ווייסט מען קלאַר, אז דער מחבר האָט געוויסט, און אפשר אויך פאַר די אויגן געהאַט, שלום-עליכעס הומאַרעסקע וועגן גרויסן געווינס, וואָס האָט אויסגעצייטיקט די קאַמעדיע „עמר“, האָט אָבער געגעבן אַן אַריגינאַלע הומאַרעסקע, ווי זי האָט געקאַנט בלויז

אין רעם פון דעם פערסאנאזש אין דער אקציע, אין דעם אָרט און דער צייט פיר קומען. עס זענען צען קליינע פרקים, וואָס יעדער פון זיי פאַרענדיקט זיך מיט אַ גראַם־שטיפּעריי, און בשעתן לייענען, ווערן מיר כביכול פאַרבעטן צו זען, ווי עס חזרט זיך דאָ, אין מיניאַטור, איבער דער תּוך פון שלום עליכּם לאַנגער מעשה — דאָ האָבן מיר נישט קיין שניידער, וואָס אַ טעותדיק געלייענטער ציפּער אין דעם לאַטעריע־צעטל מאַכט אים, אין די אויגן פון גאַנצן שטעטל, אויף אַ שטיק צייט, אַ גביר אדיר, און די סביבה חנפּעט אים, כדי נאָכן אויפגעקלערטן טעות, זיך צוריקצוקערן צום אַלטן גרינגשאַץ; דאָ האָבן מיר אַ בטלנישן לערער, וואָס אַן אַנדער מין טעות אין לאַטעריע־צעטל מאַכט אים, בלויז אויף איין איינציקן מיטיק, אין די אויגן פון אַ דרייקעפיקער משפּחה, פאַר אַ שטיקל עושה, און דער דריילינג איז אים, לשם שידוך, מקרב, כדי נאָכן אויפגעדעקטן טעות, אים ווידער און ווייטער מבזה צו זיין.

פאַראַן, פאַרשטייט זיך, אַ חילוק: פאַרן שניידער איז דער אומקער צו שער־און־אייזן אַן אומקער פון אַ ליגערישער, אַנשטעלערישער און איך־תּוך פּוסטער וועלט, צו זיין אייגענעם מהות און כאַראַקטער, וואָס מאַכט אים צוריק פריי און גליקלעך; פאַרן לערער איז דער אומקער פונעם רייכן מיטיק, ביי וועלכן ער איז געזעסן אין דעם פיינעם קאַסטיום, וואָס דער גאַסטגעבער זיינער האָט אים אויס־געסטרויעט, ער זאָל האָבן אַ פנים ווי עס פאַסט פאַר אַ קאַנדידאַט פון אַן איידעם, אַן אומקער פון גרויען קבצנות צום גרויען קבצנות. אפשר האָט עס נישט צו טאָן מיטן חילוק צווישן נוסח אוקראַינע און נוסח ליטע, אָבער זיכער האָט עס צו טאָן מיטן חילוק פון די מחברים, וואָס פירט דעם רבין צו אַן אַפטימיסטישן און דעם תלמיד צו אַ פעסימיסטישן פינאַל.

1

און עס איז ווייט נישט די איינציקע הומאַרעסקע, וווּ עס בעט זיך אַ פאַרגלייך צווישן דעם באַנוץ מצד מחברים און דעם באַנוץ פון אונדזער מחבר מיט דעם זעלבן מאַטיוו, בפרט דאָרט, ווי עס לאָזט זיך אַנגעמען, אַז ער האָט וועגן פּריער־דיקן באַנוץ געוויסט אָדער אים געקענט. ווי אַ משל קאָן דינען די הומאַרעסקע „דער שטרייק אין כתרילישאַק“, וווּ אַ סטודענטל, וואָס קומט אַהיים אויף יום־טוב און וויל פּראַוון רעוואַלוציאַנערע שטיק, נעמט אַנרעדן די צוהעלפּערס פון אַ קבצן מיט זיבן פּאַלעס, וואָס די צוויי וואָכן מצות־באַקן זענען זיין איינציק שטיקל פּרנסה, אַז זיי זאָלן מאַכן אַ שטרייק, און זיי לאָזן זיך איבעררעדן, די סיטואַציע דערמאָנט אונדז דעם סושעט אין אונדזער ליטעראַטור, ווי ער קומט, אַ שטייגער, פיר אין אַ קורצער דראַמע פון י. ל. פּרץ, אָבער דאָ קומט די הומאַריסטישע פאַר־ענטע: דער שניידער, ביי וועלכן דער מצה־בעקער וווינט אומזיסט אין קעלער.

מאכט בטל דעם סטודענטלס כוונה, — ער פארבעט אים אנצומעסטן זיין קאסטיום, און פארעט זיך דערמיט זייער לאנג; און די נאך הומאריסטישע אייבער-פאָענטע: דער שניידער האָט אומיסטן פאַרלייגט דעם סטודענטלס הויזן און טענהט, אַז דער משרת האָט זיי בטעות פאַרטראָגן צו אַן אַנדערן קונד, און ביז מען ברענגט אים אַנדערע הויזן פון דער היים, וואָס געדויערט אויך היפש, גייט איבער די שעה פון שטרייק־אַנהייב, און דאָס סטודנטל ברענט פאַר כעס אויף אַלע שניידערס און אַרבעטערס צוזאַמען. און ווי קורץ די זאך איז, האָט זי אַ שלל פון הומאַר־סיטואַציעס, וואָס גייען געקייטלט איינס אין אַנדערן, אַזוי אַז עס געשעט אַ סך, כאָטש עס רעדט זיך ווייניק, אַ פּראָפּאַרציע, וואָס אונדזער מחבר היט זי אַפּ אין רוב הומאַרעסקן זיינע, וואָס זענען ווייט פון דער באַרעדעוודיקער הומאַרעסקע, וואָס איז געווען און איז שכיח אין אונדזער פרעסע.

ז

באמת האָט אונדזער מחבר דערגרייכט אַ גאַר גרויסע מאָס פון אויסגע־רעכנטקייט אין דער קאָנסטרוקציע און שפּאַרעוודיקייט אין די מיטלען, און נישט אומזיסט רעדט ער בפירוש וועגן דער מעלה פון קורצן נוסח. על־כּל־פּנים שטאַרקט אַן אַנאַליז פון זיין דרך די טעאָריע, וועלכע איך האָב געפרוווט אויסבויען אויפן סמך פון אַנאַליז פונעם וויץ, דהיינו: פונקט, ווי אַן אַנעקדאָט פאַרצמזומט זיך, מיט דער צייט, צו אַ גלייכווערטל, פון וועלכן עס וואָקסט, מיט דער צייט, אַרויס, לויט דער נייער היסטאָרישער, סאַציאַלאָגישער און פּסיכאָלאָגישער סיטואַציע, אַן אַנדערער, נייער אַנעקדאָט, אַזוי פאַרצמזומט זיך אויך אַ לענגערע אָדער קיר־צערע דערציילונג צו איר עיקר־מאָטיוו, פון וועלכן עס וואָקסט, מיט דער צייט, אַרויס, לויט דער נייער היסטאָרישער, סאַציאַלאָגישער און פּסיכאָלאָגישער סיטואַציע, אַן אַנדערער, נייע, לענגערע אָדער קירצערע דערציילונג, און דאָס איז בעיקר חל אויף דער הומאַרעסקע.

דווקא מה־יפיתס הומאַרעסקן, בעיקר די, וואָס מאַדלירן אַ מאָטיוו, וואָס האָט שוין כמה פּרזערדיקע באַנוצן, אילוסטרירן קלאָר דעם דאָזיקן פּראָצעס — זיי זענען אַ דינאַמישע מיט, וואָס קאָן פירן פון דעם לענגערן סיפּור־מעשה צו זיין צמזומדיקן קערן, פונקט ווי ער קאָן פירן פון צמזומדיקן קערן צום לענגערן סיפּור־מעשה.

ח

און וואָס שייך דער נייער אַנדערער סיטואַציע — אין פּלוג האָט כּתּרילישאַק נישט ווייניק פון אַלטן, לאַכל־שכן פון נייעם כּתּרילעווקע, אָבער דאָס פּאַרליבטע פּאַרל, אין דער הומאַרעסקע, „באַטיסטיני אין כּתּרילישאַק“, וואָרפט איינס אויפּס

אנדערע און אומהן, פונקט ווי עס האָבן געטאָן זייערע פירגייער מיט אַ דור צוריק, נאָך דעם זיי האָבן זיך אַריינגעלייענט אין שמרס העלדן, אָבער זיי טוען עס דאָ ביים קלאַנג פון ראַדיאָ — זי מאַכט זיך אַ בילד פון באַטיסטינגן לויט זיין קול, און ער מאַכט זיך אַ בילד פון דער אַדעלהיים לויט איר קול, ביז די ראַדיאָ־צייטונג אַנטדעקט זיי — וואָס די דעמאָלט נאָך נישט עקזיסטירנדיקע טעלעוויזיע וואָלט זיי תיכף אַנטפלעקט — אַז דער זינגער האַלט שוין ביי די פינף און זיבעציק און די זינגערין ביי די זיבעציק יאָר, און ממילא ווערן די בילדער זייערע, ווי דאָס פאַרל האָט זיך זיי אויספאַנטאַזירט, בטל ומבטל, און מיר געפינען זיך אין סאַמע מיט פון מאַטיוו, וואָס לאַזט זיך פאַרצומען, ביז צום מאַמר: אינה דומה ראייה לשמיעה, און אפשר אפילו ביז צום מאַמר: לאַ ראיתי אינה ראייה.

מיר האָבן דאָ און איצט, אין כתרילישאַק, ראַדיאָ, און אַט דער טעכנישער חידוש האָט דאָ פאַרכאַפט נישט בלויז מענטשן, נאָר אויך בהמות — אַ ראייה די מעשה מיטן אַקס וואָס איז, בשעתן חנוכה־אָונט אַרויף אויף דער בימה, און אַז מען האָט אים געפרוּווט אַרויסטרייבן, האָט ער גענומען רעדן ווי אַ מענטש, און אַלץ צעלויפט זיך און קיינער דערוועגט זיך נישט עטלעכע טעג אַריינצור־ניוכען, און ערשט נאָך דעם אַקס פגירה שטעלט זיך אַרויס, אַז ער האָט איינגע־שלונגען אַ ראַדיאָ־אַפּאַראַט. דער שפיץ פון דער הומאַרעסקע איז, אַז דער עולם, וואָס ווייסט שוין און באַנוצט ראַדיאָ, און פאַרשטייט אפשר אויך זיין מעכאַניק, גלייבט נאָך אין אַן איבערנאַטירלעכקייט און נעמט אַז, אַז דער אַקס האָט פאַר־געסן, דאָס עס איז אים מחייב דאָס ווערטל: אַן אַקס האָט אַ לאַנגע צונג און קען קיין שופר נישט בלאַזן, אָדער: קיין יעלה־יבוא נישט זאָגן, און האָט זיך גאָר פאַרקוקט אין פרשת בלק און געלערנט אַ קל־יחומר פון ויפתח השם את פי האתון, און דער אייבערשטער האָט געעפנט דאָס מויל פון דער אייזעלעכע.

ט

און דאָס ענגע שכנות פון שוין און נאָך און זייער פאַרמיש — זענען דאָ דאָס זאַלץ פון כמה וכמה הומאַריסטישע סיטואַציעס און קאָמפליקאַציעס. אַ דוגמה דערצו איז אַ מאַטיוו פון יום־טוב־זשאַנער, וואָס חזרט זיך איבער אין צוויי הומאַר־רעסקעס — „די אושפיזין“ און „אַריבערגעכאַפט די מאַס“.

אין דער ערשטער הומאַרעסקע האָבן מיר, פון איין זייט, נאָך דעם מלמד, וואָס, אין דער נאַכט פון הושענא־רבא, וואָרט ער אַפ די מינוט, ווען דער הימל שפּאַלט זיך, און האַלט אין איין איבערהוּרן כל טוב, כל טוב, און אין דער פרי געפינט ער אין דער סוכה זיינער פול סחורה, און אַזוי ווי ער ווייסט נישט, אַז דאָס האָבן גנבים אַריינגעפּעקלט, מיינט ער, אַז ער איז טאַקע געהאַלפן געוואָרן, און איז מנדב די העלפט אויף צדקה, און אַזוי־ווי די גנבים האָבן דערווייל די

סוכה אויסגעליידיקט, איז דער תמים זיכער, אַז דאָס האָט זיין ווייב גורם געווען, וואָס האָט אויף זיין נדר פאַראיבל געהאַט. אָבער פון דער אַנדערער זייט האָבן מיר שוין דעם עברית־לערער, וואָס שפּאַצירט אַרום ביי נאַכט מיט זיין ליובע און זיי קומען זיך אַפרוען אין מלמדס סוכה, זענען זיך דערווייל מהנה מיט די אַפגעקאַכטע פּיש, וואָס זיי האָבן דאָרט געפונען, און אַז דער מלמד הערט זיך אונטער זייער לשון־קודש־שמועס און כאַפט אויף ווערטער ווי: דגים, לוי־תן, און בפרט, אַז ער הערט אַז זיי רופן זיך איבער אברהם און שרה, איז ער זיכער, אַז דאָס זענען די אושפיזין. איז עס אַן אַלטער מאַטיוו, וואָס האָט כלערליי אַפ־לאַכערישע נוסחאות, בעיקר אין אַנעקדאָט, אָבער דאָ, אין אונדזער הומאַרעסקע, איז דער מאַטיוו טאַפּלשטעגיק אויסגעבויט.

אין דער אַנדערער הומאַרעסקע האָבן מיר אָבער אַ מאָל צו טאָן מיט אַ סוכה, וווּ אויף דער וואָר זיצט שוין אַ דיכטער, וואָס וואָרט, מיטן כוח פון צייטונגס־לעקטור, אויף דער מווע, אָבער אין חלום באַווייזט זיך אים נאָך אַ מלאך, וואָס זוכט אַ רעכטע סוכה פאַר די אושפיזין, און אַזוי ווי די סוכה געפּעלט אים, פרעגט ער דעם דיכטער, וואָס ער וויל, און אַז ער ענטפּערט נישט, וווּ מען וואַלט געקענט אָננעמען: רוח הקודש, נאָר: געלט, איז דער מלאך גרייט אים נאַכצוגעבן, אָבער אַז דעם דיכטער איז אַלץ ווייניק, ווערט דער מלאך ברוגז, ווייל אַזוי פיל געלט איז גאַרנישט פאַראַן אין די אוצרות־של־מעלה. איז עס אויך אַן אַלטער מאַטיוו, וואָס האָט כלערליי אַפּלאַכענישע נוסחאות, ווי, אַ שטייגער, ביי וועלוול זבאַראַזשער, וווּ דער רבּונו של עולם נעמט זיך שאַסטען מיט די ש״י עולמות, וועמען עס קומט נאָר, ביז ער איז אַרויס באַנקראַט, אָבער דאָ, אין אונדזער הומאַרעסקע, איז דער מאַטיוו טאַפּלשטעגיק אויסגעבויט.

די טאַפּל־שטעגיקייט איז בולט באַזונדערס דאָרט, וווּ דער מחבר גייט נאָך דעם פּרינציפּ פון זה־לעומת־זה, ווי, אַ שטייגער, אין דער הומאַרעסקע „אויף קבר אבות“, וווּ עס קומען אין שטעטל אַריין צוויי יידן — איינער, וואָס קומט פון אַמעריקע, אַן אַרויפגעקומענער, און די גאַנצע שטאַט שטעלן זיך פאַר ווי זיינע קרובים, און אומעטום נעמט מען אים אויף במאכל ומשקה, און איינער וואָס קומט פון אַ דערבייק שטעטל, אַן אַראַפּגעקומענער, און קיינער קוקט זיך נישט אום אויף אים. אויך דאָס שכנות פון אַרויף און אַראַפּ איז דאָס פעפּערל פון עטלעכע הומאַ־רעסקעס וועגן שטעטל, וואָס פאַרמאַגט שוין אַן אויטאָמאָביל, אַ ראַדיאָ, און וווּ לעבן נאָמען מאַרקס הערט זיך אויך דער נאָמען פּרויד וכדומה.

פאַרשטייט זיך, אַז אויך דער דרך פון זה־לעומת־זה — אַ ממש קלאַסישע דוגמה איז די הומאַרעסקע: „הנרות הללו“ — גייט אויף דער ליניע פון עלטערע מאַטיוו, וואָס קריגן דאָ אַן אַריגינאַלע מאָדולאַציע. בכלל, פאַרהוילט נישט דער מחבר, אַז ער האָט זיך אויסגעליען שאַבלאַנס, קאַנווענציעס, און ווייזט אַפּילו אַן

אויף זיינע מקורים, פארשטייענדיק, אז נישט די עצם הלוואה, נאר ווי מען באנוצט זיך מיט איר, וואס מען מאכט פון איר, וואס מען איז מחדש אין איר, איז דער עיקר. די מאטיוון זענען, בעצם, ווי דער אלף-בית — בלויז כ"ב אותיות, און וואס לאזט זיך, דורך זייערע אומצייליקע קאמבינאציעס, זאגן און ארויסזאגן. נאר מער, דער מחבר ברענגט צוויי קאנטראווערסאלע משלים אין צוויי באזונדערע הומארעסקעס — פון איין הומארעסקע „סדר-לייכטער“ לערנען מיר אפ, וואס פאר א הלוואה טויג נישט, פון דער אנדערער הומארעסקע „טעמעס-בירוא“ לערנען מיר אפ, וואס פאר א הלוואה טויג יא.

אין דער ערשטער הומארעסקע האבן מיר א מעשה מיט איינעם, וואס האט דערטאפט א שטיפערישן סיפור-המעשה אין א דייטשיש בלעטל און אים איבער-געזעצט, און אפגעדרוקט, נישט וויסנדיק, אז עס איז א פלאגיאט פון טשעכאווס א נאוועלקע, און די פאענטע איז נישט, ווי מיר וואלטן זיך משער געווען, אז דער פלאגיאטאר פון פלאגיאטאר טרייסט זיך מיטן הגונב מן הגנב פטור, נאר, פארקערט, ער איז מלא רציחה אויף יענעם מנוול, וואס האט גענומען טשעכאווס נאוועלקע און אפגעדרוקט אויף זיין אייגענעם נאמען. אט די פאענטע גייט אויף דער ליניע פון אנעקדאט וועגן יענעם, וואס האט דערציילט, אז ווען ער לאזט ארויס צו שחרית א ליגן, קומט ער צו מנחה צוריק צו אים און ער דערקענט אים נישט מער, און ער פארענדיקט מיט א קרעכץ: אוי, א וועלט מיט ליגנערס.

אין דער אנדערער הומארעסקע האבן מיר א מעשה מיט איינעם, וואס האט זיך אין א סוכה געעפנט א בירוא פאר יום-טוב-טעמעס, און ער עקספלאצאטירט, אין כלערליי שאטירונגען, א סוכות-מאטיוו — אן אתרוג-אנעקדאט, וואס קריגט כלערליי פנימער: פון א הומארעסקע, פון א טראגעדיע, פון א סענסאציע וכדומה. אויך דא איז פאראן א פאענטע, אבער פירט אפ פונעם באהאלטענעם עיקר — דער קריטישער קוק אויפן הומאריסטישן יום-טוב-סוזשעט, וואס דער לוח פאדערט אים יאריערלעך, און דער כוח פון אינערציע איז נוטה אים מאנאטאן איבער-צוחורן, אבער דער כוח פון המצאה צווינגט אים זיך פאליפאניש צו מאדולירן. ווער עס וויל זען, ווי די צוויי כוחות ראנגלען זיך לאכנדיק און שמיכלענדיק, און לאזן די המצאה גובר זיין די אינערציע — זאל זיך אריינלייענען אין בוך, וואס ליגט איצט פאר אונדז.

[תמוז תש"ל]

נוסח וואַלבראָם

יוסף עהליך

מאמר א': צווישן נאַטור און כאַראַקטער

א

יוסף ערליך איז אַ מין אוניקום אין אונדזער ליטעאַרישער סביבה — די דערציילונגען זיינע, סיי יענע וואָס זענען צום טייל שוין אַרויס אין בוך־פאַרעם, אַנגעהויבן פון זיין בוך „דמויות“ (געשטאַלטן), די גרעסערע נאָוועלע „טוב הארץ“ (גוטס פון דער ערד) און פאַרענדיקט, לעת־עתה, מיט זיין ראַמאַן „ההרריים“ (די באַרג־מענטשן), און סיי די, וואָס זענען נאָך צעשפרייט אין צייטשריפטן, ווי אַ שטייגער „אפקים דולקים“ (ברענענדיקע האַריוואַנטן), זענען אַלע געשריבן געוואָרן ייִדיש, זענען אָבער אַלע דערשינען העברעיִש, און דאָס בלויז העברעיִש. איך שטרייך אונטער דאָס וואָרט: בלויז. יאָרן פון פריינדשאַפט און מיטאַרבעט, וואָס האָבן מיר דערלויבט זיך אַפצושטעלן אויף זיין מענטאַליטעט און נאָכצוגיין דעם גאַנג פון זיין אַנטוויקל, האָבן מיר קלאַר געמאַכט די עצם־סתירה צווישן דער געטריישאַפט צו דער שפראַך, אין וועלכער ער שרייבט, און צווישן דער אויסגעהאַלטנקייט אין דער שפראַך, אין וועלכער ער דערשיינט, ווי אַ סתירה, וואָס ער קאָן נישט און וויל נישט פאַרמיידן.

ער קאָן נישט — ער געהער צו די נאַטורן, וואָס בלייבן פאַרוואַקסן מיטן ענגערן שורש פון זייער קינדערישן און ייִנגלשן אָנהייב; ער וויל נישט — ער געהער צו די כאַראַקטערן, וואָס קלאַמערן זיך אָן אין דער ברייטערער גזע פון זייער צייטיקערן און מענערשן המשך; און צווישן שורש און גזע שפילט זיך אַפ דער איבערבראַך פון דור, דער רעוואַלוציאַנערער איבערפלאַנץ פון דאָרט אָהער.

ב

די געשפאַנטקייט צווישן נאַטור און כאַראַקטער ברענגט אים דערצו, אַז זיין געשריבן וואָרט רעדט אין דער שפראַך פון זיין אַלטער היים, די באַזונדערע שפראַך פונעם גרעסטן שבט ייִדן, און זיין געדרוקט וואָרט רעדט אין דער שפראַך

פון זיין נייער היים, די כוללדיקע שפראך פון אלע שבטים. פון דעסטוועגן וועל איך נישט פארשווייגן, אז עס איז מיר תמיד קשה געווען, ווי אזוי איז אים נישט אויפגעקומען א פארלאנג צו זען זיין וואָרט געדרוקט ווי עס איז געשריבן געוואָרן; און די קשיה האָט זיך נאָך פאַרשאַרפט מחמת אַ טשיקאַווע פּאַסירונג — די נאַוועלע זיינע „אפּקים דולקים“, וועלכע באַשרייבט די צייט פון די מעפּילים און זייער געראַנגל מיט דער מאַנדאַטאַרישער מאַכט, און איז געווען אַפּגעדרוקט אין „מולד“, איז זייער געפּעלן אַ רעדאַקטאָר פון אַ חשובער יידישער צייטשריפט און נישט אָנענדיק, אז דער מקור איז יידיש, האָט ער אַוועקגעזעצט אַ מתרגם און טאַקע זיין תּרגום פאַרעפּנטלעכט. איך בין געווען זיכער, אז דער פּיקאַנטער פּאַל וועט פאַרן מחבר אַוועקשטעלן די סתירה זיינע אין איר גאַנצער פאַראַדאַקסער צוגעשפּיצטקייט, אָכער איך האָב מיך גריילעך טועה געווען: ער האָט שטיל אין זיך אַריינגעשמיכלט, און איז פון זיין וועג נישט אַפּגעטרעטן, און ווייטער ווילעריש געשפּילט יענע סצענע צווישן יוסף און זיינע ברידער: כי המליץ בינתוּם, טייטש: ווייל אַ פּירשפּרעכער, אַ טאַלמעטש, איז געווען צווישן זיי.

ג

אַבער לאַ לעולם חוסן, טייטש: דען דאָס שטאַרקייט געווערט נישט אייביק, איז אַן אַלטער פּסוק אין משלי. נישט אייביק קאָן דאָך אָנהאַלטן אַזאַ געשפּאַנטקייט; סוף סוף מוז דאָך יוסף דערלאַנגען אַ זאַג: שלחו כל איש מעלי, טייטש: שיקט אַ יעדן אַוועק פון מיר און דער מליץ, דער טאַלמעטש, מוז אויך אַרויס, און דער מישנה־למלך צערעדט זיך מיט זיינע בראַטשיקעס אַזוי ווי ער האָט גערעדט מיט זיי ביז דותן. אויך זיין ווייט־ווייטן נאַמענס־ברודער, אונדזער דערציילער, האָבן מיר איצט געפּאַקט ביי אַן אַפּנויג פון זיין דרך, און עס איז, פאַרשטייט זיך, אַ באַזונדערער טעם דערביי. ער האָט תּמיד בכתב אויסגעמיטן די וועלט פון דער אַלטער היים און אירע טעמעס און האָט זיי בלויז באַריירט, אויף וויפל דאָס האָט באַנויטיקט די פאַרשטאַנדעניש פון די באַשריבענע נפשות אין דער נייער היים. מיר שטרייכן אונטער: בכתב, ווייל בעל־פה געדענק איך נישט כמעט קיין אייני־ציקן פון אונדזערע אומציייליקע שמועסן, ער זאָל נישט דערמאָנען, מאַלן, כאַראַקטער־טעריזירן זיין היימשטאַט וואַלבראַם, וואָס איז נישט בלויז אים איינגעבאַקן אין האַרצן, נאָר שטאַרצט אַרויס פון זיין גאַנצן האַבזיסט ביז צו דער אַרטיקולאַציע פון זיין חיתוך־הדיבור. נישט אומזיסט האָט אוריאל וויינרייך שעהען־לאַנג רע־קאַרדירט זיינע שמועסן ווי אַ וואַזשנעם צושטייער צו דעם אַטלאַס פון פּוילישן יידיש. און אַט האָבן זיך דער בכתב און דער בעל־פה צוזאַמענגעטראָפּן און עס איז פּירגעקומען דער דערמאַנטער אַפּנויג — אונדזער דערציילער האָט גענומען שרייבן איבער וואַלבראַם און לעת־עתה האָט ער אָנגעצייכנט אַ מין כלל־פאַרטרעט

פון זיין היימשטאָט. דער פּאַרטערט פּאַרמאַגט אַלע דערציילערישע מעלות זיינע — אין קורצע און שאַרפע קאַנטורן וואַקסט פאַר אונדז אויס די שטאַט אין איר אַטמאָספּער, אירע טיפּן, איר וואַכנגאַנג און איר שבת־נוסח, אירע פרנסות און פּירעכצער, און דער לייענער קאַן זיך נישט גענוג אַפּוונדערן, ווי לאַזט זיך עס אין אַזאַ קליין רעמל אַריינפּרעסן אַ גאַנצע עדה יידן און זייער כאַראַקטער און גורל.

און דאָס אויפפאַליקע איז נישט בלויז דער תּוכן, נאָר אויך די צורה — אין די פּאַלדן פּון אַ כּמעט שטרענג געהאַלטענעם ליטעראַרישן כלל־יידיש, פּאַר־באַהאַלט זיך שקאַצעריש און חנוודיק, דאָס באַזונדערע, צוליב גאַט־ווייס־וואַסערע טעמים צום דיאַלעקט דעגראַדירטערע פּוילישע יידיש. דאָס וואַלבראַמער יידיש צאַפּלט דאָ אַרויס פּון אַן איינציק וואַרט, אַן אידיאָמאַטישן באַטאָן, אַ סינטאַק־טישער באַזונדערקייט. און כאַטש אַלץ האָט גאַרנישט צו טאָן מיט דער ווייסענ־בערגישער טאַטאַלער שפּראַך־מרידה און אפילו נישט מיט פּרילוצקיס האַרעוואַניע אַ קאַפּ צו פּאַרריכטן די דאָליע פּון פּוילישן יידיש, איז עס ממילא אַ שטילער פּראַ־טעסט קעגן דער שפּראַכלעכער ניוועלאַציע, צו וועלכער עס האָבן געבראַכט אַן איבערגעאיינלעטע טעאָריע און אַ נאָך איבערגעאיינלעטערע פּראַקטיק. ווי אַזוי מען קאַן אַזאַ שטילן פּראַטעסט איידל און קינסטלעריש קרעירן, האָט אונדז לעצטנס געוויזן יחאל האַפּער אין זיינע וואַרשעווער הייף.

ד

די נאַטור האָט אַ בויג געטאָן דעם כאַראַקטער, דער כאַראַקטער האָט נאָכ־געגעבן, אָבער זיך נישט אונטערגעגעבן. דער וואַלבראַם־פּאַרטערט, וואָס איז צומערשט געגאַנגען אין יזכּור־בוך פּון זיינע לאַנדסלייט, גייט איצט אין זיינע אייגענע טאוולען, און ער טוט עס צווישן פּראַקטיק — זאָלן עס לייענען נישט בלויז די לאַנדסלייט און אַלע איבעריקע יידיש־לייענער, נאָר אויך די נפשות פּון מחברס דערציילונגען — די יעקעס און די צאַברעס פּון „טוב האַרץ“, די מעפּילים פּון כלערליי תּפוצות אייראָפּע פּון „אפּקים דולקים“, די קורדן און אַנדערע מורח־עולים פּון „ההרריים“.

אחד מקראַ וּאחד תּרגום איז צווישן העברעיִש און יידיש אַן אַלטע מעשה. דער חידוש איז אין כלל, וואָס איז דאָ מקויים געוואָרן: דף כּנגד דף. אויך דער חידוש ווערט פּאַוואַליע מסורה — פאַר אייערנעכטן האָט עס געמאַכט ה. י. בילעצקי מיט זיינע לידער איבערגעזעצט דורך מרדכי אמיתי, אייערנעכטן האָט עס געמאַכט אפרים אויערבאַך מיט זיין „ווייסער שטאַט“, איבערגעזעצט דורך אליהו מייטוס ; נעכטן האָט עס געמאַכט איציק מאַנגער מיט אַן אַפּקלייב פּון זיינע לידער און באַלאַדן, פּונקט ווי עס איז אַרויס אַן אַפּקלייב באַלאַדן פּון מאַני לייב, ביידע

איבערגעזעצט דורך שמשון מעלצער; היינט מאַכט עס יוסף ערליך מיט זיין כמעט
רוכאַמאָוסקישער וואַלבראַם-מיניאַטור, איבערגעזעצט דורך שמאי מאַנדל. משמע,
עס ווערט מסורה, און מסורה שליסט אין זיך בדרך הטבע איין — המשך.
[כסלו תשכ"ג]

מאמר ב': גוט שבת

א

עס איז דאָס דריטע מאָל, וואָס עס קומט מיר אויס אַריינפירן דעם לייענער
אין אַ בוך פון יוסף ערליך. דאָס ערשטע מאָל ווען איך האָב איבערגעזעצט זיין
בוך „טוב הארץ“ פון יידישן כתב־יד און האָב דעם מחבר פירגעשטעלט פאַרן
העברעיִשן לייענער — אַן אַריגינעלער און אפשר אויך משונהדיקער מחבר: שרייבט
יידיש אָבער דרוקט העברעיִש — און בעיקר בין איך אויסן געווען אַנצווייזן
אויף זיינע באַוווּסטע און אומבאַוווּסטע וואַרצלען, סיי אין לעבן סיי אין דער
ליטעראַטור.

אין לעבן — געכאַוועט אין אַ קליין פּויליש שטעטל, וואַלבראַם, האָט ער
זיך גאַר יונג אַנגעשלאָסן אין די חלוצישע רייען, איז עולה געווען, האָט געאַרבעט
אין קאַלאָניעס און אין שטאַט, און האָבנדיק אַ שאַרף אויג, האָט ער טיף דורכ־
געלעבט דעם פּראָצעס פון איבערפּלאַנץ אין אַלט־נייעם לאַנד אונדזערן, אין אים
מיטגעלעבט מיט אַנדערע, און דאָס נישט בלויז פון זיין סגאַל, נאָר פון כלערליי
עולים אין זייער בונטן מענטשלעכן, מענטאַלן און שטייגערשן טיפּאָזש. דער כוח
פון אַזאַ זיך אַריינלעבן מערקט זיך סיי אין דעם דערמאָנטן בוך, וווּ דער פּער־
סאַנאַזש באַשטייט בעיקר פון עולים, וואָס זענען געקומען פון מזרח אין צענטראַל־
אייראָפּע, סיי אין זיין בוך „הרריים“ וווּ דער פּערסאַנאַזש באַשטייט בעיקר פון
עולים, וואָס זענען געקומען פון מזרח, אָבער דער צענטער איז, סיי דאָרט סיי דאָ,
דער געראַנגל מיט דער נאַטור פון מענטש און דער נאַטור פון לאַנד, און די
דראַמאַטישע געשפּאַנטקייט און קאַמף פון די כוחות און זייער אַנטפּלעק.

אין דער ליטעראַטור — באַשאַנקען מיט אַ חוש פאַרן עלעמענטאַרן, זוכט ער
עס לויט זיין נאַטורעל, אַרויסצוברענגען, און געפינט זי אויף דער ליניע פון אַ
וויסנבערגישן אַדער פּוקסישן באַנעם און וועלט, אָבער, ווי עס טרעפט זיך אויך
ביי זיי, איז עס אַ חשבון, וווּ אַלע פרטים זענען רעאַליסטיש און אַפילו נאַטוראַ־
ליסטיש, אָבער דער סך־הכל איז איבעררעאַליסטיש און איבערנאַטוראַליסטיש, און
אַז מען קוקט זיך גוט אַריין אין סך־הכל, דוכט מען, אַז ער איז גאַרנישט די
מסקנה נאָר גיכער די הנחה פון אַלעמען.

ב

און דאָס וואָס האָט זיך געדאַכט, איז קלאָר באַשטעטיקט אין זיין בוך „וואָל־בראַם“, וואָס איז אַרויס, סײַ אין לשון פון מקור, דעם מחברס היימישן ייִדיש, סײַ אין העברעיִשן נוסח פון שמאי מאַנדל, און איך האָב מיך, אין אַרייַנפיר, אָפֿ־געשטעלט אויף דעם חידוש אין מחברס לעבן און טאָן — דאָס שטעטל זיינס האָט אים מחייב געווען, ער זאָל נישט בלויז אין רשות־היחיד, צווישן זיך און זיין פעדער, נאָר אויך אין רשות הרבים, צווישן זיך און דעם אויער פון זיין לייענער רעדן אין לשון פון זיי טאַטע מאַמע. איך בין דעמאָלט זיכער געווען, אַז דאָס קליינע ביכעלע, אַ האַרציקע מצבה אויף די חורבות פון וואָלבראַם, איז אַ שפּאַרע פון אַ טיר, וואָס וועט און מוז זיך ווייט אין ברייט אויפפראַלן, און עס האָט מיך נישט געחידושט, ווען איך האָב געהערט אַז ער גרייט צו דאָס בוך, וואָס ליגט דאָ פאַר אונדז, און וואָס נעמט אַרום וואָלבראַם, נישט ווי אַ קליין פינטעלע אין דער פּוילישער געאָגראַפיע, נאָר ווי אַ גרויסער פּלאַקער אין דער ייִדישער געשיכטע, איר טיפּער אמונה אין איר טיפּער קולטור, ווי אין דער גע־שטאַלט פון איינעם פון די גרעסטע ווערק פונעם ייִדישן פּאָלק — דעם ייִדישן שבת — ווי ס'האָט זיך קאַנקרעטיזירט אין דער ייִדישער קהילה.

די עובדה פון ספר איז אַן עפישער, צו מאַל גאָר פּלאַסטישער דיִן־וחשבון איבער דעם איינ־און־איינציקן טאָג פון דער וואַך, וואָס פאַר אַ שפע פון איבער־לעבענישן עס האָט אים אויסגעפילט, אָבער עס איז מער פון אַ דיִן־וחשבון, עס איז אויך אַ רמו זיך צו באַקלערן, צי פאַרשטייען מיר, וואָס אונדזערע שטעט און דערפער אין אונדזער לאַנד האָבן אַנגעוווירן, וואָס דער שבת איז פאַר זיי לאַנג נישט דאָס וואָס ער איז געווען אין דער לעבעדיקער ייִדישער קהילה, אַן אַבסאַלוט אַנדערער טאָג, אין דעם ווונדערלעכן סינטעז פון מנוחה און קדושה; צי פאַרשטייען מיר, אַז איפּכא מסתברא: אויב דאָרט אין דער פרעמד האָבן מיר געהאַט אַזאַ גדולה, דאָ אין דער היים לאַ כל שכן.

ג

מעגלעך, אַז דאָס איז נישט די כוונה פונעם מחבר, אָבער גוטע ביכער האָבן אַ טבע, אַז זיי זענען שטאַרקער פון מחברס כוונה, און אַ גרויסער נעכטן, ווי דער ייִדישער שבת וואָס מיר זעען פאַר אונדז, שטרעמט צו אַ גרויסן מאַרגן.

[חשכ"ט]

צווישן מחבר און חיבור

„די אהאמאס“ פון פייול זיגלבוים

א

ווי קומט דער מחבר צו דעם חיבור — איז אַ קשיא, וואָס שווימט, כדרך הטבע אויף, ווען דער סוזשעט און זיין באַהאַנדל געפינען זיך נישט אויף דער ליניע פון אינטערעס אָדער קאַנטאַקט, ווי זי גייט, בדרך כלל, אָן אין דער ליטעראַטור און שפּראַך, מיט וועלכער דער מחבר קער זיך אָן לויט זיין אָפֿ־שטאַם, שייכות און סביבה. אַט די קשיא פרעגט זיך טאַקע לגבי דעם סיפור המעשה, וואָס ליגט דאָ פאַר אונדז, און וואָס איז, לויט זיין טעמע, ווייט פונעם איצטיקן צענטראַלן אינטערעס, און אַפילו פונעם פעריפּערן קאַנטאַקט, אין דער דערציילערישער ייִדיש־ליטעראַטור. דען זי, די איצטיקע ייִדיש־פּראָזע, קאַנצענ־טרירט זיך טעמאַטיש בעיקר אַרום די ביידע פּאַלוסן פון אונדזער אייגענעם קיום — דאָס לעבן אויף די ווייטערע און נאַענטערע סטאַציעס פאַר דעם נעכ־טיקן אומקום, דאָס לעבן אויף דער שוועל און איבער דער שוועל פון היינטיקן אויפקום.

ווייזט אויס, אַז די רעקאַפיטולאַציע פון ייִדישן לעבן אין דעם טאַפֿל־פּנימ־דיקן קאַטאַקליזם פּאָדערט דעם בכל לבבך ובכל נפשך פונעם ייִדישן שרייבער, אַזוי אַז זיין גאַנצע שאַפּערישע ענערגיע שעפט זיך אויס אין דער וועלט און די ליטעראַטור איז נאָך אַלץ ווייט זי אויסצושעפּן. אויב בלויז דערמאָנען אונ־זערע צוויי גרויסע צענטערס, איז עס כמעט אַ כלל גדול, אַז אַ ייִדיש־פּראָזאַ־קער, וואָס געפינט זיך אין אַמעריקע, זאָל רעקאַפיטולירן כמעט בלויז דאָס לעבן אין מזרח־אייראָפּע — די בולטסטע משלים זענען באַשעוויס און גראַדע — און אַ ייִדיש־פּראָזאַקער אין ארץ־ישׂראל זאָל טאָן דאָס זעלבע — אַ בולטער משל יחיאל האַפּער, און זאָל פּרווון אויך רעקאַפיטולירן דאָס היגע לעבן — אַ בולטער משל ישעיה שפיגל.

ב

אָודאי, נאָך מיט אַ האַלבן דור צוריק איז עס אַנדערש געווען, און אַ רע־

פרעזענטאטיווער יידיש-פראָזאָקער ווי אַפּאַטאַשו, וואָס האָט רעקאַפּיטולירט אַ ווייטן נעכטן אין די פּוילישע וועלדער און אַ נאָך ווייטערן נעכטן אין רעגנס-בורג און נאָך אַ ווייטסטן נעכטן אין ר' עקיבאס צייטן, האָט ער אַרומגענומען מצדי צדדים דעם נאַענטן נעכטן און נאַענטסטן היינט, סיי אין פּוילישע שטעט-לעך סיי אין אַמעריקאנער כּרך גדול, און נאָך דעם אַלעמען האָט נאָך זיין פּאַ-ליטרע פּאַרמאַנט פּאַרבן גענוג צו מאַלן און סקיצירן אַ רייכע טיפּאַלאָגיע פון די קאָליריקע, תּרתי משמע, שכנים. לא-כל-שכן אַ דור פּרזער, וווּ סיי אונ-דזער פּאַעזיע, סיי אונדזער פּראָזע אין אַמעריקע האָבן זיך באַווויגן אויף דער ליניע פון אַזאַ ברייטער טעמאַטיק — און דאָס אין ביידע שפּראַכן אונדזערע — און עס איז בולט אַ קלאַרע הבחנה: אַ יידיש-שרייבער איז מער נוטה געווען אַריינצודרינגען אין לעבן פון די נעגערס, אַ העברעיִש-שרייבער איז מער נוטה געווען אַריינצודרינגען אין לעבן פון די אינדיאַנער, און איך האָב עס געפרוווט אויסטייטשן, אַז דער חילוק באַשטייט אפשר אין דעם פּאַרשיידענעם גרונטגעפיל פון ביידע שפּראַכן — העברעיִש האָט זיך דאָרט דעמאַלט אידענטיפּיצירט מיטן שטילן אַריסטאָקראַטישן אַראַפּ, יידיש ווייטער האָט זיך דאָרט דעמאַלט אידענ-טיפּיצירט מיטן רוישיקן דעמאָקראַטישן אַרויף.

און כּדאי צו ברענגען אַ דוגמה פון אַ צווייפּראַכיקן שרייבער — י. י. שוואַרץ, וואָס זיינע צוויי גרויסע פּאַעמעס גייען אין אַ פּאַרקערטן סדר פון זיין ביאָגראַפּישן גאַנג, צום ערשט האָט ער געשריבן „קענטאַק“, און מיט אַ סך יאָרן שפּעטער „יונגע יאָרן“. וואָס באַשרייבט זיין היים אין ליטע. און דאָ האָט ער פּלוצעם אַריינגעוואַרפן אַ קאַפיטל: פעלקער און זייערע געטער, לויטן וואָרט פון פּסוק: גויים ואלהיו, (אזוי הייסט אויך אַ קאַפיטל אין רנקס „מורה נבוכי הזמן“) און עס איז אַ גאָר עקזאָטיש קאַפיטל — עס באַשרייבט מעקסיקע. איך האָב בשעתו געפרוווט דערקלערן, אַז דער דיכטער ברענגט בכיוון אין דעם קאַפיטל די וועלט פון דער ווייטער יצרדיקער פּאַגאַנישקייט און די וועלט פון דער נאַענטער פּאַנאַטישער קאַטוילישקייט, ווי אַ פּאַן אויסצובולטן דעם היפּוך — די וועלט פון אַן אַרעם, אָבער מאַראַליש און גייסטיק אויסגעאיידלט, ליטוויש יידיש שטעטל.

ג

אָבער היינט צו טאָג איז דער דאָמינאַנטער גאַנג פון אונדזער ליטעראַטור אַן אַנדערער — נישט זי זעט און נישט זי ווייזט די וועלט פון די שכנים, ווי אַ וועלט אין זיך און פאַר זיך. אמת, פּאַראַן אַ חילוק צווישן די גרעסערע און קלענערע ליטעראַטור-צענטערס און דער אַפּשטאַנד צווישן זיי אין כלערליי תּחור-מים, איז אויך ניכר אין דער ליטעראַטור. אויף מיין וועג איבער דרום-אַמעריקע

איז מיר טאקע אויסגעקומען פיל מאל צו הערן: וואס עס געשעט אין צפון אַמעריקע געשעט אויך בעל כרחו ביי אונדז מיט א דור אדער א האלב דור שפעטער. איך וויל נישט און קאן נישט אַנטשיידן, אויף וויפל די הנחה פאר דעם נישט איבעריק פריילעכן פראגנאז, איז אַ מיין מושכל ראשון, אבער וואס שייך ליטעראטור זענען דא פאראן דערשיינונגען, וואס דערמאנען א דור אדער א האלב דור פריער.

אזוי א שטייגער, האב איך זיך אין ברענאַס־אירעס באַגעגנט מיט קהאַס קליגער און זיך צוגעקוקט צו אים, כדי צו דערגיין, ווי לעבט דאס זיין דיכטונג, סיי אין די געטלעך פון לודמיר און צפת סיי אין די פאַמפּאַס פון קאַרדאַווע, אין דער פּאַליכראַמיע פון קאַריענטעס. און אין ריאַדע־זשאַנעיראַ האב איך מיך באַגעגנט מיט ראַזאַ פּאַלאַטניק, וואס קראַשניק און אירע יידן זענען טאקע ביי איר דער אויבנאַן, אבער זי זעט אויך און ווייזט אויך די וועלט פון דער שוואַר־צער מאַקומבא אין איר קאַרנאַוואַל־רויש, וואס חתמעט איר ביטערן גורל. דעס גלייכן האב איך מיך דאַרט באַגעגנט מיט הערש שוואַרץ, וואס האט אַן ענלעכן אפילו אַקצענטירטן גאַנג און צוגאַנג אין זיין טעמאַטישן אויפטייל. נאך מער, אין מאַנטעווידעאַ האב איך זיך געטראפן מיט איציק וויינשענקער, און געהערט וועגן זיין באַזונדערן אינטערעס פאַר די דאַרטיקע עטנישע גרופן, אבער ווען ער האט מיר שפעטער צוגעשיקט זיין בוך „אורוגוואַרצלען“, האב איך זיך גער־וונדערט און נישט געוונדערט איבער זיין הקדמה, ווו ער דערציילט, אַן זאַמלענדיק דעם מאַטעריאַל, האט ער געטראכט, אַן דאס בוך וועט ער אַרויסלאַזן אין שפּאַניש, נאָר זיינס אַ פריינד האט זיך איינגעשפּאַרט און אים כמעט גער־צוונגען, עס זאל אַרויס אין מאַמע־לשון.

איך דערצייל דאס אַלץ סיי לגופו של חיבור, וואס ליגט דא פאַר אונדז, סיי לגופו של מחבר, פייול זיגלבוים. דען ווען איך האב זיך באַגעגנט מיט אים דא ביי אונדז אין ירושלים, און אונזערע שמועסן האבן זיך געדרייט אַרום ענינים פון ליטעראטור, איז עס געווען דער ענין פון איציק מאַנגער, דען ער, פייול, האט אַרויסגעגעבן זיין בוך „האַצמאַך־שפּיל“, ווי עס שרייבט מאַנגער אין דער הקדמה צו זיין בוך „דער שניידער־געזעלן נטע מאַנגער זינגט“, און פונקט ווי אין לאַנדאַן, האט ער אונדז געהאַלפן אַרויסגעבן אין ירושלים „מדרש איציק“ (1969), דעסגלייכן האט ער אין תל־אביב געהאַלפן מיכאל ווייכערטן, זיין לערער און רעזשיסער, אַרויסגעבן „טרופע טאַנענצאַפּ“ (1966).

אבער ווען איך האב געלייענט אין „צוקונפט“, אין „דרום־אַפריקע“ און אין „ישראל־שטימע“ פראַגעמענטן און קאַפיטלען פון זיין בוך וועגן זול־מענטש אין זול־לאַנד, האב איך געפרעגט, ווי דאס ווערטל גייט: ווי קומט דער קרבן צו דעם מזבח, אדער ווי אויבן שטייט: ווי קומט דער מחבר צו דעם חיבור. באמת,

ווי קומט דערצו פייוול (לייב) זיגעלבוים, געבוירן אין קראסניסטאו, אין לוב לינער קאנט (1908), געכאוועט אין אַ טאַפּל רייכער משפּחה — רייך אין קינ־דער, כמעט אַ טויז, און רייך אין אַרעמקייט — וואָס האָט זיך געראַנגלט מיט דער טיפּער ייִדישער נויט, און איז זי מיט אַ ווונדערלעך וויטאַלער גבורה ביי געקומען — מיטן כוח פון ווילן, גייסט און גלויבן. דער עלטסטער ברודער, שמואל מרדכי (אַרטור), איז געוואָרן אַן איבערגעגעבענער ייִדישער אַרבעטער־פירער און האָט זיך מוסר־נפש געווען פאַרן גורל פון פּוילישע יידן אונטער דער היטלע־ריסטישער ממשלת־זדון און אַרויס אויפּוועקן דאָס געוויסן פון דער וועלט און האָט פּראַטעסטירט קעגן איר טויב־קייט און טעמפּקייט און זיך לטוף מקריב געווען. ווייטער: דער, מיט דרייצן יאָר ייִנגערער ברודער, פייוול (לייב) האָט זיך געלאָזט צו דער ייִדישער בינע, שטודירט אין ווייכערטס שול־טרופּע, געוואָרן אַ מיטגליד אין „יונג טעאַטער“ און איז, צוויי יאָר פאַר היטלערס אינוואַזיע קיין פּוילן, אַוועק קיין דרום־אַפּריקע, האָט דאָ געשפּילט און רעזשיסירט, סיי ייִדיש, סיי ענגליש טעאַטער, און גענומען שרייבן. אויב עס ווייזט זיך אויס גאָר פאַרשטענדלעך, אַז ער האָט געשריבן און דער „באַאַרד אָף דעפּיוטעס“ האָט אַרויסגעגעבן „געטאַ־גראַד“ (1944), וואָס דראַמאַטיזירט דאָס וואַרשעווער געטאַ, ווייזט זיך ווייניקער פאַרשטענדלעך, אַז ער האָט געשריבן און געדרוקט דערציילונגען פון זולר־לעבן. מיר זאָגן: ווייניקער פאַרשטענדלעך, אָבער נישט: אומפאַרשטענדלעך, דען כּדרך הטבע דאַרף עס נישט זיין קיין חידוש, פּונקט ווי עס איז נאָך מיט אַ האַלב דור צוריק נישט געווען קיין חידוש און פאַרקערט, מען דאַרף דערינען זען אַ סימן פון אַ רענאַרמאַליזאַציע פון אונדזער ליטעראַטור, וואָס קיין שום מענטש־לעכס דאַרף איר נישט זיין פרעמד.

ד

און עס מאַכט נישט אויס, אויב מיר זאָלן אַפּילו אויסגעפינען, אַז די אויס־טערלישקייט, ווי זי שטעקט אין עקזאָטיק, האָט אונדזער מחבר צוגעצויגן און אַנגערעגט, דען עס איז אַ קיימאַלן, אַז נישט איין מאַל ווערט דרויסנדיקער נייגער אַ סטימול פאַר אַן אינעווייניקסטן אינטערעס, און דער דאָזיקער אינטע־רעס דעקט אויף די טיפּערע סיבות פון דעם כוח המושך, וואָס האָבן זיך אין דעם סוּזשעט באַהאַלטן, און צום סוף אַנטפלעקט דעם סוד פון דער אידענטיפּי־קאַציע צווישן דער ביאַגראַפּיע פונעם מחבר אין דעם ענין פון זיין חיבור. מיר האָבן פאַר זיך אַ משפּחה־כּראַניק — אַ זיידע, וואָס האָט אויסגעשפּיגן די לונגען אין די גאַלדמינעס און קריגט דערפאַר אַ פאַר אַקער אין זולל־אַנד און באַאַרבעט זיי; אַ זון, וואָס גייט אין שטאַט אַריין און טרייבט אַ לומפּפּראַ־לעטאַרישן קיום, אָבער ירשנדיק דעם טאַטנס פעלד קערט ער זיך אום אַהיים;

אַן אייניקל, וואָס וואַקסט אויס אין דער דאָזיקער היים אין איר נאַטור און וואַקסט אין זיי אַרײַן, און ער איז עס בעצם, דער גיבור פֿון דעם סיפור־מעשה.

דאָ האָבן מיר אפשר אַ רמו אויף אַ פֿאַרבינד־פֿונקט צווישן מחבר און חייבור — עס איז דעם אייניקלס צונאַמען: אוסינדיגע, וואָס מײַנט: דער געבלייבנער, דער אָפּגעראַטעוועטער. ווייל ער, דאָס אייניקל, איז איינער־אַליין אָפּגע־ראַטעוועט געוואָרן פֿון זײַן משפּחה, וואָס איז פֿאַרלענדט געוואָרן און אַוועק מיטן רײַך פֿון אַ בראַנדפֿײַער, וואָס איז מיט אַ ווילדן שטורעם אַראָפּ פֿון הימל.

דער המשך איז אפשר אָבער אַ מאָל אַ רמו פֿון אַ פֿאַרבינד־פֿונקט צווישן מחבר און חיבור — דאָס אָפּגעראַטעוועטע קינד, דער קיילעכדיקער יתום, ווערט פֿאַרוואַגלט אין אַ פרעמד־נישט־פרעמד, אין אַ שטאָט, וואָס איז טאַטאַל אַנדערש פֿון זײַן געבוירנדאָרף, אָבער צווישן אייגענע, אַ פעטער און אַ מומע, אחינרבני זולו. דאָס קינד דערמאַנט מיט וווקס און גאַנג אַ טיפּיש ייִדיש קינד, וואָס רײַסט זיך אַרויס פֿון אָפּגעשטאַנענקײט און נויט, צו אַן אייגענער ווערדע — שײַן, קלוג, פֿאַרשטאַנדיק, אויפגעוועקט, פֿליסיק, מוטיק, מיט אַ נאַטירלעך געפיל פֿון שײכות און מסירות צו זײַן היים, שבט, פֿאַלק, ווייסט ער זיך צו באַהויפטן אין דער שטאָט, וווּ ווייס איז צראַויבערשט און שוואַרץ צראַונטערשט. און אַ בענקעניש צו דעם שלימות פֿון די קינדער־יארן ברענגט אים צוריק אין דאָרף אַרײַן.

אַודאי, אַז מען קוקט זיך איין, באַמערקט מען גענוג קלאַרע קאַנטורן פֿון אַ מיטאַס וועגן גואל — דער אָפּגעראַטעוועטער צווישן בעל־חיים (הינער־שטייג), אַדאַפּטירט ווייט־ווייט פֿון זײַן געבוירנטאָג, באַגלייט פֿון צוויי גוטע מלאכים (דער רעווענד און דער שול־פּרינציפּאַל), אַרומגערינגלט מיט ליבע (די אַדאַפּטירערס זײַנע, די מוזיק־לערערין, די פּריינד), איז סײַ איבערן און סײַ אין שבט זײַנעם, און געפּינט זיך אויף דער שוועל פֿון דער דיאַלעקטיק, וואָס שטעקט אין יענעם מיטאַס: דער דורך אַ נס געראַטעוועטער ראַטעוועט זײַן פֿאַלק, בפרט אַז אַלע צײַכנס ווייזן אָן, אַז מיט אים זענען די גײסטער פֿון די אַבות, אָבער דער סוף איז, אַז ער פֿאַלט אויף איינעם פֿון די שטעגן צו דער גאולה — ביים גרויסן פּראַטעסט פֿון די אונטערדריקטע און באַליידיקטע, וואָס האָט זיך אויסגעדריקט אין פֿאַרברענען די פעסער, וואָס זענען מחייב בלויז די שוואַצע — און זײַן נישט דערפילטע מיסיע גײט איבער צו דעם יורש זײַנעם, וואָס ווערט, נאָך זײַן טויט, אין וולרדאָרף געבוירן.

דאָס איז די קאַנווע פֿון דעם סיפור־מעשה. און מיר רופן עס בפּירוש אַזוי, און נישט ראַמאַן אָדער נאַוועלע, ווי דער מחבר רופּט עס אָן, ווייל עס איז, סײַ אין גאַנג פֿונעם תּוכן, סײַ אין אויסבוי פֿון דער צורה, אַ מעשה פֿאַר יונג און אַלט, פֿאַר משכילים און פּראַסטאַקעס, ווי עס זענען געווען די סיפורי־המעשיות.

און דערמאנט דעם שניט פון „די הייזקע פון פעטער טאם“, און קאן אפשר האבן אן ענלעך דאברע-מזל.

ה

אבער מען טאר נישט פארהוילן צוויי סכנות, וואס האבן דא געלאקערט און דער מחבר האט זיך געמיט זיי, ככוחו, אויסצומיידן.

די איינע סכנה שטעקט אין אן איבערלאך פונעם פאלקלאָרישן — דעם מחבר איז עס געראטן, דעם דאָזיקן נייטיקן עלעמענט פראַפּאַרציאַנאַל און אַר-גאַניש אַריינפלעכטן אין עצם-סיפור, און בלויז אין איין קאַפיטל (די חתונה), איז פאַלקלאָר דער כל-ולך.

די אַנדערע סכנה ביי אַזאַ סיפור שטעקט אין דעם פּובליציסטישן עלעמענט, וואָס איז נוטה זיך אַריינצורייסן, דאָ איז דער מחבר געווען זייער געוואָרנט און האָט געדענקט, אַז עס איז אַ סיפור-מעשה, אַן אלה תולדות, אַ געשיכטע (און דער סובטאַנטיוו שטאַמט פון ווערב געשען), און ער דערציילט וואָס און ווי עס איז געשען, און היט אַפּ די געקייטלטיקייט פון די געשעענישן אין אַ לעבעדיקן שטראָם.

צום סוף וויל איך זיך אומקערן צו באַמערקן, אַז דער סוזשעט און באַהאַנדל אין אונדזער סיפור-מעשה איז אַן עדות פון אַ טעמאַטישער רענאַרמאַליזאַציע אין דער ליטעראַטור אונדזערער און דערפאַר קומט אים אַ דאַנק, וועל איך אים פאַר זיין לענגערן סיפור-מעשה אַפּדאַנקען מיט אַ קורצערן סיפור-מעשה.

ו

דער יאַריטשעווער רב, ר' וואַלף גערסטל, וואָס האָט פאַפּולאַריזירט אַסטראָ-נאַמיע און באַטאַניק, און האָט מחמת דעם אַנגעוויירן דאָס רבנות, האָט מיר דער-ציילט, אַז ווען יאַריטשעווער קהל האָט אים פירגעהאַלטן, וואָס ער פאַרנעמט זיך מיט אַזעלכע זאַכן, און אַז דער סוף זיינער וועט זיין ווי דער סוף פון דעם משכיל אין שכנותדיקן קיליקעוו, ר' שמשון הלוי בלאַך, וואָס האָט אין זיין „שבילי עולם“ פאַפּולאַריזירט געאַגראַפיע און עטנאָגראַפיע, האָט ער, דער רב, זיי געענט-פערט, וואָס ר' שמשון הלוי בלאַך האָט געענטפערט דעם קיליקעווער רב, וואָס האָט אים דאָס פירגעהאַלטן: סטייטש, ווי קומט עס, אַז אַ ייד, אַ בן תורה, וואָס קאָן זיך פאַרנעמען מיט הלכה, און קאָן שרייבן שאלות ותשובות, זאָל וועלן דעם עולם פילעווען מיט אַזעלכע מעשיות. רבי — האָט אים ר' שמשון הלוי בלאַך געענטפערט — מי לנו גדול כהלל, וואָס לויט אים פסקנט מען: הלכה כהלל, פון דעסטוועגן דערציילט די גמרא, אַז ווען מען האָט געוואָלט אויספרוון זיין עניוות און זיין געדולד, האָט מען אים נישט געפרעגט אַ דבר-הלכה, מען

האָט אים אָפגעזוכט אין באַד, וווּ מען טאָר קיין דבר תורה נישט רעדן און גע-
פרעגט, פאָר וואָס האָבן די בבליים קיילעכדיקע קעפּ און פאָר וואָס האָבן די
הרמודער קאַליע אויגן און פאָר וואָס האָבן די אַפריקער ברייטע פיס, רימט מען
אים, אַז ער איז דריי מאָל אַרויס פון באַד, האָט זיי בנעימות געענטפערט, אָבער
באמת דאַרף מען אים אויך רימען, וואָס ער האָט געוויסט זיי צו ענטפערן, אַ
סימן אַז ער האָט זיך געלערנט, סיי מפי הקריאה, סיי מפי השמועה, און מסתמא
אויך מפי הראייה — ווייסן מיר דאָך, אַז ער איז געקומען פון ווייט, פון בבל,
און עס הייסט וועגן אים: ארי עלה מבבל, אַ לייב איז אויפגעקומען פון בבל,
און אַזוי ווי מיר ווייסן, אַז ער איז געווען אַן אַרעם קינד, האָט ער מסתמא
דעם וועג געמאַכט צו פוס, נישט אויף אַ קעמל און נישט אויף אַן אייזל, נאָר
טאַקע ווי אַ לייב, וואָס שפרייזט דורך ווייטע מדבריות, און אַזוי האָט ער זיך
טאַקע צוגעקוקט און געלערנט. און בכלל האָט דאָך הלל געהאַט אַ טבע זיך פון
דער נאַענט צוצוקוקן — הייסט עס דאָך וועגן שמאי, אַז ער האָט דעם גר אַוועק-
געשטויסן מיטן איילמאַס אין דער האַנט, דהיינו ער האָט אים געהאַלטן פון
דער ווייטנס. קומט אויס, אַז מען דאַרף זיך צוקוקן און לערנען, וואָס זענען עס
עפעס די בבליים, די אַפריקער און אַלע שבעים אומות, און מען דאַרף צו זיי
פון דער נאַענט צוקוקן, און וואָס מען זעט, דאַרף מען אויך ווייזן און באַשרייבן.
וועלן מיר פאַרענדיקן לאַמור: אויב דער משל וועגן ווייטן, וואָס דאַרף זיין
נאַענט מיינט: תורה היא ולימוד היא צריכה, מיינט דער נמשל וועגן עקזאַטישן,
וואָס דאַרף ווערן היימיש: ליטעראַטור היא ובאַשרייבונג היא צריכה.

[ח' חשון תשל"א]

פינפטע פרשה

פארמעסט און אויפטו

שמואל ניגער

א

עס איז, דאכט זיך, אַ קיימארלן, אַן ווער עס נעמט זיך אונטער אַפצושאַצן ניגערס אויפטו, מוז קודם־כל מודה זיין, אַז ער שטייט פאַר אַ שווער שטיקל הלכה, און בעיקר פאַר אַ שווער שטיקל הלכה־למעשה; און די האַרבקייט הייבט זיך ערשט אָן נאָך דעם, ווי ער האָט לייטיש אַפגעקנעלט — אויסגעסדרט פאַר זיך די געזאַמלטע ווערק, אַ פופצן ביכער, זיי ערלעך דורכגעלייענט און גענומען סומירן זיינע דערקענטענישן און איינדרוקן. דווקא איצט דערוועקט זיך אין אים אַ גאָר טיפער חשש — ער באַמערקט, און עס איז אוממעגלעך ער זאָל נישט באַמערקן, אַז ער איז אַריינגעפאַלן אין אַ דרייניקן אַפטישן טעות.

ערשטנס, די ביכער נעמען אַרום אַ קליינעם, אפשר אַ גאָר קליינעם טייל פון ניגערס פראַדוקציע, בשעת דאָס רוב, וואָס וואָלט געפאַדערט צענדלינגער בענד, איז צעזיט און צעשפרייט; און אויך אין דעם טייל איז ניגער, בחזקת צנויפֿ־זאַמלער פון זיך אַליין, געגאַנגען — מסתמא האָבן נישט געפעלט קיין וויכטיקע און אומוויכטיקע טעמים — אויף דער ליניע פון דער לייכטסטער אַקומולאַטיווער שיטה: די ביכער זיינע, וואָס זענען ס'רוב נישט בכיוון געשריבן געוואָרן, גאָר זענען אַ מאָל צוזאַמענגעוועבט און אַ מאָל צוזאַמענגעשטעלט פון באַזונדערע, צעוואַרפענע אַרטיקלען זיינע, נעמען אַרום קאַמפלעקסן פון פראַבלעמען אָדער שאַפערס, בשעת די איבעריקע הונדערטער, אויב נישט טויזנטער אַרבעטן, וווּ עס שפּיגלט זיך אַפּ זיין אומדערמידלעכע אינטעלעקטואַלע מי צו פּיקסירן דעם כּוואַליקן שטראַם פון לעבן און שאַפונג און צו רעאַגירן אויף זיינע געשעענישן און דערשיינונגען, געפינט זיך מחוץ די ביכער־טאָולען; צווייטנס, ניגער, ווי אַ צנויפֿזאַמלער פון זיך אַליין, האָט נישט אַפּגעהיטן קיין ריכטיקע פראַפּאַרציע צווישן זיך דעם קריטיקער און זיך דעם פּובליציסט. אַודאי זענען, סיי ער סיי זיינע פאַרלעגערס, גערעכט געווען, ווען זיי האָבן דעם קריטיקער אַפּגעגעבן דעם אויבנאָ, ער איז דאָך אין ניגערן דער עיקר, אַבער סיי ער סיי זיי האָבן דעם פּובליציסט צו שטימאַמיש באַהאַנדלט — עס איז גענוג צו וואַרפן בלויז אַן

איינציקן קוק אויף די פאר מאגערע ביכלעך פון זיין פובליציסטיק, וואס שטייען ווי פארשעמט לעבן די דיקע ביכער פון זיין קריטיק. אפילו ווער עס איז פאר אינטערעסירט בלויז א קריטיקער און זיין קריטיק, קאן זיי נישט פארשטיין אן דעם פובליציסט און זיין פובליציסטיק — ווי ווייט ניגער זאל נישט האבן געזען די יידישע ליטעראטור אין איר אייגענעם תחום, איז דאך אבער דער תחום ארגאניש פארוואקסן און אויסגעוואקסן אין א ברייטערן, היסטארישן, נאציאנאל-אינטעגרירטן און סאציאל-דיפערענצירטן תחום; און די ארגאנישקייט איז דאך א כלל גדול אין ניגערס תורה; דריטנס, די טאפעלע דיספראפארציע האט ממילא גורם געווען א דיספראפארציע אין דער ליטעראטור וועגן ניגערן. בדרך-כלל צייכנט זי זיך אויס מיט א טאפל-פנימדיקייט — די קריטיק וועגן אים, דאס הייסט וועגן דעם געזאמלטן מאטעריאל, אפראבירט אדער דיסקוטירט דעם ענין פוסק-אחרון, בשעת די פאלעמיק מיט אים, דאס הייסט מיט דעם צעווארפענעם מאטעריאל, איז מסופק אין ענין פוסק-ראשון, און ווארפט אים, טייל מאל גאר-נישט דעליקאט, לחלוטין אפ. הייסט עס, אן זיין רוב שרייבן האט, ספאראדיש און פראגמענטאריש, ארויסגערופן די הייסערע, אבער סוביעקטיווערע פאלעמיק, און נאר א טייל פון זיין שרייבן האט געוועקט די אפילו קילערע, דערפאר אבער אביעקטיווערע קריטיק. עס איז איבעריק צו באווייזן, אויף וויפל די דאזיקע סתירה איז סיי שטער סיי אומרעכט.

די קשיא איז: וואס קאן דער אפשצער טאן כדי אויסצומיידן, אדער לפחות פארקלענערן דעם דרייזיקן אפטישן טעות.

ב

ערשטנס, דארף ער געדענקען, אן דער סכום פון זיינע דערקענטענישן און דערפארונגען, וואס ער האט געשעפט פון די ארויסגעגעבענע בענד, איז נאר א טייל סובסטראט, אזוי אן די מיינונג וואס איז אויף אים באגרינדט קאן נישט זיין מער ווי א טייל קאנקלוזיע און טאר פון זיך נישט האלטן מער ווי זי איז. דעם אמת געזאגט, זענען דאך דאס רוב כלל-אפשצאונגען איבער ניגערן געמאכט געווארן אויפן סמך פון קאנטראל פון געזאמלטן מאטעריאל און אויפן סמך פון זכרון לגבי דעם אומגעזאמלטן מאטעריאל, און אפילו דער שארפטער זכרון איז לגבי א ים א זייער פראבלעמאטישער בריה. דער באקאנטער זאג, אן כדי צו זיין א מבין און זאגן מבינות אויף א סארט וויין, איז מען נישט מחוייב אויס-צוטריןקען דאס גאנצע פאס, איז א באטעמטע חכמה, אבער דא האט זי נישט קיין האפט — נישט בלויז לגבי דער פובליציסטיק, ווו דער געזאמלטער מאטעריאל איז לויז און קנאפ, נאר אויך, און אפשר באזונדערס, לגבי דער קריטיק, ווו ער איז קאמפאקטער און בשפעדיקער. ניגער האט זיך דאך אפגערופן אויף

הונדערטער ביכער, כמעט יעדע וואך האבן מיר באקומען צו לייענען זיין מיין איבער א ניי בוך, און אויב ער האט געמאכט א דילוג, האט ער אונדז דער לאנגט א מין ליטעראריש-קריטיש דרויב, א שלל באמערקונגען, ווו נישט איין מאל האבן זיך אין די קלייניקייטן פארבאהאלטן גרויסקייטן. די ביידע שטענדיקע רובריקעס זענען דער קאלידאסקאפ, וואס גיט אפ א פרטימדיקן דין-וחשבון, ווי אזוי ניגער האט דרוכגעלעבט די קאנקרעטע דערשיינונגען, וואס קייטלען זיך צוזאמען צו דעם וואס איז בעצם ליטעראטור. וואס איז אין דער פארשיידנקייט פון קריטיקירן פריש-מאטעריאל דאס קאנסטאנטע אין קריטיקערס שטעל און באציי, ווי אזוי בויט זיך מיט די קליינע ציגעלעך דער בנין פון א ברייטערן קוק אויף דער טאטאליטעט פונעם יידיש-שאפן — אט איז א קשיא, די קשיא, וואס לאזט זיך נישט פארענטפערן אויפן סמך פון צופאליק פארגעדענקטע פאזיציעס. אפילו א לייטישער אפקלייב, אויב ער איז נישט געמאכט געווארן אויפן גרונט פון אן אויסשפענדיקער שטודיע, וואס פאדערט א גאר היפישן אנטערענג פון צייט און התמדה, איז דא אן אילווארישער אגלען. פארקערט, אין די געזאמלטע, בפרט אין די ברייט פארמאסטענע מאנאגראפישע ווערק, וואס ווייזן די העכסטע און העכערע שפיצן פון אונדזער ליטעראטור, פאדערט זיך נישט אזוי די פול-קומקייט פון ידיעה און אריענטאציע, ווי אין די אומגעזאמלטע ווערק, די הונדערטער מאמרים, וואס זענען בעצם מיניאטור-מאנאגראפיעס. דער טעם איז א פשוטער — ליטעראטור איז נישט נאר א מנין אדער א פאר מנינים שלאנק און ריזיק אויסגעוואקסענע דעמבעס, נאר אויך (און פון באשטימטע אספעקטן: בעיקר) די גרויסע צוזאמענגעשולונגענע געדיכטעניש פון כמעט הויכע און מיטער לערער בימער, פון די נידעריקע צעפאלטע קוסטעס און פון דעם איבעריקן עניוהדיק-מאכיקן געוויקס, ווייל זיי אלע צוזאמען זענען דאס דער וואלד. ניגער, ווי א צונויפזאמלער פון זיך אליין, האט זיך, אזוי צו זאגן, אויסגעשטעלט א טעותדיקן, אויב נישט א פאלשן פאספארט — מיט זיין גאנצן אפשיי פארן ווערט פונעם יחיד און זיין ראל, איז ער געווען פעסט פאראנקערט אין א גלויבן און אין א באווסטזיין פון דער כלל-פאליטישער שאפערישקייט, אבער אין זיין אייגענער פארלעגערישער פאליטיק האט ער זיך נישט-וויילנדיק רעפרעזענטירט, גלייך ער וואלט געווען א חסיד פון א העראיסטישן יחיד-סגולה-באנעם. און דער אמת איז דאך א להיפוכדיקער — כאטש א יורש פון א שפארער פארציע משכילישע עלעמענטן, איז ער אין דעם פונקט א בפירושער נישט-משכיל, אפילו אנט-משכיל, דער ערשטער אין דער יידישער קריטיק, ער האט אליין דערקענט און געלאזט, אין כלערליי נוסחאות און ניוואנסן, זיינע ליינערס דערקענען, און דער כוח און דער סוד פון כוח ליגט אין היסטאריע, פאליק, ציבור, קאלעקטיוו, און די ארוישטארצנדיקע יחידים זענען עס יענע שטארקע דעמבעס, וואס

שטרעקן זיך הויך מיטן כוח פון דער שפיינדיקער חינוח פון גאנצן וואָלד; און די פאָקטישע עובדא. אַז זיי וואַקסן פונעם וואָלד, איז מחייב די מאַראַלישע עובדא, זיי זאלן וואַקסן פאַרן וואָלד.

ג

צווייטנס, און דער צווייטנס האָט זיך שוין אַ ביסל אַריינגעגנבעט אין דעם ערשטנס — די פאַרשטענדעניש פון ניגערס קריטיק מוז זיך לאָזן קאַנטראַלירן אין ליכט פון זיין אידעאָלאָגיע, בעיקר אין היסטאָריש־נאַציאָנאַלן תחום, אַזוי אַז דאָס אויג פון זיין אַפּשאַצער זאָל, לשם שטענדיקן קאַנטראַל, באַווייזן פלינק צו וואַנדערן צווישן ניגערס קריטישער און פּובליציסטישער ספּערע. דערביי מוז מען זייער געוואַרנט זיין אין כמה דעפיניציעס, וואָס האָבן זיך, בפרט לעצטנס, דערוואַרבן אַ גרעסערע פּאָפּולאַריטעט. אַ שטייגער די דעפיניציע איבער ניגערן דעם גרויסן סינטעטיקער — ער, הייסט עס, וואָס האָט תמיד געהאַט פאַר זיינע אויגן דעם גאַנצן היסטאָרישן פּאָלקבוי און האָט אונדזער געשיכטע און קולטור געזען ווי איין גרויסע גאַנצקייט. האָט געהיטן די בריק צווישן אַלע זייערע יסודות און האָט זיי אין זיך גופא סינטעטיזירט, אַזוי אַז ער אַליין איז געווען אַ בריק, און אפשר אַפילו די בריק צווישן זיי. און דאָס איז אַ גענוג קאַמפּליצירטע בריק: היסטאָריש — צווישן ווערקלעכקייט און געשיכטע; צייטלעך צווישן הווה און עבר; דיאַלעקטיש — צווישן חידוש און אַרב; קולטוריש — צווישן וועלטלעכקייט און מסורה; שפּראַכלעך — צווישן יידיש און העברעיִש; אַרטלעך — צווישן מדינת־ישׂראל און גלות. איז עס אַ באַחנטער זאַג, אָבער נאָך ליבער וואָלט געווען ווען עס זאָל זיין נישט בלויז אַ באַחנטער נאָר אויך אַן אמתער זאַג. און כדי דאָס זאָל געשען, מוז מען קודם־כל מודה זיין אַז, לפחות אין דעם נוסח, איז דער זאַג אַ שטיקל עורבא פּרח — דער דרך־ארץ פאַר דער מאַראַלישער פּערזענלעכקייט פון ניגערן באַרעכטיקט און איז אויך מחייב, מיר זאָלן זיינע פּראַגראַמען מעסטן לויט זייער רעאַליזאַציע אין אים און דורך אים גופא. און אויב מיר זאָלן ביי אים אָננעמען אַזאַ קאַמפּליצירטן סינטעז, קאָן עס נאָר געשען ביי אַ צו עלאַסטיש קאַנסטרוירטן באַנעם פון עצם באַגריף סינטעז און זיין באַטייט. פון די קאַמפּאַנענטן פון דעם סינטעז, די זעקס פּאַרלעך, זענען די צוויי צדדים, נישט בלויז אין די ערשטע דריי פּאַרלעך, נאָר אויך אין די לעצטע דריי, אומגלייך אין זייער מדרגה און אין זייער פּונקציע — ניגער שטייט נישט אין ביידע צדדים, אַפילו נישט צווישן ביידע צדדים, ער שטייט בפּירוש ביי איין צד, אין איין צד, וואָס איז זיין צענטער, בשעת דער אַנדערער צד איז אין די ערשטע דריי פּאַרלעך באַזע און אין די לעצטע דריי פּאַרלעך אַנשפּאַר. ניגער שטייט אין דער ווערקלעכקייט וואָס זיין

באַזע איז געשיכטע; ער אַטעמט אין הווה וואָס זיין באַזע איז עבר; ער איז פּאַרטאַן אין חידוש וואָס זיין באַזע איז אַרב; ער לעבט זיך אויס אין וועלט־לעכקייט וואָס זיין אַנשפּאַר איז מסורה; ער בויט אויס ייִדיש וואָס זיין אַנשפּאַר איז העברעיִש; ער זיצט אין גלות וואָס זיין אַנשפּאַר איז ארץ־ישׂראל.

און מען טאַר באַיך־אָפּן נישט פּאַרגעסן דעם חילוק צווישן באַזע און אַנ־שפּאַר, פּונקט ווי מען טאַר נישט פּאַרגעסן, אַז ווען מיר זאָגן: ער שטייט, ער אַטעמט, ער איז פּאַרטאַן, ער לעבט זיך אויס, ער בויט, ער זיצט, מיינען מיר נישט בלויז די געגעבנקייט, די ביאָגראַפֿישע געגעבנקייט, פּון אַ יחיד, נאָר אויך, און בעיקר, אַן אַנטשייד, דעם היסטאָרישן אַנטשייד פּון אַ דור, ווי עס האָט גע־פּאַדערט דער ווידעראַנאַנד פּון די דריי לעצטע פּאַרלעך אין לעבן, אויב נישט פּונעם גאַנצן פּאַלק, איז פּון דעם דינאַמישסטן טייל פּון זיין רוב אין מזרח־אייראָפּע און אירע גרויסע און קלענערע אַפּצווייגן, וועלטלעכקייט און מסורה — ניגער האָט געבויט שולן און נישט קיין בתי־מדרשים; ער האָט נישט געהאַט קיין איבעריקע סימפּאַטיע פּאַר די רעליגיעזע, סיי קאַנפּעסיאָנאַלע סיי אומקאַנפּעס־יאַנאַלע, וויבראַציעס אין דער ייִדישער ליטעראַטור; ער האָט פּאַרהאַלפּן בויען און אויסבויען אַ ייִדישע וועלטלעכקייט, וואָס שטעלט זיך אויף זיך אַליין, ער האָט אַבער נישט געהאַלטן, אַז זי דאַרף און מעג און קאָן זיך אַפּזאָגן פּון די פּאַר איר פּאַרווענדלעכע גייסטיקע וויטאַמינען פּון דער מסורה. ייִדיש און העברעיִש — ניגער האָט געבויט דעם ייִוואָ און נישט דעם ועד־הלשון, ער האָט געשאַפּן ייִדיש־ליטעראַטור, פּאַרפּונדעוועט איר אייגענעם באַוווּסטזיין, איר אַפּגעגעבן זיין מאַקסימאַלסטן אינטערעס. דאָס ביסל, וואָס ער האָט געשריבן אין העברעיִש אָדער וועגן העברעיִש, איז לגבי זיין ייִדיש־האַרעוואַניע קוים אַן עפיזאָד, אַזוי אַז דער טיטל פּון אַ טאַפּלשפּראַכיקן שרייבער, וואָס איז מכוון צו יענער ריי שרייבער פּון מענדעלע ביז אהרן צייטלין, איז דאָ נישט דער פּאַסיקסטער. און באמת, צוליב וואָס אָדער מחמת וואָס זאָלן מיר פּאַרווישן דעם חילוק צווישן סינטעז און שכנות. און אפילו די שכנות דאַרף קלאַר דעפינירט ווערן — עס איז נישט מער יענע שכנות פּון שניים מקרא ואחד תרגום; אויך נישט די שפּעטערע שכנות — אויבן לשון־קודש און אונטן עברי־טייטש; עס איז אויך נישט די נאָך שפּעטערע שכנות — למשל, דער פּונקציאָנאַלער פּונאַנדערטייל אין דער השכלה־דראַמע, לשון־קודשדיקע פּאַטעטיק און ייִדישע קאַמיק; עס איז אַ שכנות פּון אויטאָנאָמע תּחומים — צוויי שפּראַכן, צוויי ליטעראַטורן, וואָס זייער אַנט־וויקל־גאַנג פּאַרשמעלערט אַלץ מער און מער די צוויי־שפּראַכיקייט אין אַ שאַ־פּערישער פּערסאָנאַלער אוניע און פירט צום איבערגעוויכט פּון איין שפּראַך — י. ל. פּרץ לצד ייִדיש, ת. נ. ביאַליק לצד העברעיִש — אַזוי אַז נישט בלויז די שאַפּערישע פּערסאָנאַלע אוניע ווי אַ כלל־דערשיינונג פּאַרשווינדט אַלץ מער און

מער, נאָר דער ייִדיש־שרייבער וואָס קען מער נישט קיין העברעיִש און דער העברעיִש־שרייבער וואָס קען מער נישט קיין ייִדיש ווערן אַלץ מער און מער דער כלל, פון וועלכן עס סטאַרטשעט אַרויס, מיט זיין אַנדערשקייט און אַפילו זעלטנקייט, דער יוצא־מן־הכלל.

אַז ניגער איז נישט געווען גליקלעך פון אַזאַ לאַגע איז פאַרשטענדלעך: ער האָט נישט געקאַנט צופרידן זיין — אַ ראיא, זיינע היסטאָרישע רעפּלעקסיעס איבער צווייִשפּראַכיקייט; ער האָט נישט געוואָלט צופרידן זיין — אַ באַווייז זיינע פרווון די רעפּלעקסיעס צו אַקטואַליזירן. אָבער שווער צו זאָגן, אַז די פּראַפּאַרציע פון זיין אינטערעס פאַר ביידע שפּראַכן און ביידע ליטעראַטורן און דער כיוון פון זיינע אַקטיוויטעטן, האָבן נישט פאַרהאַלפן צו יענער אַפּגעזונדערטקייט, אין וועל־כער עס האָט זיך אויסגעדריקט אַ פרשת־דרכים אין גאַנג פון פּאַלק. די אַריענ־טאַציע אויף מענדעלעס חריפותדיקן זאָג, אַז ער אַטעמט מיט ביידע נאָזלעכער, איז מחייב דעם זעלבן חלל פון לופט, אָבער דער פּונאַנדערפאַל פון דער היסטאָ־רישער פּערספּעקטיוו און פון דער אַקטואַלער אַריענטאַציע אין פּאַלק האָט אויך אויפגעריסן דעם חלל פון לופט, און כּדי צו פאַרהיילן אַזאַ ווונדיקן אויפּריס זע־נען די פאַר זיך גאַנץ סימפּאַטישע עקספּערימענטן, ווי „אחיִעבר“ און לויס לאַמעד־פּאַנז, צו קאַלטע רפּואות, בפרט אַז דער עקספּערימענטאַטאָר גופא האָט אַפילו געאַטעמט מיט ביידע נאָזלעכער, אָבער ער האָט איינס געהאַלטן ברייטלעך אַפן און דאָס אַנדערע אַ קאַפעלע צוגעשפּאַרט. ווען ייִדיש־העברעיִש וואָלט פאַר ניגערן געווען אַן ענין פון סינטעז, און דערצו אַ סינטעז פון, פאַר אים, וויטאַל גלייכווערטיקע און גלייכוואַגיקע קאַמפּאַנענטן, וואָלט מען געקאַנט קומען מיט טענות־ומענות, אָבער ייִדיש־העברעיִש איז פאַר אים געווען אַן ענין פון שכנות, ייִדיש דער צענטער און העברעיִש אַן אַנשפּאַר, קאַן מען ממילא צו אים קיין טענות נישט האָבן.

ואחרון אַחרון, דאָס לעצטע פאַרל — גלות און ישראֵל. דווקא דאָ מוז מען נישט אויפמישן עלטערע יאַרגענג פון ניגערס פּובליציסטיק; עס איז גענוג זיך אַריינצוקלערן אין זיין בראַשור, וואָס אַפילו דאָס גראַפישע בילד פון זיין טיטל (ישראֵל — פּאַלק און לאַנד) ווייט מיט רעזערוואַציע, וואָס איז דער אייבערטאָן פון די אַרגומענטן און דער אונטערטאָן פון די סך־הכלען, ווער עס וויל מעג זיך ווונדערן איבער דער פּראַטיקייט, און ווער עס וויל קאַן באַוונדערן די פּעסטי־קייט, מיט וועלכער ניגער פרוווט איבערחזרן זיינע אַלטע עיקרי־אמונה אין אַ נייער סיטואַציע; ווי ער פאַרטיידיקט די דאָזיקע עיקרי אמונה, וואָס זענען אויס־געוואַקסן אין דער אייערנעכטיקער ווערקלעכקייט פון פאַר ביידע וועלט־מלחמות, און וויל באַווייזן אַז זיי קאַנען באַשטיין נאָך דער נעכטיקער ווערקלעכקייט פון אומקום און דער היינטיקער ווערקלעכקייט פון אויפקום. אָבער אונדז אינטערעסירט

איצט נישט ניגערס מענטאָלער צוגאַנג, נאָר זיין אידעאָלאָגישער און פראַגראַ- מאַטישער אויסגאַנג: דער גלות ווי אַ באַזע פון יידישן קיום און ישראל ווי איר אַנשפּאַר.

וועלטלעכקייט, יידיש, עס-עולם — זענען געווען און געבליבן פאַר ניגערן די דריי באַזע־אַטריבוטן פון דעם צענטראַלן וועג פונעם פּאָלק און זיין קול- טור; ווייטער מסורה, העברעיִש, ישראל — זענען שטיצן פון דעם דריילינג. עס איז נישט קיין רעוויזיע נאָר אַ קאַרעקציע און זיין אַני־מאַמין, ווען ער דער- לאַזט אַ קאַעקסיסטענץ פאַר ביידע דריילינגען — דער ערשטער ווי דער צענט- ראַלער וועג, דער לעצטער ווי פעריפּערישע שטעגן פונעם פּאָלק. אין ליכט פון דעם אַני־מאַמין, וועלכן ניגער האָט געטריי אָפּגעהיט ווי אַ נאה דורש ונאה מקיים, דאַרף מען באַטראַכטן זיין ליטעראַריש־קריטישן פאַרמעסט און אויפטו.

ד

דריטנס, נאָך דעם ווי מיר האָבן פון דער ניגער־פּובליציסטיק אַרויסגע- שיילט דעם אַני־מאַמין זיינעם, וואָס האָט זיך אויסקריסטאָליזירט אין זיין אַנט- שייד איבערן גורל פונעם פּאָלק (פאַרשטייט זיך אויף וויפל דער גורל פון אַ פּאָלק איז געווענדט אין אַ צייטלעך און אַרטלעך באַדינגטן אַנטשייד פון זיין באַוווּסטזיניקערן און שאַפּערישן טייל) און מיר האָבן געזען, אַז דער אַנטשייד האָט אים געבראַכט צו אַ טאַפּעלער דרייקייט, וווּ — אויב מען מעג זיך דער- לויבן אַ ליצנישע פאַראַפּראַזע — די ערשטע איז אַ דרייקע גבירה און די לעצטע אַ דרייקע שפּחה, לאַזט זיך ערשט רעדן איבער דער וואָג פון ניגערס פאַרמעסט און דעם ווערט פון זיין אויפטו, און בעיקר איבער זייער אָפּשפיגל ביי זיינע אָפּשאַצערס, וואָס מיר האָבן איינגעטיילט אין קריטיקערס און פּאַלע- מיקערס, אָבער ביידע טיילן האָבן אַ צד־שווה — זיי ווילן דערגיין דאָס באַ- זונדערע רעטעניש: אַ ליטעראַטור, וואָס האָט דורכגעמאַכט, אין אַ קורצער צייט, אַן אַנטוויקל־גאַנג, וואָס פּאָדערט געוויינטלעך אַ פּראַצעס פון דורות, און אין דער קורצער צייט זענען שטרעמונגען אַרויף און שטרעמונגען אַראַפּ, לִי- טעראַרישע שולן האָבן אויפגעבליט און ליטעראַרישע שולן זענען אָפּגעוואָנעט, שרייבערישע מאַדעס האָבן אויפגעגלאַנצט און שרייבערישע מאַדעס זענען פאַר- קראַכן אין שאַטן, און יעדע שטרעמונג האָט פאַרמאַגט אירע אייגענע קריטי- קער, יעדע שול האָט געהאַט אירע אייגענע אָפּשאַצער, יעדע מאַדע האָט אויפ־ געשטעלט אירע אייגענע אויסטייטשער; און דאָ שטייט די אַלע יאָרן איינער, און מיט אַ דרויסנדיקער נישטערנדיקייט און אַן אינעווייניקסטער דעמאָנישער התמדה, וואָכט ער איבער דער גאַנצער שאַפּערישקייט, לאַזט נישט אָפּ זיין האַנט פונעם פּולס, וואָס ווייזט אַלע טרייסלען פונעם שטורמישן קאַך; לאַזט נישט

אפ זיין אויג פון דער מראה, וואס אנטפלעקט אלע ניאנסן פונעם פארביקן בייט, און זאגט: דאס האב איך געשפירט, דאס האב איך געזען; און זאגט עס אין א זיכערן נוסח און אין א קלארן טאן פון א געניטן דיאגנאסטיקער. אודאי, פאראן טענות פון זיינע קריטיקער, אז דא האט ער נישט געשפירט און דארט האט ער נישט דערשפירט, דא האט ער נישט דערזען אדער ער האט גאר פאר זען; פאראן תרעומות פון זיינע פאלעמיקער, אז דא איז זיין פסק א פארפעל-טער און דארט איז זיין דיאגנאז א פאלשער און בכלל איז זיין אויטאריטעט א מעיקרא-דינא-פירכא. אבער א פסיכאלאגישער אנאליז פון די אטאקעס, און דווקא פון די שארפסטע, וואס ניגער איז זיי אויסגעשטאנען, וואלט גריילעך אויפגעדעקט אונטער די אפענע טענות די פארבארגענע טענה איבער דער שפאנונג, און אונטער די אפענע תרעומות די פארבארגענע תרעומה איבער דעם מהלך צווישן ניגערס פארמעסט און אויפטו. עס איז, בעצם, א געמיש פון כעס און צער, א געמיש וואס איר גרונט איז דער אפשיי פאר דער באשטאנ-דיקייט פונעם יום-טובדיקן פארמעסט און דער געטריישאפט פונעם וואכעדיקן אויפטו. עס קלינגט ווי פארדאקס, אבער וואס העכער דאס קול פון תרעומות, אלץ טיפער די שטומקייט פון אפשיי. אפילו דער שארפסטער פאלעמיקער, ווען ער לייגט די האנט אויפן הארצן, וואלט זיך מודה געווען, אז אויך אין זיין ביטערסטן פאמפלעטישסטן געזידל, איז ער נישט פריי געווען פון א געראנגל מיט א פארהוילענעם געפיל פון דרך-ארץ פאר דעם עצם פארמעסט, פאר דער עקשנותדיקער שליחות צו זיין איבער פופציק יאר, אין איין אטעם, עדות און ריכטער, כראניקער און היסטאריקער פון דעם לעבעדיקן מלכות-יידיש. מיר שטרייכן אונטער די פאלעמיקער, און דווקא די שארפטע צווישן זיי, ווייל מתוך לאו אתה שומע הן, און דער הן דאס איז דאך, בעצם, דער אידעאל פון ניגערס שליחות, אן אידעאל צו וועלכן ער האט זיך שטיל אבער אן אפלאז גע-ריסן מיטן גאנצן איינשטעל פון זיין גייסטיקער אויפגעוועקטקייט און זיין אינ-טעלעקטואלן פלייס און האט אויך, אין זכות פון זיין בכל נפשך ובכל לבבך, נישט איין מאל דערגרייכט דעם זויס פון זיין אידעאל, אלעמענס אידעאל. נישט צוליב תפארת-השליח, נאר צוליב קדושת-השליחות האט ער זיך איינגעשפאנט אין דער גרויסער הארעוואניע — צו זיין אליין, און דורך זיך אויך באווייגן אנדערע, די עצם באווייניקייט פון דער יידיש-שאפערישער טאטאליטעט. ער האט זיך ערלעך באמיט צו פארשטיין איעדע שאפערישע דערשיינונג — א פארשוין, א בוך, א שטרעמונג — פאר זיך און אין זיך, אבער צו גלייך, און בעיקר, האט ער געוואלט דערגיין, וואס איז זי ווי א פאדעם אין גאנצן יידיש-גאבעלין. עס איז א טאפעלער קוק און עס זענען טאפעלע פראפארציעס — נישט ווייניק פאלעמישער בריוו האט באגלייט דעם טאפלי-צוגאנג, ווייל איר

דערש זעט אויס אַ פּאַזיציע ווי אַ ציפּער פאַר זיך און אַנדערש ווי אַ טייל פון אַ גרעסערער ציפּער, לאַ-כל־שכן ווי אַ טייל פון אַ טאַטאַליטעט. ווען די ערד וואָלט געהאַט אַ יצר־פּאַלעמיק, וואָלט זי מסתּמא מחבר געווען אַ פּייל־שאַרפּן פּאַמפלעט אַקעגן דעם פּאַרשער, וואָס האָט זיך נישט באַנוגנט זי צו זען אין איר דריי אַרום זיך אַליין, נאָר האָט זיך אויך איינגעשפּאַרט זי צו זען אין איר דריי אַרום דער זון, און האָט אַוועקגעהרגעט דעם לעצטן רעשט פון די געאַצענטרישע אילוזיעס.

ה

עס וויל נישט הייסן, אַז ניגער איז באמת אַ פּוסק־אַחרון, ווייל פּוסק־אַחרון איז נישט קריטיק נאָר דאַגמע. עס וויל הייסן, אַז ער איז אַ פּוסק, און האָט געטאָן וואָס אַ פּוסק מעג און איז מחוייב צו טאָן — ער האָט איינגעשפּאַנט בקיאות און חריפות, און ביידע אין דער מאַקסימאַלסטער מאַס, וואָס זיין התמדה, דעמאָניש געטריבן פון אַחריות, האָבן אויפגעבראַכט; האָט אָנגעשפּיצט דעם כוח פון אַבסערוואַציע און אויסגעאיידלט די פּינקייט פון טעם, און ביידע אין דער מאַקסימאַלסטער מאַס פון זיין זעלישן און גייסטיקן פּאַרמעג, תּרתי משמע, כדי צו קאַנען מיטן בעסטן וויסן און טיפּסטן געוויסן אָפּגעבן אַ שטענדיקן די־ן־וחשבון איבער דער פון אים דורכגעלעבטער ייִדיש־ליטעראַטור; אַן אויפּוועק פאַר דער צייט און אַ דערמאַן פאַר די צייטן.

ער איז נישט דער איינציקער קריטיקער, אַדרבא, כמעט אין אַיעדער אייגנ־שאַפט זיינער האָט ער אַ שטאַרקן קאַנקורענט, אָבער אין איינער איז ער לעת־עתה אַ בן־יחיד — אין פּאַרמעסט פונעם טאַטאַלן באַנעם און אין אויפטו פונעם טאַטאַלן קאַנטראַל פון דער ייִדישער שאַפּערישקייט. דערמיט האָט ער די קריי־טיק אויפּגעהויבן צו אַ פּאַראַלעל־דערשיינונג לגבי די געציילטע שאַפּערס אין דער ייִדיש־פּראָזע און אין דער ייִדיש־פּאָעזיע, וואָס באַהערשן אין דער טעמאַ־טישער ברייט און אין דער מהותדיקער טיף די טאַטאַליטעט פון דור און דורות.

[שבט־אדר תשי"ט]

א פאָרגעסענער שרייבער

צבי ביקלס־שפיצער

א

צבי ביקלס־שפיצער — אַ טונקעלע מערכה פון פאָרגעסנקייט האָט יאָרן לאַנג פאַרשאַטנט זיין זכר. אַפילו צו זלמן רייזען האָט ער קיין מול נישט גע- האָט: מיטט אויף אין זיין לעקסיקאָן די נעמען שמואל יעקב אימבער, יעקב מעסטל, אורי צבי גרינבערג, און איר טרעפט ביי אַלע דריי דערמאָנט צבי שפיצער, וואָס האָט געשפילט אַ וויכטיקע איניציאַטאַרישע ראַלע אין זייער שאַפן. אָבער פאַר זיך איז ער אַזוי ווי נישט פאַראַן. ווייזט אויס, אַז רייזען וואָס האָט, כידוע, געהאַט אַ באַזונדערע פּאַסיע צו פאַרגעסענע און איז נישט מיד געוואָרן צו זוכן און צו נישטערן — האָט געפרעגט און זיך נישט דערפרעגט.

אויב אַזוי, אַ פאַר ביאַגראַפישע שטרעך: אַ לעמבעריקער קינד (געבוירן ג' אייר, תרמ"ז, 27סטן אַפּריל, 1887), אויפגעכאַוועט צו ערשט אין אַ פאַרשטאַט, פייפּעראַווקע, און שפּעטער אין ייִדישן פּערטל, האָט ער דורכגעמאַכט דעם גאַנג פון אַ ייִנגל אין אַ באַלעבאַטישער, האַלב משכילישער און האַלב פּאַלקסטימ־ לעכער היים — חדר, פּאַלקסשול, פּוילישע הומאַניסטישע גימנאַזיע, שפּעטער לעמבעריקער און ווינער אוניווערסיטעט, שטודירט, ווי דער רוב ייִדישע סטודענטן אין יענער צייט און סביבה, יוריספרודענץ, אויסגעשטודירט, אַ יונגער דאַקטאָר, געגאַנגען אין דער פּראַווינץ, געווען קאַנציפּיענט אין סאַקאַל, בקי- צור — פון פאַך אַן אַדוואַקאַט.

ב

ביז אַהער די דרויסנדיקע ביאַגראַפיע, ווייל די אינעווייניקסטע, וואָס איז דער עיקר, איז אַן אַנדערע געווען. נאָך אַ ייִנגל אויף דער גימנאַזיע־באַנק איז דער חלום געווען — ליטעראַטור, באַנייטע ייִדישע ליטעראַטור. סיי אין קרייזל פון דער געהיימער אַרגאַניזאַציע „השחר“, סיי אין קלוב פון פּועלי־ציוניסטישער „אחוה“ איז אַנגעגאַנגען אַן איבערגעגעבענע אַרבעט פון שטאַרקן די אייגענע באַווסטזיניקייט — מ'האַט געשמאַק געלערנט געשיכטע פון פּאַלק, העברעיִש,

יידיש. דאָס פינטעלע איז פאַר אים געווען די דראַמע. זייער יונג, כמעט אַ קינד, פאַרשרייבט ער גאַנצע העפטן וועגן געזעענע און געלייענטע יידישע דראַמעס, אַפערעטעס, רעצענזיעס, אַפשאַצונגען. דערנאָך קומען אין אַ קלאַרן כתבי־יד אין אַ צייטיקערן חיתוך הדיבור זיינע אייגענע דראַמעס — תחילת פויליש, שפעטער יידיש. ס'איז כמעט איין טעמע אין פאַרשיידענע וואַריאַציעס — קידוש השם, צו ערשט אַקטואַל, דערנאָך היסטאָריש. יאָרן שפעטער איז אַרויסגעוואַקסן די דראַמע דער גואל, וואָס קייטלט זיך אַרגאַניש אַריין אין דער אַנטוויקלונג פון דעם גאולה־מאַטיוו אין דער יידישער שאַפונג; אַ צווייטע דראַמע די גאַלדענע רויוז, וואָס האָט געזאָלט זיין דער תמצית פון זיין שאַפן, איז שוין אַנגעצייכנט, אָבער נישט אַנגעשריבן געוואָרן. ווי ערנצט ער האָט זיך באַצויגן צו זיין דראַ- מאַטישער אַרבעט, באַווייזט זיין צום טייל דערהאַלטענער אַרכיוו — אַ שלל פון נאַטיצן, אויך זיין שטודיע־רייזע קיין בערלין און מינכען. ער האָט געלערנט ביי ריינהאַרדטן, פאַר וועמען ס'איז צוגעגרייט געוואָרן אַ דייטשישע איבער- זעצונג פון דער גואל (איבערגעזעצט פון נתן בירנבוים. ס'האָט זיך דערהאַלטן דער ערשטער אַקט).

ג

ביים לעבן האָט ער געדרוקט בעיקר קריטיק וועגן דראַמע, טעאַטער, דיכ- טונג. ער איז געווען אַ מיטגליד און פירגייער פון יענער יונגער באַוועגונג, וואָס האָט זיך נאָך יאָרן דערוווסט, אַז ס'פאַסט איר דער נאַמען: יונג־גאַליציע. זיינע אַרבעטן זענען צעוואָרפן אין צייטונגען און צייטשריפטן אין לעמבעריק (טאַגבלאַט, דער יידישער אַרבעטער, יידישער פּאַלקס־קאַלענדאַר, יונג־גאַליציע־ שער אַלמאַנאַך, ווסכוד, מוריה), קראַקע (דער טאַג), סאַניק (דער פּאַלקס־ פריינד), סטאַניסלאָוו (דער יוד), וואַרשע (דער פריינד), ניריאַרק (דאָס נייע לעבן, יידישער וואַכנבלאַט) וכדומה. ער האָט געשריבן וועגן די ערשטע שוואַלבן פון דער יונג־יידישער ליריק אין גאַליציע (אימבער, מעסטל, כמעל־ ניצקי), ער האָט באַגלייט זייער פלי, פאַרהאַלפן די יינגערע (אַרויסגעגעבן דאָס ערשטע ביכל פון א. צ. גרינבערג) און זיך אַרויסגעוויזן ווי דער ערשטער מאַ- דערנער יידישער קריטיקער, וואָס פאַרשטייט צו מאַכן אַ חשבון הנפש — און דאָס אַ גאַר האַרבן און האַרטן — פון דער ליטעראַרישער אַרבעט אין גאַליציע. אָבער מיט די דראַמאַטישע און קריטישע אַרבעטן האָט זיך זיין אינטערעס נישט אויסגעשעפּט; ס'האָט אין אים אויפגעציטערט דער אָדער פון אַ פאַרשער. די איבערבלייבענישן פון זיין אַרכיוו זענען מעיד אויף אַ לאַנגיאַריקער פאַרשאַרבעט וועגן די מקורים פון דער יידישער ליטעראַטור. איינער פון זיינע פלענער איז געווען אַ בוך וועגן י. ל. פּרץ, און ווי ס'ווייזט אויס, האָט ער עס אויך אַנגע-

שריבן; אבער אין ארכיוו, וואס איז אפגעהיטן געווארן דורך זיין ברודער, ד"ר יעקב ביקלס אין תל-אביב, האט זיך אפגעפונען נאך די דיספאזיציע פון בוך: דער עצם פון די נאציאנאלע מאטיוון אין פרצעס שאפן, אין איין פארטיק קאָ-פיטל — די העראַישע מאטיוון אין י. ל. פרצעס שאפן, דאָס קאָפיטל ווערט איצט צום ערשטן מאל געדרוקט אין אַריגינאַל. ס'איז שוין פריער געדרוקט געוואָרן אין אַ פּוילישער איבערזעצונג פון נפתלי פלאַנצער און נפתלי שוואַרץ (מוריה, 1918, זייט 251—265) און אין מיין העברעישער איבערזעצונג אין בוך: ספר צבי ביקלס־שפיצער, דמותו ויצירתו (הוצאת סנוניות תל-אביב, ערך ותרגום דב שטוק תשח, ז"ז 200—226).

ד

אויך דאָס איז אַ גלגול פון אַ ניגון — דאָס דערמאָנטע בוך ברענגט אַפֿ-שאַצונגען און זכרונות וועגן צבי ביקלס־שפיצער פון אַשר באַראַש, אורי צבי גרינבערג, ג. שאַפּמאַן, אַדאַלף שטאַנד, יעקב ביקלס, אַנזעלם קליינמאַן, יעקב מעסטל, יוסף פּאַלק און דעם רעדאַקטאָר פון בוך, אויך אַ גרויסן אַפּקלייב פון זיינע ווערק — די דראַמעס, קריטישע אַרבעטן, אַ מחקר וועגן פּרץ, און אַ ביכ־ליאַגראַפֿיע פון אים און וועגן אים, אַזוי, אַז דער העברעישער לייענער קאָן זיך גענוי אינפֿאַרמירן, ווער איז געווען און וואָס האָט אויפגעטאָן דער פּאַרגע־סענער שרייבער; אַבער דער ייִדישער לייענער קאָן זיך נאָך דאָס עד היום נישט פּאַרגינען; דער תּרגום איז דאָ געקומען פֿאַרן מקרא, די איבערזעצונג פֿאַרן אַריגינאַל. זאָל די איניציאַטיוו פון די גאַלדענע קייט צו ברענגען ביקלס־וואַ-גיקע אַרבעט: די העראַישע מאטיוון אין פרצעס שאַפן, געשריבן אין יאָר פון זיין טויט (ער איז געשטאַרבן ח' טבת, תרע"ז, 2טן יאַנואַר, 1917), זיין אַ גוטער אָנהייב דערצו.

[תשי"א]

טעאטער אַ גורל

מיכאל ווייכערטס זכרונות

מאמר א': ליבשאפט און מסירת נפש

א

כאטש דאָס ייִדישע גאַליציע בכלל, און דאָס ייִדישע מזרח-גאַליציע בפרט, האָט נאָך אויפן שוועל פון זיין סאַמע אָנהייב פאַרמאַגט יענע אייגענע באַר-ווסטויניקייט, וועלכע ליכט אַרויס פון מעמואַריסטישן אַפּשפיגל — און אַ ראיה די זכרונות פון ר' בער בירקענטאַל (באַלעכאווער) — ווערט די דאָזיקע פּראָ-ווינץ נישט פאַררעכנט אונטער דער רייכסטער ליטעראַטור. אַודאי, מען זאָל ערלעך צוזאַמענשטעלן דעם זכרונות-מאַטעריאַל, אָנגעהויבן פון ד"ר עהרליכס דייטש-געשריבענע ביו זעליג לויטערבאַכס, קארפּל ליפעס, שמעון בערנפעלדס, ישראל טעלערס אָדער ישראל בריסטיגעס העברעיִש געשריבענע אין צייט-שריפטן צעוואַרפענע אויטאָביאָגראַפיעס ביו אויף די גרעסערע מעמואַרן-ביכער סיי העברעיִשע — אי פון פיינעם ראַפּינירט-דערציילערישן סאַרט ווי ר' בנימין, אי פון פשוטן מער נאַיוו-שמעסנדיקן סאַרט ווי אַשר כּורך, סיי ייִדישע — ווי אַ שטייגער, די ביכער פון יוסף מאַרגאַשעס, גרשם באַדער אָדער יוסף טע-נעבויים וכדומה, וועט זיך אַרויסשטעלן, אַז ס'איז אַ גרעסערער ממש, ווי עס דאַכט זיך אויבנאויפיק אויס. אָבער דווקא אַ סטריקטער ביבליאָגראַפישער אי-בערקוק און דורכקוק וועט בולט מאַכן אַ מאַנקאַ, וועלכער ווערט איצט מיט די זכרונות פון ד"ר מיכאַל ווייכערט אויסגעגליכן. דען חוץ דער עצם ווערטסיקייט פון דער אויטאָביאָגראַפיע, וואָס איר ערשטער טייל ליגט איצט פאר אונדז — אַז אינהאַלטלעך שטרענג פאַרענטפערלעכער און סטיליסטיש-פערלדיק קלאַרער דאַקומענט פון אַ באַוווסט שאַפּעריש לעבן פון אַ ייִדישן יחיד — איז עס אַן עדות פון אַ הויכן אינטערעס און אַ טיפּער איבערגעגעבנקייט פאַרן אויפבויע און אַנטוויקל פון אַ באַזונדערן צווייג פון אונדזער שאַפּערישקייט, וואָס האָט אַפילו וואַרצלען אין די פּרעזדיקע דורות, אָבער איז זיך ערשט פאַנאַנדערגעוואַקסן צו אַן אמתער קינסטלערישער ווערקלעכקייט אין אונדזערע צייטן: דאָס ייִדישע

טעאטער. גאליציע, וואס האט דאס יידישע טעאטער געזען אין זיינע ווינדער-
 לעך — אָנגעהויבן פון בערל בראָדערס קליינע סצענקעלעך און פאַרענדיקט
 מיט גאַלדפּאַדענס מעלאָדראַמאַטישע שפּילן — איז כמעט דאָס וויגל פון אינ-
 טערעס פאַרן גורל און גאַנג פון דעם יידישן טעאטער מצד יחידים, וואָס האָבן
 זיך געציילט צו דער אינטעליגענטער עליטע. אויב מען מעג זיך, לשם אילוסט-
 טראַציע, באַנוצן מיט אַ פאַר לויזע פּאַקטן, וואָלט איך, אַ שטייגער, דערמאָנט
 ביידע אַרויסגעבערס פון מענדל לעפינס איבערזעץ פונעם רמבמס „מורה נבוכ-
 כים” — ר’ ישעיה מאיר פינקלשטיין און ר’ עוזר ראָטענבערג, כדי אונטערצו-
 שטרייכן, אַז דער ערשטער האָט געשריבן יידיש־קאָמעדיעס און טעקסטן פאַר
 די בראָדער זינגערס און דער צווייטער איז געווען אַ מעצענאַט פון וועלוול
 זבאַרושער; אָבער נאָך מער וואָלט איך געראַטן נאָכצולייצען אין די זכרונות
 פון יהושע טהאַן, מרדכי עהרענפרייז (אַגב), נאָך יינגלווייז האָט ער געגעבן
 אַ קלאַרע, כמעט יידישיסטישע, דעפיניציע), מרדכי זאב ברוידע ביז נ. ה. טור-
 סיני (טאַרטיניער), כדי צו ווייזן ווי ווייט יידיש טעאטער איז געווען איינגע-
 באַקן אין האַרצן פון דער דעמאָלט יונגער יידיש־נאַציאָנאַלער אינטעליגענץ.
 ווער ס’וועט נאָכזוכן אין דער פיר און בעיקר דריי־שפּראַכיקער גאָליציש־
 יידישער פעריאָדיק פונעם סוף פון יענעם און אָנהייב פונעם איצטיקן יאָר-
 הונדערט, וועט קאָנען צונויפזאַמלען אַ שפאַר ביסל מאַטעריאַל איבערן יידישן
 טעאטער, און וועט דערפון אָפלערנען, אַז די ליבשאַפט צו דער יידיש־קראַטי-
 ווער אינסטיטוציע האָט געאַטעמט מיט אַן אמתן אינטערעס זי צו דערהייבן,
 זי זאָל פרווון האַלטן שריט מיט אונדזער ליטעראַטור, וואָס האָט דעמאָלט,
 אין אירע ביידע שפּראַכן, דערלעבט אַ ווונדערלעכן אויפבלי; און זי זאָל קאָנען
 דערגרייכן יענע מדרגה, וועלכע עס האָט געפאַדערט דער יידישער אַרום, וואָס
 זיין אויפגעוועקטקייט האָט אין זיך געטראָגן עפעס פון אַ רענעסאַנס.

ב

אָבער פון ליבשאַפט ביז מסירת נפש איז אַ ווייטער מהלך. אמת, טייל האָבן,
 אויף דעם לאַנגן וועג דורכגעשפּאַנט אַ לייטישע פאַר סטאַציעס — יעדעס בלאַט,
 און כמעט יעדע פעריאָדישע שריפט, האָט געדרוקט איבער און אַרום יידישן טע-
 אַטער און יידישע דראַמע; און געציילטע שרייבער האָבן זיך געלאָזט ווייטער
 און אפילו טיפער — גענוג צו דערמאָנען ד״ר מאיר בינענשטאַק, און בפרט ד״ר
 יצחק שיפער, וועלכער האָט זיך אַ נעם געטאָן צו אַ פאַרשערישן שפּאַציר אין
 דעם נעכטן און אייערנעכטן פון יידישן טעאטער. אָבער פון אַן עקסטער פאַר-
 קויכעטקייט און באַהאַונטער פאַרקאַקקייט לאָזט זיך, אין תחום פון יונג-
 גאָליציע, רעדן בלויז איבער צוויי — ד״ר צבי ביקעלס־שפיצער, וועלכער איז

פרי פארשניטן געוואָרן, און שפעטער ד"ר מיכאל ווייכערט, וואָס טרעט איצט איבער די שוועל פון זיין זיבעציקסטן לעבנסיאָר און איז מיט אַ קאַרגע צוויי יאָר צוריק איבערגעטרעטן די שוועל פון זיין פופציקסטן שאַפנסיאָר.

דאָס הייסט איבער אַ קיילעכדיקן יובל־צייט איז מיכאל ווייכערט אַקטיוו און פראָדוקטיוו בעיקר אין דראַמאַטישן און טעאַטראַלישן תּחום פון דער ייִדישער קולטור, און עס איז ממש צו שטוינען, ווי אַזוי די דאָזיקע אויפטוען זענען אַרויס־געוואַקסן פון אַ באַוווסטער, ציל־דערקענטעניש און אַ באַוווסטן ציל־צוגרייט, וועלכער האָט זיך שוין אויסגעצייטיקט אין זיינע ייִנגסטע יאָרן. דער באַנד וואָס ליגט פאַר אונדז, דערציילט אונדז טאַקע דעריבער — מיר גייען אַרויס פון זיין גאַליציש־פּאָדאָליש געבוירנשטעטל פּידהייץ, דערקענען די משפּחה, לעבן איבער די ערשטע קינדערישע יאָרן, טראָגן זיך אַריבער אין אַ גרעסערער שטאָט אַריין, סטאַניסלאָוו, לערנען שוין אין אַ מין מאַדערניזירט חדר, קנעלן נאָך תּנא, אָבער שוין נישט קיין גמרא, גייען דורך אַ פּאַלקסשול, וווּ מיר זענען אַפילו נישט קיין האַלבער מנין ייִדישע קינדער, שפעטער אַ פּוילישע גימנאַזיע און מיר זענען גרייט, צו וואָס דער רוב ייִדישע סטודענטן אין יענער צייט גרייט זיך — צום טיטל פּאַניע קאַנסילאַזשן, אויב מען שטודירט מעדיצין; צום טיטל פּאַניע מע־צענאַשיע, אויב מען שטודירט יורי. אמת, מען האָט אַ ביסל געציוניסטלע, אַפילו געשנאַפט עפעס העברעיִש, אָבער מען ווייסט שוין, וואָס עס ווערט דערפון נאָך דעם ווי מען האָט זיך געעפנט אַ קאַנצעליי. אידעאָלאָגיש און פראַגראַמאַטיש האָט מען טאַקע די אַסימילאַציע, בפרט די שפּראַכלעכע, אַרויסגעוואָרפן דורך דער טיר, אָבער פראַקטיש און פּאַקטיש קריכט זי אַריין דורכן פענצטער און באַהערשט די שטוב און באַגלייט אַרויס אין גאַס אַריין. אויף דער ממילאַ־אַסימילאַציע, וועלכע איז מסוכנער פון דער אידעאָלאָגישער און פראַגראַמאַטישער, האָט שוין אַנגעוויזן שלמה שילער. די ערנצטע עלעמענטן פון דער שטודירנדיקער יוגנט האָבן נישט בלויז דעם סוד־פאַר־גאַנץ־בראַד נאָר אויך דעם אַ סך טיפּערן סוד פאַרשטאַנען — דאָס איז קודם כל אַן עטישער פּאַסטולאַט פאַר יעדן יחיד, וואָס מיינט ערנצט צו זיין אַן אינטעגראַלער, ממשדיקער טייל פון ייִדישן כלל, און ער איז עס אין דער ראַם פון דעם מאַדערנעם ייִדישן באַנעם, ווי זיין טאַטע־מאַמע און זיידע־באַבע זענען עס געווען אין דער וועלט פון דער מסורה. נישט אומ־זיסט ברענגט אונדזער בעל־זכרונות אויסשעפלעכע קאַפיטלען איבער דעם ייִדישן שטייגער־לעבן, מיר לערנען דערפון אַפ, אַז די יסודות פון מסורה־לעבן האָבן זיך, ביז אין די קלענסטע פרטים, דערהאַלטן און זיי זענען דאָס די אַטמאָספּער, פון וועלכער ער איז אויסגעוואַקסן, די גרויסע גאַנצקייט, וועלכע מוז אויך, ביי די פאַראַנדערשטע באַגריפן, ווי אַ גאַנצקייט דערהאַלטן ווערן. און דערהאַלטן לאַזט זי זיך דורך דער אמתער געטריישאַפט פון יחיד צום כלל.

פאראן אין דעם באַנד זכרונות צדדים, וואָס לאָזן זיך אָפּרעגן. מיר, למשל, וועלן זיך שווער לאָזן איבערצייגן, אַז דער שאַרפּער באַזי צו חסידות, וואָס פּילט זיך כּמעט ביי אַ יעדן צוואַמענטרעף מיט חסידים, לאָזט זיך טאַקע דערקלערן פּון די ביטערע דערפאַרונגען וואָס דער בעל-זכרונות האָט געהאַט מיט זיי. מיר וואָלטן צו אַ טיפּערן דערקלער פאַרבעטן נישט בלויז דעם פּון אים געשמאַק אַק-צענטירטן מתנגדישן אַפּשטאַם זיינעם, נאָר אויך אַ רודימענט פּון קעמפּערישע משכילים אַלאַ יוסף פּערל, און אַ שאַד, וואָס ער האָט זיך נישט אַרויסבאַ-פּרייט פּון אַ צוטייל דומפּער גערייציטער אַווערסיע צו אַ קלאַרער מענטשאַלער קעגנערשאַפט. דעסגלייכן וועלן מיר זיך שווער לאָזן איבער-צייגן, אַז די כּמעט תּמיד אַפּוואַרפּעריש קריטישע אַרויסזאָגן איבער ציוניסטן לאָזן זיך טאַקע דערקלערן בלויז פּון די אַנטווישנדיקע דערפאַרונגען פּר נעם בעל-זכרונות, וואָס האָט נישט געוואָלט שלום מאַכן מיט זייער אַחד-בפּראַגראַם ואַחד-בפּראַקטיק. אַדרבּה, עס קומט אונדו פּיר, אַז די נעגאַטיווע גענעראַליזאַציע פּון ציוניסטן שפּייזט זיך אויך פּון פּרינציפּיעלן אַפּווענד פּונעם ציוניזם, און ס'איז אַ שאַד, וואָס די זכרונות פאַרמאָגן אויף דעם פּונקט נישט די נייטיקע קלאַרקייט, אין וועלכער דער מחבר איז, בדרך-כּלל, אַ מאַדים. אָבער דער אמת איז, אַז פּונקט ווי די חסידים זענען געוואָרן דער גרעסטער שטער פאַר חסידות, אַזוי זענען ציוניסטן געוואָרן דער גרעסטער שטער פּון ציוניזם. ווער עס האָט נענטער געקענט דעם דורכשניטלעכן טיפּ אינטעליגענטן, בפרט דיפּלאַ-מירטן, ציוניסט, האָט עס טאַג-טעגלעך געקאַנט באַשטעטיקן, און די מרידה אַקעגן דעם קאַנווענציאָנעלן ליגן פּון דעם טאַפּל-לעבן — נאַציאָנאַל להלכה און אַסי-מילאַטאַריש למעשה — איז דאָך געווען דער תּוך פּון דער ציוניסטישער, חלוציש-באַטאַנטער יוגנט-באַוועגונג.

דאָס אַלץ דאַרף מען נעמען אין באַטראַכט, לייענענדיק דעם באַנד זכרונות, אין וועלכן ס'ווערט דערציילט, ווי אַזוי מיכאַל ווייכערט איז געוואָרן וואָס ער איז געוואָרן. די ירושה פּון דער היים, פּון דער משפּחה, פּון דער גאַס, די ירושה פּון דורות, האָט זיך אים בעיקר קאַנצענטרירט אין דער שפּראַך, וואָס האָט די גרויסע נחלה איינגעוואַפּט. און אין דער יינגערער ליטעראַטור, וואָס איז אין איר געשאַפּן געוואָרן. די קאַנצענטראַציע איז נאָך פאַרשטאַרקט געוואָרן מכוּח דער צוגעבונדנקייט צו דער יידישער קולטור-באַוועגונג — דער גרויסער רושם פּון דער טשערנאָוויצער שפּראַך-קאַנפּערענץ — און דער אַפּגעבונדנקייט, אַדער לפּחות דעסאינטערעסמענט, צו דער העברעיִשער קולטור-באַוועגונג. דאָס אַלץ האָט מיט-געהאַלפּן, אַז אַן איינגעבוירענע נטיה צו דער געשטאַלט-קונסט, צו דראַמע און טעאַטער, זאָל פאַר אים און זיינע אויפטוען ווערן אַ געבענטשטער גורל. ווי

אזוי ער שפרייזט שריט ביי שריט, איבערוועלטנדיק נישט בלויז שוועריקייטן נאָר אויך לאַקונגען, איז אַ דראַמע פאַר זיך. מיר זעען בחוש ווי אַ מענטש גרייט זיך בכיוון און מיט התמדה צו זיין מיסיע. שוועריקייטן — די אַרעמע פאַרהאַר רעוועטע היים וואָס האָט מורא פאַר אַזאַ מין אַוואַנטורע, ווי פאַרבנדן זיך לייב־ און־לעבן מיטן ברעטל; לאַקונגען — דער קאַפּ פאַרדרייט זיך ממש, אַז מען דערמאָנט זיך, און דער מחבר העלפט אונדז טאַקע דערצו, וואָס פאַר אַ קאַר־ יערעס ס'זענען נאָך געווען אָפּן פאַר אַ פעיקן יוריסט, שרייבער, דראַמאַטורג, רעזשיסער אין אַ ווין אָדער בערלין. איז טאַקע די שפּאַנונג פון דער דראַמע — ווי אַזוי דער פּידיהייצער יונגערמאַן, וואָס האָט נאָך גימנאַזיע און אוניווערסיטעט און יורידישן דאָקטאָר־טיטל געקנעלט אין דראַמאַטישע שולן, מיט עקשנות זיך אַריינגעאַרבעט אין הלכות אַטעמען און דיקציע, געלערנט אַלץ וואָס קאָן אים דינען, ביז ער איז אַנגעקומען צו ריינהאַרדט און זיך דערגרונטעוועט צו די יסודות פון הויכקינסטלערישן טעאַטער, און ווי אַזוי דאָס ייִדישע טעאַטער האָט אַרויסגעקוקט נאָך אַזאַ פאַרשוין און געזוכט דעם וועג צו אים. און דער קלימאַקס פון דער דראַמע איז ווי זיי האָבן זיך, אין די טעג פון דער ערשטער וועלט־ מלחמה, געפונען אין צוג וואָס האָט אונדזער מחבר געפירט פון בערלין קיין וואַרשע.

מיר וואַרטן מיט אומגעדולד אויף די קומענדיקע בענד. באמת.

[יום העצמאות, תש"ד]

מאמר ב': אוטאָפּיע למעשה

א

די זכרונות פון ד"ר מיכאל ווייכערט, וואָס זייערע צוויי בענד ליגן פאַר אונדז, זענען אַ כראַניק פון אַ גרויסער ייִדישער קולטור־האַרעוואַניע, און בשעת דער פּריערדיקער באַנד האָט אונדז דערציילט ווער עס האָט זיך אין איר איינ־ געשפּאַנט, דערציילט אונדז דער איצטיקער אין וואָס האָט ער זיך בעצם איינ־ געשפּאַנט, אַזוי אַז ביידע בענדער ווייזן אונדז אַ קלאַסישן צוזאַמענשפּיל פון ווער און וואָס, יענעם צוזאַמענשפּיל, וועלכן ס'קאָן נאָר אויסצייטיקן אַ באַזונדער מזל אָדער אַ באַזונדערער כאַראַקטער. ווער עס לייענט זיך אַריין אין די קאַפּיטלען פון צווייטן באַנד, וואָס נעמען אַרום איבער צוואַנציק יאָר, פונעם סוף פון דער ערשטער וועלט־מלחמה ביזן אָנהייב פון דער צווייטער מלחמה, זעט אָבער באַ־ שיינפּערלעך, ווי די מעגלעכקייט פון אַ באַזונדער מזל ווערט פון יאָר צו יאָר בלאַסער און פאַרשווומענער און די גויטווענדיקייט פון אַ באַזונדערן כאַראַקטער ווערט פון יאָר צו יאָר פעסטער און בולטער.

עס איז נישט שווער אָנצונעמען, אָז ווען דער מחבר, אַ גאַליציאַנער יונגער-מאַן, אַ דאַקטאָר אין יורדישער וויסנשאַפֿט און אַן אַדעפֿט אין דראַמאַטישער קונסט, האָט זיך בתּוֹרַת עסטרייכישער זעלנער, בכּוּוּן געלאָזט פֿון בערלין קיין וואַרשע, כּדי צו זיין אין קאַמפּאַקסטן אייראָפּעיִשן ייִדישן מאַסן־צענטער, וועל־כּער איז אויך מסוגל צו זיין דער וואַגיקסטער ייִדישער קולטור־צענטער און ממילא אויך דער קערנדיקסטער ייִדישער טעאַטער־צענטער, האָט זיך אָודאי אין דעם מאַנאַטאַנעם אונטערטאָן פֿון די באַן־רעדער אַריינגעשלייכט אַ קאַליריקער אויבערטאָן פֿון די פּאַסאַזשיר־געדאַנקען. אַ רעאַלער ראַמאַנטיקער, האָט ער מסתּמא מלכתּחילה פּאַנאַדערגעווייגן חלום און וואַך, כּדי דעם אומפּאַרמיידלעכן קאַמף צווישן זיי ביידע צו ראַציאָנאַליזירן, אָבער ס'איז אַ ספּק, צי ער האָט גע־קאַנט לכתּחילה וויסן, ווי ווייט די ראַציאָנאַליזאַציע איז נישט מער ווי אַ קלוגע סטראַטעגיע פֿון דאָן־קישאַט צו שפּילן אַ רעאַל־פּאַליטיקער, פּאַר וועלכן וועלט און וועלטלעכקייט האָבן דרך־אַרץ, בשעת זיי האָבן פּאַר אַוטאָפּיע און אַוטאָ־פּיסטן בלוזן שמייכל און ביטול.

ב

די אַוטאָפּיע פֿון ייִדישער דראַמאַטישער קונסט און בינע, די אַוטאָפּיע אין אירע ראַנגלענישן זיך צו פּאַרווערקלעכן — דאַס איז אַ היפשע מסכתא אין אונ־דער קולטור־פּאַרמעג, און ווייכערט און זיינע אויפטוען זענען אַ לייטישע סוגיא אין דער דאָזיקער מסכתא, און די איצטיקע זכּרונות זענען עס אַ מין די־ן־חשבון, אַנדערש געזאָגט אַ הודאת־בעל־הסוגיא איבער דער סוגיא גופא. שוין פֿון די ערשטע קאַפּיטלען פֿון זיין די־ן־חשבון ווערט אונדז קלאַר, וווּ און ווי די סוגיא דאַרף געקנעלט ווערן. וווּ — אין אַ ייִדישער וועלטלעכער קולטור, וואָס האָט אַ פּאַזיטיוון און עקסקלוזיוון באַציי צו זיך אַליין (אַ פּאַזיטיוון — שליסט אויס דעקאַדענציע און ניהיליזם, אַן עקסקלוזיוון — שליסט אויס אַרטאָדאָקסיע און רעליגיעזע קאַנווערסיע); ווי — דורך אַ וואַרעם אָבער קריטיש אויסבאַלאַנסירטן קאַנטאַקט מיט דער היימישער און כללדיקער, קולטור. די הנחות ווייזן זיך אויס צו זיין אַזוי פעסט, פֿון־זיך־פּאַרשטענדלעך, אַז עס מערקט זיך נישט אַפּילו אַ שפּיץ קווענקל וועגן זייער היסטאָרישער לעגיטימיטעט. הייסט עס, אַז דער יונגער, אייגנטלעך יוגניטישקער, פּרוּוו פֿון אַ קורצן היסטאָרישן היינט און פֿון אַ נאָך קירצערן היסטאָרישן נעכטן צו פּאַרמירן אַן אייטל־וועלטלעך פּאַלק ישׁ־ראל, וואָס באַשטייט בעיקר פֿון שבט אַשכּנז, וואָס באַלאַנגט צו דעם אַזוי גע־רופּענעם ייִדיש־לאַנד, איז דער אַני־מאַמין, וואָס סטימולירט די גראַנדיעזע האַ־רעוואַניע אויפּצושטעלן אַ ייִדיש־טעאַטער ווי אַ גרויסע פּאַרשפּייזערין און פּאַר־שפּייזערקע פֿון דער דאָזיקער קולטור. אַז די עיקר־הנחה לאַזט זיך אַפּפרעגן,

בפרט אין נאָמען פונעם אייערנעכטן, וואָס האָט אין זיך געטראָגן אַן איבערמאַרגן, איז אַ זאָך פאַר זיך. אָבער דיאַלעקטיקער, וואָס ווערן נישט נתפעל פון דער סתירה צווישן פראַגראַמאַטיש-אידיעאַלאָגישן אַריינגאַנג און אַן אַנדערן היסטאָ-ריש-פונקציאָנאַלן אַרויסגאַנג, קאָנען ממילא נישט נתפעל ווערן פון אַ סותרדיקן היינט, פשוט ווייל זיי מוזן נתפעל ווערן צו זען, ווי ער גלידערט זיך — סיי טראַגיש סיי קאָמיש ווונדערלעך — איין צווישן נעכטן און מאַרגן. איז עס טאַקע די עובדה פונעם דיאַלעקטיקער צו ווייזן, ווי אַזוי אַ יעדער גרויסער, ערלעכער און איבערגעגעבענער יידישער אויפטו איז אַ וויטאַלער עלעמענט אין דער פאַלק-טאַטאַליטעט, און די מי אויפצובויען און אויסצובויען אַ הויך-קוואַליפֿיצירטע יידישע טעאַטער-קונסט איז אַ היפשע פּאַזיציע אין יענעם בוך, אין וועלכן עס פירט זיך אַ כוללדיקע, איבערצייטלעכע, היסטאָרישע בוכאַלטעריע, וואָס איר כלל איז, אַז אַלץ וואָס ווערט געטאַן פון אַ יידישער אינטענציע אַרויס איז בחינת אלה ואלה דברי אלהים חיים.

בפרט, אַז דער בעל-העובדה האָט, זיך לאַזנדיק קיין פּוילן, געוואוסט נישט בלויז צוליב וואָס, נאָר אויך צוליב וועמען ער איז געקומען. עס איז ממש צו באַוונדערן, ווי שוין אין די סאַמע ערשטע טעג איז ער אויסגעקאַכט אין דער נייער סביבה, און אַפילו זיין מיליטערישער הילפדינסט ווערט פון אים באַנוצט דעם קאַנטאַקט צו שטאַרקן, אַזוי אַז די פּאַליטישע איבערקערעניש, וואָס האָט רעסטיטוטירט דאָס אומאַפהענגיקע פּוילן, טרעפט אים שוין אַן אַקטיוון מיטגליד אין דער וואַרשעווער יידישער געזעלשאַפּטלעכקייט. דעם דאָזיקן מאַמענט לוינט זיך צו אונטערשטרייכן, אויך צוליב דעם וואָס אונדזער מחבר איז אַ פּיאַנער. שפעטער וועלן מיר זען ממש אַ מיגראַציע-כוואַליע פון יידישע אינטעלעקטואַלע כוחות, וועלכע האָבן געשטראַמט פון גאַליציע קיין קאַנגרעס-פּוילן און געשפּילט אַ באַפּרוכפערנדיקע ראַל אין פּאַליטיק, קולטור, דערצונוג, און ממילא באַוווּזן אויף וויפל די פּריערדיקע פּאַליטישע גרענעץ פון די גוים איז נישט געווען קיין נאַציאָנאַלע, לאַ כל שכן קולטור-נאַציאָנאַלע, גרענעץ פאַר די יידן. אין דער מיגראַציע איז ווייכערט געווען פון די ערשטע, אפשר דער ערשטער ממש, אָבער זיכער דער ערשטער, וואָס האָט קלאַר געוואוסט וואָס ער וויל און האָט אויך שפעטער תמיד, ביז צו דער עקסטער ליניע פון מעגלעכקייט, געטאַן וואָס ער האָט לכתחילה געוואַלט.

ג

צוליב וואָס ער איז געקומען — באַגרינדן אַן איבערן לאַנד פאַרצווייגטע אַרגאַניזאַציע פון טעאַטער-קאַנסומענטן, באַגרינדן אַן אין וואַרשע קאַנצענטרירטע אינסטיטוציע פון טעאַטער-פּראָדוצענטן, אַ מאַדערנע דראַמאַטישע שול, וועלכע

זאל אויפקלייבן שפילערישע טאלאנטן, וואס טליען אין דער יידישער מאסע און גארן נאך וווקס און אנטוויקל, און אזוי צוגרייטן נייע כוחות פאר די יידיש-טעאטערס און דראמאטישע קרייזן איבער גאר דעם לאַנד. צוליב וועמען ער איז געקומען — זיין אַנאַליז פון דער יידישער געזעלשאַפטלעכקייט און אירע די-פערענציאָציעס באַווייזט, אַז זיין אויפטו איז געווען מכוון צו די וועלטלעכע און זיך פאַרוועלטלעכנדיקע עלעמענטן, און כאַטש ער האָט אין לכתחילה אַפּשאַץ פון די צוויי פאַרמאַציעס, וועלכע זענען אין פּוילן צוגעקומען נאָך דער ערשטער מלחמה, איינע, די פּאַלקיסטישע, איבערגעשאַצט און די אַנדערע, די אגודהשע, אונטערגעשאַצט, איז ער זיך באַוווּסט, אַז די קוואַלן פון ביידע זענען דער נייער רעזערוואַר פונעם יידישן טעאטער. דער ערשטער קוואַל, וואָס איז כולו היינט האָט בעצם אין יידיש געהאַט די איינציקע פּאַקטישע קולטור-חינוח; דער אַנדערער קוואַל, וואָס איז כולו נעכטן, האָט אין טעאטער געהאַט דעם איינציקן אי-לוחאַרישן פאַרבייט פאַר זיין פאַרלוירענעם לעבנס נוסח. אַוודאי ווייסט ער פון די עלטערע פאַרמאַציעס און זייער אַקטואַלן כוח, יענע פאַרמאַציעס וואָס האָבן געזען דעם עיקר אין אַ מאַרגן, וואָס ווי דיאַמעטראַל פאַרשיידן ער זאָל נישט גע-ווען זיין — די דאָזיקייט פון „בונד“, די דאָרטיקייט פון ציוניזם — האָבן זיי זיך אויך באַגעגנט אין יידישן טעאטער. וויכערט, וועלכער האָט מיט אַלע זיינע נטיות צום פּאַזיטיוויסטישן און ראַדיקאַלן זיך נישט אַנטשלאָסן פאַר דער אַדער יענער פאַרמאַציע, האָט פאַרשטאַנען נישט בלויז דאָס באַגעגעניש אויסצונוצן, נאָר אויך קאַנסעקווענט אויסצובויען, און אַ ראיה דערויף איז דער קאַליידאָסקאָפּ סיי פון פאַרשויענען סיי פון אינסטיטוציעס, וועלכע ער האָט פאַר זיינע, אין תוך צווישן פאַרטייטשע און איבער-פאַרטייטשע, אויפטוען פאַראינטערעסירט.

די זכרונות זיינע דערציילן אונדז טאַקע וועגן דער געזעלשאַפטלעכער אַט-מאָספער, וועגן דער טיפּפּאַלאָגיע פון אירע פירער, שרייבער, קינסטלער. מיר זעען אַ גאַנצע פּלעיַאָדע פון פאַרשויענע, מיר הערן אַ שלל פון געשעענישן, אַנד-געהויבן פון כלל-דערשיינונגען, און פאַרענדיקט מיט פּרטי-אַנקעקאָטן, און אַלץ ווערט דערציילט נישט לשמה, נאָר בעיקר לשם פאַרשטענדעניש פון געשיכטע און ראַל פונעם טעאטער אין פּוילן. אַוודאי איז דער מחבר און זיין אומדערמיד-לעכער קאַמף נישט בלויז פאַר אַ העכערן, נאָר טאַקע פאַר אַ הויכן ניוואַ פון שפּיל און רעפּערטואַר, נישט בלויז פאַר אַ בעסער, נאָר טאַקע פאַר אַ גוט טע-אַטער, אַ קאַמף, וואָס איז רובו ככולו הלכה למעשה, ווי רעזשיסער און דראַ-מאַטורג, ווי דאַצענט און רעפּערענט, ווי קריטיקער און רעדאַקטאָר — אַוודאי איז דאָס אַלץ דער רויטער פּאַדעם, וואָס ציליעט דורך די זכרונות. אָבער ער געדענקט תמיד אַליין און דערמאָנט תמיד דעם ליינער, אַז אַלץ איז, כאַטש אַן אַביעקטיוו חשובער טייל, אָבער דאָך נאָר אַ טייל פון דער כלל-דערשיינונג.

וואס הייסט יידיש טעאטער אין פוילן, און אויף וויפל דאס איז נייטיק, ווערט אויך דאס גאנצע געוויזן אין זיין באַצי צו אַ גרעסערן גאַנצן, צום טעאטער בכלל. קומט אויס, אַז דער באַנד זכרונות טיילט זיך אויס פון כמה ספריזכרונות איבער טעאטער, וועלכע זענען אין די לעצטע יאָרן דערשינען, מיט אַ מער היסטאָרישן צוגאַנג, אַזוי אַז דער באַנד איז טאַקע אַ ווערטיקער צושטייער צו דער אַלגעמיין נער געשיכטע פון יידישן טעאטער.

ד

און עס איז טאַקע אַ רייכע געשיכטע — מיר הייבן אָן מיט די אָנהויבן פון דער „ווילנער טרופע“ און מיר ענדיקן מיטן סוף פון „ניי טעאטער“ און אויפן לאַנגן וועג לעבן מיר איבער אַ קייט פון אַרויף און אַרונטער, נצחונות און מפלות. מיר טונקען זיך אין אַ ים פון מענטשן און טרעפענישן, מיר פאַרוויילן זיך אין שטעט און שטעטלעך, מיר זיצן און גאַפן פאַר דער ראַמפע און מיר שטייען און לוישן הינטער דער ראַמפע, און תמיד באַגלייט אונדז דער מחבר, אַביעקט און סוביעקט פון דער פיל־אַקטיקער דראַמע, תמיד ענערגיש און שאַפּעריש. נצחונות פאַרשיכורן אים נישט, מפלות פאַרטאַמלען אים נישט. און אויב מיר האָבן שוין תחילת בוך געזען פאַר זיך אַ רעאַלן ראַמאַנטיקער, זעען מיר פאַר זיך בסוף בוך אַ ניקטערן ענטוואַסט, אַ מין רעטעניש, וואָס קאַמפּליצירט זיך נאָך מחמת וואָס ער איז תמיד ניקטער און תמיד ענטוואַסטיש, און ביידע צוזאַמען.

[טבת, תשכ"א]

מאמר ג': אַ טראַגיש דילעמאַ

א

מיטן טויט פון אַ שרייבער פאַרענדיקט זיך דער ראַמאַן צווישן אים און זיינע פען־חברים און ליינער, אָבער עס ציט זיך ווייטער דער ראַמאַן צווישן זיי און זיינע חיבורים, און עס בעט זיך אַ מין אַפּשלוס־וואָרט פאַרן ערשטן ראַמאַן, בעיקר מצד איינעם, וואָס האָט געשפילט עפעס אַ ראַל אין מחברס לעבן אָדער אין אַן אַפּשניט אין אים. אַזוי ווי איך בין געשטאַנען בראש פון קאַמיטעט, וואָס האָט איניצירט די אַרויסגאַב פון מיכאל ווייכערטס בוך, וואָס דער לעצטער באַנד זיינער, דער פּערטער, ליגט איצט פאַר מיר, איז עס, דוכט זיך, אַ חוב, איך זאָל וועגן אַט דעם ראַמאַן, כאַטש אין ראשי פרקים, דערציילן. קודם־כל וויל איך באַמערקן, אַז עס איז נישט קיין גלאַטער ראַמאַן, דען ער פאַרמאַגט צוויי חלקים, איינעם אַן אומדירעקטן — איך האָב וועגן ווייכערטן רוב ימיו בלויז געהערט און אים בלויז געלייענט; איינעם אַ דירעקטן — אין

לעצטן פּעריאָד פּון זיין לעבן האָב אים געזען, און געהאַט מיט אים אַ פּנים אל-פּנים קאַנטאַקט.

מיכאל ווייכערט, וועלכן איך האָב געלייענט, זייט ער האָט פּאַרעפּנטלעכט זיין אַרטיקל וועגן יידיש טעאַטער אין בובערס „דער יודע“, און מסתּמא זייט דעמאָלט נישט פּאַרפּעלט קיין שום וואַגיקע פּובליקאַציע זיינע, סיי אין זשורנאַלן סיי אין ביכער, האָט מיך תּחילת אינטערעסירט פּון אַ באַזונדערן אַספּעקט — ער איז געווען איינער פּון די פּיל יידישע אינטעליגענטן אין גאַליציע, וואָס זענען אַריבער קיין קאַנגרעס-פּוילן, ווי אויך אין די קרעסן, און האָבן דאָרט מיטגעהאַלפּן צום אויפּבוי פּון דער יידישער קולטור אין רוב געביטן, און כּמעט אין אַלע ריכטונגען. איך זאָג: כּמעט, ווייל די פּראַפּאַרציע איז נישט געווען קיין גלייכע. אַזוי, אַ שטייגער, האָט זיך אַ גרייסע צאָל ווערטיקע לע-רער אין די העברעישע מיטלשולן אין פּוילן און אויף די קרעסן רעקרוטירט פּון דער דאָזיקער אינטעליגענץ, און גאָר זעלטן איז געווען צווישן זיי אַ לערער אין די יידישע מיטלשולן, פּאַרקערט ווי אין דער ליטעראַטור און זשורנאַליסטיק, ווי עס באַווייזט די צאָל ווערטיקע שרייבער, רעדאַקטאָרן, קולטור-טוער, און עס איז אַ פּראַפּאַרציע, וואָס איז טאַקע כּאַראַקטעריסטיש פּאַר דעם קולטור-אידעאָלאָגישן שטאַנד אין גאַליציע.

אַזוי ווי איך גופּא בין כּמעט געשטאַנען אויפּן שוועל פּון לערעריי אין לאַדזש און האָב געפּראַוועט רעדאַקטאָריסטווע אין וואַרשע, האָט מיך דאָס פּראַב-לעם אינטערעסירט, בעיקר מצד דעם פּאַך-וועקסל, וואָס דער איבערגאַנג קיין קאַנגרעס-פּוילן האָט גורם געווען. איך האָב מיך אָפּגעשטעלט אויפּן פּאַקט, אַז יחידים פּון אַ דור פּאַר מיר, וואָס האָבן שוין געשטעקט אין דער פּראַקטישער אַדוואַקאַטור, זענען אַוועק ווערן גימנאַזיע-לערער; און כּדי אַרויסצוהייבן די דערמאַנטע פּראַפּאַרציע, וועל איך אַנרופּן דריי נעמען — ד"ר שְׁמחה בּוּנִים פּעלדמאַן, ד"ר ירמיהו פּרענקעל, ד"ר מיכאל ווייכערט. דער צד השווה, אַז זיי זענען אַלע דריי געווען יריסטן פּון שטודיע און אַדוואַקאַטן פּון פּאַך און האָבן עס אַוועקגעוואָרפּן אַדער געמאַכט פּאַר אַ בייזאַך און געאַנגען קנעלן. דער ערשטער, פּון די בויערס פּון „תּחכּמוּני“ אין וואַרשע, האָט אַרויסגעגעבן אַ העב-רעיש לערנבוך אין מאַטעמאַטיק; דער צווייטער, אין דער „יבנה“ גימנאַזיע, איז געוואָרן אַ שם-דבר, און אַז ער האָט געוואַלט עולה זיין קיין ארץ-ישׂראל, האָט אים אַ פּסק דיך-תּורה פּון ר' צבי פּרץ חיות פּאַרזאַלטן; דער דריטער האָט אויך צום ערשט געקנעלט מיט שול-תּלמידים און שפּעטער מיט אַדעפטן אויף בינע-שפּילערס, און כּאַטש ער האָט אַנטוויקלט אַ פּאַרצווייגטע ליטעראַרישע פעולה, איז זיין עיקר-עובדה געווען יידיש טעאַטער, וואָס פּאַרדאָקט אים אַן ענערגישן שטופּ אַרויף, סיי אין העכערן ניוואַ, סיי אין געקליבענעם רעפּערטור

אַר, סיי אין דער ראַדיקאַלער אידעע. אויך פון דער ווייטנס האָט מען געקאַנט פּילן, אַז אונטער דעם אַלעמען שטייט נישט בלויז אַ גרונטיקער ווייטער, אַ גערניטער קענער, נאָר אויך אַ פעסטער כאַראַקטער. דער דאָזיקער כאַראַקטער, וואָס האָט אויך אַפּירגעקוקט פון זיינע זאַכלעך אויסגעהאַלטענע און סטיליסטיש איינגעהאַלטענע עסייען און קריטיקן, האָט געזאָגט עדות אויף אַ מאַראַלישן פּרינציפּן־פעסטן פאַרשוין, און האָט מיר אויך פאַרהאַלפּן גובר זיין די האַרבֿ־לעכע און ריגאַראַזע נאַטע, וואָס איך האָב ביי אים אַרויסגעפּילט, און איך זאַל נישט געווען וויסן, אַז ער איז אַ פּידעייצער, וואָלט איך געזאָגט, אַז איך האָב, ביים לייענען אים, באַדאַרפט גובר צו זיין אַ מתנגדישן עלעמענט, און ערשט מיט פּיל יאָרן שפּעטער האָב איך מיך דערוויסט, אַז ער איז טאַקע פון אַ מתנגדישער משפּחה, און אַפּהיטן אַ מתנגדישע מענטאַליטעט אין אַזאַ טיפּיש חסידישער סביבה איז נישט פון די לייכטע זאַכן, און פאַרלאַנגט אויך כאַראַקטער.

ב

איך האָב מיך אויף דעם אַלעמען אָפּגעשטעלט, כדי צו צייכענען דאָס בילד פון מיכאַל ווייכערט, ווי עס האָט זיך ביי מיר אויסגעפורעמט און ווי איך האָב עס געפונען באַשטעטיקט אין מויל פון באַהאַוונטע מענטשן, וואָס האָבן אים נענטער געקענט. מיט די גרוילעכע ידיעות, וואָס האָבן אונדז דערגרייכט פון פּוילן, פּלעג איך מיך זייער אָפט אַריינקלערן אין גורל פון אונדזערע שריי־בער, וואָס זענען דאָרט שטעקן געבליבן, און צווישן זיי אויך פון מיכאַל וויי־כערט, און עס איז געווען פאַר מיר אַ שווער איבערלעבעניש, ווען עס זענען אָנגעקומען שמועות, וואָס זענען עלול געווען צו צעשטערן דאָס בילד זיינס, וואָס איך האָב מיר דורך לעקטור און אינפּאַרמאַציע דערוואַרבן. לויט די שמועות זאַל ער האָבן געווען אַ שותף פון עמלק, און נישט איין מאָל האָב איך ביי מיר אין האַרצן געפרעגט, ווי איז דאָס לויט זיין כאַראַקטער, מעג לעך.

עס איז געווען נישט בלויז אַ קשיא וועגן אים, נאָר וועגן אַיעדן איינעם; צי האָט כאַראַקטער, ווי פעסט ער זאַל נישט זיין, אַ באַטייט, אויב ער באַשטייט נישט דעם נסיון זיך צו דערהאַלטן, און דער פאַרשוין שטאַט זיך לאָזן צע־ברעכן, בייגט ער זיך. גרויס איז דער נסיון פון בעל־התהילים, וואָס זאָגט: גם כי אלך בגיא צלמות לא אירא רע, אָבער נאָך גרעסער איז דער נסיון, וואָס זאָגט: גם כי אלך בגיא צלמות לא אעשה רע. אמת, די שמועות האָבן זיך סותר געווען אין די איבערגעגעבענע פאַקטן, אָבער מחמת דער עקשנותדיקייט זייע־רער, האָב איך זיי נישט געקאַנט אָפּשטויסן; און מחמת די סתירות זייערע, האָב איך זיי נישט געקאַנט אָנגעמען, אַזוי ווייט, אַז רעדאַקטירנדיק דעם ספר זכרון פון

קהילה סטאניסלאוו, ווו ווייכערט האט געווינט. געלערנט און געווערקט, האב איך אים איבערגעהיפערט, דען ממה נפשך — זענען די שמעות אמת, מוז מען דאס דערמאנען, זענען זיי אבער נישט אמת, טאָר מען דאָס נישט דערמאָנען, וועלן מיר אַפּוואַרטן; און ווער עס וועט דאָרט דורכקוקן מיין מאָנאָגראַפֿיע איבער די העברעזישע, ייִדישע און פּוילישע שרייבער אין סטאָניסלאַוו, וועט באַמערקן דעם בלוין. און די זאך איז ווייט נישט קלאָר געוואָרן שוין נאָך דעם ווי מיר האָבן געהאַט, בפרט נאָכן צוזאַמענבראָך פון היטלער, קלאַרע ידיעות. איך געדענק, ווי איך בין געווען געפלעפט, ווען מלך ניישטאַדט האָט מיך גע־בעטן צוצוהעלפּן א. ש. שטיין ביים רעדאַקטירן דאָס בוך „חורבן ומרד של יהודי וורשה“, און דאָרט איז דער באַצי צו ווייכערטן אַ שאַרף נעגאַטיווער, און איך האָב דאָך, אַ קאַרגע יאָר פּרזיער, געלייענט אין „ייִדישע קולטור“ נחמן מייזלס נעקראָלאָג איבער ווייכערטן, וואָס זאָל האָבן אויפגעהאַנגען געוואָרן דורך פּראַנקן, און שוין דער טיטל פּאַרמאַגט נישט קיין שפּרענקעלע פון גנאי, נאָר פּאַרקערט, ער הייסט: אין ליכטיקן אַנדענק. אָבער איך וועל מודה זיין, אַז איך האָב מיך סומך געווען אויף מלך ניישטאַדט, וואָס האָט געאַרבעט אין שליחות פון הסתדרות, אָבער די באַשולדיקונגען זיינע זענען געווען ווייט פון די ווילדע שמועסן, וואָס האָבן זיך קאָנקורירט אין כל מיני אויסגעטראַכטע מעשים נוראים.

ג

איך דערצייל דאָס אַלץ, כדי אַרויסצובולטן, אַז נישט גענוג וואָס איך האָב מיך פּרזיער געפילט דערשלאָגן צו הערן, וואָס איך האָב געהערט וועגן ווייִכערטן, בין איך שפּעטער נאָך מער דערשלאָגן געווען, זיך צו דערוויסן, אַז נאָך דעם ווי איך האָב געהערט וועגן ווייכערטס אַרעסט, משפט און דעם באַ־פּרייענדיקן פּסק־דין, האָב איך מיר ערשט אָפּגעגעבן אַ דיִן־וחשבון, אַז איך האָב אים, אין מיין אַרצן, באַעוולט. אַנגעהויבן האָט זיך דאָס, ווען רחל אויערבאָך האָט זיך צו מיר געווענדט און מיר אויפגעקלערט, אַז אין מעשה ווייכערט, וואָס דאָס פּוילישע געריכט האָט אים באַפּרייט, אָבער דער פּאַרטייִשער שעטנז פון געזעלשאַפטלעכן געריכט האָט געזאָגט לאַוו, איז אַ שטיק דרייפּוסיאָדע, און איך וואָלט מיך דערפאַר באַדאַרפט אינטערעסירן. איך ווייס נישט, פאַר וואָס זי האָט זיך געווענדט צו מיר, צי מחמת מיין אינטערעס פאַר ייִדישע שרייבער, צי מחמת מיין אומקאַמפּראַמיסלעכקייט אין ייִדיש־דייטשן באַציִקאַמ־פלעקס, עלי־כ־פּנים האָט מיין צוטרוי צו איר מיך באַוויגן נאָכצוגיין דער זאך, און דאָס בעיקר אויפן גרונד פון די געריכט־פּראַטאַקאָלן, וואָס איך האָב באַקומען, און וואָרט פאַר וואָרט, לויט עס איז פּראַטאַקאָלירט געוואָרן, דורכ־

געלייענט, און געקומען צו דער מסקנה, אז עס איז געווען אַ גרונטיקע מחלוקה פון צוויי צדדים, וואָס איז שוין עטלעכע מאל פירגעקומען אין אונדזער ביי טערער און פינצטערער גלות-מאַרטיראַלאַגיע.

עס איז אַ מחלוקה, וואָס מען קען זי למעשה לייון דורכן אָנערקענען איין צד ווי אויטאָריטאַטיוו און לעגיטים, און דאָס איז אין אונדזער פּאַל געווען די אונטערערדישע אַרגאַניזאַציע, און צו וועלכער עס דאַרף זיך אונטערגעבן דער אַנדערער צד, און דאָס איז אין אונדזער פּאַל געווען די אויבערערדישע הילפּס-אַרגאַניזאַציע, אָבער דער תּוך פון דער מחלוקה, ווי ער האָט זיך אויסגעקלערט אין דעם דיאַמעטראַלן קעגנזאַץ פון די ערלעכע עדות פון ביידע צדדים, די באַשולדיקער און זייערע עדות און דעם באַשולדיקטן און זיינע עדות, איז אַ דילעמאַ, וואָס געהער נישט בלויז צו די בלוטיקסטע ווידעראַנאַנדן פון דעם מענטשלעכסטן פּאַלק אין אַן אוממענטשלעכער פרעמד, נאָר אויך צו די טיפּסט-טראַגישע צוזאַמענשטויסן אין דער מענטשלעכער עטיק, און באַלאַנגט צום תּחום פון דעם קאַטעגאָרישן אימפעראַטיוו, נישט ווי אַן אָבסטראַקציע פון דער דייטשי-שער פּילאָזאָפּיע, נאָר ווי אַ בלוטיק ממשות פון דעם ייִדישן גורל. עס איז אַ דילעמאַ, וואָס נישט אַ דיסציפּלינירטער באַציי צו דער געהיימער אויטאָריטאַט-טיווער אינסטאַנציע און נישט אַ קויל פון איר געהיימען געריכט, האָבן זי גע-קאַנט לייון, דען זי וואַלט גאַרנישט אַנגעוווירן פון איר פאַרשפּיצטיקייט סיי ווען דער חוב פון דער דיסציפּלין וואַלט אויסגעפירט געוואָרן און סיי ווען דאָס רעכט פון פּסק-דין וואַלט אויסגעפירט געוואָרן. ווער עס האָט געלייענט די פּראַטאַקאָלן און זיך אַריינגעלייענט אין די גביות-עדות און האָט פאַרזען דאָס דילעמאַ, האָט געזען בלויז די פאַר זיך וויכטיקע, אָבער פאַרט זייטיקע ענינים, און נישט דעם עיקר. אָבער סיי ווער עס האָט דאָס פאַרזען און סיי ווער עס האָט דאָס דער-שנאַפט, נייטיקט זיך אין דעם היסטאָריקער, וואָס וועט ערשט קומען און אַנט-פלעקן די גאַנצע טיף פון דעם דילעמאַ, און ביז דעמאָלט זענען עדות בלויז עדות, סיי זיי זענען גיבורים, סיי זיי זענען קרבנות. בלויז עדות און נישט זייערע אייגענע דיינים, לא-כל-שכן זייערע אייגענע היסטאָריקער.

דאָס האָב איך געלייענט און דאָס האָב איך אַרויסגעלייענט פון די געריכט-אַקטן, איך האָב אַוועקגעשאַרט דאָס זייטיקע און טפּלע, און וויפל איך בין מסוגל געווען אַוועקגעשיילט די קליפות, און אז עס האָט זיך מיר אַנטפלעקט דער קערן, די עיקר מחלוקה, ווי זי מוז זיך אַנטפלעקן דעם אַחריותדיקן ליינער, האָב איך געקלערט, אַז אַפּילו ווער עס האַלט, אַז וויכערטן קומט נישט דער פּיעדעסטאַל, קאָן נישט זאָגן, אַז עס קומט אים די קונע. וואָס איך האָב געטאַן, איז אַרויסצונעמען אים פון דער קונע, וואָס איז אים נישט געקומען, און איך האָב עס געטאַן אויפן פּשוטסטן אופן: איך האָב דערציילט דאָס וואָס איך

דערצייל איצט — וואָס איך ווייס און קלער איבערן ענין, און בעיקר אונטער־געשטראַכן, אַז די פּראַקטישע זייט פון דעם ענין איז אַ מחלוקה, וואָס האָט גע־בראַכט צום טויט־אורטייל, וועלכער איז צופאַליק נישט אויסגעפירט געוואָרן, און האָט פאַרלוירן אַ יעדן באַטייט מיט היטלערס מפּלה; און די פּרינציפּיעלע זייט איז אַ מחלוקה, וואָס באַשטייט פון צוויי צדדים, וואָס האָבן אין תּהום פון אומפאַרמיידלעכן אומקום, דאָס זעלבע געוואָלט — פאַרלענגערן דאָס ייִדישע לעבן, פאַרקלענערן די ייִדישע יסורים — און האָבן זיך אין דעם ווילן טראַגיש צוזאַמענגעשטויסן.

די דאָזיקע דערקענטעניש האָט מיך אויך געבראַכט צום קאַמיטעט אַרויסצו־געבן מיכאַל ווייכערס זכּרונות, די ערשטע צוויי בענד וועגן זיין לעבנסוועג פון פּידהייץ, איבער סטאַניסלאָוו און ווין, קיין וואַרשע; דער דריטער — איבער דער הילפּס־אַרגאַניזאַציע, וואָס ער איז געשטאַנען בראש, די ייִדישע אַליינ־הילף; און דער פּערטער, וואָס אַ גרויסער טייל זיינער פאַרנעמט זיך בעיקר מיטן משפּט ווייכערט. דער באַנד איז דער לעצטער, כאָטש ער האָט געזאָלט זיין דער ערשטער — דער מחבר האָט אים געוואָלט פּירלייגן אַן אַביעקטיווער קאַמיטע אין ארץ־ישׂראל — און איז בעצם אַ צוואת שכיב־מרע. איך וויל נישט זאָגן, אַז איך אַפּראַביר דאָס אַפּעקטיווע און אַווערסע, וואָס דער, בדרך־כלל קילער און געלאַסענער מחבר האָט זיך צו מאַל, אין פּאַלעמישן טייל, דער־לויבט, אַפילו ווען איך געדענק, אַז דער ווייטיק זיינער רעדט אַרויס פון אים. בעיקר זענען מיר נישט צום האַרצן כמה וכמה עפיטעטן, און פּונקט ווי איך וואָלט קיינעם נישט געראַטן זיך צו מאַכן אַ בילד פונעם באַשולדיקטן לויט דער פּאַליטרע פון די באַשולדיקער, וואָלט איך קיינעם נישט געראַטן, זיך צו מאַכן אַ בילד פון עטלעכע באַשולדיקער לויט דער פּאַליטרע פון דעם באַשולדיקטן. אָבער וואָס איך ראָט בפּירוש דעם לייענער איז, זיך צו פאַרטיפּן אין דעם פּאַקטישן מאַטעריאַל, וואָס עפנט די אויגן אויף יענעם שרעקלעכן דילעמאַ, און ער וועט מסתּמא אויך פאַרשטיין, פאַר וואָס איך האָב אין דעם ענין געהאַנדלט ווי איך האָב געהאַנדלט, פאַרהעלפּנדיק אַרויסצוגעבן מיכאַל ווייכערס לעצטן בוך.

[כ"ג אייר, תש"ט]

חכמת יידיש אַבלט

לזכר מאַקס וויינרייך

א

אַ תלמיד-חכם וואָס מען האָט אים נישט באַקלאַגט ווי עס געהער צו זיין, לאָזט דער מזבח אויף אים אַראָפּ טרערן — אַזוי האַלטן אונדזערע חכמים. זענען טרערן פון אַ מזבח אַ שווערע זאַך, און מען דאַרף געוואָרנט זיין עס צו פאַר-מייַדן, אָבער מספּיד זיין כהלכה איז אויך נישט פון די גרינגע זאַכן, בפרט ווען דער הספד וויל יוצא זיין לגבי אַ געשטאַלט און אַן אויפטו, ווי מאַקס וויינרייך, און דער מספיד האָט פאַר זיך בלויו אַן איין-און-איינציק באַגעגעניש פנים-אל-פנים און אומצייליקע באַגעגענישן דף-אל-דף און קאַנפראַנטירט דעם אויפ-לייכט פון דער געשטאַלט אין יענעם קורצן, קוים דריישעהיקן מגע-ומשא, מיט דעם ליכט פון דעם אויפטו, אין אַ דור-לאַנגער לעקטור און שטודיע. אמת, צווישן דעם אויפליכט און דעם ליכט וואָרפן זיך דורך בליצן און בליצלעך פון אַ היפשער קאַרעספּאַנדענציע שבכתב, הייסט עס אָבער מיט רעכט, אַז עס איז בילכער איין שמועס פה-אל-פה איידער טויזנט פאַרמעטן פון שלמה המלך, און באמת, וויפל איך קלער מיך אַריין אין דעם אויפטו און זיין פילפנימדיקייט, באַגלייט אים תמיד די געשטאַלט, ווי איך האָב זיך אין איר אַריינגעקוקט זיצנדיק איר קעגן איבער אין דער רעדאַקציע פון דבר אין תל-אביב און שפאַ-צירנדיק איבער אירע זוניקע גאַסן.

איבער וואָס האָבן מיר די פאַר שעה געשמועסט — איז אפשר אויך כדאי צו דערציילן און עס וועט מסתמא קומען אַ צייט דערויף, אָבער איצט וויל איך בלויו דערמאָנען, אַז מיר זענען איינער פונעם אַנדערן זייער ווייט און זייער נאָענט געווען, ווייט — ער האָט זיך אויסגעקלאָרט (לויט מיין דעפיניציע: אויסגענעפלט) אַ קוק, וואָס האָט זיך געשפּייזט פון אַ בונדיש-פאַלקישער אַריענטאַציע, און איך האָב מיר אויסגעקלאָרט (לויט זיין דעפיניציע: אויסגע-נעפלט) אַ קוק, וואָס האָט זיך געשפּייזט פון אַן אינטעגראַל ציוניסטישער אַריענטאַציע, ער איז געזעסן אין ווילנע און איך בין געזעסן אין תל-אביב, און ביי אַ היסטאָריש-פאַליטישער מחלוקה, וואָלטן מיר, סיי דעמאָלט, סיי שפעטער, נישט מרשווה געוואָרן. נאָענט — די ליבשאַפט פון יידיש, ביי אים דער סאַמע

בעל־בית, ביי מיר אַ וואָזשנער בן־בית ביי אונדזער גרויסן קולטורטיש, אָבער די ליבשאַפט איז, אין איר מאַס און אפשר אַפילו אין איר אינטענסײַטעט, גע־ווען די זעלבע; האָט דער שמועס אַוועקגעלאָזט דאָס ווייטע, און זיך געדרייט אַרום נאָענטן — דער קולטורישער, וויסנשאַפטלעכער און ליטעראַרישער אינטע־רעס אין און פאַר ייִדיש.

וואָס איך און אַ סך אַנדערע האָבן נהנה געווען פון מאַקס וויינרייכס גייס־טיקער האַרעוואַניע, כדי דעם אינטערעס אונדזערן פאַר ייִדיש צו דערהאַלטן און צו פאַרשטאַרקן — וואָס האָט ער אויפגעטאַן, פאַדערט אַ מאַנאַגראַפיע, און אויב דער, וואָס גיט דעם מידן כוח, וועט וועלן, וועלן מיר עס אויספירן. וואָס מיר קאַנען דערווייל טאָן, איז אַ פאַרטעט אין קורצע כלל־שטריכן, אַ מין אַדערױף אויף אַ פרטימדיקן קאַנטערפיי.

ב

וואָס שייך זיין לעבן, דאַרף מען זיך אַפּשטעלן אויף זיין געבוירן־שטאַט קהילת גאַלדינגען אין קורלאַנד, וווּ עס איז אויך געבוירן געוואָרן זיין פריינד און מיטאַרבעטער זעליג קלמנאַױטש, פונקט ווי מען דאַרף זיך אַפּשטעלן אויף זיין דערציִונג, וואָס איז געווען אַנדערש ווי ביים געוויינטלעכן טיפּ פון ייִדישע געלערנטע און שרייבער — שוין נישט אַ חדר און אַ ישיבה, נאָר אַ מין מאַך־דערניזירט חדר, אַ ייִדישע גימנאַזיע, רוסישע און דייטשע הויכשולן, און בעיקר דאַרף מען זיך אַפּשטעלן אויף פאַרשיידענע לעבנס־סטאַנציעס זיינע, אָנגעהויבן מיט פעטערבורג און מאַסקױע, דורך מאַרבורג און בערלין, ביז די גרעסטע סטאַנציעס, ווילנע און ניריאַרק, די צענטערס פון זיין מי פאַר און אין אינ־סטיטוט, וואָס ער האָט פאַרטראַכט און געגרינדט און פאַרגרינדט, דער ייִדי־שער וויסנשאַפטלעכער אינסטיטוט (יזױאַ), וואָס האָט זיך אָנגעשפאַרט אויף אַ קלאַר אידעיש באַװוסטזיין און אויסגעצייטיקט אַ קלאַרן אַרבעטספלאַן, און געפינענדיק זיך אין דער אַטמאָספער פון געזעלשאַפטלעך־פראַגראַמאַטישע פאַק־טאָרן, איז ער נישט פריי פון כלערליי סכנות, בפרט מצד פאַרטייטשע השפעות, און אויב און אויף וויפל זיי זענען פאַרמיטן געוואָרן, האָט וויינרייך בעיקר געהאַט אַ האַנט דערביי, ווייל ער האָט מיט כל אמצעי כוח פאַרטיידיקט דעם פרינציפּ פון וויסנשאַפטלעכן צוגאַנג און וויסנשאַפטלעכן באַהאַנדל, דאָס מיינט דעם פרינציפּ פון זוכן דעם אמת אויפן גרונד פון עקזאַקטער וויסנשאַפטלעכקייט. דוכט זיך, אַז מער פון אַלע זיינע חברים, וואָס האָבן געאַרבעט אויף דעם פעלד, האָט ער געװוסט, ווי גרויס עס איז די סכנה פון דעם וואָס גייט אַרויס געפינען און ווייסט אַפילו פריער וואָס ער וועט געפינען, ווייל ער וויל אַזוי געפינען, און ווי גרויס עס איז די פערספעקטיוו פון דעם וואָס גייט אַרויס זוכן, כאַטש

ער האָט נישט געקאָנט ערב זיין, פונקט ווי קיין שום פאַרשער קאָן נישט ערב זיין, אַז דער חפץ צו געפינען מישט זיך, פאַרשטייט זיך, אומבאַווסט אַרײַן אין דער מי פון זוכן, בפרט אַז דאָס האַרץ זײַנס איז געווען נאָענט צו דעם וואָס דער מוח זײַנער האָט אים אַנטפלעקט, דען די חכמה וואָס ער האָט זיך באַמײט אַרום איר, איז פאַר אים געווען אַ חכמת־חיים, אַ לעבנס־חכמה, אַ חכמה וואָס קומט בויען דאָס לעבן, דאָס לעבן פון דער ייִדיש־קולטור, איר שפראַך און ליטעראַטור.

יא, ער האָט פאַרמאָגט חכמה צו זיין חכמה; ווייל ער האָט זיך מיט איר פאַרנומען להלכה וכהלכה, האָט זי אויך געטויגט ווי אַ הלכה־למעשה, ווער עס עס האָט נישט פאַרשטאַנען, ווי קאָמפליצירט ער גופא איז געווען און ווי קאָמפליצירט זיין כלל־באַווסטזיין איז געווען, סײ אידעאָלאָגיש סײ פראַגראַמאַטיש, וועט אויך נישט פאַרשטיין, ווי גרויס עס איז געווען זיין אָנשטרענג, מען מעג זאָגן: זיין גבורה, אַפצוהיטן די רײנקייט פון וויסנשאַפֿטלעכער פאַרשונג, נישט פאַרטושנדיק די ווייטקייט אין תחום פון אידעאָלאָגיע און נישט פאַרטושנדיק די נאָענטקייט אין תחום פון וויסנשאַפֿט. עס איז טאַקע אַ ספק, אויב צווישן די, נישט בלויז ייִדיש נאָר אויך ייִדישיסטיש אַריענטירטע, וויסנשאַפֿטלעך איז געווען נאָך איינער, וואָס האָט ווי ווינרייך מצליח געווען צו קאָנצענטרירן כוחות פון ווייט און נאָענט פאַר חכמת־ייִדיש, אין איר און אַרום איר.

ג

וואָס שײך זיין אויפטו, דערלאַנגט ער אונדז אַ גוטן אָנהאַלט זיך צו אַר־יענטירן — אין זיין ערשטלינג, דעם בוך שטאַפֿלטן (1923) זענען פאַראַן פיר שטודיעס וועגן ייִדישער שפראַך און ליטעראַטור, און איינע פון זיי הייסט: „וואָס האָבן מיר און וואָס אונדז פעלט“, און דאָרט רעכנט ער אויס וואָס עס איז אין חכמת־ייִדיש ביז דעמאָלט, סײ בכוונה סײ במילא, אויפגעטאָן געוואָרן, און דעטאַלירט, אין אַן אויסשעפנדיקן אינפאַרמאַטיוון און קריטישן דורכקוק, אַיעדן אויפטו און כמראויפטו, און די זאך לײענט זיך מיט אינטערעס עד־היום, ווו מיר האַלטן שוין, ברוך־השם, ביי אַן אַנדערן, און צו מאַל דיאַמעטריש אַנדערן מעמד פון דער דיסציפלין. אָבער דער עיקר־אינטערעס איז נישט דער חיבור און איר מחבר — ווער עס נעמט זיך אונטער אַפילו אויבנאויפיק צו לוסטרירן וואָס ווינרייך האָט נאָך דער שטודיע אויפגעטאָן, זעט באַשיימפערלעך, אַז ער האָט זי נישט געשריבן כדי צו קלאַגן און וויינען אויף די בלויזן, נאָר כדי זיי, און דאָס בעיקר אַליין, צו פאַרריכטן. און עס איז ממש צו שטוינען, ווי ער האָט שפעטער נישט איבערגעהיפערט קיין איינציקן חסרון וואָס ער זאָל אים נישט האָבן מתקן געווען, און דער פאַרגלייך פון דעם וואָס ער האָט דעמאָלט

געפאָדערט און צווישן דעם וואָס ער האָט שפעטער ממלא געווען דערמאָנט מיך אין גרשם שלומס בריוו צו ביאַליק, ווי ער האָט, אַ יונגער־מאַן, אויסגעוועכנט, וואָס דאָרף אין קבלה אויפגעטאָן ווערן, און וואָס ער גופא האָט שפעטער בשלי־מות ממלא געווען. אַזוי שטעלט זיך יענער חיבור אין שטאַפּלען אַרויס ווי אַ נבואה פונעם מחבר וועגן זיך אַליין, גלייך ווי ער וואָלט לכתחילה קלאַר גע־וויסט, אַז ער וועט איינשפּאַנען זיין גאַנצן כוח און פאַרפּולקומען, וואָס דאָרף פאַרפּולקומט ווערן, און ער האָט דאָס געמאַכט אין אַ ברייטן האַרזיאָנט און אויף אַ ברייט פעלד. און עס איז גענוג אַדורכצוקוקן די אַכט הונדערט ביבליאָגראַ־פישע איינסן, וואָס לייבל כהן האָט אין וויינרייכס יובל־בוך צוזאַמענגעשטעלט, כדי זיך בדרך־כלל פירצושטעלן, ווי ווייט און ווי טיף עס האָבן געגרייכט די אַרבעטן, גרויסע וואַגיקע פּראַבלעמען און קליינע כביכול לייכטע פּרטים, ווי אונדזערע חכמים האָבן געזאָגט: זיי געוואָרנט אין אַ לייכטער מצווה, ווי דו ביסט געוואָרנט אין אַ האַרבער מצווה, דען דו ווייסט וואָס פאַר אַ שכר עס שטייט זיי פיר. און באמת, פונקט ווי ער האָט זיך פאַרנומען מיט ענינים, וואָס זענען סיי דער סאַמע גרונט סיי דער סאַמע שפיץ פון וויסנשאַפּטלעכער פאַר־שונג, בחינת ואלה לחכמים, אַזוי האָט ער זיך פאַרנומען מיט ענינים, וואָס ליגן אויפן שטח פון אויפקלער, בחינת ואלה למשכילים, שוין אָפּגעשמועסט פון עני־נים, וואָס באַוועגן זיך אין דער אונטערשטער ספּער פון לימוד, בחינת ואלה לתלמידים ולעם; פונקט ווי ער האָט זיך דערגרונטעוועט אין שאלות פון שפּראַך און ליטעראַטור ביזן דנאָ, אַזוי האָט ער עס געטאָן לגבי קשיות פון קנעלן דקדוק און טראַף, דען ער האָט פאַרמאַגט עטעלכע פענעס, אָנגעהויבן פון דער פען פון אַ געקאָועטן ראשי־שיבה און פאַרענדיקט מיט דעם בלייזער פון אַן אויסגעבונדענעם חומש־רבין און אַפילו מיט דעם טייטל פון אַ געניטן דרדקי־מלמד. און דערביי טאָר מען דאָך נישט פאַרגעסן די פובליציסטיק זיינע. ער איז געווען פון יענע, וואָס די פילפנימדיקייט פון דער טעמאַטיק זייערער און די פיל־מדרגהקייט פון זייער באַהאַנדל באַרייכערן נישט בלויז דעם עולם לייזער און לערנער, נאָר אויך זיך אַליין, כאַטש ער האָט מסתמא געבענקט נאָך אַ צייט און נאָך באַדינגען, וווּ דער פאַרשער אין אים וואָלט זיך געקאַנט איינצוימען אין אַזוי פיל און אַזוי פיל איילן פון דער הלכה און פאַר דער הלכה. אָבער זיין יהדות און זיין אויפגעוועקטקייט האָט אים אַזאַ מעמד נישט דערלויבט, ווייל אין דער רעם קולטור־באַדערפענישן, אין וועלכער ער האָט געלעבט און גע־ווערקט, איז אַזאַ מעמד געווען אַ לוקסוס. און ער האָט געזוכט דעם עול, דעם פולן יאָך פון דור, און האָט אים ערלעך און ווערדיק געטראָגן.

און עס איז כדאי אלץ און ענלעכס אונטערצושטרייכן, ווייל פון דעם אלעמען גייט אפיר אַ כמותדיק און איכותדיק אומגעוויינטלעכער סך־הכל — דער גע- בענטשטער שניט פון זיין פעלד, חכמת־יידיש, וואָס עס איז גאר נישט פאַראַן אַ סאַרט תבואה, וואָס ער האָט נישט אָנגעוויזן אויף איר מאַנגל און האָט זי נישט פאַרזייט אָדער איר וווקס דערגאַנצט. שוין אין אָנהייב פון דער דערמאָנטער שטודיע איז ניכר זיין בטחון אין דעם כוח פון זיך אַליין און פון זיין דור — ער הייבט אָן מיט די יידישע לשונות, און לשון־יידיש צווישן זיי, און כאַטש ער ווייזט אָן, אַז דאָס וואָס איז ביז דעמאָלט אויפגעטאָן געוואָרן, איז אפשר היפש אָבער ווייט נישט גענוג, און ער פרעגט, אויב אויף דעם געביט לאָזט זיך קלערן וועגן אַ ספר ווי יעספּערסאָנס חיבור לגבי ענגליש אָדער ווי בעהאַגעלס חיבור וועגן דייטשיש, ענטפּערט ער מיט אַ קלאַרן און בפירושן יאָ. לאַ כל שכן לגבי אַנ- דערע געביטן, וואָס ער רעכנט אויס — גראַמאַטיק און פּאָנעטיק, וווּ ער רעכנט ווידער אַ מאָל אויס דאָס שוין אויפגעטוענע, און ווען מיר וואָלטן גענומען אויס- רעכענען, וואָס איז זייט דעמאָלט ביז היינט אויפגעטאָן געוואָרן, און בעיקר, וואָס ער גופא האָט אויפגעטאָן, וועלן מיר פאַרשטיין, אַז אין יענער שטודיע האָט ער זיך נישט מתכוון געווען מוכיח צו זיין, הלמאָי האָט מען נישט געטאָן, נאָר צו דערמאָנען און צוצוטרייבן, און קודם־כל זיך אַליין, עס פון איצט אָן און ווייטער צו טאָן. יאָ, ער האָט דעם חוב, אין אַן אינטענסיווער און שאַפּערישער מי פון אַ לעבן־לאַנג, ערלעך און פריילעך באַצאָלט. סיי ווען מיר נעמען אין באַטראַכט די יסודות פון יידיש, וואָס פאַר אים זענען געווען עטלעכע, באמת באַטעמעט און כאַראַקטעריסטישע, אָבער אלץ געצייילטע מחקרים, און ער האָט דעם ענין אַרויס- געפירט אויף אַ ברייטן שליאַך — די אַרבעטן זיינע וועגן קאָמפּאָנענטן פון יידיש: לשון־קודש, ראַמאַניש, דייטשיש, סלאַוויש, זענען קלאַסישע פרקים; סיי ווען מיר נעמען אין באַטראַכט דעם יידיש־ווערטער־אוצר — די דעמאָלט פאַ- ראַנענע ווערטערביכער, חוץ יהושע־מרדכי ליפשיצס, האָבן אים נישט געקאָנט איבעריק באַפרידיקן, אָבער עס איז אַ ספק, צי סטוטשקאווס יידיש־אוצר וואָלט געוואָרן וואָס ער איז, ווען נישט די רעדאַקטערשע טירחה פון וויינרייך, וואָס איז געווען אַ ווונדערלעכער סדרן, און איך האָב זיך שוין דערויף נענטער אַפ- געשטעלט אין מיין אַריינפיר צום העברעיִש־סטוטשקוב, וואָס האָט נישט געהאַט אַזאַ גוט מול; סיי ווען מיר נעמען אין באַטראַכט דעם ענין דיאַלעקטן — עס איז דעריבער דעמאָלט געווען מער בכוח ווי בפועל, און ער האָט עס דעם בפועל לייטיש צוגעהאַלפן — זע, למשל, זיין אַרבעט איבער די דיאַלעקטן פון מערב־ יידיש; סיי ווען מיר נעמען אין באַטראַכט דעם ענין ביבליאָגראַפיע און ביאָ- גראַפיע, בעיקר אין דער געשיכטע פון דער יידיש־ליטעראַטור, זיין בוך בילדער

פון דער יידישער ליטעראטור־געשיכטע (1928) פון אירע אנהייבן ביז מענדעלע, נישט בלויז ווי אַ שניט פון שוין געמאַכטע שטודיעס, נאָר ווי אַ פאַרזיי פון נייע, פילטעמיקע און דעטאַלע שטודיעס. און אויב מיר וועלן זיך באַנוגענען מיט עטלעכע בולטע פרקים, וועלן מיר דערמאָנען די טירחה זיינע צו פובליקירן פאַר־געסענע אָדער פאַרבאַרגענע דאַקומענטן; אין שפראַך — דער דקדוק פון קרי־זאַנדער, אין ליד — מגילת ווינץ, דער שבת־צב־פּזמון, און פון אַ שפּעטערער תקופּה — אַלע כתבים פונעם גרעסטן ייִדיש־קינסטלער צווישן די השכלה־שריי־בער, שלמה עטינגער, וואָס האָט געוואַרט דערויף קאַרגע הונדערט יאָר, אָדער ייִדיש־קאַמעדיעס וואָס האָבן כמעט אויך אַזוי פיל געוואַרט; און לעבן דעם שטודיעס, אַנגעהויבן פון געשטאַלטן ווי מענדל לעפּין און פאַרענדיקט מיט פיגורן ווי דיק, ליאָנדאַר וכדומה. און צו מאַל אַ שפּרייט אויפן וועג פון אַ ברייטער מאַנאַגראַפֿיע — ווי זיין בוך פון ביידע זייטן פּלויט וועגן קאַוונער — אַ פאַרשוין וואָס איז מיר נישט צום האַרצן, און זיין נישט־געשריבן אָבער סקיצירט בוך, איך מיין די אויסשטעלונג וועגן משה־לייב ליליענבלום, אַ פאַרשוין וואָס איז מיר שוין גאָר צום האַרצן, און אויב איך האָב מיך דערלויבט צו דערמאָנען מיין באַצִי צו די צוויי פאַרשוונען, איז עס בלויז דערפאַר וואָס איך האָב געפּרעגט, וואָס האָט אים צו דעם ווייט נישט גלייכן פאַרל צוגעצויגן, און עס דאַכט זיך מיר, אַז עס זענען געווען צוויי פאַרשיידענע מידות, וואָס ער אַליין האָט אין זיך פאַרמאַגט — די דריי־סטקייט פונעם ערשטן, דאָס ישרנות פונעם אַנדערן. סיי ווען מיר נעמען אין באַטראַכט ענין פּאַלקלאָר — אויך דאָ דערמאָנט ער אין יענער שטודיע דאָס ביסל ווייניקע וואָס איז שוין דאָ און דעם סך וואָס דאַרף ערשט זיין, און ער האָט טאַקע שפּעטער היפש אויסגעבויט, אָדער פאַרהאַלפּן אויסצור־בויען, זע זיין אויסגעצייכנטע רעדאַקציע פון י. ל. כהנס צוויי ביכער שטודיעס וועגן דער ייִדישער פּאַלקסטאַפּונג און ייִדישע פּאַלקסלידער און מעלאָדיעס. יא, ער איז שוין געווען איין מאַל אַ רעדאַקטאָר, וואָס האָט אין זיך פאַראייניקט דעם עושה און דעם מעשה — נישט אומזיסט איז די וויסנשאַפּטלעכע ייִדיש־פּעריאָדיק אונטער זיין האַנט דערגאַנגען צו אַ שטאַפּל, וואָס חכמת־ייִדיש האָט זי פּריער נישט דערגרייכט — אַנגעהויבן פון די בענד פּילאָלאָגישע שריפּטן דורך יוואָג־בלעטער, ביז ייִדישע שפּראַך, ער האָט עס געגעבן דעם געבענטשטן איניציאַ־טאַרשין שטופּ אויפן וועג פון חכמת־ייִדיש צו אירע הייכן.

און אַחרון־אַחרון, סיי ווען מיר נעמען אין באַטראַכט די געשיכטע פון דער ייִדיש־שפּראַך, דאָס שנינדל פון זיין אויפטו — די פאַר פרקים וואָס מיר קענען (און ער האָט זיי אין אַ בריוו צו מיר אַנגערופן אַפּשניצל פון וואַרשאַט זיינעם), האָבן שוין געהאַט דעם פּיר־טעם פון אַ ווערק, וואָס מיר פאַרמאַגן נישט זיינס גלייכן אין פאַרמעסט און פאַרנעם. יא, גענוג צו לייענען די קאַפיטלען וועגן דער

הברה אשכנזית אָדער וועגן בני ח״ת און בני הי״ת אָדער וועגן דער פּעריאַ-
דיזאַציע פון ייִדיש, כדי צו פאַרשטיין פאַר וואָס מיר וואַרטן מיט אומגעדולד
אויפן צווייבענדיקן בוך.

ה

און צו לעצט עפעס ביני לבינו: ווען מיר האָבן זיך דאָס איין־און־אינציקע
מאַל באַגעגנט, האָב איך זיך נישט געקאָנט משער זיין, אַז איך וועל ווערן אַן
אַקאַדעמישער לערער פון ייִדיש, און ווען פּראָפעסאָר בן־ציון דינור האָט מיר
דאָס פּירגעלייגט, אין באַמען פון ירושלימער אוניווערסיטעט, האָב איך זיך גע-
קווענקלט, שוין צוליבן חשש אַנצוהייבן אַ נייע קאַריערע אויפן שוועל פון מיין
פּופּציקסטן לעבנסיאָר, און האָב געזאָגט: ווענדט זיך צו מאַקס וויינרייך און ער
וועט מסתמא מסכים זיין, און אַזוי ווי איך בין דערניצען זיכער געווען, האָב איך
בקלות דעת צוגעגעבן: און אויב ער וועט, חלילה, זאָגן ניין, וועל איך קיין ברירה
נישט האָבן און זאָגן יאָ, און בין אַריינגעפאַלן. יאָ, דער ירושלימער אוניווער-
סיטעט האָט געהאַט אַ משאַװמתן מיט אים, און ער איז אָנהייב איינגעגאַנגען
דערויף, אָבער ווי עס ווייזט אויס האָט אים דער חשבון־הנפש זיינער, דער
חשבון פון זיין בוך איבער דער געשיכטע פון ייִדיש, אָפּגעהאַלטן און פאַרהאַלטן,
און מיט יאָרן שפּעטער האָט ער מיר געשריבן, אַז עס איז בעסער אַזוי, ווייל אין
צווייען איז שטאַרקער. די פּריינדשאַפּט, וואָס האָט זיך פאַרבונדן צווישן אונדז,
איז אַ פּרשה פאַר זיך, זי וועט תמיד בלייבן פאַרויגלט ביי מיר אין האַרצן, ווי
זי איז פאַרויגלט אין האַרצן פון אַלע, וואָס האָבן זוכה געווען צו זיין ליכטיקן
באַצי און אויפּמערק, סיי בפּניו, סיי שלא בפּניו.

מיר ווילן האַפּן, אַז מיר וועלן זיך נאָך ברייטער פּונאַנדערשמעסן איבער אים
און זיין ווערק — איבער אים, אין דער מאַנאָגראַפּיע, איבער זיין ווערק — אין אַן
אויסגאַב פון אַ רייכן אַפּקלויב פון זיינע ווערק פאַר תלמידים פון כל־שבטי־ישׂראל.

[תשכ״ט]

זעקסטע פרשה

בעל החבצלת

ר' ישראל דב פרומקין

א

ווער עס האָט אָפּילו בלויז אַן אויבנאויפיקע ידיעה וועגן אונדזער אַנטוויקל אין די לעצטע דורות, האָט זיך אָנגעשטויסן אויפן נאָמען פון ר' ישראל דב פרומקין, וואָס איז, בעצם, געווען דער פּיאָנער פון דער העברעיִשער פרעסע אין ארץ־ישראל, דער פּאָטער פון דער פּובליציסטיק אין ישוב, וואָס האָט צענדליקער יאָרן, אין שווערע באַדינגען און כמעט איינער אַליין זיך געראַנגלט מיט אַ ים קעגנער דורכצוועצן זיינע מיינונגען. דער געדאַנק אַרויסצורייסן פון פּאַרגעסן, סיי אים סיי זיינע אויפטוען, איז שוין לאַנג־לאַנג אויפגעקומען, אָבער ערשט מיט זעכצן יאָר צוריק האָט ג. קרעסל באַזאָרגט אַ היפשן אָפּקלויב פון זיין פּובליציסטיק, וואָס איז אַרויס אין בוך מבחר כתבי ישראל פון דב פרומקין (הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים).

ווער איז געווען ר' ישראל דב פרומקין — אויף דער קשיא קריגן מיר אַ קלאַרע תשובה אין קרעסלס אַריינפיר, וואָס איז אַ בוך פאַר זיך. דאָרט לייענען מיר, אַז דער שורש פון פרומקינען איז די באַקאַנטע ווייסרוסישע קהילה שקלאָוו, וואָס פון איר זענען געגאַנגען צוויי כּוואַליעס קיין ארץ־ישראל — איינע, אַ גרער סערע, פון מתנגדים; איינע אַ קלענערע — פון חסידים, חבדניקעס. ר' אלכסנדר סענדער פרומקין, אַ חבדער מיוחס, אַ ייד אַ סוחר, האָט זיך אויפגעהויבן, אין יאָר 1860, און אַוועק מיט דער משפּחה קיין ירושלים. זיין יינגסט קינד, אונדזער ר' ישראל דב, איז דעמאָלט אַלט געווען ניין יאָר, האָט זיך געכאַוועט אין ירושלים, געשמט מיט זיין גוט קעפל, געלערנט סיי לימודי קודש סיי לימודי חול. ווי דער שטייגער איז דעמאָלט געווען, האָט ער יונג חתונה געהאַט — זיין שווער איז געווען ר' ישראל ב"ק, אַ באַרדיטשעווער, אַ ריושינער חסיד, וואָס איז געווען אַ פּיאָניר אין טאַפּלטן זין — ער האָט דאָס, אין דער נייערער צייט, באַגרינדט די ערשטע דרוקעריי אין צפת און אין ירושלים; ער האָט דאָס געמאַכט דעם ערשטן פּרוו פון אַ לאַנדווערטשאַפּטלעכער קאַלאָניאַציע אין דער סביבה פון צפת, אַ דור איידער עס זענען אויפגעקומען די ערשטע חובבי ציון.

אויף אַזאַ אופן איז ר' ישראל דבס שטוב געווען אַ צוזאַמענקנופ פון צוויי ערליי חסידים, ווייסרוסישע און וואַלינער, חבדניקעס און ריושינער, און דער דאָזיקער צוזאַמענקנופ איז אויך געווען די געזעלשאַפטלעכע באַזע פאַר זיין פעולה.

ב

דער עיקר פון דער פעולה איז געווען דאָס וואַכנבלאַט „חבצלת“ (האַט אויך אַ שטיקל צייט געהאַט אַ יידישן צולאַג „די ראַזע“). ער איז נישט געווען דער ערשטער צו באַגרינדן אַ פרעסע אין ירושלים, נאָך פאַר אים איז געווען דער „הלבנון“, אָבער ער האָט דאָס באַוויזן די צייטונג זיינע צו דערהאַלטן, אויסבויען, דורכפירן אין איר קאַנסעקווענט אַ קאַמף פאַר נייע אידעען, און דאָס בערך פערציק יאָר.

אין וואָס איז באַשטאַנען דער קאַמף און וואָס זענען געווען זיינע סטאַנצ־יעס — כדי דערויף צו ענטפערן, דאַרף מען אָפשיידן צווישן דעם קעגן וואָס ער האָט געקעמפט און דעם פאַרוואָס ער האָט געקעמפט.

ג

קעגן וואָס האָט ער געקעמפט — קודם־כל קעגן דער חלוקה. באַקאַנטלעך האָט דער דעמאָליקער ישוב געלעבט פון נדבות, וואָס האָבן געשטראַמט, אין גרעסערע און קלענערע סומען, אין די כוללים, אַ מין עלטערער פראַטאַטיפ פון לאַנדסמאַנשאַפטן. עס זענען געווען רייכערע און אַרעמערע כוללים, דער צד השווה, אַז עס האָבן מיט זיי אַנגעפירט גבאים, וועלכע האָבן געפירט אַ זייער אויטאָקראַטישע פּאָליטיק, און זענען געווען גאָר ווייט פון די אַנגענומענע באַגריפן פון געזעלשאַפטלעכער סאָלידיקייט, נישט געפונען פאַר נייטיק אָפצוגעבן די־ן־חשבון, וויפל געלטער זענען אַנגעקומען און ווי אַזוי, לויט וועלכע פרינ־ציפּ, זיי זענען פאַרטיילט געוואָרן. פרומקין האָט דאָס געפאָדערט דעם דיך וחשבון, און געמאַנט עפנטלעכע קריטיק. עס איז איבעריק צו זאָגן, אַז ער האָט דערמיט אויף זיך אַנגעלאָדן די שנאה פון די גבאים, וואָס האָבן אים גערודפּט, נישט געווען קלייבעריש אין מיטלען, סיי סטראַשוּנקעס סיי מסירות, האָבן אָבער נישט געקאַנט בייגן זיין מוטיקע, קעמפּערישע נאַטור.

און אויב אין אַנהייב איז דאָס געווען אַ קאַמף קעגן דער אַרדענונג, קלאַרער געזאַגט: קעגן דער אומאַרדענונג פון דער חלוקה, איז עס שפּעטער געוואָרן אַ קאַמף קעגן דער חלוקה גופא. דער קאַמף איז אַרויסגעוואַקסן פון דער גע־זונטער דערקענטעניש, אַז עס לאַזט זיך נישט דערהאַלטן אַ ישוב אויף נדבות, וועלכע ווערן אומפראַדוקטיוו פאַרווענדט, קלאַרער געזאַגט: פאַרשווענדט; און

עס איז אַ נויטוענדיקייט דעם ישוב צו פראָדוקטיווירן דורכן איבערגאַנג צו אַ געזונטערן קיום, צו לאַנדווערטשאַפט און מלאכה. און דאָ קומען מיר צו דער פּאַזיטיווער זייט — פּרומקין האָט זיך נישט באַנוגנט מיט קריטיק; ער האָט זיך אַפילו נישט באַנוגנט מיט רעפּאַרם־פּראָגראַמעס — ער האָט געפרוווט די רעפּאַרמעס דורכצופירן. ער האָט נישט בלויו געשטיצט כלערליי פּלענער און מעשים פון אַנדערע — אַ שטייגער, זיין גרויסע סימפּאַטיע פאַר מקווה־ישראל, די ערשטע אַגראַרשול; זיין התלהבות פאַר דער ערשטער קאַלאָניע, די מאַמע פון אונדזערע קאַלאָניעס („אם המושבות“) פתח־תקווה; זיין וואַרעמער באַציי צו אַלע פּרווון צו קויפּן ערד־קאַמפּלעקסן, בפרט אַרום ירושלים; ער אַליין איז גע־גאַנגען אויפן וועג פון קאַנקרעטע מעשים. ער האָט באַגרינדט די חברה „תפארת ישראל“ צו שטאַרקן דעם ישוב; די חברה „עזרת ישראל“, אַ נייער פּרווון צו אַר־גאַניזירן די חלוקה איבער די קעפּ פון דער הערשנדיקער קליקע; ער האָט עטאַב־לירט דעם בית־הספרים, די צענטראַל־ביבליאָטעק, וואָס איז געווען דער ערש־טער שטאַפּל צו דער נאַציאָנאַלער ביבליאָטעק; ער האָט געהאַלפּן דעם ערשטן שטראָם פון תּימנער זיך באַזעצן אין און אַרום ירושלים. און כאַטש ער גופא האָט געהערט צו אַ פּריערדיקער כּוואַליע פון פאַר די חובבי ציון — האָט ער אַרויס־געוויזן גרויס פאַרשטענדעניש פאַר די שפּעטערדיקע כּוואַליעס, פּונקט ווי ער האָט אַרויסגעוויזן גרויס פאַרשטענדעניש פאַר די שפּעטערדיקע באַוועגונגען, און איז אַזוי אַרום געוואָרן אַ מין פאַרבינדערישער פּאַדעם צווישן די עלטערע און יינגערע עליה־שטראַמען, און האָט פאַרהאַלפּן צו זייער צוזאַמענגאַס, וואָס איז געוואָרן אַ ממשיקע באַזע, אויף וועלכער עס האָבן זיך שפּעטער, פּאַקטיש און פּראַקטיש, אַנטוויקלט די אויפטוען פון חיבת ציון, פּונעם באַראָן, און צום סוף פון דער ציוניסטישער באַוועגונג.

ד

ער גופא איז ביז צו דער ציוניסטישער באַוועגונג נישט דערגאַנגען, אַפילו מיטן באַראָן איז ער שוין נישט מיטגעגאַנגען — אַדרבה, אין דער לעצטער תקופה פון זיין לעבן האָט ער זיך, אַזוי צו זאַגן, פון זיך אַליין אָפּגעקערט. אָבער וואָס ער האָט פּריער געטאַן און אויפגעטאַן — סיי זיין קאַמף קעגן חלוקה און פאַר פּראָדוקטיוויזאַציע, בעיקר אַגראַרע, סיי זיין קאַמף קעגן דער קריסטלעכער מיסאַן און פאַר אַ ברייטער רעליגיעז־נאַציאָנאַלער דערציונג, און בעיקר זיינע אומדער־מידלעכע באַמיען צו שטאַרקן דעם כּוח פון דער עפּנטלעכער מיינונג, ווי אַ גע־זעלשאַפּטלעכן פּאַקטאַר און זיין דרייטער אַנטקעגנשטעל פון קריטיציזם קעגן אויטאָריטעט, פון שכל הישר קעגן דאַגמעס, פון עפּנטלעכען פּרייען וויכוח קעגן קליקע־סודות, — דאָס אַלץ איז געווען שטאַרקער פון זיין אָפּקער, דען דאָס אַלץ

איז אריין אין אַ חשבון, וואָס איז געווען גרעסער פון זיינע כוחות. און דער רויטער פּאָדעם, וואָס האָט זיך געצויגן דורך די אַלע מעשים זיינע, איז געווען די צייטונג זיינע, די „חבצלת“ — אין אויפבו, תוכן, צוזאַמענשטעל פון מאַטעריאַל איז זי נישט געווען אַנדערש פון די איבעריקע השכלה און שפּעט־השכלה בלעטער. דאָ ווי דאָרט קעמפּערישע פּובליציסטיק, דאָ ווי דאָרט בכיווֹן־דיקע בעלעטריסטיק, דאָ ווי דאָרט וויסנשאַפּטלעכער אָדער מקלאַמפּערשט וויסנ־שאַפּטלעכער אינטערעס פאַר שפּראַך, אַ פּסוק אין תּנך, אַ מאמר חזל, נאָך מער, ער האָט צוגעצויגן די מיטאַרבעטער פון אַנדערע צייטונגען, פון „המגיד“, „המ־ליץ“, „הצפירה“, ער האָט איבערגעזעצט די זעלבע ייִדיש־דייטשישע שרייבער, ווי זיי האָבן עס געטאָן, און ווי אויך דער ייִדישער „קול מבשר“ האָט עס געטאָן. ווער עס וויל זיך מיט די דאָזיקע ענינים נענטער און פּרטימדיקער באַקענען, זאָל אַ קוק דערלאַנגען אין צעוואַרפענע אַרבעטן פון א. ר. מלאכי, ג. קרעסל, ישראל חנני, און בעיקר אין בוך פון גליה ירדני־אגמון „העתונות העברית בארץ־ישראל בשנים 1863—1904“ (די העברעיִשע פרעסע אין ארץ־ישראל אין די יאָרן 1863 — 1904), וואָס איז אַרויס מיט אַ יאָר צוריק.

פון דעסטוועגן איז „חבצלת“ פאַרט געווען אַנדערש פון יענע צייטונגען — איר באַזע זענען נישט געווען משכילים, נייערט חסידים, זייערע כוללים אין ישוב, און אין זייער נאָמען האָט פרומקין גערעדט, פאַר זיי האָט ער געקעמפּט. עס איז געווען אַ באַזונדערע, און אין יענער צייט איינציקע קאָאליציע צווישן השכלה־קוק און השכלה־מעטאָד און צווישן חסידות־שטייגער און חסידות־סובסטראַט.

ה

דיאַלעקטיש געזען, איז די „חבצלת“, בעיקר אין איר גלאַנץ־פּעריאָד, געווען דער פּרווון צו דינאַמיזירן חסידות אין גייסט פון דער נייערער פּראַקסיס, צו דער־מעגלעכן המשך פון איר שטייגער אין אַ נייער רעאַליטעט. אָבער דאָס איז גע־ווען נישט נאָר די טרייב־קראַפּט, נאָר אויך די אָפהאַלטקראַפּט פון פרומקייט — זי האָט אים אויך געזעצט אַ גרענעץ. מיר זעען אים, וואָס איז כל ימיו געבליבן געטריי דעם דרך פון דער מסורה, איבערגעגעבן תורה און מצווה, אין שפּאַן פון פּראַגרעסיווע אידעעס און מעשים — האָט ער דאָך געקעמפּט פאַר, אין גרונט משכילישע, לאַזונגען פון פּראָדוקטיוויזאַציע און לאַבאָריזאַציע, פאַר מאַדערנערע מעטאָדן אין דערציונג און לימוד. מיר זעען אים אַפילו אין אַ שותפות מיטן פרייען אליעזר בן־יהודה און זיינע באַמיען אויפצולעבן העברעיִש ווי אַ שמועס־שפּראַך, אָבער דאָ איז אויך די גרענעץ. דער דורכויס וועלטלעכער כאַראַקטער פון בן־יהודה, דער בעיקר וועלטלעכער כאַראַקטער פון דער נייער עליה, פון די

בילוצעס, און בכלל דער פענאמען פון א, אין תוך, רעליגיעז אינדיפירענטער, אהבת-ציון, און בעיקר די פרווון פון נאציאנאלער העברעישער דערציונג און קולטורעלן באַנעם פון אַחד-העם, וואָס האָט געפרוּווט פאַרועלטלעכן ייִדישקייט, וווּ גאָט ווערט אַראָפּגענדערט צו אַ נישט וויכטיקן, און כמעט איבעריקן, אַטרייִ בוט פון נאציאנאלן קיום, און עס בלייבט נישט קיין אַרט פאַר אַ תורה מן השמים און מצוות — אַט דאָס איז, בעצם, געווען די גרענעץ. דאָס האָט ער, פונקט ווי דער אַ סך טיפּערער און גרונטיקערער ר' יחיאל מיכל פינעס, נישט געקאָנט מיטמאַכן, און בעיקר מחמת דעם איז געקומען זייער אַפקער.

אָודאי לאַזט זיך, איך פון פרומקייט קוקוינקל גופא, זיין כמעט טאַטאַלער אַפקער אַפּווענדן — ער האָט נישט פאַרויסגעזען דעם פּלאַץ, וואָס רעליגיע און מסורה וועלן פאַרנעמען אין אַנטוויקלונג פון דער ציוניסטישער באַוועגונג, ער האָט נישט פירוּיסגעזען די מעגלעכקייטן פאַר אַזאַ דערציונג-ווערק, ווי עס האָט אויסגעבויט דער „מזרחי“, לאַ-כל שכן אַ רעליגיעז שולווערק, ווי עס עקזיסטירט היינט אין אונדזער מדינה.

אַבער פרומקייט איז געווען אַ קעמפּערישע נאַטור, וואָס איז נישט פּראַגמאַטיש ציסיסטיש נאָר אַקטיוויסטיש. זעענדיק, אין האַריוואָנט פון איין צייט, די אַלץ שטייגנדיקע איבערוואַג פון וועלטלעכקייט, האָט ער געצויגן די לאַגישע קאַנסעק-ווענצן, האָט זיך אַלץ מער אומגעקערט אין די קרייזן, וועלכע ער האָט באַקעמפט, און אין דעמער פון דעם אומקער איז ער, אויפן שוועל פון דער ערשטער וועלט-מלחמה, פון דער יועלט געאַנגען.

1

ווען עס איז אַרויס דער דערמאַנטער אַפּקלייב פון פרומקייט פובליציסטיק, איז פירגעקומען אַן אימפּאַזאַנטער צוזאַמענקום אין ירושלים און עס האָט אויך גענומען אַ וואַרט דער דעמאָלטיקער מלוכה-פרעזידענט, יצחק בן-צבי עליו השלום — ער האָט אין זיינע קלאַרע און וואַרעמע ווערטער, אונטערגעשטראַכן דאָס גרויסע חשיבות פון פרומקייט דעם פּיאַנער, דעם בויער פון ירושלים, דעם טוער פאַר ירושלים, דעם רופּער קיין ירושלים און עס איז געווען ווי אַ סימל באַלישער פאַרנייג פון אונדזער מדינה, פאַר איינעם פון אירע מוטיקסטע הער-ראַלדן.

[תשל"א]

אור אישים

זלמן שזר

א

זלמן שזרס בוך אור-אישים (עם עובד, תשט"ו), א צווייטס אין א ריי ביכער, וואָס זייער סובסטראַט זענען איבערלעבענישן און זכרונות, הייבט זיך אָן מיט אַ דעפיניציע פון זיך אליין, וואָס האָט איין נוסח אין נאָמען פון בוך און אַן אַנדערן נוסח אין אַריינפיר פון בוך. אין נאָמען פון בוך — דאָס אונטערקעפל: עטייען און זכרונות איבער פאַרענדיקטע באַגעגענישן; אין אַריינפיר פון בוך — דער באַטאָן, אַז די געזעגעניש פון די באַגעגענטע פאַרשוניען איז נישט אַ פול־שטענדיקע, ווייל „זייער השארת־הנפש לעב איך אין מיין האַרצן אַלע טעג“. הייסט עס, עסייען און זכרונות איבער נישט פאַרענדיקטע באַגעגענישן. אַט די אינעווייניקסטע סתירה צווישן דער דעפיניציע אין נאָמען און דער דעפיניציע אין אַריינפיר שטאַרקט זיך נאָך פון אַנדערע ערטער — אַז דעם מחבר קומט אויס צו רעדן וועגן חיים גרינבערג, שטעלט ער דעם טראַפּ דערויף, אַז יענער „האַט נישט געגלייבט — אין דער אַנגענומענער זיכערקייט, אַז דער טויט איז בלויז אַ פאַרלענד. און מיט דער דערקענטעניש פון עקזיסטענץ־בענקעניש נאָך דעם שלאָף, האָט ער איצט פאַרלאָזט דאָס לעבן“; און אַז דער מחבר קומט אויס צו באַקלאַגן הדסה קאַלוואַרי־ראַזענבלויט, ווענדט ער זיך צו איר: „דו האַסט, אויף דיין שטייגער, געגלייבט אין השארת הנפש. עפעס גאָר אויסטערליש האָט אין דיר געלעבט די אייביקע זיכערקייט, אַז אויפן אַנדערן ברעג פון דעם פיזישן לעבן — זענען נאָך פאַראַן פאַרהוילענע צובונדן צום לעבן: פלעגסט נישט איבעריק רעדן איבער דעם דאָזיקן סוד דיינעם. אָבער ווי פלעגן זיך אויפרייסן דיינע גרויסע אויגן, ווען דו האַסט דערהערט אַ ווונק און אַ ראיא, וואָס דיינע ידידים און פריינד האָבן פאַר דיר געשעפט פון אַלטע קוואַלן, אַ סימן, אַז די זיכערקייט, וואָס דיר איז זי באַווסט געווען אַן רייד און ווערטער, האָבן אויך אַנדערע געקלערט, אַז זי האָט זיך אויף וואָס אַנצושפאַרן“.

די זיכערקייט, אויף וועלכער דער שרייבער איז מרמז צוריקגעהאַלטענער אין זיין אייגענעם נאָמען און דרייסטער אין נאָמען פון אַנדערע, וואַרפט אַ באַזונדער

ליכט אויף דעם ענין זכרונות, ווייל עפעס אנדערש איז, און מיר רעדן איבער איינעם, וואס די באגעגעניש מיט אים האט זיך ממש פארענדיקט; און עפעס אַנדערש איז, און מיר רעדן איבער איינעם, וואס די באגעגעניש מיט אים איז כביכול פארענדיקט. אויף דעם חילוק האב איך זיך נאך ינגלווייז אפגעשטעלט. מיין רבי ר' אברהם מנחם מענדל הלוי שטיינבערג, א גדול-בתורה, האט ליב געהאט אנצוהייבן זיין שיעור מיט א ווערטל אָדער אַ חידוש פון חתם סופר; זיין פריינד, ווייטער, ר' מאיר אראק, אויך ער אַ גדול-בתורה, האט ליב געהאט אנצוהייבן זיין שיעור מיט אַ ווערטל אָדער אַ חידוש פון ר' עקיבא אייגער, אַזוי און ביי זייערע שיעורים אין זייער ישיבה אין ווין פלעגן זיך גאר אַפט צוזאַמענטרעפן דער גרויסער איידעם פון פרעשבורג און זיין גרויסער שווער פון פויון; נייערט ר' אריה לייב ברוידא, דער לעמבעריקער רב, האט זיך אנדערש געפירט — אַ מאַל פלעגט ער ברענגען אַ גוט ווארט פון זיין חבר, ר' חיים סאַלאַוויטשיק, אָבער פלוצעם האט ער אַפגעהאַקט און אַ מאַך געטאַן מיט דער האַנט, ווי איינער וואָס האט זיך אַ ביסעלע צו פיל דערלויבט. און איך האב זיך דעריבער פאַרווונדערט פאַר מיין רבין, האט ער מיר דאָס, בערך, אַזוי מסביר געווען: ר' מאיר און איך דערציילן אין נאָמען פון גאונים, וועלכע זענען מיט אונדו געווען מיט דריי דורות צוריק; ר' לייבעלע, ווייטער, דערציילט אין נאָמען פון אַ גאון, וועלכער איז מיט אונדו אין אונדזער דור, און ווער עס דערציילט אין נאָמען פון איינעם, וואָס לעבט דאָ, זעט אים אַפּשר ביי זיין טיש, ווער עס דערציילט אָבער אין נאָמען פון איינעם, וואָס לעבט דאָרט, זעט אים אַוואַי ביי זיין טיש.

און באמת, וועמען עס איז באַשערט אָדער ס'קומט אויס צו פּרעמען גע- שטאַלטן, מאַלן פאַרטרעטן, קאָן זיך נישט אויסדרייען פון יענער האַרבער אַח- ריות — דער מענטש, וואָס האט פאַרלאָזט דעם עולם-השקראון איז אַריבער אין עולם-האמת, באַווייזט זיך פאַר אונדו, זעצט זיך צו אונדזער טיש, ווען מיר נעמען אים באַשרייבן, און זיין אַקעגנזיץ איז אויף אונדו גוזר און איבערמאַסיקע פאַר- ענטפערלעכקייט. הייסט עס, ווער עס דערציילט איבער אַ באַגעגעניש, וואָס האט זיך דאָ פאַרענדיקט, באַלאָדט זיך מיט אַ גרעסערער אָדער קלענערער זיכערקייט, און די באַגעגעניש וועט זיך באַנייען דאָרט, און צוליב דעם פּרעגט ער זיך טאַקע: ווי וועל איך אויפהייבן דאָס פנים, און ווי וועל איך קוקן גלייך אין די אויגן אַריין?

ב

דאָס בוך האט זעקס אַפטיילן, און עס לאָזט זיך גאַר לייכט אַריינאַרן צום אַפטייל, וועלכער איז אונדו אַמאָענטסטן צום האַרצן, דער אַפטייל איבער שריי- בער — מיר האָבן דאָך דאָ אַ בינטל באַהאַרצטע באַגעגענישן, סיי צעשפּרייזטע און אַפענע, ווי מיט בוקי בן-יגלי, סיי איינגעשרומפענע און פאַרבאַרגענע, ווי מיט

מיכה יוסף בערדיטשעווסקי; מיר האָבן דאָ אַ פּאָר פיגורן, וואָס עגבערן זיך באַ-
זונדערס אַרײַן אין זכרון, בעיקר די געשטאַלטן פון האַלב־פּאַרשטויסענע אַדער
גאַנץ־פּאַרגעסענע, ווי בנימין זעגעל אַדער יעקב גראַמער און אַנדערע. מיר וועלן
זיך אָבער נישט לאָזן אַרײַנגאַרן, אפשר אויך צוליב אַ טעם, וועלכן איך וויל
נישט פּאַרהוילן — דער אופן, ווי די גרעסטע געשטאַלט ווערט דאָ באַהאַנדלט,
און מיר מײנען, פּאַרשטייט זיך אַליין, די געשטאַלט פון ח. נ. ביאַליק, נאָך מער
דער אופן, ווי זײַן פּײַטנישע שאַפונג און איר צענטער ווערן באַהאַנדלט, וואָלט
אונדז פּאַרפירט אין אַ שאַרפער מחלוקה, און וואָלט אונדז אָפּגעווענדט פון יענע
אָפטיילן, וואָס זענען די יאָדרע פון ספר, ווייל זײ שפּיגלען אָפּ נישט בלויז די
דערצײלעטע, נאָר אויך דעם דערצײלער.

מיר הייבן אָן מיט אַ געשטאַלט, וואָס לאָזט זיך נישט אײַנקוועטשן אין
רעמל פון ליטעראַטור, כאַטש זי האָט זיך דאָרט לײטיש אויסגעלעבט — די גע-
שטאַלט פון נחום סאַקאַלאָוו: „געזאַגט האָט מען אויף אים, אַז ער איז אַ יודע
הכל, אײַן חכמה האָט ער אַוודאי געקענט. און די קענטעניש איז בײַ אים געווען
אַ זיכערע און פולקומענע, אַ גאַנצע און אַ טיפע: ער האָט געקענט יידן, אין
אַלע זײערע נײאַנסן און גילגולים, זײערע שבטים און סטילן פון זײערע קהילות
און שטייגערס פון זײערע משפחות, אין דער הײם און אין דער פּרעמד, פּאָר דער
אַסימילאַציע און נאָך דער אַסימילאַציע. זײַן אָפּן אויג יאָגט זײ נאָך און דער-
שנאַפט זײ און דעקט אויף זײערע פּאַרהוילענישן פון אונטער אַיעדער מאַשקאַרע
פון צײט און אַרט, שפּראַך און שטייגער, ווי אַ מענטש קען זײַן הױגעזינד, נאָך
מער ווי אַ מײסטער קען די העלדן פון זײנע ווערק“ (זײ 81—82). דער שרײַ-
בער דערלאַנגט אונדז אויך אַן אויסנעמלעכע אילוסטראַציע צו דער דערקענטער
ניש, צו דער חכמה, באַשרײבנדיק אַ באַגעגעניש מיט סאַקאַלאָוו בשעת אַ נאַכ-
טיקער רײזע פון וויניפעג קײן נײַאָרק, ווען דער אַלטיטשקער האָט זיך גאָר
פּרטימדיק פּונאַדערדערצײלט איבער די חילוקים צווישן קאַנאַדער יידן: „אזוי,
האָט זיך בשעתו שלום־עליכם אויסגעקענט אין כאַראַקטער פון די יידן אין די
פּאַדאַליער שטעטלעך, אזוי ווייס הזו דעם טעם פון כלערליי שבטים צווישן אונדז
הײנט.“ דער שרײבער רעדט איבער סאַקאַלאָוו, שלום־עליכם און הזו, און האָט
זיך אפשר נישט געכאַפט, אַז ער רעדט דאָס איבער זיך אַליין, ווייל די ווערטער
זײנע זענען אַ שליסל און אויפלייכט־פונקט צו זײַן גאַנצן בוך, אין וועלכן עס
איז קלאָר קענטלעך אַ טענדענץ (ווען אויך נישט קײן געשלאַסענע, ווייל די
פּרקים זענען באַזונדערע אײנסן, געשריבן אין פּאַרשיידענע צײטן), די טענדענץ
פון דערקענען די יודישע טאַטאַליטעט, אויף וויפל זי לאָזט זיך אויפכאַפן אין
רעפּרעזענטאַטיווע פיגורן, סײ אויפן פּלאַן סײ אויפן פּאָן פון אונדזער רשות-
הרבים.

און שוין פון ערשטן אפטייל לאזט זיך דאס אַרויסדרינגען, ווייל נישט ווי ער הייסט איז ער, ער הייסט: אין די שטריק פון אינטערנאַציאָנאַל; ער איז: אַן עפעס צו משונהדיקער אינטערנאַציאָנאַל. אַט איז עדוואַרד בערנשטיין און אַט זיליוס מאַרטאָרצעדערבוים און אַט פעליקס פעכענבאַך און אַט איז וויקטאָר בערגער און אַט יוסף בלאַך, אַלץ ייִדישע קינדער. און ווי אַן עלנטער יתום דרייט זיך צווישן זיי אַרום אַן איינציקער גרויסער גוי, און ער באַשטימט דאָס אַפנים די אינטערנאַציאָנאַלישקייט, עמיל וואַנדערוועלדע. עס איז אַ גוט שטיק ספק, אויב די דיספּראָפּאַרציע איז אַ צופאַליקע, נישט בלויז פאַרן דערציילטן, נאָר בעיקר פאַרן דערציילער. וואָרעם ער, דער דערציילער, האָט זיך אַ חשבון מיטן אינטער-נאַציאָנאַל, און דאָס איז אַ היימישער חשבון, ממש ווי ער דערציילט איבער עדוואַרד בערנשטיין: „און אונדו, אנשים עברים אין בערלין, זיינע יונגע פריינד אין פאַרנאַכט פון זיין לעבן, איז דער גרייז טאַפּל טייער, ווייל מיר האָבן מיט אים געהאַט אַ לאַנגן און פאַרוויקלטן חשבון פון דורות, וועלכער האָט געעגבערט די אַפּגורנטן פון אונדזער פאַלק־נשמה.“ און דעסגלייכן איבער מאַרטאָרצעדער-בוים: „און די געציילטע משכילים [צווישן דער ייִדישער יוגנט] האָבן זיך אויך געגרויסט אין האַרצן, אַז די שטים פון זייער בלוט רעדט דאָס צו זיי, — די שטים פון אייניקל פון דעם העברעיִשן שרייבער אַלכסנדר צעדערבוים־ארז, רעדאַקטאָר פון החליץ.“ שטעלט זיך אַרויס, אַז די באַגעגענישן מיט די אינטער-נאַציאָנאַל־פירער זענען, בעצם, באַגעגענישן פון חשבון־הנפש מיט רעפרעזענ-טאַנטן פון אַ גרויסער גרופע, אַפילו פון אַ גרויסער שיכט יידן, וועלכע האָבן זיך טראַנספּלאַנטירט מחוץ פון זייער פאַלק, און דער שרייבער פרוווט אויפדעקן דאָס וואָס, לויט זיין מיינ, איז סאַקאַלאָו געווען אַ מאַדים אויפצודעקן — ער אַנטבלויזט פון אונטער אַיעדער מאַשקאַרע, יעדער דעק, יעדער קאַרע, דעם ייִדישן וואַרצל, וואָס אויך דער וואָס אַנטלויפט פון אים, אַנטלויפט צו אים. זע, למשל, ווי ער באַשרייבט די ראַנגלענישן פון פעכענבאַך: „און ווי אַלע מענטשן פון דער גרופע, האָט אויך ער געהאַט דעם באַזונדערן באַצוי צו יידן און צו אונדזער באַפרייִבאָוועגונג און אויפטו: אַ באַצוי, וועלכער איז פאַרמישפט צו אומטראַכט. נישט ער האָט דעם אינעווייניקסטן כוח זיך גאַנץ אַפּצופּרעמדן פון דער דעה־הויבענער ייִדישער זאַך און נישט ער האָט די אינעווייניקסטע דרייסי-קייט זיך איר איבערצוגעבן. — ווייל אין אים האָט געברענט אַ פאַרציטישער פּונק, וועלכער איז איבערגעבליבן פון היינעס און לאַסאַלס נשמה־אוצרות, יענער באַזונדערער ייִדישער רעוואַלוציאָנערער פּונק, וועלכער קאָן נישט איינגעשטילט און באַרויקס ווערן, ווי דאָס בלוט פון זכריה, און וועלכער ברויזט אַזוי־אויף די וועלט־נבחראדנס פון תמיד און אייביק.“

פארשיידן זענען די סארטן יידן, וועלכע האבן זיך אריינגעפלאנצט אין אינר-טערנאציאנאל, און פארשיידן איז זייער אפענער און באהאלטענער חשבון-הנפש מיט זייער פאלק. עס טרעפט זיך, און דער חשבון צעפלאקערט זיך בשעת דער בעילה פון זייער לעבן און עס טרעפט זיך, און דער חשבון פרעסט זיך אין זיי איין אין דער מיט פון זייער לעבן — מיר האבן פון איין זייט געזען בערנשטיין און פון דער אנדערער זייט פעכענבאך. אבער פאראן אויך אנדערע, ווי וויקטאר בערגער — אין תוך גענומען, האָט ער זיך צום מייסטן דערווייטערט, און דווקא אַ גאָר אַלטע שיכט אין אַ גאָר יונגער גאַרניטור, אַ צייטונג אין העברעיִשע און תּוֹת, אין שפּראַך פֿון תּנך. איז דער ווּנדער אין זיינע אויגן, און באַווערקט אַ ווּנדער, דעם ווּנדער פֿון צוריקקער, אין זיין האַרצן, און זאָל מיר דערלויבט זיין בולט צו מאַכן די אַלגעמיינקייט פֿון דער רעאַקציע, ווייל דאָס וואָס דער מחבר האָט באַמערקט ביי אַ חכם האָב איך באַמערקט ביי אַ פּראַסטאַק — בשעת איך בין געווען אַ לערער אין אַ וועסטפּאָליש דאָרף, האָט דער איינציקער ייד דאָרט געזען ביי מיר אַ נומער פֿון הפּועל הצעיר, האָט ער אים געדרייט אַהין און אַהער און פּאַרווּנדערט אויסגערופן: זאָ איין מחזור האָב' איך נאָך ני געזעהען; און אַז איך האָב אים אויפגעקלערט, אַז דאָס איז נישט קיין מחזור, נאָר אַ צייטונג, און זי איז געשריבן אין לשון פֿון מחזור, אַ וואַכנבלאַט, און דערצו אַ פּאָליטיש-געזעלשאַפּטלעך וואַכנבלאַט, האָבן זיך געשטעלט טרערן אין זיינע אויגן. אַזאָ מין תּמימות ווייזט אויך אַרויס דער קלוגער און באַהאַונטער עסקן און רעדאַקטאָר: „קוקט זיך נאָר גוט אַריין, איר האָט פאַר אייך אַ חבר פֿון אַרץ־ישׂראל, וועלכער נעמט אַנטייל אין רעדאַקטירן אַ טאַגצייטונג פֿון אַרבעטער אין דער שפּראַך פֿון תּנך! נישט ייִדיש־דייטש, נאָר אין דער שפּראַך פֿון תּנך ממש! דאָס איז נישט די שפּראַך פֿון אייב קאַהאַנס פּאַרווערטס. זיי האָבן דאָרט אַנגעהויבן צו רעדן תּנכיש — —“

און פאראן אַ גרעסערער דורכבראך פון אַן עלטערער שיכט, נישט צוליב עבריִאותיות, נאָר צוליב זייער ווערקלעכקייט, נישט צוליב דער שפּראַך פֿון תּנך, נאָר צוליב דער לעבעוודיקייט פֿון זיין תּוכן — יוסף בלאַכס צוריקקער צו זיין פאלק איז נישט געווען אַ פּלוצעמדיקער, אָבער דער אימפעט פֿון זיין אויסקלינג איז געווען אַ פּלוצעמדיקער: יאָרן איז ער געשטאַנען מיט ביידע פּיס אין סאַמע מיט פֿון סאַציאַליסטישן געדאַנק און זיין אויג האָט גאָר פּרי דערקאַפט די סימנים פֿון דער פּאַרבאַרגענער פּינצטערער כּוואַליע, וועלכע גרייט זיך זי צו פּאַרפּלייצן, אָבער ער האָט זיך עקשנותדיק אַנגעכאַפט אין דער מעגלעכקייט (גלייכער גע-זאַגט: אין דער אילוזיע), אַז ס'לאָזט זיך די כּוואַליע אויפּהאַלטן מיט געשטיי-גערטן כּוח פֿון אַ ראַציאַ און אירע מיטלען. „מיט זיין קלאָרן אויג האָט ער פּרי דערזען די אַפענע און פּאַרבאַרגענע שלאַנגען פֿון שּׁנאה, וועלכע האָבן גענומען

געפערלעך סיקען איבער אַלע סטעזשקעס פון דייטשישן וואָלד — און ווען אַלע שלאַנגען האָבן זיך אַרויסגעריסן און פאַרדעקט די ערד, האָבן די בייזקייטן אויך אים פאַרטאַמלט, אים דעם קלאַרזעוודיקן און קלוגראַטנדיקן — און מיט אַן עלעמענטאַרן כוח האָט זיך איצט דער חשובן פון זיין געמאַטערטן פּאָלק אַרייַן געבראַכן אין דעם חשובן פון דער צעטראַטענער וועלט. און מיט אַ קדמונדיקן גלויבן האָט ער זיך געשטעלט זאָגן נביאות איבער דעם אויפקום פון ביידע, אויב עס וועלן זיך נאָך אויף דער וועלט געפינען צוהערנדיקע אויערן" (ז"ו 64—65). דאַכט זיך, אָז דער פאַרטערעט וואָלט פאַרדינט דערגאַנצט צו ווערן דורך אַ פרטימ־דיקן באַשרייב פון דעם סוף פון זיין חשובן, פון זיין לעצטן בוך, אין וועלכן ער האָט זיך געסטאַרעט צו באַווייזן אָז די גרעסטע היסטאָרישע רעוואָלוציע זענען געווען די צען געבאַט, און אָז די פּראַנציפּיזשע רעוואָלוציע איז נאָר געווען אַ שוואַכיקער און דורכגעפאַלענער פרוּו אַ שפיץ פון זיי צו רעאַליזירן. הייסט עס, אָז זיין צוריקקער צו זיין פּאָלק איז געווען ווי אַן אומקער צום נאַענטן הווה דורך דעם ווייטן עבר, אַן אומקער צו דער ווערקלעכקייט פון אונדזער דור אין זיין אייבערפלאַך דורך דעם אַרב פון אַלע דורות אין זייער אונטערגרונט.

ד

און אַזוי ווי מיר האָבן געזען דעם וועג פון אַ חשובן סאַרט מענטשן, — ווייסע וואָס האָבן זיך דערנענטערט — זעען מיר דעם וועג פון אפשר אַ נאָך חשובערן סאַרט מענטשן, וועלכע האָבן באַוויסט און אפילו בכונה תחילה זיך געפונען אין צוויי באַצערקן און האָבן זיך דערוועגט צו וועלן לעבן אין ביידע, און האָבן געגלייבט, אָז זיי לעבן אין ביידע ווי איין גאַנצקייט. דער מחבר האַלט פאַר טיפיש דערצו די געשטאַלט פון לואיס ד. בראַנדייס, וועלכן ער באַצייכנט פּלאַסטיש ווי אַ „גלייכקאַנטיקן אין די ווייטקייטן פאַרקוקטן באַרג“, און שטעלט אים אַנידער ווי די עקסטע ליניע, וואָס פירט פון מענדעלסאָן, וועלכער ווערט באַטראַכט ווי דער טויער־דערעפענער, נישט בלויז דערפאַר ווייל ער האָט גיכער פאַר אַלע פּריערדיקע באַגרינדט די מעגלעכקייט פון אַ סינטעז צווישן ייִדישקייט און השכלה, נאָר דערפאַר „וואָס ער גופא, אין זיין לעבן־שטייגער, איז געווען אַ קלאַסישע, אַנטשיידנדיקע און איבערגייענדיקע דוגמא, אָז אַזאַ סינטעז פון גע־טרייער ייִדישקייט און געלייטערטער השכלה איז מעגלעך. און ער איז געווען אַ בולטער, אין צענטער שטייענדיקער פּאַקט, און דער פּאַקט אַליין, וואָס זיין זיכערקייט האָט זיך בשום אופן נישט געלאָזט אַפּפרעגן, האָט מער איבערגעוויגן פון אַיעדן טעאַרעטישן באַגרינד. און דער טויער האָט זיך אַליין געעפנט.“ וועל איך נישט פאַרשווייגן, אָז די ליניע, וועלכע דער מחבר האָט געצויגן צווישן מענ־דעלסאָן און בראַנדייס, בפרט אין דעם אַבסאָלוטן נוסח, ווייזט זיך מיר אויס אַן

אפטישער טעות. ווייל עפעס אנדערש איז דער טאפנדיקער אריינגאנג פון די ערשטע, און עפעס אנדערש איז די ברייטלעכע אויפגערוימטקייט פון די לעצטע אין טאפעלן קולטור־סעקטאר; ווייל די לעצטע פארמאגן שוין נישט מער א נאך־ווע טאפלקייט, נאך א באוויסטע טאפלקייט, און וואס מער די באוויסטקייט איז קלארער, זענען די עלעמענטן פון דער טאפלטקייט אויסגעדרארטער, וואָרעם אַ בוים קאָן דאָך נישט וואַקסן אין דער זעלבער צייט אין צוויי ערדשטריכן, און עס איז אַודאי נישט קיין צופאַל וואָס די, בעיקר מערבדיקע, כוחות וועלכע האָבן זיך פראַגראַמאַטיש אַנגעשלאָסן צום ציוניזם און זענען פאַקטיש אין זייער לעבן שטייגער געבליבן אין קרייז פון פרעמדער קולטור און שפראַך, האָבן נישט באַ וויון אַרויסצוברענגען קיין איינציקע דערשיינונג פון מדרגה, און דער יוצא מן הכלל, אויב ער איז נישט אַ פאַרבליענדעניש, באַשטעטיקט דעם כלל. ווייל נאָך דעם אונטערגאַנג פון גלויבן אין דער מעגלעכקייט און באַרעכטיקטקייט פון אַ פאַרוואַרצל אין פרעמדער קולטור און שפראַך, קאָן קומען אַדער אַן איבערגע־געבנקייט צו דער אייגענער קולטור און שפראַך, אַדער דער גור פון קולטורעלער וועגעטאַציע. ווייל נישט דער סאַרט בראַנדייס, ווי ער ווערט דאָ פאַר אונדז באַ־שריבן, נאָר דער סאַרט בערטאַלד פייוועל, ווי ער ווערט דאָ פאַר אונדז באַשריבן, איז כאַראַקטעריסטיש פאַרן טיפּ, וועלכער האָט געלעבט אין צוויי קולטורן, און באַמת האָט ער קוים געזשיפעט צווישן ביידע. דער מחבר האָט אַריינגעלייגט אַ סך האַרציקייט אין באַשרייבן פון פייוועל: „א מאַראַווטישק, געכאַוועט אויף ווינער קולטור, אַ קינסטלער אין דייטשישן סטיל, פאַרוואַרצלט אין פרעמדער קולטור, און פאַרבענקט נאָך ייִדישע ווערטן, געטראַגן פון אַ גייסט פון אַ משורר, איז דער צעזונגענער יונגעראַמן פון מערב, וואָס זיין האַרץ איז צו מזרח, געוואָרן פון די באַליבטסטע אויפן גאַנצן קאַנגרעס“; אָבער די דעפיניציע דרייט זיך אויס פון אַן אומאויסמיידלעכן צוגאַב: פון די באַליבטסטע אָבער נישט פון די חשובסטע, און אַלץ מחמת דעם פאַרבייט פון איין אות, ווייל אונדזער מחבר שרייבט: וואָס זיין האַרץ איז צו מזרח (למזרח), און די אויטענטישקייט פון דער מליצה איז: וואָס זיין האַרץ איז אין מזרח (במזרח).

שטאַפּל־שטאַפּל זענען מיר געקומען, פון אַ גרופע, וועלכע האָט געשטעקט באַוויסט אין אַסימילאַציע, און האָט זיך בעל־כרחא באַפרייט פון איר, נאָך דעם ווי עס האָט זיך איר אַנטפלעקט איר גרונטיקע ירושה, נישט וויסנדיק, וואָס צו טאָן מיט איר, צו אַ גרופע, וועלכע האָט געשטעקט אין אַ ממילא־אַסימילאַציע, און האָט זיך לרצונה באַפרייט פון איר, נאָך דעם ווי עס האָט זיך איר אַנטפלעקט סיי די עצם־ירושה פון אַ מאַל, סיי די מעגלעכקייט פון איר המשך אויף שפעטער, נישט וויסנדיק, ווי עס לאָזן זיך פאַרבינדן פראַקטיש דער יסוד און דער המשך, ווי עס וואַלט מחייב געווען די דערקענטעניש און לאַגיִק פון זייער אומקער; און

דערמאָר איז אויך די געשטאַלט פון דער גרופע מטושטש, זייער דעקלאַראַציע
איז גאָר הויך, אָבער זייער ממשות איז זייער קליין; און זייער וואַרטצייכן איז
אַ גרויסע פאַרבענקטקייט און אַ מאַגערער ווילן, און עס פילט זיך טאַקע אַ באַ-
זונדערע דאַנקעוודיקייט צום מחבר פאַר די פאַר בלעטלעך, וועלכע ער האָט
אייגנס פאַר דעם בוך אַנגעשריבן, דאָס איז די עסיי איבער לודוויג אריה שטראַוס,
וואָס זיין ווילן איז געווען גרויס ווי זיין וועלן, און זיין אומקער איז געוואָרן
אַ ממש. ער האָט דאָס אויך דערגאַנצט (און פאַר אים נאָך מרדכי געאַרגע לאַנגער)
דעם פּראָצעס פון אומקער, דעם אומקער פון מערבֿ־יידן, וועלכע זענען דריי
דורות געווען פאַרוואַקסן אין פרעמדער שפּראַך, דעם אומקער צו העברעיִש ווי
אַ שפּראַך פון זייער נשמה און אויסדרוק. דער דאָזיקער אומקערקרייז האָט זיך
זיין באַזונדער געזעץ: צו ערשט איז געקומען דאָס געדאַנקלעכע — דער מחבר
פון אַ מאַמר אָדער עסיי; דערנאָך קומט דאָס פאַרשערישע — דער מחבר פון אַ
מחקר און אַ שטודיע; און צו לעצט, נאָך אַ גאַנצן דור, איז געקומען דאָס פּאַע-
טישע — דער מחבר פון אַ שיר (נישט געקומען און אַ ספּק, אויב עס וועט קר
מען, איז דאָס דערציילערישע). און אונדזער מחבר שפּרייט פאַר אונדז אויס דעם
יחוס פון דעם דיכטער: „פון דעם צעדער פון לבנון, וועלכן היינריך היינע האָט
מיט דריי יובלס צוריק פאַרפלאַנצט אין טעווטאַנישן וואַלד און וועלכן עס האָט
איצט אויסגעריסן דער צעיושעטער שטורעם, זענען איצט פאַר אונדזערע אויגן
אַראַפּגעפאַלן די לעצטע גרינע צווייגן: מיט צען יאָר צוריק איז אין ירושלימע
שפיטאַל צו איר פּאַלק איינגעזאַמלט געוואָרן די ווונדערלעכע דיכטערין, וואָס
האָט געזונגען העברעיִש אין דייטשישער שפּראַך, עלזע לאַסקער־שילער, און
איצט האָט פאַרמאַכט אויף אייביק זיינע פאַרחלומטע שטאַרבנדיקע אויגן מיין
פריינד, דער זיידענער דיכטער לודוויג אריה שטראַוס — די העברעיִשע באַ-
לאַדע און דער רבי פון באַרצעלאַנאָ זענען דיכטערישע דאַקומענטן, וואָס שרייען,
פון פרעמדע כלים אַרויס, צו אַ ייִדישער נשמה און גאַרן צו זייער קוואַל און
אַפּשטאַם. פון אונטער זיבן שליייערן אַפיר רייסט זיך איר געשריי צו דער פאַר-
געסענער אייגנקייט“ (ז. 186). אָבער צעריסן די שליייערן האָט נישט זי, נאָר ער:
„ער איז אויפגעגאַנגען ווי אַ שפּראַך אין דער סובטילערער העברעיִשער ליריק
און איז געוואָרן דער ערשטער העברעיִשער דיכטער צווישן די שביִציון פון
גלות־אַשכּנז אין אונדזער געבירט“ (ז. 186). כביכול, דאָס קליינע ביכל לידער
איז דער באַשייד פון דעם חלום, וועלכער האָט געדעמערט אין בלאַך און אין
בערנשטיין און אַנדערע, און האָט אויפגעבליצט אין בערטאַלד פייול און אַנ-
דערע, אַ חלום פון שלימות וואָס איז געוואָרן אַ ממש.

און איצט קומט די ריי פון מענטשן, וועלכע האבן נישט געוואסט פון אזעלכע ראנגלענישן, ווייל זיי זענען, ווי דער רוב יידן, געווען תמיד אין דער היים, האבן זיך קיין מאל נישט פארלאזט, און ממילא נישט באדארפט זיך אומקערן צו זיך אליין, און זייער ממשותדיקייט איז צום נאענטסטן דעם אנטוויקל-וועג פון אונז-דזער מחבר, און זייערע פארטרעטן נישט ווייניקער ווי זיי דעקן אויף די בא-שריבענע, דעקן זיי אויף דעם באשרייבער. מיר מיינען בעיקר יענע, וואס זייער לעבן איז ווי א שטענדיקע געשפאנטקייט צווישן צוויי גרויסע פאדערונגען, וועל-כע עס פאדערן פון זיי צוויי סארטן פון זייער אייגענעם אינעווייניקסטן כוח. דאס איז יענע געשפאנטקייט, וועלכע די נאענטסטע צום מחבר האבן זי אין אים גופא באמערקט, בעיקר אין איר קריזיס און אנטשפאן, און האבן זי אפילו גאר שארף דעפינירט: דער עסקן האט אויפגעגעסן דעם שרייבער, ווי דער רעדנער האט אויפגעגעסן דעם געלערנטן. אמת, מען האט אים אויך פארענטפערט — משה ביילינסאן האט אים אפילו געלויבט און איז דערגאנגען צו אונז מין זאג: דאס איז איצט די אויפגאב, אפילו איינשטיין וואלט געדארפט צוועקלייגן זיין תורה און זיך לאזן איבער יידישע הייזער צוזאמענקלייבן פארן קרן-היסוד, ווארעם אויב עס וועט זיין א פאלק, וועלן זיין צען איינשטיינס, און אויב עס וועט קיין פאלק נישט זיין, וועט גארנישט זיין. דאס איז א גאנץ היפשער פארענטפער, אבער איך וועל א ליגן זאגן, אויב איך וועל פארהוילן, אז דער פארענטפער האט מיך נישט גענומען; פארקערט, נאך מער ווי עס האט מיך אינטערעסירט די טענה, האט מיך אינטערעסירט די קשיא, צי דער אנגעקלאגטער פילט איר שווערע וואג. און אט קריגן מיר א קלארע תשובה דערויף אין זיין מאמר איבער צבי פרוץ חיות, ווי ער שרייבט אזוי צו זאגן: „אבער ער האט ווי צו פלייסן זיך געבארעט מיט זיין וויסנשאפטלעכן יצר און איז אים בייגעקומען. מיט גוואלד האט ער זיין גייסטיק לעבן אפגעווענדט פון בוך און פון חקירה, און אפילו פון לערן-קאטעדער, און האט זיך געצווונגען איבערצוגעבן צום אונטערשטראם פונעם לעבן פון דור און צו דער באוועגונג איבערצוגאדערשן דעם גורל פון דעם דור. ער האט גאר ערנצט געפילט די שווערע פון זיין קרבן און האט זיך אזוי ווי געפרייט דערמיט.“ אזוי ווי — אט דאס קליינע ווארט וויקלט ארום זייער א סך. דאכט זיך, עס האט זיך פארטאיעט אין די פראנדון, ביז עס האט זיך אים געטראפן איינער, וואס פארשטייט צוזאמענצוגיסן ביידע יסודות, און עס שטורעמט אפיר אין זיין פולן אימפעט. און זע בעיקר וואס עס ווערט געזאגט איבער יענע, וועלכע אונדזער מחבר האלט פאר זיינע לערערס, סיי א לערער אין הלכות — נחמן סירקין; סיי א לערער אין הליכות — בער באראכאוו.

דער באשרייב פון סירקין איז זייער באהארצט, בעיקר אין די קליינע פרטים,

וואס שטעלן זיך צוזאמען צו א גאנצן פארטרעט — א שטייגער זיין פירוש איבער דעם טיפן סאציאלן באטייט פון שמונה-עשרה; א שטייגער די תמימות, מיט וועלכער ער שטעלט זיין קאנדידאטור צו זיין דער פרעזידענט פון דער ייִדן מדינה (שוין גאר נישט קיין תמימות, פון דער ווייטנס זעט זיך דאס היינט ווי א רעאלע קאנדידאטור, אין קרייז פון פועלי-ציון און אירע פירערס סירקין אָדער קאָפּלאַנסקי, און זאָל זיין אָפּגעשיידט צו לאַנגע יאָר, אונדזער איצטיקער פרעזידענט); א שטייגער זיין אופן זיך צו פילן היימיש, אין דער פרעמד: אויסגעטאָן דעם פּידזשאַק און אַנידערגעשטעלט דאָס בילד פון זיין טעכטערל און שוין איז ער אין דער היים; א שטייגער ווי ער האָט געראַטעוועט אַ ספר-תורה אין ירושלים. אָבער אונדז אינטערעסירט איצט דער באַטאָן, ווי ער האָט זיך אַלע מאָל געריסן פון דער וועלט פון פּאָליטישער פּראַקטיק צו דער וועלט פון וויסנשאַפּטלעכער טעאָריע: „דעמאָלט איז מיר קלאָר געוואָרן, אַז אין תּוֹך גענומען האַלט ער זיך פאַר אַ פּילאָסאָף פון ייִדישער געשיכטע. ווייל זיינע ווערטער איבער די אין פּאָלק אַנגענומענע היסטאָריקערס זענען געווען האַרט און ביטער — — — אויך איז מיר קלאָר געוואָרן, אַז ער שרייבט אַ פינף-באַנדיק בוך איבער ייִדישער געשיכטע — — — דאָס בוך האָט זיך געזאָלט אָנהייבן מיט אַ חקירה איבערן אויפקום פון מאַנאַטעניזם צווישן די ישראָלי־שבטים אין דעם מדבר און מיט דעם אַנאַליז פון דעם מהות פון תּוֹרַת־מִשָּׁה און דער דער־שׂיינונג פון דער נבואה, און האָט זיך באַדאַרפט צו ענדיקן מיט דעם געראַנגל פון די ייִדישע אַרבעטער פאַרן רעאַליזירן דעם סאָציאַליזם אויף דער וועלט און פאַרן לייגן די יסודות פאַר אַ ייִדישער סאָציאַליסטישער מדינה אין ארץ־ישראל“.

און וואָס עס איז בלויז אַנגעוואַקען ביי סירקין, ווערט אונטערגעשטראַכן אין אַ פּאַרל פון אַ רבין און אַ תּלמיד — באַראַכאָו און שיפּער. איבער דעם ערשטן ווערט געזאָגט: „לויט זיין מהות איז ער אַ מענטש פון ביבליאַטעק און וויסנשאַפּט, אַ מענטש פון התּמדה און פון הכללה — — — און לויט זיין גורל און דעם גורל פון זיין באַוועגונג — אַ מענטש פון דיסקוסיע, אַ מענטש פון שטענר־דיקן רעפּעראַט און פון פּערמאַנענטער דעבאַט — — —“; און ווייטער: „לויט זיין מהות אַ מענטש פון אַביעקטיוון פאַרשן — — — לויט זיין גורל פון זיין באַוועגונג — אַ מענטש פון באַגרינדן. אַ מענטש וואָס זיין אהבה' קומט פאַר זיין חכמה.“ איבער דעם לעצטן ווערט געזאָגט: „אַ ייִדישער היסטאָריקער איז נישט קיין רויקער אַקאַדעמיקער, וואָס אַנטלויפט זיך פון געטומל פון זיין דור צו די שטילע וואַסערן פון פאַרגאַנגענע טעג. ער קלייבט זיך אויך נישט אויס זיין פּאָך פון גרייטן, די דערקענטעניש פון דעם פּאָלק אין זיין גאַנצקייט האָט דל ייִדישע היסטאָריאָגראַפיע באַשאַפּן פון דאָס גיי. די ייִדישע היסטאָריקער פון אונדזער

יארהונדערט זענען די טרעגערס פון זוכעניש-ברען צווישן די לעבן-באגייערס. דער שטורעם פון אונדזער דור האָט זיי אַרזיסגעשיקט אין די ווייטקייטן פון דער צייט, צו אַנטפלעקן די פאַרבאָרגנקייט פון זייער פּאָלקס גורל, און ביי דעם ליכט פון זייערע זוכענישן און געפינסן האָבן די קעמפער פון דור געפירט זייערע קאַמפן. אַ בונד-פּוין-זאַלץ איז פאַרשניטן געוואָרן צווישן דער באַוועגונג פון דער תקופה און צווישן דער מיסיע פון די היסטאָריאָגראַפן; די שכינה פון דור, מיט אירע בענטשונגען און טרויעריקייטן, טרעט נישט אָפּ פון זייער פאַרשאַרבט, און די פרוכט פון די פאַרשער פון עבר, מיט זייער שטרויכלען און דערגרייכן האָט גוט באַפרוכפערט די רעוואָלוציע-פעלדער פון דעם דור — — — אין דעם אַנטפלעק פון די סודות פון עבר איז פאַרבאָהאַלטן דער שליסל צו דער פאַר-שטענדעניש פון דער היינטיקער רעטעניש און דער ווייזער צום מאָרגנדיקן וועג. אמת, עס ווערט דאָ גערעדט איבער סירקין און איבער באַראַכאָוו און איבער שיפער, אָבער זיי זענען דאָ כביכול אַ מין דרייפאַכיקער פּסעוודאָנים פון אונדזער שרייבער גופא. עס דאַכט זיך, אַז דאָס ווידערקול פון זיינע אייגענע ראַנגלענישן זשומעט צווישן די שורות פון זיינע רייד איבער זיי, און מיר זענען בחוש, ווי זיינע הונדערטער רעדעס האָבן פאַרשלונגען זיינע נישט-פאַרענדיקטע חיבורים — איבער וועד ארבע ארצות; איבער מיסטיק; איבער שבת-יצבי; איבער דער רעטעניש פון פראַנק און זיין געזינדל; פונקט ווי מיר זענען בחוש, ווי די הונדערטער מאמרים זיינע האָבן פאַרשלונגען זיינע חקירות, וואָס ליגן פאַר אונדז אין זייערע וויקעלעך — איבער שמואל פרימאָ; איבער דעם שמש פון משיח; איבער דעם מחבר פון קורא הדורות, ראַנגלענישן, אין וועלכע ער האָט זיך אַנטשיידט, אָבער מיט וועלכע ער איז נישט דורכגעקומען, אַזוי אַז זיין קאַמף איז אַ מין רעכנבוך אַן אַ סאַלדאָ.

1

אַט טאַקע דערפאַר לוינט זיך אַ קוק צו טאָן וואָס זאָגט דאָס עפעס דער פאַר-שלונגענער איבער זיינע פאַרשלינגערס, בעיקר איבער דעם גרעסטן פון זיי — ווי זעט ער דאָס אַראַטאָרישע. ער רעדט דעריבער דאָ און דאָרט, און זיינע רייד זענען ליכטיק, אָבער גאַר נישט פריילעך. מיר מיינען נישט וואָס ער זאָגט איבער דרשות און דרשנים, וואָס זייער השפעה איז אין אים קענטלעך, ווי מיר ליינענען דאָס איז זיין בוך כוכבי בוקר — פון דעם מינסקער מגיד ביז צום מטיף אַבראַמ זאָן — מיר מיינען בפירוש אַראַטאָרן, סיי די, וועלכע ער האָט געהערט, סיי די, איבער וועלכע ער האָט געהערט. און צום ערשט דאַרף דערמאָנט ווערן פּערדינאַנד לאַסאַל, וואָס מיר הערן איבער אים אָגב דער אַרבעט פון בערנשטיין, וועלכער „האָט דאָס באַטראַכט פאַר זיין לעבנווערק, אויפצודעקן די אוצרות פון יענעם

כישופדיקן רעדנער, וואָס איז יונג פאַרברענט געוואָרן, און זיי צו פאַראַרבן דעם
 קומענדיקן דור". גאַר כאַראַקטעריסטיש זענען די ווערטער איבער דער גיריקייט
 פון רעדנער אויף דעם קולט פון זיינע הערערס: „ווי זון פאַר אַ בלום, ווי לויברופן
 פאַר אַ קינסטלער, ווי לופט פאַרן אַטעם, אזוי איז די באַוונדערונג געווען פאַר
 לאַסאַל: אַן איר איז ער פאַרוויאַלעט געוואָרן, מיט איר זענען זיינע כוחות גע-
 וואַקסן. אַ שאַרף אויער דערשפירט, אַז דער סדר נייטיקט זיך דאָ אין אַ שטיקל
 תיקון: ווי לופט פאַרן אַטעם, ווי זון פאַר אַ בלום, ווי לויברופן פאַר אַ קינסטלער;
 און דער שינוי-הסדר, וואָס שטעלט די אַפלאַדיסמענטן אין דער מיט, צווישן צוויי
 וויטאַלע באַדערפענישן, ווי זון און לופט, קאָן נישט זיין קיין צופאַל. אַבער דער
 עיקר אַפשאַץ איבער רעדנער און רעדעס קומט קלאַר אַרויס אין די ווערטער איבער
 זאב זשאַבאַטינסקי, ווי עס ווערט, בעצם, באַשריבן דער גוואַלדיקער רושם, וואָס
 ער האָט אויף אונדזער שרייבער אין זיין פריסטער יוגנט געמאַכט, און איז אַן
 אומדירעקטער ווידוי איבער זיך אַליין. די כאַראַקטעריסטיק פון זשאַבאַטינסקי איז
 טערעסירט אונדז נישט איצטער — דווקא אין דעם פונקט איז ער מיט אים מחמיר
 שלא כדון — וואָס אונדז אינטערעסירט איז די דעפיניציע פון זיין רעדע: „ווייל
 זיין רעדע איז געווען אַ קינסטלעריש ציוניסטישע דורכלעבעניש — און אַ
 גרויסע נאַציאָנאַלע דראַמאַטישע דורכלעבעניש האָט זיך דעם ציוניסט נאָך נישט
 געטראַפן, און דער דאָרשט נאָך אים איז געווען גרויס, איז אויך די דערשיינונג
 זשאַבאַטינסקי געווען ווי קאַלט וואַסער אין דעם מדבר — — —“. דאָס איבער דעם
 אַרום פון זיינע רעדע און איר דערפאַלג, און איצט איבער זיין רעדע גופא, איבער
 דער רעדע בכלל, און איר דורכפאַל: „אַ רעדע, וואָס איז ווי אַ פאַרבייפליענדיקער
 חלום. אַ זומער-פייגעלע, וואָס איר גאַנץ לעבן — דרייפערטל שעה, האַסט פאַר-
 קאַנטשעט דינע ווערטער און זי איז נישטאַ, נישט זי און נישט די גאַנצע אַרומיקע
 אַטמאָספער. אַוועק און פאַרשוונדן און לאַזט זיך מער נישט כאַפן, ווייל זי איז
 אויסגעגאַנגען און איינגעזאַמלט געוואָרן צום פאַלק פון אירע צוהערערס“. און
 וואָס עס איז דאָ געזאַגט געוואָרן איבער זשאַבאַטינסקי, איז חל און אויף אַנדערע,
 וועלכע ווערן דאָ אויסגערעכנט — מאַקלאַקאָו און אַלגין און טראַצקי און
 גרוזענבערג.

מיר האָבן פאַר זיך איינע פון די שאַרפסטע קריטיקן איבער דער רעדע און
 דעם רעדנער (כדאָי צו פאַרגלייכן מיט רעדערס מאַנאַגראַפיע איבער סאַוואַנאַראַלאַ),
 און אויב מיר וועלן צו דער קריטיק, אין וועלכער עס איז ממילא פאַרשטעקט אַן
 אויטאָקריטיק, צוגעבן דעם געראַנגל צווישן דעם עסקן און דעם שרייבער, צווישן
 דעם רעדנער און געלערנטן, וועלן מיר פאַרשטיין, אַז דער געראַנגל האָט זיך
 נישט פאַרענדיקט, און האָט זיך אַפילו נישט אַפגעזאַגט פון אַ פערספעקטיוו פון
 אויסוועג. און אויב מיר האָבן נישט קיין ראַיה דערויף, האָבן מיר אַ סימן דערויף —

רעדנדיק איבער צבי פּרץ חיות, דערציילט אונדז דער מחבר איבער די האַפּענונגען פון יענעם איידעלן רב צו פאַראייניקן זיינע ביידע פּונקציעס, וואָס אַיעדע פון זיי האָט אים געזאָגט: כּוּלְך שְׁלִי, אִין אַ סִינְטֵנוּ פּוֹן זײַנע פּאַרשִידענע כּוּחוֹת: „אַבער פּוֹן הַר־הַצּוֹפִים אִין יְרוּשָׁלַיִם האָט אים כּיִשׁוּמִדִּיק געוּוּנְקען די מעגלעכקײט ביידע מײסעס זײנע צו פאַראייניקן און צו אַנטפּלעקן אַלע זײנע טאַלאַנטן“. און הלוואַי וואָס דער באַשריבענער האָט נישט זוכה געווען, זאָל זוכה זײן דער באַשרײבער, וועלכער האָט ערשט דאָ נישט לאַנג אַנגעהויבן מקיים צו זײן עת כּנוּס, און גלייך ווי ער האָט זיך בײז איצט אַרײנגעוואָרפּן אִין אײן שאַל פּוֹן דער וואָג, זאָל ער זיך פּוֹן איצט אַרײנוואָרפּן אִין דער אַנדערער שאַל פּוֹן דער וואָג.

ז

און אויב עס איז דערלויבט שפּילעריש צו פאַרענדיקן, וועל איך זאָגן, אַז נאָך דעם ווי איך האָב דאָס בוך איבערגעלייענט, האָב איך ערשט רעכט דערזען, אַז זײן נאָמען זענען צוויי סובסטאַנטיוון וואָס הייבן זיך אָן מיט אַן אַל־ף — אױר אײשׂים, און במילא האָט זיך דערמאַנט דאָס ווערטל: ווער עס זאָגט אַל־ף, דאַרף זאָגן בײַת. און באמת, אַז איך האָב איבערגעמישט דאָס שער־בלעטל, האָבן זיך פאַר מיר אַוועקגעשטעלט די נעמען פּוֹן די זעקס אַפּטיילן: ב'כּבּלי האַינטרנציונאַל, ב'התלכד אומה פּוּורה, ב'שבט סופּרים, ב'חבל נבו, ב'הבנות מולדת, ב'רשויות יחיד — סאַמע בײַת'ן. אַבער פאַראַן דאָ צוויי סאַרטן — אײנער וואָס איז פאַר אַ סובסטאַנטיוו, און אײנער וואָס איז פאַר אַ ווערב; דער ערשטער ווייזט אָן אױף אַרט, דער צווייטער אױף צײַט. אַבער דער אַל־ף בײַת האָט, ווי באַוּוּוסט, כ"ב אותיות, און אױך דערויף האָט שױן אונדזער מחבר מרמו געווען אִין די ראַשר תּבוֹת פּוֹן זײן פּרײַערדיקן ספּר־זכּרונות: כּוּכּבּי ב'זקּר. זאָל ער זיך אַוועקזעצן, דערגאַנצן און פאַרענדיקן.

[חשוון תשס"ז]

ז ו כ צ ע ט ל

- אַקסענסעלד ישראל 18, 25
 אַראַק מאיר 295
 אַרגעזי טודאַר 67
 אַרלאַזאַראַוו חיים 217
 אַלטערמאַן (אַלהרמון) נתן 65, 73
 אַש שלום 20, 47, 99, 108, 202, 221
 אַשענדאַרף ישראל 98
 באַדער גרשום 81, 86, 265
 באַטאַשאַנסקי יעקב 61, 108
 באַלזאַק אַנאַרע 223
 באַלעכאַווער (בייקענטאַל) בער 265
 באַנד אברהם (אַרנאַלד) 81
 באַסאַק משה 147
 באַראַכאַוו בער 302, 303, 304
 באַראַק מאַקס 60
 באַראַש אשר 98, 102, 192, 264
 באַרביס אַנרי 200
 באַריישאַ (גאַלדבערג) מנחם 68
 באַשעוויס (זינגער) יצחק 67, 203, 243
 בובער מאַרטין (מרדכי) 87, 220, 274
 בודקאַ יוסף 221
 בולאַוו יוסף 202
 בוקי בריגלי (י. ח. קאַצנעלסאַן) 295
 בורג יוסף 50
 בורלא יוסף 192
 ביאַלאַבלאַצקי שמואל 87
 ביאַליק חיים נחמן 13, 30, 37—40, 43, 47, 50, 51, 68, 108, 117, 118, 150, 151, 152, 153, 171, 218, 225, 226, 227, 228, 230, 231, 257, 282, 296
 ביאַליקראַוויצקי 152
 ביילינסאַן (ראַבינאַוויטש) משה 302
 בילעצקי ישראל חיים 240
 אַבראַמזאָן אבא ראובן 304
 אַבראַמסאַן שרגא 226
 אַדלער דזשעיקאַב (יעקב) 203
 אדם הכהן (לעבענזאָן) 148
 אויסלענדער ראַזאַ 54
 אויערבאַך אפרים 48, 135, 240
 אויערבאַך רחל 98, 276
 אויערבאַך שלמה 126
 אוישער משה 42, 60
 אוכמני (שוואַרץ) עזריאל 142
 אורפו יצחק 43
 אַחדהעם (אשר גינצבערג) 15, 37, 39, 293
 איבסטן הענריק 203
 אייגער עקיבא 112, 295
 אייזלאַנד ראובן 101, 102
 אייזנער קורט 220
 איינהאַרן דוד 107, 145, 206
 איינשטיין אַלבערט 222, 302
 אימבער שמואל יעקב 48, 102, 128, 135, 206, 261
 אַלגין משה (משה יוסף נאַוואַמיסקי) 305
 אַלטמאַן בתיה 44, 48
 אַלטמאַן משה 47, 56, 58, 61, 63
 אליה בחור 203
 אליהו מזרחי 203
 אַליצקי לייב 65, 173
 אלמי א. (אליהו חיים שעפס) 93
 אַלקלעי יהודה חי 192
 אַמיתי (וואַרהאַפט) מרדכי 240
 אַנסקי ש. (שלמה זאנוול ראַפּאַפּאַרט) 195, 196, 198, 201
 אַפּאַטאַשו (אַפּאַטאַוסקי) יוסף 20, 123, 125, 189—193, 203, 244
 אַפּטיקער אברהם 13

בראגשטיין (ארדאן) מרדכי 216
 ברוידא אריה לייב 295
 ברוידא מרדכי-זאב (מארקוס) 206
 ברונער קאנסטאנטין (ווערטהיימער) 53
 ברוסילאוו (ברוסילאווער) ניסן 137—139
 בריסטיגער ישראל 265
 ברכיה הנקדן 63
 ברענער יוסף חיים 69, 87, 99
 ברענער שרה [=מאקס וויינרייך] 93
 האגאל ניקאלאי 161
 גאטלאבער אברהם בער (דב) 18, 63
 גאיץ פראנטשעסקא 213
 גאלדספאדען אברהם 48, 116, 119, 266
 גארדאן יהודה-לייב (יל"ג) 64, 148, 227
 גארדאן שלום 167
 גארדאן שמואל-לייב (של"ג) 201
 גארדין יעקב 203
 גבירול שלמה 230
 גורפיין רבקה 143
 גורשטיין אהרן 161
 גינזבורג-מארעק 18
 גינינגער חיים 46, 58, 61, 62, 83
 גלאטשטיין יעקב 115
 געטע יאהאן וואלפגאנג 41, 157, 197
 גערסטל וואלף 248
 גראדע חיים 27, 137, 144, 148, 149
 229—225, 243
 גראמער יעקב 296
 גראנאך אלכסנדר 204
 גראס-צימערמאן משה 61
 גראסבארד הערץ 45, 55, 60
 גראפער יעקב 48, 50, 107—113
 גרווענבערג אסקאר 305
 גרינבערג (לאנדמאן) אורי-צבי 87, 111
 115, 128, 206, 263, 264
 גרינבערג אליעזר 42
 גרינבערג חיים 296
 דאליצקי מנחם מענדל 15, 64
 דאנקאוויטש הענריק 207
 דובנאוו שמעון 209

בימקא 62, 219
 בינענשטאק מאקס (יעקב מאיר) 103, 217, 264, 266
 ביקל אליעזר (לאטאר) 53, 58
 ביקל שלמה 46, 47, 50, 53, 54, 61, 67, 72, 98, 111, 232
 ביקעלס יעקב 264
 ביקעלס-שפיצער צבי 101, 103, 254—264, 266
 בית-אריה (אינטראליגאטאר) מלאכי 123
 בלאך יוסף 297, 298, 301
 בלאך שמעון הלוי 248
 בלאנק מרדכי מאיר 42
 בלאק אלעקסאנדער 205
 בלום קלארא [=יעקב גלאטשטיין] 93
 בליץ יקותיאל 151
 בן אדיר (ראזין) א. 183
 בן-יהודה (פערלאמאן) אליעזר 15, 292
 בן-יהוואל (האלפערן) מרדכי 141
 בן צבי (שימשעלעוויטש) יצחק 303
 בן-צבי (גוטמאן) שמחה אלטער 13, 192
 בעהאגעל אטא 283
 בעל התניא (ר' זלמן שניאור מלאדי) 192
 בערגעלסאן דוד 20, 56, 180, 216
 בערגער וויקטאר 298, 299
 בערגער יעקב 189
 בערגער הינדע 223
 בערדיטשעווסקי מיכה יוסף 99, 296
 בערטאנאוו יהושע 179
 בערטיש לעאן 48
 בערל בארדער (מרגליות) 22, 28, 48, 116, 266
 בערנע לודוויג (לייב ברוך) 141, 197
 בערנפעלד יוסף 54
 בערנפעלד שמעון 265
 בערנשטיין פדוארד 297, 298, 301, 304
 בערקאוויטש יצחק-דב 56
 בק ישראל 82, 289
 בארדערזאן משה 48
 באווער אברהם יעקב 87
 באנדעס לואי 299
 באנדשטעטער דוד מרדכי 202

וויטענבערג איציק 28
 וויטקאווער פישל (אימן) 98
 וויטער א. (אייזיק־מאיר דעווינישסקי)
 199
 ווייכערט מיכאל 206, 245, 264, 278—235
 וויינפער זושא 135
 וויינרייך אוריאל 239
 וויינרייך מאַקס 63, 227, 279—285
 וויינשענקער איציק 245
 ווייס בעריש (דב) 31
 ווייסענבערג איטשע מאיר 113, 209, 219,
 223, 239, 240
 ווייסענבערג פערל 210
 ווילדהאַלץ יאַזעף (יוסף) 54
 ווינער מאיר 203
 ווינקלער מאַנפרעד 54
 וויספּיאַנסקי סטאַניסלאָו 203
 וויעוויאַרקע אברהם 99
 וועלוול זבאָראָזשער (בנימין זאב ערנ-
 קראַנץ) 13, 48, 117, 236, 266
 וועלעדניצקי אברהם 208
 ווערגעליס אהרן 170, 172, 173, 174
 ווערפעל פּראַנץ 212, 214, 217, 219, 221
 זיגעלבוים פייוול 243—249
 זיגעלבוים שמואל מרדכי (ארטור) 246
 זילבערמאַן (כסיף) משה 43
 זינגער ישראל יהושע 206
 זינגער (ברידער) 224
 זעגעל בנימין זאב 296
 זעליקאוויטש ראובן (ראובן) 45, 108
 זרטל אדם 143
 זרטל (זילבערטאַל) משה 143
 זשאַבאַטינסקי זאב (וולאַדימיר) 171, 292,
 305
 זשאַן פּאָל (ריכטער) 131
 זשאַנאווי 207
 זשיטלאָווסקי חיים 56, 108
 האַלאַטיניקאווי שמאי 99
 חיות צבי פרץ 274, 302, 306
 חגני (חאַנאוויטש) ישראל 302

דזשויס דזשעמס 224
 דינור (דינאַבורג) ברוציון 235
 דיק אייזיק מאיר 13, 44, 211, 284
 דער נסתר (פינחס כהנאוויטש) 20, 61,
 153, 199
 דרייפוס אַלפּרעד 181
 האַבערמאַן אברהם מאיר 81
 האַלבערשטאַם חיים (הרבי מצאַנו) 101
 האַלפּערן משה־לייב 48, 70, 101, 102,
 115
 האַלפּערן פּרידא [=משה לייב] 93
 האַלקין שמואל 176
 האַפּער יחאל 243
 האַפּשטיין דוד 48, 171
 האַקען וועראַ 54
 האַראַנטשיק שמעון 219
 האַרוויץ בער 98
 האַרוויץ יעקב־יצחק (החוזא) 31
 האַרוויץ צבי 216
 האַרן יוסף 168
 הגר"א (דער ווילנער גאון) 192, 227
 הורוויץ חייקל 18
 הזו חיים 144, 182, 193, 296
 היינע היינריך 292, 297, 301
 המאירי (פּויערשטיין) אביגדור 128
 העלער בינעם 173
 העס משה 181
 הערצל בנימין־זאב (טעאַדאָר) 181
 הערשעלע זשידיטשויווער (אייכענשטיין)
 100
 אוּהאַל קובי 54
 וואַלדמאַן פּראַיקע 108
 וואַליך משה 63
 וואַלף לייזער 148
 וואַלפּוואַך־האַלע אהרן 13, 24
 וואַנדערוועלדע עמיל 297
 וואַסערמאַן יעקב 206
 וואַסערמאַן ליובאַ 164
 וואַרשאַווסקי עזרי 219
 ווינאַדסקי יעקב 28

לאַבְקאַווסקי דוד 27—29
 לאַמעד לואיס 259
 לאַנגער מרדכי געאַרגאַ (יעזשי) 301
 לאַנדוי זישא 48, 115
 לאַנדויער גוסטאַוו 220
 לאַסאַל (לעסלאַ) פּערדינאַנד 297, 304, 305
 לאַסקער־שילער עלזע 301
 לאַפּאַנטײַן זשאַן 58, 61, 64
 לאַקמאַן 63
 לוי יצחק (דערבאַרעמדיקער) באַרדיטשע־ווער 64
 לי (לעאַפּאַלד) מלכה 102
 ליאַנדאַר אברהם 284
 ליבערמאַן מאַקס 224
 ליבשיץ דוד 69
 לייבל דניאל 52, 102
 לייװיק (האַלפּערן) ה. 48, 51, 52, 61, 70, 115, 148, 170, 182, 183
 ליליענבלום (הערליכמאַן) משה לייב 284
 לינעצקי יצחק יואל 18
 ליסאַווער ערנסט 197
 ליצטין (וואַלט) אברהם 47
 ליפּפּע נחנאל קאַרפּל 265
 ליפּצין קעני 203
 ליפּשיץ אליעזר מאיר 79, 87
 ליפּשיץ יהושע מרדכי 283
 לעבענזאַן (אד״ם און מיכ״ל) 227
 לעוו (לב) אברהם 143
 לעווין ישעיהו 222
 לעווין לייבל 60
 לעווין מרים 222
 לעווין שמואל 211—224
 לעווין (הלוי) שמריהו 97
 לעוויןזאַן יצחק בער (ריב״ל) 18
 לעיעלעס (גלאַנץ) א. (אהרון טוביה) 48, 72, 115
 לענין (אוליאַנאַוו) וולאַדימיר 178
 לעסינג גאַטהאַלד אפרים 64
 לעפּטוויטש יוסף 221
 לעפּין (לעווין) מענדל 12, 18, 81, 209, 266, 284

חתם סופר (משה שרייבער) 293
 טאַװיאַוו (טביוב) י. ה. 15
 טאַכנער משולם 79
 טאַלסטאַי ליעוו 224
 טהאַן יהושע 266
 טור־סיני (טאַרטשינער) נפתלי הערץ 266
 טורניאַנסקי חוה 123
 טורקאַוו־גרוּדבערג יצחק 205, 208
 טורקאַוו מאַרק 200
 טיגער ישעיהו 98
 טעלער ישראל 265
 טענענבוים יוסף 265
 טראַצקי (בראַנשטיין) ליעוו 305
 טרייטשקע היינריך 21
 טשאַטשקעס דבורה [=ש״י עגנון] 43
 טשערניכאַווסקי שאול 47, 50, 120, 150, 169
 יאַסעלע דיין 41
 יהואש (בלומגאַרטן) שלמה 63, 83, 110, 134, 152, 209
 יהודה הלוי 39, 230
 יוד (יערוסאַלימטיק) נחום 61, 64
 יונין וואַלף 124
 יוסיפּון (יאַסקאַװיטש) זאב 70
 יוסף די־לאַריינע 81
 יעספּערסען אַטטאַ 283
 יערי (וואַלד) אברהם 81
 יעשוּרין יעפים 17, 194, 211
 ירדני־אגמון גליה 302
 ישראל (פרידמן) ריוזשינער 82
 עהן הערמאַן (יחזקאל) 220, 225
 עהן יהודה לייב 284
 עהן לייבל 282
 עהן נפתלי הערץ 170
 עורך (בוכבינדער) אשר 261
 פּאַשין אַלעקסאַנער (צבי אַווערבורך) 171
 כמעלניצקי באַהדאַן 205
 כמעלניצקי מלך 97, 98, 259

- מענדעלזאן משה 299
 מעסטעל יעקב 263, 264
 מעצקער יצחק (איטשע) 98
 משה לייב (עטינגער) סאטעווער 100
 נאָדיר משה (יצחק רייז) 47, 101
 נאָדעל אַרנאָ 221
 נאור שלמה (סאלאָמאָן לערנער) 45
 נאָטאוויטש משה 163
 נאָכט יעקב 108
 נאָמבערג הערש דוד 99, 108
 נאָרוויד ציפּריאָן 146
 נדב מרדכי 123
 נחמן בראַזלעווער 13, 64
 ניגער (טשאַרני) שמואל 51, 52, 61, 62, 108, 253—261
 ניטשע פּרידריך 139
 נייגרעשל מענדל 102, 103
 ניידוס לייב 48
 ניימאַרק דוד 207
 נייטשטאַדט מלך 276
 נצי"ב (נפתלי צבי יהודה בערלין) 228
 באַוואַנאַראַלאַ זשיראַלאַמאַ 305
 סאַלאַמאָן שמואל 216
 סאַלושעניצין אַלעקסאַנדער 168
 סאַלטיקאָוו־שטשעדרין מיכאַיל 161
 סאַפּרין האַראַצי (הערש) 102
 סאַקאַלוו נחום 296, 297
 סווירסקי 60
 סוחיסטאַב (סוכיסטאווער) מרדכי 18
 סוצקעווער אברהם 27, 145—154, 163
 סטאַלין יאַסיף 164, 165, 183, 210
 סטוטשקאָוו (שטוטשקאַ) נחום 283
 סטופּניצקי שאול יצחק 215
 סינאַל יעקב יצחק 48, 64, 115, 153
 סירקין נחמן 302, 303, 304
 סלאָוואַצקי יוליוש 203, 205
 סלוצקי י. 164
 סנה (קליינבוים) משה 174
 סעגאַל הערש 62
 סעגאַל קלמן 173
 לערנער יאַסל 50
 לערנער (נאור) מנחם 43
 לאיר פרעמישליאַנער 41, 100
 מאַלאַדאָוסקי קאַדיע 70
 מאַלטינסקי חיים 164
 מאָן טאַמאַס 174
 מאַנגער (העלמער) איציק 45, 48, 50, 55, 70, 111, 133—148, 153, 240, 246
 מאַנגער (נאָדיר) געניאַ 124
 מאַנדעל שמאי 241, 242
 מאַני (בראַהינסקי) לייב 47, 115, 240
 מאַניק־לעדערמאַן יהושע 65
 מאַנגער (גלוזמאַן) שיינדל 123
 מאַנע מרדכי צבי 86
 מאָפו אברהם 24, 56, 192
 מאַקלאַקאָוו 305
 מאַרגאַשעס יוסף 265
 מאַרטאָוו־צעדערבוים יוליוס 297
 מאַרעווסקי אברהם 202, 203
 מאַרק (אביר־ציון) נתן 110
 מאַרקיש פּרץ 48, 115
 מאַרקס קאַרל 236
 מה־יפּית (יורמאַן) חנה 231
 מה־יפּית ישראל 230—237
 מולטאַטולי (עדואַרד דעקער) 207
 מולכו שלמה 192
 מיטשינסקי טאַדעאַוש 205
 מייזיל נחמן 195, 204, 206, 276
 מייזיל דב־בער 112
 מייטוס אליהו 240
 מיכאַלס (וואַפּסי) שלמה 208
 מילער ה. 164
 מלאכי (ענגעלמאַן) א. ר. 292
 מנחת חינוך (ר' יוסף באבד) 209
 מעלצער שמשון 102, 147, 223, 241
 מענדעלע (שלום יעקב אַבראַמאָוויטש) 11
 14, 17, 18, 19, 20, 24, 32, 33, 39, 50, 54, 56, 58, 61, 62, 76, 80, 81, 124, 125, 148, 161, 168, 191, 212, 257, 258

264, 263, 257, 233, 231

פֿאָהן ראובן 98, 101
פֿאָגעל דבורה 102
פֿאָלק יוסף 264
פֿאָלקאוויטש אליהו 161
פּויכטוואַנגער ליאָן 202
פּויערבאַך לודוויג 214
פּוקס אברהם משה 97, 98, 103, 241
פּייזל בערטאָלד 300, 301
פּיכמאַן אריה 48
פּיכמאַן יעקב 13, 14, 47, 69, 70, 71, 97, 96

פּין שמואל יוסף 227
פּינקעלשטיין ישעיהו מאיר 266
פּלאַם בעריש 13
פּלאַנצער גפּתלי 264
פּליישער (בראָבא) עזרא 65
פּעכענבאָך פעליקס 297, 298
פּעלמאַן שמחה בונים 274
פּערנהאָף איצוי 93
פּעפּער איצוי 166
פּראַנצאָ קארל-עמיל 54
פּראַנק (ס"ס קאַמאַנדאַנט) 276
פּרוג שמעון שמואל 151
פּרויד זיגמונד 202, 236
פּרומקין אַלכסנדר סענדער 289
פּרומקין ישראל-דב 289—293
פּרישמאַן דוד 13, 14, 171
פּרענקעל אליעזר 47, 60, 63, 73
פּרענקעל ירמיה 274

צֿאַנין (צוקערמאַן) מרדכי 137
צווייפּעל אליעזר צבי 18
צונזער אליקום 18
צייטלין אהרן 115, 257
צימעלס פינחס 57
צעדערבוים (ארו) אלכסנדר 18, 297
צעלאַן (אַנצלי) פּאָול 53

קאַבאַק אברהם אהרן 192
קאַנאַוויטש 183

סענאַלאַוויטש קלאַראַ 202
ספּאַרד דוד 173
ספּעקטאָר מרדכי 15, 32, 231

עֵבנער מאיר 54
ענגון (טשאַטשקעס) שמואל יוסף 13, 56, 75—95, 96, 98, 100, 102, 193, 206, 228

עדעלשטאַט דוד 83
עהרליך א. 265
עהרנפּרייז מרדכי (מאַרקוס) 266
עזאָפּ 58, 63
עטינגער שלמה 18, 24, 62, 63, 284
עליאַשעו אסתר 60
עמיאַט (יאַנאַווסקי) ישראל 164
עקערמאַן יאָהאַן פעטער 197
ערטער איצוי (יצחק) 21, 22, 23, 57
עריק (מערקין) מאַקס 63
ערליך יוסף 238—242
ערליך סאַפּיאַ 209

פּאַטשאַ ריקודה 65
פּאַטשאַקי גראַף (גר-צדק) 201
פּאַלאַטניק ראָזאַ 203, 246
פּאַלאַק ישראל 137
פּאַלאַק עדיט 137
פּאַסטערנאַק באָריס 168
פּאַפּיערניקאָו יוסף 133—139
פּושקין אַלעקסאַנדער 205
פּינעס אליעזר 137
פּינעס יהיאַל-מיכל 293
פּינסקי דוד 47, 134, 137
פּינקערפּעלד (עמיר) אַנדאַ 102
פּני יהושע (יהושע פּאַלק כּהן) 228
פּעטשעניק אהרן 208
פּערל יוסף 12, 23, 209, 268
פּרילוצקי נח 240
פּרימאַ שמואל 304
פּרץ יצחק לייבוש 17, 18, 19, 33, 54, 55, 58, 83, 86, 99, 108, 136, 141, 147, 151, 161, 162, 192, 195, 196, 197, 198, 200, 201, 203, 208, 209

ראָוויטש מלך (חנא זכריה בערגנער) 298, 210
 קאָוונער אברהם אורי 284
 קאַלואַר־ראָזענבליט הדסה 294
 קאַלינין 177
 קאַלניק אַרטור 73, 45
 קאַמינסקי אידאָ 203
 קאַפלאַן פסח 64
 קאַפלאַנסקי שלמה 303
 קאַסקא פראַנץ 224
 קאַצינע אַלטער 48, 194—210
 קאַצינע חנה 196, 209
 קאַצינע שולמית 196, 209, 210
 קאַצינע שמואל הירש 196
 קאַצנעלסאָן בערל 70, 71, 205, 228
 קאַצנעלסאָן יצחק 150, 162
 קאַרן רחל 98, 101
 קויפּמאַן מיכאל 42
 קולבאַק משה 48, 115, 147, 148
 קורצווייל ברוך 79
 קיטנר י. 54
 קלוגער אברהם בנימין 30
 קלוגער שלמה (דער בראַדער מגיד) 30
 קליגער קהאַס (קהת) 245
 קליינמאַן אַנזעלם 101, 264
 קליינמאַן משה 99
 קלמנאָוויטש זעליג־הירש 280
 קלעצקין באַריס 148
 קערלער יוסף 157—185
 קראוס קאַרל 129
 קראַכמאַל נחמן 209, 244
 קראַנץ יעקב (דער דובנער מגיד) 13, 64
 קראַפּאַטקין פּיאַטר 217
 קראַפט גדעון 73
 קראַשעווסקי יוזעף איגנאַצי 201
 קריזאַנדער ווילהעלם קריסטיאַן 284
 קרילאָו איוואַן 58, 61, 64, 65
 קרעסעל געצל 86, 289, 292
 ראַבינאָוויטש יעקב 192
 ראַבינאָוויטש מאַטיע 108
 ראַבינזאָן חיים 123
 ראַבינקאָו ק. 164
 ראָוויטש מלך (חנא זכריה בערגנער) 128, 115, 103, 102, 100, 99, 58
 223, 206
 ראָוויטצקי יהושע חנינא 47
 ראָזענפעלד מאַריס 83, 99, 156
 ראָזענפעלד שלום 123
 ראָזענרויך גבריאל 46
 ראָטענבערג יהושע 173
 ראָטענבערג עוזר 266
 ראָטשילד בנימין 291
 ראָטשפרעכער י. 53
 ראָלאַן ראָמען 224
 ראָלניק יוסף 148
 ראַפּאַרט יהושע 55, 61
 ראַפּפּ נחמן 155—156
 ראַקער רודאָלף 212, 213, 214, 216, 217
 ר' בנימין (יהושע ראַדלער־חלמי) 206, 265
 רובין הדסה 173
 רובין הערשל 97
 רובין ישראל 48, 55
 רובינשטיין אליעזר 87
 רויטמאַן נטע 50
 רויטמאַן שלמה 167
 רוקח אליעזר 82, 94
 רוקח (אַפּאַטעקער) דוד 100
 ריבאַק יששכר 216
 ריוועסמאַן מ. 64
 רייזען אברהם 44, 47, 83, 99, 110, 223
 רייזען זלמן 43, 48, 148, 158, 194, 211
 ריינהאַרדט (כהן) מאַקס 263, 269
 רייפער מאַנפרעד 54
 רייק טעאַדאָר 217
 ריימינק י. 158
 רמב"ם 142
 ר' מרדכי (חיים טשעמערינסקי) 63
 רעאַלע עזשעניע 209
 רעדער 305
 שאַמבאַדאַל 164
 שאַפּיר בירך (בענעדיקט) 13
 שאַפּירא למד 100

קאָהן (כהן) אב (אברהם) 210, 298
 קאָוונער אברהם אורי 284
 קאַלואַר־ראָזענבליט הדסה 294
 קאַלינין 177
 קאַלניק אַרטור 73, 45
 קאַמינסקי אידאָ 203
 קאַפלאַן פסח 64
 קאַפלאַנסקי שלמה 303
 קאַסקא פראַנץ 224
 קאַצינע אַלטער 48, 194—210
 קאַצינע חנה 196, 209
 קאַצינע שולמית 196, 209, 210
 קאַצינע שמואל הירש 196
 קאַצנעלסאָן בערל 70, 71, 205, 228
 קאַצנעלסאָן יצחק 150, 162
 קאַרן רחל 98, 101
 קויפּמאַן מיכאל 42
 קולבאַק משה 48, 115, 147, 148
 קורצווייל ברוך 79
 קיטנר י. 54
 קלוגער אברהם בנימין 30
 קלוגער שלמה (דער בראַדער מגיד) 30
 קליגער קהאַס (קהת) 245
 קליינמאַן אַנזעלם 101, 264
 קליינמאַן משה 99
 קלמנאָוויטש זעליג־הירש 280
 קלעצקין באַריס 148
 קערלער יוסף 157—185
 קראוס קאַרל 129
 קראַכמאַל נחמן 209, 244
 קראַנץ יעקב (דער דובנער מגיד) 13, 64
 קראַפּאַטקין פּיאַטר 217
 קראַפט גדעון 73
 קראַשעווסקי יוזעף איגנאַצי 201
 קריזאַנדער ווילהעלם קריסטיאַן 284
 קרילאָו איוואַן 58, 61, 64, 65
 קרעסעל געצל 86, 289, 292
 ראַבינאָוויטש יעקב 192
 ראַבינאָוויטש מאַטיע 108
 ראַבינזאָן חיים 123
 ראַבינקאָו ק. 164

שטרנער מאַקס 206
 שמענצל א. נ. 212
 שטרנבערג יאָסל 42
 שטרנבערג יעקב 42, 46, 47, 48, 56
 130, 61, 58
 שטראוס לודוויג (אריה) 301
 שילער (בלאַנקשטיין) שלמה 267
 שינדלער אליעזר 102
 שיפער יצחק (אינגנאַצי) 103, 266, 303, 304
 שלאַנסקי אברהם 125, 126
 שלום גרשם 87, 282
 שלום עליכם (שלום ראַבינאוויטש) 15—
 162, 161, 99, 58, 42, 33, 32, 29
 192, 202, 229, 296
 שלי (באַגדאַנאווסקי) מאיר 67
 שמידט יוסף 60
 שמערוק חנא 124
 שמ"ר (מאיר נחום שייקעוויטש) 18, 235
 שמרי אריה 140—144
 שנאַבל בערל 50
 שנהוד (שיינהייט) שלמה 102
 שניאור זלמן (זאַלקינד) 148, 216
 שניידערמאַן ש. ל. 158
 ש"ס ראַמאַן (ש. סאַלאַמאַן) 109
 שעכטער מרדכי 62
 שפיגל ישעיה 243
 שפערבער־מאַרגול אלפרעד 53
 שקאַלניק איציק (יצחק) 41, 42
 שרייער יצחק 53

שאַממאַן גרשון 99, 264
 שאַצקעס משה אהרן 18
 שאַקען זלמן 87
 שבתי־צבי 203
 שוהם (פּאַליאַקעוויטש) מתתיהו 199
 שוואַרץ הערש 245
 שוואַרץ ישראל יעקב 48, 102, 148, 244
 שוואַרץ מאַריס 202
 שוואַרץ נפתלי (טולאַ) 264
 שוואַרצבאַרד שלום 204
 שוואַרצמאַן אשר 115, 192
 שוואַרצמאַן יוסף 45
 שווייצער שלמה 73
 שולמאַן אליעזר 63
 שולמאַן קלמן 148, 227
 שולשטיין משה 65
 שוסטער אהרן 43
 שור (רובאַשאַוו) שניאור זלמן 179, 227, 294—306
 שטאַנד אַדאַלף (אברהם) 264
 שטאַק פּראַדל 98
 שטאַרקמאַן משה (חזקוני) 100
 שטיין א. ש. 276
 שטיינבאַרג אליעזר 41—74
 שטיינבערג אברהם מנחם מענדל 295
 שטיינבערג יהודה 12, 42, 64
 שטיינבערג יצחק נחמן 174, 217
 שטיינבערג יעקב 12, 110
 שטיינבערג משה 97
 שטיינבערג רבקה 43, 46, 71
 שטיינמאַן אליעזר 208

לוח הענינים

דריי הערות

ערשטע פרשה :

- צווישן בידע לשונות
צו דער אקאדעמישער ארויסגאב פון מענדעלען . . . . . 14—11
- לאַכן איז געזונט
מאמר א': דריי יסודות, אַ לעקציע ביי דער שלום־עליכם־פייער
אין ירושלימער אוניווערסיטעט . . . . . 27—15
- מאמר ב': גיבורי כתרילעווקע . . . . . 29—27
- צווישן היינט און נעכטן
צום אַנדענק פון דוד פינסקי . . . . . 34—30

צווייטע פרשה :

- צווישן דור און דורות
ח. נ. ביאליק, אַ רעוויזיע פון אַ אַפשאַץ . . . . . 40—37
- דאָס רעמעניש און זיין באַשייד
אליעזר שטיינבאָרג
מאמר א': אַ מדרש פליאה . . . . . 68—41
- מאמר ב': לעבן און אוצר . . . . . 74—68
- דאָס רעמעניש און זיינע טראַפּן
ש"י עגנון
מאמר א': דער שטורעם אונטן און דער שפיגל אויבן . . . . . 79—75
- מאמר ב': קאָפיטל יידיש . . . . . 95—79

מצוי יונג-גאליציע

א ווארט ביים פארטייל פון דער זיבנטער פיקמאן-פרעמיע . . . . . 103—96

דריטע פרשה :

צווישן אוניקום און קוריאז

א ווארט ביים פארטייל פון דער ערשטער גראפער-פרעמיע . . . . . 113—107

דער שטענדיקער חידוש

איציק מאנגער

מאמר א': צווישן בויג און שטרעק . . . . . 117—114

מאמר ב': איך בין דיין שטויב, א ווארט ביי דער מאנגער-אזכרה . 122—117

מאמר ג': חדר-מאנגער, א ווארט ביי דער אזכרה אין ירושלימער

אוניווערסיטעט . . . . . 127—122

מאמר ד': „געציילטע ווערטער“ . . . . . 132—127

צווישן נאענט און ווייט

מאמר א': א פרעמיע און איר באטייט, יוסף פאפיערניקאוו . 136—133

מאמר ב': לכבוד צוויי פרעמירטע — יוסף פאפיערניקאוו און

ניסן ברוסילאוו . . . . . 139—137

דער וועג צום שייער

אריה שמרי . . . . . 144—140

צווישן אנהויב און המשך

אברהם סוצקעווער

מאמר א': א טאפעל שליחות, א ווארט ביי דער יובל-פייער . 150—145

מאמר ב': א קליינע לעקציע . . . . . 154—150

יעקבס און אהרנס שטעקן

נחמן ראפא . . . . . 156—155

צווישן הייסין און ירושלים

יוסף קערלער

מאמר א': א שווערער וועג . . . . . 178—157

מאמר ב': איך נשיר . . . . . 185—178

פערטע פרשה :

	א גאנצע פאָסעמיע
193—189	יוסף אַפּטאַשו
	צווישן רעוואַלמ און קידוש השם
210—194	אַלטער קאַצינע
	צווישן וואָר און חלום
224—211	שמואל לעווין
	א טאָפּעלע באַגעגעניש
229—225	צו חיים גראַדעס לעקציע אין ירושלימער אוניווערסיטעט
	צווישן אינערציע און המצאה
237—230	ישראל מהיפּית
	נוסח וואַלבראַם
	יוסף ערליך
241—238	מאמר א': צווישן נאַטור און כאַראַקטער
242—241	מאמר ב': גוט שבת
	צווישן מחבר און חיבור
249—243	„די אהאַמאַס“ פון פּייול זיגלבוים

פינפטע פרשה :

	פאַרמעסט און אויפמו
261—253	שמואל ניגער
	א פאַרגעסענער שרייבער
464—262	צבי ביקעלס־שפיצער
	טעאַטער אַ גורל
	מיכאל ווייכערטס זכרונות
269—265	מאמר א': ליבשאַפט און מסירת נפש

273—269	מאמר ב': אוטאפייע למעשה
278—273	מאמר ג': א טראגיש דילעמא
	חכמת יידיש אַבלט
285—279	לזכר מאַקס ווייגרייך

זעקסטע פרשה :

	בעל החכצלת
293—289	ר' ישראל דב פרומקין
	אור אישים
306—294	ר' זלמן שזר
314—307	זוכצעטל פון נעמען